

HISTORIAALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

1/2003 • 15 €

*Historian-
tutkimuksen tila
ja tulevaisuus*

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

101. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Juha Sihvola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Tiina Kinnunen, Tuomas M. S. Lehtonen, Maria Lähteenmäki, Kimmo Rentola

Hallitus: Jyrki Vesikansa (pj.), Pirkko Leino-Kaukiainen (vpj.), Marjatta Rahikainen,

Katariina Mustakallio, Heikki Talvitie, Kyösti Tiainen

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Juba Sihvola, Historian kansallinen tehtävä ennen ja nyt 1

Mennyt, nykyinen ja tuleva

Pauli Kettunen, Historian poliittisuus ja kansallinen katse 9

Kolumni

Heikki Ylikangas, Kirjoitetun Suomen historian pitkä linja 23

Historian pitkä linja

Ilkka Niiniluoto, Historia tiedeyhteisössä 25

Juba Sihvola, Historiallisen tiedon kasvu ja edistys 32

Anne Ollila, Kulttuurihistorian houkutus 42

Pirjo Markkola, Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet 53

Marja Jalava, Psykohistoria suomalaisen historian tutkimuksen kentässä 64

”Yleisen historian asema vahvistumassa”

Eino Jutikkalan haastattelu 79

Historiatieteen sanansaattaja

Pirkko Leino-Kaukiainen, Historiallinen Aikakauskirja sata vuotta 84

”Älyllisen uteliaisuuden herättäminen menneisyyteen”

Marjatta Hietalan haastattelu 101

Metodin vartijat

Marjatta Hietala, Minne menet historian tutkimus? 105

Päivi Mäkelä, Vertailu – jokapäiväistä vaan ei tutua 113

Moninainen historiatiede

Katariina Mustakallio, Antiikki ja tulevaisuus 127

Maija Kallinen, Menneiden mietteiden metsästäjät 133

Jari Ojala, Mitä nyt taloushistoria? 138

Marjatta Rahikainen, Sosiaalishistoria ja nykyisyys 146

Maria Lähteenmäki, Alaska Highwaylta Arkangeliin 155

Henrik Meinander, Historiantutkimusta Suomessa ruotsiksi 161

Harri Siiskonen, Lammin läpimurrosta Johannesburgin haasteeseen 165

”Oman elämänmuotomme historia ja patrioottisen narraation loppu”

Anu Lahtisen ja Jukka Relanderin haastattelu 175

Syväluotaus

Antti Arjava, Rooman valtakunnan rappio ja tuho 183

Katsaus

Lasse Lehtinen, Kohtaaminen akateemisen maailman kanssa 193

Arvosteluja

Pentti Virrankoski, Suomen historia I–II (*Maria Lähteenmäki*) 196

Tuomas Heikkilä ja Majju Lehmijoki-Gardner, Keskiajan kirkko (*Jussi Hanska*) 197

Markku Hyrkkänen, Aatehistorian mieli (*Pasi Ihalainen*) 199

Itsekkyyttä vai valtiomiestaitoa. Toim. Tapani Suominen (*Päiviö Tommila*) 203

Mauno Jokipii, Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet (*Martti Häikiö*) 207

Kirsi Saarikangas, Asunnon muodonmuutoksia (*Renja Suominen-Kokkonen*) 209

Armand Mattelart, Informaatioyhteiskunnan historia (*Jussi Parikka*) 213

Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen, Vantaan historia 1946–1977 (*Eino Jutikkala*) 215

Palkittuja 218

Historian valta – vallaton historia 218

Kirjoittajat 218

Notes on the contents 219

Historian kansallinen tehtävä ennen ja nyt

■ Historiantutkimuksella on ollut *Historiallisen Aikakauskirjan* sadan ensimmäisen toimintavuoden aikana tärkeä tehtävä suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa. Sekä toteuttajat että kriitikot ovat hyvin perustein puhuneet kansallisesta tehtävästä. Sen erityisluonteen ymmärtämiseksi on valaisevaa perehtyä Suomen historian lisäksi myös nationalismiin aatehistoriaan sekä niihin käsitteisiin ja teoreettisiin oletuksiin, joihin suomalaiskansallinen poliittinen ajattelu on 1800-luvulta alkaen perustunut. Tärkeä hahmo näiden kysymysten kannalta on saksalainen filosofi G.W.F. Hegel, jonka luomaa yhteiskuntateoreettista käsitteistöä omaksuttiin Suomessa laajahkosti 1800-luvulla mutta jonka kautta suomalaista poliittista ajattelua voi ymmärtää yleisemminkin.

Hegelin perintö

Monet ovat pitäneet Hegeliä vaikeaselkoina ja koukeroisesti kirjoittavana ajattelijana. Hänen poliittisen teoriansa monet pääajatukset ovat kuitenkin yksinkertaisia, eikä niiden ymmärtäminen edellytä perehtymistä hänen ajattelunsa systematiikkaan sen kokonaisuudessa. Esittelen seuraavassa kolme Hegelin ajattelun piirrettä, joiden valossa voidaan tulkita ja peilata suomalaista poliittista kulttuuria. Ne ovat historiallisen kehityksen tuloksena muodostunut, eettistä yksimielisyyttä tavoitteleva valtio, liberaali talouselämä ja realistinen ulkopoliittikka.

Hegelin mukaan valtio on erityislaatuinen kokonaisuus. Valtiollisesta toiminnasta puhuessaan Hegel viittaa joskus ahtaasti lakia säätäviin ja toimeenpaneviin laitoksiin mutta joskus kaikkiin sellaisiin yhteisöihin, joiden toimintaa määrää yleisen hyvätahitoisuuden periaate. Tällöin valtiollista on esimerkiksi toiminta aatteellisissa yhdistyksissä. Tästä horjuvuudesta huolimatta valtiolle on Hegelin teoriassa ominaista kaksi piirrettä.

Ensiksikään valtio ei perustu kansalaisten keskenään solmimiin sopimuksiin, kuten poliittista ajattelua 1600- ja 1700-luvulla hallinneissa yhteiskuntasopimusteorioissa oli väitetty. Valtio on päinvastoin pitkän historiallisen kehityksen tulos. Toiseksi valtio ei vain suojele yksilöitä, kun nämä tavoittelevat omaa etuaan. Hegelin mukaan valtiolla on moraalinen tarkoitus: kansalaisten eettinen yhdistäminen yhteisen hyvän toteuttamiseen.

Toimiminen valtiossa edellyttää moraalisen tavoitteen ymmärtämistä ja siihen sitoutumista. Kansalaisen tulee siirtää syrjään itsekkäät etunsa ja toteuttaa yhdessä toisten kanssa valtion historiallisesti muotoutunutta korkeampaa päämäärää. Esimerkiksi maanpuolustusvelvollisuuden kautta voi valtioon sitoutuminen joskus edellyttää oman edun uhraamista yhteisen hyvän takia. Eettisen yhdistyminen tulee ymmärtää vahvassa mielessä. Ei riitä, että yksilöiden

ja ryhmien etuja sovitellaan kompromisseiksi, vaan tavoitteena on aito yksimielisyys yhteisestä hyvästä.

Hegel ei kuitenkaan tarkoittanut, että yksilöiden pitäisi kokonaan unohtaa omat tavoitteensa ja sitoutua pelkästään valtioon. Nykyaikaisessa yhteiskunnassa ihminen voi kuulua valtion lisäksi myös perheeseen ja ns. porvarilliseen yhteiskuntaan, jonka tärkein ilmentymä on talouselämä. Perheessä ja taloudessa yksilöt voivat toteuttaa omia tavoitteitaan, perheessä erityisen hyväntahtoisuuden ja taloudessa yleisen itsekkyyden periaatteen pohjalta. Taloudellisissa kysymyksissä Hegel oli itse asiassa liberaali: hänen mielestään kaikkien kannalta paras tulos saavutetaan järjestelmässä, jossa kaikilla on sama mahdollisuus ajaa omaa etuaan eikä millekään ryhmälle anneta sääteilytoimin etuoikeuksia.

Ulkopoliittisia suhteita Hegel tulkitsi – kenties hieman yllättäen – käyttäen hyväksyen muuten arvostemiensa yhteiskuntasopimusteorioiden käsitteitä. Eettisiä tavoitteita toteutetaan valtioiden sisällä, mutta valtioiden välisiä suhteita eivät säätele mitkään normit tai moraaliperiaatteet. Suvereenit valtiot ovat luonnontilassa toisiaan vastaan. Hegel arvosteli kansainvälisen oikeuden periaatteita, jotka esimerkiksi vaativat valtioita pitämään tekemänsä sopimukset. Hänen mielestään luonnontilaa ei tule ymmärtää kansainvälisen oikeuden klassikoiden tapaan vaan siten kuin englantilainen yhteiskuntasopimusteoreetikko Thomas Hobbes oli tehnyt vajaan 200 vuotta aikaisemmin: luonnontilassa vallitsee kaikkien sota kaikkia vastaan. Lupausten, sopimusten ja muiden eettisten periaatteiden rikkominen on sallittua aina, kun se on valtion edun mukaista.

Kansallinen yksimielisyys ja sen ongelmat

Hegelinlaisen käsitteistön toi suomalaiseen poliittiseen ajatteluun J.V. Snellman. Hegelinlaisen ajattelun piirteitä on sittemmin voinut havaita sellaisissa Suomen historian henkilöissä ja ilmiöissä kuin Yrjö-Koskinen, fenomaaninen liike, autonomian ajan lopun venäläistämispoliittikan aikainen myöntövyysuuntaus, vuoden 1918 tapahtumien jälkeiset kansallisen eheyttämisen pyrkimykset ja Urho Kekkonen sekä sisä- että ulkopoliittisessa ajattelussaan – sekä Hegelin marxilaisen tulkinnan kautta erilaiset työväenliikkeen suuntauksukset. Edes tämä luetelo ei ole tyhjentyvä. Itse asiassa kaksi Hegelin poliittiselle teoriatlle ominaista ajattelutapaa – poliittisen yksimielisyyden ihanne ja realistinen suhtautuminen ulkopoliittikaan – ovat vielä syvemmissä mielessä tyypillisiä piirteitä 1900-luvun suomalaiselle poliittiselle ajattelulle. Näitä ajatuksia on esiintynyt myös historiantutkimuksessa ilman, että asialla olisi mitään tietoista tai välitöntä yhteyttä sen enempää hegeliläisyyteen kuin muuhunkaan teoretisoivaan ajatteluun.

Väärinkäsitysten välttämiseksi on syytä korostaa, mitä edellä esittämäni väite merkitsee ja mitä ei. Kysymys ei ole sitoutumisesta aatehistoriallisen selittämisen malliin. En väitä, että suomalaisesta poliittisesta ajattelusta tuli sellaista kuin siitä tuli, *koska* täällä omaksuttiin ajatuksia Hegeliltä. Viittaan vain ajattelutapojen samanlaisuuteen. Kenties hegeliläisyys saavutti suosiota, koska se vastasi – takavuosien muotitermin mukaisesti – sosiaaliseen tilaukseen. Suomalainen poliittinen ajattelu kuitenkin myös poikkesi kiinnostavasti Hegelin ajatuksista – sekä tietoisissa tulkinnoissa että laajemmassa mielessä.

Kaksi eroa on syytä erityisesti huomata. Ensinnäkään Hegelille ominainen taloudellinen liberalismi ei ole ollut Suomessa kovin vahvaa. Täkäläiselle järjestelmälle on ollut ominaista pikemminkin korporatismi: asioista sopiminen etujärjestöjen ja valtiovallan neuvottelujen pohjalta. Suomessa on konsensukselle annettu arvoa myös taloudessa – eikä perinne näytä katkenneen edes globalisaation uusimman vaiheen myötä. Toisin kuin taloudellisen liberalismin klassikot pitivät sopivana, valtio edelleen panostaa Suomessa yritysten menestysedellytysten rakentamiseen, innovaatioverkostoihin, ja yritykset puolestaan odottavat valtion tukea ja myötämielisyyttä.

Toiseksi, Hegelin ajattelu ei ollut leimallisen nationalistista, vaikka se oli ammentanut aineksia saksalaisesta romantiikasta, jossa etniselle, kielelliselle ja kulttuuriselle erityisyydelle annettiin suuri arvo. Suomessa sen sijaan politiikassa ihanteeksi asetettu yksimielisuus tulkittiin juuri kansalliseksi yksimielisyydeksi. Suomalaisessa ajattelussa valtio liittyi läheisesti etnisesti, kielellisesti, uskonnollisesti ja ajatuksellisesti yhtenäiseen kansakuntaan.

1800-luvun suomalaiskansallisen liikkeen keskeisiin tavoitteisiin kuului osoittaa, että suomalaiset kykenivät yhtenä ja yksimielisenä kansana valtiolliseen elämään ja että Suomella oli kansakuntana pitkä historia. Kansallisen historian kirjoittaminen merkitsi useissa tapauksissa suomalaisten ykseyden ja erityisyyden sekä kansakunnan historiallisten juurien pituuden liioittelemista.

Modernisoituminen, jonka aspekteja olivat poliittisten oikeuksien laajentaminen, teollisuustyöväestön vahvistuminen ja maaseudun köyhän väen ongelmat, osoitti, ettei Suomen kansa ollut kovin yhtenäinen

eikä yksimielinen 1900-luvun alussakaan. Vaikka tai ehkä juuri siksi, että ristiriidat olivat purkautuneet vuonna 1918 sodaksi asti, kansallisen yhtenäisyyden ajatuksesta pidettiin kuitenkin lujasti kiinni myös itsenäistyneessä Suomessa. Ajatus voitiin tämentää kahdella erilaisella mutta osittain toisiaan täydentävällä tavalla: joko ajattelemalla, että vain sodan voittanut osapuoli oli todellisen kansan asialla, tai pyrkimällä kansalliseen eheytykseen ja sodan hävinneen osapuolen integroimiseen yhteiskuntaan.

Historiantutkijat tukivat kansallista yhtenäisyyttä pyrkimällä osoittamaan, että valankumoukset, liian jyrkät reformit ja itsekäiden ryhmäetujen ajaminen vahingoittavat ja ovat menneisyydessäkin vahingoittaneet kansakokonaisuuden luontaista historiallista kehitystä. Tässä suhteessa itsenäisen Suomen historiankirjoituksen valtalinja oli vahvasti konservatiivinen voima. Kansallisen historiankirjoituksen visioihin syntyi vakavampia säröjä vasta 1960-luvulla – osittain yhteiskuntatieteilijöiden ja muiden historioitsijayhteisön ulkopuolisten voimien toiminnan mutta osittain myös historioitsijoiden oman työn tuloksena. Tällöin lisäantyi tietoisuus siitä, että koko itsenäisyyden aikana Suomessa oli ollut sekä todellisia yhteiskunnallisia ristiriitoja että erilaisia näkemyksiä siitä, miten yhteiskunta pitäisi järjestää.

Idän karhu ja ulkopolitiikan luonnontila

Kansallisen yhtenäisyyden korostamisen motiivit eivät ole Suomessa olleet pelkästään sisäpoliittisia, vaan asiaan on vaikuttanut olennaisesti myös ongelmallinen suhde itäiseen naapuriin, varsinkin silloin kun se oli kommunistinen Neuvostoliitto. Oli

hyviä perusteita ajatella, että kysymyksessä oli Suomen valtiollista itsenäisyyttä ja ainakin useimpien suomalaisten hyvinvoinnin edellytyksiä uhkaava voima.

Neuvostoliittoon nähden sovellettiin Suomessa erilaisia strategioita poliittisista suhdanteista ja tilannearvioista riippuen: vastarintaa, kansainväliseen oikeuteen ja kansainväliseen yhteistyöhön vetoamista mutta toisen maailmansodan jälkeen ennen kaikkea reaali politiikkaa, jossa ulkopoliittisilla myönnytyksillä ostettiin sisäpoliittista liikkumatilaa. Kysymyksessä ei tietenkään ollut mikään aito ystävyyspolitiikka vaan oman edun enemmän tai vähemmän taitava ajaminen siten, että ulkopoliittisessa kielenkäytössä sanottiin yhtä ja tarkoitettiin toista.

Reaali poliittista linjaa osattiin Suomessa myös perustella teoreettisesti niin toisen maailmansodan jälkeen kuin jo kauan sitä ennen. Sekä J.K. Paasikiven että Urho Kekkonen on sanottu mielellään lukeneen firrenzeläisen renessanssiajattelijan Niccolò Machiavellin teosta *Rubtinas*, eurooppalaisen aatehistorian kenties tunnetuinta valtiomiestaidon oppikirjaa, jonka mukaan hyvä hallitsija ei kaihda mitään keinoja vaan on valmis rikkomaan kaikkia moraaliperiaatteita turvatakseen valtion eduksi määriteltyjen keskeisten arvojen toteutumisen. Kun machiavellilaisen poliittisen realismin ajatusta sovelletaan maailmanpolitiikan tulkittamiseen, saadaan juuri Hobbessin ja Hegelin kuvaama järjestelmä, joka koostuu omaa etuaan ajavista ja toisiinsa mahdollisina vihollisina suhtautuvista suvereenista valtioista, luonnontila, jota mitkään moraaliperiaatteet eivät säätele.

Perehtyminen Snellmanin ja Yrjö-Koskisen teoksiin osoittaa, että Suomessa realis-

tinen näkemys kansainvälisistä suhteista omaksuttiin alun perin nimenomaan hegeliläisessä muodossa. Hegelin oppilas Snellman korosti, että omaa asiaansa ajaessaan kansat eivät voi ratkaista sodan ja rauhan kysymyksiä ”luontaisoikeuden ja siveysopin vaatimusten mitoin”, koska ”kansakunnan tekoja ja kohtaloita ohjaavat toiset lait”. Hänen mielestään oli kohtuuton ajatus, että jonkin kansan olisi pitänyt auttaa ”vihollisensa menestystä”. Yrjö-Koskisen mukaan taas kansakuntien tekemien ratkaisujen oikeutta ei voi ratkaista muu oikeus kuin historian tuomio, jota ei ”milloinkaan täydellä varmuudella tunneta eikä tunnusteta, ennen kuin itse taistelu on ratkaistu”. Sekä Snellman että Yrjö-Koskinen olivat siksi pessimistisiä kansainvälisen oikeuden kehitykseen nähden. Yrjö-Koskisen sanoin: ”kaikki yritykset asettaa näkyväistä, inhimillistä tuomio-istuinta rauhan-aatteen nojassa ovat ihan luonnollisesti tyhjään rauenneet”.

Historiantutkijoiden motiivit

On kiinnostava kysymys pohtia tapoja, jolla historiantutkijat suhtautuivat historiallisen tiedon käyttöön Suomen kansainvälisissä suhteissa, erityisesti idänpolitiikassa. Historioitsijat eivät näytä ajatelleen, että historiallinen tieto olisi ollut pelkkä taktinen väline, joka voitiin esittää kulloinkin oletettua kansallista etua palvelevassa muodossa riippumatta siitä, miten asioiden tiedettiin todella olleen. Poliittiset olosuhteet ovat silti monin tavoin vaikuttaneet historioitsijoihin.

Pian toisen maailmansodan päättymisen jälkeen julkaistun *Suomen historian käsikirjan* kirjoittajia motivoi selvästi tarve korostaa kansallista yhtenäisyyttä Neuvostoliittoa vastaan mutta mitä ilmeisimmin myös pyrkimys säilyttää oikea tieto Suomen histo-

riasta siltä varalta, että sen muistaminen tulisi vaikeaksi mahdollisen neuvostomiehistyksen oloissa. Totuuden asettaminen propagandaa vastaan saattoi olla myös Tuomo Polvisen motiivina bolshevikkien kansallisuuspolitiikan todellisten tavoitteiden selvittämisessä aikana, jolloin oli alettu puhua Suomen itsenäisyydestä Leninin lahjana. Moni historioitsija on kuitenkin ollut valmis myös myöntämään, että Kekkonen Machiavellin ja Hegelin hengessä harjoittama itsenäisyyden lahjoittamisliturgia oli sekin taitavaa reaalipolitiikkaa: kun Suomen itsenäisyys kuvattiin pyhän miehen antamaksi lahjaksi, voitiin ajatella, että siihen ei pidä Brezhnevinkään puuttuman.

Toisaalta esimerkkejä voidaan esittää myös poliittisesti tarkoitushakuisista historian tulkinnoista. Tällainen oli esimerkiksi Arvi Korhosen esittelemä ajopuuteoria. Kuten esimerkiksi Henrik Meinander on huomauttanut, oli kenties isänmaallisesti motivoitua esittää asiat erityisesti Neuvostoliiton suuntaan niin, että Suomen toisen maailmansodan aikaiset johtajat eivät tehneet itsenäisiä ratkaisuja vaan joutuivat itseään suurempien voimien riepotehtavaksi. Silti hyvin tiedettiin, että liittoutuminen Saksan kanssa oli tietoinen ja tarkkaan harkittu, silloisissa oloissa parhaiten kansallista etua toteuttavaksi arvioitu ratkaisu. Kun tämä tunnustettiin ja tutkimuksessa osoitettiin, oli siirrytty ajopuuteoriasta vähintään koskiveneoriaan. Muutos ei silti merkinnyt, että Suomen ja Saksan toisen maailmansodan aikaisen suhteen tulkintaa ei olisi edelleen koettu traumaattiseksi. Kysymyksen esiin nostaminenhan herättää vieläkin ahdistuneita tunteita – kuten esimerkiksi Heikki Ylikankaan talvisodan päättymistä koskevas- ta tulkinnasta käyty keskustelu osoitti. Joka

tapauksessa suomalainen historiankirjoitus näytti toteuttavan kansallista tehtävää kaksoisstrategiaa noudattaen: joskus vedoten totuuteen ideologian vastapainona, joskus muokaten totuutta ideologisiin tarpeisiin sopivaksi.

Muuttuva maailma ja historioitsijat

Maailma muuttui Suomen näkökulmasta 1990-luvulla olennaisesti. Näyttämöltä katotti kaksi sellaista uhkatekijää, joita vastaan kansallisen yhtenäisyyden ja yksimielisyyden ideologia oli ennen kaikkea suunnattu. Neuvostoliitto romahti ja osittain mutta ei pelkästään tästä syytä tuotantovälineiden valtiolliseen omistukseen perustuva sosialismi menetti kaiken uskottavuutensa yhteiskunnallisena järjestelmänä. Konsensuksen ja kansallisen yksimielisyyden retoriikka ei ole kuitenkaan kadonnut mihinkään Suomen poliittisesta kulttuurista. Se näkyy ajatuksessa, että kansakunnan voimat tulee yhdistää palvelemaan yhtenäiseksi taloudelliseksi toimijaksi ymmärretyin Oy Suomi Ab:n, toisin sanoen Nokia-vetoisen vientiteollisuuden menestystä maailmanlaajuisessa markkinataloudessa. Se näkyy leveissä hallituskoalitioissa, joissa periaatteessa lähes jokainen puolue voi esiintyä jokaisen toisen puolueen mahdollisena hallituskumppanina. Kansallisen yhtenäisyyden vaatimuksen ohella myös moraalisia kannanottoja varova realistinen perinne elää edelleen ulkopoliitikassa. Suomen ulkopoliittikka panostaa kansainväliseen yhteistyöhön YK:ssa ja EU:ssa, mutta reaalipoliittisen perinteen mukaisesti varoo käyttämästä kansainväliselle oikeudelle ominaista eettistä terminologiaa. Tämä näkyi esimerkiksi suomalaisissa kannanotoissa Irakin sotaan. Kun Ruotsin hallitus totesi sodan

olevan laitton, presidentti Halonen tyytyi toteamaan, että tilanne on valitettava.

Entä historioitsijat? Onko heidän käsityksensä tehtävistään muuttunut maailman muuttuessa? Kansalliset kysymyksenasettelut eivät ole kadonneet mihinkään suomalaisesta historiantutkimuksesta, vaan jotkut väittävät niiden edelleen olevan jopa häiritsevän hallitsevassa asemassa. Kansallisen projektin sävyt ovat toki muuttuneet, kun puolustautuminen sosialismia ja Neuvostoliittoa vastaan ovat vaihtuneet mallioppilasmaiseen osallistumiseen Euroopan integraatioon ja kilpailuun globaalissa markkinataloudessa. Kansallista terapiaa, Suomen eurooppalaisuuden todistelua ja kulttuurisen tietoisuuden rakentamista kansallisen innovaatiojärjestelmän tueksi on väitetty historiantutkimuksen uusiksi kansallisiksi tehtäviksi.

Toisaalta suomalainen historiantutkimus on kiistämättä monipuolistunut ja moniarvoistunut. On syntynyt uusia historiantutkimuksen suuntauksia. Esimerkiksi perheen ja arkielämän historia, naishistoria, psykohistoria ja ympäristöhistoria ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että kansallisvaltion näkökulma ei ainakaan yksinomaan jäsenenä läheskään kaikkien historian toimijoiden kokemusmaailmaa. Vaikka kansallisvaltiot eivät ole häviämässä, on ollut tarpeen huomata, että ihmiset määrittelevät identiteettinsä monen muunkin asian kuin kansallisuuden tai valtiokansalaisuuden kautta. Ihmiset voivat sitoutua paitsi kansaan myös kotiseutuun, ammattiin, poliittiseen liikkeeseen, uskontoon, etniseen taustaansa tai vaikka sukupuoleensa. Kuten muutama vuosi sitten Nobelin palkinnon saanut intialais-

syntyinen taloustieteilijä-filosofi Amartya Sen on huomauttanut, ihmisillä on moninkertainen identiteetti.

Tärkeää on ollut myös tutkia kriittisesti kansallisvaltiopohjaisen poliittisen ajattelun taustaoletuksia. Ihmiset eivät luonnonvoimaisesti järjestäydy toimimaan yhtenäisissä suvereeneissa kansallisvaltioissa. Tällaisia yksikköjä ei ole koskaan ollut puhtaassa muodossa, kansat eivät ole sen enempää yksimielisiä kuin toisistaan riippumattomia. Kansallisuusaate on aikaan ja paikkaan sidottu ideologia, jossa moraalinen yksimielisyys ja suverenisuus ovat korkeintaan teoreettisia oletuksia ja aatteellisia tavoitteita. Varsinkin globalisaation nykyisessä vaiheessa on tärkeää huomata kansallisvaltion ja siihen perustuvan poliittisen ajattelun riittämättömyys keskeisten inhimillisten ja yhteiskunnallisten ongelmien ratkaisemiseen.

Historiallisen Aikakauskirjan juhlanumeron lukuisissa artikkeleissa, puheenvuoroissa ja haastatteluissa syvennetään edellä käsiteltyjä teemoja. Tutustumalla kirjoittajiemme pohdintoihin suomalaisen historiantutkimuksen tilasta ja tulevaisuudesta on mahdollista myös arvioida, ovatko historioitsijamme vastanneet riittävästi ajankohtaisiin yhteiskunnallisiin haasteisiin. Sillä vaikka historiantutkimuksen kansallinen tehtävä on monella tavalla suhteellistunut, historialla on edelleen poliittinen tehtävä. Tärkeintä ei ole osallistua kansallisen kilpailukyvyyn edistämiprojektiin vaan tarjota eri tavoin identiteettinsä määritteleville ihmisille luotettavaa tietoa ja ajatuksellisia rakennuspuita muuttuvassa maailmassa orientoitumiseen.

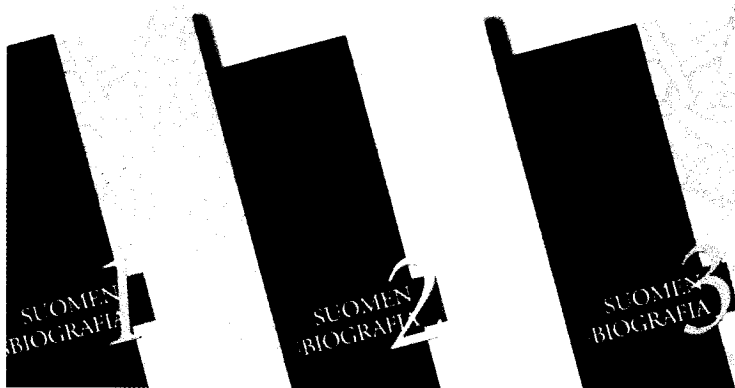
Juha Sihvola

Suomen kansallisbiografia 1–10

Tuhat vuotta, kuusituhatta elämäntarinaa, kymmeniätuhansia henkilöitä. Suomalaisuuden koko kuva.

Suomen kansallisbiografia muodostaa kansakunnan ryhmämuotokuvan valoineen ja varjoineen. Mukana ovat kaikki Suomen hallitsijat ja heidän puolisonsa, merkittävät poliitikot, sotilaat, kirkonmiehet, tiedemiehet ja taiteilijat. Teoksessa esitellään myös suosituimmat näyttelijät, laulajat ja ur-

heilusankarit. Talonpoikien ja piikojen, kauppiaiden ja tehtailijoiden lisäksi joukossa on myös tunnettuja rikollisia ja viattomia uhreja. Hakemisto-osasta löytyvät kaikki artikkeleissa mainitut kymmenet tuhannet henkilöt.

Ensimmäinen osa ilmestyy maaliskuussa 2003, muut osat 2003–2007.

Sarjan hinta 891,–

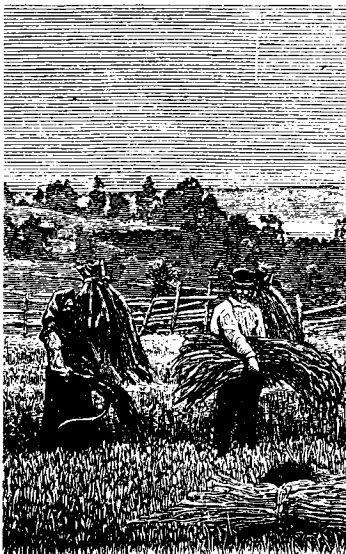
www.kansallisbiografia.fi

SKS – KIRJASI MERKKI

Suomen maatalouden historia 1–3

Suuri kertomus suomalaisen talonpojan historiasta

Vuosisatojen ajan maatalous oli ihmisten tärkein toimeentulon lähde, mutta samalla se oli kokonaisvaltainen elämäntapa, jossa koti ja työ olivat yhtä. Kolmiosainen *Suomen maatalouden historia* valaisee maanomistusolojen, maataloustekniikan, työnjaon ja

tuottavuuden kehitystä sekä eri aikojen lainsäädännön ja maatalouspolitiikan vaikutuksia esihistorian ajoista omaan aikaamme saakka. Erityistä huomiota on kiinnitetty myös talonpoikien arkiseen työhön, elämään ja toimeentuloon.

Kirjoittajat ovat maatalouden historian eri alojen asiantuntijoita. Runsaasti kuvitettu teos palvelee myös alan haku-teoksena. Kolmiosainen kirjasarja ilmestyy vuosina 2003–2004.

Sarjan hinta 237,–

SUOMALAISEN
KIRJALLISUUDEN
SEURA

SKS:n verkkokirjakauppa
osoitteessa
www.finlit.fi/kirjat

Hallituskatu 1
00170 Helsinki
Tilaukset (09) 131 23 216
kirjamyynnti@finlit.fi
www.finlit.fi

Uusia näkemyksiä ja painotuksia

SUOMEN
HISTORIA

Jääkaudesta Euroopan unioniin

Runsaasti kuvitettu, yhden kirjoittajan kokonaisnäkemyistä edustava historian perusteos Suomen alueella eläneen väestön vaiheista ja kulttuurin kehityksestä. Monin uusin painotuksin etenevässä teoksessa historian kulku jaetaan aikakausiin uudella tavalla ja esitetään muun muassa uusi näkemys Suomen asutuksen synnystä ja kehityksestä jääkauden jälkeen.

Jouko Vahtola
SUOMEN HISTORIA

Jääkaudesta Euroopan unioniin

Tähtiä kuin Otavassa

MENNYT, NYKYINEN JA TULEVA

PAULI KETTUNEN

Historian poliittisuus ja kansallinen katse

Perustellessaan työtään historiantutkijat osallistuvat ajankohtaisten muutosten ja inhimillisen toimijuuden määrittelyyn. Historian ja kansallisvaltion vahva sidos on näkynyt kansatoimijan ja kansallisten tehtävien korostuksena. Kansallisen katseen pysyvyys ilmenee siinä, miten globalisaatio tulkitaan historiantutkijoiden terapeutista ja identiteettipoliittista panosta vaativaksi kansallisen suorituskyvyn haasteeksi.

■ Historiallisen tiedon merkitystä voidaan arvioida Pentti Renvallin ohjetta noudattaen "sen perusteella, minkälaiseen toimintaan se yllyttää ja minkälaista se hillitsee".¹ Historiallinen tieto, olipa se uskomuksia tai tutkimuksin perusteltuja käsityksiä, avaa tai sulkee, laajentaa tai kaventaa inhimillisen toiminnan näköaloja. Kutsun tätä historian poliittiseksi ulottuvuudeksi. Jäljitän historian poliittisuutta siitä, millaisia merkityksiä menneelle on annettu, kun on kuvattu kulloinkin käsillä olevia muutoksia. Olen kiinnostunut erityisesti niistä nykymuutosten luonnehdinnoista, jotka koskevat kansallisvaltion kohtaloa, ja suomalaisten historiantutkijoiden tavoista suhteuttaa tehtävänsä näihin julkisen keskustelun muutoskuviin.

Me ennen ja vastedes

'Globalisaatiosta' tuli 1990-luvulla suosittu

ajankohtaisen muutoksen käsite. Siihen tukeutuvassa keskustelussa ilmenee paradoksi. Kansallisvaltioon ja sen rajaamaan yhteiskuntaan liitetään yhtä aikaa jyrkkä katkos ja vahva jatkuvuus. Mennyt kuvautuu suljettujen kansallisten yhteiskuntien todellisuudeksi, nykyinen ja varsinkin tuleva rajattomaksi maailmaksi. Jatkuvuutta ja pysyvyyttä edustaa kuitenkin toimija, joka vastaa uusiin haasteisiin. "Meidän" on vaalittava kilpailukykyämme globaalistuvassa taloudessa, "meidän" on profiloitettava houkutteleviksi ja luotettaviksi ylikansallisten toimijoiden vertailevan katseen alla. Globalisaatioretoriikan 'me' viittaa edelleen ennen kaikkea kansallisvaltion rajaamaan kokonaisuuteen. 'Me' kantaa jatkuvuutta ja luo samalla sisäistä harmoniaa niin menneen kuin tulevan kuvaan.²

Mennyt saa eri merkityksiä tällaisessa muutoksen luonnehdinnassa. Menneen merkitysten voi havaita muodostuvan kolmesta vastakkainasettelusta. Ensimmäisessä ovat vastakkain nykyinen ja entinen, toisessa uusi ja vanha ja kolmannessa hetkellinen ja pysyvä. Menneisyys on yhtäältä entistä, josta piirretään karikatyyri nykyisten haasteiden kirkastamiseksi. Toisaalta menneisyys suhteutetaan nykyisyyteen niin, että mennyttä ja nykyistä yhdistää jokin pysyvä vastakohtana häviävälle tai hetkelliselle. Näin ollen se, mikä nykyisyydessä tunnistetaan vanhaksi, lohkeaa kahtaalle. Osin tuo vanha halutaan sysätä entiseksi, osin kohot-

1. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*. Porvoo: WSOY, 379.

2. Paradoksista laajemmin ks. Pauli Kettunen (2001) *Kansallinen työ. Suomalaisen suorituskyvyn vaalimisesta*. Helsinki: Yliopistopaino, luku 6.

taa pysyväksi. Selviytyäksemme ”meidän” on vapauduttava vanhoista ajattelu- ja toimintatavoista.

Globalisaatiokeskustelun muutoskuvat ovat historian läsnäoloa, johon historioitsijat tavalla tai toisella suhteuttavat omaa työtään. Mahdollisuuksia on monia.

Muutoskuvien binäärikoodi ”ennen noin, mutta vastedes näin”³ voi herättää historioitsijassa vastarintaa ja saada hänet todistelemaan, että uutta on vähän jos lainkaan. Helppoa onkin osoittaa kestävämmäksi kansallisesti sulkeutuneen entisen yhteiskunnan kuva, jonka ”hyperglobalistit”⁴ mielellään maalaavat kontrastiksi uudelle rajattomalle maailmalle. Kansallisvaltion ja kansallisen yhteiskunnan muotoutuminen oli niin Suomessa kuin muuallakin monin tavoin kansainvälinen ja ylikansallinen prosessi. Kansallinen ja kansainvälinen ovat olleet toistensa ehtoja; ’kansallinen’ ja ’sisäsäntöinen’ eivät tarkoita samaa, yhtä vähän kuin ’kansainvälinen’ ja ’ulkoa määräytynyt’ ovat synonyymeja. Kansainvälinen talous on muodostanut kontekstin kansallisvaltiollisten, myös hyvinvointivaltiollisten, instituutioiden vahvistumiselle.

Historioitsija voi kaataa kylmää vettä katkoksen korostajien niskaan myös päättelemällä, ettei kansallisvaltio ole häviämässä. Päätelmälle löytää vaivatta perusteluja historian opetuksista ja ajankohtaisista havainnoista. Hän voisi tukeutua myös siihen havaintoon, että samalla kun globalisaatioteesi esittäjät kertovat kansallisvaltioiden häviävän, he saattavat puhua globalisaatiosta ”meidän” uutena haasteenamme ja näin osoittavat kansallisvaltiollisten näkökulmien jatkuvuuden. Mutta tässä kohden historioitsijamme ei kenties enää haluakaan jatkaa globalisaatioretoriikan kritiikkiään. Hän tunnistaa siitä tutun, innostavan teeman, kansallisen haasteen, ja suuntaa oman työnsä palvelemaan siihen vastaamista.

Siinä, miten historioitsijat esimerkiksi Suomessa perustelevat työtään, voidaan nähdä tämän uuden kansallisen haasteen mukaista suuntautumista. Koetan avata näkökulmaa nykyisiin kansallisiin korostuksiin 1700-luvulla kehittyneen modernin historiantutkimuksen ja 1800-luvulla muotoutu-

neen suomalaisen historiantutkimuksen historiasta.

Yhden historian kaksinaisuudet

’Historia’ on monimieliäinen sana. Arkipuheessa ja julkisessa keskustelussa joku varoittaa historian roskatynnyreiden tonkimisesta. Toinen vaatii, että aikansa elänyt laki on passitettava historiaan. Riittävän suuren rötöksen tai urotyön tekijä tekee historiaa ja pääsee historian lehdille. Poliittinen ratkaisu tai suuryritysten fuusio voi olla suorastaan historiallinen, jollakin asialla taas saattaa olla vain historiallista arvoa. Historia antaa tukea päätökselle tai todistaa sen oikeaksi, historian tuomio kohtaa sitä, joka ei ota vaarin sitä, mitä historia opettaa, mutta toisinaan rasiitteina ovat historian painolastit, joista pitäisi päästä eroon. Tähän historia itse saattaa velvoittaa. ”Mielestäni historian nuoli osoittaa Suomea”, Jari Ehrnrooth perustelee vaatimustaan, jonka mukaan Suomen pitää ottaa vastuu kommunismin rikosten saattamisesta kansainvälisen yhteisön käsittelyyn.⁵

Puhuminen historiasta sekä epäajankohtaisina asioina että jatkuvuuden voimana vastaa saksalaisen käsitehistorioitsijan Reinhart Koselleckin esitystä modernista ajan ja historian käsityksestä.⁶ 1700-luvulla muotoutui näkemys yhdestä historiasta, ”historiasta sinänsä”. Aikaisemmin oli puhuttu jonkin tai jonkun historiasta, jotakin nimenomaista tapahtumaa tai henkilöä koskevasta kertomuksesta. Yksikössä ilman määreitä olevaa ’historiaa’, joka olisi viitannut ihmiskunnan historiaan tai maailmanhistoriaan, liikkeeseen, kehitykseen tai edistykseen, ei ollut käsitteenä olemassa. 1700-luvulla historia alkoi yhdistää kaikkia tapahtumia ja ilmiöitä ja suhteuttaa niitä toisiinsa sen pohjalta, että ne ovat ajallisia, aikaan sidonnaisia, eriaikaisia tai samanaikaisia. Tässä valitusajattelu ja osin sille reaktionä muodostunut romantiikka vaikuttivat samaan suuntaan, toivat aineksia yhden historian ajatuksen.

Menneen ja tulevan välille, kokemusten ja odotusten välille, muodostui uudenlainen jännite. Mennyt ajallistettiin, se muuttui ainutkertaisen ja peruuttamattoman tapahtu-

misen kuluksi, jossa tapahtumat eivät enää olleet toistensa merkkejä tai toistoja tahi tulevien tapahtumien ennusteita, vaan ne voitiin asettaa syitä ja seurauksia arvioivan tarkastelun kohteiksi. Samalla tuleva avautui inhimillisen toiminnan perspektiiviksi ja vaihtoehtoja puntaroivan suunnittelun kohteeksi. Moderni historiankäsitys ja moderni politiikka kehittyivät toistensa ehdollistamina.

Näkemys ”historiasta sinänsä” muodosti keskeisen lähtökohdan historiantutkimuksen kehittymiselle. Ensiksikin historia määrittyi sekä tutkimuksen kohdealueeksi että sitä koskevaksi esitykseksi. Näitä yhdisti vaatimus siitä, että historioitsijan pitää pyrkiä tavoittamaan menneisyys sellaisena kuin se on ollut, ja luottamus siihen, että tämä on mahdollista. Keinoksi kehitettiin lähdekritiikki. Historia oli mennyttä, nykyisestä erillistä, mutta samalla jotain, joka esitti itsensä historioitsijan välityksellä; tällä tavoin historia menneenä todellisuutena ja sen esityksenä lankesivat yhteen. Tämän näkemyksen mukaan menneet ilmiöt ja niiden väliset yhteydet ovat jo historiana odottamassa, että tutkija ne tieteellisellä ammattitaidollaan paljastaisi ja esittäisi.

Toiseksi siinä, miten yhden historian tietoisuus muodostui historiantutkimuksen lähtökohdaksi, vaikuttivat sekä katkoksen että jatkuvuuden ajatukset. Historia oli nykyisestä erillistä menneisyyttä, mutta myös jatkuvuutta, joka läpäisi ja yhdisti menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden.

Modernin historiatietoisuuden intellektuaalisina lähteinä niin valistus kuin historismi kohottivat ihmisen historiaa tekeväksi ja historialliseen tietoisuuteen yltäväksi toimijaksi.⁷ Historiallinen tietoisuus sijoitti nykyisyyden menneisyydestä tulevaisuuteen kulkevalle jatkumolle, mutta sisälsi myös kahdensuuntaisen irtioton nykyisyydestä. Menneisyys ja tulevaisuus piti ja oli mahdollista vapauttaa nykyisyyden kahleista. Historistinen historiantutkimus pyrki vapauttamaan menneisyyden nykyisyydessä vaikuttavista tulevaisuuden odotuksista ja tavoitteista – *wie es eigentlich gewesen*. Valistuksen lähteistä ammentava poliittinen suunnittelu taas pyrki vapauttamaan tule-

vaisuuden nykyisyydessä vaikuttavista menneisyyden painolasteista.

Valistuksen ja historismin suhde voidaan esittää käsiteparien *häviävä / pysyvä* sekä *ennakoimaton / suunniteltava* avulla.⁸ On mahdollista sanoa, että valistuksen historiallinen tietoisuus antaa historiaa tekevälle toimijalle kyvyn jäsentää todellisuus häviävään ja suunniteltavaan, historismin historiallinen tietoisuus taas pysyvään ja ennakoimattomaan. Näkökulmiin liittyvät erilaiset uhkakuvat. Valistuksen näkökulmasta uhkana on tulevaisuuden suunnittelun estäminen. Tähän johtaa se, että häviävästä koetetaan tehdä pysyvää. Historismin näkökulmasta taas uhkana on pysyvän hävittäminen. Tämä voi seurata siitä, että olemukseltaan ennakoimaton alistetaan maailmaa muuttavalle suunnittelulle.

Historismin tradition mukaisesti Pentti Renvall kirjoitti *Nykyajan historiantutkimuksessa* vuodelta 1965:

”On ymmärrettävää, että sellaisia, jotka kovin radikaalisesti haluaisivat muuttaa olevia oloja, häiritsee ja kiusaa, jos heidän yrityksiään hillitään viittaamalla niihin rajoihin, mitä todellisuus ja siihen sisältyvä

3. Tätä modernien muutoskuvien binäärikoodia erittelee ja kritisoi Barbara Adam (1996) 'Detraditionalization and the Certainty of Uncertain Futures', Paul Heelas. Scott Lash & Paul Morris (toim.) *Detraditionalization*. Cambridge, Mass. and Oxford, UK: Blackwell, 136–143.

4. David Held & Anthony McGrew, David Goldblatt & Jonathan Perraton (1999) *Global Transformations. Politics, Economic and Culture*. Cambridge: Polity Press, 2–5.

5. Jari Ehrnrooth (2001) 'Kommunismien rikokset ja Suomen ulkopoliittinen vastuu', *Helsingin Sanomat* 27.5.2001.

6. Reinhart Koselleck (1979) *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 349–375; Reinhart Koselleck (2002) *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press, 2–19.

7. Valistuksen ja historismin traditioiden suhteesta ja ajankohtaisuudesta ks. Jörn Rüsen (1990) *Zeit und Sinn. Strategien historischen Denkens*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

8. Esitys perustuu tältä osin kirjoitukseeni Pauli Kettunen (1994) 'Historiallistaminen ja suunnitteleminen. Ajan hallinnan jännitteitä sodanaikaisessa ja sodanjälkeisessä Suomessa', Pekka Ahtiainen, Teuvo Rätty, John Strömberg & Jukka Tervonen (toim.) *Historia, sosiologia ja Suomi*. Helsinki: Hanki ja jää, 77–81.

historiallinen jatkuvuus asettaa. Mutta tietenkään tuollainen tyytymättömyys ei hiukkaakaan muuta todellisuuden luonnetta, ja ennemmin tai myöhemmin piittaamattomuus todellisuudesta kostautuu ja työntää syrjään sellaiset yritykset, joissa sitä ei ole otettu huomioon.”⁹

Kyse ei ollut vain historian asettamien rajojen tunnistamisesta ja kunnioittamisesta. Historiallisuus tarkoitti myös pysyviä arvoja tuottavaa ja vaalivaa toimintaa. Epähistoriallinen toiminta vaaransi niitä joutuakseen kuitenkin lopulta historian tuomitsemaksi. Renvall varoitti vuonna 1967 Eino Jutikkalan 60-vuotisjuhlakirjassa:

”Luovia mahdollisuuksia on käytettävä niin, että ne vastaavat joitakin historiallisen elämän perusarvoja. Luovan toiminnan harhautuminen tältä tieltä johtaa ihmisten elämän ja historiallisen elämän epäsointuisuuteen ja saa sillä tavalla historian tuomion.”¹⁰

Näin siis epähistorialliselle toiminnalle oli ominaista, että se kenties hyvistäkin tarkoituspäristään huolimatta johti turmiollisiin tuloksiin. Toiminnan tarkoittamattomat seuraukset ovat tärkeä kysymys, kun käsitellään sitä, miten historiantutkijat liittyvät tehtävänsä ajankohtaisten muutosten arviointiin. Kysymys on keskeinen siksi, että se koskee historiantutkimuksen ja yhteiskuntatieteiden perusteita.

Toiminnan tarkoittamattomat seuraukset

Hollantilainen aatehistorioitsija ja historian-teorian tutkija Frank Ankersmit korostaa, että poliittisen ajattelun olennaiseksi osaksi tuli renessanssin aikana – esimerkiksi Niccolò Machiavellin ja Francesco Guicciardinin myötä – tietoisuus tarkoituksellisen toiminnan tarkoittamattomista seurauksista. Tämä pohjusti modernia historiankirjoitusta, sillä näin hahmottui historioitsijan kohdealue, historiallinen todellisuus, jonka selitykseksi ei riittänyt esitys ihmisten ja Jumalan tarkoituspäristä.¹¹ 1700-luvun skottilainen valistus, erityisesti Adam Smith, keh-

keytti tätä ajattelulinjaa. Yhteiskunnan käsite alkoi viitata rakenteisiin ja prosesseihin, joita ylläpitivät ja edistivät inhimillisen toiminnan, nimenomaan taloudellisen toiminnan, tarkoittamattomat seuraukset.¹²

Toiminnan tarkoittamattomat seuraukset eivät näin ollen ole tarkoittaneet samaa kuin epätoivottavat seuraukset. Sosiaalipoliittisiin kiistoihin on vanhastaan kuulunut, että kunkin keskustelijan mielestä hänen kannattamansa toimet synnyttävät varsinaisten tarkoitustensa ohessa myös muita myönteisiä asioita. Itsekkäistä taloudellisista pyrkimyksistä seuraa yhteinen hyvä, ja markkinatalouden vapaan toiminnan sosiaalisesta rajoittamisesta koituu myös taloudellinen hyöty. Tietoisuus toimintaan liittyvästä tarkoittamattomien seurausten ulottuvuudesta on kaikelle poliittiselle ajattelulle keskeinen,¹³ mutta sen pohjalta tehdyt johtopäätökset vaihtelevat. Yhtenä suuntana on korostaa toimintatilanteiden avoimuutta ja siten politisoitavuutta. Toisaalta voidaan pyrkiä siihen, että toiminnan tarkoittamattomat seuraukset häviäisivät, kun yhteiskunta tehtiisiin läpinäkyväksi ja ennakoitavaksi suunnittelutiedon avulla. Kolmanneksi saatetaan varoittaa, että puuttuminen historian ja yhteiskunnan omalakiseseen, yksilöiden ja ryhmien tarkoituksiin palautumattomaan toimintaan on vahingollista ja kostautuu ennen pitkää.

Amerikkalainen taloustieteilijä Albert O. Hirschman on eritellyt viimeksi mainittua argumentointitapaa. Se on ollut ominainen esimerkiksi poliittisten ja sosiaalisten oikeuksien laajentamiseen tähtäävien uudistusten vastustajille. Hirschman erottaa tässä argumentoinnissa kolme alalajia. Uudis-

9. Renvall 1965, 377.

10. Pentti Renvall (1967) 'Ihminen, yhteisö ja historia'. *Näkökulmia menneisyyteen. Eino Jutikkalan jublakirja*. Porvoo: WSOY, 17.

11. F. R. Ankersmit (2001) *Historical Representation*. Stanford: Stanford University Press, 265–272.

12. Albert O. Hirschman (1991) *The Rhetoric of Reaction. Perversity, Futility, Jeopardy*. Cambridge, Mass. & London: The Belknap Press of Harvard University Press, 35–39; Risto Kangas (2001) *Yhteiskunta*. Tutkielma yhteiskunnasta, yhteiskunnan käsitteestä ja sosiologiasta. Helsinki: Tutkijaliitto, 184–245.

13. Ankersmit 2001, 272.

Miehet vallan kulisseissa. Ostobotnialla talonpoikaismarssin jälkeisenä päivänä 8.7.1930 Vihtori Kosola (vas.) ja Vihtori Herttua. Kuva: Aarne Pietinen.

tuksen seuraukset olisivat päinvastaisia kuin sen ajajat tarkoittavat (*perversity thesis*), uudistus olisi täysin turha ja tulokseton (*futility thesis*) tai uudistus tuhoaisi jo saavutettuja arvokkaita asioita (*jeopardy thesis*).¹⁴

Renvall argumentoi kaikkien näiden teesien mukaisella tavalla. Varoittaminen tarkoituksellisen toiminnan haitallisista tarkoitamattomista seurauksista oli hänen ydin-sanomaansa. Varoitusta sävytti kuitenkin optimisismi, luottamus historian voimaan sekä kehityskulkuna että sitä koskevana tietona: ”riittävän syvällinen historian tuntemus hillitsee epärealistisesta toiminnasta ja yllyttää todellisuus pohjaiseen”.¹⁵ Samaan tapaan pohdiskelivat muutkin 1900-luvun merkittävät suomalaiset historioitsijat. Kansalaissodan jälkitunnelmissa vuonna 1922 nuori Arvi Korhonen asetti vastakkain ”valankumouksellisen ja historiallisen katsomustavan”. Vallankumouksellisen sosialismin turmiollisuus oli siinä, että se yhdisti kaksi kestävämpää ajatusta käsittäessään historian vääjäämättömäksi edistykseksi ja korostaessaan joukkojen poliittista tahtoa. Historiallinen katsomustapa oli tietoisuutta tilanteiden ennustamattomuudesta ja siltä pohjin myös poliittisen tahdon ahtaista rajoista.¹⁶ Korhonen suhtautui ihmiseen historiansa tekijänä pessimistisemmin kuin Renvall. 1950-luvun alussa hän katsoi historiantutkimuksen voivan olla tieteellistä vain, jos se tunnusti lähtökohdakseen, että ”ihminen yhteiskunnallisena olentona” on laskematon ja häilyvä.¹⁷

Oleennaista on kuitenkin, ettei historiallinen toimijuus sen paremmin Renvallilla kuin Korhosellakaan liittynyt vain konkreetteihin ihmisiin monikossa tai abstraktiin ihmiseen yksikössä. Heidän historiankäsityksensä kuului myös kollektiivisia toimijoita. Niistä tärkein oli kansakunnaksi kasva-va ja omaan valtioon yltävä kansa. Varoittaessaan Jutikkalan juhla kirjassa vuonna 1967, että ”historiallisen elämän perusarvoista” poikkeava toiminta aiheuttaisi epäsointuisuuden ”ihmisten elämän ja historiallisen elämän” välille, Renvall näyttää tarkoittaneen ”historiallisella elämällä” toimintaa, joka pohjusti ja edellytti kansan, kansakunnan, toimijuutta. Kansan toimijuutta luon-

nehti sellainen pysyvyys, joka teki sen mitapuuksi arvioida muiden toimijoiden toimintaa.

Kansa toimii

Kun yhden historian ajatukseen perustuva moderni historiallinen tieto ja moderni poliittinen ajattelu kehittyivät, ”representaatiosta” tuli Ankersmitin tulkinnan mukaan niiden yhteinen ominaispiirre. Representaatiossa moninaiseen ja irralliseen luodaan ykseys ja yhteys.¹⁸ Kansasta tuli historiaa ja politiikkaa yhdistävän representaation keskus käsite. Kansa edusti ja kansaa edustettiin. Ranskalaista politiikantutkijaa Pierre Rosanvallonia mukaillen voidaan sanoa, että kansasta tuli toisaalta yleistä, yhteistä ja kokonaista edustava figuuri, toisaalta poliittisen valtuutuksen antaja.¹⁹

Historia maailmanhistorian merkityksessä teki kansasta universaalien toimijatyypin. Maailmanhistorian toimijaksi kohotessaan eli valtion muodostamiseen kyetessään kansa sai oman erityisen historiansa, joka erotti sen kansakuntana muista. Historian avulla valtio sai perustukseksi kansakunnan ja kansakunta voimakseen valtion. Historia loi myös yhteyden elävien ja kuolleiden välille. Minkä luonnollinen aika erotti, sen historiallinen aika yhdisti. Tämä moderni historialliseen tietoisuuteen kuuluva kuolemattomuuden ajatus²⁰ ankkuroitui kansatoimijan pysyvyyteen.

Oppisivistyneistö tulkitse 1800-luvulla omaksumansa tehtävän kansalliseksi herättämiseksi. Se koki luovansa uutta, aiemmin esiintymätöntä, jossa kuitenkin alkuperäinen olemus saavuttaisi täyttymyksensä. Menneisyyttä voitiin ja piti tarkastella tämän uuden tulemisena ja ikivanhan kehkeytymisenä. Suomen kansalla ei kenties ollut historiaa ennen vuotta 1809, mutta kun Suomen kansa valtiolliseksi kokonaisuudeksi ja kansakunnaksi kohottuaan sai oman historian Yrjö Koskisen ja muiden ponnistusten tuloksena, tämä historia ulottui kauas muinaisuuteen.²¹

Moniaineksisen ”sosiaalisen” kansan ja ykseyttä edellyttävän ”poliittisen” kansan välillä oli ratkaisematon jännite.²² Kun se nousi esiin luokkaperusteisina poliittisina

ristiriitoina, suomalaishistorioitsijat siirtyivät kansan tekemisestä kansan eheyden vaalimiseen. Kansan ykseyden pelasti osaltaan vuoden 1918 sodan määrittelemisen vapaussodaksi. Käsite edellytti, että sodan oli voittanut Suomen kansa. Historiantutkijat suuntautuivat tekemään vapaussodalla itsenäisyytensä lunastaneen kansan historiaa. Pettymys kansaan ei ollut sivistyneistön ainoa tapa reagoida vuoden 1918 kokemukseen. Sota myös vahvisti käsitystä siitä, että oman maansa kautta isänmaahan kiinnittyvä itsenäinen talonpoika oli kansan ydinaines, ja johti huomiota talonpoikaisen kansan historiaan. Vapaussodan voittavaa kansaa ennakoivat Jalmari Jaakkolan kuvaamat keskiajan suomalaiset, jotka jo tunnistivat vihollisensa idässä. Vuoden 1918 valkoisten edustama kansallinen kokonaisuus esiintyi tulemisensa prosessissa myös niiden Suomen herrojen ajattelutavoissa, jotka nuijasodan vaiheessa näkivät Renvallin väitöskirjan (1939) mukaan laajemmas ja kauemmas kuin purkauksenomaisesti toimiva rahvas.²³

Eheän kansan etsintä jatkui toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Sen muotoili historiantutkimuksen tehtäväksi Korhonen 1940-luvun lopulla *Suomen historian käsikirjan* esipuheessa. ”Elämäntahtoisten” oli otettava käyttöön oman menneisyytensä voimavarat kamppaillessaan olemassaolostaan maailmassa, jossa ”sisäisesti hajanaisia ja huomisestaan huolehtimattomia kansoja” odotti perikato.²⁴ Historiantutkimus asettui kansan henkisen jälleenrakennuksen rintamaan vastustamaan uhkaa, jonka muodostivat Neuvostoliitto, kommunismi ja modernisoituvan ja teollistuvan yhteiskunnan eturistiriidat.

’Kansanvalta’ nousi toisen maailmansodan jälkeen suomalaisten historioitsijoiden näkemyksissä kansan ykseyttä ja toimijaluonnetta korostavaksi käsitteeksi. Tällä linjalla he osallistuivat käsitteestä käytyyn kamppailuun. Sodanjälkeisessä ”uudessa demokratiassa” oli Renvallin, Korhosen ja Jutikkalan mielestä muutakin vastustettavaa kuin se, mikä suoraan liittyi tuota ilmaisua käyttäneiden kommunistien ja kansandemokraattien toimintaan. Heistä oli huolestut-

tavaa ja kansanvallan vastaista, että päätöksenteko rakennettiin ryhmäetujen ajamisen pohjalle. Tämä huolenaihe ei hävinnyt ”vaaran vuosien” jälkeenkään.

Renvallin toimittama *Suomalaisen kansanvallan kehitys* on tämän kansanvaltakäsityksen dokumentti. Teos ilmestyi yleisen äänioikeuden 50-vuotisjuhlavuonna 1956, pian yleislakon jälkeen. Useat johtavat historioitsijat hyödynsivät artikkeleissaan käsitteellisiä mahdollisuuksia, joita tarjosi se, että suomenkielisen poliittisen sanaston luomisvaiheessa 1800-luvulla ’demokratian’ vastineeksi oli omaksuttu ’kansanvalta’. Sana teki helpoksi demokratian mieltämisen ja esittämisen yhden ja kokonaisen kansatoimijan valtana. Tämä kävi sitäkin sujuvamminkin, kun kansa (*folk, Volk, people, peuple*) ja kansakunta (*nation*) lomittuivat suomesa toisiinsa poikkeuksellisen vahvasti ja kansalainen (*medborgare, Bürger, citizen, citoyen*) viittasi suoraan kansan jäsenyyteen.

Korhoselle suomalaisen kansanvallan sisältönä oli valtiollinen itsenäisyys – Suomen kansalla on valta omassa maassaan – ja kasvupohjana ikimuistoinen tottumus paikalliseen itsehallintoon. Jutikkala kirjoitti ”jär-

14. Hirschman 1991, passim.

15. Renvall 1965, 379.

16. Arvi Korhonen (1922) ’Vallankumouksellisesta ja historiallisesta katsomustavasta’, *Historiallinen Aikakauskirja*, 1–34.

17. Arvi Korhonen (1953) ’Miksi historia muuttuu?’, *Historiankirjoitus. Kehityksen pääpiirteet. Historian Aitta II*. Porvoo & Helsinki: WSOY, 14.

18. Ankersmit 2001, 268–270.

19. Pierre Rosanvallon (1998) *Le peuple introuvable. Histoire de la représentation démocratique en France*. Gallimard, 13.

20. Vrt. Michel Foucault (1989) *The Archaeology of Knowledge*. London and New York: Routledge, 12.

21. Historiankirjoitusta ja suomalaisen kansakunnan tekemistä käsittelevistä tutkimuksista uusimpana mainittakoon Juhani Mylly (2002) *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*. Turku: Kirja-Aurora.

22. Vrt. Rosanvallon 1998, 40–41.

23. Jaakkolasta, Korhosesta, Renvallista, Jutikkalasta ynnä muista suomalaisen historiantutkimuksen edustajista voi saada tietoa esim. teoksesta Pekka Ahtiainen & Jukka Tervonen (1996) *Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat. Matka suomalaiseen historiankirjoitukseen*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

24. Arvi Korhonen toim. (1949) *Suomen historian käsikirja. Edellinen osa*. Porvoo: WSOY, VI.

jestövaltaisuudesta” selvästi kielteisenä ilmiönä. Renvallin mukaan kansanvaltaiselle katsomukselle oli ominaista kokonaisuuden edun huomioonottaminen vastakohtana luokkakatsomukselle ja ryhmävallalle.²⁵

Erityisen kiintoisa on Renvallin elitistinen kansanvalta, jota hän esitteli muissakin 1950- ja 1960-luvun kirjoituksissaan.²⁶ Tietoisuus kokonaisuudesta, kansasta, oli historiallista tietoisuutta, joka oli tulosta historiallisesta kehityksestä. Tämän kehityksen, kulttuurievoluution, pääjuonteena oli inhimillisen ajattelun kohoaminen konkreetista abstraktiin. Ihmiset etenivät vinorintamana. Konfliktit, kuten nuijasota, vuoden 1918 sota ja vuoden 1956 yleislakko, olivat tyypillisesti taistelua kokonaisuuden jo tajua-vien ja vielä ahtaalla ryhmäkannalla olevien välillä. Yleinen äänioikeus oli kansanvallan kannalta ongelmallinen, koska sen myötä kapeakatseisten ja lyhytnäköisten ääni kaikui voimakkaimpana. Alemman katsomustavan muotoja olivat tässä näkemyksessä yhtä hyvin traditionaalinen yhteisösidos kuin moderni intressiperusteinen kollektiivisuus.

Oudolta ja torjuttavalta kuulosti sosiologien sanoma, kun nämä astuivat 1960-luvulla kansallisen edun määrittelijöiksi ja väittivät, että erimielisyys oli voimaa eli että ristiriidat voisivat tunnustettuina ja säänneltyinä kohottaa kansallista kiinteyttä ja suorituskykyä. Kuitenkin myös historiantutkijoiden keskuudessa suhtautuminen ristiriitoihin muuttui 1960-luvun Suomessa. Muutos liittyi tapaan ajatella menneen läsnäoloa. Muistin asema historioitsijoiden omaa työtään koskevissa perusteluissa muuttui.

Kansa muistaa

Historiantutkimusta ja kansakuntaa sitoi 1800-luvulta lähtien historiantutkimuksen perustelu, jonka mukaan historia oli kansakunnan muisti. Historia oli ylivertainen muistin muoto kahdessakin mielessä. Se oli maailmanhistorian tärkeimmän toimijatyyppin muistia, ja perustuessaan historiantutkijan lähdekriittiseen työskentelyyn se oli myös korkealaatuisinta muistamista. 1960-luvulla muisti ei kuitenkaan enää näyttänyt vain voimavaralta, vaan myös painolastilta.

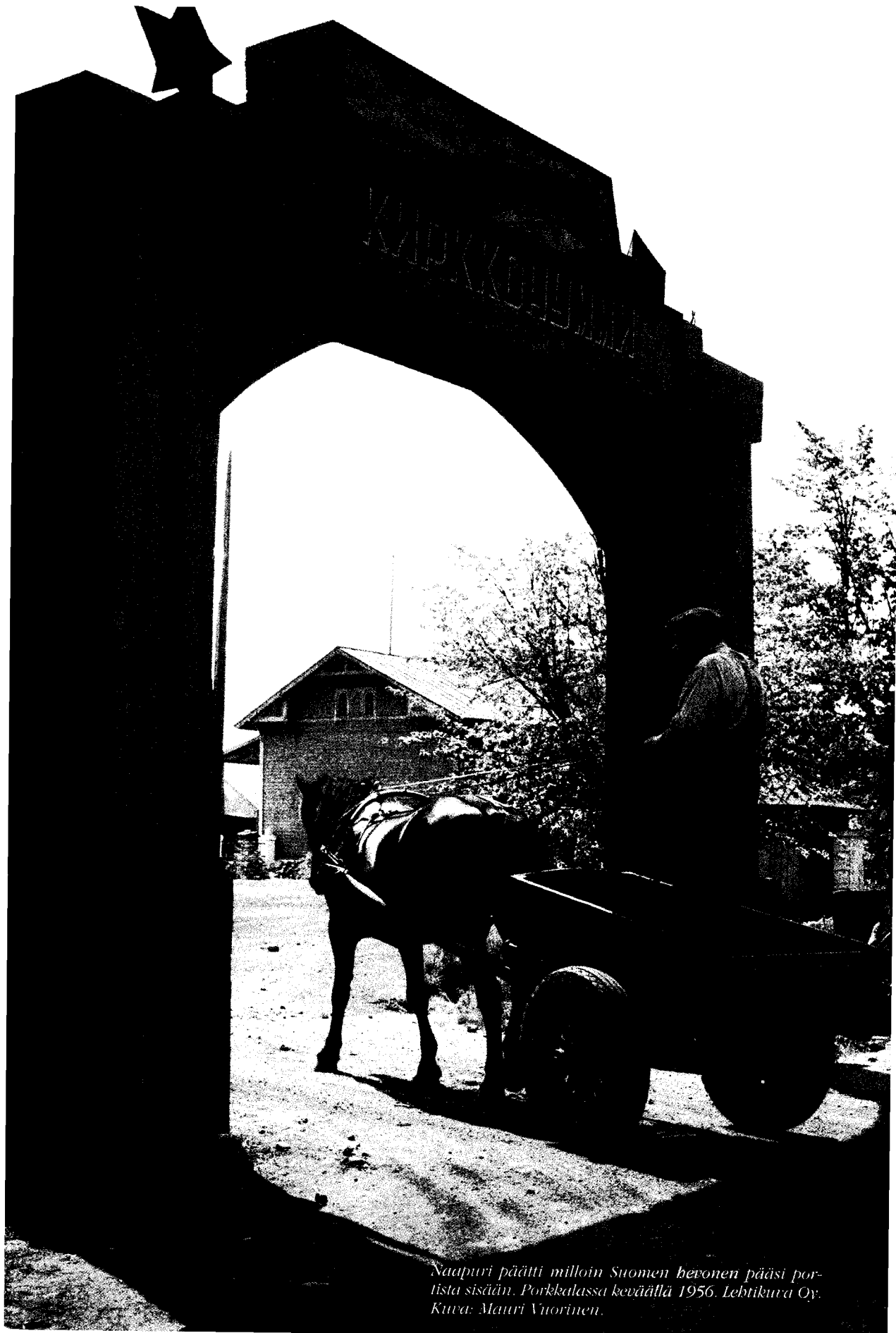
Historiallisen tiedon irrottamiselle (kollektiivisenkin) muistin logiikasta oli useita perusteita. Osin oli kyse uuden, lähinnä 1950-luvulla opiskelleen historioitsijapolven pyrkimyksestä erottua oppi-isistään varjelemalla lähdekriittisen tutkimuksen puhtautta kansallisen tehtävän ylikorostukselta. Kyse oli kuitenkin myös siitä, ettei kansakunnan muistiksi tulkittava tieto näyttänyt riittävän kansallisista tehtävistä suoriutumiseen. Toisen maailmansodan jälkeinen ulkopoliittikka edellytti, että Suomea tarkasteltiin kysymyksenä muille, ennen kaikkea Venäjälle/Neuvostoliitolle. Tällainen refleksiivinen kansallinen näkökulma esiintyi monissa autonomisen Suomen syntyä, sortokausia sekä itsenäistymisvaihetta käsitelleissä 1960-luvulla ilmestyneissä väitöskirjoissa.²⁷

Samaan aikaan useat historioitsijat päättelivät, että myyteiksi muovautuneet muistot erityisesti vuosilta 1917–18 estivät kansallista eheyttä. Vastaamista vaati myös Väinö Linnan sekä kansallisten ongelmien osoittajiksi ja ratkojiksi nousseiden sosiologien haaste. Historioitsijat halusivat osallistua prosessiin, jossa mennyt siirtyisi muistista historiaksi. Menneisyys haluttiin irrottaa sen hetken poliittisista ristiriidoista, joissa punainen ja valkoinen totuus yhä vaikuttivat. Samalla mennyt tehtiin uudella tavalla läsnäolevaksi. Uudessa kansallisessa kertomuksessa vuosi 1918 oli yhteinen kokemus, ”Suomen kansallinen murhenäytelmä”, kuten Jaakko Paavolainen otsikoi terrori- ja vankileiritutkimustensa yhteenvetokirjan. Kansallisen voiman ja eheytemiskyvyn todisteeksi tuli, että konfliktiasetelmaa

25. Arvi Korhonen, 'Suomalaisen kansanvallan juuret', Pentti Renvall, 'Vanhat ja uudet voimat ja niiden sosiaalinen tausta', Eino Jutikkala, 'Taloudellisen organisaation muuttuminen', kaikki teoksessa Pentti Renvall toim. (1956) *Suomalaisen kansanvallan kehitys*. Porvoo: WSOY.

26. Edellä viitattujen lisäksi erityisesti Pentti Renvall (1958) 'Totuuden valtakuntaa kohti. Abstraktisten yhteisöjen historiallisesta kehityksestä', *Suomalainen Suomi*, 425–431.

27. Pauli Kettunen (1990) 'Politiikan menneisyys ja poliittinen historia', Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*. Porvoo – Helsinki – Juva: WSOY, 184–191.

*Naapuri päätti milloin Suomen heronen pääsi por-
listä sisään. Porkkalassa keväällä 1956. Lehtikura Oy.
Kuva: Mauri Vuorinen.*

	suunniteltava	ennakoimaton
pysyvä	"toinen historia"	historismi
häviävä	valistus	postmoderni

Historian jäsentämisen mahdollisuuksia

jatkaneita myyttejä kyettiin nyt rikkomaan viileällä tutkimuksella.

Uusia kansallisen suorituskyvyn parantamisen suuntia oli muitakin. Yhtenä juonteena olivat 1960- ja 1970-luvun suunnitteleoptimismin innoittamat historiantutkimuksen perustelut. Vuonna 1971 nuoren polven historioitsijat Antero Heikkinen ja Heikki Ylikangas vaativat singularisoivan "ensimmäisen historian" vastapainoksi "toista historiaa", joka etsisi pysyviä säännönmukaisuuksia ja tuottaisi siten päätöksentekoon sovellettavaa tietoa.²⁸ Siinä missä historismi jäseni maailmaa pysyvään ja ennakoimattomaan ja valistus taas häviävään ja suunniteltavaan, "toinen historia" haki pysyvää ja suunniteltavaa. Tämä tehtävänasettelu ei kuitenkaan saavuttanut suomalais-historioitsijoiden joukossa laajaa kannatusta, kuten ei sittemmin saavuttanut myöskään postmoderni näky häviävään ja ennakoimattomaan jäsenyvistä todellisuudesta. Sama pätee valistuksen projektin marxilaisiin variantteihin, joissa pysyvien säännönmukaisuuksien etsinnän sijasta korostetaan säännönmukaisuuksien muuttuvuutta ja muutettavuutta. Marxilaisten lähestymistapojen marginaalinen asema erottuikin suomalaisen historiantutkimuksen erityispiirteensä länsimaisessa vertailussa etenkin 1970-luvulla, jolloin marxilaisuus vahvistui merkittävästi monien länsimaiden yliopistoissa myös historiantutkimuksessa eikä vain (muissa) yhteiskuntatieteissä.

Myös Suomessa on kuitenkin saanut merkitystä 1970-luvun jälkeinen historiantutkimuksen perusteiden kyseenalaistami-

nen. Valistuksen ja historismin perintöä kantavan historian yhteisiä lähtöoletuksia on järkytetty. Tällainen lähtöoletus on ajatus yhdestä historian virrasta, joka yhdistää eriaikaisia ja samanaikaisia tapahtumia ja tekoja.²⁹ Ajatusta on problematisoitu ihmistieteiden "lingvistisen käänteeseen" ja siihen liittyneen narratiivisuuskeskustelun yhteydessä sekä "arjen historiaan" kuuluvan historioiden moninaisuuden korostuksen pohjalta. Samalla on pyritty irti historiallista toimijuutta koskeneesta ja historiantutkimuksen tehtävän- ja kohteenmäärittämisestä ohjanneesta kansallisvaltioidoksesta. Tämä kaikki on merkinnyt myös sitä, että historiantutkimuksen aiempia lähtöoletuksia, esimerkiksi ajan, historian, kansan ja yhteiskunnan käsitteiden itsestäänselvyyksiä, on siirretty historiallisen tutkimuksen kohdealueelle. Historiallistaminen on viety aiempaa pitemmälle.

Tämä ei kuitenkaan ole koko kuva. Se ei näytä edes hallitsevalta, kun katsotaan sitä, miten suomalaiset historioitsijat suhteuttavat työtään julkisessa keskustelussa luotaviin ajankohtaisen muutoksen kuviin. Kansallinen näkökulma ja erityisesti kansatoimijan suorituskyvyn vaaliminen on vahvasti esillä. Vanha ajatus kansakunnan muistista on saanut uudenlaisen keskeisen aseman historiantutkijoiden professionaalisissa strategioissa eli heidän tavoissaan osoittaa työnsä yhteiskunnallinen relevanssi.

Yhteisöterapiaa, identiteetin laajennusta, profiilin kohotusta

Neuvostoliiton romahdus antoi uutta voimaa näkemykselle Suomesta historian toi-

mijana, laivana karikkoisilla vesillä, kuten L. A. Puntila oli Suomea kuvannut 1950-luvulla³⁰. Se oli selviytynyt myrskyjen ja karien keskeltä huolimatta väärinarvioinneista, petoksista ja kapinoista. Selviytymistä oli selitettävä ja vaurioita tutkittava. Vaurioiden tarkastelussa huomio kohdistui kansan muistiin.

1960-luvulla menneisyyden rasitteet tunnistettiin sen hetken poliittisten ristiriitojen osapuolten muistista ja niiden poistaminen oli poliittisen integraation kysymys. Sen sijaan 1980- ja 1990-luvun taitteen jälkeisessä suomalaisessa historiakeskustelussa – ja ilmeisesti monien muiden maiden vastaavissa keskusteluissa – puhutaan nimenomaan kansakunnan muistissa kantautuvista kansallisen suorituskyvyn esteistä. Historiantutkimusta perustellaan terapeuttisesti. Kun Tuomo Polvinen käsitteli 1960-luvulla Venäjän vallankumouksen ja Suomen itsenäistymisen suhdetta, hän rinnasti itsensä kirurgiin, joka parantavalla veitsellään poistaa sairaan kohdan. Hänelle tämä oli kuitenkin metafora.³¹ 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa kansallista terapiaa ei enää esitetä vain metaforana. Historioitsijan tehtävänä on laatia diagnoosi kansakunnan traumoista, saattaa potilas tietoiseksi sairaudestaan ja parantaa se kipeitäkään keinoja kaihtamatta. Sisällissodan seurausten lisäksi ovat korostuneet vammat, jotka syntyivät, kun Neuvostoliitto pääsi tai päästettiin sekaantumaan Suomen sisäisiin asioihin.³² Moni historioitsija haluaa toimia Kekkonen hengessä mieluummin lääkärinä kuin tuomarina, joskin julkista tilausta on myös rikostutkijan, syyttäjän ja tuomarin tehtäviin.

Kansallisen suorituskyvyn terapeuttinen vahvistaminen sopii hyvin pyrkimykseen vastata globalisaatioissa nähtyyn kansalliseen haasteeseen. On suoremmin tähän haasteeseen viittaavia historiantutkimuksen perustelutapoja. Haasteeseen vastaaminen vaatii kansallisen identiteetin laajentamista kahdella tasolla, sekä suomalaisten että Suomen identiteetin osalta.

Suomalaisessa keskustelussa, myös suomalaishistorioitsijoiden puheenvuoroissa, näkyy suuri yksimielisyys siitä, että tiedon ja osaamisen Suomi edellyttää muiden kult-

tuurien tuntemusta. Menestyäksemme meidän on avauduttava Eurooppaan ja maailmaan. Kapean kansallisen historiantutkimuksen sijaan meidän on kehitettävä historiallinen tietoisuus eurooppalaisuudestamme. Kuitenkin myös tämä tehtävänasettelu on perin juurin kansallinen. Se perustuu näkemykseen, jonka mukaan historiantutkimus on kansallinen instituutio. Kansallisen tehtävänsä täyttääkseen sen vain on rikottava kansallisen historian rajat.

Eurooppalaisen ulottuvuuden vahvistaminen suomalaisten kansallisessa identiteetissä on identiteettihaasteen toinen puoli. Toinen, Suomen kuvan kirkastaminen, saa uutta merkitystä siitä, että globaalissa talouskilpailussa niin paikallisten ja alueellisten yhteisöjen kuin kansallisten yhteisöjen ja Euroopan yhteisön on profiloitettava kilpailukykyisinä suorituspaikkoina kilpailukykyiselle liiketoiminnalle. Kilpailukykyistä yhteisöä tavoiteltaessa tuotteistetaan toimintaympäristöjä. Näillekin tuotteille, Suomalaisille tai Siikaisille, rakennetaan brändi. Paikallisten, alueellisten, kansallisten ja eurooppalaisten traditioiden etsintä on vahvassa kasvussa. Suomalaisuuden sisällöstä ilmestyy yhä uusia kirjoja, ja jokainen itseään kunnioittava paikkakunta profiloituu jollakin vahvuuttaan kuvastavalla perinteellä. Tämä muistuttaa 1800-luvusta, kansakunnan rakentamisen vaiheesta, jolloin kansallisia traditioita ei ainoastaan löydetty, vaan

28. Antero Heikkinen & Heikki Ylikangas (1971) 'Kaksi historiaa', *Historiallinen Aikakauskirja*, 53–59.

29. Järkytyksen työstämisenä ks. esim. Georg G. Iggers (1997) *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Hanovert: Wesleyan University Press. Ks. myös Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus, 111–124.

30. L. A. Puntila (1966) *Kolkuttajan osa. Puheita ja esitelmiä 1948–1964*. Toinen painos. Keuruu: Otava, 100–101.

31. Tuomo Polvinen (1967) *Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920 I*. Porvoo: WSOY, 191.

32. Vuoden 1918 sodan 80-vuotismuiston yhteydessä esimerkiksi Jari Ehrnrooth toivoi historiantutkimuksen terapeuttisen tehtävän saavan tukea Neuvostoliiton romahduksen avaamista mahdollisuuksista "vuoden 1918 kansallisen murhenäytelmän antikommunistiseen sovitukseen". Jari Ehrnrooth (1998) 'Vuoden 1918 historiallinen sovitus', *Helsingin Sanomat* 28.1.1998.

myös tarmokkaasti rakennettiin erilaisista raaka-aineista. Vähintään tutkimusrahoitusta hakiessaan historian tutkijoillakin on vastustamaton kiusaus perustella työtään osana kansallista kilpailukykyprojektiä.

Kansallisen katseen sietämätön kapeus

Mitä kyseenalaista sitten on historian tutkimuksen perustelemissa globalisaation kansallisilla haasteilla? Ongelmana on, että ”kansallinen katse”³³ käy tutkimuksellisesti ja poliittisesti voimattomaksi.

Kansallinen katse on näkynyt historian tutkimuksessa muutenkin kuin kansallisten tehtävien korostamisena. Omaan maahan ja kansaan kohdistuvien tunteiden lisäksi nationalismi on myös maailman rakentumisen tapaa koskevia arkisia selviöitä. Se on ylikansallinen ideologia, jonka mukaan kansallisvaltio on yleispätevä poliittisen organisoitumisen periaate. Maailma koostuu tai sen kuuluu koostua valtioista, jotka hallitsevat suvereenisti toisiinsa rajoittuvia alueita ja joiden rajat lankeavat yhteen kansallisten rajojen kanssa. Tutkimuksessa tämä nationalismi ilmenee esimerkiksi ”yhteiskunnan” käsittämässä. Yhteiskunnan kansallisvaltiollinen rajaus on ollut erityisen ilmeinen vertailevassa yhteiskuntatutkimuksessa. Vertailevaa otetta on vaadittu kapean kansallisen näkökulman voittamiseksi, mutta vertailun yksikkönä on ollut selvärajainen kansallisvaltiollinen yhteiskunta.

Kansallisvaltion suvereenius sisäisine ja ulkoisine ulottuvuuksineen on ollut kansainvälisen oikeuden keskeinen periaate ja on sitä vieläkin. Kuitenkin kansallisvaltion sisäisten asioiden piiri on supistunut globalisaation ja integraation myötä ja osaltaan näihin prosesseihin liittyvien ihmisoikeus- ja ympäristökysymysten tuloksena. Muutoksista avautuu tarpeita ja mahdollisuuksia ottaa etäisyyttä kansallisvaltiollisiin toiminta- ja ajattelutapoihin ja asettaa niitä koskevia uusia historiallisia kysymyksiä. Nationalismin tutkimus on laajentunut ja monipuolistunut niin Suomessa kuin muualla. Esimerkiksi etnisuus ja sukupuoli ovat tulleet tärkeiksi kysymyksiksi tutkittaessa kansakunnan ja kansallisvaltion rakentumista ja

muuttumista. Kansallista ja kansainvälistä pohditaan uusista näkökulmista toistensa edellytyksinä.

Nykymuutoksia käsitteellistettäessä on edetty globalisaatiosta globalisaatioon. Tällä halutaan tuoda esiin sellaista, mikä jää kansallisen katseen tavoittamattomiin: maailmanlaajuinen ja paikallinen, globaali ja lokaali, sulautuvat yhteen niin talouden, kulttuurin kuin ympäristönkin kysymyksissä. Tässäkin tapauksessa nykymuutosta kuvattaessa voidaan joko luoda karikatyyri siitä, miten toisin asiat olivat ”ennen”, tai avata uusia menneisyyttä koskevia kysymyksiä. Onko paikallista, kansallista ja kansainvälistä perusteltua pitää erillisinä tasoina myöskään aiempien aikojen käsittelyssä? Historiallinen tarkastelu voi syventyä, jos ajatellaan, että yhdellä ja samalla toiminnalla, esimerkiksi suomalaisen maalaiskylän yhdistystoiminnalla 1900-luvun alussa, oli paikallinen, kansallinen ja kansainvälinen aspektinsa.

Entä sitten kansallisen katseen poliittinen ulottuvuus? Sikäli kuin rajoitutaan toimimaan kansallisesti, kilpailukyky-yhteisön projektille on varsin vähän vartenotettavia vaihtoehtoja. Tästä projektista ei kuitenkaan ole kriittisen historiallisen tutkimuksen perusteluksi.

Projekti on ongelmallinen ensiksikin konsensuskorostuksensa vuoksi. Ankersmitin pelkistyksen mukaan konsensus on konservatiivista ja totalitaarista, kompromissi sen sijaan luovaa ja avointa. Konsensus perustuu siihen, että ennalta määritellään yhteinen etu ja erilaisista eduista etsitään sitä, mikä niissä on yhteisen edun ainesta. Kompromissi sen sijaan lähtee etujen erilaisuudesta ja ristiriitaisuudesta eikä poliittinen prosessi tähtää tämän asiointilan peittämiseen tai lakkauttamiseen.³⁴ Konsensus saa voimaa siitä, että sitä pidetään, kuten Pierre Bourdieu on todennut, totuuden merkinä.³⁵ Globaalin talouskilpailun näkökulma korostaa kansallista konsensusta ja kilpailukykyä sen ytimenä – vieläpä erityisesti silloin, kun haasteeseen halutaan vastata tietoon, osaamiseen ja poliittiseen vakauteen perustuvalla kilpailustrategialla. Toimintakenttää rajaavat yhtä hyvin käsitys,

jonka mukaan kaikki hyvät asiat palvelevat myös kilpailukykyä, kuin näkemys, että asiat ovat hyviä vain mikäli ne palvelevat kilpailukykyä. Nämä näkemykset estävät asettamasta kysymyksiä niistä eri tarpeiden, etujen ja tavoitteiden puolesta, jotka eivät kenties ole alistettavissa konsensuksen piiriin ja kilpailukykyprojektin palvelukseen.

Toinen ongelma on toimintastrategioiden kansallinen rajoittuneisuus. Kilpailukykyargumentti osoittaa tosin joustavaa laajenemiskykyä. Tasa-arvoa, poliittista vakautta, puhdasta ympäristöä ja monia muita hyviä asioita, historiatietoisuuttakin, on mahdollista perustella kansallisina kilpailuetuina. Kuitenkin kysymykset demokratiasta, kansalaisuudesta ja sosiaalisista oikeuksista ovat tulleet tai tulossa siten ylikansalliseksi, et-

teivät niiden vastaukset ole mitenkään työs-
tettävissä vastauksiksi kansallisen kilpailu-
kyvyn kysymyksiin, niin paikallisina tai kan-
sallisina kuin globaalit kysymykset usein
ilmenevät. Näiden kysymysten yhteydes-
sä ”me” määrittyy olennaisesti erilaiseksi
kuin darwinistisessa puheessa globaaliin
kilpailuun sopeutuvasta kansallisesta yhteis-
östä.

33. Ulrich Beck (2002) *Macht und Gegenmacht im globalen Zeitalter. Neue weltpolitische Ökonomie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 70–94 (luku ”Kritik des nationalen Blicks”).

34. F. R. Ankersmit (2002) *Political Representation*. Stanford: Stanford University Press, 193–213.

35. Pierre Bourdieu (1998) *Contre-feux. Propos pour servir à la résistance contre l’invasion néo-libérale*. Paris: Raisons d’agir, 60.

**”Mukana
maailman
menossa...”**

www.ess.fi

Kuuluu päivään kuin

SUOMALAISIA HISTORIAN PYÖRTEISSÄ

Teuvo Alava, Dmitri Frolov,
Reijo Nikkilä

RUKIVER!

Suomalaiset sotavangit Neuvostoliitossa

Talvi- ja jatkosodissa joutui Neuvostoliittoon sotavankuteen noin 3800 suomalaista, joiden luettelo julkaistaan nyt ensimmäistä kertaa tässä kirjassa. Matriikkelissa on myös noin 760 sotilasta, joiden kuolemasta on varmistettua tietoa. Teoksen ennen julkaisematonta antia ovat myös venäläisten sodan aikana laatimat suomalaisten sotavankien kuulustelupöytäkirjat ja suurin osa valokuvista.

ISBN 951-37-3706-3, 477 sivua, 32 €

Ohto Manninen

STALININ KIUSA – HIMMLERINTÄI

Sota-ajan pieni Suomi maailman silmissä ja arkistojen kätköissä

Professori Ohto Manninen täydentää tietojamme Suomen tilanteesta toisen maailmansodan aikana. Osa artikkeleista on julkaistu aiemmin ja saatettu nyt suuren yleisön saataville; osa on aiemmin julkaisemattomia. Käsiteltäviä aiheita ovat mm. talvisodan myyttiset "käet", ajopuokeskustelun uudet taustatiedot ja jatkosodan Suomi amerikkalaisagenttien paratiisina.

ISBN 951-37-3694-6, 308 sivua, 29 €

Kimmo Rentola (toim.), Tauno Saarela (toim.), Natalia Lebedeva (toim.)

"KALLISTOVERI STALIN"

Komintern ja Suomi

Kuuluisan, mutta salaperäisen järjestön paperit saatiin taannoin päivänvaloon. Tähän kokoelmaan on valikoitu dokumentteja, jotka koskevat Suomea ja suomalaisia. Kirjan pääosia näyttävät Stalin, erimaalaiset kumousjohtajat, Otto Ville Kuusinen ja suomalaiset kommunistit, joista useimpia odotti traaginen kohtalo. Teoksen toimittajat sitovat dokumenttien tahtumat kiintoisalla tavalla historialliseen taustaan. ISBN 951-37-3568-0, 528 sivua, 33,50 €

Tilaukset: internet: www.edita.fi/netmarket, sähköposti: asiakaspalvelu.publishing@edita.fi, puhelin 020 450 05, faksi 020 450 2380. **Toimitusmaksu** postitse 6,56 €. **Edita-kirjakauppa** Helsingissä: Annankatu 44, ma–pe 9–17. **Kirjakaupat** kautta maan.

EDITA

Tietoa. Pintaa syvemmältä.

KIRJOITETUN SUOMEN HISTORIAN PITKÄ LINJA

HEIKKI YLIKANGAS

*on Helsingin yliopiston täysin
palvellut Suomen ja Skandinavian
historian professori.*

■ Historiankirjoitus ei koskaan synny tyhjiössä. Sen aihevalintaan ja sen lopputulemiin vaikuttaa aina se ulkoinen kehikko, jossa se tehdään tai joudutaan tekemään. Kysyä voidaan, mitkä ovat suomalaisen – tässä nimenomaan Suomen historian – historiankirjoituksen pitkän aikavälin suuntimet.

Lähden liikkeelle käsityksestä, jonka mukaan sodat – niin ulkoista vihollista vastaan käydyt kuin ja erityisesti sisäiset kamppailut – muodostavat suomalaisen historiankirjoituksen vahvimman vaikutuskentän. Niiden varjo sävyttää tutkijain maailmankuvaa hamasta keskiajasta nykyaikaan. Kuitenkin niiden taustalla häämöttää vielä niitkin yleisempi tekijä: Suomen geopoliittinen asema. Se on määrännyt sotia eivätkä niinkään sodat sitä. Suomen historian ja niin muodoin myös sen historiankirjoitus on saanut perusluonteensa ja -sisältönsä Suomen asemasta idän ja lännen välissä. Suomi on kasvanut pitkään nojollaan idän karhua vasten.

Sotien merkityksellisyys häämöttää jo aivan suomalaisen historiankirjoituksen alku-

taipaleella. Ei ole suinkaan sattuma, että fennomaani Yrjö Koskinen aloitti sekä Suomen historiankirjoituksen että oman tutkijauransa nuijasodan tutkijana. Tämä lähtölaukaus suunnitti historiankirjoituksen kulkemaan kohden talous- ja sosiaalishistoriaa mutta myös kohden kansainvälisiä vertailuja, sillä Koskinen yhdisti nuijasodan Euroopan laajuiseen uskonpuhdistuksen ja vastauskonpuhdistuksen väliseen kamppailuun. Suhteellisen laaja kansainvälisyys leimasi historiankirjoitustamme koko autonomian kauden loppuajan.

Vasta toinen sisällissotamme, vuoden 1918 kansalaissota – pitkään vapaussodaksi kutsuttu – tuotti jyrkän käänteen tähän linjaan. Se sulki ikkunat Eurooppaan, nosti kansallisen historiankirjoituksen korkeimmalle jalustalle ja ohjasi aiheenvalinnat erityisesti suurvaltasotien historiaan, maanomistuksen, paikallis-, kulttuuri- ja aatehistoriaan sekä suomalaisuuden alkujuurien etsintään. Suomen historian tapahtumille – jopa taloushistorian ilmiöille – haettiin mielellään kotimaisia, tavallisesti aatehistoriallisia, syitä. Kansainvälisiä vertailuja käytettiin apuna vähän jos ollenkaan.

Toisen maailmansodan aika – talvisota ja jatkosota – pikemminkin vahvisti kansallisen historiankirjoituksen valta-asemaa kuin sitä heikensi. Sota toi kouriintuntuvina esille Suomen uhanalaisen geopoliittisen aseman. Ainoaksi tehokkaaksi henkisen tason turvaksi ulkoista uhkaa vastaan koettiin mahdollisimman laaja yksimielisyys. Sen puutteen katsottiin ajaneen Suomen ahdinkoon vuonna 1918, sen vahvan läsnäolon pelastaneen Suomen toisessa maailmansodassa ja sen uskottiin turvaavan itsenäisyytemme

vastaisuudessakin. Paine yksimielisyyteen ulottui tutkimukseen saakka. Venettä ei hevinkin lähdetty keikuttamaan. Historiankirjoitus pyrki vahvistamaan aikalaispäättäjien – siviili- ja sotilasjohtajien – ratkaisujen oikeanosuneisuuden ja heidän myöhempien tulkintojensa pätevyyden. Päätökset olivat olleet 'ainoita oikeita' myös historiantutkimuksen näkökulmasta katsoen.

Kirjallisuus – erityisesti Väinö Linna – ja ulkomaiset tutkijat mursivat ensimmäisinä tämän linnoituksen suojamuurit. Suomalainen historiankirjoitus muutti 1960-luvulta alkaen kurssia. Kovin nopeasti se ei käynyt. Kuvaavaa on, että 1980-luvulla laadittu *Punaisen Suomen historia* sai vastapainokseen seuraavalla vuosikymmenellä kirjoitetun *Suomen itsenäistymisen historian*. Molemmat ovat toki pätevää työtä, niiden syntyhistoria vain puhuu puolestaan.

Näistä asetelmista katsoen ei ole kummallista, että marxilainen historiankirjoitus vaikutti voimakkaasti Suomessa – ei tosin siksi, että sitä olisi laajalti harrastettu, vaan päin vastoin sen vuoksi, että kaikki siihen viittaavakin karsittiin mielellään tutkimuksista pois. Jopa taloudellisiin syihin nojautuminen viimeisenä selityspuoleena koettiin ongelmallisena. "Marxilaisen tutkijan" leiman välttämiseksi turvaututtiin kernaas-

ti aatehistoriallisiin – vaarattomiin – selityksiin tai luovuttiin perimmäisistä selityksistä tykkänään.

Niin sanottu uusvasemmiston hegemoniakausi 1970- ja 1980-luvulla ei olennaisesti muuttanut tätä tilannetta. Suunta ei ollut tutkimushakuista, koska kaikki tärkeä jo tiedettiin. Vasta Neuvostoliiton sortuminen 1991 ja siihen liittyvä kommunististen puolueiden katominen palauttivat suomalaisen historiankirjoituksen niihin asetelmiin, joissa se oli ollut ennen vuoden 1918 sotaa. Aiheenalinta laajentui, tulkintojen kirjo kasvoi ja kansainväliset vertailut saivat tärkeän aseman. Tyhjiössä historiaa ei kuitenkaan vielä tehdä. Menneisyyden varjot kantavat tähän päivään saakka ja varmasti tämän päivän ohikin.

Pitäisikö näin ollen jotenkin moittia suomalaisia historioitsijoita yksipuolisuudesta, rohkeuden puutteesta tai peräti poliittisesta laskelmoinnista? Ei todellakaan. Samantapaiset taustatekijät ovat vaikuttaneet kaikkialla muuallakin ja vaikuttanut täsmälleen samaan suuntaan. Historiantutkimus on kuin ihmisen tietoisuus: aina aikansa lapsi ja viime kädessä ympäristönsä tuote. Historiankirjoitus ei koskaan määrää millään olennaisella tavalla poliittista tasoa. Poliittinen taso määrää sitä.

ILKKA NIINILUOTO

Historia tiedeyhteisössä

Lyhyt vastaus kysymykseen historian asemasta tiedeyhteisössä voisi olla: hyvä, ellei suorastaan erinomainen. Historialla on kaikkien tunnustama merkittävä tehtävä akateemisena tutkimus- ja opetusalanä. Historian suhteesta muihin tieteenaloihin voidaan kuitenkin käydä filosofisia kiistoja, jotka liittyvät mm. aikaan, muutokseen, kausaliteettiin, selittämiseen, ymmärtämiseen, totuuteen, kertomiseen ja päättelyyn.

■ Ennen filosofisia pohdintoja voimme valaista historian asemaa historiallisesta näkökulmasta: tieteenalojen luonne on mielenkiintoisella tavalla nähtävissä siinä, miten niistä on muovautunut akateemisia oppialoja.¹ Historia ei tässä suhteessa muodosta poikkeusta, vaikka historiankirjoituksen juuret toki ulottuvatkin antiikkiin Kreikkaan, jossa menneisyyttä – erityisesti hallitsijoiden urotekoja – ryhdyttiin tallentamaan muistiin kronikkojen ja kertomusten muodossa.² Itse asiassa ”historiallisen ajan” laskeminen on tapana aloittaa kirjoitustaidon keksimisestä saakka. Historia joutui kuitenkin käymään pitkän marssin tiedeyhteisöön, kun sillä ei ollut mitään itsestään selvää paikkaa keskiajalla aristoteeliseen systematiikkaan perustuvassa tieteiden luokittelussa ja tämän pohjalle rakennetussa yliopistolaitoksessa.

Historia yliopistossa

Päiviö Tommila aloittaa katsauksensa Suomen historian tutkimukseen toteamalla, että historia kuului niihin perustieteisiin, jotka Turun akatemiaa perustettaessa 1640 saivat ”oman professuurin”.³ Filosofit suosivat pikemminkin tulkintaa, jonka mukaan kyseinen virka oli omistettu käytännölliselle filosofialle Aristoteleen määrittelemässä mielessä, ts. etiikalle ja politiikalle. Tosiasiassa nimike ”ethices, politices et historiarum” kattoi etiikan ja valtio-opin ohella historian. Se osoittaa, että tuolloin historia ei ollut vielä irtautunut etiikasta, vaan Ciceron julki lausumien antiikin ihanteiden mukaisesti sen yhtenä tarkoituksena oli kertoa moraalisesti opettavaisia tarinoita. Vasta Turussa professorina 1722–61 toiminutta Algot Scarinia pidetään täysimittaisena historian tutkijana, joka jo ymmärsi lähdekritiikin merkitystä. Suomen historian isäksi kutsuttu Henrik Gabriel Porthan oli kaunopuheisuuden professori. Etiikan ja historian yhteisprofessuurin viimeinen haltija oli runoilijakin tunnettu Franz Mikael Franzén, kunnes 1811 käytännöllisen filosofian professuurista erotettiin historia omaksi oppiaineekseen. – Vertailun vuoksi voi todeta, että käytännöllisestä filosofiasta irtautui sosio-

1. Ks. Ilkka Niiniluoto (2002) 'Suomalaisen tutkimuksen suunnat', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia 4: Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulta lähtien*, Helsinki: WSOY, 603–637.

2. Ks. Päivi Setälä, Pekka Suvanto ja Matti Viikari (toim.) (1983) *Historian kirjoituksen historia*, Helsinki: Gaudeamus.

3. Päiviö Tommila (1999) 'Historia', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia 2: Humanistiset ja yhteiskuntatieteet*, Helsinki: WSOY, 66.

logia vasta 1927 (ylimääräinen professorin virka), ja valtiotieteellinen tiedekunta muodostettiin 1945. Vastaavasti teoreettisesta filosoofiasta erosi psykologia vasta 1948.

Helsingin yliopistossa kirkkohistoria sai professuurin teologiseen tiedekuntaan 1828. Historian arvonnousua osoittaa se, että filosofinen tiedekunta jaettiin 1852 matemaattis-luonnontieteelliseen ja historiallis-kielitieteelliseen tiedekuntaan.⁴ (Jälkimmäinen tiedekunta muuttui 1863 ”osastoksi” ja 1992 ”humanistiseksi tiedekunnaksi”.) Historian professuuri jaettiin 1862 yleiseen historiaan sekä Suomen, Venäjän ja Pohjoismaiden historiaan. Ylimääräiset professuurit perustettiin menneisyyttä tutkiville lähialoille arkeologiaan 1878, taidehistoriaan 1897 ja suomalais-ugrilaiseen kansanrunoudentutkimukseen 1898.

Kun Helsingin yliopisto 1990-luvun puolivälissä sai käyttöönsä Unioninkatu 38:n vanhan klinikkarakennuksen, rehtori Risto Ihamuotila esitti harkittavaksi, että ”Historian taloon” koottaisiin historia-aineet kaikista tiedekunnista. Ehdotus ei toteutunut, mutta historiaa kunnioittavan *Topelia*-nimen saaneeseen yhteisöön muuttivat mm. historian laitos, Renvall-instituutti ja perinnetieteet. Ajatusta historian ja filosofian koomisesta yhdeksi tiedekunnaksi lämmiteltiin myös 2002 käydyssä tiedekuntarakenteita koskevassa keskustelussa. Lopputuloksena oli kuitenkin sen tunnustaminen, että historian tutkimus ja opetus on jo peruuttamattomasti hajaantunut: historia, kielihistoria, taidehistoria, kirjallisuuden historia, filosofian historia ja perinnetieteet humanistisessa tiedekunnassa, kirkkohistoria teologisessa tiedekunnassa, oikeushistoria oikeustieteellisessä tiedekunnassa, talous- ja sosiaalhistoria valtiotieteellisessä tiedekunnassa. On kaikkien yhteisen edun mukaisesti, että näissä monissa yhteyksissä on sovellettavissa historiallista näkökulmaa ja siihen liittyvää tieteellistä asiantuntemusta.

Luonnontieteet vs. hengentieteet

Historian asemaa tieteiden kentässä voidaan tarkastella valistuksen ja romantiikan välisen jännitteen valossa. Valistuksen ohjelmaan liittyvän lineaarisen aikakäsityksen

juuria voidaan etsiä juutalais-kristillisestä traditiosta, mutta vallitsevaksi se muodotui vasta uudella ajalla. 1700-luvun ajattelua leimasi edistysoptimismi, jossa hyödyllinen luonnontutkimus ja sosiaaliset reformit nähtiin välineinä ihmisten onnellisuuden lisäämiseksi. Romantiikan vastaiskuna oli korostaa historiallisesti ainutkertaisia tapahtumia, yksilöllistä luovuutta ja kulttuurien rikkautta.

Valistuksen perillisenä voi pitää 1800-luvun positivismia (Auguste Comte), jonka tavoitteena oli soveltaa luonnontieteen havaitsevaa ja kokeellista menetelmää myös systemaattisten ihmis- ja yhteiskuntatieteiden kehittämiseen (sosiologia, taloustiede, kokeellinen psykologia ja kasvatustieteet). Tämän tieteenihanteen heijastuksena voi myös pitää historiantutkimuksen ryhtiliikettä (Leopold Ranke), joka asetti tiukat kriteerit lähdekritiikille, jotta päästäisiin objektiivisesti kuvaamaan sitä, ”miten asiat todella olivat”. Romantiikan perintöön taas kuuluvat uudet kielet, runoutta, taidetta ja kansallista kulttuuriperintöä tutkivat tieteenalat. Vaikutteita saatiin myös saksalaisesta luonnontieteiden filosofiasta (Schelling, Goethe), joka korosti maailman spontaanissa muutoksessa ilmeneviä ”morfologisia” muodon ja kasvun lakeja.

Näiden traditioiden yhdistäjänä toimi tavallaan Hegelin rationalistis-idealistinen käsitys maailmanhistorian dialektisista kehityslaeista. Se antoi teoreettisen perustan myös Karl Marxin materialistiselle historiantarkastukselle. Suomessa hegeliläistä historian filosofiaa veivät eteenpäin J. V. Snellman, Zachris Topelius ja Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen. Snellman korosti tältä pohjalta historian keskeistä asemaa: todella tärkeä totuuden laji on historiallinen tieto muutuvista asioista, kun taas ikuisia totuuksia etsivät matematiikka ja luonnontiede eivät samassa mielessä kuulu sivistykseen.

Toinen valistuksen ja romantiikan yhdistäjä oli biologinen evoluution idea (Herbert Spencer, Charles Darwin), joka vaikutti myös sosiaaliantropologiaan ja perinnetieteisiin – hyvinä esimerkkeinä Edvard Westermarckin tutkimukset moraalin synnystä sekä Julius ja Kaarle Krohnin kehittämä

”suomalainen menetelmä” kansanrunouden tutkimuksessa.⁵

Vaikka historia saavutti akateemista menestystä yliopistolaitoksessa, sen sijoittaminen tieteiden luokitteluihin oli edelleen hankalaa. Tätä osoittaa John Stuart Millin runsaasti luettu teos *A System of Logic* (1843), jonka kirja V käsittelee ”moraalitieteiden logiikkaa” (On the Logic of the Moral Sciences). Esimerkkejä näistä tieteistä ovat ihmismieltä ja ihmisluonteen kehitystä koskevat psykologia ja etologia sekä staattinen ja dynaaminen sosiaalitiede. Comtelta vaikutteita saanut Mill esitti, että näiden alojen edistyksen on tapahduttava soveltamalla niihin fysikaalisten tieteiden metodeja. Mutta vaikka periaatteessa ihmisluontoa koskivat samanlaiset kausaaliset lait kuin ne, joiden avulla tähtitieteessä voidaan etukäteen laskea planeettojen liikkeet, me emme Millin mukaan voisi niitä soveltaa ”deduktiivisesti” (eli syistä vaikutuksiin) kuten fysiikassa: emme tuntisi alkuehtoja tarpeeksi tarkasti, emmekä kykenisi laskemaan monien syiden yhteisvaikutuksia. Siksi meidän on tyydyttävä tendenssejä ilmaiseviin tai approksimatiivisiin empiirisiin yleistyksiin ja ”historialliseen menetelmään”, joka käyttää ”käännetyä deduktion metodia”, ts. lähtee havaituista vaikutuksista ja etsii niitä tuottavia syitä ja lakeja.

Samassa jaksossa Mill tarkasteli toista ”moraalitieteiden” lajia, joka on kiinnostunut keinojen ja tavoitteiden suhteista. Tätä hän kutsuu nimillä ”käytäntö” (*practice*) ja ”taito” (*art*), lukien sen erikoistapauksiksi moraalin ja politiikan (eli aristoteelisen käytännöllisen filosofian). Tässä näkyy hyvin sanan *art* (lat. *ars*, kreik. *tekhne*) monimielisyys: sehän voi tarkoittaa paitsi tekniikkaa ja taidetta myös humanistisia tieteitä. (Helsingin yliopiston humanistinen tiedekunta on englanniksi *The Faculty of Arts*.)

Kun Schiel käänsi Millin teoksen saksaksi 1863, hän käytti termin ”moral sciences” vastineena sanaa *Geisteswissenschaften* eli ”hengentieteet”. Tämän termin omaksui positivismia vastustanut Wilhelm Dilthey, joka korosti ihmistä tutkivien tieteiden erilaisuutta luonnontieteisiin nähden. Käyttäen hyväksi Schleiermacherin teologisessa her-

meneutiikassa eli tulkintaopissa kehittämiä ideoita Dilthey argumentoi, että ihmismieltä ja historiassa esiintyviä ”elämän ilmauksia” on tulkittava ja ymmärrettävä (saks. *verstehen*). Uuskantilaiselta pohjalta Heinrich Rickert erotti toisistaan luonnontieteet ja arvosidonnaiset ”kulttuuritieteet”, kun taas Wilhelm Windelband teki eron lakeja etsivien ”nomoteettisten” tieteiden ja yksityistapahtumista kiinnostuneiden ”idiografisten” tieteiden välillä. Suomessa Rickertin ja Windelbandin inspiroimaa historiatieteen tieteenfilosofiaa kehitteli 1900-luvun alussa teoreettisen filosofian professori Arvi Grotenfelt.

Selittäminen ja ymmärtäminen

Uutta keskustelukierrosta luonnontieteiden ja ”hengentieteiden” suhteesta merkitsi Wienin piirin loogisen empirismin nousu valokeilaan 1920-luvun lopulla. Sen edustajat olivat tavallisesti saaneet koulutuksensa matematiikan tai fysiikan piirissä, joten heitä kiinnosti erityisesti luonnontieteiden teorioiden luonne. Otto Neurath ja Rudolf Carnap puolustivat voimakkaasti tieteen ykseyden ideaa, jota he perustelivat kaiken mielekkään kielenkäytön palautettavuudella yhteen ja samaan ”kokemuksen kieleen”: Carnap puolusti psykologian reduktiota ”fysikalistiseen kieleen”, Neurath vastaavaa sosiologian reduktiota. Eino Kaila osallistui tähän keskusteluun Yrjö Hirnin juhla-kirjaan 1930 kirjoittamallaan artikkelilla ”Hengentieteellisestä ja luonnontieteellisestä ajatustavasta”.⁶ Toisin kuin muut loogiset empiristit, Kaila oli ammattimies psykologian alalla, mikä antaa lisäpainoa hänen kannanotolleen.

4. Pia Österman (2002) *Sivistyksen voima, Humanistinen tiedekunta*, Helsinki: Helsingin yliopisto.

5. Ks. Ilkka Niiniluoto (1990) 'Luonnon ja kulttuurin evoluutio', teoksessa I. Halonen ja H. Häyry (toim.) *Muutos*, Helsinki: Suomen Filosofinen Yhdistys, 83–100.

6. Ks. Eino Kaila (1930) 'Hengentieteellisestä ja luonnontieteellisestä ajatustavasta', *Juhlakirja Yrjö Hirnin kuusikymmenvuotispäiväksi*, Helsinki: Otava. Julkaisu uudelleen teoksessa E. Kaila (1990) *Valitut teokset I*, Helsinki: Otava, 546–560.

Viitaten Diltheyn, Sombartin ja Sprangerin ajatuksiin Kaila kysyy, onko ymmärtämisellä jokin ”korkeampi tietoteoreettinen digniteetti” kuin eksaktien luonnontieteiden käsittämällä ja selittämällä. Kaila puolustaa näkemystä, jonka mukaan tarkoitukset, intentiot ja motiivit eivät tosin ole toiminnan riittäviä perusteita loogisen seurauksen merkityksessä, mutta ne ovat silti tapahtumien kausaalisia perusteita. Siksi ”ns. ymmärtäminen ei ole mitään muuta kuin hengentieteille spesifinen muoto yleistä teoreettista käsittämistä”, joten ”scientia universalis on olemassa”.

Kailan loogisen empirismin ja hahmoteorian tärkeä välittäjä historiantutkimukseen oli hänen oppilaansa Pentti Renvall, jonka teos historiantutkimuksen työmenetelmistä ilmestyi ensin 1947, sitten uusitusmuodossa nimellä *Nykyajan historiantutkimus* (1965). Renvallin oppilaat, kuten Heikki Ylikangas, ovat suosineet historiallisten ilmiöiden kokonaisvaltaista tarkastelua ja niiden selittämistä sosiaalisten rakenteellisten tekijöiden avulla – vetoamatta yksilöllisten toimijoiden vapaaseen tahtoon.

Akateemikko Georg Henrik von Wrightin teos *Explanation and Understanding* (1971) on merkittävä puheenvuoro ”analyytisen hermeneutiikan” piirissä.⁷ Kahdesta tärkeästä opettajastaan, Eino Kailasta ja Ludwig Wittgensteinista, von Wright on tältä osin lähempänä jälkimmäistä. Hänen mukaansa humanistisiin tieteisiin, erityisesti historiallisiin selityksiin, ei sovi Hempelin deduktiivis-nomologinen eli ”peittävän lain” malli, jossa yksityistapauksia tarkastellaan yleisten lakien alle ”upotettuina”. Sen sijaan ihmistä tutkivissa tieteissä on sovellettava praktisen syllogismin mallia, jossa intentionaalinen teko tulkitaan sen taustalla olevien uskomusten ja halujen valossa. Teon motiivien ja teon välinen suhde ei ole kausaalinen, mikä edellyttäisi syyn ja vaikutuksen olevan erillisiä tapahtumia, vaan looginen tai käsitteellinen.

Filosofian piirissä von Wrightin käsitykselle vaihtoehtoa edustaa ”kausalistinen” teon teoria, jonka mukaan mentaaliset tilat (kuten halut ja uskomukset) ovat ihmismielen kuuluvia teoreettisia entiteettejä, jot-

ka voivat toimia käyttäytymisen kausaalisen selittämisen osina. Tätä näkemystä, joka poikkeaa behavioristien pyrkimyksestä palauttaa käyttäytyminen ärsyke–reaktio-kaavioihin viittaamatta ihmisen tietoisuuden tiloihin, on Suomessa puolustanut Raimo Tuomela.⁸ Itse olen ehdottanut, että praktinen syllogismi voitaisiin muotoilla peittävän lain mallin puitteissa erikoistapauksena probabilistisesta selittämisestä. Tällöin vedotaan todennäköisyyslakeihin, joissa halut ja uskomukset yhdessä antavat henkilölle taipumuksen eli ”propensiteetin” käyttäytyä tietyllä tavalla tietyissä tilanteissa.⁹ Yhteiskunnalliset rakenneselitykset puolestaan voivat vedota lakeihin, joiden mukaan tietynlaiset sosiaaliset tilanteet synnyttävät tendenssejä ja riskejä. Vastaavalla todennäköisyyslaeilla on kiinnostava rooli myös kvanttimekaniikassa, joten ehdotukseni tavallaan lähentää luonnontie- teitä ja historiaa toisiinsa.

Muutenkin voi todeta, että vertailut luonnontieteiden ja ihmistieteiden välillä ovat yleensä olleet riippuvaisia siitä, miten kunakin aikana on ymmärretty luonnontutkimuksen luonne. Vanha standardikäsitys luonnontieteestä pohjautui newtonilaiseen deterministiseen mekaniikkaan ja koviin kvantitatiivisiin menetelmiin. Kun käsitykset luonnontieteiden filosofiasta ovat kokeneet radikaaleja vaihteluita 1900-luvun jälkipuoliskolla (mm. Popperin ja Kuhnin vaikutuksesta), erot tieteenalojen välillä tulisi asettaa uudella tavalla tarkastelun kohteeksi. Esimerkiksi vastakkainasettelu ”positivismin ja hermeneutiikan” välillä joutuu uuteen valoon, jos luonnontieteetkään eivät noudata vanhan positivismin mukaisia toimintatapoja.¹⁰

Havainto ja tulkinta

Luonnontieteiden perusoperaatio on aistihavainto, jonka tukena usein käytetään mittauslaitteita ja tutkijoiden järjestämiä kokeita. Tutkijalla on kohde X, josta hän pyrkii selvittämään, millainen X on ja miten X käyttäytyy erilaisissa koetilanteissa. Tyypillisesti tutkija selittää X:n käyttäytymistä postuloimalla X:n ilmenemisen taakse joitakin mekanismeja ja prosesseja Y, jotka tuotta-

vat X:n. Esimerkiksi tutkija saattaa tehdä kokeita hiukkaskiihdyttimellä, jolloin välitömänä kohteena X ovat ilmaisimien avulla mitatut energiapurkaukset. Selitys Y koostuu teoreettisista oletuksista, joiden mukaan aineen perusrakenteen osia ovat välittömän havainnon ulkopuolella olevat mikromaa- ilman hiukkaset ja voimakentät. Kyseinen teoria antaa tällöin Y:n avulla "tulkinnan" havaittavalle ilmiölle X.

Jos kohteena X on ihmisen havaittava käyttäytyminen, niin tutkija voi jälleen "tulkita" X:ää olettamalla, että sen takana on henkilön ajatuksiin, uskomuksiin, tunteisiin ja haluihin liittyviä mentaalaisia tiloja Y. Neurofysiologi tulkitsee edelleen nämä mentaaliset tilat ihmisen aivojen ja keskushermoston fyysikaaliseksi tiloiksi. Sosiologi puolestaan voi asettaa Y:n paikalle ko. henkilön yhteiskunnalliseen asemaan ja tilanteeseen liittyviä vaikuttavia tekijöitä. Kummassakaan tapauksessa tällaiset tekijät Y eivät välttämättä ole sellaisia, että toimiva henkilö itse tiedostaisi ne, joten tulkinta tässä mielessä muistuttaa luonnontieteellistä teorianmuodostusta.

Ihmistieteissä puhutaan "tulkinnasta" kuitenkin myös toisessa merkityksessä. Ihmismieleen tai ihmisen luomaan kulttuuriin kuuluvilla ilmiöillä on myös niiden tekijän antama merkitys. Siksi voimme aina kysyä teosta, eleestä, taideteoksesta tai muusta kulttuurientiteetistä, mikä sen merkitys on tekijän kannalta. Vasta tämän merkityksyyden jälkeen, siis ymmärrettyämme mistä X:ssä on kysymys, me voimme lähteä etsimään selitystä X:lle. Esimerkiksi historian tutkijalle ei riitä, että hän *näkee* löytämänsä vanhan dokumentin, vaan hänen on myös ymmärrettävä, mitä siinä oleva teksti *merkitsee*, ts. mitä tekstin kirjoittaja on sillä alunperin tarkoittanut tai mikä sen asema omassa kulttuurissaan on ollut. Vasta tämän jälkeen hän voi pohtia lähdekriittisesti sitä, onko ko. dokumentti aito ja ker-took se jotain totta omasta ajastaan.

Edellä luonnehdittu erottelu tekijän ja tutkijan merkityksen välillä vastaa kulttuurintutkijoiden eroa *emic-* ja *etic-*lähestymistapojen välillä: edellinen tarkastelee kohdettaan sen tekijöiden tai "kannattajien"

oman käsitteellisen kehikon kautta, jälkimmäinen taas esittää tutkijan käsitteillä kuvauksen tästä ilmiöstä. Vastaavaa eroa ei ole luonnontieteessä, jossa kohteilla ei ole niiden itse asettamaa "merkitystä". Tämän takia merkkiopista eli semiotiikasta on tullut tärkeä yleismenetelmä humanistisiin tieteesiin.

Näin hahmoteltu ero luonnontieteiden ja ihmistieteiden välillä voidaan kuitenkin josain määrin problematisoida: jälkimmäisten tieteiden tutkimuskohteena eivät aina ole yksilöjen suorittamat teot, vaan historiassa agenteina eli toimijoina esiintyy myös sosiaalisia instituutioita, kuten ryhmät, organisaatiot, yritykset, valtiot ja aatteet. Raimo Tuomela (2002) on sofistikoituneessa sosiaalisen toiminnan teoriassaan pyrkinyt osoittamaan, että ryhmien toiminnan takana voivat olla niiden jäsenten jakamat kollektiiviset uskomukset ja "me-intentiot". Metodologisten individualistien mukaan kaikki sosiaaliset ilmiöt palautuvatkin viime kädessä yksilöiden "mikrotasolle". Sen sijaan holistien mukaan me voimme tutkia myös "makrotason" ilmiöitä suhteellisen itsenäisinä. Esimerkiksi organisaatiot voivat olla paitsi oikeushenkilöitä myös moraalisia subjekteja, joiden velvoitteet ja valinnat eivät ole palautettavissa niitä kulloinkin edustavien yksilöiden toimintoihin. Jos näin on, niiden toiminnan selittämisen on viitattava institutionaaliin tekijöihin, joita ei voi tyhjentää *emic-*tyyppisillä menetelmillä eli ymmärtämällä yksilöiden itse tiedostamia ai-komuksia.

Historia, aika ja retroduktio

Historiantutkimus erotetaan joskus systemaattisista tieteistä sanomalla, että edellinen on olennaisella tavalla aikaan liittyvä, jälkimmäinen taas koskee nykyhetkeä tai ajattomia säännönmukaisuuksia. Siinä, missä historia tutkii menneisyyttä, sen sisartie-

7. G. H. von Wright (1971) *Explanation and Understanding*, Ithaca: Cornell University Press.

8. Raimo Tuomela (1995) *The Importance of Us*, Stanford: Stanford University Press.

9. Ilkka Niiniluoto (1983) *Tieteellinen päättely ja selittäminen*, Helsinki: Otava.

10. Ks. Niiniluoto (1983).

de tulevaisuudentutkimus tutkii tulevaisuutta.¹¹

Edellä sanottu on kuitenkin yksinkertaistus: systemaattiset luonnontieteet (kuten Newtonin mekaniikka, lämpöoppi) voivat tutkia dynaamisia systeemejä ja niiden muutosta hallitsevia dynaamisia invariansseja. Vastaavasti systemaattinen yhteiskuntatiede (kuten sosiologia, taloustiede) voi tarkastella ajallisesti muuttuvia ilmiöitä. Ihmiskunnan menneisyyttä kirjoitettujen lähteiden avulla tutkivan historiatieteen lisäksi on olemassa ihmiskunnan esihistorian tutkimusta (arkeologia, antropologia) sekä ”luonnonhistoriaa”, jossa saatetaan rekonstruoida koko maailmankaikkeuden ensimmäisiä sekunteja alkuräjähdyksen jälkeen (kosmologia), maapallon muotoutumista (geologia) tai kasvi- ja eläinlajien syntyä (paleontologia, evoluutiobiologia).

Vaikka historiantutkimukseen liittyy omia metodikysymyksiä, jotka liittyvät erityisesti lähdekritiikkiin,¹² tapa tehdä päätelmiä menneisyydestä nykyhetkeä koskevan tietämyksen valossa on rakenteeltaan samanlainen ihmis- ja luonnontieteissä. Kummassakin tapauksessa on kyse ajassa taaksepäin kulkevasta päättelystä, jota Charles S. Peirce seuraten kutsutaan *abduktioksi* tai *retroduktioksi*.¹³ Joskus puhutaan myös ”postdiktioista” (jäljittämisestä) vastakohtana ”prediktioille” (ennustamiselle). Peircen oma esimerkki retroduktiosta oli Napoleon Bonaparte: nyt olemassaolevat dokumentit (tekstit, kuvat) tulkitaan jäljiksi, joiden alkulähteenä on ollut todellinen henkilö. Tämä päättely etenee vaikutuksista syihin, nykyisestä menneisyyteen: Napoleonin olemassaolo on paras selitys nyt hallussamme olevalle historialliselle ”datalle”.¹⁴ Päättelyn rakenne on olennaisesti samankaltainen kuin luonnontieteiden soveltamassa hypoteesin menetelmässä, jossa jokin havaittava ilmiö X selitetään sen synnyttävän teoreettisen perustan Y avulla.

Abduktiivisen menetelmän haasteena voi pitää kysymystä siitä, millaista historiallisten tapahtumien määräytyminen on. Jotta voisimme retroduktiolla päätellä Y:n lähtien X:stä, tulisi olla jonkinlainen kausaalinen ketju tai laki, jonka kautta Y:stä syntyy tai

aiheutuu X, jolloin Y myös selittää X:n. Edellyttääkö tämä uskoa erityisiin historian lakeihin? Karl Popper tunnetussa ”historismin” kritiikissään kielsi historian lait, mutta hänen päämaalinaan olivat spekulatiivisen historianfilosofian oletamat kehityslait, joiden mukaan maailman kulku on määrätty edistymään tai taantumaan kohti jotain ennalta asetettua päämäärää.¹⁵ Vaikka aktuaalisessa historiassa toteutuneet tapahtumat muodostavat ainutkertaisen sarjan, Popper ei kuitenkaan kieltänyt sitä, että maailman kulku määräytyy monien – pääasiassa probabilististen – lainomaisuuksien yhteisvaikutuksena. Tämä riittää abduktiivisen päättelyn mahdollisuudelle, vaikka samalla myönnetäänkin, että maailmassa esiintyy myös monia sellaisia ilmiöitä, jotka ovat yllättäviä yhteensattumia ilman kenenkään tietoista tarkoitusta.

Historian kertomukset

Tieteellisen realismin mukaan tieteen tehtävä on mennä hypoteettisten teorioiden avulla havaittavien ilmiöiden taakse. Tieteenfilosofiassa on kuitenkin esiintynyt koulukuntia, kuten positivismi ja instrumentaalisismi, jotka ovat kyseenalaistaneet tämän tavoitteen. Positivismin perinteessä ajateltiin Machin fenomenalismiin mukaisesti, että tiede vain kuvaa ”taloudellisella” tavalla ja systematisoi havaittavia ilmiöitä. Instrumentalistien mukaan teorioiden kieli ei viittaa mihinkään. Tämä ajattelutapa on saanut uutta tukea näkemyksestä, jonka mukaan inhimillinen kieli ei ylipäätään esitä mitään kielen ulkoisia asiainiloja. Richard Rorty kutsuu tätä kantaansa ”antirepresentationalismiksi”. Sen vastine eurooppalaisessa filosofiassa on jälkistrukturalistien ja postmodernistien näkemys, jonka mukaan kielen takana tai ulkopuolella ei ole mitään: kieli ei esitä todellisuutta, joten tiedekin on luonteeltaan vain kielen tasolla tapahtuvaa retoriikkaa, neuvottelua, vaikuttamista ja valankäyttöä. Sosiaaliset konstruktivistit, kuten tieteen sosiologi Bruno Latour, puolestaan esittävät, että kieli ja muut sosiaaliset käytännöt ”rakentavat” ne oliot, jotka jälkikäteen näyttävät ikään kuin tieteen tutkimina olioina.

Historian piirissä mielenkiintoista konstruktivismiin muotoa on edustanut hollantilainen Franklin Ankersmit.¹⁶ Hän kiinnittää huomiota historian esitysmuotona narratiiveihin, jotka ovat tutkijan rakentamia tapoja katsoa menneisyyteen, eivät todellisuutta neutraalisti peilaavia väittämiä. Ankersmitin mukaan narratiivit eivät ole tosia tai epätosia kuvauksia meistä riippumattomasta todellisuudesta, vaan niiden ”totuuden” ehtona on sisäinen ykseys ja koherenssi. Esimerkiksi termi ’kylmä sota’ viittaa menneisyyden sijasta menneisyyttä koskeviin narratiivisiin tulkintoihin.

Konstruktivismiin suosio on merkinnyt mielestäni varsin erikoislaatuista tapaa löytää uudelleen tieteen ykseys: sekä luonnontiede että ihmistiede ovat vain kielellisiä rakennelmia ilman totuusarvoa. Realisti näkee tilanteen toisin: tiede pyrkii omien teorioidensa kautta ilmaisemaan mahdollisimman totuudenkaltaista tietoa todellisuudesta – olipa kohteena ihmisestä riippumaton luonto, ihmismieli, menneisyys tai ihmisen rakentamat artefaktit.¹⁷ Tällöin voimme myöntää, että kielellisten ilmaisujen mahdollisuudet ovat moninaiset. Historian kertomukset eivät tietenkään ole identtisiä kohteensa kanssa, vaan ne valikoivat ja kokoavat kohteeseensa liittyvää aineistoa tavalla, joka auttaa meitä ymmärtämään mennyttä. Totuuden vaatimus – siis vastaavuus menneisyyden tosiasioiden kanssa – erottaa historiantutkimusta fiktiosta, joka myös pyrkii koherentteihin kertomuksiin. Historian tut-

kimus voi työssään käyttää myös metaforia, kuten ’kylmä sota’, mutta niiden osuvuus ja hedelmällisyys riippuvat siitä, millainen maailma todella oli tiettyinä ajanjaksona.

Historia ei ole loppumassa

Vastoin paljon puhuttua Francis Fukuyaman teesiä, historia ei ole loppumassa.¹⁸ On mahdollista spekuloida ajatuksella, että maailmassa on luonnostaan vain äärellinen määrä oliolajeja ja lakeja, joten systemaattinen luonnontiede saattaisi jonakin päivänä saavuttaa täydellisyytensä. Mutta niin kauan kuin universonumissa aika jatkuu, ihmislaji jatkaa olemassaoloaan ja tiedeyhteisöä ylläpidetään, syntyy myös yhä uusia kohteita historiantutkimuksen käsiteltäväksi.

11. Ks. Matti Kamppinen, Osmo Kuusi ja Sari Söderlund (toim.) (2002) *Tulevaisuudentutkimus*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

12. Ks. Pentti Renvall (1965) *Nykyajan historiantutkimus*, Porvoo: WSOY.

13. Ks. Niiniluoto (1983).

14. Ks. Ilkka Niiniluoto (2000) ’Onko menneisyys todellista?’, teoksessa Sami Pihlström, Arto Siitonen ja Risto Vilkkö (toim.) *Aika*, Helsinki: Gaudeamus, 246–261.

15. Ks. Karl R. Popper (1957) *The Poverty of Historicism*, London: Routledge.

16. Ks. Jorma Kalela (1993) *Aika, historia ja yleisö: Kirjoituksia historiantutkimuksen lähtökohdista*, Turku: Poliittisen historian laitos, Turun yliopisto.

17. Ks. Niiniluoto (2000).

18. Ks. Ilkka Niiniluoto (1994) ’Loppuuko historia’, teoksessa *Järki, arvot ja välineet*, Helsinki: Otava, 302–318.

JUHA SIHVOLA

Historiallisen tiedon kasvu ja edistys

Historia on opinala, joka sallii tai jonka ainakin tulisi sallia lukuisia erilaisia näkökulmia menneisyyteen. Samalla historia on edistyvä tiede, joka voi muodostaa yhä totuudenmukaisemman kuvan menneisyyttä. Historialliseen tietoon liittyvät olennaisesti myös arvot. Juha Sihvola tarkastelee artikkelissaan historiallisen tiedon kasvun edellytyksiä ja teoreettisia perusteita.

■ Yleisen käsityksen mukaan tieteellinen tieto kasvaa kahdella tavalla: joko niin, että järjestetään uutta aineistoa tieteellisten periaatteiden mukaiseen järjestykseen, tai niin, että korjataan aikaisemman aineiston järjestystä. Historiantutkimuksessa asetetut kriteerit, joiden perusteella jonkin aineiston järjestystä voidaan kutsua tieteelliseksi, ovat perinteisesti olleet melko vaatimattomat. Minimiehto on ollut se, että lähdekriittisesti eriteltyyn aineistoon viitaten on voitu sanoa jotakin ainakin todennäköisesti tapahtuneen. Tieteellistä historiallista tietoa on siis saavutettu siinä vaiheessa, kun on uskottavasti rekonstruoitu menneisyyden tapahtumia.

Ainakin kun puhutaan uuden aineiston järjestämisestä tieteelliseen järjestykseen, historiaa koskeva tieto kasvaa koko ajan. Tiedon kasvu on todellista, eikä tämän tosiseikan mainitseminen ole aivan triviaalia. Uusien lähteiden valossa menneisyyttä voidaan selvittää paremmin kuin ennen ja joidenkin asioiden osalta saavuttaa kiistämättömyyttä edistystä. Tätä kuvaa seuraava yksinkertainen esimerkki. Monien vuosikymmenien ajan oli poliittisesti värittyneiden kiistojen kohteena, mitä Suomen ja Neuvostoliiton rajalla oikeastaan tapahtui talvisodan puhjetessa. Arkistojen avauduttua ja tutkimuksen edistyttyä on esimerkiksi osoitettu, että suomalaiset eivät ampuneet ns. Mainilan laukauksia vaan Neuvostoliitto la-

vasti itseään vastaan suuntautuneen provokaation. Tätä historiallista tosiseikkaa tänään tuskin kukaan kiistää, eikä ole helppo kuvitella, millaisissa oloissa asiasta voisi syntyä tieteellistä epäselvyyttä. Neuvostoliiton uudelleen perustamisen tai Venäjällä tapahtuvan kansallissfasistisen kaappauksen lisäksi siihen tarvittaisiin historiallisten lähteiden systemaattista hävittämistä ja väärentämistä. Esimerkiksi tämän yksittäisen tapahtuman osalta on siten tapahtunut olennaista ja ilmeisen peruuttamatonta historiallisen tiedon edistymistä. Millaiseen tahansa kontekstiin sijoitamme Mainilan laukaukset, miten tahansa tulkitsemme ja selitämme talvisotaa, katsomme tietävämmä totuuden itse tapahtumasta: kysymyksessä oli Neuvostoliiton lavastus – kenties jopa kylmän kyyneinen teko, jossa neuvostotykit ampuivat omiaan.

Historioitsijoiden käyttöön tulee koko ajan uutta aineistoa tieteellisesti järjestettäväksi. Historiallinen tieto siis kasvaa, kun historioitsijoiden käytössä olevat lähteet lisääntyvät. Lähteet ovat aina aukollisia, mutta niiden lisääntyminen parantaa historioitsijoiden mahdollisuuksia esittää ainakin todennäköisesti paikkansa pitäviä väitteitä siitä, mitä menneisyydessä on tapahtunut. Lähteiden lisääntyminen ei tietenkään ole mikään luonnonlaki, sillä koko ajan lähteitä myös häviää ja periaatteessa jopa kaikki tähänastisen historiantutkimuksen käyttämät lähteet voisivat kadota – esimerkiksi ydinkatastrofin seurauksena. Jos lähteitä katoaa syystä tai toisesta, edellytykset historiallisen tiedon tuottamiseen heikkenevät. Huomaus on lähinnä teoreettinen, vaikka esimerkiksi Venäjän ja Neuvostoliiton tutkijat pitävätkin ihan todellisena ongelmana sitä, että pääsyä 1990-luvun alussa avattuihin arkistoihin on uudelleen alettu rajoittaa ja lähteitä on siten viety tutkijoiden ulottuvilta.

Useimmissa yhteiskunnissa, jotka ylläpitävät historiantutkimusinstituutiota sekä lähteitä säilyttävää arkisto- ja kirjastolaitosta, historioitsijoiden käytössä olevien lähteiden määrä normaalisti kuitenkin kasvaa ja samalla tutkijoiden mahdollisuudet esittää paikkansapitäviä väitteitä menneestä paranevat. Kun vielä historioitsijoiden määrä

on voimakkaassa kasvussa, myös historiallisen tiedon määrä kasvaa koko ajan. Sitä paitsi jokainen päivä lisää niiden tapahtumien määrää, joita historiallinen tieto voi koskea. Vaikka tätä päivää edeltänyt historia tulisi tyhjentävästi selvitettyksi, historiatiede ei olisi lopullisesti valmis eivätkä historioitsijoilta työt loppuisi. Huomisen historioitsijat voivat kirjoittaa historiaa tästä päivästä ja ylihuomisen historioitsijat huomisen.

Historia ei tule koskaan valmiiksi

Minkään edes ajallisesti rajatun menneisyyden kuvaukset eivät kuitenkaan koskaan tule täydellisiksi, vaikka maailman kaikki ihmiset ryhtyisivät historiaa tutkimaan. Tämä johtuu kahdesta seikasta. Ensiksi jopa ajallisesti rajatun menneisyyden tekoja ja tapahtumia on lähes rajattoman paljon, ja toiseksi niitä voidaan kuvata rajattoman monesta näkökulmasta. Mitkään kuviteltavissa olevat voimavarat eivät riittäisi tuottamaan täydellistä historiallista tietoa, jos se ymmärretään kaikkien mahdollisten tosien väitteiden esittämiseksi menneisyydestä. Vaikka kaikki maailman kiinalaiset palkattaisiin kirjoittamaan kirjaa Suomen historia vuodelta 2002, työ ei valmistuisi ikinä, jos tavoitteena olisi sisällyttää siihen kaikki mahdolliset todet väitteet siitä, mitä Suomessa viime vuonna tehtiin ja mitä täällä tapahtui.

On helppoa huomata, että edellä esitettyyn sisältyy perustava mutta onneksi tahallinen ajatusvirhe. Historiaa koskevan tiedon täydellistymisen suurin este ei näet ole suinkaan resurssien riittämättömyys, käytössä olevien historioitsijoiden vähyys tai ajan puute, vaan se, että kuviteltu täydellinen kuvaus jonkin kohteen menneisyydestä ei lainkaan ole sitä koskeva tieteellinen historia. Tieteellinen historiallinen esitys ei ole jotakin aihetta koskevien tosien väitteiden kokoelma.

Historiallisen tiedon tuottaminen on aina muutakin kuin menneisyyden tekojen ja tapahtumien identifiointia ja rekonstruointia. Historiantutkimus sisältää aina myös tulkintaa, selittämistä, valitsemista sen suhteen, mikä on jonkin aiheen suhteen tär-

keää ja olennaista, mikä triviaalia ja satunnaista. Historia on menneisyyden kuvausta jonkin näkökulman, oletuksen, mallin tai teorian valossa. Toteamus ei tarkoita väitettä, että hyvä tai tieteellinen historiallinen esitys on jollakin lailla teoretisoivaa toisin kuin huono tai epätieteellinen historiallinen esitys, joka on pelkästään kuvailevaa. Väite on vahvempi. Se tarkoittaa, että mikä tahansa historiallinen esitys, hyvä tai huono, tieteellinen tai epätieteellinen, sisältää väistämättä sellaista teoreettista ainesta, jota ei voida palauttaa menneisyyden tekoihin ja tapahtumiin tai niitä koskeviin välittömiin havaintoihin ja kokemuksiin.

Kun esimerkiksi kuvaamme jonkin menneisyyden teon, emme vain esitä, miltä tuo teko aikanaan näytti, tulkitsemme myös sen tarkoitusta, pohdimme sen syitä, asetamme sen muiden tekojen yhteyteen, sisällytämme välttämättä kuvauksemme käsitteitä, jotka eivät olleet käytössä teon tekemishetkellä, emme yritä esittää maksimimäärää tosia väitteitä tuosta teosta vaan yritämme sanoa, mikä siinä on olennaista. Historiallinen esitys ei toista menneisyyttä sellaisena kuin se oli, vaan se on menneisyyttä koskeva valikoiva, tulkitseva, selittävä ja tavalla tai toisella teoreettinen esitys.

Mutta jos historiallinen tieto on paljon monimutkaisempi asia, kuin ongelmattomasti todennettavien kuvailevien tosiasiaväitteiden esittämistä menneisyydestä, myös kysymys historiallisen tiedon kasvusta asetuu uuteen valoon. Jos historiantutkimus on menneisyyden tulkintaa joidenkin teoreettisten lähtökohtien näkökulmasta, sen tehtäväksi ei riitä vain lähdeaineiston järjestäminen jonkinlaiset totuudellisuuden ja tieteellisuuden minimiehdot täyttäväksi järjestykseksi. On myös kysyttävä, mikä lukuisista mahdollisista aineiston järjestämisperiaatteista, mikä teoreettinen näkökulma tutkijan on valittava. Onko niin, että jotkut kysymyksenasettelut ovat parempia kuin toiset, vai niin, että perusteltu valinta yhteismitattomien näkökulmien välillä ei ole mahdollinen? Jos valitsemme jälkimmäisen vaihtoehdon, ei oikeastaan voida puhua historiallisen tiedon kasvusta. Siinä tapauksessa historiantutkimus olisi vain satunnais-

ten totuuden minimiehdot täyttävien kertomusten esittämistä. Jos sen sijaan ajatlemme, että historian teoreettisten lähestymistapojen vertailu on mahdollista rationaalisin perustein, historiallisen tiedon on mahdollista kasvaa.

Formaalinen evidentialismi ja sen vaihtoehdot

Jotta voisimme pohtia kysymystä historiallisen tiedon kasvusta, on ensiksi tarkasteltava tiedon kasvua koskevaa keskustelua yleisemmällä tasolla. Historiallisen kuten minkä tahansa tiedon kasvu olisi ongelmattomasti mahdollista, jos uusia hyväksyttäviä menneisyyttä koskevia väitelauseita voitaisiin muodostaa tiettyjä muodollisia sääntöjä noudattamalla. Voitaisiin esimerkiksi ajatella, että historiallinen tieto kasvaa aina, kun on tehty uusia lähdekriittisen menetelmän luotettavaksi varmistamia havaintoja menneisyyden tapahtumista tai päteviä päätelmiä tällaisten havaintolauseiden perusteella.

Ruotsalainen filosofi Mikael Stenmark on kutsunut tämäntyyppistä käsitystä väitelauseiden hyväksyttävyyden kriteereistä nimellä formaalinen evidentialismi.¹ Formaalisessa evidentialismissa edellytetään hyväksyttävältä uskomukselta juuri sitä, että se on tiettyjen sääntöjen mukaan muodostettu. Uskomuksen hyväksyttävyyttä koskevat normit ajatellaan voitavan esittää riippumatta sisällöllisestä perehtymisestä niihin käytäntöihin, joihin näitä normeja sovelletaan.

Formaalinen evidentialismi oli tyyppillinen uskomusten hyväksymisen kriteerejä koskeva kanta sellaisissa viime vuosisadan alkupuolella suosituissa filosofisissa suuntauksissa kuin looginen empirismi ja looginen positivismi. Niissä ajateltiin, että uskomus voidaan hyväksyä, jos se on joko analyyttisen totuuden ilmaiseva lause, välitöntä havaintoa koskeva lause tai lause, joka voidaan palauttaa jompaankumpaan ensin mainituista lausetyypeistä. Hyväksyttävät lauseet voidaan siis jakaa perususkomuksiin, jotka koskevat välittömiä havaintoja ja logiikan perusteita, ja johdettuihin uskomuksiin, jotka on logiikan muodollisia sääntöjä noudattaen päätelty perususkomuksista.

Formaalisen evidentialismin käsitys tiedon kasvusta on yksinkertainen: tieto kasvaa ensisijaisesti silloin, kun tehdään uusia välittömiä havaintoja, ja toissijaisesti silloin, kun logiikan sääntöjärjestelmää korjataan ja parannetaan tai huomataan päättelyvirheitä aikaisemmissa uskomuksissa.

Tieteenfilosofit alkoivat yleisesti pitää loogista empirismiä ja positivismia liian kapeana ohjelmana tieteellisen rationaalisuuden pohjaksi jo viime vuosisadan puolivälissä. Loogisen empirismin perusongelma voidaan ilmaista joko niin, että tieteessä on välttämätöntä hyväksyä paljon muutakin kuin välittömät havainnot ja niiden loogiset seuraukset, tai niin, että esimerkiksi havaintosisältöjen kuvaukset eivät koskaan ole välittömiä vaan niihin aina sisältyy teoreettista, välittömään havaintokokemukseen palautumatonta ainesta. Tätä kautta myös formaalisen evidentialismin oletukset joutuivat kyseenalaisiksi filosofien keskuudessa.

Tieteenfilosofisessa keskustelussa syntyi erityisesti 1960-luvulla uudentyypisiä käsityksiä tieteellisten väitteiden hyväksyttävyydekriteereistä ja siten myös tiedon kasvun edellytyksistä. Alettiin korostaa tieteellisten ajattelutapojen historiallista luonnetta ja muuttuvuutta samalla kun huomattiin, että tieteellinen ajattelu oli aina sidoksissa teoreettisiin ennako-oletuksiin. Loogisen empirismin ohjelma metafysiikan hävittämiseksi filosofiasta ja tieteestä osoittautui epärealistiseksi.

Tärkeä puheenvuoro tässä tieteenfilosofisessa keskustelussa oli Thomas S. Kuhnin vuonna 1962 ilmestynyt teos *The Structure of Scientific Revolutions*.² Kuhnin mukaan tieteellisten väitteiden hyväksymisen kriteereinä eivät ole pelkästään tutkimuksen kohteista ja päämääristä riippumatta määriteltävät muodolliset perustelusäännöt, kuten formaalisessa evidentialismissa oli ajateltu. Normaalitylanteissa edellytetään lisäksi, että tieteelliset väitteet ovat tiedeyhteisössä vakiintuneiden mallien ja ajattelutapojen mukaisia ja sellaisina tiedeyhteisön hyväksymiä.

Tutkimusta ohjaavia ajattelumalleja Kuhn kutsui kreikkalaisperäisellä, alun perin esimerkkiä tarkoittavalla sanalla *paradigma*, josta sittemmin on tullut tieteenmetodolo-

gisen keskustelun vakiokäsitteistöä. Paradigmat eivät ole ikuisia vaan ne voivat korvautua syystä tai toisesta uusilla paradigmoilla, tavallisesti siitä syystä, että vallitsevan paradigman puitteissa ei pystytä joitakin keskeisiä tutkimusongelmia ratkaisemaan. Tällöin Kuhn katsoi tiedeyhteisön joutuvan eräänlaiseen kriisiin tai vallankumouksen tilaan. Kuhnin katsannossa kysymys tieteellisen tiedon kasvusta joutuu uuteen valoon. Tieto näyttää kasvavan vain paradigmojen sisällä mutta paradigman vaihdos merkitsee radikaalia katkosta suhteessa siihen, mitä aikaisemmin pidettiin tieteellisesti hyväksyttävänä.

Kuhnin teoksesta nousi laaja keskustelu. Huomiota kiinnitettiin muun muassa tieteellisen tiedon sosiologisiin edellytyksiin. Jos tieteelliset väitteet ovat väistämättä teoreettisiin oletuksiin sidonnaisia, voidaan kysyä, mikä rooli teoreettisille oletuksille annetaan tiedeyhteisössä. Tieteensosiologiassa keskustelussa on korostettu, että tiedeyhteisöt eivät opeta teoreettisia lähtökohтияan jäsenilleen vain koeteltavina hypoteeseina vaan myös dogmaattisina malleina, joihin mukautumista palkitaan ja joista poikkeamisesta rangaistaan. Eräiden tieteensoiologioiden mielestä tieteellinen rationaalisuus itse asiassa koostuu pelkästään tiedeyhteisössä vakiintuneista, historiallisesti satunnaisista palkitsemisen ja rankaisemisen ja muun vallankäytön muodoista.

Toisten mielestä taas Kuhnin näkemys paradigmojen roolista on hieman yksioikoinen. Yksi paradigma ei välttämättä hallitse tieteenharjoitusta edes yhden tieteenalan sisällä. Tieteiden historioita ei myöskään voida jakaa ongelmattomasti paradigmasidonnaisiin normaalitieteen vaiheisiin ja tieteellisiin vallankumouksiin, vaikka Kuhn ja hänen jäljissään esimerkiksi Michel Foucault ovatkin aivan oikein kiinnittäneet huomiota kiinnostaviin teoreettisiin katkoksiin tieteenhistoriassa. Maltillisempi tulkinta Kuhnin ideoista voisi olla esimerkiksi näkemys, että tieteellinen rationaalisuus on suhteellista teoreettisiin oletuksiin, metodeihin ja tieteen päämääriä koskeviin näkemyksiin nähden. Teoriat, metodit ja tavoitteet voivat muuttua eri tahtiin, muodostaa erilaisia

yhdistelmiä ja käydä keskinäistä kilpailua tieteen kentällä.

Kuhnin ajatusten radikaalin ja maltillisen tulkinnan eron voi nähdä myös siten, että kysymyksessä on kaksi olennaisesti erilaisista näkemystä tieteellisestä rationaalisuudesta. Mikael Stenmarkin käyttämiä käsitteitä taas seuraten, radikaalia näkemystä voi kutsua nimellä kontekstualismi ja maltillista käsitystä nimellä sosiaalinen evidentialismi.

Kontekstualistisen käsityksen mukaan ihmisen tiedolliset toiminnat, mukaan lukien tieteen piiriin sisältyvät toiminnat, perustuvat tietynlaisiin opittuihin käytäntöihin ja elämänmuotoihin. Niillä on omat sisäiset merkityksensä ja norminsa, mutta ne ovat keskenään yhteismitattomia. Kaikki ihmisellä oleva rationaalisuus on lokaalista eli sidoksissa johonkin käytäntöön tai elämänmuotoon. Ajatus globaalista rationaalisuudesta, jonka pohjalta voisi arvioida erilaisen käytäntöjen ja elämänmuotojen pätevyyttä, on kontekstualistisen kannan mukaan pelkkä kuvitelma. Vastaavasti jos asiaa tarkastellaan tieteen sisällä, tieteisiin sisältyy erilaisia tavoitteita, tiedonintressejä, kysymyksenasetteluja, näkökulmia, teoriaperinteitä, paradigmoja ja metodeja. Ne voivat luoda omia rationaalisuussääntöjään, mutta ei ole mitään yleistä tieteellistä rationaalisuutta, josta käsin voisi arvioida kaikkien tieteeseen sisältyvien käytäntöjen pätevyyttä. Tieteellisen tiedon kasvu on lokaalista ja paradigmasidonnaista, eikä ole mitään yleistä tieteellistä edistystä. Kontekstualistisia tieteenfilosofeja ovat olleet mm. Paul Feyerabend, Ian Hacking ja Richard Rorty. Mannermaisista filosofeista tähän ryhmään lienee sijoitettava Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer ja Michel Foucault.

Sosiaalisessa evidentialismissa myönnetään, että tiedollisiin väitteisiin sisältyy väis-

1. Mikael Stenmark (1995) *Rationality in Science, Religion and Everyday Life. A Critical Evaluation of Four Models of Rationality*. Notre Dame IN: University of Notre Dame Press. Stenmarkin tekemien erottelujen kriittinen arvio, ks. Simo Knuutila (1998) *Järjen ja tunteen kerrostumat*. Helsinki: Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura.

2. Thomas S. Kuhn (1962) *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

tämättä teoriasidonnaisia elementtejä. Tieteellisten väitteiden hyväksyttävyyttä ei voida määritellä apriorisen säännösten avulla, vaan hyväksyttävänä voidaan pitää sellaisia tieteellisiä väitteitä, joita muodostettaessa on otettu huomioon aiheesta käyty kriittinen keskustelu. Sosiaalisessa evidentialismissä katsotaan, että kriittistä keskustelua voidaan käydä kaikkien tieteeseen sisältyvien raja-aitojen ylitse. Paradigmoja, teorioita, metodeja ja tiedonintressejä voidaan vertailla. Tieteelliset väitteet sijoittuvat julkisen kommunikaation ja yhteisen järkevyyden kentälle. Siksi tieteissä voi tapahtua aitoa tiedon kasvua: tieteelliset uskomukset voivat konvergoitua kohti yhä totuudenkaltaisempaa kuvausta maailmasta. Sosiaalista kontekstualismia voidaan perustella eri tavoin erilaisista filosofisista lähtökohdista, ja tämän peruslähtökohdan puitteissa voidaan esittää sängen paljon toisistaan poikkeavia käsityksiä rationaalisuudesta. Otto Neurath, Jürgen Habermas, Hilary Putnam ja Ilkka Niiniluoto ovat esimerkkejä erilaisista vaihtoehtoista.

Historia tieteiden joukossa

Mikä on tämän yleisen tieteenfilosofisen keskustelun merkitys historiantutkimuksen kannalta? On mahdollista puolustaa teesiä, että historiassa aito tiedon kasvu kohti yhä totuudenmukaisempaa kuvaa menneisyydestä on mahdollista. Jos näin ajatellaan, on formaalisen evidentialismin vaihtoehtoista valittava sosiaalinen evidentialismi kontekstualismin sijasta. Kaikki tieteeseen sisältyvät periaatteet, myös teoreettiset lähtökohdat voidaan sen mukaan asettaa rationaalisen keskustelun kohteiksi.

On paikallaan viitata tässä yhteydessä Eric Hobsbawmin huomatukseseen, jonka hän teki pohtiessaan kysymystä historiallisen tiedon kasvusta.³ Hobsbawmin mukaan luonnontieteissä voidaan suhteellisen ongelmattomasti puhua tiedon kasvusta ja tieteellisestä edistyksestä (vaikka niissäkin tapahtuu paradigmanmurroksia), mutta hänen mielestään on tieteenaloja, joihin tiedon kasvun ja edistyksen mallit eivät lainkaan sovellu. Tällaisia aloja ovat esimerkiksi kirjallisuuskritiikki ja filosofia. Filosofiasa tie-

to ei kasaudu eivätkä esimerkiksi Descartesin oivallukset tehneet Platonia vanhentuneeksi eivätkä Kantin teoriat Descartesia. Päinvastoin klassikot säilyttävät ajankohitaisuutensa ja heidän ajatuksiinsa palataan yhä uudelleen. Klassikkojen ainutlaatuisuus yhdistää Hobsbawmin katsannossa filosofian pikemminkin taiteeseen kuin tieteseen.

Historia on sen sijaan Hobsbawmin mielestä edistynyt tiede, jonka tulokset kasautuvat ja jonka tavoitteena on yhä realistisempi kuva yhteiskuntaa muuttavista voimista ja rakenteista. Hobsbawmin ajatukseseen on paikallaan yhtyä – vaikka ei filosofiakaan pelkkää taidetta ole. Myös filosofiassa olisi syytä pitää kiinni yleisen rationaalisuuden ajatuksesta. Silti on ymmärrettävää, jos joku haluaa pitää historiaa pikemminkin filosofian ja kirjallisuuskritiikin kuin luonnontieteen kaltaisena. Syynä tähän on se, että historiantutkimus on ainakin nykyään sängen liberaalia erilaisten teoreettisten näkökulmien ja mahdollisten lähestymistapojen suhteen.

Aivan mitä tahansa lähtökohtaa historioitsija ei ole kysymyksenasettelulleen vapaa valitsemaan. Esimerkiksi rasistiset kansanluonneteoriat ja Josef Stalinin tulkinta historiallisesta materialismista ovat sellaisia teoreettisia lähtökohtia, joita useimmat meistä eivät ainakaan tänä päivänä ole valmiita historioitsijayhteisössä hyväksymään. Silti on varmasti totta sanoa, että historiassa on enemmän hyväksyttävää lähestymistapoja kuin useimmissa muissa tieteissä, jopa enemmän kuin useimmissa muissa humanistisissa tieteissä. Monet ovat valmiita väittämään, että ei ole mitään yksiselitteistä vastausta kysymykseen, mikä on historiasa tärkeää ja olennaista. Historioitsijan näkökulman valinta on arvosidonnainen kysymys, ja monien mielestä arvojen rationaalisuudesta ei voida lainkaan keskustella tai ainakin on syytä olla tässä suhteessa pluralistinen ja suvaitsevainen.

Historian objektiivisuus ja positivismi

Vaikka ajattelisimme, että historiantutkimuksen pitää olla äärimmäisen pluralistista hy-

väksyttävien lähestymistapojen suhteen, tästä ei seuraa, että historiantutkimuksella ei olisi mitään objektiivisuuskriteerejä. Vaikka rationaalisuuskriteerien suhteen omaksuttaisiin kontekstuaalinen kanta ja ajateltaisiin, että tieteellisten väitteiden hyväksyttävyyden suhteellista valittuun teoriaan, näkökulmaan tai koulukuntaan nähden, voidaan silti puhua tulkintojen objektiivisuudesta.

Objektiivisuudesta voidaan historiantutkimuksessa ja muissa ihmistieteissä puhua suurin piirtein samassa mielessä kuin luonnontieteissä. Väite vaatii perustelua. Miten voidaan väittää historiantutkimuksen objektiivisuuskriteerejä samanlaisiksi kuin luonnontieteissä, jos samalla myönnetään, että ihmistieteiden tutkimuskohde on toisenlainen kuin luonnontieteiden. Tutkiihan ihmistieteilijä tarkoitavia ja merkityksellisiä kulttuuriobjekteja, mutta luonnontieteilijä luonnonobjekteja, jotka eivät itsessään sisällä mitään merkityksiä tai tarkoituksia. Merkitseekö väitteen hyväksyminen positivistista tieteenfilosofiaa, joka rajaa tutkimuksen tehtävät kuvailemiseen mutta kieltää monilla tasoilla liikkuvien tulkintojen mahdollisuuden?

Tällainen kanta kaipaakin hieman selvennystä. On ensiksi syytä selvittää positivismiä käsitettä. Varsinkin 1960- ja 70-luvulla positivismia käytettiin lähinnä poleemisessa mielessä haukkumasanana sellaista tutkimusta vastaan, jota pidettiin vanhanaikaisena ja taantumuksellisena. Historiallisesti positivismi kuitenkin tarkoittaa ranskalaisen sosiologin Auguste Comten 1800-luvulla ja eräiden ns. Wienin piirin filosofien 1920-luvulla esittämää näkemystä tieteen luonteesta ja tehtävistä. Viittaaminen Comteen ja Wienin piirin filosofiin positivistina on oikein jo siksin, että he käyttivät itse itsestään nimitystä positivistit. Monimutkaisia historiallisia ja filosofisia kuvioita yksinkertaistaen, heidän näkemyksensä mukaan tieteen tulee välttää kaikkia metafysisiä ja teoreettisia oletuksia ja rajoittua kuvailemaan aistikokemuksia sekä johtamaan luonnonlakien kaltaisia yleistyksiä tämän kokemuksen pohjalta.

Toinen positivismiin yleisesti liitetty piirre on metodologinen monismi. Monistit kat-

sovat, että yksi ja sama metodi soveltuu tieteellisen tutkimuksen kaikkiin kohteisiin. Monismin tavallisimman version mukaan eksaktit, matemaattisia menetelmiä käyttävät luonnontieteet antavat kaikkia tieteitä koskevan metodisen ihanteen, jota muut tieteet seuraavat sikäli kuin ovat tieteellisiä. Georg Henrik von Wright on kutsunut tällaista metodologista monismia positivismin ydinajatuksiksi.³ Kaikki historialliset positivistit eivät kuitenkaan olleet monisteja vaan esimerkiksi Comte katsoi, että kullakin tieteellä on myös erityismetodeja, joita ei voida johtaa muiden tieteiden periaatteista.

Kumpikin positivismiin liitetty ajatus, tieteen tehtävän rajaaminen empiiriseen kuvailuun ja metodologinen monismi, on huonosti perusteltu. Tieteen tehtävän rajaaminen kuvailuun ei jätä sijaa oletuksille, selityksille, tulkinnoille, malleille, teorioille ja paradigmoille, joita tieteelliseen toimintaan väistämättä sisältyy. Positivismi ei siten anna realistista kuvaa sen enempää luonnontieteistä kuin humanistisesta tutkimuksestaakaan. Varsinaisten tieteenfilosofien piirissä positivismi oli hylätty jo lähes täysin viime vuosikymmenen puoliväliin mennessä. Metodologinen monismikaan ei ole kestävä kanta. Syy tähän on juuri se, että ihmistieteet tutkivat pääasiassa tarkoituksia ja merkityksiä, luonnontieteet pääasiallisesti tarkoituksetonta luontoa. Tästä seuraa olennaisia metodologisia eroja, jotka koskevat ennen kaikkea tieteessä käytettävien selitysten loogista rakennetta. Ihmistieteissä ovat keskeisiä päämääriin ja tarkoituksiin viittaavat teleologiset selitykset, luonnontieteellisen selityksen perustyyppi taas on kausaalinen selitys, jossa selityspohjana ovat aikaisemmat tapahtumat ja yleiset luonnonlait.

Selitystyyppien ero ei silti ole ehdoton ja jyrkkä. Eräissä luonnontieteissä varmasti tarvitaan kausaalisten selitysten lisäksi myös intentionaalisia selityksiä, ja vastaavasti ihmistieteissä tarvitaan myös kausaalista ja

3. E.J. Hobsbawm (1998) *On History*. London: Abacus.

4. Georg Henrik von Wright (1971) *Explanation and Understanding*. London: Routledge and Kegan Paul.

rakenteellista selittämistä. Historia muodostuu olennaisesti ihmisten tarkoitavista teoista mutta tarkoitavilla teoilla on tarkoitamattomia seurauksia, jotka olennaisesti muovaavat historian kulkua. Inhimillisen toiminnan tarkoitamattomina seurauksina historiaan muodostuu instituutioita ja rakenteita, joiden toimintaperiaatteet eivät palaudu yksittäisten ihmisten tarkoituksiin. Tämän huomion tekeminen oli klassisen Niccolò Machiavellista Adam Smithin kautta Karl Marxiin ulottuvan historianfilosofisen perinteen keskeinen oivallus. Koska tekojen tarkoitamattomat seuraukset muovaavat historiaa, historiaa ei voi selittää vain ihmisten tarkoituksiin viittaavilla teleologis-intentionaalisilla selityksillä. Historian rakenteiden ja voimien ymmärtämiseksi tarvitaan kausaalista selittämistä. Mutta tästä ei tietenkään seuraa, ettei myös ihmisten tarkoituksista, päämääristä ja motiiveista puhuminen olisi tärkeä osa historiantutkimusta.

On erikoista, että rankelaista lähdekriittistä historiankirjoitusta on toisinaan kutsuttu lähdepositivismiksi. Tällöin on ajateltu rankelaisen ohjelman muistuttavan Comten positivismia, koska kummassakin suhtaudutaan vieroksuen sellaisiin teorioihin ja tulkintoihin, jotka eivät perustuneet välittömiin havaintoihin tai empiirisiin lähteisiin. Comtea ja Rankea yhdistävä piirre on tieteen tehtävän rajaaminen kuvailuun. Jos positivismiin ydinpiirteensä kuitenkin pidetään monismia ja yleisten lainalaisuuksien etsimistä luonnontieteiden mallin mukaan, Ranke ja hänen seuraajansa olivat jyrkkiä antipositivisteja. He vastustivat positivistien tapaa etsiä historiasta yleisiä lakeja ja laatia ennusteita luonnontieteiden tapaan. Rankelainen kuvailu oli yksittäisilmiöiden, suurmiesten motiivien ja tarkoitusten tulkintaa, ei säännönmukaisuuksien etsimistä. Historiallisesti on oikein pitää rankelaisuutta antipositivismina, koska ainakin uusrankelaiset olivat poleemisessa suhteessa positivistihenkistä lamprechtilaista historiantutkimusta kohtaan.

Sekä tieteen tehtävän rajauksessa että metodikysymyksessä voidaan perustella antipositivistista kantaa: tieteen olennainen tehtävä on teorianmuodostus ja tieteiden

välillä on olennaisia metodisia eroja käytettyjen selitystyyppien osalta. Monismin hylkäämisestä ei kuitenkaan seuraa, että pitäisi ajatella objektiivisuusongelman olevan erilainen luonnontieteissä ja ihmistieteissä. Päinvastoin, ongelma on pääpiirteissään samanlainen kaikissa tieteissä.

Objektiivisuuden käsite on ongelmallinen. Monet liittävät objektiivisuuden mahdollisuuteen saavuttaa varmaa ja täsmällistä tietoa. Kuitenkaan varmasti, täsmällisesti ja täydellisesti totta tietoa ei voida saavuttaa sen enempää ihmistieteissä kuin luonnontieteissäkään. Myös luonnontieteellinen tieto on tietenkin epävarmaa ja erehtyvää. Lisäksi se on, toisin kuin positivistit katsoivat, sidonnaista teoreettisiin malleihin, oletuksiin ja paradigmoihin. Luonnontieteellinen tieto on luonnonilmiöiden tulkintaa ja selittämistä käsitteellisen viitekehyksen puitteissa. Se ei saavuta lopullista totuutta, vaan voi korkeintaan lähestyä sitä esittämällä jotakin sen kaltaista.

Miten tieteellistä tietoa voi silti pitää objektiivisena? Eikö olisi parempi sanoa, että sen enempää humanistinen kuin luonnontieteellinenkin tieto ei voi koskaan olla täysin objektiivista? Objektiivisuudessa ei kuitenkaan ole kysymys tiedon varmuudesta ja täydellisyydestä. Objektiivisuus liittyy siihen, että tutkimuksen lähtökohdat, aineisto ja tulokset ovat julkisesti eli intersubjektiivisesti arvioitavia. Objektiivisuus toteutuu, kun tieteellisen koulutuksen saaneet voivat vapaasti arvioida, ovatko tutkimuksen lähtökohdat uskottavia ja ovatko johtopäätökset pätevästi johdettuja niistä. Objektiivista on julkisen vertaisarvion uskottavana pitämä tieto. Objektiivisuus ei edellytä, että tutkimustieto olisi varmaa, täydellistä, eksaktia tai yksiselitteistä. Objektiivisuus ei ole enempää eikä vähempää kuin pätevän dokumentoinnin ja argumentoinnin vaatimus.

Näin ymmärretty objektiivisuuskäsitte voidaan yhdistää jopa kontekstualistiseen kantaan tieteellisestä rationaalisuudesta. Vaikka universaali rationaalisuus olisi pelkkää fiktiota, voidaan edellyttää, että yhteismitattomien koulukuntien ja tutkimusohjelmienkin edustajat esittävät näkemyksensä niin, että voidaan arvioida, ovatko esitetyt

väitteet asetetun tulkintahypoteesin puitteissa päteviä ja hyvin perusteltuja.

Historiallisen tiedon edistys

Historian tieteellisyyden osalta voidaan kuitenkin puolustaa vahvempaa kantaa kuin sitä, että tulkintojen tulee olla edellä mainitussa, intersubjektiviivisen arvioitavuuden ja argumentatiivisen läpinäkyvyyden mielessä objektiivisia. On toki syytä olla suvaitsevaisen ja moniarvoinen. Historiassa tulee sallia erilaisia teoreettisia ja metodologisia lähestymistapoja. On hyvä asia, että historia-tieteessä on paljon erilaisia koulukuntia, näkökulmia, kysymyksenasetteluja ja tutkimusohjelmia. Silti myös teoreettisten lähtökohtien hyväksyttävyydestä ja paremmuudesta voidaan rationaalisesti keskustella. Kenties juuri historialle on ominaista, että teoreettisten mallien lisäksi tutkimuksessa käytetään merkitykseltään metaforisia narratiivisia käsitteitä (renessanssi, kylmä sota).⁵ Näitäkään ei tarvitse tulkita satunnaisen tutkijayhteisön tai jopa yksittäisen tutkijan mielivaltaisiksi konstruktioiksi, joiden pätevyyden ainoa kriteeri on sisäinen ristiriidattomuus. Kuten esimerkiksi Ilkka Niiniluoto on huomauttanut, myös metaforisen kielenkäytön osuvuudesta ja hedelmällisyydestä voidaan rationaalisesti keskustella. Metaforien osuvuus ja hedelmällisyys riippuvat niiden totuudenkaltaisuudesta eli siitä, millainen maailma todella oli.⁶ Historiatieteessä voi siksi tapahtua aitoa tiedon kasvua kohti yhä totuudenmukaisempaa historiankuvaa. Tutkimuksen edistyksessä voi lisäksi puhua ainakin kahdessa mielessä.

Ensiksi yksittäisiä tekoja tai tekstejä koskevat tulkinnat voivat konvergoitua yhä totuudenkaltaisemmiksi esityksiksi jostakin, jota voidaan kutsua kyseisen teon tai tekstin historialliseksi merkitykseksi tai tarkoitukseksi. Kanta poikkeaa olennaisesti Martin Heideggerin ideoiden pohjalta syntyneestä ja Hans-Georg Gadamerin kehittämästä hermeneuttisesta filosofiasta. Heidegger ja Gadamer olivat oikeassa arvostellessaan klassista Schleiermacherin ja Diltheyn edustamaa hermeneutiikkaa siitä, että siinä ajateltiin olevan mahdollista tavoittaa eläytymällä historiallisen teon tai tekstin

alkuperäinen merkitys. Gadamerin mukaan tekstin tulkitseminen on aina tulkitsijan esiyymmärryksen ja tulkintahorisontin ehdollistamaa. Tämä on totta siinä ilmeisessä mielessä, että totta kai jokainen tulkitsija eksplikoiki menneisyyden merkityksiä ja tarkoituksia lähtien liikkeelle siitä mikä hänelle ja hänen yleisölleen on tuttua. Tulkinta on aina merkityksen kääntämistä jollekin toiselle kielelle, ja siksi ajatus eläytymisestä tekstin alkuperäiseen merkitykseen on naiivi.

Siitä huolimatta on eri asia eksplikoida jonkin teon tai tekstin merkitystä pyrkimällä sijoittamaan se historialliseen kontekstiinsa kuin arvioida sen merkitystä nykyajalle. Gadamerin hermeneutiikka pyrkii kieltämään juuri tällaisen erottelun mahdollisuuden: Gadamerin mukaan kaikki tulkinta on sen selvittämistä miten menneisyyteen kuuluvat asiat puhuttelevat meitä tässä ja nyt. Historiallinen konteksti on tietenkin tutkijayhteisön rakentama konstruktio ja että merkityksien historialliset rekonstruktiot ovat sidoksissa niiden esittäjien käyttämään kieleen ja käsitteistöön. Siitä huolimatta historialliset rekonstruktiot voivat konvergoitua ainakin siinä mielessä, että niissä pyritään välttämään anakronismeja. Quentin Skinnerin 1960-luvun lopussa esittämää anakronismisääntöä⁷ uudelleen tulkiten voisi sanoa, että tulkinta on ei-anakronistinen silloin, kun historiallisen toimijan ei väitetä tarkoittaneen, sanoneen tai tehneen sellaista, mitä hän ei käytössä olevan lähdeaineiston perusteella rakennetun historiallisen kontekstin valossa todennäköisesti olisi voinut tarkoittaa, sanoa tai tehdä tai hyväksyä kuvaukseksi tarkoittamisistaan, sanomisistaan tai tekemisistään. Vaikka tällaiset ei-anakronistiset kuvaukset menneisyydestä voidaan esittää monista näkökulmista ja monilla käsitteistöillä, niiden kautta kuitenkin lähestytään jossakin mielessä totuudenkaltaista kuvaa menneisyyden tekojen ja tekstien tar-

5. Ks. Frank Ankersmit (2001) *Historical Representation*, Palo Alto CA.: Stanford University Press.

6. Ks. Ilkka Niiniluoto, "Historia tiedeyhteisössä", edellä.

7. Quentin Skinner, "Meaning and Understanding in the History of Ideas". *History and Theory* 8(1969) 3–53.

koituksista niiden historiallisessa kontekstissa.⁸

Toiseksi, kuten Eric Hobsbawm ajattelee, historiantutkimus kokonaisuutena voi edistyä, kun se ei tyydy pelkkiin menneisyyden ilmiöiden kertovaan kuvailuun vaan siirtyy kohti historian rakenteiden ja voimien analyysia ja selittämistä. Tämä ei merkitse moniarvoisuuden kieltämistä. Erilaisia hyväksyttäviä lähestymistapoja tulee olla paljon. Erityisen tärkeää on se, että historioitsijat kiinnittävät huomiota menneisyydessä kadotettuihin vaihtoehtoihin, paljastavat historiasta sellaisia аспекteja, jotka ovat unohtuneet voittajien historian alle. Historian kirjoittaminen unohdettujen, syrjäytettyjen ja sorrettujen näkökulmasta on erityisen tärkeää. Viime vuosikymmeninä onkin ansiokkaasti kiinnitetty huomiota aikaisemmin historiankirjoituksen ulkopuolelle jätettyihin ryhmiin ja elämänalueisiin: naisiin, lapsiin, perheeseen, arkipäivään, työväestöön, sorrettuihin vähemmistöihin, valloitettuihin alkuperäiskansoihin, vammaisiin, sairaisiin ja rikollisiin. Olisi kuitenkin parempi sanoa, että historian marginaaleja ei paljasteta pelkästään suvaitsevaisuuden ja moniarvoisuuden nimissä vaan oikeamman kuvan saavuttamiseksi siitä, mikä historiassa on todella tärkeää. Historiantutkimuksella on paljon tehtäviä mutta yksi olennaisimpia on etsiä vastauksia kysymykseen, mitkä ovat ne perusvoimat, jotka inhimillisiä yhteiskuntia ja nykyään koko maailmanjärjestystä pohjimmiltaan liikuttavat.

Historiasta ja arvoista

Lopuksi on syytä pohtia, mitä tässä yhteydessä merkitsee, että historia on arvosidon nainen tai vielä vahvemmin moraalinen ja poliittinen tiede. Lähestyessään tutkimuskohdettaan historioitsija joutuu väistämättä valitsemaan näkökulmansa ja tekemään teoreettisia oletuksia. Näiden valintojen tekeminen ei kuitenkaan ole mielivaltaista ja subjektiivista, vaan niiden perusteista voidaan keskustella myös tieteellisin perustein. Teorioita, malleja ja paradigmoja voidaan vertailla rationaalisesti. Mutta tämä ei merkitse sitä, etteivätkö tutkijan tekemät teoreettiset valinnat olisi myös arvosidonnai-

sia valintoja. Ne ovat valintoja siitä, mikä on historiassa tärkeää ja mikä vähemmän tärkeää, mikä olennaista ja mikä epäolennaista.

Historioitsijan perustehtäviin kuuluu kertoa, miten meistä on tullut sellaisia kuin nyt olemme, tai miten menneisyydessä asiat olivat kovin toisessa järjestyksessä kuin nykyään ja miten luonnollisena pitämämme onkin satunnaista ja paikallista. Kenties historiantutkija voi jopa kertoa, miten menneisyydessä on tapahtunut, tehty ja ajateltu yhtä ja toista sellaista, mistä edelleen voi ottaa opiksi. Kaikkia näitä tehtäviä toteuttaessaan historiantutkija ottaa samalla kantaa siihen, mikä on ihmisenä olemisessa olennaista.

Tässä mielessä historia on perin juurin moraalinen ja poliittinen tiede: osa ihmisen itsetutkiskelua ja yhteisön itseymmärrystä koskevaa poliittista keskustelua. Mutta myöskään tämä arvosidonnaisuus ei tee historiasta mielivaltaista ja subjektiivista: myös arvoista voidaan keskustella järkiperustein ja argumentoiden. Senkään takia kaikki edes sinänsä korrekrit ja totuudenmukaiset historian tulkinnat eivät ole yhtä hyviä vaan parhaita ovat ne, joiden puolesta voidaan esittää perusteita argumentoivassa arvokeskustelussa. Tämän arvokeskustelun osanottajia eivät ole vain tiedeyhteisön jäsenet vaan kaikki demokraattisen yhteiskunnan kansalaiset.

Tosin myös arvokysymyksissä on hyvä olla suvaitsevainen ja moniarvoinen erityisesti tiedeyhteisössä. Lisäksi on paikallaan korostaa, että tieteeseen liittyvät kysymykset on ratkaistava tieteen parasta, ei poliittista tarkoituksenmukaisuutta silmällä pitäen. Siitä huolimatta voidaan ajatella, että historiantutkijalla on myös moraalinen ja jopa poliittinen vastuu esittämästään. Ylevämielisessä tyylilajissa ilmaistuna tämän voisi ajatella tarkoittavan myötätunnon tuntemista jokaista toista ihmistä kohtaan, kykyä nähdä toinen ihminen itsen kaltaisena, kumppanina, päämääränä sinänsä, ei pelkästään toisten päämäärien toteuttamisen välineenä tai esteenä niiden toteuttamiselle. Kuten Immanuel Kant ajatteli, tämä merkitsee samalla pyrkimystä sellaisen maail-

man rakentamiseen, jossa ihmisiä kunnioitetaan päämäärinä sinänsä eli yksinkertaisesti sanottuna tunnustetaan yleisinhimillinen ihmisarvo. Tällaisen maailman rakentaminen edellyttää, että tunnetaan historian liikevoimat ja mahdollisuudet: erotetaan maailman pysyvät ja häviävät sekä suunniteltavat ja ennakoimattomat piirteet. Toisin kuin Pauli Kettusen edellä luonnehtimissa ideaalityyppeissä historiankäsitelyssä katsotaan, on syytä ajatella, että todelliseen historiaan sisältyy kaikkia näitä piirteitä, kaikkina mahdollisina yhdistelminä.⁹ Siksi historiantutkimuksen tulee pyrkiä selvittämään, mikä on inhimillisessä todellisuudessa pysyvästi ennakoimatonta, mikä pysyvästi säännönmukaista ja suunnittelussa huomioon otettavaa, mikä muuttuvasti ennakoimattomaa ja mikä sillä tavalla muutettavaa, että siihen voidaan rationaalisella suunnittelulla ja poliittisilla reformeilla puuttua. Selvittäessään historian pysyvästi ennakoimattomia ja pysyvästi säännönmukaisia piirteitä historioitsija varoittaa liiallisen suunnittelun ja utopismin vaaroista: maailma ei tule täydelliseksi. Toisaalta kuitenkin maailmaan varmasti sisältyy sekä sattumanvaraisia että rakenteellisia piirteitä, jotka estävät ihmisarvoisen elämän toteutumista mutta joihin voidaan vaikuttaa. Historiantutkimusta ei tämän tapaisten tavoitteiden takia pidä silti tyypistää poliittisten reformipyrkimysten aputieteeksi. Historiantutkimuksen tehtäviin kuuluu myös myötätuntoisen äänen antamista yksittäisten ihmisten kokemuksille, ajatuksille ja tuntemuksille. Tämäkin tehtävä liittyy tavaltaan edellä kuvattuihin yleisiin arvoihin.

Historiantutkimus ja aristoteelinen tragedia

Historioitsijan tehtävää myötätunnon herättäjänä pohdittaessa on kiinnostavaa viitata aristoteeliseen näkemykseen tragedian tehtävästä. Tragedia ei Aristoteleen mukaan selvitä tieteen tapaan yleisiä totuuksia vaan

välttämättömiä ja todennäköisiä suhteita yksittäistapausten välillä. Tragedia kuvaa joko todellisia tai kuviteltuja mutta kummasakin tapauksessa jotakin inhimillisesti tyyppillistä tavoitettavia tapahtumaketjuja tilanteissa, joissa hyvät ihmiset ovat ilman omaa syytään joutuneet suuriin onnettomuuksiin. Elämän haavoittuvuuden paljastaessaan tragedia saa katsojan tuntemaan myötätuntoa, koska hän oivaltaa hyvienkin joutuvan kärsimään, ja pelkoa, koska hän oivaltaa myös itse olevansa samanlaisten vaarojen uhkaama. Näyttäessään pelon ja myötätunnon merkityksen elämässä tragedia johtaa näiden tunteiden puhdistumiseen.

Aristoteles ei erityisemmin arvostanut oman aikansa historiantutkimusta vaan piti sitä pelkkänä yksittäistapausten kronikointina. Ehkä hän ei ollut lainkaan lukenut oman aikansa parasta historiantutkijaa Thukydideistä. Esimerkiksi *Peloponnesolaissota*-teosta lukiessa voi huomata, että paras historiantutkimus voi toteuttaa samantapaista tehtävää kuin aristoteelinen tragedia, vaikka se tietenkin eroaa siitä rajoittumalla pelkästään todella tapahtuneisiin asioihin. Paras historiantutkimus ei ole pelkkää kronikkaa vaan se tavoittaa jotakin inhimillisesti yleispätevää löytäessään välttämättömiä ja todennäköisiä suhteita yksittäisten tapahtumien välillä. Kun historiantutkimus kiinnittää huomiota inhimillisesti koskettaviin asioihin, se herättää myötätuntoa enemmän tai vähemmän vaikeissa oloissa eläneitä ja ilman omaa syytään kärsimään joutuneita ihmisiä kohtaan. Siksikin paras historiantutkimus ei vain edistä tiedettä vaan myös rakentaa parempaa maailmaa.

8. Ks. myös Simo Knuutila (1986) "Merkityksen historiallisesta ja rationaalisesta rekonstruktiosta", teoksessa Juhani Mylly (toim.), *Poliittinen historia ja yhteiskuntatieteet*. Turku: Turun yliopiston poliittisen historian laitos, 9–19.

9. Pauli Kettunen, "Historian poliittisuus ja kansallinen katse", edellä.

ANNE OLLILA

Kulttuurihistorian houkutus

Mitä kulttuuri on? Tähän kysymykseen on annettu satoja erilaisia vastauksia. Niiden kirjo kertoo kulttuurin määrittämisen vaikeudesta. Kulttuuri on niin monivivahteinen asia, että sitä on mahdotonta ottaa haltuun yhden määrittelyn kautta. Lisäksi määritelmät ovat itsessään kulttuurisidonnaisia, joten niissä ilmenee monella tapaa kulttuurikäsitteen monikerroksisuus.

■ Kulttuurin dynaamisuus hahmottuu joiltakin osin kulttuurintutkija Johan Fornäsin pohdinnoissa:

Kulttuuriset prosessit ovat kommunikaatiivisia käytänteitä. Me emme passiivisesti mukaudu ennalta olemassa oleviin kehyksiin, sääntöihin ja koodeihin, vaan muovaamme ja luomme uudelleen itseämme, toinen toisiamme, maailmojamme ja symbolisia muotojamme prosessissa, joka ainakin periaatteessa on luonteeltaan avoin, aktiivinen ja luova. – Kulttuuri on läsnä kaikkialla inhimillisessä elämässä ja yhteiskunnassa. Olemme ihmisiä sen kautta, että ymmärrämme ja tulkitsemme havaitsemaamme eli tuotamme symboleja, joissa jokin edustaa jotain muuta. – Kukaan ei astu kahdesti täsmälleen samaan kulttuuriseen virtaan. Kulttuuri ei ole staattinen rakenne vaan muuttuu jatkuvasti. Kukaan ei voi välttyä joutumasta sen pyörteisiin.¹

Fornäs korostaa nimenomaan myöhäismodernin kulttuurin erityispiirteitä, joita on luonnehdittu liikkuvuudeksi, monikerroksisuudeksi ja dialogisuudeksi. Samoja piirteitä löytyy tietysti muidenkin aikakausien kulttuureista.

Mutta kulttuuria voidaan konkretisoida esimerkkien avulla. Kun afrikkalainen ky-
läyhteisö järjestää voodoo-seremonian ja

uhraa vuohen veden jumalattaren Mami Watan kunniaksi, nyökkäilemme ymmärtävästi. Tämä on kulttuuria. Kun suomalainen pörssiyritys saneeraa työntekijöitään ulos parantaakseen kilpailukykyään ja antaa taakseen myönteisen signaalin markkinavoimille sekä sijoittajille, sekin on kulttuuria. Äkkipäätään katsottuna nämä kaksi ilmiötä näyttävät olevan hyvin kaukana toisistaan. Niissä noudatetaan kuitenkin samaa periaatetta – jotakin on uhrattava, jotta saavutettaisiin menestystä ja hyvinvointia. Suomalainen yrityskulttuuri suorittaa uhrauksensa kilpailukyvyyn nimissä ja markkinavoimia palvelleen, mutta afrikkalaisen voodoo-seremonian päämääränä on lepyttää meren jumalatar ja taata hänen suosionsa.

Uusi kulttuurihistoria

Molemmat esimerkit kertovat jotakin olennaista siitä, miten ihmiset yrittävät vaikuttaa ympäristöönsä ja kuinka he tulkitsevat maailmaa. Afrikkalaisessa voodoo-seremoniassa suoritettu uhri on pienempi ja myös odotukset ovat vaatimattomammat. Suomalainen pörssiyritys pelaa suuremmilla panoksilla toivoen myönteistä merkkiä markkinavoimilta. Kummassakin tapauksessa lopputulosta on silti mahdotonta ennakoida. Mami Wata ei toteuta kaikkia hänelle esitettyjä pyyntöjä eivätkä markkinavoimat aina reagoi toivotulla tavalla. Silti kyse on vuorovaikutuksesta ja ihmisten pyrkimyksestä muovata maailmaa sekä vaikuttaa siihen omalla toiminnallaan. Tällä tavalla ymmärrettyä kulttuuria määritellään laaja-alaisesti: se on kaiken toiminnan ja ajattelun lähtökohta, joka ohjaa ihmisten valintoja, ratkaisuja, uskomuksia ja toimintatapoja koskivatpa ne sitten politiikkaa, taloutta tai arkielämää. Sen mukaisesti kulttuuri on merkitysjärjestelmä, jonka sisällä elävät ihmiset saavat perintönä kulttuurille ominaisen tavan jäsentää todellisuutta.

Turun yliopistoon perustettiin kulttuurihistorian oppiaine vuonna 1972 ja oppiaineen ensimmäinen vakinainen professori Veikko Litzen korosti kulttuurin laaja-alaisuutta. Litzenin mukaan kulttuuri sisältää kaiken inhimillisen toiminnan:

Kulttuurin muodostavat ne ratkaisut ja toimintatavat, joita ihmiset ovat keksineet ja kehittäneet vastauksena ympäristöstä (laajasti käsitettynä myös sosiaalinen ympäristö, 'muut ihmiset' mukaan lukien) saamiinsa haasteisiin. Ihmisten tavoiksi muotoutuneet reaktiot ympäristön haasteisiin, vastausten kaavat ja itse vastaukset – niin henkiset kuin aineellisetkin – muodostavat kokonaisuuden, jota sanotaan kulttuuriksi.²

Samalla Litzen painotti kulttuurin kommunikatiivista luonnetta, jossa olennaista on ihmisen ja ympäristön välinen vuoropuhelu.

Länsimaisessa ajattelutraditiossa kulttuuriin on usein liitetty hierarkkinen malli,³ jossa kulttuurien tasoa ja kehitystasetta on määritelty nimeämällä tietyt kulttuurit tai kulttuurin osa-alueet korkeakulttuuriksi. Tämän ajatustavan mukaisesti olisi mahdollonta rinnastaa suomalaisen pörssiyhtiön toimintatapoja afrikkalaisiin voodoo-seremonioihin, koska niiden oletetaan sijaitsevan eri tasolla kulttuurien hierarkiassa. Suomalainen yrityskulttuuri tulkitaan mieluusti rationaalisemmaksi ja 'kehittyneemmäksi' ilmiöksi kuin afrikkalainen voodoo-seremonia, johon helposti liitetään mielle yhtymää alkukantaisuudesta ja kehittymättömyydestä.

Kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa tämännä tapaisten hierarkkisten jaottelujen tekeminen ei ole mielekäästä, koska ihmisten toimintaa ei voida varustaa laatuleimalla. Kulttuurihistorian näkökulmasta edellä mainitut toimintatavat edustavat erilaista rationaalisuutta, mutta niistä löytyy myös yllättäviä yhtäläisyyksiä.⁴ Kaikki ihmisen toiminta on kulttuuria ja siten historiallisesti ehdollistunutta. Siksi kulttuurihistorian määrittelyssä on vältetty tekemästä hierarkkista eroa matlan ja korkean kulttuurin välillä.⁵

Näin ollen kulttuurihistoriassa ei myöskään priorisoida tutkimusteemoja sen mukaan, että tietyt tutkimusaiheet olisivat lähtökohteisesti tärkeämpiä ja merkittävämpiä kuin muut. Kulttuurihistoria ei tee eroa arjen ja juhlan, eliitin ja populaarin tai tavallisen ihmisen ja valtaapitävien välillä.⁶

Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineen ensimmäiset määrittelyt tukeutuivat

antropologiseen tutkimustraditioon. Veikko Litzenin esittämä laaja tulkinta kulttuurista oli lähtökohdiltaan antropologinen, mutta Keijo Virtanen toi antropologiset vaikutteet entistä selkeämmin esille viitaten mm. Clifford Geertzin ja Marshall Sahlinsin kulttuuriteorioihin:

Kulttuurihistoriassa kulttuuri ymmärretään laajasti: siinä tutkitaan ihmisen suunnitelmia, tapoja ja tekoja, joilla hän on muodostanut suhteensa elämäänsä ja joiden avulla hän on kommunikoinut. Yksilöstä tulee historiallinen vain suhteessa elämäänsä, ympäristöönsä ja aikaansa. ... Menneisyyden ihmisen elämisen muodon (design for living) selittämiseksi tutkimuskohde on sijoitettava kontekstiinsa eli aikaansa ja kulttuurijärjestelmäänsä.⁷

Vaikutteiden hakeminen antropologiasta merkitsi samalla aktiivista yhteyttä kansainväliseen keskusteluun, jossa 1980-luvulla huomion kohteeksi nousi kulttuurihistoriallinen käänne. 'Uuden' kulttuurihistorian määrittelemisen ei kuitenkaan ole ollut yksiselitteistä. Vuonna 1989 ilmestyneessä artikkelikokoelmassa *The New Cultural History* kulttuurihistorian lähtökohdia paikannettiin kaksijakoisesti. Toisaalta korostettiin kulttuuriantropologiasta saatuja vaikutteita,

1. Johan Fornäs (1998) *Kulttuuriteoria, Myöbäismodernin ulottuvuuksia*, First published in English 1995. Tampere, 11. Kulttuurimäärittelyistä ks. myös Peter Burke (1997) *Varieties of Cultural History*, Cambridge 1997, 1, 183–184, 194–198.

2. Veikko Litzen (1981) Kulttuurihistoria on kokonaisvaltaisuutta korostava historia, teoksessa Kari Immonen (toim.) *Mitä kulttuurihistoria on?*, Turku, 8.

3. Hierarkiaa korostava malli sisältää viittauksen myös marxilaiseen traditioon, jossa talous ja sosiaaliset suhteet tulkitaan yhteiskunnan perusrakenteiksi ja kulttuuri puolestaan ylärakenteeksi.

4. Kulttuurien välisistä yhtäläisyyksistä ks. myös Mary Douglas (2000) *Pubtaus ja vaara: rituaalisen rajanvedon analyysi*, alkuteos *Purity and Danger* (1966), Tampere, 30–31; Ludmilla Jordanova (2000) *History in Practice*, London, 72–73.

5. Keijo Virtanen (1987) *Kulttuurihistoria – tie kokonaisvaltaiseen historiaan*, Turku, 28, 31.

6. Kari Immonen (2001) Uusi kulttuurihistoria, teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria, Jobdatus tutkimukseen*, Helsinki, 25.

7. Keijo Virtanen (1993) Kulttuurihistoria humanistisena tieteenä, teoksessa *Metodikirja. Näkökulmia kulttuurihistorian tutkimukseen*, Turku, 11.

mutta toinen merkittävä keskusteluyhteys löytyi ns. lingvistiksestä käänteestä.⁸ 1990-luvulla käyty kulttuurihistoriallinen keskustelu onkin paljolti keskittynyt kielen ja tekstin pohtimiseen sekä antropologiasta tulevien lähestymistapojen soveltamiseen. Tässä yhteydessä on korostettu kulttuurin ja koko inhimillisen ajattelun kielellisiä lähtökohtia. Näin tiedon tuottamisen prosessit, erilisten puhetapojen syntyminen ja niiden vuorovaikutus ovat tulleet kulttuurihistorioitsijoiden tutkimuskohteiksi. Samalla myös historian tutkimuksen luonnetta on arvioitu kielen ja kerronnallisuuden näkökulmasta: koska historioitsijat julkaisevat tutkimuksensa tekstinä, he käyttävät kulttuurissa vallitsevia kielellisiä ja kerronnallisia konventioita. Historiantutkimus hyödyntää siten retorisia keinoja vakuuttavuuden luomisessa sekä argumentoinnissa ja tietyt kerronnalliset elementit vaikuttavat historioitsijoiden tapaan jäsentää asioita.⁹

Antropologiasta ja lingvistiksestä traditiosta saatujen vaikutteiden lisäksi uusi kulttuurihistoria otti selkeästi kantaa myös historian tutkimuksen sisällä käytyyn keskusteluun. Näin kulttuurihistoria löysi yhteisiä lähtökohtia ns. uusista historioista, joilla tarkoitetaan mentaliteettitutkimusta, naistutkimusta, arkipäivän historiaa ja mikrohistoriaa. Näissä tutkimussuuntauksissa huomio on kohdistunut sellaisiin teemoihin ja historian toimijoihin, joita ei aikaisemmin ole pidetty tärkeinä eikä tutkimisen arvoisina. Uusien historioiden myötä perinteinen poliittinen historia ja suuriin rakenteisiin keskittynyt talous- ja sosiaalhistoria ovat jääneet taka-alalle ja menneisyyttä on alettu hahmottaa ja tulkita toisella tavalla.

Silti on mahdotonta yksiselitteisesti määrittellä, mitkä vaikutteet ja tutkimussuuntauksukset ovat olleet merkittävimmät uuden kulttuurihistorian rakentamisessa. Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa kiinnostus kohdistui 1980-luvulla paljolti ranskalaiseen mentaliteettitutkimukseen ja naishistoriaan. 1990-luvulla sen sijaan vaikutteita haettiin entistä innokkaammin antropologiasta, mikrohistoriasta, foucault'aisesta valta-analyysistä ja lingvistisen käänteen inspiroimasta tutkimuksesta samalla kun

naishistoria alkoi muuntua sukupuolihistoriaksi. Kulttuurihistoriassa tapahtunut muutos kertoo myös historian tutkimuksen kentän hajoamisesta sekä monitieteellisyuden lisääntymisestä. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että historian tutkimuksen sisällä on nykyään niin paljon erilaisia tutkimussuuntauksia että historioitsijoiden on välillä vaikea ymmärtää eri tutkimustraditioista ponnistavien tutkijoiden teoreettisia ja metodologisia lähtökohtia sekä tapaa tehdä tutkimusta. Historiantutkimuksen kenttä on hajaantunut mutta toisaalta se on mahdollistanut entistä monipuolisemman tutkimuksen.

Joka tapauksessa 1990-luvulla tehty kulttuurihistoriallinen tutkimus on tullut joiltakin osin hyvin lähelle niitä painotuksia, joita on esitetty uudesta sosiaalhistoriasta¹⁰ ja 'uusista historioista' ylipäänsä. Antropologiasta saadut vaikutteet muodostavat keskeisen elementin myös suomalaisen historiatieteen uusissa suuntauksissa, sillä esimerkiksi Kimmo Katajala on luonnehtinut uusia historioita liikehdinnäksi historian ja antropologian välimaastossa.¹¹ Sen sijaan lingvistinen käänne ja siitä käyty keskustelu ovat herättäneet hieman ristiriitaisia reaktioita suomalaisissa historioitsijoissa. Jorma Kalela on useissa julkaisuissa pohtinut narratiivisuutta ja lingvistisen käänteen merkitystä historian tutkimuksessa. Kalelan mukaan tiedon sisältö ei ole riippumaton sen esittämisen muodosta ja tavoista. Niinpä todellisuuskäsityksiä ehdollistaa aina se kieli, jolla ne ilmaistaan.¹² Keskustelu lingvistiksestä käänteestä on sisältänyt ylilyöntejä puolin jos toisin,¹³ mutta toistaiseksi on kiinnitetty liian vähän huomiota siihen, miten tutkijat tietoisesti käyttävät retorisia keinoja. Kieli asettaa rajat sille, mitä voi sanoa ja ajatella, mutta samalla sen monimielisyys antaa mahdollisuuden kokeilla kielen rajoja ja laajentaa ilmaisukeinoja. Silti osalle historian tutkijoista näyttää olleen vaikea hyväksyä ja käsitellä historian tutkimukseen liittyviä kielellisiä ja kerronnallisia ehtoja.

Itsereflektio historian-tutkimuksessa

Kulttuurihistoriallisen tutkimuksen monipuolistuminen tulee ilmi syksyllä 2001 jul-

kaistussa teoksessa *Kulttuurihistoria*, joka on johdatus kulttuurihistorialliseen tutkimukseen. Teoksessa esiteltyjen kulttuurihistoriallisten lähestymistapojen kirjo sisältää kaikki keskeiset historian tutkimuksen ja kulttuurintutkimuksen suuntaukset ympäristöhistoriasta populaarikulttuuriin ja aistien historiasta toiseuden tutkimiseen. Erilaisten tutkimussuuntauksien runsaus kertoo innovatiivisesta otteesta, mutta samalla se asettaa tutkimuksen tekemiselle entistä enemmän vaatimuksia. Jos mahdollisten lähestymistapojen määrä vain kasvaa, miten kulttuurihistorioitsija voi perustella näkökulmansa ja tutkimukselliset ratkaisunsa?

Tässä tilanteessa kulttuurihistorioitsijan on täsmennettävä tutkimuksellisia lähtökohtiaan ja osoitettava, miksi hänen valitsemansa näkökulma ja kysymyksenasettelu ovat kiinnostavia sekä tärkeitä juuri hänen tutkimusaiheensa kannalta. Kyse on tutkijan itsereflektiosta ja paikantumisen periaatteesta. Lyhyesti sanottuna itsereflektiolla tarkoitetaan sitä, kuinka tutkija määrittelee tutkimukselliset lähtökohtansa ja miten hän paikantaa itsensä suhteessa tutkimustraditioon. Näin korostetaan tutkijan velvoitusta pohtia tutkimuksellisia valintojaan: Mitä seuruksia on tiettyjen teorioiden soveltamisesta? Minkälaisia oletuksia todellisuuden luonteesta tai menneisyyden jäsentämisestä on sisäänrakennettu hänen käyttämiinsä teoreettisiin malleihin? Kun huomio kohdistetaan määrättyihin kysymyksiin, mitä silloin vastaavasti suljetaan pois ja kuinka nämä rajaukset perustellaan? Kyse on siis tutkimuksellisten valintojen ja rajausten analysoimisesta sekä perustelemisesta. Siten tutkija joutuu pohtimaan näkökulmansa rajoja ja ehtoja; keskittymällä tiettyihin kysymyksiin ja teemoihin sekä toimimalla määrittelemänsä tutkimustradition puitteissa hän terävöittää analyttistä otettaan mutta samalla hän väistämättä rajaa jotakin tarkastelunsa ulkopuolelle.

Tutkimuksellisten lähtökohtien määrittely on välttämätöntä, kun tutkija haluaa tehdä näkökulmansa ymmärrettäväksi ja näkyväksi lukijalleen. Näin ollen se merkitsee tietynlaisen lukuohjeen antamista. Itsereflektion vaatimus on kuitenkin tuottanut mo-

ninaisia tulkintoja siitä, mitä oman tutkimuksen paikantaminen edellyttää tutkijalta. Väärinkäsityksiä itsereflektion luonteesta on ilmeisesti herättänyt se, että sekä humanistisessa että yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on yleistynyt henkilökohtainen ja omaelämäkerrallinen kirjoittaminen. Niinpä tutkijat ovat tunnustuksellisissa kommenteissa kertoneet tutkimustyön vaikutuksesta elämäänsä sekä niistä ongelmista ja onnen hetkistä, joita tutkimustyö on tuottanut.¹¹ Nämä tunnustukselliset kommentit on joissakin tapauksissa tulkittu tieteelliseksi itsereflektioksi, vaikka kyseessä on toisentyypinen kirjoittamisen muoto.

Historioitsijat ovat usein olleet hieman haluttomia perustelemaan tutkimuksellisia lähtökohtiaan. Tällöin on ajateltu, että riittää kun historioitsija on 'objektiivinen' ja hän osaa soveltaa lähdekritiikin periaatteita omassa työssään. Mutta kun tutkija tiedostaa työnsä näkökulmasidonnaisuuden, hänen perspektiivinsä menneisyyteen ja tutkimusprosessiin muuttuu. Näkökulmasidonnaisuus merkitsee sitä, että on mahdollista tehdä tyhjentävää ja kaiken kattavaa

8. Lynn Hunt (1989) Introduction: History, Culture and Text, teoksessa Lynn Hunt (toim.) *New Cultural History*, Berkeley and Los Angeles, 10–20.

9. Ks. esim. B.Fay, P.Pomper and R.T.Vann (toim.) (1998) *History and Theory. Contemporary Readings*, Oxford; V.E.Bonnell and L.Hunt (toim.) (1999) *Beyond the Cultural Turn*, Berkeley and Los Angeles; Cristina Lafont (1999) *The Linguistic Turn in Hermeneutic Philosophy*, Cambridge, Mass. and London.

10. Pertti Haapala (1989) *Sosiaalihistoria. Johdatus tutkimukseen*, Helsinki; Pertti Haapala (1990) Sosiaal historian lupaus, teoksessa Ahtiainen et.al. *Historia Nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*, Helsinki, 67–88.

11. Kimmo Katajala (1995) Historian ja antropologian välimaastossa, teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Maanaajista maalaisaateliin*; ks. myös Pirjo Markkola (1996) Marginaali historian keskipisteessä, teoksessa Pirjo Markkola ja Jarmo Peltola (toim.) *Kuokkavieraiden pidot*, Tampere; vrt. Matti Peltonen (1999) *Mikrohistoriasta*, Helsinki, 38.

12. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Helsinki, 89, 152–154; ks. myös Jorma Kalela (1993) *Aika, historia ja yleisö*, Turku.

13. Ks. esim. Matti Peltonen (2000) Kieli, kulttuuri ja arki, *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2000, 206–207, 211.

14. Matti Korteinen (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*, Helsinki, 38, 94–95; Anna Makkonen (1996) *Sinulle. Romaani joka ei uskalla sanoa nimeään*, Helsinki.

tulkintaa tutkimusaiheesta. Ei ole olemassa mitään universaalia näkökulmaa, joka tarjoaisi suuren selitysmallin ja jonka avulla voitaisiin hahmottaa menneisyys kaikessa moninaisuudessaan. Tieto rakentuu aina jostakin perspektiivistä käsin ja tietoteoreettisten ehtojen puitteissa. Koska historioitsija tekee valintoja sekä lähdeaineistojensa että metodologisten ratkaisujensa suhteen, nämä valinnat ja ratkaisut pitää pystyä esplikoidaan ja perustelemaan.

Itselfreflektion vaatimusta ja paikantamisen periaatetta on korostettu viime vuosina julkaistuissa metodioppaissa.¹⁵ Sekä humanistisessa että yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa tapahtunut teoreettimetodologisen keskustelun aktivoituminen on samalla merkki tutkimustradition muuttumisesta. Kun tutkimusmenetelmiä ja tutkimuksen lähtökohtia on pohdittu uudestaan, niitä on myös ryhdytty arvioimaan tiedepolitiikan ja vallankäytön näkökulmasta. Tieto ei koskaan ole neutraalia, mutta objektiivisuuden korostaminen viestii tutkijan haluttomuudesta määritellä tietoteoreettisia sitoumuksiaan ja pohtia tutkimustapoihinsa sisältyviä ennakkokäsityksiä. Tutkimusteemojen valinnat paljastavat kiinnostavasti tieteenalojen sisäisiä hierarkioita ja arvoasetelmia. Historioitsijat ovat yleensä mieluummin tutkineet voittajien ja viranomaisen toimia kuin niitä kansankerroksia, joilla ei ole ollut pääsyä parrasvalojen loisteeseen. Uusien historioiden myötä tämä asetelma on alkanut muuttua. Jotta voi rakentaa monipuolisen tulkinnan yhteiskunnan ja yhteisön säännöistä sekä toimintatavoista, niitä on analysoitava eri toimijoiden näkökulmista.¹⁶ Todellisuus näyttää erilaiselta riippuen tutkittavien henkilöiden sukupuolesta, iästä, sosiaalisesta asemasta, uskonnosta, seksuaalisesta suuntautumisesta ja etnisestä taustasta. Siksi historioitsijan on tuotava esille menneisyyden moniäänisyys.

Amerikkalainen historioitsija Gabrielle Spiegel on pohtinut uusien historioiden houkuttusta ja mahdollisuutta tuoreisiin tulkintoihin. Kieleen liittyvien käytäntöjen tutkiminen on Spiegelin mielestä ollut houkuttelevaa monille nuorille historioitsijoille (naisille, mustille, etnisiä ryhmiä edustaville

jne.), koska näin he ovat voineet osoittaa, miten tietyt käsitteet kuten ”mies” ja ”nainen”, ”musta” ja ”valkoinen”, ”herra” ja ”orja” ovat historiallisesti muotoutuneet. Tällöin tuodaan esille, kuinka käsitteiden merkitys voi muuttua. Itse asiassa käsitteiden historiallistaminen muuttaa jo näitä käsitteitä, sillä se kyseenalaistaa niihin liitettyjä ja itsestäänselvinä pidettyjä ominaisuuksia.¹⁷

Yksi keskeinen piirre tässä uudelleentulkitsemisen prosessissa on kulttuurihistorian vapautuminen rakennehistoriallisista selitysmalleista. Spiegelin mukaan historiantutkimus ei enää ota lähtökohdakseen yhteiskunnallisten rakenteiden analysoimista vaan historioitsijat ovat alkaneet kiinnostua sosiaalisista käytännöistä. Erilaiset käytännöt ja toimintatavat osoittavat, miten ihmiset reagoivat tietyissä tilanteissa – kuinka he jatkuvasti muokkaavat mutta toisaalta myös uusintavat arvoja, normeja ja toimintamalleja. Olennaista on rakennehistoriallisen determinismin karttaminen. Sosiaalisista rakenteista ei voida johtaa sitä prosessia, miten ihmiset päätyvät valitsemaan tietyn vaihtoehdon ja toimintatavan.¹⁸

Toimintaympäristö ja olosuhteet on tunnettava, mutta niistä ei voi päätellä, miten ihmiset tulkitsevat tilanteensa ja miksi he toimivat tietyllä tavalla. Rakennehistorian heikkoutena on ollut kyvyttömyys tulkita kulttuurisia arvoja, normeja ja rituaaleja. Rakennehistoria ei tarjoa välineitä tutkia kulttuureille ominaisia tapoja tulkita maailmaa ja hahmottaa todellisuutta. Mitä enemmän painopiste on rakenteiden analysoimisessa, sitä vaikeampaa on muutoksen havaitseminen ja selittäminen, koska rakenne korostaa staattisuutta. Kun huomio käännetään toiminnan tutkimiseen, mukana on myös muutoksen elementti, sillä jokainen teko ja toiminta sisältää muutoksen mahdollisuuden.¹⁹

Kontekstin rakentaminen

Menneisyys on kuin vieras kulttuuri, jonka outous asettaa haasteita tutkijalle. Menneisyys pitää tehdä ymmärrettäväksi, mutta samalla on otettava huomioon kunkin aikakauden ja kulttuurin erityispiirteet. Vaikka historioitsijat mainostavat olevansa men-

neisyyden ammattilaisia, he eivät välttämättä ole kovin sensitiivisiä toisen aikakauden tai kulttuurin erilaisille tavoille jäsentää todellisuutta. Ne asiat ja ilmiöt, jotka eivät noudata historioitsijan logiikkaa, jäävät helposti huomiotta. Toisaalta historioitsija ei voi tyytyä pelkästään aikalaiskokemusten ja ihmisten itseymmärryksen analysoimiseen. Historiallisessa analyysissä tutkijan ammattitaito ilmenee siinä, miten hän kontekstualisoi tutkittavia ilmiöitä. Uusien tutkimuksellisten näkökulmien ja vaihtoehtojen runsaus antaa entistä enemmän valinnanvaraa myös kontekstualisoinnin suhteen.

Historiantutkimuksen vaikeus on siinä, että ei ole olemassa mitään valmista kontekstia, johon tutkittava asia voitaisiin sijoittaa. Tutkijan lukeneisuus ja älyllinen uteliaisuus asettavat rajat sille, minkälaisia maailmoja hän pystyy tutkimuksessaan rakentamaan. Tällöin korostuu se, miten kysymyksenasettelua ja näkökulmaa muuttamalla tiettyä lähdeaineistoa voi tulkita ja analysoida eri tavalla. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että samasta lähdeaineistosta voi kirjoittaa useita erilaisia tutkimuksia. Mutta kysymyksenasettelun ja näkökulman muuttaminen edellyttää kontekstin problematisoimista siten, että kysymyksenasettelun muuttuessa myös tutkimuksen konteksti pitää rakentaa uudestaan. Kysymyksenasettelu ja näkökulma määrittelevät sen, mihin asioihin ja ilmiöihin tutkimusteema on mielekästä ja mahdollista liittää.

Tässä yhteydessä on syytä painottaa tutkijan aktiivista roolia kontekstin rakentajana. Historioitsija tekee aina valintoja sen suhteen, mitkä asiat hän ottaa huomioon halutessaan tehdä tutkimusteemansa ymmärrettäväksi. Mahdollisia konteksteja on useita ja tutkija voi periaatteessa laajentaa tarkastelunäkökulmaansa loputtomasti, joten järkevien ja perusteltujen rajausten tekeminen on välttämätöntä. Kontekstin rajaaminen on keskeinen tutkimuksellinen valinta, se on kuin jäävuoren huippu, jolloin huomattava osa tutkijan työstä jää yleensä näkymättömiin eikä ilmene lopputuloksesta. Kaikissa tutkimusprosesseissa on sekä harhapolkuja että taustatietojen selvittämistä, joista ei kerrota tutkimuksessa mut-

ta jotka ovat välttämättömiä työvaiheita. Jos tutkija haluaa analysoida omaa tutkimusprosessiaan, hän voi tuoda esille vaihtoehtoisia tulkintakonteksteja, joita hän on joutunut pohtimaan mutta jotka hän on rajannut tutkimuksensa ulkopuolelle. Kaikkia rakennustelineitä ei tarvitse heti purkaa, kun talo on tullut valmiiksi, koska tutkimuksellisten vaihtoehtojen ja myös harharetkien pohtiminen on kiinnostavaa. Näin tulee esille se prosessi, miten tutkija tekee valintoja ja millä perusteella hän päätyy tiettyihin ratkaisuihin.

Tutkimukselle ei ole olemassa valmista tulkintakehystä, johon se voitaisiin ongelmattomasti suhteuttaa. Vastaavasti ei myöskään ole sellaista selitystä tai perimmäistä syytä, johon tutkittava ilmiö voitaisiin palauttaa. Rakennehistoriallisessa tutkimustraditiossa ihmisten toimintaa ja ajatustapoja on perusteltu yhteiskunnallisilla rakenteilla ja olosuhteilla, mutta rakenteet ja instituutiot ovat itsessään inhimillisen toiminnan tulosta.²⁰ Siksi rakenteita ei pidä hyväksyä annettuina olosuhteina vaan kiinnostavaa on se dynamiikka, miten ihmiset luovat, muokkaavat ja kyseenalaistavat rakenteita mutta toisaalta myös sopeutuvat ympäröiviin olosuhteisiin.

15. Anu Koivunen – Marianne Liljeström (1996) Paikantuminen, teoksessa A. Koivunen – M. Liljeström (toim.) *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*, Tampere; Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Helsinki, 106, 155–166; Jukka Sarjala (2002) *Miten tutkia musiikin historiaa?*, Helsinki, 79–87.

16. Natalie Zemon Davis (1999) *Who Owns History?*, teoksessa Anne Ollila (toim.) *Historical Perspectives on Memory*, Helsinki, 20–22, 26–34; Marjatta Rahikainen (1996) *Kasvot väkijoukossa*. Historian kirjurit ja toimijat, teoksessa M. Rahikainen (toim.) *Matkoja moderniin. Läbikuvia suomalaisten elämästä*, Helsinki, 20–21.

17. Gabrielle M. Spiegel (2002) *Saving the Phenomenological: Historical Writing Twenty-Five Years after the Linguistic Turn*. Esitelmä *History in Words and Images* -konferenssissa Turun yliopistossa 26.9.2002.

18. Ks. myös Roger Chartier (1988) *Cultural History. Between Practices and Representations*, Ithaca, New York, 14; Markku Hyrkkänen (2002) *Aatehistorian mieli*, Tampere, 42–43.

19. Anne Ollila (2000) *Aika ja elämä. Aikakäsitys 1800-luvun lopussa*, Helsinki, 14; Anne Ollila (2001) *Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä*, teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuuribistoria. Jobdatus tutkimukseen*, Helsinki, 84–85.

20. Haapala (1989) 18–25; Hyrkkänen (2002) 26–27, 32.

Olennaista on dynaamisen tutkimusotteen korostaminen: kun tutkitaan yhteiskunnan tai yhteisöjen toimintaperiaatteita ja tapajärjestelmiä, huomio kohdistuu erilaisten ryhmien ja ihmisten luomien verkostojen toimintaan sekä niiden sisäisiin hierarkioihin. Tällöin valta ja läheisyys, alistaminen ja vastarinta, kilpailu ja kumppanuus jäsenytyvät samanaikaisina prosesseina – yhtäältä jännitteisinä mutta samalla toisiaan ruokkivina ilmiöinä. Asioiden keskinäisten yhteyksien löytäminen on tärkeää, mutta ristiriitojen ja jännitteiden havaitseminen on yhtä keskeistä, jotta menneisyyttä ei tulkitaisi liian ehjäksi, pysähtyneeksi tai harmoniseksi.²¹

Uusien, yllättävien yhteyksien löytäminen on tutkimuksellisesti haastavinta, mutta se edellyttää ennakkoluulotonta tutkimusotetta. Antropologinen lähtökohta siinä mielessä haastava, että se merkitsee etäisyyden ottamista myös omaan kulttuuriin. Kyse on vieraannuttamisesta, jolloin oma kulttuuri lakkaa olemasta tuttu ja turvallinen.

Dialogisuus

Historioitsija käy tutkimuksessaan jatkuvasti keskustelua kahteen suuntaan. Ensiksi keskusteluyhteys rakentuu aikaisempaan tutkimukseen. Historioitsija määrittelee oman työnsä suhteessa tutkimustraditioon samalla kun hän perustelee näkökulmansa ja kysymyksenasettelunsa. Toinen keskusteluyhteys syntyy lähdetyöskentelyssä, kun historiantutkija käy vuoropuhelua lähteidensä kanssa.

Historioitsija on oman kulttuurinsa ja koulutuksensa ehdollistama, joten hänellä ei ole mitään oikotietä menneisyyteen vaan lähteiden tulkinta tapahtuu aina tiettyjen ennakkokäsitysten ja tietoteoreettisten oletusten puitteissa. Siksi tutkijan on syytä reflektoida omia ennakko-olettamuksiaan ja tutkimuksellisia lähtökohtiaan. Samalla on tarpeen tehdä täsmennyksiä tutkimuksessa käytettävien käsitteiden luonteesta: mitkä käsitteet ovat tutkimustradition tuottamia ja miten tällaisia käsitteitä voi käyttää sekä kuinka historioitsija tekee käsitteellistä analyysia tulkitessaan lähteitään.

Jaottelu tutkimuskäsitteisiin ja aikalaiskäsitteisiin on osittain keinotekoinen, koska käsitteitä ei voida yksiselitteisesti luokitella näihin kategorioihin. Jos tutkija analysoi vaikkapa 1700-luvun perhekäsitystä, hän joutuu pohtimaan asiaa ainakin kolmesta näkökulmasta. Ensinnäkin perhehistoriallinen tutkimustraditio antaa mahdollisuuden asettaa tutkittava ilmiö tiettyihin tulkintakehyksiin ja se tarjoaa tilaisuuden erilaisten tutkimuksellisten painotusten pohtimiseen. Otetaanko tutkimuksen lähtökohdaksi nimenomaan käsitteellisen analyysi, jolloin huomio kohdistuu perhe-käsitteen määrittelyyn erilaisissa aikalaislähteissä? Vai tulkitaanko perhettä avioliiton ja puolisoitten välisen suhteen kautta, jolloin sukupuoliproblematiikka nostetaan keskeiseksi? Tai tehdäänkö mikrohistoriallista tutkimusta, jolloin tutkimuksen kohteeksi otetaan vaikkapa tietyn perheen tai suvun toimintatavat ja strategiat perheen ylläpitämiseksi? Vai analysoidaanko sitä, miten asumisen ja elämisen kautta perheessä luotiin tiettyjä tulkintoja paikasta ja tilasta?

Toinen näkökulmaa määrittävä tekijä löytyy historioitsijan omasta kulttuurista ja aikakaudesta. Mikä on tutkijan oma käsitys perheestä ja kuinka se vaikuttaa hänen tutkimusteemaansa ja tapaansa tulkita lähteitä? Tässä tilanteessa tutkija joutuu pohtimaan omaa historiallisuuttaan ja kulttuurisidonnaisuuttaan. Miten 1700-luvun perhekäsitystä on mahdollista ja mielekäästä tutkia 2000-luvulla?

Kolmas näkökulma avautuu aikalaislähteistä. Kun historioitsija analysoi ja tulkitsee tekstejä ja kuvia, hän käy jatkuvaa vuoropuhelua lähteidensä kanssa. Samalla kyse on tutkijan ennakko-olettamusten ja hypoteesien testaamisesta, jolloin todennäköisesti käy niin, että tutkija joutuu muuttamaan ja täsmentämään kysymyksiään. 1700-luvun perhekäsitystä tutkiva joutuu pohtimaan esimerkiksi sellaista peruskysymystä, mitä käsitteitä on mielekää käyttää analysoitaessa 1700-luvun perhejärjestelmää, sillä nykytutkijat tulkitsee perhettä omien käsitystensä ja kokemustensa kautta liittäen siihen merkityksiä, jotka eivät tee oikeutta 1700-luvun perhejärjestelmälle.

Lähteitä tulkitessaan tutkija joutuu jatkuvasti reflektoimaan omia lähtökohtiaan ja tapaansa tehdä tutkimusta. Dialogisuus edellyttää tutkijalta kykyä sietää epävarmuutta ja taitoa tehdä uusia kysymyksiä, kun hän etenee yrityksen ja erehdyksen kautta. Historioitsijan lähdeyöskentelyä on verrattu sipulin kuorimiseen, jossa ohuen kuoren alta löytyy monia muita kerroksia. Lisäksi on syytä muistuttaa Carlo Ginzburgin toteamuksesta, että lähteissä ei ole mitään salattua eikä piilossa olevaa, vaan kaikki johdolangat ja jäljet ovat tutkijan nähtävissä,²² jos hän vain osaa tulkita lähteitä. Toisaalta tämä tarkoittaa sitä, että tutkimusprosessista ei voi tehdä yleispätevää mallia, joka voitaisiin opetella ja soveltaa historiallisena metodina. Tutkimustyö ja lähdeanalyysi opitaan käytännön kautta tekemällä tutkimusta eikä tutkimusmenetelmiä voida kaavamaisesti siirtää aiheesta toiseen.²³

Samalla tutkimuskäsitteet ovat aina teoreettisesti ladattuja käsitteitä. Jos tutkitaan 1700-luvun perhe-elämässä luotuja käsityksiä paikasta ja tilasta, tutkimusta ei voi tehdä mielekkäästi suhteuttamatta sitä nykytutkimuksessa käytyyn keskusteluun, jossa määritellään ja problematisoidaan näitä käsitteitä. Kulttuurintutkimuksessa rakennetut teoriat paikan ja tilan merkityksestä tarjoavat uusia lähtökohtia historiantutkimukselle, mutta käsitteiden käyttökelpoisuus paljastuu vasta lähdeyöskentelyssä. Uudet teoreettiset oivallukset tekevät mahdolliseksi kysyä lähteiltä sellaisia asioita, joita ei aikaisemmin ole huomattu tutkia,²⁴ mutta historioitsijan pitää olla varovainen sen suhteen, että hän ei tulkitse menneisyyttä liiaksi nykyisyyden ehdoilla.

Vastaavasti perhehistoria, mikrohistoria ja sukupuolihistoria sisältävät tulkintoja siitä, mitkä asiat ovat merkityksellisiä kulttuurissa ja ihmisten elämässä. Lisäksi näihin näkökulmiin sisältyy tietoteoreettisia oletuksia siitä, miten menneisyyttä voidaan tulkita ja analysoida. Uusille näkökulmille on usein tyypillistä se, että tutkijat lähtevät ennakkoluulottomasti tekemään uudenlaista tutkimusta, mutta metodologiset ja tietoteoreettiset pohdinnat sekä perustelut luodaan vasta vähitellen. Kun menneisyyttä aletaan

tulkita uudella tavalla, aluksi on tärkeämpää kokeilla tuoreita näkökulmia ja testata kysymyksiä toimivuutta kuin naulata tutkimussuuntaa paikoilleen tarkoilla määrittelyillä. Saattaa käydä niinkin, että siinä vaiheessa, kun uudet näkökulmat ja niiden tuottamat tutkimuskäsitteet voidaan tarkasti määritellä ja suhteuttaa muihin tutkimussuuntauksiin, innovatiivisin tutkimusvaihe on jo ohitse.

Historian aika

Aika on yksi historiantutkimuksen peruskäsitteistä. Silti historiantutkijoiden tapa tulkita aikaa on joiltakin osin hämmästyttävän ongelmaton ja kaavamainen. Historioitsijat ovat luoneet erilaisia aikajanoja, joilla he pyrkivät luomaan järjestystä kaaokseen ja jotka toimivat apuvälineinä menneisyyden jäsentämisessä. Sen mukaisesti historioitsijan tehtävä on asettaa asiat ja tapahtumat aikajärjestykseen. Lineaarisuutta korostava kronologia käy kuitenkin ongelmalliseksi, kun tutkimme eri kulttuureja ja eri aikakausina eläneiden ihmisten toimintaa. Jos tutkija jäsentää menneisyyttä kronologisesti, hän projisoi oman aikakäsityksensä menneisyyteen huomaamatta toisen aikakauden tai kulttuurin erilaista tapaa jäsentää aikaa. Kronologia on yksi mahdollinen ajanjäsenynskeino, mutta samalla se on kulttuurinen ja tieteen sisäinen konventio, joten sellaisena se ei niinkään toimi ajattelun apuvälineenä vaan pikemminkin rajoittavana tekijänä. Kronologiasta on tullut itsestään selvä järjestelmä, jonka ehdoilla historioitsijat toimivat ja jäsentävät tutkimuksensa. Näin

21. Natalie Zemon Davis (1996) Sosiaalhistorian haasteet, teoksessa M. Rahikainen (toim.) *Matkoja moderniin*, Helsinki, 12–15; Anne Ollila (1998) *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, Helsinki, 11.

22. Carlo Ginzburg (1996) *Jobtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*, Tampere, 50–51, 66–67; ks. myös Paul Ricoeur (2000) *Tulkinnan teoria*, alkuteos *Interpretation Theory* (1976), Helsinki, 137.

23. Sarjala (2002) 46. Tekstitulkinnan menetelmästä ja tekstien monitulkinnaisuudesta ks. Ricoeur (2000) 121–126.

24. Peter Burke toteaa kulttuurihistoriallisen näkökulman olevan "an approach to the past which asks present-minded questions but refuses to give present-minded answers". Burke (1997) 2.

*Modernin yhteiskunnan aika on kellon määrittelemää aikaa ja kello ohjaa ihmisten elämää. Jais Nielsen, *Aufgang*. Lolland-Falsters Kunstmuseum, Maribo. 1918.*

ollen kronologia hallitsee historiantutkimuksen esitystapaa ja tätä kerronnallista konventiota on vaikea rikkoa.²⁵

Toisaalta monet historioitsijat ovat olleet hyvin tietoisia ajan jäsentämiseen liittyvistä ongelmakohdista. Siksi he ovat luoneet tapoja hahmottaa erilaisia ajallisia prosesseja. Saksalaisessa keskustelutraditiossa huomion kohteena on ollut eriaikaisuuden samanaikaisuus. Tällä tarkoitetaan sitä, miten eri alueilla saatetaan elää kronologisesti samaan aikaan erilaista historiallista aikaa.²⁶ Kulttuurihistorian professori Veikko Litzen totesi kerran luennollaan, että suomalaisella maaseudulla keskiaika jatkui 1950-luvulle asti. Litzen saattoi hieman liioitella halutesaan provosoida opiskelijoita, mutta hän halusi tuoda esille sen, miten maaseudulla elämänmeno noudatti vakiintuneita tapoja ja traditioita, jotka alkoivat murtua vasta voimistuvan maaltamuuton mukana 1950-luvulta lähtien. Samaan aikaan suurimmassa suomalaisissa kaupungeissa elettiin jo modernisoituvan ja teollistuvan yhteiskunnan aikaa, jossa kello ja tehtaan pilli määrittivät elämänrytmia.

Fernand Braudel on jäsentänyt eriaikaisuuden samanaikaisuutta toisin keinoin. Hän jakaa Välimeri-tutkimuksessaan ajan kolmeen tasoon (geohistoria, konjunktuurit ja tapahtumahistoria). Olennaista Braudelin tutkimuksessa on tulkinta, että menneisyys on yhdistelmä struktuureja, joilla kullakin on oma aikansa ja kestopensa. Historiassa on rinnakkain monta eri aikaa, jotka kulkevat eri nopeuksilla. Esimerkiksi politiikassa voi tapahtua äkillisiä muutoksia, mutta samanaikaisesti on olemassa asioita ja rakenteita, jotka muuttuvat hyvin hitaasti. Silti Braudel on myöntänyt, että ajan jakaminen kolmeen tasoon on vain yksi mahdollinen jäsenystapa, joten aikaa voidaan analysoida monella muullakin tavalla.

Eriaikaisuuden samanaikaisuus ilmenee myös siinä, miten ihmiset voivat tulla toimeen useiden erilaisten aikajärjestelmien kanssa ja kuinka ajalle annetaan eri tilanteissa erilaisia merkityksiä. Kun afrikkalaisen kyläyhteisön jäsenet ovat menossa voodoo-seremoniaan, joku heistä saattaa yllättäen ottaa kännyn esille ja keskittyä het-

keksi puhelinkeskusteluun. Animismiin perustuva voodoo edustaa seremoniallista ja symbolista aikaa, jota pidetään yllä tietyillä rituaaleilla ja johon liittyy tulkintoja tuonpuoleisesta. Vanhat perinteet ja uskomukset eivät ole mitenkään ristiriidassa sen kanssa, että muutamat kyläyhteisön jäsenitä voivat käyttää nykyteknologiaa, jossa korostuu hetkellisyys ja nopeatempoisuus. Lisäksi afrikkalaisen kyläyhteisön elämää rytmittävät erilaiset syklit. Esimerkiksi viiden päivän välein toistuvat markkinat luovat oman rytmensä elämänmenoon. Näin ollen ihmisten elämää rytmittävät useat erilaiset aikajärjestelmät. Ne perustuvat yhteisöllisiin tapoihin ja sopimuksiin mutta muutammat ovat ainakin osittain valinnanvaraisia. Ihmiset voivat itse päättää, missä määrin he käyttävät ja hyödyntävät nykyteknologiaa sekä antavat sen vaikuttaa ajankäyttöön. Samalla teknologia toimii usein statussymbolina, sillä sen avulla voidaan osoittaa kiireellisyyttä ja yhteiskunnallista asemaa. Menevän ja menestyvän ihmisen kiire on arvostettua kiirettä,²⁷ koska hän on kysytty, varattu ja hänen kalenterinsa on täynnä kokouksia sekä tapaamisia.

Aika voidaan hahmottaa abstraktina ja absoluuttisena jatkumona, joka virtaa itsestään ja tasaisesti ilman suhdetta mihinkään ulkopuoliseen (newtonilainen aikakäsitys). Historioitsijan kannalta tämä on kuitenkin vain yksi näkökulma ajan problematiikkaan eikä universaali tulkinta ajasta anna välineitä analysoida ajan monikerroksisuutta. Absoluuttinen aikamäärittely ei ota huomioon aikakäsitysten kulttuurisidonnaisuutta eikä sitä, miten ihmiset antavat erilaisia merkityksiä ajalle. Ihmisten toiminnan ja ajattelun tutkiminen on historioitsijalle kiinnostavam-

25. Ollila (2002) 9–10; ks. myös Birgitta Odén (1989) *Tiden och periodiseringen i historien*, teoksessa Pirkko Heiskanen (toim.) *Aika ja sen ankaruus*, Helsinki, 137.

26. Hyrkkänen (2002) 130–131.

27. Raija Julkunen (1989) *Jokapäiväinen aikamme*, teoksessa Pirkko Heiskanen (toim.) *Aika ja sen ankaruus*, Helsinki, 18–19. Täysin päinvastainen asenne kiireeseen löytyy algerialaisilta talonpojilta, joiden mukaan kiire on arvokkuuden puutetta yhdistyneenä diaboliseen kunnianhimo. E.P. Thompson (1996) *Herrojen valta ja rabvaan kulttuuri*, Tampere, 160–161.

pi lähtökohta kuin totalisoivan aikamäärittelyn luominen ja noudattaminen. Ajan analysoiminen kulttuurisina käytäntöinä ja sosiaalisena sopimuksena tuo esille aikäkäsitysten ja ajanlaskutapojen historiallisuuden.²⁸

Historiantutkimuksessa noudatetut periodisoinnit ovat yksi esimerkki ajan jäsentämiseen liittyvistä sopimuksista. Periodisoinnit ovat käyttökelpoisia aikakausien ja käännekohtien hahmottamisessa, vaikka aikakausijaottelut ovat lähtökohtaisesti kiistanalaisia ja epämääräisiä. Lisäksi niihin liittyy yleensä stereotyyppisiä tulkintoja eri eepokkien luonteesta.²⁹ Sopimusten luonteeseen kuuluu, että niistä neuvotellaan ja kiistellään toistuvasti. Tällöin niiden ehtoja muutetaan ja kyseenalaistetaan. Siksi tutkijat voivat loputtomasti kiistellä vaikkapa keskiajan ja uuden ajan taitekohdan määrittelystä, valistuksen merkityksestä tai jälkimodernin yhteiskunnan tunnuspiirteistä.

Kulttuurihistorian houkutus

Mikä on kulttuurihistorian houkutus, kysyn artikkelini otsikossa. Kulttuurihistorian sijainti historiantutkimuksen ja kulttuurintutkimuksen välimaastossa on avannut uusia näkökulmia ja keskusteluyhteyksiä. Lisäksi kulttuurihistorialla on perinteisesti ollut läheinen yhteys myös taiteentutkimukseen. Turun yliopistossa kulttuurihistorian oppiaine oli aluksi mukana sekä historian että taiteentutkimuksen koulutusohjelmissa, kunnes koulutusohjelmista luovuttiin 1990-luvun alussa tutkinno uudistuksen myötä.

Kulttuurihistoriassa voidaan siis käyttää samoja lähteitä kuin taiteentutkimuksessa, mutta kulttuurihistoriallisessa tutkimuksessa lähtökohta on toisenlainen kuin taiteentutkimuksessa. Kaunokirjallisuutta, elokuvia ja musiikkia tutkittaessa kulttuurihistorioitsijan huomion kohteena ei ole teosanalyysi, lajityyppien määrittely tai tyyli-suuntien kartoitus vaan taiteen sosiaali- ja kulttuurihistoria. Esimerkiksi lukemisen ja kirjoittamisen kulttuurihistoria avaa uuden näkökulman kirjallisuuden tutkimiseen. Tällöin lähtökohtana on analysoida kirjan merkitystä yhteiskunnassa sekä niitä käytäntöjä ja toimintatapoja, jotka ovat muokanneet sekä mahdollistaneet erilaisia kir-

jallisia kulttuureja ja kirjallisuuden käyttötapoja. Myös kirjojen valmistusprosessi, levitys, kirjakauppatoiminta, sensuuri ja kirjalliset alakulttuurit ovat keskeisiä teemoja kulttuurihistorian näkökulmasta. Tästä näkökulmasta katsottuna kirjallinen kaanon ei ole kiinnostava sinänsä vaan se moninainen toiminta, joka tapahtuu kirjallisuuden nimissä ja liepeillä. Kirjallista kaanonia voi tietysti problematisoida erittelemällä sen syntyhistoriaa; miten ja millä kriteereillä kirjalliset kaanonit on luotu ja rakennettu.

Monitieteisyys voi joskus olla ongelma, kun sovitaan yhteen erilaisia tutkimuksellisia lähtökohtia. Yleensä monitieteisyys on kuitenkin tutkijalle eduksi, koska se avartaa tutkijan näkemyksiä ja mahdollistaa monipuolisemman tutkimusotteen. Lisäksi nuoren oppiaineen etuna on dynaamisuus, sillä kulttuurihistoriassa ei ole ehtinyt syntyä sellaisia traditioita ja painotuksia, jotka rajoittaisivat tutkimusteemoja.

Periaatteessa kulttuurihistoriallisten tutkimusteemojen aihepiiri on rajaton. Niinpä Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa tekeillä olevien väitöskirjojen aiheet ovat moninaiset ulottuen myöhäiskeskiajalla väärinä pidettyjen seksuaalisten tekojen tutkimisesta aikakauslehti *Imagen* yksilökonstruktioiden analysoimiseen 1980- ja 1990-luvulla sekä 1600-luvun englantilaisten kveekareiden tulevaisuusuhteen pohtimisesta suomalaisten miesten omaelämäkerrallisiin isyyskertomuksiin. Kuten edellä mainitut tutkimusteemat osoittavat, kulttuurihistorioitsijalle ei mikään inhimillinen ole vierasta. Kulttuurihistorian kiehtovuus on ennen kaikkea siinä, että huomio kohdistetaan ihmisten ajatteluun ja toimintaan. Kulttuuri rakentuu kommunikatiivisista käytännöistä ja vuorovaikutuksesta, joten olennaista on, miten asiat merkityksellistetään eri kulttuureissa ja eri aikakausina.

28. Ks. myös Nina Sääskilähti (2000) *Ajasta ja kulttuurista*. teoksessa Bo Lönnqvist (toim.) *Arjen säikeet. Aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*, Jyväskylä, 20–21.

29. Periodisoinnista ks. Odén (1989) 139–140; Jordanova (2000) 115–138; Anu Korhonen – Kirsi Tuohela (2002) Introduction: Decoding Chronologies, teoksessa A. Korhonen & K. Tuohela (toim.) *Time Frames. Negotiating Cultural History*, Turku, 1–7.

PIRJO MARKKOLA

Suomalaisen naishistorian vuosikymmenet

Naishistoria on kasvanut nopeasti. Parikymmentä tutkimushanketta sai rahoitusta 1990-luvun lopulla. Väitöskirjoja on hyväksytty yli kaksikymmentä ja uusia on tulossa. Kun tutkimusaiheet vielä kymmenen vuotta sitten keskittyivät työhön ja järjestäytymiseen, on uusina kysymyksiä nostettu esiin mm. seksuaalisuus, maskuliinisuus, valta, väkivalta ja naistutkimuksen teorit.

■ Keväällä 2002 Tampereella järjestettiin historian tutkijakoulun seminaari *Edistyykö historia*. Sen yhteydessä ilmeni, että nykypolven jatko-opiskelijat tekevät eron perinteisen naishistorian ja omien naistutkimusintressiensä välille.¹ ”Perinteinen” naishistoria näyttäytyy kurjuuskertomuksena, josta nuoret, tasa-arvoiset tutkijat ottavat etäisyyttä. Päinvastaista tulkintaa naistutkimuksen näkökulmista tarjoaa tutkija Anu Koivunen:

”Naistutkimustekstejä lukemalla selviää, että meillä naiset ovat aina tehneet työtä, naisia on aina tarvittu, yksityinen ja julkinen eivät koskaan ole sukupuolituneita, miehet ja naiset ovat olleet ennen muuta kumppaneita kovassa arjessa ja kansakunnan kohtalonhetkissä, eikä sukupuolten välistä antagonismiakaan ole ollut olemassa kuin vasta 1950-luvulta alkaen. Ja, mikä naistutkijoiden kannalta hienoa, meillä on aina itsestään selvästi tiedostettu naisten välisten erojen merkitys.”²

Anu Koivusen kärjistyksessä suomalainen naistutkimus esiintyy tasa-arvoisten toimijanaisten historiana, jatko-opintosuunnitelmien retoriikassa naishistoria näyttäytyy epätasa-arvoisten objektinaisten kurjuuskuvauksena. Näinkin rajusti toisistaan poik-

keavat luonnehdinnat ja mielikuvat osoittavat, että on tarpeen miettiä, mistä on kyse. Mitä naishistorian tutkijat ovat tehneet ja mitä he tekevät?

Käytän tässä naishistorian käsitettä tietoisena väljästi. Viittaan sillä tutkimuksiin, jotka kohdistuvat naisten menneisyyteen, soveltavat sukupuolinäkökulmaa tai perustuvat feministiseen teoriaan. Suomalaista naishistoriaa koskevan arviointini lähtökohtana on artikkeli *Naishistoria murrosiässä*, jonka julkaisiin Mervi Kaarnisen kanssa kymmenisen vuotta sitten tässä lehdessä.³ Kommentoin naishistorian vuosikymmeniä sekä sen avulla, mitä tuolloin kirjoitimme, että sen avulla, mitä emme kirjoittaneet. Lukeamalla artikkeleita uudelleen tähtään kriittiseen ja refleктоivaan keskusteluun. Onko naishistoria muuttunut? Miten sitä voi arvioida nykypäivän perspektiivistä?

Polemiikki

Pohdimme Mervi Kaarnisen kanssa suomalaisen naishistoriallisen tutkimuksen näkökulmia. Päädyimme temaattiseen katsaukseen, jolla halusimme osallistua keskusteluun naishistorian tutkimustilanteesta 1990-luvun alussa. Meitä haastoivat sekä Panu Pulman artikkeli *Naishistorian vuosikymmen* (1990) että Irma Sulkusen teos *Retki naishistoriaan* (1991).⁴

Pulman keskeinen teesi oli suomalaisen naishistoriallisen tutkimuksen alkuvaiheen kaksijakoisuus, jota hän luonnehti käsitteillä ”liikkeelle lähtö alhaalta” ja ”liikkeelle lähtö ylhäältä”. Alhaalta naishistoria lähti Pulman mukaan liikkeelle siten, että lähinnä sosiaalhistorian piirissä alettiin tutkia naisten menneisyyttä työnteon ja järjestäytymi-

1. <http://www.uta.fi/laitokset/historia/tutkijakoulu/ko2002.htm>.

2. Anu Koivunen 'Suomalaisuus ja muita sitoumuksia – kommentteja Tuija Parvikon teeseihin', *Naistutkimus* 3/1998, 25–26.

3. Mervi Kaarninen & Pirjo Markkola 'Naishistoria murrosiässä', *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1992. Kättän Mervi Kaarnista tätä artikkelia koskevista hyödyllisistä kommentteista.

4. Panu Pulma (1990) 'Naishistorian vuosikymmen', Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*, Helsinki: WSOY; Irma Sulkunen (1991) *Retki naishistoriaan*, Helsinki: Hanki ja jää.

sen teemojen kautta. Ylhäältä lähdöllä Pulma tarkoitti sitä, että historiantutkimuksessa jo kannuksia hankkineet tutkijat alkoivat organisoida projekteja ja seminaareja naishistorian kysymyksistä. Samoin valtiollisen tasa-arvotyön eli valtiofeminismin kentällä kiinnitettiin huomiota naistutkimuksen tarpeellisuuteen.

Irma Sulkunen viritti keskustelua naishistorian periaatteellisista ja sisällöllisistä kysymyksistä. Hän kritisoi suomalaista naishistoriaa eristäytymistendenssistä ja väitti, että naistutkijat pyrkivät keskustelemaan vain omassa piirissään. Hänelle epäonnistuneinta vaihtoehtoja edusti naishistoria, joka olisi feministisen uskomusjärjestelmän pönkittämistä historian avulla.⁵ Sulkusen mukaan naishistorian pitää lähteä liikkeelle historiantutkimuksesta, ei feministisistä teorioista.

Me pyrimme tematisoinnillamme selvittämään konkreettisesti, minkälaista tutkimusta suomalaisten naisten menneisyydestä oli tehty. Keräsimme artikkeleista, monografioista ja opinnäytteistä suhteellisen kattavan tietokannan ja etsimme siitä keskeisiä teemoja, joiden mukaisesti jäsensimme tekstimme. Näitä teemoja olivat naisasia-naisten oma historia, naisten ansiotyön historia, naisten järjestäytyminen, äänioikeus ja naisen asema. Lisäksi yritimme luoda väli-ilinpäätöstä ja paikantaa ainakin epäsuorasti itseämme naishistoriallisen tutkimuksen kenttään. Käytän nytkin hyväkseni silloisen artikkelin temaattista jakoa ja mietin samalla, millä tavoin kyseisiä teemoja on viimeisen kymmenen vuoden aikana käsitelty. Lisäksi arvioin, mitä katsauksestamme puuttui.

Työteliäät naiset

Edellä siteerattu Anu Koivusen kiteytys paljastaa, että naisten työnteon historia on saanut Suomessa vastakaikua. Kansainväliset – erityisesti pohjoismaiset – virikkeet ovat edistäneet työn ja ansiotyön teemojen tutkimista. Vuonna 1977 yksi pohjoismaisen historioitsijakokouksen aiheista oli *Naiset työelämässä 1850–1914*. Tämä velvoitti suomalaisiakin tutkimaan naisten työtä. Riitta Hjerppe ja Per Schybergson laativat ko-

koukseen selvityksen, joka keräsi yhteen tietoa naisten teollisuustyöstä Suomessa. Varsin pian suomalaisten naisten korkea työhön osallistuminen nostettiin tutkimisen arvoiseksi teemaksi. Kun pohjoismainen tutkimushanke naisten työstä yhteiskunnassa ja perheessä käynnistettiin, Kaarina Vattula paneutui naisten työhön osallistumiseen Pohjoismaissa.⁶

Vertaileva näkökulma auttoi hahmottamaan kiinnostavia piirteitä suomalaisten naisten historiasta. Tutkimusaiheiden merkittävyys hahmottui suhteessa kansallisiin eroihin. Myöhemmin kriittiset naistutkijat ovat arvostelleet historioitsijoiden ja muidenkin naistutkijoiden taipumusta korostaa suomalaisen yhteiskunnan erityisyyttä.⁷ Vaikka arvosteluun on aihetta, aiempia kriittisiä huomioita ei pidä unohtaa. Kun Kaarina Vattula vertasi naisten ansiotyötä kuvaavia lukuja eri Pohjoismaissa, hän korosti usein, että prosenttiosuuksia ratkaisevampia ovat tulkinnat, jotka naisten ammatissa toimimiselle annetaan.⁸ Naisten työtä tutkivat historioitsijat varoittivat vetämästä suoraviivaisia yhteyksiä ansiotyön ja emansipaation välille.

Monissa tutkimuksissa on pohdittu merkityksiä, joita naiset ovat antaneet työnteolle kotona, palkkatyössä tai yrittäjinä. Toisaalta niissä on kritisoitu käsitystä työstä ”vapauttavana” tekijänä ja korostettu työmarkkinoiden jakautumista sukupuolen mukaan,

5. Sulkunen (1991) 22–26.

6. Riitta Hjerppe & Per Schybergson (1977) *Kvinnorbetare i Finlands industri ca. 1850–1913*. Helsinki: Helsingin yliopiston talous- ja sosiaalhistorian laitos; Riitta Hjerppe & Kaarina Vattula 'Äidit vain nuo toivossa väkevät...', *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1979; Kaarina Vattula (1983) 'Kvinnors förvärvsarbete i Norden under 100 år (1870–1970)', *Historica IV*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

7. Tuija Parvikko, 'Kriittisiä kysymyksiä naistutkimukselle', *Naistutkimus* 2/1998; Koivunen (1998); Tuula Gordon, Katri Komulainen & Kirsti Lempiäinen (toim.) (2002) *Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli*, Tampere: Vastapaino.

8. Vattula (1983); Kaarina Vattula (1989) 'Lähtöviivalako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta', Leena Laine & Pirjo Markkola (toim.) *Tuntematon työläisnainen*, Tampere: Vastapaino; Ammattiluokitusten problemaattisuudesta tarkemmin Merja Kinnunen (2001) *Luokiteltu sukupuoli*, Tampere: Vastapaino.

*Ansiotyö ja koti, elämisen projekti.
Lehtikuva Oy. Kuva: Matti Björkman.*

sukupuolenmukaisia palkkoja, naisten työelämässä kohtaamaa lasikattoa ja muita sukupuolittavia käytäntöjä. Kirsi Vainio-Korhonen osoittaa, että naisten työnteon ehdot ovat pysyneet hämmästyttävän samantyyppisinä 1700-luvun lopulta 1900-luvun lopulle.⁹ ”Ahkera ja tasa-arvoinen” suomalainen nainen on tutkijoiden käsittelyssä joutunut myöntämään, että ahkeruus ei aina tuota tasa-arvoa.

Naisten järjestäytyminen

Löysimme naisten järjestäytymistä koskevista historiankirjoituksesta varhaisen kerrostuman, joka koostuu naisasianaisten omista teksteistä. Aleksandra Gripenberg julkaisi aivan 1900-luvun alkuvuosina moniosaisen kartoituksen naisasian kehityksestä eri maisissa. Naisliikkeen aktivistit kirjoittivat pioneerinaisten elämäkertoja ja omia muistelmiaan.¹⁰ Naisasialiikkeen vaatimuksia seuraten liikkeen piirissä toimineet tutkijat selvittivät naisten koulutuksen historiaa. Tutkimuksellinen harrastus nousi 1930-luvulla, jolloin muiden muassa Katri Laine, Sisko Wilkama ja Maija Rajainen väittelivät. Sen jälkeen tuli pitkä tauko, jonka aikana naisaiheet eivät kantaneet historian väitöskirjoihin asti. Venla Kiiskan tutkimus Tekla Hultinista vuonna 1978 avasi aallon, joka enteili jo uutta naishistoriaa.¹¹

Naisten järjestäytymisen vaiheet ovat osoittautuneet suosituksi tutkimusteemaksi 1980-luvulta lähtien. Ainakin osittain tämä liittyy käynnissä olleeseen laajaan kansanliiketutkimukseen, jossa naisten järjestäytyminen näytti jäävän vähemmälle huomiolle. Irma Sulkunen tutki raittiusliikettä ja Riitta Jallinoja naisliikettä. Myös Aino Saarinen tarttui naisten järjestäytymisen ja kansalaisuuden teemoihin. Työläisnaisliikkeen osalta Sylvi-Kyllikki Kilven kirja oli pitkään ainoa yleisesitys, kunnes 1980-luvun lopulla alkoi ilmestyä sekä artikkelikokoelmia että monografioita työläisnaisten historiasta.¹²

Vuonna 1992, jolloin artikkelimme ilmestyi, monet tutkimukset naisten järjestäytymisestä olivat vasta tekeillä tai ne oli hyväksytty lisensointina. 1990-luvun puoliväli oli naishistoriassa yhden sukupolven sadonkorjuun aikaa. Anne Ollila on laske-

nut, että kolmen vuoden aikana hyväksyttiin yhdeksän naishistorian väitöskirjaa.¹³ Jos mukaan otetaan taidehistoria ja muut historiaa lähellä olevat tieteenalat, lukumäärä nousee edelleen. Useimmat naishistorialliset tutkimukset käsittelevät Suomea; ne valottavat varsin kattavasti naisten toimintaa eri yhteyksissä. Tutkimuskohteita ovat muun muassa filantropia, Martta-järjestö, työläisnaisliike ja raittiusliike. Järjestäytymisen ohella monia eriaiheisia tutkimuksia yhdistää kotitaloustematiikka.¹⁴ Lotta Svärd -jär-

9. Esim. Laine & Markkola (1989); Marjaliisa Hentilä (1999) *Keikkavaaka ja koussikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluajakaan*, Helsinki: Edita; Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen (toim.) (2001) *”Työllä ei oo kukkaan rikastunna”. Naisten työtä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*, Helsinki: SKS; Kirsi Vainio-Korhonen (2002) *Ruokaa, vaatteita, boivaa. Naiset ja yrittäjyys paikallisena ja yleisenä ilmiönä 1700-luvulta nykypäivään*, Helsinki: SKS.

10. Kaarninen & Markkola (1992); näistä tarkemmin myös Elina Katainen (2000) *Naiset ja suomalainen historiankirjoitus ennen toista maailmansotaa*, Pauli Kettunen, Auli Kultanen & Timo Soikkanen (toim.) *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista*, osa 2, Turku: Kirja-Aurora, 321–333.

11. Kaarninen & Markkola (1992); Katainen (2000); Katri Laine (1935) *Otavalan pellavanviljely- ja kebruu-koulu. Ruotsi-Suomen pellavanviljely- ja kebruu-politiikkaa 1700-luvulla*, Helsinki; Sisko Wilkama (1938) *Naissivistuksen periaatteiden kehitys Suomessa 1840–1880-luvuilla*, Helsinki: SHS; Maija Rajainen (1940) *Vanhan Suomen koulut I. Normaalkoulut vv. 1788–1806*, Helsinki: SHS; Venla Kiiski (1978) *Tekla Hultin, poliitikko*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

12. Sylvi-Kyllikki Kilpi (1953) *Suomen työläisnaisliikkeen historia*, Pori; Laine & Markkola (1989); Irma Sulkunen (1989) *Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen*, Helsinki: Hanki ja jää; Marjaliisa Hentilä & Maria Lähteenmäki (1990) *Kansainvälinen naistenpäivä 1910–1990*, Helsinki: Työväen arkisto.

13. Anne Ollila (2001) *Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä*, Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*, Helsinki: SKS, 75.

14. Alexandra Ramsay (1993) *Huvudstadens hjärta. Filantropi och social förändring i Helsingfors – två fruntimmersföreningar 1848–1865*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societen; Anne Ollila (1993) *Suomen kotien päivä valkenee... Marttajärjestö suomalaisessa yhteiskunnassa vuoteen 1939*, Helsinki: SHS; Maria Lähteenmäki (1995) *Mahdollisuuksien aika. Työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910–30-luvun Suomessa*, Helsinki: SHS; Pirjo Markkola (1994) *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*, Helsinki: SHS; Mervi Kaarninen (1995) *Nykyajan tytöt. Koulutus, luokka ja sukupuoli 1920- ja 1930-luvun Suomessa*, Helsinki: SHS; Vuokko Lepistö (1994) *Joko teillä*

jestöstä on ilmestynyt useita tutkimuksia ja lisää on tulossa.¹⁵ Nykytutkimuksille tyypillisiä ovat mentaliteetti- ja kulttuurihistorialliset kysymyksenasettelut.¹⁶ Kotitalous ja naisten järjestäytyminen antavat jatkuvasti uusia vastauksia uusiin kysymyksiin.

Naisten toimijuus

Oman sukupolveni naistutkijoita näytti yhdistävän toimijanäkökulma, johon erilaiset yhdistykset ja järjestöt tarjosivat hyvän lähtökohdan. Ehkä toimijaperspektiivi auttoi myös etsimään oikeutusta naisten menneisyyden tutkimiselle tiedeyhteisössä, jossa puheelle naisten toiminnasta oli helpompi saada hyväksyntää kuin puheelle naisten alistuksesta. Toisaalta keskustelu toiminnan ja rakenteiden suhteesta ja toisaalta sosiaalisen konstruktionismin ideat kannustivat perehtymään naisten toimintaan.

Esimerkiksi Anne Ollila kysyy väitöskirjassaan, miten naiset mielsivät marttatoiminnan ja minkä merkityksen he sille antoivat. Maria Lähteenmäki käyttää muistitietoaineistoa, koska ”menneisyyden naisille on annettava mahdollisuus puolustaa itseään, kertoa omin sanoin elämästään”. Alexandra Ramsay selvittää rouvasväenyhdistysten merkitystä järjestäytymisen varhaisvaiheessa. Maritta Pohls kertoo naisten työmahdollisuuksista suku- ja virkajärjestelmien murroksessa. Mervi Kaarninen tutkii 1920- ja 1930-luvun tyttöjen koulutusvalintoja suhteessa aikakauden käsityksiin. Itse jäljitän naisten toimintaa pyrkimällä ymmärtämään, millä tavalla työläiskodit syntyivät myös naisten toiminnan tuloksena ja mitä merkityksiä naiset antoivat kotia ja perhettä koskeville kysymyksille.¹⁷ Naisten aktiivinen toiminta näyttäytyy kiinnostavampana kuin alistavat ja rajoittavat rakenteet, vaikka niitäkin tuodaan esiin monissa tutkimuksissa.

Jokaisella tutkijalla on omat intellektuaaliset ja henkilökohtaiset perusteensa valita tutkimuksensa näkökulma. Esimerkiksi minulle kysymys naisten toiminnasta oli haastavampi kuin kysymys sorrosta tai alistuksesta. 1980-luvulla oli yleisemminkin tapana asettaa vastakkain kurjuus- ja vahvuus-tutkimus.¹⁸ Otin etäisyyttä kurjuustutkimuksesta ja korostin vahvuuksia. Näkemyksiä-

ni voi pitää työväenluokkaisena pienviljelijäfeminisminä, joka perustuu vakaumukseen, että naiset ovat ”aina tehneet työtä” ja selviytyneet raskaistakin tehtävistä. Kurjuusperspektiivi, jonka mielsin vain sortotarinaksi, edusti piiperrystä; muutosta tai katkoksia korostava toimijaperspektiivi tarjosi mielekkään tavan käsitteellistää menneisyyttä. Kuitenkin yhtä haastavia ovat kysymyksiä naisten alistuksesta, vaientamisesta ja vähättelystä, samoin sukupuolijärjestyksen jatkuvuuksista. ”Kurjuus” voi tehdä näkyväksi asioita, jotka eivät avaudu toimijanäkökulmasta.

on priimuskeitin?, Helsinki: SHS; Arja-Liisa Räisänen (1995) *Onnellisen avioliiton ehdot. Sukupuolijärjestelmän muodostumisprosessi suomalaisissa avioliitto- ja seksuaalivalistusoppaissa 1865–1920*, Helsinki: SHS; Elina Katainen (1994) *Akkain aberrusta aatteen hyväksi. Suomen Naisten Demokraattinen Liitto 1944–1990*, Helsinki: KSL; Maria Lähteenmäki (2000) *Vuosisadan naisliike. Naiset ja sosiaalidemokratia 1900-luvun Suomessa*, Helsinki: Sosiaalidemokraattiset Naiset.

15. Pia Olsson (1999) *Eteen vapaban valkean Suomen. Kansatieteellinen tutkimus loittatoiminnasta paikallisella tasolla vuoteen 1939*, Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys; Kaarle Sulamaa (1995) *Hilja Riipinen – Lapuan lotta*, Helsinki; Kaarle Sulamaa (1999) *Lotta Svärd – Uskonto ja isänmaa*, Helsinki: Yliopistopaino; Seija-Leena Nevala (2002) 'Kansakunta pienois-koossa – Lotta- ja suojeluskuntaperhe', Gordon, Komulainen & Lempiäinen. Mm. Annika Latva-Äijö ja Seija-Leena Nevala tekevät väitöskirjoja lotista. Lisäksi Aura Korppi-Tommola johtaa järjestön historiahankeita.

16. Irma Sulkunen (1995) *Mandi Granfelt ja kutsuusten ristiriita*, Helsinki: Hanki ja jää; Irma Sulkunen (1999) *Liisa Eerikintytär ja hurmosliikkeet 1700–1800-luvulla*, Helsinki: Hanki ja jää; Anne Ollila (1998) *Jalo velvollisuus. Virkanaisena 1800-luvun lopun Suomessa*, Helsinki: SKS; Pirjo Markkola (2002) *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860–1920*, Helsinki: SKS.

17. Ollila (1993) 17; Lähteenmäki (1995) 13; Ramsay (1993) 19; Maritta Pohls (1994) *Suuista virkoihin. Postilaitoksen virkunkunta 1864–1899*, Helsinki: Hallinto-historiakomitea; Kaarninen (1995); Markkola (1994).

18. Esim. Päivi Setälä (1984) 'Kansainvälisen naishistorian painotuksista', Päivi Setälä & al. (toim.) *Naiskuvista todellisuuteen. Tutkimusnäkökulmia naishistoriaan*, Helsinki: Gaudeamus; Aino Saarinen (1986) 'Naistutkimus – paradigmahaaste yhteiskuntatieteille?', Liisa Rantalaiho (toim.) *Miesten tiede, naisten puuhut. Yhteiskuntatieteen kritiikkiä naisten työn näkökulmasta*, Tampere: Vastapaino; Päivi Setälä & Hannele Kurki (toim.) (1988) *Akanvirtaan. Jobdatus naistutkimukseen*, Helsinki: Yliopistopaino.

Tasa-arvo ja äänioikeus

Katriina Honkanen kiinnitti 1997 huomiota naishistorian ja tasa-arvoideologian suhteeseen.¹⁹ Tasa-arvoideologisessa viitekehityksessä merkittäviksi tutkimusteemoiksi määrittivät naisten työ, poliittinen osallistuminen ja koulutus eli juuri ne aiheet, joita Suomessa on tutkittu ahkerasti. Naisten varhaisen äänioikeuden ja tasa-arvon suhde on problemaattinen. Tutkimuksessaan naisten poliittisesta kulttuurista Aino Saarinen tähdentää naisten toimijuutta ja avaraa tulkintaa politiikan käsitteestä. Irma Sulkunen korostaa, että on virheellistä soveltaa nykyajan tasa-arvoperspektiiviä vuoden 1906 äänioikeus uudistukseen. Hänen mukaansa vaatimus äänioikeudesta meni helposti läpi, koska se tuli ajankohtaiseksi vaiheessa, jossa moderni politiikka sukupuoliristiriitoinen ei ollut ehtinyt kehittyä samalla tavalla kuin muualla Euroopassa.²⁰

Kansainvälisesti äänioikeus on kiinnostava teema, josta kirjoittaminen saa usein lisäpontta juhluvuosista.²¹ Se kerrotaan mielellään tasa-arvotarinaan, ja ennen kaikkea se halutaan kuulla sellaisena. Tarina elää omaa elämäänsä, vaikka tutkimukset kyseenalaistavat tai ainakin suhteellistavat suomalaisen yhteiskunnan tasa-arvoisuutta. Hyvä esimerkki on 1999 ilmestynyt kirja, jossa yhdeksän tutkijaa käsittelee naisten asemaa ja sukupuolten suhteita Suomessa. Teoksen esipuhe korostaa suomalaisten naisten vahvuutta ja pystyvyyttä. Artikkeleiden kirjoittajat puhuvat sukupuolisyriinistä, kutsuvat tasa-arvoa mielikuvaksi ja illuusioksi, kirjoittavat naisten kaksoistakasta työssä ja kotona, nimeävät miehen normiksi, johon naisia verrataan sekä puhuvat politiikan sukupuolihierarkiasta ja naisiin kohdistuvasta takaiskusta. Ilmestyessään kirjaa luettiin tasa-arvon ylistyslauluna, vaikka sen viesti on moniulotteisempi.²²

Tasa-arvotarinnassa on syytä pitää erillään tutkijoiden näkökulmat ja yleinen tasa-arvopuhe, johon tutkijat törmäävät töissään. Päivi Korvajärven tutkimus osoittaa työelämästä kiinnostavia ristiriitoja. Tilastot kertovat miesten ja naisten epätasa-arvosta, samoin yleinen puhunta tunnistaa suku-

puolten yhteiskunnallisen epätasa-arvon. Samaan aikaan oma työpaikka kuvataan yhteisöksi, jossa miehet ja naiset tekevät valintoja tasa-arvoisina yksilöinä.²³ Epätasa-arvo näyttää ilmiöltä, joka ei koske ”minua” vaan ”niitä muita”.

Mikä puuttui?

Katsauksestamme puuttui teemoja, jotka ovat nykyään ajankohtaisia. Vuosina 1995–2001 Suomen Akatemia rahoitti pariakymmentä naishistoriaan liittyvää tutkimushanketta, joiden aiheet ulottuvat antiikista 1990-luvun politiikkaan ja työmarkkinoihin. Projektinjohtajina profiloituvat Päivi Setälä ja Kirsi Saarikangas; kumpikin on johtanut neljää hanketta. Setälän hankkeissa on tutkittu roomalaisten naisten verkostoja, yhteisöjä ja yrittäjyyttä sekä kuolemaa, yhteiskuntaa ja sukupuolta antiikin maailmassa. Naistutkimuksen kansainvälinen arviointipaneelikin noteerasi Suomessa tehdyn antiikin naistutkimuksen. Saarikankaan hankkeet käsittelevät asumista, tilaa ja sukupuolta 1900-luvun Suomessa.²⁴ Naishistorian uusia

19. Katriina Honkanen 'Tasa-arvoideologia suomalaisessa naishistoriassa', *Naistutkimus* 3/1997, 13.

20. Aino Saarinen 'Naisten poliittinen kulttuuri ja kamppailu äänioikeudesta – taustaa ja kysymyksenasetteluja', *Politiikka* 1/1987; Irma Sulkunen 'Kvinnans rösträtt och medborgarorganiseringen', *Historisk Tidskrift för Finland* 3/1987; Irma Sulkunen (1996) 'Paradoksien äänioikeus', *Boken om vårt land 1996*, Helsinki: Otava, Söderström & Co.

21. Hannele Kurki (1986) *Naisten äänioikeus 80 vuotta*. Helsinki: Tasa-arvoasiain neuvottelukunta; Sinikka Mustakallio (1996) *Nainen ja ääni. 90 vuotta naisten äänioikeutta*. Helsinki: Opintotoiminnan keskusliitto; (1996) *Suomalaiset naiset päätöksenteossa*. Naisten äänioikeuden 90. juhluvuoden EU-seminaari 15.–16.2.1996, Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö; Maria Lähteenmäki, Pirjo Markkola & Alexandra Ramsay (toim.) (1997) *Yksi kamari, kaksi sukupuolta. Suomen eduskunnan ensimmäiset naiset*. Helsinki 1997.

22. (1999) *Women in Finland*. Helsinki: Otava; keskustelusta Pirjo Markkola (2002) 'Vahva nainen ja kansallinen historia', Gordon, Komulainen & Lempiäinen.

23. Päivi Korvajärvi (1998) *Gendering Dynamics in White-Collar Work Organizations*, Tampere: Tampereen yliopisto.

24. (2002) *Women's Studies and Gender Research*. Evaluation Report, Publications of the Academy of Finland 8/02, Helsinki, 72, 106–111; Päivi Setälä on kirjoittanut laajasti eurooppalaisten naisten historiasta. Mm. *Antiikin nainen* (1993), *Keskiajan nainen* (1996), *Renessanssin nainen* (2000), *Pohjoisen renessanssin nainen* (2002).

aiheita edustaa vuonna 2001 ilmestynyt antologia, jossa keskustellaan muun muassa perheestä, uskonnosta, seksuaalisuudesta, maskuliinisuudesta, väkivallasta, vallasta ja naistutkimuksen teorioista.²⁵ Näitä teemoja emme 1992 tunnistanee.

Perhettä käsitelimme alaviitteissä, koska olimme toki tietoisia perhehistoriallisesta tutkimuksesta. Esitimme sen suomalaisittain naishistoriallisen tutkimuksen lapsena, mikä päätelmä käsittääkseni pitääkin paikkansa. Suomessa ei ollut vahvaa perhehistoriallista tutkimusta ennen naishistorian kotiutumista suomalaiseen tiedeyhteisöön. Naishistorian ja perhehistorian liitto on hedelmällinen, sillä perhehistoria, jonka päälähestymistapoja olivat perhedemografia, perhetalous ja perheiden tunnesiteet, käsitteellisti teemoja helposti sukupuolisokeasti. Vuodesta 1994 lähtien on julkaistu useita perhettä ja sukupuolta problematisoivia tutkimuksia.²⁶ Perhetutkimus näyttää olevan edelleen ajankohtainen tutkimussuuntaus, jota tarkastellaan sukupuolen näkökulmasta.

Uskonto

On tyypillistä, että uskonto ei tullut mieleenkään, kun tematisoimme naishistorian tutkimusta 1990-luvun alussa. Irma Sulkunen oli kirjoittanut herätysliikkeiden merkityksestä, mutta bibliografinen työskentelymme ei tunnistanut tutkimusta uskonnon ja sukupuolen suhteista. Sokeus on paljastavaa. Toisaalta kyse oli tutkimustilanteesta, toisaalta kirjoittajien taitamattomuudesta kysyä toisin.

Uskonnollisten kokemusten analysointi liittyy selkeästi mentaliteetti- ja mikrohistoriallisen tutkimuksen nousuun 1980-luvulta lähtien. Mentaliteettien tutkimus on keskiajan ja uuden ajan alun osalta korostanut uskonnon merkitystä, mutta 1800- ja 1900-luvun tutkijoille uskonnollisuuden merkitys aktualisoitui oikeastaan vasta 1990-luvulla. Samaan aikaan teologit ja uskontotieteilijät alkoivat laajemmin pohtia sukupuolen merkitystä oman tieteenalansa tutkimuksissa.

Muutos ajoittuu 1990-luvun puoliväliin. Arja-Liisa Räisänen väitöskirja teologisesta, lääketieteellisestä ja sosialistisesta avioliit-

to- ja sukupuolidiskurssista toi esiin uskonnollisen ajattelun merkityksen suomalaisessa opaskirjallisuudessa. Samana vuonna ilmestyi Irma Sulkusen tutkimus Mandi Granfeltista. Uskonnolliset teemat ovat sen jälkeen nostaneet päätään eri tavoin. Kesällä 1999 pohjoismaisen naishistorioitsijakouksen aiheena oli ”uskonto, sukupuoli ja naiset liikkeissä” ja keväällä 2002 Turussa järjestettiin seminaari uskonnon ja sukupuolen suhteista.²⁷ Tekeillä on useita tutkimuksia, joissa historioitsijat problematisoivat uskonnon ja sukupuolen suhteita tai yleisemminkin uskontoa sukupuoliperspektiivistä.

Seksuaalisuus

Armas Niemisen ja Maija Rajaisen uraauurtavia teoksia lukuun ottamatta seksuaalisuuden historiaa oli vuoteen 1992 mennessä tutkittu vain vähän. Kansainväliset teoreettiset keskustelut eivät ottaneet tulta, vaikka esimerkiksi Marianne Liljeström korosti institutionalisoidun heteroseksuaalisuuden merkitystä sukupuolijärjestelmän perusrakenteena. Päivi Lappalainen kysyy, liittykö teeman välttäminen tasa-arvofeminismiin, jossa kartetaan sukupuolieroa korostavia aiheita.²⁸ Seksuaalisuus on samaan aikaan hyvin intiimi ja hyvin poliittinen aihe.

25. Anu Lahtinen (toim.) (2001) *Tanssiva mies, paki-noiva nainen. Sukupuolten historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys.

26. Michael Andersson (1980) *Approaches to the History of the Western Family, 1500–1914*, London; Kai Häggman (1994) *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, Helsinki: SHS; Markkola (1994); Beatrice Moring (1994) *Skärgårdsbor. bushäll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen*, Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten; Elina Waris (1999) *Yksissä leivissä*. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850, Helsinki: SHS; Kirsi Sirén (1999) *Suuresta suvusta pieneen perheeseen. Itäsuomalainen perhe 1700-luvulla*, Helsinki: SHS.

27. Räisänen (1995); Sulkunen (1995); Pirjo Markkola 'Uskonto ja sukupuoli pohjoismaisessa historian tutkimuksessa', *Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 89–91* (1999–2001); <http://www.utu.fi/hum/uskontotiede/spabst.html>.

28. Armas Nieminen (1951) *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikysymyksiä suomalaisen bengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoilta 1910-luvulle*, Porvoo, Helsinki: WSOY; Maija Rajainen (1972) *Naisliike ja sukupuoli-moraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918*

Väitöskirjojen tasolla Arja-Liisa Räisänen ja Marianne Liljeström avasivat 1990-luvun puolivälissä keskustelun seksuaalisuuden historiasta. Räisänen analysoi suomalaisia seksuaalisuusdiskursseja, Liljeström seksuaalisuuden yhteiskunnallista organisointia Neuvostoliiton sukupuolijärjestelmässä. Jan Löfström, joka tutkii naiseuden ja mieheyden hahmottamista suomalaisessa agraarikulttuurissa, tarkentaa näkökulmaansa homoseksuaalisuutta koskevien käsitysten avulla. Tuula Juvosen väitöskirja homoseksuaalisuuden sosiaalisesta rakentumisesta sodan jälkeisessä Suomessa avaa tärkeän näkökulman yhteiskuntahistoriaan. Heteronormatiivisuuden käsitteellä seksuaalisuuden tutkijat osoittavat, millä tavoin yhteiskunta rakentuu sosiaalisista käytännöistä, joita pidetään itsestään selvinä.²⁹ Tutkimukset historiallistavat seksuaalisuutta.

Nationalismitutkimuksessa ja työväenhistoriassa on viime vuosina alettu keskustella sukupuolen ja seksuaalisuuden merkityksestä. Johanna Valenius tarkastelee seksuaalisuuden symbolista käyttöä kansakunnan rakentamisessa. Työväenliikkeen naisten seksuaalisuusnäkökulmia erittelevät muiden muassa Elina Katainen ja Hanne Koivisto. Myös tutkimus moraalireformista 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Suomessa kartoittaa käsityksiä seksuaalisuudesta.³⁰ Naishistorioitsijat esittävät kysymyksiä, jotka ovat eri tavoin ajankohtaisia uuden vuosituhannen alun suomalaisessa yhteiskunnassa.

Valta, väkivalta ja sukupuoli

Kysymykset vallasta, väkivallasta ja sukupuolesta ovat pysyneet aika piiloisina naishistorian tutkimuksessa. Osansa tällä voi olla yleisessä sopuulturaditiossa. Sukupuolikonfliktia pyritään välttämään ja siitä syystä sukupuolen käsitteellistämistä valtasuhteena vierastetaan. Se sopii huonosti retoriseen kuvioon, jossa sukupuolet esitetään toistensa kumppaneina arkisessa aherruksessa. Etenkin väkivalta on hankala aihe. Vuonna 1998 ilmestynyt selvitys osoittaa, että naisiin kohdistuva väkivalta on Suomessa yleistä, mutta siitä vaietaan.³¹

Suomen Akatemian rahoittamassa *Valta, väkivalta ja sukupuoli* -ohjelmassa ei ole

mukana historian hankkeita, mutta yksittäiset historioitsijat ovat tarttuneet kysymykseen. Mieheys ja väkivalta eivät oletusarvoisesti yhdisty, mutta väkivaltatutkimuksissa maskuliinisuus ja mieheys nostetaan usein keskeiseen asemaan. Ann-Catrin Östmanin erittely 1700-luvun kirkkokurista naisiin kohdistuvan väkivallan ratkaisijana osoittaa, että sukupuolihierarkian rinnalla hahmotettiin mieheyden hierarkia, jossa alempi yhdistettiin väkivaltaisuuteen. Sukupuoliteoreettisesti Östman liittää tutkimuksensa toisaalta Joan W. Scottiin, jonka mukaan naiseus ja mieheys saavat merkityksensä epäsymmetrisen ja hierarkkisen merkityksenantoprosessin kautta. Toisaalta hän tukeutuu oletukseen, jonka mukaan mieheys muotoutuu suhteessa epämieheiseen tai erilisiin miehisyksiin, jolloin miesten välisille suhteille annetaan suuri merkitys mieheyden rakentumisessa. Tässä katsannossa homoseksuaalisuuden käsite on keskeinen.³²

saakka, Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura; Marianne Liljeström 'Institutionaliserad heterosexuallitet och undersökning av könsystem', *Kvinnovetenskaplig tidskrift* 4/1990; Päivi Lappalainen (1996) 'Seksuaalisuus', Anu Koivunen & Marianne Liljeström (toim.), *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Tampere: Vastapaino, 222.

29. Räisänen (1995); Marianne Liljeström (1995) *Emanciperade till underordning. Det sovjetiska könsystemets uppkomst och diskursiva reproduktion*. Abo: Abo akademi; Jan Löfström (1994) *The social construction of homosexuality in Finnish society from the late nineteenth century to 1950s*. Julkaisematon väitöskirja, University of Essex; Jan Löfström (1999) *Sukupuoliero agraarikulttuurissa*. "Se nyt vaan on semmonen". Helsinki: SKS; Tuula Juvonen (2002) *Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia*. Tampere: Vastapaino; Antu Sorainen 'Rikoslain heteronormatiivisuus ja seksuaalinen lainsuojattomuus: saman sukupuolen välisen seksuaalisuuden säätely Suomen rikoslain historiassa', *Nais-tutkimus* 2/2000.

30. Johanna Valenius (2000) 'Suomisyöjän rakkaus – Naisruumis ja seksuaalisuus kansakunnan rakentamisessa' Kettunen, Kultanen & Soikkanen; Elina Katainen (2002) 'Rakkauden malja vai vesilasi? Aleksandra Kollontain uuden moraalien tulkintoja Suomessa' ja Hanne Koivisto (2002) 'Lawrencelaisesta rakkaushurmiosta sosialistiseen avioliittohanteeseen. Vasemmistöälymystön naiset rakkauden asiassa 1930-luvun Suomessa', Elina Katainen ja Pirkko Kotila (toim.) *Työväki ja tunteet*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura; Markkola (2002).

31. Markku Heiskanen & Minna Piispa (1998) *Usko, toivo, harkkaus*, Helsinki: Tilastokeskus.

32. Ann-Catrin Östman (2000) *Mjolk och jord. Om kvinnlighet, manlighet och arbete i ett österbottniskt*

Maskuliinisuuksien erilaisuutta alettiin tähdentää 1990-luvulla, jolloin miestutkimus etsi jalansijaa suomalaisessa tiedeyhteisössä. Hegemonisen maskuliinisuuden käsitteellä korostettiin paitsi miesten keskinäisiä eroja myös ilmiöiden kulttuurista ja sosiaalista rakentumista. Miestutkimuksen etujoukoissa oli muutama historioitsijakin. He alkoivat purkaa hegemonisia maskuliinisuuksia muun muassa satamatyöläisten, sotilaiden ja partiopoikien avulla. Käsitteitä maskuliinisuudesta ja mieheydestä problematisoivat myös homoseksuaalisuuden tutkijat.³³ Maskuliinisuuden tutkimus on usein liittynyt kysymyksiin vallasta, väkivallasta ja seksuaalisuudesta.

Valtaproblematiikkaan avaa keskustelua vuonna 2002 ilmestynyt antologia arjen vallasta. Siinä jyvaskyläläiset historioitsijat tarkastelevat patriarkaalisuutta uuden ajan alun paikallisyhteisöissä. Käsiteltäviä teemoja ovat muun muassa papillinen auktoriteetti, puolisoitten väliset konfliktit ja väkivalta, lainsäädäntö ja erilaiset patriarkaaliset järjestykset. Niiden kautta nousevat esiin aikakauden sukupuolihierarkiat, miehisyyden ja naisen asema.³⁴ Kirja osoittaa, että valtaa ja sukupuolihierarkioita koskevaa tutkimusta tarvitaan. Se viittaa myös – osin ristiriitaisesti – naistutkimuksen teorioiden ja historiantutkimuksen vuoropuhelun välttämättömyyteen.

Naishistoria ja naistutkimus

Naishistoria on osa historian tiedeyhteisöä, jossa teoretisointia on ollut tapana vierastaa. Siksi suomalaisen naishistorian vähäistä teoreettista keskustelua on turha kummastella. Pikemminkin voi väittää, että naishistorioitsijat ovat marginaalisesta positioistaan joutuneet hivenen keskimääräistä enemmän pohtimaan tutkimuksen teoreettisia kysymyksiä. Naistutkimuksen monitieteinen luonne ruokkii myös keskustelua historiasta.

Naishistorian ensimmäinen suuri haaste oli naisten tekeminen näkyväksi. Tätä tehtävää pyrittiin käsitteellistämään ja etsimään käsitteellisiä välineitä naisten menneisyyden tutkimiseen. Tärkeä väline löytyi *gender*-käsitteestä, joka suomennettiin sosiaalisesti

tai yhteiskunnalliseksi sukupuoleksi; useimmiten kuitenkin puhutaan sukupuolesta tai sukupuolijärjestelmästä. Englannin kieli-alueella käsite muotoutui pitkälti halusta ottaa etäisyyttä essentialistiseen ajatteluun, jossa sukupuoli (*sex*) on ihmisen biologinen ominaisuus. 1970-luvulla lanseerattu jaottelu (*sex-gender*) korosti sukupuolta sosiaalisena konstruktiona.³⁵ Tämä näkemys löysi paikkansa suomalaisessa tieteellisessä keskustelussa.

Naisten historiaa kirjoitetaan myös vailla kytköstä naistutkimuksen teoreettisiin keskusteluihin; silti ne ovat jäsentäneet monien historiantutkijoiden työtä. Etenkin Joan W. Scott löytyy miltei jokaisen suomalaisen naishistorioitsijan kirjallisuusluettelosta. Scott määrittelee sukupuolen paitsi sosiaalisia suhteita konstituivaksi elementiksi, joka perustuu käsityksiin sukupuolten välisistä eroista, myös pääasialliseksi tai ensisijaiseksi tavaksi ilmaista valtasuhteita.³⁶ Käsitteitä sukupuolierosta käytetään muiden valtasuhteiden ilmaisemiseen. Sukupuoli on historiallinen kategoria silloinkin, kun kyse ei ole konkreettisesti naisten ja miesten suhteista.

Gender-käsitettä on Suomessa käytetty jossain määrin epämääräisesti. Anu Korhonen huomauttaa, että *gender* on "arkipäiväistynyt vahvistamaan suurin piirtein samoja rajoja, jotka miellämme biologiseksi

jordbruksambälle ca 1870–1940. Åbo: Åbo akademi, 21–29; Ann-Catrin Östman (2001) 'Oenighet och äkta kärlek. Behandling av äktenskapliga 'trätor' i ett agrarsamhälle på 1700-talet'. Inger Lövkrona (toim.) *Mord, misshandel och sexuella övergrepp*. Lund: Nordic Academic Press.

33. Tapio Bergholm (1994) 'Satamien kova miehisyyden', Jukka Relander (1994) 'Äidinkullat partiossa' ja Juha Siltala (1994) 'Tunteita vastaan panssaroituneet miehet', Jorma Sipilä & Arto Tiihonen (toim.) *Miestä rakennetaan, maskuliinisuuksia puretaan*. Tampere: Vastapaino; Löfström (1999).

34. Piia Einonen & Petri Karonen (toim.) (2002) *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*. Helsinki: SKS.

35. Saarinen (1986); Saarinen (1987); Päivi Setälä (1988) 'Moni/nainen historiaan. Naishistorian sanoma', Setälä & Kurki.

36. Joan W. Scott 'Gender: A Useful Category of Historical Analysis', *American Historical Review*, vol. 91, nr 5, 1986.

sukupuoleksi”.³⁷ Käsitteeseen liittyvä diskursiivisten käytäntöjen erittely voi jäädä siivuun. Marianne Liljeström arvostelee pohjoismaista naishistorian tutkimusta kyvyttömyydestä ratkaista ongelmallista jaottelua biologiseen ja sosiaaliseen sukupuoleen. Lähinnä Judith Butleriin ja Teresa de Lauretisiin nojautuen hän ehdottaa sukupuoli- jaon kaksinapaisuuden problematisointia ja sen ”luonnollisuuden” kyseenalaistamista. Tällöin sukupuolta ei nähdä miehille ja naisille ja heidän eroilleen annettuna leimana vaan alueena, jolla kaksinapainen, heteroseksualisoiva ero tuotetaan, eletään ja koetaan.³⁸

Vuoden 1992 jälkeen naistutkimuksessa on tapahtunut institutionaalisia muutoksia, jotka ovat vaikuttaneet historian tutkimukseenkin. Naistutkimuksen institutionalisointuminen ja uusien virkojen perustaminen ovat edistäneet teoreettista keskustelua. Historian- ja naistutkimuksen suhde ei kuitenkaan ole ongelmaton. Kun naistutkimuksen kansainvälinen tieteenala-arviointipaneeli evaluoi vuosien 1995–2001 suomalaisista naistutkimusta, se kiinnitti huomiota siihen, että verrattuna muihin Pohjoismaihin historioitsijat loistavat poissaolollaan. Systemaattista yhteistyötä historian laitosten ja naistutkimusyksiköiden välillä ei löytynyt kuin Tampereen yliopistosta.³⁹

Suomalaisista naishistorioitsijoista ennen kaikkea Marianne Liljeström on etabloitunut naistutkimukseen. Hän on toimittanut naistutkimuksen oppikirjoina käytettyjä teoksia, joissa suomalaisia lukijoita perehdytetään naistutkimuksen käsitteistöön ja keskeisten teoreetikkojen ajatteluun. Myös Ann-Catrin Östman on näkyvästi tuonut naistutkimuksen teoreettista keskustelua historian tutkimukseen.⁴⁰ Naistutkimuksen sukupuolijärjestelmä-tutkijakoulu on osaltaan auttanut historian tutkijoita. Östmanin lisäksi Tiina Kinnunen on tehnyt väitöskirjansa tutkijakoulun piirissä ja muitakin historiaa käsitteleviä väitöskirjoja on tekeillä.⁴¹ Uusi tutkijasukupolvi tuo epäilemättä naistutkimuksen ja historian tutkimuksen suhteisiin uusia sävyjä ja uutta syvyyttä.

Lopuksi

Suomessa on 1980-luvulta lähtien tehty kohtuullisen runsaasti naishistorian tutkimusta – en tässä kirjoituksessa ole pystynyt tuomaan esiin likikään kaikkia tutkimuksia. Etenkin Suomen Akatemia on tutkimusrahoituksellaan ollut merkittävä naishistorian tukija. Naistutkimuksen kansainvälinen tieteenala-arviointipaneeli totesi, että suurin osa tehdystä tutkimuksesta on korkeatasoista: monet suomalaiset naishistorian tutkijat ovat aktiivisia sekä pohjoismaisissa että laajemmista kansainvälisissä yhteyksissä, he julkaisevat sekä englanniksi että kotimaisilla kielillä ja tuntevat kansainvälisen teoreettisen keskustelun.⁴²

Tässäkään asiassa ahkeruus ei ole tuonut tasa-arvoa. Vuoden 1977 jälkeen historiatieteissä on hyväksytty 23 naistutkimusväitöskirjaa, mutta vakituisia virkoja historian laitoksilta ne eivät vuonna 2002 tehdyn arvioinnin mukaan olleet tekijöilleen avanneet. Arviointipaneeli päätyi esittämään naishistoriaan korvamerkittyjen virkojen perustamista historian laitoksille.⁴³ Kaikesta näkyvyydestään huolimatta naishistorian tutkimus on edelleen marginaalissa.

Sisällöllisesti voi kysyä, onko naishistorian kertomus edistyskertomus. Tai ovatko

37. Anu Korhonen (2001) 'Äkäpussin kesytys. Uuden ajan alun väkivaltaviihde sukupuolidiskurssina', Anu Lahtinen (toim.), *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*, Turku: Turun historiallinen yhdistys, 162.

38. Marianne Liljeström (2000) 'Women and Men are, but Gender does. Reading some Paradoxes in Nordic Women's History Texts', Sølvi Sogner and Gro Hagemann (toim.) *Women's Politics and Women in Politics. In Honour of Ida Blom*, Oslo: Cappelen Akademisk Forlag, 258–260.

39. *Women's Studies and Gender Research* (2002), 71.
40. Koivunen & Liljeström (1996); Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen & Marianne Liljeström (toim.) (2000) *Feministejä. Aikamme ajattelijoita*, Tampere: Vastapaino; Östman (2000).

41. Tiina Kinnunen, (2000) 'Eine der unseren und Königin im neuen Reiche der Frau'. *Die Rezeption Ellen Keys in der Frauenbewegung des deutschen Kaiserreichs*, Tampere. Tutkijakoulun jäsenistä Saara Tuomaala, Katriina Honkanen, Anu Koivunen, Kati Mustola ja Antu Sorainen sekä Kirsi Mäki tekevät historia-aiheisia väitöskirjoja.

42. *Women's Studies and Gender Research in Finland* (2002), 72.

43. *Women's Studies and Gender Research in Finland* (2002), 86.

siinä esitetyt uudet kysymykset parempia kuin vanhat kysymykset? Tutkimusta voi perustella sillä, että esittää kysymyksiä, joita ei ole osattu kysyä, tai luvata parempia vastauksia vanhoihin kysymyksiin. Naishistoriaa ja naistutkimusta on joskus nimitetty modernin projektin viimeiseksi suureksi kertomukseksi. Tämän logiikan mukaan luomme paremman, täydellisemmän historian, kun kirjoitamme naiset sisään historian suureen kertomukseen. Kannattanee miettiä, missä määrin väite pitää paikkansa ja mitä oletuksia historiasta ja naishistoriasta ajattelutapa sisältää.

Naishistoria, sen enempiä kuin mikään muukaan historia, ei ole kumuloituva tietomassa tai loogisesti rakentuva tarina, jossa askel askeleelta saavutetaan parempi ja syvällisempi totuus menneisyydestä. Historiantutkimus on purkamista ja rakentamista, kysymysten ja vastausten kautta polvei-

levä tieteellisten keskustelujen verkosto. Tässä mielessä naishistoria muuttuu ja uudistuu. Naishistorian pioneerit vierastivat sukupuolihistorian käsitettä, mutta näyttää siltä, että se on lyömässä itseään läpi. Esimerkiksi virtuaaliyliopistoon on tehty sukupuolihistorian kurssi.⁴⁴ Siitä huolimatta olisi ylilyönti väittää, että naishistoria on muutunut sukupuolihistoriaksi. Marianne Liljeström on kaikkein selkeimmin puolustanut naishistoria-nimitystä.⁴⁵ Hänen mukaansa naishistorian ei pidä luopua poliittisesti merkittävästä naisten kategoriasta, vaikka siihen liittyy joitain ongelmia. Puhe sukupuolihistoriasta voi häivyttää epäsymmetrian ja hierarkian, joka vallitsee miesten ja naisten välillä.

44. http://users.utu.fi/kirtuohe/sph_kurssi2003/.

45. Liljeström (2000) 254.

Kansainvälinen monialarakentaja

Lemminkäinen on vuonna 1910 perustettu suomalainen rakennusalan konserni, joka toimii kaikilla rakentamisen osa-alueilla: maa- ja vesirakentamisessa, talonrakentamisessa, talotekniikassa sekä rakennusmateriaaliteollisuudessa.

Lemminkäisen osake noteerataan Helsingin Pörssissä.

Konsernin muodostaa viisi ryhmää:

- Lemminkäinen Oyj
  - Päällystys- ja kiviainesryhmä
  - Rakennusmateriaaliryhmä
- LEMCON Oy
- Oy Alfred A. Palmberg Ab
- Tekmanni Oy

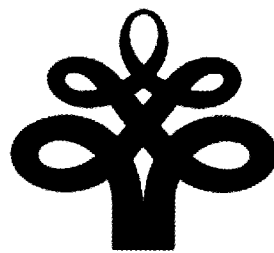
LEMMINKÄINEN

Lemminkäinen Oyj

Esterinportti 2, 00240 HELSINKI

Puh. (09) 15 991, fax (09) 140 672

LEMMINKÄINEN-KONSERNI

Ahlstrom

www.ahlstrom.com

MARJA JALAVA

Psykhistoria suomalaisen historian-tutkimuksen kentässä

Psykhistoria on yksi niistä ”uusista historioista”, jotka 1980-luvulla astuivat suomalaisen historian tutkimuksen kentälle. Vaikka suuntaus on maassamme nyt jo rippikouluikässä, se on yhä monille historia-alan ammattilaisillekin vain nimeltä tuttu. Marja Jalava esittää tulkintansa siitä, mistä psykhistoriassa on kysymys, esittelee Suomessa tehtyjä ja tekeillä olevia psykhistoriallisesti orientoituneita tutkimuksia, kommentoi psykhistoriaa kohtaan esitettyä kritiikkiä ja pohtii psykhistorian tulevaisuudennäkymiä.

■ Viimeiset kaksikymmentä vuotta ovat olleet suomalaisen historian tutkimuksen kentällä voimakkaan moniarvoistumisen aikaa. Suomen akateemiseen maailmaan ovat kotiutuneet arjen historian, marginaaliryhmien historian, seksuaalisuuden historian ja nais historian kaltaiset uudet tutkimussuuntaukset, jotka ovat kyseenalaistaneet ”normaalihistorian” teoreettiset taustaoletukset ja vakiintuneet tutkimuskohteet. Historioitsijat ovat ryhtyneet käyttämään uudentyypisiä lähteitä ja esittämään perinteisille asiakirjalähteille uusia kysymyksiä antaakseen äänen sellaisille menneisyyden ilmiöille, joista aiemmin on vaiettu tai joita ei ole pidetty yleisesti merkittävänä tutkimuskohteina.¹

Historiantutkimuksen alan tieteensisäisen laajentamisen ohella ”uudet historiat” ovat olleet avoimesti yhteiskuntakriittisiä. Esimerkiksi köyhien ja marginalisoitujen väestöryhmien historiallinen tutkimus on nähty keinoksi lisätä demokratiaa ja kohottaa nyky-yhteiskunnassa alistettujen ihmisten tietoisuutta omasta asemastaan.² Kyse on myös myöhäismoderniteetille ominaisesta lisääntyvästä itserefleksiivisyydestä. Esimerkiksi kirjallisia lähteitä ei enää yleisesti miel-

letä välittömiksi todisteiksi niiden taakse oletetusta historiallisesta todellisuudesta, vaan niitä lähestytään tulkintoina, joiden merkitys luodaan vasta osana tutkijan kertomusta.³ Vakiintuneita teorioita ja metodeja on yhä vaikeampaa ottaa annettuina, sillä tutkijat tiedostavat entistä selvemmin oman sosiaalisen ympäristönsä sijainnin ja tarkoituksiperät eli sen, miten heidän tutkimuksensa liittyy erilaisiin yhteiskunnallisiin järjestelmiin, valtarakenteisiin, sosiaalisiin suhteisiin, kirjoitustapoihin ja subjektien muodostumiseen.⁴ Sosiaalishistorioitsija Pertti Haapalan sanoin ”kyse on siitä, millaisessa maailmassa historian kirjoittajat ja lukijat haluavat elää ja miten he itse paikkansa näkevät”.⁵

1. Tällä en tietenkään tarkoita sitä, etteikö ”uusien historioiden” aihepiirejä olisi koskaan aikaisemmin käsitelty suomalaisessa historiankirjoituksessa; ks. esim. Gunnar Suolahti (1907) *Elämää Suomessa 1700-luvulla*, Porvoo: WSOY; Heikki Waris (1932) *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Armas Nieminen (1951) *Taistelu sukupuolimoraalista. Avioliitto- ja seksuaalikeskustelua suomalaisen bengenelämän ja yhteiskunnan murroksessa sääty-yhteiskunnan ajoista 1910-luvulle*, Väestöpoliittisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja A: 6, Porvoo ja Helsinki: WSOY; Maija Rajainen (1973) *Naisliike ja sukupuolimoraali. Keskustelua ja toimintaa 1800-luvulla ja nykyisen vuosisadan alkupuolella noin vuoteen 1918 saakka*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Toimituksia 91, Helsinki: Suomen Kirkkohistoriallinen Seura.

2. Pertti Haapala (1990) 'Sosiaalishistorian lupaus', teoksessa Ahtiainen et al (toim.), *Historia nyt – näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*, Historiallisen Yhdistyksen julkaisuja n:o 5, Juva: WSOY, 70, 87; Anne Ollila (2001) 'Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä', teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*, Tietolipas 175, Hämeenlinna: SKS, 75–83; Matti Peltonen (1992) *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*, Tampere: Hanki ja jää, 14–25, 32–33.

3. F. R. Ankersmit (1989) 'Historiography and Post-modernism', *History and Theory. Studies in the Philosophy of History* 3/1989, 143–153; Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Helsinki: Gaudeamus, 45–49, 107–111; Marko Nenonen (1997) 'Idealismin haaste: kulttuurisemiotiikka historiatieteen metodologiana', *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1997, 35–47; Juha Siltala (2001a) 'Psykhistorian metodologisia kysymyksiä', teoksessa Kari Immonen ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*, Tietolipas 175, Hämeenlinna: SKS, 137–142.

4. Johan Fornäs (1998) *Kulttuuriteoria. Myöhäismodernin ulottuvuuksia*, Tampere: Vastapaino, 16–17, 251–254; Stuart Hall (1999) *Identiteetti*, Tampere: Vastapaino, 224–228.

5. Haapala (1990) 87.

Psykohistoria tunteidenkäsittelytapojen kulttuurihistoriana

Psykohistorian tavoitteena on ihmismielen historian kytkeminen yhteiskuntaelämän laajempiin mekanismeihin. Tutkimuksen keskiössä on se psykkinen välitys, jonka kautta ulkoisten instituutioiden, rakenteiden, taloudellisten suhteiden ja ideologioiden kaltaiset tekijät vaikuttavat ihmisten käyttäytymiseen tietystä historiallisesta tilanteesta. Perusoletuksena on, ettei merkitysten muodostuminen ole mahdollista ilman vuorovaikutuksessa toimivia, symboleja aktiivisesti tulkitsevia ja niihin tunnelatauksia kiinnittäviä inhimillisiä subjekteja. Samalla psykohistoria kiinnittää huomionsa niihin kulttuurisiin, materiaalsiin ja psykkiisiin reunaehtoihin, jotka asettavat rajat ihmisten tietynä hetkenä tekemille tulkinnoille ja heidän käytettävissään olleille tunteidenkäsittelytavoille. Itsenäisiin päätöksiin kykenevä historiallinen toimija ei ole psykohistorian näkökulmasta mikään luonnollinen vakio tai peruuttamaton historiallinen kehitystulos, vaan ihmisten mahdollisuudet vaikuttaa määreisiinsä ovat suuresti vaihdelleet – ja vaihtelevat – yksilöllisen kehityshistorian, elämäntilanteen ja kulttuurin muotojen mukaan.⁶ *Annales*-koulukunnan klassikkoa Fernand Braudelia lainatakseni ihminen on sekä elämänsä tuottaja että elämänsä tuottama.⁷

Yleisellä teoreettisella tasolla psykohistoria edustaa maltillista konstruktionismia. Tällä tarkoitan ihmistieteellistä lähestymistapaa, jonka mukaan kaikki ihmisen tuntema todellisuus on tulkittua todellisuutta niissä rajoissa, jotka ihmislajin biologinen olemus ja luonnonympäristön rakenne kulttuuriselle muuntelulle asettavat.⁸ Psykohistoriassa ihmiselle ominaisena piirteenä pidetään tarvetta luoda ja ylläpitää psykkiistä minuuden kokemusta.⁹ 'Minuudella' ei tässä tarkoiteta mitään kehdestä hautaan kiinteänä pysyvää minän ydintä tai aivoissa piileskelevää *homunculus*-tyyppistä pikkukukkoa vaan aistimellista, elämyksellistä prosessia, jossa subjekti samanaikaisesti sekä rakentaa itseään että hajaantuu itsestään. Kokemuksellisesti ymmärrettynä minuus on ensisijaisesti aikaansaamisen, hallinnan, ym-

märtämisen, toimintakyvyn ja elävyyden kokemista; samanaikaista minuuden rajojen avartumista ja minuuden elämehistoriallista jatkuvuutta. Minuus "hallintana" ja "toimintakyknä" ei välttämättä edellytä aktiivista toimintaa, vaan myös jonkin käsittäminen ja hyväksyminen hallintamme ulkopuolella olevaksi on eräs hallinnan tapa.¹⁰

Psykohistoriassa oletetaan, että ihminen luo minuuttaan läpi elämänsä pohjautuen niihin kokemuksiin, joita hänellä on yhteydessä toisiin. Ihmismieli voidaan tästä näkökulmasta ymmärtää stokastiseksi malliksi, jossa tietyyntyyppiset toistuvat kokemukset kertyessään muuttuvat havainto- ja tunnerakenteiksi, jotka mallintavat uusia kokemuksia entisten mukaan.¹¹ Varhaislapsuudessa tässä prosessissa avainasemassa on

6. Juha Ala (1999) *Suomi-neito ja suojeleusikä. Sortovuosien psykohistoriaa*. Helsinki: Gaudeamus, 13–15; Anthony Elliott (1999) *Social Theory and Psychoanalysis in Transition. Self and Society from Freud to Kristeva*, Second Edition, London and New York: Free Association Books, 8–11, 43–45, 91–92; Haapala (1990) 84–85; Juha Siltala (1996) 'Yksilöllisyyden historialliset ja psykologiset ehdot', teoksessa Hautamäki et al. (toim.), *Yksilö modernin murroksessa*, Tampere: Gaudeamus, 124–134; Siltala (2001a) 112, 120, 128, 151–152, 160–165, 192; yleisemmällä teoreettisella tasolla Fornäs (1998) 268–269; Hall (1999) 260–271; Risto Heiskala (2000) *Toiminta, tapa ja rakenne. Kohiti konstruktionistista synteisiä yhteiskuntateoriassa*, Helsinki: Gaudeamus, 113–114.

7. Fernand Braudel (1969) *Écrits sur l'histoire*, Paris, 6, 21.

8. Elliott (1999) 176–178; Heiskala (2000) 197–206. Juha Siltala käyttää tästä lähestymistavasta nimitystä "reaalikonstruktivismi"; Siltala (2001a) 130.

9. Teoreettisella tasolla Eero Rechartd (1988a) 'Uhatu minuus', teoksessa Johannes Lehtonen, Eero Rechartd ja Kauko Vauhkonen, *Unohdettu neuroosi*, Reports of Psychiatria Fennica, Report no 85, Helsinki: Psykiatrian tutkimussäätiö, 40–51. Ajatus minuuden kokemuksen välttämättömyydestä ja minuuden suhteellisen vakauden tarpeesta on myös neurologiassa ja aivotutkimuksessa yleisesti hyväksytty perusoletus; ks. esim. Antonio Damasio (2000) *Tapabtumisen tunne. Miten tietoisuus syntyy*, Helsinki: Terra Cognita, 104–139, 175.

10. Damasio (2000) 144, 162–175, 198; Heinz Kohut (1977) *The Restoration of the Self*, Madison, Connecticut: International Universities Press, 310–312; Rechartd (1988a) 40–51; Naomi G. Rucker and Karen L. Lombardi (1998) *Subject Relations. Unconscious Experience and Relational Psychoanalysis*, New York and London: Routledge, 20, 66–68, 101–102.

11. Siltala (2001a) 108–109; Juha Siltala (2001b) 'Symbolien tulkinnasta ja tunnelatausten tutkimisesta'. – *Yhteiskuntapolitiikka* 2, 177.

lapsen lähiympäristö, jonka tarjoaman hoidon laatu vaikuttaa myös myöhempien ryhmäkokemusten laatuun. Suotuisassa tapauksessa läheiset aikuiset pystyvät vastaanotamaan ja käsittelemään ymmärtävästi pikkulapsen täydellisen riippuvuuden, avuttomuuden, turvallisuudenkaipuun, yhteydenajan ja hajoamiskauhun kaltaisia tunteita ja palauttamaan ne lapselle siedettävässä, rakentavassa ja vähemmän totaalisessa muodossa. Aikuistumisen myötä kyky käsitellä tunteita symbolisella tasolla niihin etäisyyttä ottaen sisäistyy yhä enemmän yksilön omaksi kyvyksi mahdollistaen moniulotteisten ja ristiriitaisten kokonaisuuksien huomioimisen ilman, että minuus joutuu sietämättömällä tavalla uhatuksi. Parhainkaan lapsuus – tai päinvastoin, kannattavan tuen puute – ei silti määrää ihmisen elämää millään väistämättömällä kohtalomaisuudella. Ymmärtävä vuorovaikutus toisten aikuisten tai vertaisryhmän kanssa voi myöhemmälläkin iällä edistää yksilön tunteidenkäsittelykykyä ja vastaavasti ”terveimmätkin” aikuiset voivat hallitsemattomissa olosuhteissa elää uudelleen lapsenomaisen avuttomuutensa turvautuen musta-valkoiseen ”hyvä-paha” -lohkomiseen, projektiioon, vuorovaikutuksesta vetäytymiseen, takertumiseen, mitätöintiin, tuhoamiseen.¹² Niin paradoksaaliselta kuin se kenties kuulostaakin, minuuttan suojellakseen ihminen voi olla valmis jopa tappamaan itsensä.¹³

Vaikka psykohistorian lähtökohtana onkin tiettyjen kehitysvaiheiden ja tunnekokemusten yleisinhimillisyys, se ei olela olemassa olevaksi jotain muuttumatonta, universaalisesti vakioista ”ihmisluontoa”. Sen sijaan psykohistoria tutkii niitä kulttuurisia tapoja, joilla ihmiset ovat määrätynä aikana määrättyssä paikassa luoneet, ylläpitäneet ja suojelleet minuuttan. Psykohistoria on tunteidenkäsittelytapojen kulttuurihistoriaa, sillä se on kiinnostunut kulttuurisista symboleista, kuvista, kertomuksista ja fantasiaista, joiden avulla ihmiset ovat voineet nimetä ja käsitellä tunteitaan, perusahdistustaan ja psyykkisten kehitysvaiheiden heille asettamia haasteita niin yksin kuin ryhmissäkin. Jokaisella yhteiskunnalla, yh-

teisöllä, ryhmällä ja perheellä on jossain määrin omintakeiset kulttuuriset tapansa tulkita jäsentensä kokemuksia. Näistä kulttuuriratkaisuista riippuu pitkälti se, mitä inhimillisiä piirteitä ja itsen puolia voidaan kulloinkin hyväksyä, mitä taas kielletään itsessä ja rangaistaan toisissa ”syntinä”, ”sairautena” tai ”poikkeavuutena”.¹⁴

Vaikka historiallista yksilösubjektia¹⁵ voidaan tarkastella vain kulttuuristen, ennen kaikkea kielellisten ilmausten välityksellä, psykohistoria ei allekirjoita äärikonstruktivistista kantaa, jonka mukaan kaikki todellisuus olisi diskursiivista ja yksilöllinen minäsubjekti pelkkä kielen tuottama efekti. Psykohistoria perustuu subjektiteoriaan, jonka lähtökohtana on ihmisen ja kulttuuristen merkitysjärjestelmien yhteismitattomuus. Kulttuuriteoreetikko Johan Fornäs in sanoin ”kuinka kukaan voisi tietää, että [...] peilikuva tai sana ’minä’ viittaa nimenomaan häneen, jos ei edes jotakin alkeel-

12. Rechartt (1988a) 46–51; Juha Siltala (1990) *Psykohistorian muutosulottuvuus*, Helsingin yliopistopainossa 18.1.1990 monistettu, korjailtu 3. painos, versio julkaisun ’Dimension of Change in Psychohistory’ suomenkielisestä alkutekstistä, 64–68, 126–127; Juha Siltala (1992) *Suomalainen abdistus. Huoli sielun pelastumisesta*, Helsinki: Otava, 13–15; Juha Siltala (1994) *Miehen kunnia. Modernin miehen taistelu häpeää vastaan*, Helsinki: Otava, 95–96, 317–320; Juha Siltala (1999a) *Valkoisen äidin pojat. Siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa*, Helsinki: Otava, 57–59; Siltala (2001a) 108–111, 131–132; Marja Tuominen (1997) *Bysanttilainen triptyyppi. Kolme esseetä jumalansynnyttäjän kuvasta*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 72, 76–77.

13. Teoreettisella tasolla Rechartt (1988a) 52–56; käytännössä Matti Kortteinen (1992) *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona*, Hämeenlinna: Hanki ja jää, 43–62, 74–77.

14. C. Fred Alford (1997) *What Evil Means to Us*, Ithaca and London: Cornell University Press, 86–87, 110–115, 142–144; Siltala (1990) 78–86; Siltala (1996) 137–145; Siltala (2001a) 131–133; Daniel N. Stern (1997) *Maailma lapsen silmin*. Mitä lapsi näkee, kokee ja tuntee, Juva: WSOY, 16–18, 89–93, 109–110.

15. ’Subjektilla’ tarkoitan tässä sekä aktiivista, toimivaa, ajattelevaa ja tietoisista minää että ulkoisille tai tiedostamattomille voimille alistettua kohdetta, jolla ainoastaan osittaisen itsetietoisuuden vuoksi on myös tiettyyn rajaan saakka objektin status. Subjektin erityisyys on juuri siinä, että se on samanaikaisesti sekä luoja että luotu; ks. Fornäs (1998) 268–280; Raymond Williams (1988) *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*, Glasgow: Fontana Press, 308–312.

Tunteen ja järjen leikkauksessa sateisella tiellä Suomessa 1955. Lehtikuva. Kuva: Caj Bremer.

lista, primaarista minäkokemusta olisi olemassa?”¹⁶

On ilmeistä, että kulttuuriset diskurssit ja subjektiivivat valtamekanismit voivat tuottaa yksilölliseksi koettua minuutta vain sikäli kuin subjektissa jo on olemassa jonkinlainen sisäinen mielenmaisema ja potentiaalinen kyky vuorovaikutukseen. Minuus ei siten riipu verbaalisen kielen omaksumisesta, vaan kieli itse on myöhäsyntyinen symbolisen kyvyn tuote. Sanaton, esisymbolinen, elämyksellinen kokemistaso ja siihen perustuva ”ruumiin muisti” ovat olemassa syntymästä saakka, luultavasti kehity-

tymässä jo kohdunsisäisessä tilassa, eivätkä sanat tai muut kulttuuriset merkkijärjestelmät koskaan onnistu ammentamaan tätä

16. Fornäs (1998) 274–275; Elliott (1999) 102, 133–144, 171–181; Paul Ricoeur (1969/1974) *The Conflict of Interpretations: Essays in Hermeneutics*, Evanston, Illinois: Northwest University Press, 256, 265, 327 *passim.*; Paul Ricoeur (2000) *Tulkinnan teoria*. Diskurssi ja merkityksen lisä, Helsinki: Tutkijaliitto, 39–51; Juha Siltala (1999b) 'Sosiologinen ja psykologinen minä: minuus vuorovaikutuksen historiana ja tunnedynamiisena kokonaisuutena', teoksessa Sari Näre (toim.), *Tunteiden sosiologiaa II. Historiaa ja säätelyä*, Tietolipas 157, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 372–396.

tasoa tyhjiin. Kulttuurinen merkityksenanto ei siten voi tapahtua vailla subjektien kykyä antaa henkilöityjä merkityksiä merkeille ja ilmaisuille tai ilman niiden jonkinlaista tajua- mista ja tajutuksi tulemistä tunteiden ja tar- koitusten alueella. Psykoanalyttikko D. W. Winnicottin tapaan kulttuuriset symbolit, kuvat ja narratiivit voivat tästä näkökulmas- ta ymmärtää siirtymäobjekteiksi, jotka sil- loittavat yhteyttä itsen ja maailman välillä "sijaitsematta" selkeästi kummassakaan.¹⁷

Jos hyväksymme ajatuksen kielen ja kult- tuuristen kategorioiden taustalla alati sykki- västä sanattoman kokemisen tasosta, voim- me olettaa, että ihminen hahmottaa maail- maa läpi elämänsä myös ruumiillisten ko- kemustensa pohjalta. Psykoanalyttikko La- jos Székely on kutsunut tätä ruumiin toi- minnoista peräisin olevaa todellisuuden käsittämistä arkaaiseksi merkitysskee- maksiksi. Nimityksestä huolimatta kyse ei ole vain ajattelun alkeellisesta muodosta, joka hylätään uusien kognitiivisten toimintojen kehityttyä, vaan se on läsnä myös myöhem- missä kehityssaavutuksissa. Esimerkiksi musiikki ilmentää sekä varhaiskantaista ruu- miillisen kokemisen maailmaa (rytmi, kes- to, voimakkuus, tauko) että monimutkaisia kulttuurin muotoja. Tällä en tarkoita sitä, että esikategorinen kokemus olisi jollakin tavalla "aidompaa" tai "vapaampaa" kuin sitä muotoava kulttuuri. Hahmottomana, vailla symbolisen tason tuomaa etäisyyttä se voidaan kokea myös päälle kaatuvina totaalisisina tunnelmina, jotka uhkaavat ha- jottaa minuuden. Jos jokin optimaalinen kokemustapa halutaan määritellä, on se kykyä liikkua luovasti eri tasojen välillä; kykyä uudistaa ja elävöittää kulttuurisia jär- jestelmiä pitämällä yllä yhteyksiä arkaais- ten primaari-prosessien virtauksiin.¹⁸

Niin paljon kuin Sigmund Freudia onkin aiheesta ja aiheetta kritisoitu, kestäväää hän- nen ajattelussaan on mielestäni ajatus siitä, että ihmisen perustavan ruumiillisuuden vuoksi asioilla on ilmeisten, tiedostettujen merkitysten ohella myös tiedostamattomia tai piilotajuisia merkityksiä. Niitä ei voida suoraan kääntää sanoiksi, vaan niistä voi- daan tehdä ainoastaan epäsuoria päätelmiä tarkastelemalla sanojen yhteyttä mielikuvii-

ja mielikuvien yhteyttä tunteisiin. Freud to- tesi myös, että ihminen saattaa tulkita vää- rin itsestään ja omasta ruumiillisuudestaan peräisin olevia merkkejä tai jättää ruumiil- listen toimintojensa tehtäväksi sellaista, jota ensisijaisesti mielen tulisi käsitellä psyyk- kisin keinoin. Edelleen hän kiinnitti huo- miota tapoihin, joilla alitajuiset prosessit toimivat yhteiskunnallista valtaa ja alistamis- suhteita vastaan tai niitä vahvistaen. Kuten filosofi Paul Ricœur asian ilmaisee, feno- menologian tavoin Freud tulkitsee ihmisruu- mista "lihaksi tulleen merkityksenä".¹⁹ Vii- meaikainen neurobiologinen aivotutkimus ei ole mitenkään itsestään selvästi kiistänyt freudilaisen dynaamisen piilotajunnan ole- massaoloa, vaan pikemminkin osoittanut sen olevan vain osa siitä suuresta prosessi- en ja sisältöjen joukosta, joka pysyy tietoi- suutemme ulottumattomissa. Esimerkiksi neurologi Antonio Damasio mukaan "on todella hämmästyttävää, miten vähän tiedämme kunakin hetkenä".²⁰

Miten psykohistoria sitten voi historialli- sen lähdeaineiston välityksellä tutkia tiedos- tamattomia tai tietoisuudesta torjuttuja pii- lo- ja lisämerkityksiä, joista ei voida suo- raan puhua, mutta jotka myöskään eivät suostu vaikenemaan, vaan itsepintaisesti vaikuttavat ihmisten ajatteluun ja toimin- taan? Tämä voidaan tehdä ainoastaan epä- suorasti tulkitsemalla jälkiä, joita subjektit tiedostamattomasta ovat tuottaneet: ereh- dyksiä, lipsahduksia, tahattomia tekoja, teks- teissä olevia katkoksia, epäyhtenäisyyksiä, ristiriitaisuuksia. Erityisen huomion kohtee- na ovat poikkeuksellisen tunnelatautuneet kohdat tai päinvastoin ulkokohtaisuus ja tunneköyhyys, silmiinpistäväällä tavalla tois- tuvat ilmaukset, vertaukset, kielikuvat ja ruumista koskevat esitykset. Päättelyä aut- tavat edelleen tutkimuskohteiden esittämät tulkinnat toisten ihmisten reaktioista sekä heidän saamansa palaute, joka avaa näkö- alan aikakaudella yleisemmin jaettuun tun- netodellisuuteen. On syytä painokkaasti korostaa, että tällainen tutkimus ei ole kie- li- ja mielikuvien mekaanista kääntämistä tulkinnoiksi ikään kuin määrätty symboli tai ilmaisu aina, kaikkialla ja jokaiselle merkit- sisi yhtä ja samaa. Sen sijaan se edellyttää

sekä tulkittavan tekstin kokonaistunnelman ennakkoluulotonta kuuntelua että historiallisen kontekstin ja kirjoittajan muiden edesottamusten tuntemista. Tutkimuksellista merkitystä tunnelatauksilla on vain suhteutettuna aikakauden yleisempiin historiallisiin tapahtumiin sekä kulttuurisiin ja ai-neellisiin ilmaisumahdollisuuksiin.²¹

Kuten edeltä on jo käynyt ilmi, psyko-historia pyrkii tulkitsemaan (inter)subjektiivisiä merkityksiä käyttäen valikoivasti apu-naan erilaisia käyttäytymistieteellisiä, erityisesti psykoanalyttisia teorioita. Psyko-historia ei siis ole psykoanalyysia vaan tek-stien²² tasolla tapahtuvaa (syvä)hermeneu-tiikkaa. Niin mielellään kuin historioitsijat väittävätkin käyvänsä dialogia lähdeaineis-tojensa kanssa, teksti ei enää ole jonkun läsnäolevan ääni. Tekstin ja sitä tulkitsevan tutkijan välillä vallitsee aina epäsymmetri-nen suhde, jossa jälkimmäinen osapuoli sekä puhuu että tuntee molempien edestä. Tutkijan omasta persoonasta tulee näin heuristinen väline, sillä psyykinen koke-mus ja sen alkuperäinen historiallinen mer-kitys juuri sellaisena kuin tutkimamme ih-minen sen on kokenut ja elänyt pysyy yk-sityisenä – sen merkitys ja mieli voidaan ymmärtää ainoastaan käytetyn kommuni-kaatiojärjestelmän mahdollistamina ilmaisui-na, joita väistämättä tulkitsemme oman kä-sitteellisen todellisuutemme läpi. Tämän suhteellisuuden myöntäminen ei tarkoita, että kaikki tulkinnat olisivat samanarvoisia tai mielivaltaisia. Vaikka tutkijan esiymmär-rys, elämäkokemus ja teoreettinen tieto-varanto vaikuttavatkin siihen, miten hän lähdeaineistoaan tulkitsee, on myös aineis-toanalyyksille ensi käden lähteiden parissa varattava mahdollisuus teorioiden ja alus-tavien tulkintojen kyseenalaistamiseen. Tut-kimus etenee näin hermeneuttisessa kehäs-sä, jossa tarkastelun eri puolet kumoavat tai vahvistavat toinen toisiaan. Lopputulos ei koskaan ole jonkin matemaattisen yhtälön ratkaisun tavoin ”oikea” tai ”väärä”, vaan ainoastaan enemmän tai vähemmän johdon-mukainen ja todennäköinen.²³

Psykohistoriassa, niin kuin muussakin historiantutkimuksessa, tarkastelun kohtee-na ovat historiallisten ilmiöiden suhteet,

historiallinen muutos, jatkuvuus ja taantu-minen. Psykohistorian tarkoituksena ei ole kiistää tai trivialisoida yhteiskunnallisten, taloudellisten, poliittisten tai aatteellisten tekijöiden merkitystä menneisyyden tulkin-nassa, vaan pikemminkin täydentää muita lähestymistapoja tarkastelemalla ruumiilli-sesti maailmassa olevan, tunteita käsittelevän ja merkityksiä antavan subjektin koke-muksia. Huomion keskiössä on intrapsyyk-

17. Alford (1997) 44–45, 112–113, 146–149; Damasio (2000) 104–124, 170–175; Elliott (1999) 91, 141–144; Fornäs (1998) 274–275; Hall (1999) 260–271; Pertti Ikonen ja Eero Rechartt (1994) *Thanatos, häpeä ja muita tutkielmia*, Helsinki: Nuorisopsykoterapia-säätiö, 203–238; Marja Jalava (2000) ”Kielet eivät puhu, ihmiset puhuvat” (Paul Ricœur: Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä), *Tiede & edistys* 4, 338–339; Rechartt (1988a) 43–45; Ricœur (2000) 48–51; Siltala (1999b) 375–389; D. W. Winnicott (1971) *Playing and Reality*, London and New York: Routledge, 104–110.
18. Alford (1997) 36–59, 108–110; Fornäs (1998) 202–212, 315; Raimo Lindh (1998) *Mielikuvaoppiminen*, Juva: WSOY, 76–81, 101; Eero Rechartt (1988b) ’Muusiikin kokemisen ruumiilliset ja symboliset ulottuvuudet’, teoksessa Vilja Hägglund ja Vuokko Rätty (toim.), *Psykoanalyysin monta tasoa. Psykoanalyttikko Tor-Björn Hägglundin juhlakirja 10.3.1988*, Nuorisopsykoterapia-säätiön psykoanalyttisia toimituksia II, Mänttä: Nuorisopsykoterapia-säätiö, 142–146; Siltala (2001) 172–176; Lajos Székely (1962) ’Meaning, meaning scemata, and body scemata in thought’, *International Journal of Psycho-Analysis* 43, 297–305.
19. Elliott (1999) 18–26, 43–45; Ikonen ja Rechartt (1994) 218–222; Paul Ricœur (1970) *Freud and Philosophy. An Essay on Interpretation*, New Haven and London: Yale University Press, 382; Siltala (1992) 16–18; Siltala (1999a) 18–28; Siltala (2001a) 110–111, 134, 177–192.
20. Damasio (2000) 207–208, 267.
21. Ala (1999) 15; C. Fred Alford (1989) *Melanie Klein and Critical Social Theory*, New Haven and London: Yale University Press, 147–156; Bruno Bettelheim (1982) *Freud and Man’s Soul*, New York: Vintage Books, 47–48; Fornäs (1998) 270–271; Ricœur (1970) 382–385; Siltala (2001a) 177–179, 182–184.
22. Johan Fornäs in tapaan käytän tässä käsitettä ’teksti’ arkikielestä poikkeavassa, totuttua laajemmassa mielessä. Tarkoitin sillä paitsi verbaalista tai kirjoitettua tekstiä, myös kuvien, veistosten tai arkkitehtuurin muotoja, musiikillisia ääniä, kehon liikkeitä tai näiden ja muiden symbolisten kokonaisuuksien yhdistelmiä; ks. Fornäs (1998) 182–183.
23. Alford (1989) 149–152; Fornäs (1998) 218–228, 241–246; Jalava (2000) 335–339; Ricœur (2000) 116–126; Siltala (1999a) 18–26; Siltala (2001a) 111–112, 147–148, 176–179, 184–186, 190–192; Jussi Silvonen (1997) ’Psyykinen ’näyttämö’ ja syvähermeneutiikka: teesejä psykoanalyysin kohteesta’, teoksessa Juhani Ihanus (toim.), *Psykoterapiat eilen ja tänään*, Helsinki: Yliopistopaino, 117–123.

kisten ja intersubjektiiivisten kokemusten suhde; tapa, jolla ensiksi mainitut muokkaavat jälkimmäisiä ja päinvastoin. Maailma olisi epäilemättä varsin erilainen paikka, jos ihmiset olisivat kansallisfilosofimme J. V. Snellmanin postuloimia itselleen läpinäkyviä, kaikki motiivinsa tiedostavia, maailmanhengen tavoin absoluuttisen rationaalisia ja oikeamielisiä toimijoita. Sikäli kuin historiaa kuitenkin ovat pääsääntöisesti tehneet tavalliset kuolevaiset, psykohistoria oikeuttaa paikkansa historian tutkimuksen kentässä tunnistamalla ja hahmottamalla niitä osin tiedostamattomia kokemis- ja tunteidenkäsitteilytapoja, joita muut historian tutkimuksen suuntaukset eivät tarkastele.²⁴

Muiden ”uusien historioiden” tapaan psykohistorialla on myös emansipatorinen ulottuvuutensa. Sen päämääränä ei ole vain rikastuttaa menneisyyttä koskevia tulkintojamme, vaan myöskin suhteellistaa, kyseenalaistaa ja purkaa oman aikamme itsestäänselvyksiä. Samalla kun erilaisia salattuja, alitajuisia tai torjuttuja merkityksiä tehdään tunnetuiksi, mahdollistuu myös uusien merkitysten rakentaminen, niiden jakaminen muiden ihmisten kanssa sekä kysymys siitä, voisimmeko konkreettisesti elää elämäämme tässä ja nyt jollakin henkilökohtaisesti tyydyttävämällä ja eettisesti kestävämällä tavalla.²⁵ Tutkimuksen oikeutus ei kuitenkaan ole pelkästään uuden tiedon ja siihen perustuvien käytännön sovellutusten etsimisessä. Tavoitteena voi myös pitää ihmisen – oman itsemme – perustavan ristiriitaisuuden ja sisäisen epäidenttisyyden tunnistamista ja hyväksymistä. Psykoanalyttikko Eero Rechartia mukaillakseni tässä ei ole kyse niinkään tietämisestä kuin tietämättömyyden sietämisestä.²⁶

Psykohistoriallinen tutkimus Suomessa

Palstatilan rajallisuuden vuoksi katsaukseni ei ole kattava bibliografia vaan yleissilmäys. Se ei ole myöskään kriittinen lähiluku, sillä oikeudenmukainen kritiikki edellyttäisi kunkin tutkijan käyttämien teoreettisten mallien ja historiallisen lähdeaineiston tulkinnan yksityiskohtiin menevää tarkastelua. Mitään yhtenäistä metodioppia tai

teoreettista kaanonia psykohistoriassa ei ole, joten jos psykoanalyttisten teorioiden soveltaminen historian tutkimukseen edes jossain muodossa hyväksytään, on tulkintojen uskottavuus ratkaistava tapauskohtaisesti.

Psykohistoria on suomalaisen historian tutkimuksen kentässä henkilöitynyt siinä määrin Helsingin yliopiston Suomen historian professori Juha Siltalaan, että joskus on jopa esitetty, ettei koko maassa muita psykohistorioitsijoita olisikaan.²⁷ Vaikkei Siltala sentään ole aivan näin yksinäinen ratsastaja, on hänellä kiistämättä ollut Suomessa täysin keskeinen rooli sekä psykohistorian teoreettisena innovaattorina että teorioiden käytäntöön soveltajana.²⁸ Siltala etsiytyi psykohistorian pariin väitöskirjansa *Lapuan liike ja kyyditykset 1930* (1985) jälkeen, sillä työ oli kyseenalaistanut perinteisen poliittisen historian kirjoituksen lähtökohtaisen oletuksen rationaalisesti intressejään ajavasta poliittisesta subjektista. Siltalan mukaan lapualaisten toimintaa ei viime kädessä motivoinutkaan kommunismin aiheuttama ulkoinen uhka vaan porvarillisen rintaman oma sisäinen hajaannus. Kun monimutkaistuva, luokkiin, kieliryhmiin ja puolueisiin jakautunut moderni maailma tuntui käyvän yhä mahdottomammaksi käsitellä ja hallita, tarjosivat ristiriitojen etäännyttäminen itsestä, ”hyvän” ja ”pahan” jyrkkä lohkominen, poliittisten vastustajien demonisointi ja pyrkimys ”eheyttää” kansa pakkokeinoin yhteisten arvojen sitomaksi kokonaisuudeksi suojan minuutta sietämättömällä tavalla hajottaneita tunteita vastaan. Sinänsä tällainen arvokonsensusa ajanut integraatiopolitiikka ei kuitenkaan ollut Lapuan liikkeen äärioikeistolaisten erityispiirre, vaan Siltala tunnisti saman tendenssin niin snellmanilaisen nationalismiin, marxilaisen työväenliikkeen kuin oman aikamme markkinavetoisen uusliberalisminkin taustalta.²⁹

Jos olisi nimettävä yksi suomalaisen psykohistorian avainteksti, sellainen olisi epäilemättä Siltalan vuonna 1989 julkaisema laaja artikkeli *The Dimension of Change in Psychohistory*.³⁰ Siinä hän ensinnäkin tarkastelee kriittisesti erilaisia psykoanalyttisia suuntauksia Jacques Lacanista ja Klaus The-

weleitista Frankfurtin koulukunnan freudomarxilaisiin ja klassisesta psykoanalyysistä objektisuhdeteoriaan rakentaen samalla omaa psykoanalyttis-kulttuuriteoreettista viitekehystään. Lisäksi hän esittää ”suomalaisen ahdistuksen historiasta” hypoteeseja, joiden käsittelyyn hänen myöhempi tuotantonsa on viime vuosiin saakka perustunut.³¹

Karkeasti yleistäen tässä ”ahdistusprojektissa” on ollut kysymys suomalaisen kulttuurin tunteidenkäsittelytavoista, joiden kautta (myöhäis)moderneja yksilösubjektuksia on rakennettu joitain inhimillisiä piirteitä valitsemalla ja toisia karsimalla. *Suomalaisessa ahdistuksessa* (1992) Siltala tarkastelee 1700–1800-luvun vaihteen vanhaa herännäisyyttä, joka hänen mukaansa on modernin yksilöitymisahdistuksen ensimmäinen murroskohta Suomessa. Kun kuuluminen pyhitettyyn järjestykseen säädyn, suvun ja kirkon välityksellä ei enää riittänyt takamaan yksilön psyykkistä koossapysymistä, kysymys itsesuhteesta ja henkilökohtaisesta pelastuksesta nousi huomion keskipisteeseen. Siltala toteaa, että herännäisyys pohjusti modernin yhteiskunnan eturistiriidat ohittavaa integrointitapaa, sillä se satoi yksilöt sisäiseen tilintekoon ikuisen moraali-järjestyksen kanssa saaden ristiriidat näyttämään yksilön ahneudelta ja himokkuudelta. Vaikka se hetkittäin sallikin sielunhädän symboloinnin ja jakamisen toisten ihmisten kanssa, se samanaikaisesti yhteiskunnallisti ja yksilöi siten, että yksilön vaatimukset yhteiskunnalle kääntyivät yhteiskunnan moraaliseksi vaatimuksiksi yksilölle.³²

Miehen kunniasa (1994) Siltala analysoi mieselämäkerta-aineiston pohjalta (myöhäis)modernien suomalaisten miesten tyypillisiä tunteidenkäsittelytapoja. ’Suomalainen mies’ ei tässä ole mikään todellisten miesten 1:1 -kuvaus vaan ideaalityyppi, jonka kautta Siltala tuo esiin miesten ainutkertaisista elämäkokemuksista joitain ehdollisia säännönmukaisuuksia ja toistuvuuksia. Siltalan mukaan sekä uskonnollinen että poliittinen viitekehys ovat nyky-yhteiskunnassa menettäneet merkitystään, ja yksilö on yhä enemmän yksin sekä taloudellisesti toimijana että merkitysten luojana. Mie-

hisyydestä onkin tullut normi ”normittomassa” yhteiskunnassa, jossa hylättävän ja hyväksyttävän raja piirtyy jokaisen yksilön omaan mieleen ja ruumiiseen.³³

Massiivisessa *Valkoisen äidin pojissa* (1999) huomion keskipisteessä on autonomian ajan suomalainen sivistyneistö ja sen erilaiset yritykset ratkaista yksilöitymisen ja yhteenkuulumisen välistä ristiriitaa. Lapuan liikkeen ilmentämän tuhoavan nationalismin rinnalle nousee äidilliseksi mielletyn isänmaan ihanne, jonka turvin kansalliset ”herättäjät” ja reformaattorit saattoivat myös mobilisoida myönteisiä tunteitaan, kokea solidaarisuutta muita väestöryhmiä kohtaan ja tuntea oman elämänsä yliyksilöllisesti merkitykselliseksi tekemällä kokonaisuuden edun nimissä henkilökohtaisia uhrauksia. Siltalan tavoitteena ei silti ole mikään 1800-luvun fennomaanisen sivistysporvariston rehabilitaatio, vaan kriittisen vertailukohdan esittäminen nyky-yhteiskunnalle, jossa ”kollektiivinen pakko tuotetaan yksilöllisen kil-

24. Ala (1999) 14–15; Alford (1989) 11–12, 53–55, 62–64, 93, 191–194; Elliott (1999) 145; Siltala (2001a) 128–131, 148–153, 160, 177–179.

25. Elliott (1999) 73; Hall (1999) 204–211; Siltala (1990) 87–128; Siltala (1996) 137–145; Siltala (2001a) 138, 142–147, 168–169.

26. Alford (1989) 159; Rechartd (1988) 56.

27. Juha Sihvola (1993) ’Psykohistorian herätysliike’, *Historiallinen Aikakauskirja* 1, 28.

28. Siltala itse on tarjonnut suomalaisen psykohistorian pioneerityön kunniaa sosiologi Olavi Moilasen tutkimukselle Kainuun herännäisyyden alkuvaiheista. Tämän katsauksen puitteissa on kuitenkin mahdollista tarkastella vain varsinaisten historiatieteen edustajien tekemää psykohistoriaa; ks. Olavi Moilanen (1987) *Elämän pubuteltavana. Tutkimus ahdistuksen käsitteistä herännäisyyden alkuvaiheissa ja tämän vuosisadan Kainuussa*, *Therapeia-säätiön julkaisusarja* 2., Paltamo: Therapeia-säätiö; Juha Siltala (1988) ’Suomalaisen psykohistorian pioneerityö’, *Historiallinen aikakauskirja* 3, 217–223; Siltala (1990) 94–95.

29. Juha Siltala (1985) *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*, Keuruu: Otava, erit. 441–*passim.*; Siltala (1990) 2–6, 100–125; Siltala (1996) 141–150.

30. Juha Siltala (1989) ’The Dimension of Change in Psychohistory’, teoksessa Antero Tammisto, Katariina Mustakallio ja Hannes Saarinen (toim.) *Miscellanea*, *Studia Historica* 33, Vammala: Suomen Historiallinen Seura. Tässä kirjoituksessa olen käyttänyt lähteenä artikkelin suomenkielisen alkutekstin monistettua, korjailtua 3. painosta, ks. Siltala (1990).

31. Siltala (1990).

32. Siltala (1990) 93–100; Siltala (1992).

33. Siltala (1994).

pailun kautta, kustomoidusti”.³⁴ Siltalan uusin tutkimus tarkastelee nimenomaisesti työelämän muutoksia ja yksilöllisen liikkumattilan tosiasiallista laajuutta siirtäessä poliittisesti säädellystä kansallisvaltiosta kohti säännöstelystä vapautettua maailmantaloutta.³⁵

Juha Siltalan rinnalle psykohistorian suomalaisiksi uranuurtajaksi voidaan nostaa Lapin yliopiston kulttuurihistorian lehtori Marja Tuominen. Väitöskirjatyössään *”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”* (1991) Tuominen tutki suuriksi ikäluokiksi kutsuttujen nuorten 1960-luvulla synnyttämiä vastakulttuuriliikkeitä ja niiden yhteentörmäystä suomalaisen valtakulttuurin kanssa. Tuominen tarkasteli sukupolvikonfliktin ja nuoruuden käsitteitä Karl Mannheimin sukupolvianalyysin avulla rikastuttaen teemaa Lloyd de Mausein psykohistorialla ja Soili Hautamäen kollektiivista traumaa ja sen synnyttämää toistamispakkoa koskevilla tutkimuksilla. Keskeisenä tutkimuskysymyksenä oli se, miten ulkoinen todellisuus muutoksineen ja ihmisen sisäinen todellisuuskokemus omine kehitys- tai taantumispyrkimyksiineen kohtasivat tai eivät kohdanneet. Tuomisen mukaan sotasukupolvi tarjosi nuorisolle massiivista lähettilästehtävää omien kollektiivisten traumojensa hoitajana, puolustusmekanismiensa turvaajana ja vanhan todellisuuden jälleenrakentajana. Konflikti syntyi, kun nuoriso, jolla muuttuneessa maailmassa oli oma ”sotansa” käytävänä, kieltäytyi alistumasta kollektiivisen yliminän uhriksi ja kääntämästä historian pyörää taakse päin. 1960-luvun radikalismien ytimessä olikin Tuomisen mukaan erilaisten todellisuuskokemusten ja niihin perustuvien todellisuudentulkintojen välinen ristiriita. Siihen sisältyi paitsi kulttuurin kriisin myös sen muutoksen siemen.³⁶

Tuomisen esseekokoelma *Bysanttilainen triptyyksi* (1997) on suomalaisen psykohistorian pioneerityö sikäli, että siinä sovelletaan psykoanalyttisia teorioita ajallisesti ja paikallisesti omastamme suuresti poikkeavassa kontekstissa. Tuominen etsii kuvallisista ja kirjallisista lähteistä hahmoa niille kulttuurisille tekijöille, jotka vaikuttivat 1000-luvun molemmin puolin bysanttilaisen

Maria-kuvan syntyyn. Hän toteaa, että Jumalansynnyttäjän kuva oli bysanttilaisen kosmologian, ihmiskuvan ja etenkin naiskuvan tavoin kaksijakoinen. Yhtäältä Maria oli objektisuhdemielikuvien ”hyvä äiti”, jonka hoivan kohteena ihminen sai kokea olevansa ja jonka ideaaliset ominaisuudet hän sai sisäistää myös omiksi ominaisuuksikseen. Toisaalta Maria oli kuitenkin ihmisen omaa kasvua tukahduttava heijastuma kaikesta siitä ylivoimaisesta, jonka kaltaiseksi ihminen itse ei koskaan pystynyt kasvaamaan. Tätä puolta ilmensi myös Marian idealisoiminen neitseenä, minkä Tuominen yhdistää pyrkimykseen kontrolloida naisten seksuaalisuutta esimerkiksi hunnuttamisen ja naistenhuoneeseen sulkemisen avulla. Ajallisesta ja sisällöllisestä etäisyydestä huolimatta Tuominen löytää aineistostaan yhtymäkohtia myös omaan aikaamme. Tarkastelun ytimessä on hänen mukaansa sama kysymys, jonka Siltala esittää *Suomalaisessa abdistuksessa*: ”Millainen minä olen ja saanko minä elää sellaisena kuin olen?”³⁷

Suomalaisen psykohistorian ”toista polvea” edustavat ne tutkijat, jotka parhaillaan valmistelevat väitöskirjojaan Juha Siltalan vetämän *Länsimaisen yksilöllisyyden historia* -tutkijaseminaarin puitteissa. Fil. lis. Juha Alan lisensoitustyö *Suomi-neito ja suojeleusikä* (1999) tarkastelee Suomen kansallismielisen sivistyneistön tunnereaktioita sortovuosien venäläistämispoliittikkaa kohtaan. Alan mukaan aikakauden valtiollis-poliittiset muutokset nostattivat näiden ihmisten mielissä niin voimakkaita tuntemuksia totutun maailmanjärjestyksen ja tulevaisuudentoiveiden romahtamisesta, että seurauksena oli (tiedostamaton) pelko myös omasta psyykkisestä hajoamisesta sekä tukahduttujen seksuaalisten ja aggressiivisten yllykkeiden esiin nousemisesta. Psykologisesta näkökulmasta siveellisyyserikoksia koskevan lainsäädäntötyön ja yleensä sukupuolimoraaia koskevan keskustelun vilkastuminen juuri sortovuosien aikana olikin yritystä käsitellä kollektiivisten ryhmäfantasioiden avulla näitä yksilötason psyykkisiä hajoamispelejä.³⁸ Tulevassa väitöskirjatyössään Ala tutkii 1980-luvun jälkipuoliskon taloudellista ylikuumenemista ja ”kasinotalout-

ta” keskittyen erityisesti ilmiön taustalla oleisiin (tiedostamattomiin) psykologisiin tekijöihin ja motiiveihin. Teoreettisella tasolla hän yhdistää psykohistoriaan kaaosteoreettisia näkemyksiä. Alan mukaan kvalitatiiviselle psykohistoriantutkimukselle voidaan epälineaarisiin malleihin perustuvien tietokonesimulaatioiden avulla etsiä kvantitatiivista perustaa.³⁹

Fil. maist. lkka Levä valmistelee väitöskirjaansa poliisikulttuurin psykohistoriasta ns. toisen tasavallan Suomessa (1944–1994). Levä tutkii poliisien aseman ja yhteiskunnallisen roolin muuttumista sekä tuon muutoksen vaikutuksia poliisien ammatti-identiteettiin. Poliisia tarkastellaan ryhmäfantasioiden ja ristiriitojen leikkauspisteessä, sillä tekemiensä poliisihaastattelujen ja kirjallisen lähdeaineiston perusteella Levä on todennut, että poliisiin on tutkimusaikana kohdistunut voimakkaita projektiiivisia paineita erityisesti 1940-luvun ”vaaran vuosien”, 1970-luvun suomettumisen ja 1990-luvun laman kaltaisina yhteiskunnallisina muutoksina ja kriisiaikoina.⁴⁰ Levä on myös muun muassa julkaissut tutkimuksen Suomen Kulttuurirahaston 1930-luvun perustamiskeräyksen merkitys yhteyksistä kansalliseen ajatteluun. Levän mukaan rahaston perustajia elähdytti ajatus ”kansallisesta eheytyksestä”, joka olisi saattanut talous- ja kulttuurielämän kansallisten piirien eli ”hengen” hallintaan. Valtapyrkimysten ohella hankkeeseen kuitenkin liittyi myös toisten ihmisten aitoa huomioonottamista, mikä teki siitä suomalaisen hyvinvointivaltioihanteen edelläkävijän jo kauan ennen hyvinvointivaltion toteuttamista.⁴¹

Jukka Relander, MA, tarkastelee työnimellä *Toveri, mitä odotat? – Kun vallankumous ei tullutkaan (1968–78)* kulkevassa väitöskirjatyössään 1960-luvulla puhunneen sukupolvikonfliktin 70-lukulaisia reaktioita, joukkoliikkeitä, kollektiivisia identiteettejä ja kommunismia keskittyen erityisesti taistolaiseen opiskelijaliikkeeseen. Relanderin lähtökohtainen tutkimuskysymys on se, miksi Suomen sulkeutuneeksi, ahdasmieliseksi ja yksitotiseksi kokeneet taistolaisaktivistit valitsivat muutoksentekevälaineeseen sulkeutuneen, ahdasmielisen ja yksi-

totisen kommunismin. Relanderin mukaan taistolaisuudesta voidaan puhua totalitaristisena käänteenä, jossa todellisuus määrittyi objektiiviseksi mielletyn ulkoisen kautta ”Toisen” silmin ja intellektualisointi torjui emotionaalisen suojaten yksilöitä sisäisiltä, psyykkisiltä konflikteilta. Relander näkee tässä yhteyden snellmanilaiseen perintöön, jossa vapaus miellettiin vapaaehtoiseksi alistumiseksi ainoaan ”oikeaan” ja ”järkevään” järjestykseen, mutta myös jatkuvuutta oman aikamme markkinakuriin. Relanderin sanoin ”tulosjohtaminen on parasta leninismää, sielun funktionalisoimista palvelemaan yksilön itseymmärryksen ulkopuolisia tavoitteita, asetti ne sitten NKP tai uusinnokas konsulttitoimisto”.⁴²

34. Siltala (1999a); Siltala (2001a) 143–145.

35. Ks. esim. Juha Siltala (2000) 'Kansalaisesta työvoimavaraksi? Palkkatyöntekijän muutos poliittisesti säädellystä kansallisvaltiosta säännöstelystä vapautettuun maailmantalouteen', teoksessa Kimmo Kevätsalo et al. (toim.), *20 muutoksen vuotta metallityöläisen elämässä*, Metallityöväen Liitto ry, 40–81.

36. Marja Tuominen (1991) *Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia*. *Sukupolvihegemonian kriisi 1960-luvun suomalaisessa kulttuurissa*, Helsinki: Otava.

37. Tuominen (1997); vrt. Siltala 1992, 12.

38. Ala (1999), erit. 10–15, 212–217.

39. Juha Ala (2000) 'Historiallisten prosessien dynamiikka ja psykohistoria', *Historiallinen Aikakauskirja* 2, 142–151.

40. Ilkka Levä (2001) 'Metrofantasiat – Teknostruktuurin todellisuutta luova maskuliinisuus kriisissä', julkaisu tieteellinen esitelmä, Historiallisuus yhdistyksen 'Maskuliinisuuden historia' -seminaari 21.11.2001 [<http://www.helsinki.fi/bum/hist/ybd/julk/mask01/leva.pdf>]; Ilkka Levä (2002) 'Fantasies of Resurrection of a Collapsed Community or Search of a Sacrificial Victim and Denial: Police Murders in Helsinki 1997', julkaisematon tieteellinen esitelmä, the 6th European-American Congress in Psychohistory, Vichy – Clermont-Ferrand, Ranska, 5.–8.7.2002; "In the Beginning There Was Identity Crisis" – The History of Finnish Police Culture in the 1940's", julkaisematon tieteellinen esitelmä, The 21st Nordic Sociology Congress – 'Network Society: Opportunity or Oppression?', Reykjavik, Islanti 15.–17.8.2002.

41. Ilkka Levä (2001) *Sivistyneistön ja kansan uusi liitto. Suomen Kulttuurirahaston perustamiskeräykset ja kansallinen ajattelu*, Cultura, Suomen Kulttuurirahaston julkaisuja II, Helsinki: Suomen Kulttuurirahasto.

42. Jukka Relander (1999) 'Taistolaisuuden psykohistoriaa', teoksessa Sari Näre (toim.) *Tunteiden sosiologia. II Historiaa ja säätelyä*, Tietolipas 157, Hämeenlinna: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 190–226; Jukka Relander (2001a) *Toveri, mitä odotat? – Kun vallankumous ei tullutkaan 1968-78*, julkaisematon posteriteksti, Historiantutkimuksen uusi aalto esittäytyy -teemapäivä, Historian laitos, Helsingin yliopisto 16.5.2001.

Lopuksi mainittakoon myös oma valmis-teilla oleva väitöskirjatyöni filosofi Rolf Lagerborgin (1874–1959) kulttuuriradikalismista ja kristillis-idealismista kansallisuusaatteen yhteentörmäyksestä autonomian ajan Suomessa. Siinä tarkastelen modernin länsimaisen yksilösubjektin ja identiteetin muotoutumista sekä yksilöitymisen ja yhteenkuulumisen välisiä jännitteitä sellaisina kuin ne näiden etupäässä akateemisten miesten teksteissä ja toiminnassa välittyvät. Vaikka lähestymistapani onkin ennen kaikkea aatehistoriallinen¹³ ja olen ammentanut perusasetelmani filosofi Charles Taylorin tutkimuksista¹⁴, hyödynnän myös psykohistorian avaimia näkökulmia minuuden rakentumiseen. Ilman tiedostamattoman tason huomioimista on nähdäkseni mahdotonta täysin ymmärtää esimerkiksi sitä, miksi J. V. Snellman niin vimmaisesti takertui yksikielisyyden vaatimukseen tai Rolf Lagerborg ääribehavioristiseen ärsyke-reaktiomalliin, jonka hän itsekin implisiittisesti muussa tuotannossaan kumosi. Tutkimukseni teoreettisena taustana on Paul Ricœurin kaltaisten tulkinnan teoriaan perehtyneiden filosofien kehittämä mannermainen hermeneutiikka. Sen kautta voidaan toivoakseni poistaa monien historioitsijoidenkin jakama ennakkokäsitys siitä, ettei historiallisen lähdeaineiston välityksellä koskaan voitaisi päätellä mitään toisten ihmisten sisäisestä maailmasta.¹⁵

Psykohistorian tulevaisuus: museo vai akatemia?

”Uusista historioista” kenties vain naishistoria on saanut osakseen yhtä ankaraa arvostelua kuin psykohistoria. Kun maltillinen kritiikki on puuttunut yksittäistapauksissa esiintyviin historiallisen ja teoreettisen kontekstin hämärtyksen kaltaisiin ongelmiin,¹⁶ on jyrkimmässä puheenvuorossa vaadittu rahoituksen kieltämistä kaikilta sellaisilta uusilta tutkimuksilta, jotka vähimmässäkään määrin hyödyntävät apunaan psykodynaamisia teorioita.¹⁷ Jyrkän linjan kritiikille tyydyttäviä on ollut se, ettei psykoanalyysin piirissä kehiteltyjä käsityksiä suostuta arvioimaan tasavertaisesti muiden tutkimusten kanssa eikä kilpailevien selitysmallien paremmuutta myöskään osoiteta soveltamal-

la niitä samaan empiiriseen aineistoon.¹⁸ Sen sijaan psykoanalyysi sen kaikissa eri muodoissa julistetaan yksioikoisesti ”pseudotieteeksi ja uskomusjärjestelmäksi, jonka paikka on museossa eikä akatemiassa”.¹⁹

Vaikka psykohistoria ei olekaan psykoanalyysia, merkitsee jälkimmäiselle langeitettu kuolemantuomio samalla myös ensiksi mainitun teoreettisten perusteiden kyseenalaistamista. Tässä yhteydessä en valitettavasti voi mennä psykokritiikin yksityiskohtiin,²⁰ joten esitän vain sen keskeisimmät argumentit siten kuin ne itse olen ymmärtänyt. Kriitikoiden mukaan psykoanalyttisten teorioiden taustalla on institutionalisoitunut liike, jonka ideologia on palautettavissa Sigmund Freudin väitteisiin ja tutkimusmenetelmiin. Tätä dogmaattista perustaansa psykoanalyysi ei avoimesti uudelleenarvioi, vaan torjuu esimerkiksi kognitiotieteen ja evoluutiopsykologian tieteellisesti kestävämmät tulkintamallit sekä tieteellisyyden perustana olevat vaatimukset empiiristen kokeiden toistettavuudesta ja niiden tulosten ennustettavuudesta. Sen sijaan että lähtisi liikkeelle tutkittavien ihmisten omista käsityksistä koskien heidän motiivejaan ja mielentilojaan, psykoanalyttinen tulkinta on piilevien motiivien paljastamista ja nojaa aina johonkin kovaan kausaaliteoriaan. Sen symbolista tulkintavälineistöä vastaan on vaikeaa tai mahdotonta esittää vastaväitteitä, sillä se oikeuttaa itsensä kyvyllään nähdä muilta salattu tai muiden torjuma ”korkeampi Totuuden sfääri”. Ongelmallista on myös yleistysten tekeminen psykiatristen tapausten pohjalta. Erityisesti nykyisen suomalaisen psykohistorian rasitteena on vielä freudilaisuuden pitäminen paitsi tieteenä myös edistyksenä. Tien päässä hämmöittääkin psykoanalyttisen teorian muuttaminen sen totuusarvosta riippumattomaksi marxilaisuuden kaltaiseksi yhteiskuntauskonnoksi, jonka kannattajat tieteellistävät arveluttavalla tavalla oman arvomaailmansa ja leimaavat sen vastustajat myös oikeudenmukaisen ja tasa-arvoisen yhteiskunnan vihollisiksi.²¹

Psykoanalyysia soveltavat tutkijat puolestaan korostavat käyttävänsä sitä ainoastaan valikoivasti ja kriittisesti muihin teorioihin

yhdistellen. He ovat tietoisia psykoanalyysin historiaan liittyvistä dogmaattisista piirteistä, mutta toteavat, ettei ideologisaatio ole psykoanalyysiin sisäänrakennettu ominaisuus, vaan ainoastaan yksi sen mahdollinen käyttötapa. Psykoanalyysia voidaan käyttää myös ihmisten henkisen liikkumavaran laajentamiseen ja sitä kautta oikeudenmukaisemman yhteiskunnan rakentamiseen, vaikkei näiden asioiden välillä mitään kohtalonyhteyttä vallitsekaan. Psykoanalyysin puolustajat eivät myöskään ole tietämättömiä aivotutkimuksen tai käyttäytymistieteiden uusimmista saavutuksista, mutta löytävät niistä vahvistusta esimerkiksi varhaishoivan merkityksen ja tiedostamattoman toistamispaikan kaltaisille käsityksille. He kuitenkin toteavat, ettei psykoanalyttista tietoa voida arvioida samojen tieteellisyiden kriteerien mukaisesti.

Olisi esimerkiksi mahdotonta valita sattunaisotoksella kontrolliryhmä, joka altistettaisiin samoihin olosuhteisiin kuin vaikkapa Juha Siltalan *Miehen kunniassa* esiintyvä elämäkertakilpailun osanottajien joukko. Yhteinen ihmisyytemme mahdollistaa silti näiden miesten kokemusten ehdollisen yleistettävyyden, sillä psykoanalyttisessa teoriassa ”normaalin” ja ”psykiatrisen taudin” välillä on vain aste-ero eikä laadullista kuilua. Käytännössä on myös mahdotonta vetää rajaa arveluttavien ”psykopaljastusten” ja sallittujen semioottisten, fenomenologisten tai itseintressiin palautuvien tulkintojen välille, sillä mikään niistä ei tosiasiassa pysytele pelkästään toimijoiden itsensä ilmaisemien motiivien ja käsitysten tasolla. Psykoanalyttinen ajattelu ylipäättään on luonteeltaan metaforista, joten esimerkiksi käsitteet ”se”, ”minä” ja ”yliminä” on ymmärrettävä kokemusta jäsentäviksi vertauskuvallisiksi ilmauksiksi eikä kirjaimelliseksi väitteiksi vastaavien kiinteiden entiteettien olemassaolosta.⁵²

Keskustelua yli kymmenen vuotta seuranneena ja siihen itsekin sivuroolissa osallistuneena⁵³ en ole voinut välttää käsitystä, että kyse on pohjimmiltaan kahdesta erilaisesta ihmis- ja tiedekäsityksestä, joiden ero johtuu angloamerikkalaisen ja mannereurooppalaisen tutkimustradition erilaisuudes-

ta. Psykokritiikki perustuu pitkälti yhdysvaltalaiseen positivistis-pragmaattiseen ajatteluun, joka korostaa tutkijan ja tutkimuskohteen erillisyyttä sekä kokeiden toistettavuutta ja tulosten todentamista tilastollisin tai laskennallisin menetelmin. Ihmiskäsityksessään se painottaa autonomisen ja rationaalisesti omaa etuaan ajavan toimijan perspektiiviä. Psykoanalyttinen tieto puolestaan palautuu hermeneuttiseen traditioon, joka erottaa luonnontieteestä (*Naturwissenschaft*) ns. ”hengentieteet” (*Geisteswissenschaften*), joissa tiede on tekemisissä itsemme kaltaisten toisten ihmisten kokemusten kanssa eikä tutkijaa siten voida eristää tutkimuskohteestaan. Siinä ei kielletä tiettyjen evoluution myötä kehittyneiden toimintavalmiuksien tai geneettisten ominaisuuksien olemassaoloa, mutta kiin-

43. Aatehistoriallisella lähestymistavalla ymmärän historioitsija Markku Hyrkkäsen tavoin asioiden käsittämisen tutkimista eli pyrkimystä ymmärtää asioille ja ilmiöille annettuja historiallisia merkityksiä; ks. Markku Hyrkkänen (1989) 'Aatehistorian mieli', *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 325–326, 328–329.

44. Ks. esim. Charles Taylor (1989) *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*, Cambridge: Harvard University Press.

45. Jalava (2000) 334–340; Marja Jalava (2001) 'Jumalan kuolema? – nietzscheläiset ja kollektivistinen kansallsidealismi autonomian ajan Suomessa', *Historiallinen Aikakauskirja* 4, 390–402.

46. Esim. Sihvola (1993).

47. Janne Kivivuori (2001a) 'Kysymys psykoanalyysin asemasta tieteessä', *Tieteessä tapahtuu* 2, 57–58.

48. Jukka Relander (2001b) 'Vainaja voi hyvin', *Tieteessä tapahtuu* 3, 66–67; Siltala (2001a) 125–126.

49. Petteri Pietikäinen (2000) 'Psykokulttuurin kritiikki', *Tieteessä tapahtuu* 8, 11.

50. Psykoanalyysin ja psykohistorian ympärillä Suomessa käydyistä viimeaikaisista keskustelusta ks. Janne Kivivuoren, Petteri Pietikäisen ja J.-P. Roosin kirjoitukset julkaisuissa *Tieteessä tapahtuu* 8/2000, 2/2001, *Yhteiskuntapolitiikka* 3, 5–6/1999, 1, 5/2000, 3/2001 sekä Marja Jalavan, Matti Kortteisen, Tuomas Nevanlinnan, Jukka Relanderin ja Juha Siltalan vastaukset *Tieteessä tapahtuu* 1, 3/2001 ja *Yhteiskuntapolitiikka* 4/1999, 3/2000, 2–3/2001.

51. Ks. erit. Janne Kivivuori (2001b) 'Freudilaisuus – älymystön liike ja ongelmallinen teoria', *Yhteiskuntapolitiikka* 3, 287–292; Petteri Pietikäinen (2001) 'Psykokulttuurista', *Tieteessä tapahtuu* 2, 52–57.

52. Relander (2001b); Siltala (2001a); Siltala (2001b); yleisellä tasolla Bettelheim (1982) 39–44, 53–63; Ikonen ja Rechartt (1994) 11–19; Rechartt (1988b) 147–149.

53. Marja Jalava ja Jukka Relander (2001) 'Huomioita Petteri Pietikäisen artikkelista "Psykokulttuurin kritiikki"', *Tieteessä tapahtuu* 1, 66–71.

nostuneita ollaan ennen kaikkea siitä kulttuurisesta muunteluvapaudesta, jonka ihmisen lajityypilliset piirteet sallivat. Vastaavasti "hengentieteiden" ihmiskäsityksessä painottuvat toimintamotiivit, jotka ylittävät itsensäilytyksen välttämättömyyden. Jyrkän linjan psykokritiikissä nämä erilaiset teoreettiset näkökulmat on asetettu kilpaileviksi todellisuusselityksiksi, mutta yhtä hyvin niiden voi nähdä myös kuvaavan eri puolia inhimillisestä todellisuudesta, josta mikään teoreettinen näkökulma ei yksinään voi tarjota yhtenäistä ja kattavaa mallia.⁵⁴

Olisinkin taipuvainen väittämään, että psykohistorian suurin tulevaisuuden haaste Suomessa ei ole edellä esittelemäni psykokritiikin kumoaminen vaan murtautuminen ulos historian tutkimuksen marginaalista, jonne se on monien muiden "uusien historioiden" tavoin vaarassa jäädä. Syytä tähän voidaan osittain etsiä psykohistorioitsijoista itsestään, sillä he eivät aina ole onnistuneet esittämään teoreettisia näkemyksiään yleisesti ymmärrettävässä muodossa, jossa ne olisivat voineet avautua myös psykoanalyysiin perehtymättömälle lukijakunnalle. Mutta

oma osuutensa on myös suomalaiselle historian tutkimukselle ominaisessa lähdefetismissä, joka korostaa tutkijan arkistoista koostuvan aineiston laajuutta eikä niinkään kykyä sen käsitteelliseen ja teoreettiseen analysointiin.⁵⁵ En tarkoita, että kaikkien historioitsijoiden tulisi ryhtyä käyttämään esimerkiksi psykoanalyysin tarjoamia teoreettisia työkaluja, mutta nähdäkseni selvää on myös se, ettei teoreettinen sivistymättömyys yleisesti ottaen tuota pätevämpiä tulintoja menneisyydestä, vaan lähinnä uusintaa oman aikamme ääneenlausumattomia itsestäänselvyksiä. Raamatun kertomus syntiinlankeemuksesta puhuu myytin muodossa tuskasta, jonka tietäminen tuo mukanaan. Sikäli kuin meillä ei kuitenkaan ole paluuta ajatuksettomuuden paratiisiin, on meidät tuomittu kantamaan tätä taakkaa, jota myös ihmisen osaksi kutsutaan.

54. Yleisellä tasolla Bettelheim (1982) 18–20, 41–44; Fornäs (1998) 18–20; Ricœur (2000) 116–125; psykohistoriaan liittyen Relander (2001b); Siltala (2001a) 117, 126–130.

55. Haapala (1990) 74–77; Siltala (2001a) 137–140.

*Onnittelemme
reipasta
junioria!*

Etelä-Pohjanmaan maakuntalehti

ILKKA
on historian näkijä ja tekijä

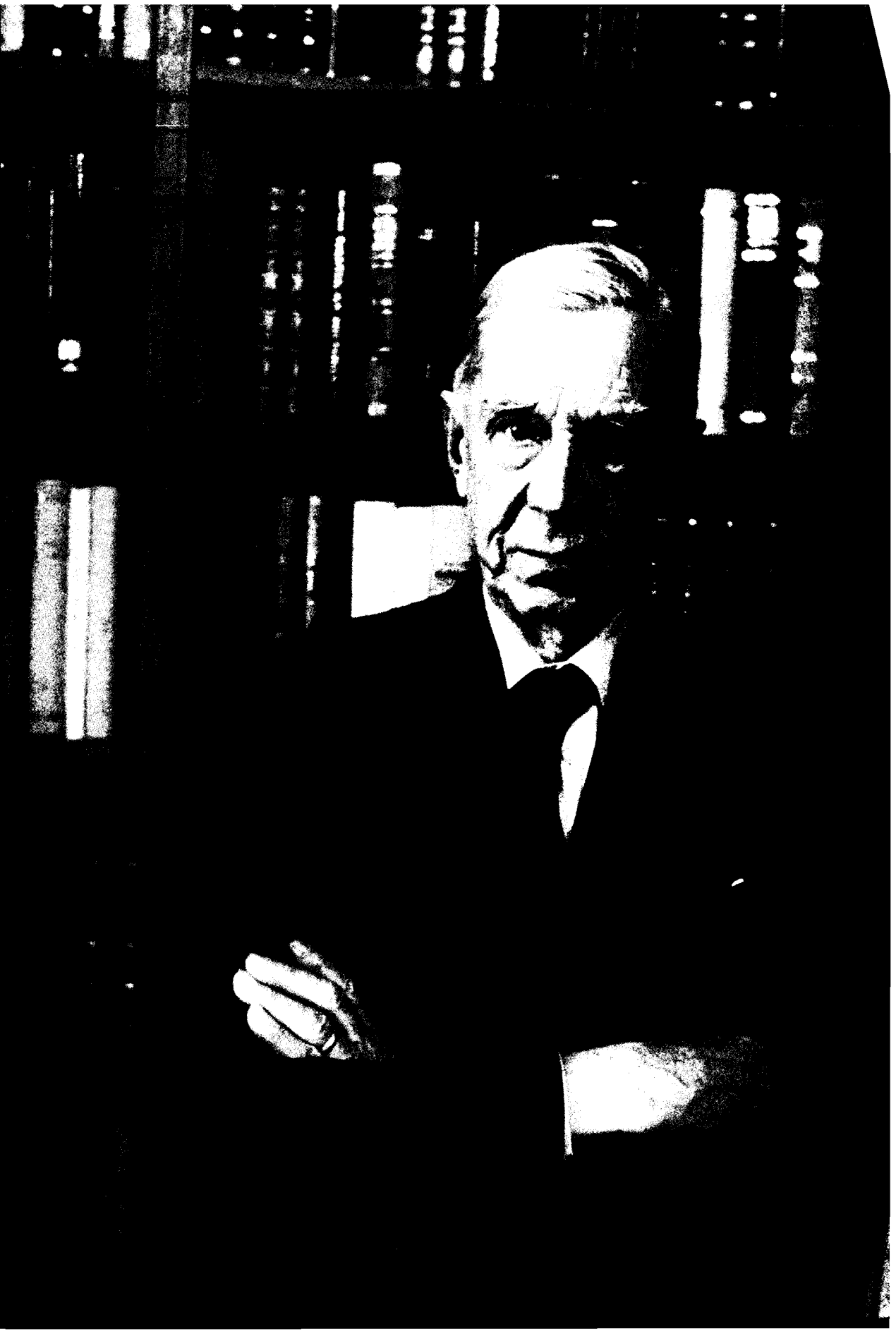
Kokemuksen hiomaa öljy- ja kaasupalvelua

Teboilin energiapalveluun luotetaan niin liikenteessä, tuotanto-
prosesseissa kuin lämmityksessäkin. Polttonesteet ja -öljyt, neste-
kaasu ja voiteluaineet ovat tärkeässä roolissa sekä yritysten että
ihmisten elämässä. Teboilin asiantuntemus ja pitkä kokemus ovat
hioutuneet palvelukokonaisuudeksi, joka varmistaa energian
saatavuuden ja toimitukset kaikkina aikoina.

TEBOIL

www.teboil.fi

Tilauspalvelu: 0800 183301

”Yleisen historian asema vahvistumassa”

Akateemikko Eino Jutikkalalla on pitkä perspektiivi suomalaiseen historiantutkimukseen. Hänen ensimmäinen artikkelinsa Historiallisessa Aikakauskirjassa ”Nastolan talonpoikaisrettelöt vv. 1773–75” julkaistiin vuonna 1931. Akateemikko Jutikkala oli lehdessä päätoimittaja vuosina 1970–82. – Haastattelu Juha Sihvola ja Veikko Kallio

Millaisena pidätte Historiallisen Aikakauskirjan vaikutusta suomalaisessa historiantutkimuksessa?

Ei voisi ajatellakaan, etteikö niin tärkeällä tieteenalalla kuin historialla olisi aikakauslehteään, joka julkaisee tutkielmia ajankohtaisista aiheista ja seuraa kotimaista tutkimusta resensoimalla tärkeimmät teokset sekä pyrkii esittelemään myös muiden maiden tutkimusta.

Millaista Historiallisen Aikakauskirjan toimittaminen oli omalla päätoimittajakaudellanne?

Päätoimittajakauteni meni vanhoja ratoja. Kansainvälisyyttä lisätäkseni perustin osaston nimeltä ”Ulkomaisten kollegojen ääni”. Osastossa yritettiin kertoa, mitä eräät skandinaaviset, venäläiset ja länsieurooppalaiset historian aikakauslehdet olivat sisältäneet, mutta sen merkitys jäi hyvin vähäpätöiseksi.

Muistan myös pohtineeni kysymystä, kuinka paljon lehdessä on käsiteltävä historian professorinvirkojen täyttämistä. Joskus aikaisemmin oli ollut tapana julkaista asiantuntijalausunnot kokonaisuudessaan. Kerran lehdessä oli jopa 42-sivuinen selostus erään viran täyttöprosessista. Nykyisin virkoja on niin paljon, että näin yksityiskoh-

tainen menettely olisi ollut jo minun aikani mahdotonta.

Oliko toimitustyössä joitakin jännittäviä vaiheita?

Erästä teosta arvosteltiin erittäin ankarasti; jouduin jopa poistamaan yhden mielestäni solvaavan lauseen, mitä harvoin tein. Tekijä oli saanut vihiä resension sisällöstä ja vaati saada vastoin käytäntöä julkaista vastineensa samassa numerossa. Hän vetosi toimituskuntaan, joka kokoontuikin ja 22 äänellä 2 vastaan hylkäsi hänen pyyntönsä.

Miten lehti on mielestänne kehittänyt niiden vuosikymmenten aikana, kun olette siihen kirjoittaneet ja sen kehitykseen vaikuttaneet?

Muutokset ovat olleet loppujen lopuksi aika pieniä. Olen haastattelua varten tehnyt pistokokeita siitä, miten arvostelut ovat jakautuneet kotimaisten ja ulkomaisten teosten kesken. Kehitys on tältä osin ollut sahaavaa, mutta vuosikymmenten myötä ulkomaisten teosten osuudessa on ollut hidasta (suhteellista) kasvua. Vuonna 1938 se oli 24 prosenttia ja vuonna 2002 33 prosenttia.

Olennainen muutos on tapahtunut kotimaisten teosten arvostelemisessa. Ennen toista maailmansotaa katsottiin, että kaikki Suomessa ilmestynyt tutkimuskirjallisuus pitäisi arvostella Historiallisessa Aikakauskirjassa. Periaatetta ei ole voitu noudattaa vuosikymmeniin.

Miten suomalainen historiankirjoitus on mielestänne kehittänyt uranne aikana?

Ainakin kvantitatiivisesti; tutkimusten määrä on tavattomasti laajentunut. Olen usein

muistellut, kuinka minun nuoruudessa ni Suomen Historiallisen Seuran ukot pohtivat, ilmestyykö tänä vuonna yhtään seuran kustantamaa kirjaa. Nykyisin Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – jolle Suomen Historiallisen Seuran julkaisutehtävä on siirtynyt – julkaisee jopa parikymmentä historiallista tutkimusta vuosittain. Samoin ennen saattoi kysyä, tuleeko tänä vuonna yhtään paikallishistoriaa. Ajoittain niitä on ilmestynyt kymmenkunta vuosittain.

Mitä ajattelette suomalaisen historiankirjoituksen laadusta: onko kehitys ollut menestystarina?

Kvalitatiivinen arviointi on vaikeata, enkä haluaisi siihen puuttua. Aina on ollut hyviä ja huonoja tutkimuksia.

Mikä on mielestänne historian tutkimuksen tehtävä? Miksi historian tutkimusta tarvitaan?

Historiankatsomuksenani pidän periaatetta, että historia on sarja odottamattomia käännteitä eikä siinä ole mitään yleisiä lainalaisuuksia. Silti voitaisiin väittää, että sillä, joka hallitsee menneisyyden, on myös parhaat edellytykset ymmärtää nykyisyyttä ja menestyä tulevaisuudessa.

Olette ollut keskeisenä yhteiskunnallisen vaikuttajana mukana myös Suomen historian kohtalonhetkinä. Miten mielestänne ovat vaikuttaneet suomalaiseen historian tutkimukseen esimerkiksi sellaiset asiat kuin toinen maailmansota, sen jälkeinen erityisuhde Neuvostoliittoon, 1960–70-lukujen radikalismi tai Neuvostoliiton hajoaminen?

Poliittinen ja aatteellinen ympäristö tietenkin vaikuttavat historiankirjoitukseen. Maailmansodan ajasta ei kuitenkaan kannata paljon puhua, sillä eihän silloin ollut aikaa tutkia historiaa. Arkistotkin oli evakuoitu.

Sodan jälkeen tuli itsesensuuri, mutta se vaikutti hämmästyttävän vähän historian tutkimukseen, ilmeisesti enemmän popularisointiin. Aiheesta kannattaisi tehdä vaikkapa proseminaaritutkielma. Yhtenä aineistona voisi käyttää teostani *A History of Finland*, josta on eri kielillä otettu parikymmentä painosta. Kun 1980-luvulle asti teok-

sessä käsiteltiin toisen maailmansodan jälkeistä aikaa vain parina kronikkamaisena pätkänä, viimeisiin painoksiin on lisätty kaksi laajaa uusinta historiaa koskevaa lukua: "YYA-Suomi" ja "Suomi Euroopan mulistuksissa".

1960- ja 1970-luvun poliittinen radikalismi ei tuottanut Suomessa mitään maininnan arvoista historian tutkimusta. Se saattoi kuitenkin vaikuttaa siihen, miten Suomen itsenäistymisen historiaa alettiin ymmärtää. Alettiin näet opettaa, että itsenäisyys on Leninin lahja Suomelle. Historiantutkimus kuitenkin oli koko ajan hyvin perillä siitä, mistä Leninin politiikassa todella oli kyse. Tuomo Polvisen kovan brezhneviläisyyden aikana vuonna 1967 julkaisemassa maltillisesti ja kiivailematta kirjoitetussa tutkimuksessa torjuttiin selkeästi ajatus itsenäistymisestä Leninin lahjana. Polvinen osoitti, ettei Lenin suinkaan tarkoittanut, että Suomi olisi jäänyt itsenäiseksi valtioksi. Kun Kekkonen viittasi puheissaan Leninin lahjaan, kysymyksessä oli hänen puoleltaan taitavaa diplomatiaa, kuten Juhani Suomi on sanonut. Radikalismien ajan perintönä voisi pitää sitäkin, että sanan vapaussota käyttö on jäänyt harvinaiseksi, vaikka sitä 1960-luvulle saakka käytettiin yleisesti. Sota oli tietenkin paljon muutakin kuin vapaussotaa.

Neuvostoliiton hajoaminen on vaikuttanut erityisesti siten, että sen arkistot ovat avautuneet. Kun asioita päästiin tutkimaan, monet salat tulivat julki. On ilmennyt, mikä on ollut ennestään tunnettujen toimenpiteiden ja ratkaisujen taustana.

Miten historian tutkimus voi puolestaan vaikuttaa yhteiskunnalliseen ja poliittiseen kehitykseen?

Ilmeisesti historialla on ollut tehtävänsä Suomessa kuten monessa muussakin maassa kansallisen identiteetin synnyssä. Poliittiset näkökohdat eivät kuitenkaan saisi estää pyrkimystä ehdottoman totuudelliseen tulokseen. Yhdyn vastikään eräässä väitöskirjassa siteerattuun A. M. Tallgrenin näkemykseen, jonka mukaan tutkimustulosten mahdollisia poliittisia aspekteja on vastenmielistä kosketella. Historiantutkija etsii vain totuutta, poliitikot käyttävät tuloksia sitten

hyväkseen omalla tavallaan tarkoituksenmukaisesti.

Historiantutkimus on tieteenala, joka näkyy paljon julkisuudessa. Miten tämä seikka mielestänne vaikuttaa tutkimukseen? Mitkä ovat mielestänne historian julkisen tehtävän hyvät ja huonot puolet?

Jos politiikkaan osallistunut henkilö kirjoittaa sitä sivuavasta aiheesta väitöskirjan – kuten Lasse Lehtinen – on ymmärrettävää, jos se herättää keskustelua. Sinänsä pidän hänen teostaan ansiokkaana, varsinkin kun ottaa huomioon sen värikkään sanonnan – mitä syystä odotetaan historian popularisoinneilta mutta myös tutkimuksen luontoiselta tekstiltä.

Tietenkin julkisuus vaikuttaa myös tutkijoiden aiheiden valintoihin. Ei siinä sinänsä ole mitään pahaa, että ajankohtaiselta tuntuva aihe houkuttelee, mutta aiheiden valinta voi puolestaan vaikuttaa historiankäsitteeseen, kun jonakin aikana tiettyjä tapahtumia ja ilmiöitä vedetään esille, toisina aikoina toisia.

Viime aikoina on syntynyt paljon uusia historiantutkimuksen aloja ja tutkimussuuntauksia, kuten nais- ja perhehistoria, mikrohistoria, ympäristöhistoria ja psykohistoria. Miten arvioisitte uusien tutkimusalojen merkitystä?

On vain positiivista, että syntyy uusia aloja. Toisaalta ovatko ne aina niin uusia? Mikrohistoria on monesti arjen historiaa, samoin perhehistoria. Sitä paitsi uudistuuhan historiantutkimus sitäkin kautta, että historiaa syntyy itsestään aina yksi vuosi lisää joka vuosi. Aineisto ei siksi lopu koskaan.

Tavoittaako historia objektiivista totuutta vai ovatko historian tulkinnat aina sidottuja koulukuntiin ja teoreettisiin taustaoleuksiin?

Tämä on tärkeä kysymys, josta on paljon väärinkäsityksiä. Historiassa kaikki tapahtuu aina vain yhdellä tavalla. Jos historian tapahtumisessa on vaihtoehtoisia rekonstruktioita, yksi niistä voi olla oikea ja muut ovat vääriä. Toinen ristiretki Suomeen tapahtui joko vuonna 1238–39 tai 1249 tai

kenties jonakin muuna vuonna, muttei sekä että eri vuosina. Samalla tavalla maininta Mainilan laukausten ampujasta voi olla vain oikea tai väärä tieto, ei mielipide. Kun näistä yksinkertaisista kysymyksen kuka teki mitä missä milloin? ratkaisuista mennään tapausten yhteyksiin, erilaiset tulkinnat kilpailevat keskenään ja saavuttavat usein vain likiarvoja.

Miten luonnehtisitte omaa historiannäkemyksenne? Tekevätkö historiaa yksilöt, ryhmät vai rakenteet? Kummat ovat tärkeämpiä: eliitit vai massat? Kummat ovat tärkeämpiä historiassa, kvalitatiiviset vai kvantitatiiviset menetelmät?

Kun olin nuori vihainen mies, olin hyvin yksipuolisesti kollektiivisen historiannäkemyksen kannalla. Toivottavasti olen viisas-tunut, kyllähän kaikki viisastuvat, kun vanhenevat. Koulukunnat muodostuvat paljolti sen pohjalta, mitä asioita halutaan korostaa: kollektiivista vai individuaalista puolta. Jos on kollektivistinen, pitäisi valita kvantitatiivinen lähestymistapa. Tosin Gunnar Suolahdella ei ollut teoksissaan montakaan tilastoa, ja häntä pidetään syystä kollektivistisen historiantutkimuksen uranuurtajana Suomessa. Esimerkit voivat olla sattumanvaraisia, mutta silti niihin on usein turvaututtava tilastoimiseksi kelvollisen lähdemateriaalin puuttuessa.

Käytetäänkö historiantutkimuksessa nykyään tarpeeksi kvantitatiivisia menetelmiä? Tutkimus on ollut viime vuosina kovin individuaalista, nykyisin eniten tutkijoita kiinnostava poliittinen historia on luonteensa vuoksi sitä useimmiten. Arjen historiassakin pelataan esimerkeillä.

Miten arvioisitte historian subdettia sen läbitieteisiin, kuten sosiologiaan ja taloustieteisiin?

Historialla säilyy aina oma reviirinsä, sillä sosiologia ja taloustiede eivät mene kovin kauas ajassa taaksepäin. Sosiologit ja taloustieteilijät taas vaativat teorioita, joihin siten sijoitetaan tosiasioita, vaikka teoria pitäisi päinvastoin koota tosiasioista. Pekka Suvanto on kiinnittänyt huomiota siihen

vääristävään vaikutukseen, mikä teorioilla on tutkimustuloksiin: ennakoita muodostetuista teorioista pidetään kiinni silloinkin kun lähteet puhuvat vastakkaiseen suuntaan, esimerkiksi marxilaisuudessa ja freudilaisuudessa usein. Toisaalta en kuitenkaan ajattele, että hyvin dokumentoitu synteesi olisi pahasta.

Suomalaiselta tieteeltä vaaditaan yhä enemmän kansainvälistymistä. Mitä ajattelette tästä kehityssuunnasta: onko se hyväksi esimerkiksi Suomen historian kannalta?

Maailman globalisoituessa "yleisen" historian ongelmat tulevat suomalaisille entistä läheisemmiksi. Niiden tutkimukseen osallistumalla suomalaiset saavat myös kansainvälistä mainetta.

Toisaalta on muistettava myös se, että Suomen historiaa ei moni tutkisi, elleimme

tee sitä itse. Suomen historian tutkimus on meidän erityistehtävämme. Vahinko on, että pohjoismainen yhteistyö on heikentynyt. Meillä on kuitenkin naapureita, joilla on aika yhtäläinen historia, vaikka kullakin myös hieman erilainen, mikä lisää kiinnostavuutta. Se on ollut luomassa pohjoismaista identiteettiä.

Mitä Historiallisen Aikakauskirjan tulisi tehdä suomalaisen historiantutkimuksen parhaaksi?

Olen tyytyväinen vuoden 1982 jälkeisten päätoimittajien toimintaan. Meillä oli päätoimittajana peräkkäin viisi Suomen (tai Suomen ja Skandinavian) historian professoria, mutta nyt on yleisen historian professori. Vaihtelu on tässäkin tehtävässä positiivinen asia.

*Nordea Onnittelee
Historiallista
Aikakauskirjaa
100-vuotisjuhlan
johdosta.*

www.upm-kymmene.com

Osaamista
paperin takana.

Historiallinen Aikakauskirja 100 vuotta

Pirkko Leino-Kaukiainen

Historiallinen Aikakauskirja alkoi ilmestyä 7.5.1903. Sen toimitus piti lehden tehtävänä herättää kotimaista keskustelua kansainvälisesti merkittävistä historiantutkimuksen suuntauksista, tiedottaa yleisölle alan julkaisuista ja tutkimustuloksista sekä herättää harrastusta historiaa kohtaan. Tehtävä on pysynyt suhteellisen muuttumattomana sadan vuoden ajan. Onko se vielä 2000-luvun missio?

■ *Historiallinen Aikakauskirja* on toiminut sata vuotta suomalaisen historiantutkimuksen kentässä ja on tieteenalansa johtava suomenkielinen lehti. Sen omat vaiheet ja vaikutukset tunnetaan kuitenkin varsin heikosti. Siitä ei ole kirjoitettu yhtenäistä historiaa, joten tienviittana tässä sen vaiheiden tarkastelussa toimivat itse lehden vuosikerat.

Poikkeuksen Aikakauskirjan laihassa historiassa tekee lehden syntyvaihe, joka tunnetaan hyvin. Pirkko Rommi on perusteellisesti tarkastellut sitä 1978 ilmestyneessä artikkelissaan, joka on ainoa tieteellinen tutkimus lehden omasta historiasta.¹ Lisäksi Pekka Ahtiaisen Gunnar Suolahtea ja Jukka Tervosen J. R. Danielson-Kalmaria koskeviin väitöskirjoihin sisältyy analyysi Historiallisen Aikakauskirjan synnystä ja alkuvaiheen tieteellisestä toimintaympäristöstä.²

Pirkko Rommin artikkeli käsittää Aikakauskirjan historian aina vuoteen 1928, ja se antaa kattavan kuvan lehden sisällöstä, painotuksista ja tieteellisistä debaateista, joita lehden palstoilla käytiin. Artikkeleihin sisältyy tietoja lehden levikistä, taloudesta ja markkinoinnista.

Lisää Aikakauskirjan historiaan löytyy erilaisista juhlakirjoituksista ja katsauksista, joita on julkaistu lehden vuosipäivinä ja joista ensimmäinen ilmestyi jo 1908.³ Vuoden 1928 ensimmäisessä numerossa Gunnar Suolahti muisteli lehden dramaattisia perustamistapahtumia, ja myöhemmältä ajalta mainittakoon muun muassa Eino E. Suolahden, Jalmari Jaakkolan ja Eino Jutikkalan kirjoitukset.⁴ Tietoja Aikakauskirjasta sisältyy myös lehdessä julkaistuihin Suomen Historiallisen Seuran ja Historian Ystävien Liiton toimintakertomuksiin ja *Historialliseen Arkistoon* painettuihin seuran pöytäkirjoihin.

Näitä on käytetty pääasiallisina tiedonlähteinä tässä katsauksessa, jossa keskitytään poimimaan esiin tärkeimmät muutokset lehden julkaisuolosuhteissa ja pyritään antamaan karkea käsitys lehden tavoitteista. Miten noita tavoitteita on toteutettu ja miten niissä eri aikoina on onnistuttu, ei näin suppeassa ja yleisluontoisessa katsauksessa ole mahdollisuutta pohtia.

Aikakauskirjan arkisto on talletettuna Kansallisarkistoon vuoteen 1974 saakka.⁵ Lisäksi lehteä koskevaa aineistoa löytyy entisten päätoimittajien yksityiskokoelmista ja Suomen Historiallisen Seuran sekä Historian Ystävien Liiton arkistoista, jotka myös ovat Kansallisarkistossa. Tutkimuksen aineistosta ei ole pulaa sillä, joka joskus ryhtyy laatimaan tutkimusta tämän tiedelehden pitkästä historiasta.

Perustettiin lehti

Historiallisen Aikakauskirjan perustamispäivä oli 9. marraskuuta 1902. Päätoimittajaksi ryhtyi dosentti Gunnar Palander (Suolah-

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1903 ENSIMÄINEN VUOSIKERTA

TOIMITUS:

GUNNAR PALANDER
KAARLO BLOMSTEDT
K. R. BROTHERUS

Tästä se alkoi.

ti) ja toimitussihteeriksi maisteri Kaarlo Blomstedt. Vielä ennen joulua 1902 ilmestyi näyttenumero, joka tarvittiin lain vaatiman julkaisuluvan hankkimiseen. Tuolloin elettiin sortovuosien raskaimpia aikoja, ja lehtien perustaminen oli vaikeaa. Aikakauslehdien käynnistäminen onnistui kuitenkin helpommin kuin sanomalehden, ja tieteelliset lehdet olivat erikoisasemassa. Venäjäläkin sensuuriviranomaiset katsoivat, että koulutetut ja valistuneet henkilöt pystyivät käsittelemään mutkikkaampia asioita kriittisesti, kun taas rahvaan mielipiteisiin oli helppo vaikuttaa ja siksi myös sille suunnattuja lehtiä tuli valvoa tarkemmin.

Aikakauskirja ei selvinnyt ongelmitta sensuurin neulansilmän läpi. Lupa-anomus pantiin vireille marraskuussa 1902, ja siinä korostettiin erityisesti lehden tieteellistä luonnetta, sillä painoviranomaiset olivat kovin herkkiä vainuamaan politiikkaa kaikissa julkaisuhankkeissa. Historiahan tunnetusti oli

aihepiiri, joka tarjosi politiikan tekijöille runsaasti aineksia. Siksi lehden tarkoitus oli muotoiltava varovaisesti. Paikallinen painoasiamies antoi päätoimittajasta puoltavan lausunnon, mutta takavarikoi silti lehden näyttenumeron, joten se ei päässyt julkisuuteen ennen myönteistä lupapäätöstä.

Julkaisulupa viipyi painoasiain ylihallituksessa, eikä Palanderin kyselyihin tullut selkeää vastausta. Pirkko Rommin mukaan syy viivytykseen oli anomuksen maininta siitä, että Aikakauskirja tulisi edistämään historian harrastusta maassa etenkin opiskelijoiden ja historian opettajien keskuudessa. Samaan aikaan venäläiset juuri kritikoivat voimakkaasti historian opetuksen ja oppikirjojen sisältöä.⁶ Kuukausia asian ympärillä vallitsi hiljaisuus. Jännitys tiivistyi toimituksessa, sillä ensimmäinen numero oli tarkoitus julkaista toukokuussa 1903 professori J. R. Danielsonin 50-vuotispäivänä. Huhtikuu oli jo ohi puolivälin, kun Palander kääntyi ongelman kanssa Danielsonin puoleen. Tämä oli yliopiston vs. sijaiskansleri ja oli muissa asioissa menossa kenraalikuvernöörin audienssille. Hän lupasi siinä yhteydessä ottaa esiin myös Aikakauskirjan kohtalon. Huhtikuun 25. päivän iltana hän soitti Palanderille ja ilmoitti saaneensa lupauksen siitä, että julkaisulupa myönnetään. Danielson tuli näin tietämättään

1. Pirkko Rommi 'Pro historia rerum gestarum: Historiallisen Aikakauskirjan ensimmäinen neljännesvuosisata', *Historiallinen Aikakauskirja (HAik)* 2/1978, 103–150.

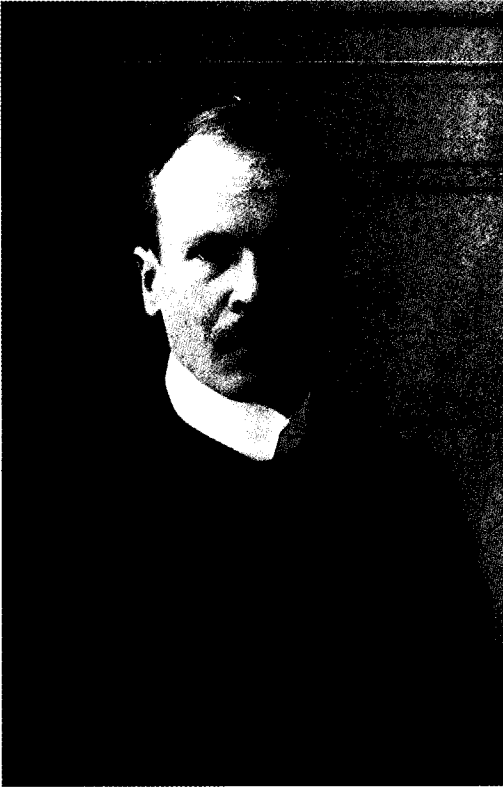
2. Pekka Ahtiainen (1991) *Kulttuuri, yhteisö, yksilö: Gunnar Suolahti historiatutkijana*. Historiallisia Tutkimuksia (Hist. Tutk.) 162. Helsinki: Suomen historiallinen seura (SHS); Jukka Tervonen (1991), J. R. Danielson-Kalmari: *Historiantutkija ja -opettaja*. Hist. Tutk. 163. Helsinki: SHS.

3. A. M. Tallgren 'Historiallinen Aikakauskirja 5-vuotias', *HAik* 1908, 30–41; ks. myös 'Historiallinen Aikakauskirja, sen tilaajat ja historian harrastus maassamme' (Kaksi H. A:n lukijaa), *HAik* 1915, 109–110.

4. Gunnar Suolahti 'Kun Historiallinen Aikakauskirja alkoi: 25-vuotismuisto', *HAik* 1/1928, 1–6; Eino E. Suolahti 'Historiallinen Aikakauskirja 50-vuotias', *HAik* 1/1953, s. 46–54; Jalmari Jaakkola 'Uudelle taipaleelle lähdeä: Toukokuun 7 p:n muistojen johdosta', *HAik* 1/1953, 10–13; Eino Jutikkala 'Historiallinen Aikakauskirja syntyessään ja nyt', *HAik* 2/1978, 99–101.

5. Arkistoluetto 630:14.

6. Rommi (1978) 197–108.

Gunnar Suolahti, päätoimittaja 1903–11. Museovirasto.

vaikuttaneeksi oman juhlaulkaisunsa ilmestymiseen. Päivänsankarin kuvalla varustettuna se saatiin juuri ja juuri painosta juhlapäivän aamuna.

Danielsonin osuus Historiallisen Aikakauskirjan taustavoimana ei kuitenkaan rajoitu vain tähän tapahtumaan. Hän oli tullut jo 1890-luvulla vakuuttuneeksi siitä, että Suomessa tarvittaisiin historian alalle tieteellinen aikakauslehti. Alkuun ajatuksena oli kehittää Suomen Historiallisen Seuran julkaisemasta *Historiallisesta Arkistosta* vähintään kahdesti vuodessa ilmestyvä aikakauskirja. Tämä oli tieteellinen sarjajulkaisu, jonka ensimmäinen nide oli jo vuodelta 1866. Ajatus kompastui kuitenkin siihen, että epäiltiin kirjoittajakunnan innostumisista asiaan.

Nuorten tutkijoiden muodostamassa Historiallisessa Yhdistyksessä lehden perustamisesta keskusteltiin vuonna 1891, mutta uskallusta hankkeen toteutukseen ei löyty-

nyt. Vasta uuden vuosisadan alussa tehtävän ottivat Saksassa opiskelleet tutkijat Gunnar Palander (Suolahti) ja U. L. Lehtonen. Heidän tavoitteenaan oli saada ”oma äänenkannattaja” yhteisille tutkimusintresseilleen, sillä heillä oli tarve käydä keskustelua kollektiivisen ja individualistisen historiantutkimuksen välillä. Vaikka muodollisia yhteyksiä ei ollut, Aikakauskirja oli henkisesti Historiallisen Yhdistyksen lehti.

Danielsonin nimi esiintyy Historiallisen Aikakauskirjan avustajaluettelossa ensimmäisenä, ja hän olikin tuossa vaiheessa alan johtavin nimi, joka oli tuttu suurelle yleisölle Suomen autonomian perusteita koskevien tutkimustensa ansioista. Avustajina esiintyivät myös muut johtavat tutkijat, eikä kielikysymyskään toiminut asiassa vedentakajana. Poliittista jännitettä oli tosin ilmassa juuri Danielsonin juhlanumeron ja onniteluadressin yhteydessä, sillä hän oli leimallisesti vanhasuomalainen, ja siksi muutammat ruotsinmieliset ja perustuslaillista suuntausta kannattaneet tutkijat jättäytyivät mielenosoituksellisesti pois julkiselta onnitelijoiden listalta.

Ainoastaan yksi nimi avustajaluettelosta puuttui, nimittäin G. Z. Yrjö-Koskinen. Hän oli elossa vielä lehden perustamisen aikaan, mutta vetäytynyt kokonaan tieteen parista valtiollisiin tehtäviin. Hän kuoli marraskuussa 1903, joten vuoden viimeisessä numerossa ilmestyivät Ernst Neoviuksen (Nevanlinna) muistosanat hänelle. Yrjö-Koskinen asema oli hieman arka asia, joten muistosaatkin kirjoitettiin ”lyhemmän kaavan mukaan”. Niitä seurasi monin verroin pitempi kirjoitus, jonka Gunnar Palander oli laatinut saksalaisen historiantutkija Theodor Mommsenin poismenon johdosta.

Kun tiedetään, että historia tarjoaa runsaasti mahdollisuuksia poliittiseen käyttöön ja sitä oli käytetty Suomen autonomian puolustusaseena, voisi kysyä, kätkeytyikö tieteellisen lehden perustamisen taakse ajatus jonkinlaisesta poliittisesta vaikuttamisesta. Tällaisesta ajattelusta ei kuitenkaan näy mitään merkkejä. Aikakauskirjan perustamisen taustalla oli tutkijoiden tarve käydä julkista keskustelua. Ajatus omasta lehdestä oli ollut vuosia vireillä, ja kun vielä sopivat,

Historiallinen Aikakauskirja

tarjotaan täten tilattavaksi vuodeksi 1907.

Ollen alallaan ainoa suomalainen aikakauskirja, pyrkii se edelleenkin toteuttamaan ohjelmaansa levittämällä ajan vaatimaa historiallista tietoa ja sivistystä kansaamme. Aikakauskirjan tarkoituksena on esiintyä *kansantajuisena* ja *sisällöltään erikoisesti suomalaisen yleisön harrastuksiin soveltuvana*. Se käsittää itsenäisiä kirjoituksia sekä koti- että ulkomaan historian alalta, selontekoja ilmentyneistä teoksista, katsauksia kirjallisuuteen ja tietoja sekä uutisia merkellisimmistä tapahtumista historian työmailla ulkona ja kotona. Sitäpaitsi vuoden viimeinen numero tulee sisältämään luettelon vuoden kuluessa ilmestyneestä suomalaisesta tai suomalaisten henkilöiden kirjottamasta historiallisesta kirjallisuudesta.

Arvoisaa avustustaan ovat antaneet ja vastedeskin luvanneet antaa m. m. *Julius Ailio, Henry Biaudet, Kaarlo Blomstedt, Carl v. Bonsdorff, Tor Carpelan, Jaakko Gummerus, Arvi Grotenfelt, Kustavi Grotenfelt, O. A. Hainari, Yrjö Jahnsson, Antti Kaasalainen, U. L. Lehtonen, K. O. Lindeqvist, Gunnar Lindström, Oskari Mantere, K. R. Melander, Ernst Nevanlinna, Heikki Ojansuu, E. G. Palmén, A. F. Puukko, K. V. Rauhala, Edv. Rein, G. Rein, Juhani Rinne, A. Silander, Alma Söderhjelm, V. Tarkiainen, V. Voionmaa, K. Österbladh, y. m.*

Historiallinen Aikakauskirja tulee ensi vuoden alusta ilmestymään säännöllisesti joka toinen kuukausi eli kuusi kertaa vuodessa noin kahden ja puolen painoarokin vahvuisissa vihoissa. Asiamiesten kautta se maksaa *neljä markkaa*. Tilaukset voidaan tehdä joko suoraan toimitukselta, asiamiehiltä tai kaikista postikonttoreista. Tänäkin vuonna saavat *kansa- ja kiertokoulujen opettajat sekä seminaarien ja oppikoulujen oppilaat* vuosikerran *kahdella markalla*, jos tilaavat suorastaan toimitukselta tai asiamiehiltä. Halukkaita asiamiehiä vastaanotetaan ja myönnetään heille joka *viidestä vuosikerrasta kuudes ilmaiseksi*.

Arvoisia tilaajia pyydetään tilauslistaan merkitsemään nimensä, arvonsa ja osoitteensa.

Tilauslistat pyydetään palauttamaan maist. A. M. Tallgrenille, os. Helsinki, Korkeavuorenkatu 39.

Gunnar Suolahti,
päätoimittaja.

K. R. Brotherus,
A. M. Tallgren,

Atle Vilskman,
A. R. Cederberg.

lehtityöhön halukkaat henkilöt löytyivät, kaikki lehden tekoon tarvittavat ainekset kohtasivat.

Tiedettä ja tiedon julkistamista

Toimittajat pohtivat uuden julkaisun tarpeellisuutta näytenumeroon sisältyvässä ohjelmakirjoituksessa.⁷ Ensinnäkin todettiin, että ulkomailta vastaavia aikakauskirjoja oli useita ja niillä oli tunnettu ja tunnustettu asemansa, mutta Suomessa tällainen julkaisumuoto oli historian alalla uusi. Se ei tietenkään ollut meillä tuntematon, sillä hyvin monille tieteenaloille oli jo 1800-luvun kuluessa perustettu julkaisusarjoja ja lehtiä, joita ilmestyi sekä ruotsiksi että myös suomeksi. Ulkomailta levisi Suomeen säännöllisesti kymmenittäin julkaisuja, joiden välityksellä tutkijat, kuten muukin yleisö, saattoivat vaivatta seurata historiallista kirjallisuutta.

Suomessa oli tilattu ja luettu muissa Pohjoismaissa ilmestyneitä historia-alan tieteellisiä julkaisuja. Kotimaiseen tulokkaaseen verrattuna ne kaikki olivat huomattavan vanhoja. Tukholmassa alkoi *Historisk Tidskrift* 1881, mutta Tanskan samanniminen lehti oli jo vuodelta 1840 ja Norjassakin, myös samanniminen *Historisk Tidsskrift*, oli perustettu 1870. Yksimielisyyttä lehden hyvästä nimestä osoittaa myös se, että Suomessa alkoi 1916 ilmestyä *Historisk Tidskrift för Finland*.

Historiallisen Aikakauskirjan ensimmäiseksi tehtäväksi toimitus nosti sen, että suomalaisten historiantutkijoiden tuli ehdottomasti tutustua ulkomaisiin tutkimustuloksiin niin laajalti ja niin tarkasti kuin suinkin. Pelkkä tutustuminen ei riittänyt, vaan näistä tutkimuksista piti myös päästä keskustelemaan. Oli tarkasteltava sitä, mikä oli kotimaisen tutkimuksen kannalta varteen otettavaa, mikä oli suomalaisen tutkimuksen suhde kansainvälisesti merkittäviin näkökulmiin sekä tutkimustuloksiin ja miten ulkomaiset tutkimukset saattoivat vaikuttaa kotimaisten tutkijoiden työhön. Tutkijoille oli tarjottava mahdollisuus säännöllisesti ilmaista kantansa oman tieteenalansa kehitykseen, eikä tähän ollut mahdollisuutta muissa lehdissä.

Keskustelu historiatieteen keskeisistä kysymyksistä tieteellisten seurojen sisällä levisi aikaisemmin yleisön tietoisuuteen kulttuuripoliittisten aikakauslehtien kautta. Näistä Historiallisen Aikakauskirjan synty-aikoihin erityisen tärkeitä olivat *Finsk Tidsskrift* ja *Valvoja*. Kummankin toimituksessa oli mukana historiantutkijoita. Edellisen toinen toimittaja oli yleisen historian professori M. G. Schybergson, ja lehdellä oli vahva kytkentä akateemiseen maailmaan. Sen artikkeliaineistossa kirjallisuus ja historia – tässä järjestyksessä – muodostivat 1900-luvun alussa kaksi ehdottomasti suosituinta aihepiiriä, ja kirjallisuusarvosteluissa kiinnitettiin heti kaunokirjallisuuden jälkeen eniten huomiota historiaan, muistelmiin ja elämäkertoihin.

Samaa voi sanoa *Valvojasta*, jonka ensimmäinen päätoimittaja oli J. R. Danielson. Myös toinen historioitsija, professori E. G. Palmén toimi 1880-luvun lopulla lehden päätoimittajana ja kirjoitti runsaasti vielä 1900-luvun alussa. *Valvojan* kiinnostuksen kohteet muistuttivat kovin paljon ruotsinkielisen kumppanin sisältöä: kaunokirjallisuutta, kirjallisuuden historiaa, historiaa, kasvatus- ja koulutuskysymyksiä, politiikkaa. Sekä *Valvojan* että *Finsk Tidsskriftin* palstoilla käsiteltiin myös ajankohtaisia tieteen lähestymistapoja ja tutkimussuuntauksia. Kummassakin kirjoitettiin muun muassa darwinismista, joka oli 1800-luvun jälkipuoliskon suuria kiistakysymyksiä. Samoin historian piirissä 1900-luvun taitteessa nousutta lamprechtilaisuutta ja siihen liittyvää keskustelua individualistisesta ja kollektiivisesta lähestymistavasta käsiteltiin *Valvojassa* ennen Historiallisen Aikakauskirjan perustamista.⁸ Kun vielä lisätään se, että myös sanomalehdissä julkaistiin arvosteluja ja esittelyjä ainakin merkittävimmistä kotimaisista teoksista, voi sanoa, että historioitsijoilla oli Suomessa tilaisuuksia julkaista lyhyempiä ja pidempiä kirjoituksiaan. Eikä sen puuttumista varsinaisesti valitettukaan.

Toinen tehtävä uudella julkaisulla oli ”saattaa tutkijaimme mietteet maamme suuren suomenkielisen yleisön laajoihin keroksiin”, kuten lehti asian ilmaisi. Tavoitteena oli etsiä yleisöltä ymmärrystä histo-

U. L. Lehtonen, päätoimittaja 1911–27. Museo-
virasto.

riä kohtaan ja antaa sille tietoja alan uudesta kirjallisuudesta. Julkaisu oli siis aiottu ”yhdyssiteeksi suomalaisten tutkijain ja suomalaisen yleisön välille”, joten toimittajat katsoivat työskentelevänsä historiallisen tiedon ja historiallisen sivistyksen edistämiseksi Suomessa. Ja lehti jatkoi aiheesta:

”Jos tiedemies uutteralla työllänsä on jotakin entisyytemme kohtaa valaissut, pyrimme tekemään hänen usein vaikeatajuisen ja vieraskielisen teoksensa merkityksen jokaiselle selväksi. Jakelemalla hänen tekaisemiansa tieteellisiä lastuja toivomme saavamme yleisön paremmin käsittämään hänen laajempienkin töittensä laatua sekä seuraamaan niitä harrastuksia, jotka kulloinkin historian tutkijain keskuudessa liikkuvat.”

Lehden sisältö tulisi koostumaan ”lyhyenlaisista itsenäisistä kirjoituksista kotimaan

sekä ulkomaitten historiasta” ja selonteoista uusimmasta kirjallisuudesta. Kirjallisuusarvostelu ei sanana ohjelmakirjoituksessa esiinny, mutta sellaisia lehdessä oli alusta lähtien. Niiden jälkeen otettiin tavaksi julkaista lyhyempiä tiedonantoja kirjallisuudesta ja tiedeuutisia, kuten esimerkiksi tietoja tulevista teoksista, yhdistysten toiminnasta ja yliopistojen virkanimityksistä. ”Kirjoituksen esitystapa on koetettu saada mahdollisimman helppotajuiseksi, jotta aikakauskirjamme todella voisi tyydyttää laajankin yleisön lukuhaltua”, lehdessä luvattiin.

Miten yleisö otti lehden vastaan? Toimittus oletti, että se saisi alkuun noin parinsadan kappaaleen levikin, mutta kiinnostus yllätti. Jo ensimmäistä vuosikertaa tilattiin noin 600 kappaletta, ja tämä antoi mahdollisuuden tehdä paksumpaa lehteä kuin oli ajateltu. Alkuinnostuksen jälkeen lehden levikki kuitenkin kääntyi laskuun. Vuonna 1911 sillä oli noin kolme sataa tilaajaa. Vaikka määrää saatiin hetkeksi nostettua, maailmansodan vuosina laskusuunta jatkui. Toimituksen näkökulmasta vaikeuksia tuotti tasapainottelu tieteellisen ja yleistajuisen sisällön välillä.

Lehtosen lehti

Historiallisen Aikakauskirjan toimituksen alkuinnostus vaihtui muutamassa vuodessa arkirutiineiksi. Tuli päätoimittajan vaihdoksen aika. Venäjän historian professori Uno Ludvig Lehtonen otti tehtävän vastaan 1910, kun Gunnar Suolahti jätti aikakauskirjan voidakseen omistautua paremmin 1906 perustetun kulttuurilehti *Ajan* toimitamiseen. Lehtonen oli aikakauskirjan päätoimittaja aina kuolemaansa saakka vuonna 1927. Pirkko Rommi on väittänyt, että juuri Lehtosen kaudella lehti oli enemmän kuin koskaan muulloin päätoimittajansa lehti.⁹

Lehtosella oli korkea käsitys tieteen arvosta, ja hän vaati aina toimitustyössä tiukkaa tieteellisyttä, mutta samalla hän ym-

7. 'Lukijalle', *HAik*, näytenumero 1902, 1–2.

8. Päiviö Tommila (1989), *Suomen historiankirjoitus: Tutkimuksen historia*, Helsinki: WSOY, 140, 148–149.

9. Rommi (1978) 124.

K. R. Brotherus, päätoimittaja 1928–34. Museo-
virasto.

märsi, että lehdellä oli tehtävä tutkimustulosten välittäjänä laajalle historiaa harrastavien piiriin. Hänen toisena tavoitteenaan oli historiaan perustuvan katsantotavan levittäminen, koska se kuului ”kaikkein ensimmäisiin sivistyskansan sivistystehtäviin”. Kolmanneksi, hän ei korostanut eroa Suomen ja yleisen historian välillä, vaan pyrki tarkastelemaan kotimaan historiaa osana yleistä historiallista kehitystä.¹⁰

Lehtosen toimittamalla Aikakauskirjalla oli oma vaikutuksensa myös tieteenalan keskustelukulttuurin muotoutumiseen. Jälleen Rommia mukaillen, Lehtosen aikana lehdessä käytiin kiivaita polemiikkeja, joihin hän myös itse osallistui ja joissa käytettiin varsin sapekasta kieltä. Keskustelun tyylilaji oli vastustajan tyrmääminen, ei pyrkimys ymmärtää erilaisia näkökohtia. Hienotunteisuus ja kohteliaat äänensävyt olivat kuuluneet Suolahden toimitukselliseen linjaan.

Lehti oli alkuun toimituksen omakustanne, joka sai tukea yliopiston konsistorilta. Vuosina 1911–15 aikakauskirjaa kustansi WSOY, mutta se tuotti kovasti tappioita, ja palautettiin siksi jälleen toimituksen huomaan tosin kustantajan myöntämän 400 markan avustuksen saattamana. Samalla riippuvaisuus tilaajien kannatuksesta kasvoi. Jo tuolloin moitittiin erityisesti historian-

opettajia siitä, että he eivät tilanneet lehteä. Voimakkaan levikkityön tuloksena tilaajamäärä saatiin kohoamaan 1915 noin 900:aan. Kun yliopiston tukea samana vuonna supistettiin, Suomen Historiallinen Seura tuli apuun ja alkoi 1916 avustaa lehteä taloudellisesti.¹¹ Merkittävä osa lehden tuloista tuli tuossa vaiheessa myös ilmoituksista.

Historian Ystävät mukaan

Maailmansodan jälkeen Historiallinen Aikakauskirja alkoi olla todellisissa vaikeuksissa. Kustannukset kohosivat, eivätkä tilaus- ja ilmoitustulot riittäneet kattamaan niitä, vaikka lehdellä oli edelleen runsaat 600 tilaajaa. Tuossa vaiheessa Lehtonen ryhtyi ajamaan historian harrastajien organisoitumista tavoitteena edistää historiallisen ajattelutavan leviämistä yhteiskunnassa. Näiden tavoitteiden pohjalta syntyi 11.4.1926 Historian Ystävien Liitto, jonka jäsenten toivottiin ja oletettiin tilaavan aikakauskirjaa ja edistävän myös sen levikkiä.¹²

Kun Lehtonen yllättäen kuoli jouluna 1927, hänen seuraajakseen lehden päätoimittajana nousi yleisen valtio-opin professori K. R. Brotherus. Hän ilmeisesti joutui ottamaan vastuun lehdestä nopeasti ja siihen erityisesti valmistautumatta, mutta hän varmasti koki tilanteen velvoittavana, sillä hän oli kuulunut jo lehden perustajiin.¹³

Huoli lehden tulevaisuudesta oli ilmassa. Saattaakseen Historiallisen Aikakauskirjan vankemmalle pohjalle Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto laativat tammikuussa 1928 toimituksen kanssa sopimuksen, joka siirsi vastuuta lehdestä toimitukselta yhteisöille. Seura ja Liitto asettivat kumpikin kolme jäsentä toimituskuntaan, joka valitsi päätoimittajan ja ratkaisi lehden ohjelman. Lehden toimitusta-

10. K. R. Brotherus 'U. L. Lehtonen ja Historiallinen Aikakauskirja', *HAik* 1927, 280–281; *HAik* 1910, 220–221 (tilausilmoitus).

11. Uuno Tuominen (1975) *Suomen Historiallinen Seura 1875–1975*, Historiallisia Tutkimuksia 97, Helsinki: SHS, 54.

12. U. L. Lehtonen 'Historian Ystävien Liitto', *HAik* 2/1926, 156–159.

13. Rehtori Brotheruksen toimikauden päättyessä. *HAik* 1935, 74.

paa tai lakkauttamista koskevien mahdollisten riitatapausten ratkaisu siirrettiin järjestöjen väliselle kokoukselle, johon kumpikin sai valita saman määrän edustajia.¹⁴

Toimitus saattoi täydentää itse itseään, ja vuoteen 1935 mennessä se oli kasvanut jo neljäntoista mieheen, jotka edustivat sekä yleisen että Suomen historian tutkimusta. Tätä kautta lehdessä ajateltiin toteutuvan monipuolinen ja mahdollisimman kattava historian tutkimuksen edustus. Tavaksi muotoutui, että kummankin osapuolen edustajat toimituksessa olivat alan professoreja tai varttuneempia tutkijoita. Heillä oli yhteinen kulttuuriympäristö, keskustelukieli ja suhteellisen samankaltainen arvomaailma. Tämä teki lehdestä selkeästi tiedelehden eikä linjaristiriitoja esiintynyt esimerkiksi tieteellisen tutkimuksen ja populaaritiedon julkaisemisen välillä. Myös harrastajien piiri arvosti tutkijoita, eikä ryhtynyt mestaroimaan heidän kentällään.

Samalla Liitto otti hoitaakseen lehden talouden, joskin tilit pidettiin liiton omien tiliensä ulkopuolella. Liiton jäsenet saivat tilata lehden puoleen hintaan, ja näin se sai 175 uutta tilaajaa. Historiallinen Seura tuki lehteä tuhansilla markoilla vuodessa. Vuodesta 1929 lähtien Aikakauskirja alkoi saada suoraa valtionapua ja tukea myös raharpajaisvaroista. Sen talous oli 1930-luvun alussa tasapainossa, vaikka lama-aika verottikin hieman tilaajien ja ilmoittajien määrää. Säästötoimet näkyivät siinä, että lehteä ei uskallettu ryhtyä laajentamaan ja ulkomaista kirjallisuutta hankittiin aikaisempaa sattumanvaraisemmin. Muutamat yksityiset henkilöt tai yritykset muistivat lehteä esimerkiksi lahjoittamalla sille painopapereita. 1930-luvun lopulla vakiintui käytännöksi, että sekä Historiallinen Seura että Historian Ystävien Liitto antoivat vuosittain saman kannatussumman lehdelle.¹⁵

14. SHS:n ylimääräisen kok. ptk. 11.1.1928. *Historian Arkisto (HArk)* XXXVII, Helsinki: SHS 1929, 25–26.

15. Tiedot lehden taustajärjestelyistä ja taloudesta sisältyvät SHS:n ja HYL:n toimintakertomuksiin, jotka on julkaistu vuosittain HAik:ssa.

16. Veli-Matti Autio (2003) 'Brotherus, Karl Robert', *Suomen kansallisbiografia 1*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 824–826.

Painotus kotimaan historiaan

Brotherus oli yhteiskunnallisesti ja poliittisesti hyvin aktiivinen henkilö, jonka kiinnostus hajaantui monelle taholle. Hän toimi vuodesta 1931 rehtorina kieliriitojen repimässä Helsingin yliopistossa.¹⁶ Alun alkaen hän oli ilmeisesti valmis ottamaan päätoimittajan tehtävät vain väliaikaisesti. Tuota aikaa kesti kuitenkin seitsemän vuotta, kunnes tehtävään 1935 ryhtyi Suomen historian professori Jalmari Jaakkola. Hän pysyi päätoimittajana peräti 25 vuotta. Toimitussihteerinä ja taloudenhoitajana oli aloittanut jo 1930 maisteri Pentti Renvall, joka hoiti tehtävää kevääseen 1945 saakka. Jaakkolan kaudella toimitussihteerinä ennättivät olla vielä muun muassa tohtorit Armas Luukko ja Mauno Jokipii.

Ryhtyessään päätoimittajaksi Jaakkola ei julkaissut minkäänlaista ohjelmakirjoitusta, jossa hän olisi selvitetty ajatuksiaan lehden toimittamisesta. Tällainen ”pehmeä” vaihdos toimituksen jäsenestä päätoimittajaksi tuli lehdessä tavaksi. Myöskään Pentti Renvall tai Eino Jutikkala eivät etukäteen linjanneet näkemyksiään. Uudet päätoimittajat yleensä kasvoivat lehden vetotehtävään tiedeyhteisön sisällä. Miehet vaihtuivat, mutta peruslinja lehdessä pysyi.

1920-luvun keskusteluissa on nähty jälkeensä merkkejä vastakkainasettelusta

Jalmari Jaakkola, päätoimittaja 1935–59. Yhtyneitten kuva-arkisto.

kotimaisen ja yleisen historian tutkimuksen välillä. Aikakauskirja edusti tuolloin yleisen historian puolta, kun taas Historiallisen Seuran piirissä kotimainen linja oli vallitseva.¹⁷ Sen keskeisiin henkilöihin kuului Jaakkola, ja hänen mukanaan päätoimittajan tehtävä myös siirtyi vuosikausiksi kotimaisen historian professorien tontille.

Kun lehti vietti 50-vuotisjuhlaansa 1953, päätoimittaja Jaakkola totesi, että missään elämänsä vaiheessa Aikakauskirjalla ei ollut kärsinyt henkisen tuen puutetta, vaan se oli saanut taakseen kaikki nimekkäimmät ja tunnetuimmat suomalaiset historian-tutkijat, jotka olivat auliisti tarjonneet lehden kirjoituksiaan. Jaakkola ei ottanut kantaa lehden luonteeseen, vaan totesi ainoastaan, että sen välityksellä tavoiteltiin ”historiallisen ajatustavan syvenemistä ja juurtumista kansalliseen ja yhteiskunnalliseen elämämme”.¹⁸

Kansallinen, kotimaan historiaan keskittynyt tutkimus alkoi korostua Aikakauskirjan sisällössä. Jutikkala on selittänyt tätä siirtymää siten, että kyse ei ollut ideologisista syistä, vaan lehden yleinen luonne muuttui ja siitä tuli ammattilehti. Se seurasi kansainvälistä kehitystä, joka oli johtanut siihen, että historian tutkijat kaikissa maissa pitivät tärkeimpänä juuri oman maansa historian selvittämistä.¹⁹ Tämä liukuma kotimaisen historian puolelle näyttää tapahtuneen vähitellen, ja sen vaiheiden tarkempi osoittaminen vaatii tätä katsausta syvällisemmän analyysin.

Lehden talous tuotti ajoittain ongelmia. Vaikka taloudenpito nimellisesti oli edelleen Ystävain Liitolla, tosiasiaa toimitus oli sen hoitanut. Joulukuussa 1948 Historiallinen Seura ja Ystävain Liitto uusivat julkaisusopimuksen. Toimituksen rakenne säilyi siinä ennallaan, mutta taloudelliseksi toimielimeksi muodostettiin erillinen valtuuskunta. Kumpikin yhdistys ja toimitus valitsivat siihen yhden jäsenen, ja sen sihteerinä oli

Pentti Renvall, päätoimittaja 1960–69. Lehtikuva Oy. Kuva: Matti Peltonen.

toimitussihteeri. Seurat tukivat edelleen vuosittain samalla summalla lehden ilmestymistä, ja myös Historiallisen Seuran jäsenille myönnettiin tilausmaksuista sama alennus kuin Liiton jäsenille.²⁰

Tiukasti tiedelehti

Jaakkolan 75-vuotispäivää juhlittiin 1960 tutkijoiden piirissä näytävästi, ja tuolloin hän myös jätti Historiallisen Aikakauskirjan. Hänen seuraajakseen toimitus valitsi Suomen ja Skandinavian historian professori Pentti Renvallin.

Renvallin kiinnostus metodisia pohdintoja ja historiallisia selitysmalleja kohtaan näkyi myös Aikakauskirjan palstoilla. Erityisesti hän kehitti osastoa ”Ajankohtaisia tutkimuskysymyksiä”, joka laajeni ja jossa esiteltiin myös historiantutkimusta muuttaneita ajankohtaisia teoksia. Ulkomaisen kirjallisuuden seuraaminen tuli järjestelmällisemmäksi. Kansainvälistymistä osoitti se, että lehdesä alettiin julkaista aikaisempaa enemmän ulkomaisten tutkijoiden kirjoituksia.

Lehti pysyi tieteellisenä julkaisuna, joka sisälsi tutkimusartikkeleita, uusien tutkimusten selostusta ja arvostelua, tieteellistä väitelyä ja historiantutkimuksen asemaa koskevaa keskustelua sekä lyhyitä historiatieteen maailman uutisia. Yleistä kulttuuripo-

17. Rommi (1978) 149, erit. viite 108.

18. Jaakkola (1953) 10–12.

19. Eino Jutikkala, ’Historiallinen Aikakauskirja syntyyssään ja nyt’, *HAik* 2/1978, 100–101.

20. SHS:n ptk. 13.12.1948 ja 24.1.1949. *HArk* 53, Helsinki 1950, 426–430.

liittistä debattia varten – silloinkin kun sen aihe kiinnosti historia-alan edustajia – oli muita forumeja. Renvall ei ollut halukas antamaan tilaa lehdessä historian popularisointiin viittaavalle aineistolle.²¹

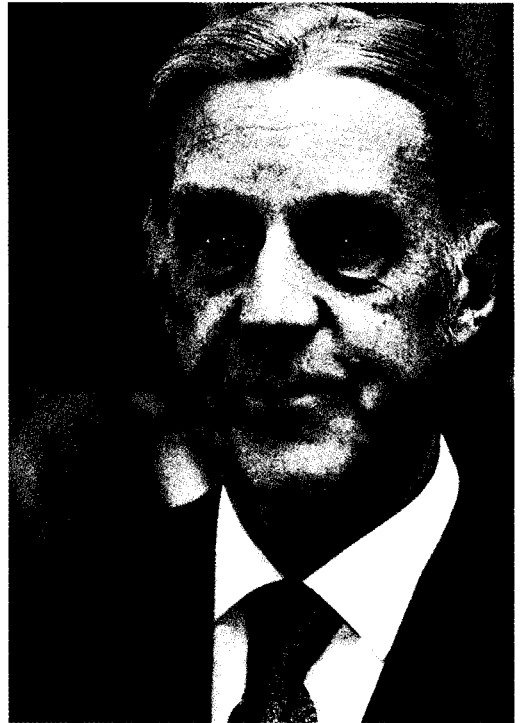
Tuo linja ei horjunut hänen seuraajansa-kaan kaudella. Pentti Renvall pyysi 1969 eroa päätoimittajan tehtävästä, sillä hänestä oli 1968 tullut Helsingin yliopiston kansleri. Hänen tilalleen valittiin vuoden 1970 alusta lähtien Suomen historian professori Eino Jutikkala, joka oli ollut toimituksen jäsen vuodesta 1935 lähtien. Hän toi lehden toimitussihteeriksi ainoan tässä asemassa olleen naisen, dosentti Pirkko Rommin. Lehden toimitusneuvostoon liittyi ensimmäisenä naisjäsenenä 1972 professori Aira Kemiläinen. Jutikkala on aktiivisena tutkijana, kirjallisuuden arvostelijana ja keskustelijana ollut Aikakauskirjan kaikkien aikojen tuotteliain kirjoittaja.

Lehden kustannussopimus uusittiin 1970, jolloin taloudellisesta valtuuskunnasta muodostettiin taustajärjestöjen asettama hallintoelin, jonka kokouksissa toimituksella oli ainoastaan puheoikeus. Lukumäärältään kasvaneesta toimituksesta taas muotoutui toimitusneuvosto, joka neuvoa antavana elimenä kokoontui kerran vuodessa. Vuoteen 1982 se oli puhtaasti tieteenharjoittajien käsissä, kunnes Historian Ystävien Liitto asetti edustajikseen myös kaksi muita sidosryhmiä edustavaa henkilöä, maisterit Veikko Löyttyniemen ja Antti-Jukka Okkasen.

Erotessaan Renvall esitti harkittavaksi, voitaisiinko historian professorien muodostamaa toimitusta vastaisuudessa huomattavasti nuorentaa. Eroava toimittaja myös vetosi lehden kehittämiseksi monipuolisemmaksi ja paremmin aikansa vaatimuksia vastaavaksi. Tämä voidaan tulkita varovaiseksi avaukseksi laajentaa lehden piiriä. Nuoremman polven uudet vaikutteet ja halu käydä tieteenalansa julkista keskustelua al-

koivat tunkeutua aikakaushlehten rauhaan.²² Lehdelle nimettiin 1970 toimitusvaliokunta, jota toimintakertomuksessa kutsuttiin ”nuorten neuvostoksi”. Sen jäseniksi valittiin päätoimittajan ja toimitussihteerin ohella professorit Vilho Niitemaa (53 v.) ja Tuomo Polvinen (39 v.) sekä maisteri Kari Selén (30 v.). Tarkoituksena oli, että se kokoontuisi vähintään neljästi vuodessa, mutta kokoukset jäivät 1970-luvun alkupuolella vain yhteen vuodessa. Neuvoston jäsenetkään eivät vaihtuneet, joten sen merkitys jäi näennäiseksi.²³

Jutikkala esitti käsityksensä Historiallisen Aikakauskirjan tehtävästä 1978, kun lehti julkaisi 75-vuotisen taipaleensa kunniaksi juhlanumeron. Hän totesi siinä yksiselitteisesti, että ”Historiallinen Aikakauskirja on ja tahtoo olla tieteellinen julkaisu”. Historiaa popularisoiville – varsinkin lähimenneisyyttä käsitteleville – kirjoituksille löytyi julkaisukanavia yllin kyllin, ja historian opetuksen ongelmia käsiteltiin opettajajärjestön julkaisemassa *Kleiossa*. Tieteellisyys ei luon-

Eino Jutikkala, päätoimittaja 1970–82. Lehtikuva Oy.

21. Kuten viime numerosta ilmenee – – – (toimitus), *HAik* 1/1970, 1.

22. Historiallisen Aikakauskirjan toimituskunta, *HAik* 4/1969, 339.

23. HAik:n toimintakertomukset 1970–74, *HAik* ark. Kansallisarkisto (KA).

Historiallinen Aikakauskirja 1903–2003

Päätoimittajat

Gunnar Suolahti (Palander)	1903–11
U. L. Lehtonen	1911–27
K. R. Brotherus	1928–34
Jalmari Jaakkola	1935–59
Pentti Renvall	1960–69
Eino Jutikkala	1970–82
Päiviö Tommila	1983–90
Ohto Manninen	1991–2000
Juha Sihvola	2001–

Toimitussihteerit

Kaarlo Blomstedt	1903–06
A. M. Tallgren	1907
Atle Wilskman	1908–09
K. V. Kaukovalta	1910
Arvi Korhonen	1920–23
Ohto Oksala	1928–29
Pentti Renvall	1930–45
Eino E. Suolahti (vt.)	1943
Aulis Oja (vt.)	1944
Aulis Oja	1945–47
Armas Luukko	1948–55
Mauno Jokipii	1956–58
Jaakko Numminen	1959–62
Pentti Papunen	1962–63
Heikki Ylikangas	1963–66
Osmo Jussila	1967–69
Pirkko Rommi	1970–73
Ohto Manninen	1973–81
Seppo Zetterberg (vt.)	1977
Veikko Kallio	1982–

Toimittajat

Veikko Kallio	1980–81
Eino Lytinen	1983–94
Pertti Haapala	1991–2000
Jukka-Pekka Pietiäinen	1991–96
Heikki Mikkeli	1995–2000
Merja-Liisa Hinkkanen	1997–2000
Tiina Kinnunen	2001–
Tuomas M. S. Lehtonen	2001–
Maria Lähteenmäki	2001–
Kimmo Rentola	2001–

Toimitusneuvoston (toimituksen) jäsenet

K. R. Brotherus	1904–07, 1924–27, 1935–49
A. M. Tallgren	1906–07
A. R. Cederberg	1907–12, 1930–45
Atte Wilskman	1907
K. V. Kaukovalta	1908, 1910
A. F. Puukko	1908
K. W. Rauhala	1908–09, 1921–34
L. O. Th. Tudeer	1908–09

Harri Holma	1909–10
Kustavi Grotenfelt	1910–14
Jalmari Jaakkola	1910, 1922–34, 1960–61
K. O. Lindeqvist	1910–20
K. R. Melander	1910–20
J. M. Salenius	1910–11
Jaakko Gummerus	1912–20
Gunnar Suolahti	1912–18, 1928–33
Väinö Voionmaa	1913–40
Edv. Rein	1917–40
Gunnar Sarva	1920–29
Kaarlo Blomstedt	1921–49
Juhani Rinne	1921–26, 1928–35
Martti Ruuth	1921–52
Arvi Korhonen	1924–27, 1941–61
Einar W. Juva (Juvelius)	1928–63
Kaarlo Österbladh	1934–43
Eino Jutikkala	1935–69, 1982–90
Aarno Maliniemi	1935–62
G. Rein	1935–47
Kaarlo Jäntere	1938–57
Yrjö Nurmio	1946–68
Pentti Renvall	1946–59, 1970–74
Aimo Halila	1950–75
L. A. Puntila	1953–81
Aulis J. Alanen	1956–81
Armas Luukko	1956–81
Vilho Niitemaa	1956–81
Mikko Juva	1958–81
Jaakko Suolahti	1961–62, 1964–86
Mauno Jokipii	1962–90
Kauko Pirinen	1962–81
Päiviö Tommila	1966–82
Yrjö Blomstedt	1968–81
Sven-Erik Åström	1968–81
Erkki Kuujo	1969–81
Tuomo Polvinen	1969–81
Kyösti Julku	1970–81
Aira Kemiläinen	1972–81
Heikki Kirkinen	1972–81
Keijo Korhonen	1976–78
Eino Murtorinne	1976–84
Toivo J. Paloposki	1976–90
Erkki Pihkala	1976–81
Olli Vehviläinen	1976–81
Viljo Rasila	1977–81
Hannu Soikkanen	1977–81
Jorma Ahvenainen	1982–84
Seikko Eskola	1982–87
Osmo Jussila	1982–90
Veikko Litzen	1982–84
Veikko Löyttyniemi	1982–90
Antti-Jukka Oksanen	1982–90
Pentti Virrankoski	1982–84

Markku Heikkilä	1985–87
Kari Selén	1982–90
Kalervo Hovi	1985–99
Yrjö Kaukiainen	1985–90
Ohto Manninen	1985–90
Seppo Rytönen	1985–87
Jouko Vahtola	1987–96
Antero Heikkinen	1988–90
Toivo Nygård	1988–90
Maija Väisänen	1988–90
Pertti Haapala	1991–96
Erkki Kouri	1991–96
Markku Kuisma	1991–99
Markku Mansner	1991–96
Ville Marjomäki	1991–99
Antero Penttilä	1991–96
Jukka-Pekka Pietiäinen	1991–99
Raimo Salokangas	1991–99
Päivi Setälä	1991–99
Kauko Sipponen	1991–99
Irma Sulkunen	1991–99
Seppo Zetterberg	1991–93
Jyrki Vesikansa	1994–99
Sisko Haikala	1997–99
Tuomo Lappalainen	1997–99
Leena Mäkiä	1997–99
Seppo Männikkö	1997–99
Marjatta Väänänen	1997–99
<i>Hallituksen jäsenet</i>	
Martti Häikiö	2000–02
Pirkko Leino-Kaukiainen	2000– (pj. 2000–02)
Raimo Salokangas	2000–02
Juha Sihvola	2000
Kyösti Tiainen	2000–
Jyrki Vesikansa	2000– (pj. 2003–)
Katariina Mustakallio	2001–
Marjatta Rahikainen	2003–
Heikki Talvitie	2003
<i>Taloudenhoitajat</i>	
A. M. Tallgren	1906
Atle Wilskman	1907
K. V. Kaukovalta	1908–09
Kari O. Virtanen	1968–70
Marjatta Suuronen	1970–71
Rauno Selin	1972–75
Sirkka Suomi-Vihonen	1975–76
Erkki Hautala	1976–81
Jukka Korpela	1981
Tuomo Olkkonen	1981–82
Ilkka Liikanen	1982–83
Jaakko Pöyhönen	1984–
<i>Ulkoasu</i>	
Heikki Kalliomaa	1991–

nollisestikaan sulkenut pois sitä, että lehdessä voitiin julkaista aiheensa tai kirjoitustapansa puolesta laajahkoa lukijakunta kiinnostavia artikkeleita. Tieteelliseen lehteen kuuluivat Jutikkalan arvion mukaan myös kirja-arvostelut ja tieteellinen keskustelu, mutta sen sijaan vähäpätöisempänä tehtävänä hän piti historia-alan uutispalstan pitämistä.²⁴

Jutikkala myös kannusti tutkijoita polemiikkiin ja huomautti, että toimitus halusi mahdollisissa kiistoissa osoittaa puolueettomuuttaan siten, että se ei karsisi puheenvuoroista väkeviäkään ilmaisuja. Taustana tälle toteamukselle oli juuri käynnissä ollut nuijasota-keskustelu, joka oli lähtenyt Heikki Ylikankaan julkaiseman teoksen *Nuijasota* (1977) arvostelusta, ja jossa toimitus oli joutunut pohtimaan vastineiden ja kommenttien oikeudenmukaista ”marssijärjestystä” lehden palstoille.²⁵

Jutikkalan päätoimittajakauden alussa vuoden 1971 ensimmäisessä numerossa kaksi melko tuoretta tohtoria Antero Heikkinen ja Heikki Ylikangas herättivät Aikakauskirjassa ainakin nuoren tutkijajoukon mielissä legendaariseen asemaan kohonneen keskustelun otsikolla ”Kaksi historiaa”. Siinä pohdittiin historiantutkimuksen selitysmalleja, ja sitä kommentoitiin vilkkaasti tutkijayhteisössä.²⁶

Aikakauskirjan rooli tiedelehtenä kyseenalaistettiin syksyllä 1973 toimitusneuvostossa, jossa käytiin keskustelua priorisoinnista niin sanotun meriittitutkimuksen ja lukijakunnan odotusten välillä. Tuloksena todettiin, että opettajista, opiskelijoista ja harrastajista koostuneen lukijakunnan palveleminen olisi tärkeämpää, jos lehden erilaiset tehtävät joutuisivat keskenään ristiriitaan.²⁷

Vaikeutta sovittaa yhteen lehden kaksi roolia valaistiin vuoden 1972 toimintakeromuksessa. Siinä todettiin, että ”meriittiarikkeleita” oli tarjolla, mutta muunlaisia kir-

24. Jutikkala (1978) 101.

25. Edellisen johdosta (toim. huom.), *HAik* 2/1978, 179.

26. Antero Heikkinen & Heikki Ylikangas 'Kaksi historiaa', *HAik* 1/1971, 53–59. Lehdessä julkaistiin 1971 myös useita siihen tulleita kommentteja.

27. Toimitusneuvoston ptk. 14.9.1973, *HAik*. ark. KA.

joituksia oli vaikea saada ja niitä sai odottaa pitkään, koska ei ollut rahaa maksaa kirjoittajille. Toimitus jatkoi: ”Nykyinen aika ei ole perin otollista altruistiseen toimintaan kiihottajana, toimintaan, jollaiseksi arvostelujen ym. kirjoitusten laatiminen Historialliseen Aikakauskirjaan pakostakin on muodostunut”. Vuonna 1973 valitettiin edelleen, että ylitarjontaa kirjoituksista ei ollut ja keskusteluosasto oli supistunut. Vain ajankohhtaisten tutkimuskysymysten esittely oli lisääntynyt. Karkeasti näyttää siltä, että tutkimusten osuus lehden sisällöstä oli runsas kolmannes, arvosteluja oli vajaa kolmannes ja keskustelujen osuus oli 3–5 prosentin luokkaa.²⁸

Aikakauskirjan painoasua uudistettiin vuoden 1969 alussa, jolloin arvostelut ryhdyttiin latomaan kahdelle palstalle ja artikkeliosaston ladelmaa levitettiin, mutta säilytettiin edelleen yksipalstaisuus. Kiiltopaperin sijaan 1971 tuli himmeä paperi, ja kannen väriä alettiin vaihtaa vuosittain, mutta pysyttiin hillityissä sävyissä. Samalla sisällysluettelo siirrettiin lehden alkuun. Suurempi muutos toteutettiin 1983, kun artikkelit alettiin painaa kaksipalstaisina ja arvostelut kolmpalstaisina. Sivut olivat täyteen ahdettuja, ja kannen paperi sai räväkämmät sävyt.

Yleistajuisempaan suuntaan

Tullessaan Historiallisen Aikakauskirjan päätoimittajaksi vuoden 1983 alussa professori Päiviö Tommila oli perustajien jälkeen ensimmäinen päätoimittaja, joka julkaisi heti omat linjanvetonsa. Lehdistön tutkijana hän toi pääkirjoitukset lehteen. Toimitukseen tuli myös lisävoimia, kun ulkomaantoimitajana aloitti 1983 dosentti Eino Lyytinen.

Tommila totesi, että lehti oli koko elinikänsä ollut korkean tieteellinen ja suunnattu lähinnä alan ammattikunnalle. Hän nosti esiin kolme tehtävää. Ensinnäkin Aikakauskirjan tuli seurata tutkimuksen ajankohtaisia tapahtumia ja virtauksia. Toiseksi sen tuli ottaa kantaa historian käyttöön yhteiskunnassa ja kolmanneksi toimia historiallisen katsomustavan levittäjänä. Hän halusi avartaa lehden maailmankuvaa ja huomautti, että sen ei enää tulisi olla yksin tut-

Päiviö Tommila, päätoimittaja 1983–90. Yhtyeineitten kuva-arkisto. Kuva: Jorma Komulainen.

kijoiden ja opettajien ammattilehti vaan myös kulttuuripoliittinen lehti. Aikakauskirjasta tehtäisiin historian äänitorvi muiden tieteenalojen, yleisön ja yhteiskunnan suuntaan.

Tommila halusi, että lehdessä pohdittaisiin aktiivisesti historiantutkimuksen tehtäviä, tutkimuskohteita, menetelmiä ja yhteyksiä muihin tieteenaloihin. Tutkijoiden tuli astua ulos kammioistaan ja antautua keskustelemaan. Lehden palstoille haluttiin tuoda kriittisiä arvioita historian opetuksesta ja oppikirjoista, arvioida myös populaaria kirjallisuutta ja keskustella arvoista sekä kansallisesta identiteetistä.²⁹

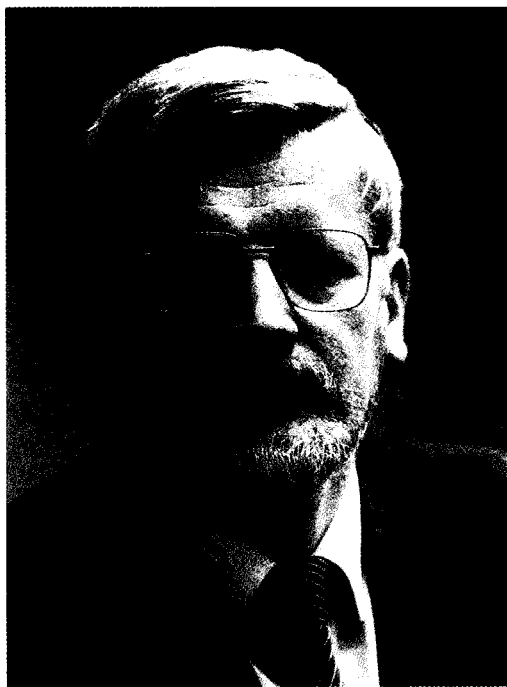
Vaikka ohjelmakirjoitus antoi aiheen olettaa, että perinteinen tutkimusartikkeli tulisi Tommilan Aikakauskirjassa jäämään sivuosaan, näin ei käytännössä tapahtunut, vaan se pysyi edelleen lehden selkärankana, mutta keskusteluosasto tuli monipuolisemmaksi. Lehdessä alettiin julkaista myös erilaisia teemanumeroja alkaen vuoden 1983 toisesta numerosta, joka keskittyi hahmotamaan Pentti Renvallin tutkijaprofiilia.

Helsingin yliopiston rehtoriksi 1988 valittu Tommila luopui Historiallisen Aikakauskirjan toimittamisesta vuoden 1990 lopussa, ja hänen seuraajakseen valittiin professori Ohto Manninen, joka oli 1970-luvulla toiminut useita vuosia lehden toimitussihteerinä. Näin jatkui perinne, jonka mukaan

päätoimittaja kasvoi hiljalleen sisään lehden. Manninen myös laajensi lehden toimitusta, johon tulivat mukaan dosentit Pertti Haapala ja Jukka-Pekka Pietiäinen. Myöhemmin toimitukseen liittyivät vielä dosentit Heikki Mikkeli ja Merja-Liisa Hinkkanen.

Aikakauskirja uudistui 1991 ulkoasultaan graafikko Heikki Kalliomaan käsissä. Sen taitto selkiytyi, kuvitusta lisättiin, koko ilme näytti raikkaammalta, ja kannen värityksessä palattiin hillitympään tyyliin. Mannisen ensimmäisessä numerossa kannessa oli kuva piippua polttavasta Stalinista, ja irtonumerona se kävi hyvin kaupaksi. Numeron sisältö myös kertoi maailman muuttuneen Suomen lähiympäristössä, mikä vaati poliittisen historian tutkijoilta uusia arvioita. Tähän innosti myös itäisen naapurin arkistojen avautuminen tutkijoille.

Linjakysymyksissä Manninen tarttui härkää sarvista todetessaan, että lehden kahdella julkaisijalla on sama suunta, mutta eri tarkoitusperät. Suomen Historiallinen Seura pyrki tieteen edistämiseen ja Historian Ystävien Liitto taas tiedon popularisointiin.

Ohto Manninen, päätoimittaja 1991–2000. Kuva: Kari Sarkkinen.

”Näiden kahden intressin yhdistäminen saattaa aiheuttaa hankaluuksia, mutta kuten on osoittautunut – se ei ole mahdotonta”, hän totesi. Prioriteetit olivat kuitenkin selvät: tavoitteena oli julkaista tieteellisesti korkeatasoista ja selkeästi kirjoitettua tekstiä. Tutkimustulokset oli tuotava ”harrastuneen yleisön” saataville.

Päätoimittaja peräsi teksteiltä ajankohtaisuutta ja halusi lyhentää sekä artikkelien että kirja-arvostelujen pituutta. Hän pyrki teemoittamaan numeroita ja toivoi, että ajankohtaisuus myös arvosteluosastossa voitaisiin taata.³⁰

Mihin suuntaan?

Aikakauskirjan laaja toimitusneuvosto ja erillinen taloudellinen valtuuskunta osoittautuivat kovin raskaaksi hallintojärjestelmäksi, jota Historian Ystävien Liiton aloitteesta päätettiin yksinkertaistaa. Uusi kustannussopimus julkaisijajärjestöjen välillä solmittiin tammikuussa 2000. Sen mukaan järjestöt asettivat lehden hallintoa ja taloutta hoitamaan kuusijäsenisen hallituksen, johon kumpikin nimesi kolme edustajaa. Sen puheenjohtajuus vaihtelee järjestöjen kesken aina kolmen vuoden välein. Hallitus valitsee päätoimittajan Suomen Historiallisen Seuran tutkijajäsenien keskuudesta. Päätoimittaja puolestaan saa avoimen valtakirjan tehdä lehteä ja valita toimitukseen mahdolliset kumppaninsa.³¹

Ensi töikseen uusi hallitus joutui paneutumaan päätoimittajan valintaan. Tuo valinta katkaisi jo perinteeksi muodostuneen käytännön, että lehden johdossa oli kotimaisen historian viranhaltija. Tehtävään valittiin vuoden 2001 alusta lukien Jyväskylän yliopiston yleisen historian professorin virkaan vasta nimitetty Juha Sihvola. Hän kokosi ympärilleen lehden toimitukseksi edus-

28. Toimintakertomukset 1972 ja 1973. *HAik* ark. KA.
29. P. T. 'Kahdeksan vuosikymmentä ja Kahdeksankymmenluvun Historiallinen Aikakauskirja', *HAik* 1/1983, 1–2.

30. Ohto Manninen 'Ei ole entisensä'. *HAik* 1/1991, 1–2.

31. Pirkko Leimo-Kaukiainen 'Aikakauskirja elää ajassa' ja Jyrki Vesikansa 'HAikin uusi aika', *HAik* 2/2000, 152–157.

N:o 2

1972

Historiallisen Aikakauskirjan kannessa oli vuosikymmeniä jugendaibeinen tiimalasi.

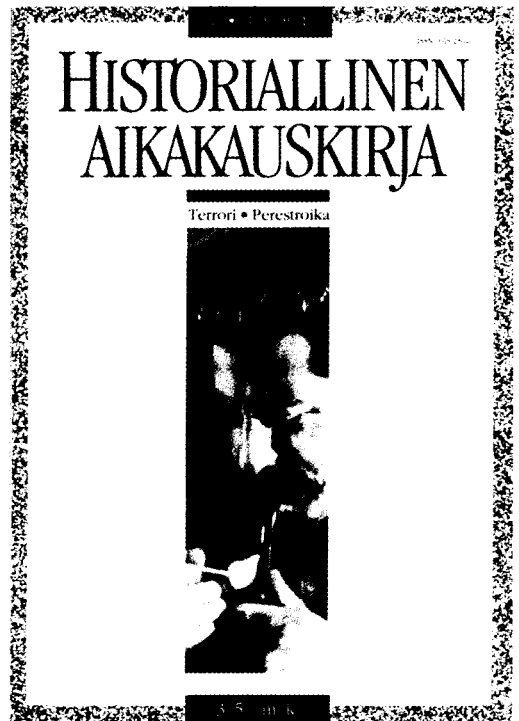
tavan joukon historian eri osa-alueilla liikkuvia tutkijoita: dosentit Tuomas Lehtonen, Maria Lähteenmäki ja Kimmo Rentola sekä tohtori Tiina Kinnunen. Uusien tuulten laikaistessa niin lehteä kuin hallintoakin jatkuvuutta ovat edustaneet ensin toimittajaksi 1980 ja toimitussihteeriksi 1982 tullut maisteri Veikko Kallio sekä vuodesta 1984 lähtien lehden taloutta hoitanut maisteri Jaakko Pöyhönen.

Kustannussopimuksen uusimisen ja kohta sen jälkeen tapahtuneen päätoimittajan valinnan yhteydessä käytiin vilkasta keskustelua lehden linjasta, tieteellisyydestä ja populaarisuudesta. Yhteistyön jatkuminen kahden varsin erilaisen, mutta periaatteessa historia-alan parasta ajavan yhteisön välillä merkitsi sitä, että myös sisällöllisissä kysymyksissä oltiin valmiita kompromisseihin. Tuolloin saavutettiin ainakin jonkin asteinen yksimielisyys siitä, että lehti jatkuu tieteellisenä lehtenä. Tämä toteutui artikkeliosastossa siten, että tarjotut kirjoitukset ovat vuodesta 2000 alkaen olleet ennen jul-

kaisua perusteellisen tieteellisen arvioinnin kohteena.

Astuessaan tämän ”jättiläisen olkapäille” uutena päätoimittajana Juha Sihvola jätti valtioviisaasti ottamatta suoraan kantaa lehden linjaan ja korosti historian luonnetta tieteenä sekä sen haasteellista merkitystä kaikille ihmisille. Lehti olisi edelleenkin tiedelehti, mutta sen ei ollut mitään syytä karttaa keskustelua tai paaluttaa raja-aitoja mihinkään suuntaan. Historia on sinänsä kiinnostava tieteenala, eikä se kiinnostuksen lisäämiseksi tarvitse sensaatiohakuista markkinatavaraa.³²

Kysymys Historiallisen Aikakauskirjan tieteellisyydestä ja historiallisen populaaritiedon luonteesta ei kuitenkaan ole menettänyt ajankohtaisuuttaan. Voidaan hyvällä syyllä kysyä, löytyykö tänä päivänä enää sitä yhteistä säveltä, joka antaisi harmonisen soinnin tiedeyhteisön ja harrastajajärjestön yhteiselle lehdelle. Käsitys populaaritiedosta näyttää vuosien kuluessa muuttuneen. Enää ei riitä hyvin kirjoitettu, kiinnostavaa aihetta

Historiallisen Aikakauskirjan kansi uudistui 1991. Ulkoasu Heikki Kalliomaa.

Juha Sihvola, päätoimittaja vuodesta 2001. Kuva: Jyväskylän yliopisto.

käsittelevä artikkeli, vaan kiinnostuksen säilyminen vaatii mahdollisuutta tirkistelyyn ja "kahvilainformaatiota". Perusteellisia kirja-arvosteluja ei jakseta lukea, vaan ne tulisi korvata arvioivilla kirjalueteloilla. Puhumattakaan tieteellisistä artikkeleista: niille sanotaan löytyvän muitakin julkaisupaikkoja!³³ Historian ystävien on aika pohtia, mitä he lehdeltään odottavat ja toivovat.

Tiedeyhteisön ja yleisön väliin on syntynyt kokonaan uusi tiedonjulkistajien ja tietokirjoittajien ammattiryhmä, jonka tehtävänä on saattaa tutkimustulokset helposti luettavaan ja ymmärrettävään muotoon. Tämä ei enää ole pelkästään tutkijoiden harrastus. Historian tiedeyhteisö on kasvanut lu-

kumäärältään moninkertaiseksi viimeisen parin vuosikymmenen aikana. Sille ovat vaihtoehtoiset julkaisukanavat elintärkeitä. Kansainvälistyminen on lisännyt paineita tasokkaan tiedelehden suuntaan. Jos Historiallisen Aikakauskirjan palstat avataan "iltalehtijournalismille", lehdellä ei ole tiedeyhteisön näkökulmasta suurta arvoa.

Kulttuuri- ja opetushallinnossa on puhuttu paljon kansainvälistymisestä, mutta herätty myös kysymään, onko Suomessa eri tieteenaloilla riittävästi kotimaisilla kielillä julkaistuja aineistoja. Niin kansallisella tieteenalalla kuin historia, suomenkielinen tiedelehti on välttämättömyys, instituutio, jota korkeatasoisimmatkaan kansainväliset lehdet eivät korvaa. Nuorille tutkijoille se voi olla "kirjoittajakoulu", vanhemmille väylä tavoittaa kotimainen yleisö. Se on keskustelufoorumi, jolla suomalaiset tutkijat voivat punnita vaikutteitaan ja tieteenalan ulkomaisten saavutusten merkitystä oman kehityksemme kannalta. Tähän ei ole mahdollisuutta missään muussa lehdessä, kuten lehden perustajat jo 1902 totesivat. Historian tutkijayhteisö on valinnan edessä ja sen tulee vastata lähitulevaisuudessa kysymyksen: Millaisen tiedelehden me tarvitsemme?

32. Juha Sihvola 'Historia, totuus ja arvot', *IIAik* 1/2001, 1–4.

33. Jyrki Vesikansan toimintasuunnitelmana vuodelle 2003 esittelemä muistio lehden hallituksen kokoukselle 11.3.2003.

”Älyllisen uteliaisuuden herättäminen menneisyyteen”

Akatemiaprofessori ja Tampereen yliopiston yleisen historian professori Marjatta Hietala on ansioitunut kaupunkihistorian ja tieteen historian tutkija. Hän väitteli aatehistorian alalta ja laajensi tutkimusalueitaan vertailevaan sosiaali- ja kulttuurihistoriaan. Hän on tutkinut kaupunkien infrastruktuurin rakentamista eri maissa, samoin päätöksentekoa ja asiantuntijaverkostoja sekä innovaatioiden leviämistä. Hietalalla on myös pitkä kokemus tiedehallinnosta. – Haastattelu Tiina Kinnunen.

Mikä merkitys historialla on mielestäsi ihmisten jokapäiväisessä elämässä?

Historia tarjoaa identiteetin rakennuspuuta. Itselleni karjalaisuus on yksi identiteettini rakennuspuu. Karjalaisuus oli lapsuudessani ja nuoruudessani läsnä monella tavalla. Minä olen ajatellut, että kyllä minäkin selviän, kun raivaajasukupolvikin selvisi. Historioitsijana ymmärtää, kuinka moniulotteisesti ihminen kytkeytyy maailmaan: me jaamme maailman, Euroopan ja Suomen kulttuuriperintöä. Historia on elämäntutkimus ja maailmankuva.

Mitä historia tieteenä mielestäsi on ja mikä on sen subde läbitieteisiin?

Minulle historia on yhteiskunnan syvällistä ymmärtämistä. Historian kautta paljastuvat pitkän aikavälin kehityslinjat, ja se tarjoaa myös avaimen yhteiskunnallisten ilmiöiden vertailevaan tarkasteluun. Historia on minusta myös monikerroksinen, yhtä lailla pienen ihmisen arkielämän historiaa, lapsen historiaa kuin suurten valtiollisten järjestelmien historiaa. Puhumme globalisaatiosta kuin se olisi totta kaikilla tasoilla,

mutta totuus on, että kysymys on nimenomaan taloudellisesta globalisaatiosta. Kulttuurinen globalisaatio ei ole kaikessa laajuudessaan selvästikään toteutumassa, koska yhä enemmän etniset ryhmät ja pienet kulttuurit pitävät identiteetistään kiinni. Tämä osoittaa, kuinka menneisyys on monikerroksellinen.

Viime vuosina historiantutkimuksessa on yhä enemmän ja enemmän lähestytty kirjallisuutta ja sitä humanioran osaa, jota historia on perinteisesti ollut. Mutta katsoisin kuitenkin, että tuntematta yhteiskunnan rakenteita, yhteiskunnan monikerroksellisuutta, yhteiskunnan eri toimintoja ja niiden välisiä suhteita, eri toimijoiden välisiä suhteita ja jännitteitä eri yhteiskunnallisten ryhmien välillä ei voi ymmärtää historiaa. Sen tähden minusta yhteydet sosiaalitieteisiin ja valtiotieteisiin ovat aivan välttämättömät. Niillä opiskelijoilla, joilla ei ole käsitystä yhteiskunnan toimivuudesta, on todella vaikeaa ymmärtää historiaa. Säilyneet lähdeaineistot on niin sirpaleisia, että täytyy olla käsitys, miten yhteiskunnat toimivat, ennen kuin menneisyyttä voi ymmärtää. Yhteiskuntatieteiden opintojen pitäisi aivan ehdottomasti olla osa historian opintoja.

Me olemme saaneet paljon hyvää kirjallisuustieteen metodeista, mutta näkisin, että jos historioitsija haluaa vaikuttaa laajemmin yhteiskunnassa, hänellä täytyy olla apunaan rakennepuuta. Näitä ei saada kirjallisuustieteestä tai laajemmin kulttuurintutkimuksesta, vaan ne tulevat yhteiskunta- ja valtiotieteistä. Itse en olisi ilman sosiologiaa pystynyt ikinä tekemään historiantutkimusta, ja myös kansainvälisen politiikan tutkimus ja tilastotiede ovat olleet tärkeitä.

Onko objektiivisuuden ja totuuden käsitteillä vielä merkitystä historiantutkimuksessa?

Mielestäni objektiivisuuden vaatimus on aika vahva vaatimus, koska jos katsotaan maailmanhistoriallista kehitystä pitkällä aikavälillä, nähdään, että tulokset ovat muuttuneet jokaisella vuosikymmenellä. Jokainen aika tuo omat kysymyksenasettelunsa. Sanoisin, että historiantutkijan tehtävä on luoda mahdollisimman pysyviä tuloksia, että ne kestävät ainakin muutaman kymmenen vuotta.

Lopullisen totuuden esiin saaminen on tosi vaikeaa, ja minusta se pitäisi asettaa kyseenalaiseksi. Me voimme päästä jonkin likiarvoon todellisuutta tai objektiivisuutta. Tähän kysymykseen liittyvät tieteellinen rehellisyys ja tieteellinen nöyryys. Tieteellinen rehellisyys tarkoittaa mielestäni sitä, että tutkija yrittää lähestyä sitä, mikä olisi jonkin ilmiön tärkein selittäjä. Mutta väliin tulevia tekijöitä me emme aina kerta kaikkiaan saa mistään lähteestä esiin. Me yritämme päästä lähelle totuutta, mutta keinomme ovat niin rajalliset. Tutkijan etiikan kannalta on tärkeintä, että pyrkii saamaan mahdollisimman pitävän todistusaineiston.

Onko historioitsijoilla yhteiskunnallista painoarvoa?

Näyttää siltä, että päättäjiä historiakuva muokkaa koulujen historianopetus ratkaisevassa määrin enemmän kuin populaareinkaan historiantutkimus. Jos halutaan vahvistaa historiatietoisuutta ja sitä kautta myös historiantutkimuksen asemaa Suomessa, on aloitettava kouluista. Olisikin tärkeää panostaa siihen, että historian opetus siirrettäisiin aineenopettajille ala-asteelta lähtien. Historianopettajia pitää myös kouluttaa seuraamaan tutkimusta – tohtoreita lukioihin! Lukiot voisivat myös tiivistää yhteistyötään yliopistoiden kanssa.

Historioitsijoilla on tärkeä rooli myös asiantuntijoina esimerkiksi hallinnossa ja suunnittelussa. Sieltä aikaperspektiivi puuttuu, ja käsitys kansainvälisistä kehityslinjoistakin tuntuu olevan huterä. Historiantutkijoiden kohdalla on vähintäänkin mielenkiin-

toista se, ettei tutkijoiden saama julkisuus ole vaikuttanut millään tavalla tutkimuksen saamiin resurssisiin. Onko siis kuitenkin niin, että historia koetaan kuitenkin jonkinlaisena kuriositeettina? Tuntuu, ettei historiantutkijoiden ammattitaitoa ja ammatillisuutta aina tunnusteta.

Mitä ajattelet historioitsijan suhteesta julkisuuteen, ja mikä on käsityksesi historian popularisoinnista?

Suhde julkisuuteen on todella vaikea kysymys, ja olen pohtinut sitä vuosikausia. Minä olen henkilökohtaisesti tehnyt sen valinnan, että keskityn tutkimukseen; en voi palvella kahta herraa. Toisaalta tunnen, että minun olisi pitänyt osallistua paljon enemmän julkiseen keskusteluun. Kyllä historioitsijoilla on sekin velvollisuus. Mutta ongelmana on esimerkiksi ajan puute, kenenkään aika ei riitä kaikkeen. Suomessa historioitsijoiden näkyvyys julkisuudessa juontaa juurensa menneisyydestä, historioitsijoiden kahtalaisesta roolista tutkijoina ja valtiollisina toimijoina. Muualla, esimerkiksi Ruotsissa ja Saksassa, ammattihistorioitsijat osallistuvat paljon vähemmän.

Minusta historioitsijan ei kuulu historioitsijan roolissa ottaa kantaa kaikkeen mahdolliseen vaan ainoastaan siihen, mitä on tutkinut. Kansalaisina me voimme tietenkin ottaa kantaa mitä erilaisimpiin asioihin. Julkisuudessa, ja esimerkiksi toimittajilla, tuntuu olevan se käsitys, että historioitsijoiden pitää tietää kaikesta. Toimittajien koulutuksessa ei ehkä kiinnitetä riittävästi huomiota siihen, että pitäisi löytää asioita kommentoimaan niitä parhaiten tuntevat tutkijat.

Itse olen sanonut opiskelijoille, että jos alkaa kirjoittaa populaaria historiaa, saa julkisuutta, mutta se on pois vakavalta tieteeltä. Minusta popularisointi on pienen maan ongelma. Esimerkiksi amerikkalaiset kollegani eivät edes keskustele tästä ongelmasta. Toisaalta tiedon popularisointi on jääne kansallisesta projektista: suomalaisilla tiedemiehillä oli kaksisuuntainen tehtävä toimia kansainvälisellä tasolla ja toisaalta kansallisella tasolla kansan sivistäjänä.

☞ *Miten mielestäsi koulutetaan hyviä historiantutkijoita? Mikä merkitys ohjauksella on?*

Ohjaus on tietenkin tärkeää, mutta voi käydä myös niin, kuten mielestäni tällä hetkellä on vaarana, että ohjataan liikaa. Ohjauksen takia kaikkien opettajien työmäärä yliopistoissa on kasvanut huomattavasti. Kuitenkin oppiminen itsenäiseen työskentelyyn on kaiken a ja o. Tutkija tarvitsee syventymistä ja aikaa ideoiden kypsyttämiseksi. Opettajan tärkein tehtävä olisi herättää opiskelijoissa laaja kiinnostus mitä erilaisimpiin historiallisiin ilmiöihin, älyllinen uteliaisuus menneisyyteen. Opiskelijoiden toivoisi lukevan enemmän kirjoja ja tutkimusta. Olen huolestunut siitä, että meidän ajallemme tyypillinen lyhytjännitteisyys kostautuu tulevaisuudessa.

Opiskelijoiden pitäisi myös kirjoittaa vielä enemmän ja varhaisemmassa vaiheessa; tässä suhteessa meillä on oppimista englantilaisesta systeemistä. Ruotsalaisesta systeemistä voisimme ottaa oppia siinä mielessä, että heillä on tohtoriopinnoissa huomattavasti enemmän teoreettista ja metodikoulutusta. Tätä meillä on kaikilla tasoilla liian vähän. Tarvitaan harjoittelua erilaisilla aineistoilla ja tutustumista erityyppisiin historiallisiin teksteihin. Esimerkiksi Sveitsissä käydään opintojen aikana monta seminaaria ja perehdytään erilaisiin aineistoihin ja näkökulmiin.

Hyväksi historiantutkijaksi ei voi mielestäni tulla ilman mielikuvitusta, koska mielikuvitus on luovan prosessin edellytys. Tässä mielessä tutkijan ja taiteilijan välinen ero on aika pieni. Minusta tätä luovuutta voi opiskelijoissa kasvattaa, aivan kuten renessanssin taiteilijoissa, sijoittamalla heidät harjoittelemaan monilla materiaaleilla.

Nykypäivän nuorille tutkijoille ajatus siitä, että tutkimus on elämäntapa, on vieras. Luovan työn tekemistä ei voi kuitenkaan rajata kahdeksasta neljään, se vie koko elämän, tutkimuksen tekeminen on kokonaisvaltainen prosessi. Kun tutkija saa idean, hän kehittää sitä päivin ja öin; silloin kaikki muu pitää unohtaa tai lähes unohtaa. Idea vaatii kypsyttelyä, tuotekehittelyä, ja se vaatii aikaa. Aivot työskentelevät silloin-

kin, kun ei ole oman aineiston kanssa tekemisissä. – Olisi suositeltavaa lukea muidenkin alojen tutkimusta ja aikakauskirjoja.

Tällä hetkellä tämä luovan prosessin edistäminen kiinnostaa minua todella paljon. Aivotutkijoiden mukaan suurin osa aivokapasiteetistamme jää käyttämättä; sen käyttöön saaminen vaatii valtavan keskittymisen. Ainakin minun aivoni toimivat niin, että ne toimivat sitä paremmin, mitä enemmän niille syötetään tietoa. Kun teen yhtä asiaa, keksin samanaikaisesti monia muita asioita.

☞ *Tehdäänkö Suomessa mielestäsi hyvää historiantutkimusta? Millaista hyvää tutkimus ylipäättään on?*

Mielestäni tehdään tosi hyvää tutkimusta, meillä ei ole mitään hävettävää. Tutkijakoulutuksemme, joka on perustunut henkilökohtaiseen ohjaukseen, on tuottanut hyvää tulosta. Esimerkiksi kaikki dosenttimme voisivat saada professuurin Amerikassa. Ongelma on oikeastaan vaan resursseissa. Virkarakennetta tulisi saada muutettua siihen suuntaan, että ihmisille saataisiin pysyviä työpaikkoja.

Väitöskirjojen taso on korkea, vaikka esimerkiksi metodiopintoja on ollut vähän. Se on perustunut siihen, että ihmiset ovat tehneet ankarasti työtä; nyt tässä uudessa tohtorikoulutuksessa annetaan enemmän valmiina, esimerkiksi ohjaajien kautta saadaan valmiita kontakteja. En tiedä, onko se hyvä, mutta onhan niinkin, että jos esi-isät ovat nähneet nälkää, meidän ei tarvitse kärsiä samalla tavalla. Selvää on, että jos mennään samaan systeemiin kuin esimerkiksi Hollannissa, että väitöskirja on saatava valmiiksi neljässä vuodessa, väitöskirjoista tulee englantilaisen ja amerikkalaisen mallin mukaan lähinnä opinnäytteitä. Tällöin varsinaisen tutkimuksen painopiste siirtyy väitöksen jälkeiseen aikaan.

Hyvä tutkimus ylittää kansalliset rajat. Ajankohtaiset aiheet tulevat kansainvälisestä tutkimuksesta ja laajemmin eurooppalaisesta keskustelusta. Ammattihistorioitsija kirjoittaa kansainväliselle tutkijayhteisölle ja siellä testataan, mitä uutta tutkimus tuo his-

torian suureen tulkintojen viidakkoon. Minä tähtään ainakin siihen, että kirjani arvioidaan kansainvälisissä julkaisuissa. Se on se palkinto, minkä saan. Suomi on niin pieni maa, piirit ovat niin pienet, täällä kaikki tuntevat kaikki ja erilaiset etukäteisarviot vaikuttavat niin paljon. Historioitsijajoukko on yhden kampuksen kokoinen. Viiteryhmäni on lähes aina ollut Suomen ulkopuolella, sillä sieltä olen saanut rakentavaa kritiikkiä ja joskus jopa kiitosta.

Onko suomalaisessa historian tutkimuksessa nähtävissä huolestuttavia kehityskulkuja?

Mikrohistoriallisen tutkimuksen kautta on levinnyt ajatus siitä, että yksi aineisto riittää jopa jonkinasteisiin yleistyksiin. Tutkimusta tehtäessä ei välttämättä lainkaan mietitä, onko aineisto riittävä todistamaan sitä, mitä halutaan todistaa. Minusta on uhka-kuva, jos ei mietitä aineiston edustavuutta. Itse suosittelen tutkimusta, jossa käytetään tapauksia esimerkinomaisesti.

Mikrohistoriallisessa tutkimuksessa kiehoo varmasti ainakin se, että se on niin todella helppoa verrattuna siihen, että käyttää laajoja aineistoja ja valitsee esimerkiksi vertailevan näkökulman. Olen tehnyt monenlaisia tutkimusta ja helpointa on tehdä tutkimusta yhdestä henkilöstä tai yhdestä ilmiöstä.

Resurssit ovat tietenkin ongelma. Yhteiskunnan tehtävä on tukea kansallisesti ja kansainvälisesti merkittävää historian tutkimusta. Esimerkiksi kielentarkastukseen ja käännöksiin pitäisi ehdottomasti saada resursseja, jos suomalaisten halutaan osallistuvan kansainväliseen keskusteluun humanistisissakin tieteissä. Resurssien puutteessa on kysymys myös siitä, ettei ymmärretä humanistisen ja luonnontieteellisen tutkimuksen eroja. Humanistista tutkimusta tehdään usein yksin, eikä tutkimus ole mikään raportti vaan se vaatii luovaa kirjoittamista, mikä on vieraalla kielellä todella vaikeaa.

Mikä merkitys sukupuolella on historian tutkimuksessa?

Naisten asema suomalaisessa historioitsijayhteisössä on nyt parempi kuin se on ollut. Monta kertaa olen joutunut miettimään, kuinka jaksan yksin naisena. Aivan fantastista on, että naispuolisilla historian tutkijoilla on nyt omia verkostoja. On aivan välttämätöntä, että naiset tukevat toisiaan.

Minusta naispuolisten tutkijoiden tapa tehdä tutkimusta ei eroa miesten tavasta. Aiheiden valinnassa kyllä näkyy eroja: kulttuuri- ja sosiaalishistorialliset teemat kiinnostavat naisia. On tärkeää katsoa naisia toisaalta tutkijoina ja toisaalta tiedeyhteisön jäseninä. Tieteellisessä keskustelussa me olemme mielestäni olleet tasa-arvoisia, mutta samaa ei voi sanoa naisista tiedeyhteisön jäseninä. Käytännön asioissa naisille on asetettu korkeampi rima. Naisille ei ole sallittu samaa kuin miehille, esimerkiksi opetusta ei ole voinut jättää väliin. Minulla on ollut tunne, etten voi koskaan tehdä yhtään virhettä tai jättää mitään hoitamatta. Asian tuntijalausunnoista muistan omalta kohdaltani esimerkiksi, kuinka miespuolisen kollegani todettiin olevan monipuolinen, kun minun sen sijaan mainittiin hajottavan itseäni.

Kun sitten arvioidaan naishistorian tutkimuksen merkitystä historian tutkimukselle, on todettava, että se on aivan ehdottomasti rikastuttanut historiatiedettä. Se on tuonut kymmeniä uusia näkökulmia yhteiskunnan tulkintaan. Esimerkiksi hyväntekeväisyys, terveydenhuollon ja sosiaalityön historia on tuotu painokkaasti naishistorian myötä tutkimukseen. Verkostojen ja epävirallisten organisaatioiden tutkiminen yhdistettynä naistutkimukseen on tuottanut todella uutta tietoa. Naishistoriassa on tietenkin olemassa ghettoutumisen vaara; pitää tutkia muitakin kuin naisia.

MARJATTA HIETALA

Minne menet historiantutkimus?

Pohdintoja suuntautumisesta ja metodeista

Akatemiaprofessori Marjatta Hietala pohtii artikkelissaan historiantutkimuksemme näkymiä pitkän yliopistollisen ja tiedepoliittisen kokemuksensa perusteella. Hän tarkastelee historian asemaa yhteiskunnassa sekä perää tutkijoilta ja historian alalla toimivilta työssään laatua ja kansainvälisyyttä, sillä muutoin suomalainen historiantutkimus ja historian julkisuuskuva ovat vailla uskottavaa tulevaisuutta.

■ Olen vuosia ollut huolestunut historia-tieteen asemasta tieteiden joukossa.¹ Harvan tieteenalan edustaja joutuu tiedepoliittisessa keskustelussa jatkuvasti puolustamaan oikeutustaan ja vakuuttamaan, että hänen oman alansa tutkija x:n käyttämä metodi on yleisesti hyväksytty ja tieteellinen. Jos historiaa pidetään harrastuksena eikä tieteenä, on pohdittava historiatieteen luonnetta, metodia ja tutkimussuuntauksia. Jos historia mielletään sellaiseksi kuin sitä itse kunkin koulussa aikanaan opetettiin, on pohdittava historiatieteen asemaa ja yliopistollisen historiakoulutuksen arvoa työmarkkinoilla ja asiantuntemuksena.

Historiantutkimus kuten kaikki tieteelli-

nen tutkimus on pyrkimystä uuden luotettavan tiedon tuottamiseen. Uutta tietoa ja uusia tulkintoja syntyy uusista lähteistä ja avautuvista lähdekokoelmista sekä niiden kriittisestä tutkimuksesta. Uutta tietoa syntyy myös täydentämällä olemassa olevaa tietoa ja tulkitsemalla tiettyjä ilmiöitä uudelleen uusista näkökulmista tai kombinoimalla uutta ja vanhaa tietoa.

Historian heikkoa asemaa tieteenä selittävät ainakin seuraavat seikat:

- tutkimusteemojen mielekkyys
- epätietoisuus historiantutkimuksen käyttämistä metodeista
- vähäinen teorioiden käyttö tai niiden täydellinen poissaolo
- epätarkkuus käsitteiden käytössä
- lähteiden luotettavuuden ja edustavuuden ongelmat.

Historiantutkijan nimike ei ole suojattu. Osoituksena historiantutkijan ammattitaidon vähäisestä arvostuksesta on historiikin ja historiantutkimuksen sekoittaminen. Per-

1. Puheenvuoroni kumpuaa niistä kokemuksista, jota olen saanut toimiessani tiedepoliitikassa 1990-luvun lopulla kuuden vuoden ajan ja kahdenkymmenen viiden vuoden ajan yliopistoyhteisössä. Olen saanut lisäsyvyyttä pohdinnoilleni historiatieteen asemasta keskusteluista eurooppalaisten kollegojen kanssa kansainvälisissä järjestöissä. Ollessani vuonna 2002 evaluoimassa Ruotsin 20 yliopiston ja korkeakoulun historianopetusta ja tutkijankoulutusta, olen joutunut vertaamaan hyvinkin tarkasti, mikä on meidän asemamme suhteessa Ruotsiin. American Historical Associationin julkaisema kuukausittain ilmestyvä lehti *Perspectives*, Newsmagazine of the American Historical Association on pitänyt minut ajan tasalla siitä, mitkä ovat näkyvät Atlantin toisella puolella niin historiatieteen suuntauksissa, metodeissa kuin työmarkkinaodotuksissa.

heensä, kylänsä tai sukunsa historiaa selvittävä maallikko voi kutsua itseään historian tutkijaksi, eikä siitä seuraa sanktioita. Lääkärintointa sen sijaan voi harjoittaa vain laillistettu lääkäri. Kansanparantajille ei tällaista asemaa ole annettu.

Jatko-opiskelijoiden suosituimmat tutkimusaiheet

Mitä ilmiöitä ja aikakausia Suomessa tutkitaan? Tietoa tästä voi saada valmistuneista ja meneillään olevista väitöskirjoista. Otan tarkasteluun jälkimmäisen ryhmän, josta saa selville jatkotutkimusinnostuksen jakautumisen historia-oppiaineissa eri yliopistoissa ja sen, mitä aikakausia Suomessa tällä hetkellä harrastetaan. Aihepiirien analyysiä voi suorittaa vain karkealla tasolla esimerkinomaisesti.

Aineistona ovat Historian 8-paikkaiseen tutkijakouluun tammikuussa 2003 pyrkineet 129 henkilöä ja toisena aineistona tutkijakoulun jäseniksi vuosina 1999–2003 ilmoittautuneet jatko-opiskelijat (299).

Tutkijakouluun hakeneet, tutkijanurasta haaveilevat maisterit (129) jakautuivat oppiaineittain seuraavasti: yleisen historian oppiaineesta pyrki 51 henkilöä tutkijakouluun, Suomen historiasta ja tai Suomen ja Pohjoismaiden/Skandinavian historiasta 38, kulttuurihistoriasta 15, poliittisesta historiasta 11, aate- ja oppihistoriasta 3, talous- ja sosiaalishistoriasta 3, ruotsinkielisistä historia-oppiaineista 3, kirkkohistoriasta 1, ulkomailta 2, yhdellä oli pääaineena Pohjois-Amerikan tutkimus ja yhdellä Euroopan historia.

Mainittujen 129 opiskelijan aihe-alueet jakautuivat aikakausittain seuraavasti: 1800- ja 1900-luvun historia oli vallitsevaa, sillä 90 tutkimussuunnitelmaa käsitteli viimeisen kahdensadan vuoden aikaista historiaa, antiikkia tai Bysanttia 9, keskiaikaa 10 ja 1500–1700-luvun historiaa 16. Mukana oli myös neljä pitkän aikavälin tarkastelua.

Enin osa aiheista kosketti yhtä tapausta. Vertailevia tutkimusaiheita löytyi vain muutama, kaksi siirtolaisuuden historian aihetta, neljä kuului vertailevaan kaupunkitutkimukseen ja kaksi aatehistorian alueeseen. Yleisen historian tutkijat olivat muita

useammin kiinnostuneita Euroopan ulkopuolisista maista.

Metodisesti oli mielenkiintoista, että tutkimusaiheen määrittelyn perusteella 129 aiheen joukosta löytyi vain kaksi, joiden voi olettaa askartelevan tilastollisen aineiston parissa. Tyypillisiä aiheita olivat jonkin ilmiön kuvaus tai siitä annettu kuva tai diskurssi tietyssä kontekstissa.

Toinen, laajempi, aineisto käsittää tutkijakoulun listalle vuosina 1999–2003 rekisteröityneet jatko-opiskelijat (299), jotka voivat osallistua historian tutkijakoulun koulutustilaisuuksiin ja seminaareihin. Ryhmään kuuluvat uudet tutkijakoululaiset, vielä väittelemättömät, edelliseen historian tutkijakouluun (1998–2002) kuuluneet, tutkimusprojekteissa väitöskirjaa tekevät ja apurahalla tai muulla yksityisellä rahoituksella väitöskirjaa laativat. Jatko-opiskelijoiden joukossa on seitsemän jatko-opiskelijaa lähitieteistä.²

Jatkokoulutukseen ilmoittautuneista, aktiivisesti tai vähemmän aktiivisesti väitöskirjaa tekevästä runsas neljännes (27 %) suorittaa opintoja yleisessä historiassa ja lähes saman verran Suomen historiassa (26 %). Jos jälkimmäiseen lukuun lisätään Suomen ja Skandinavian sekä Suomen ja Pohjoismaiden historiassa sekä Nordisk historia-oppiaineissa jatko-opintoja harjoittavat (8 %), nousee kotimaisen ja Pohjoismaisen historian tutkijoiden määrä reiluun kolmannekseen kaikista jatko-opiskelua suorittavista. Tutkijakouluun rekisteröityneistä 13 % väittelee poliittisessa historiassa, 10 % talous- ja sosiaalishistoriassa ja 7 % kulttuurihistorian oppiaineissa, 5 % ruotsinkielisissä historia- ja allmän historia-aineissa. Muiden lähialojen väitöskirjojen tekijöitä on 4 %. Aiheiden jakautuma aikakausittain on mielenkiintoinen.

Taulukosta käy selvästi ilmi, että tekeillä olevien väitöskirjojen painopiste on uusimmassa historiassa, josta meillä on myös eniten lähteitä. Yleisen historian puolella tutkitaan melko tasapuolisesti eri kulttuurialueita ja aikakausia. Euroopan ulkopuoliset maat ovat kohteena vain 20 tutkimuksessa. Kuusi tutkijaa käsittelee Yhdysvaltojen, neljä Afrikan, kaksi Lähi-Idän ja kaksi

Taulukko: Historia-aiheissa tekeillä olevien väitöskirjojen aiheet aikakausittain

	abs	%
Antiikin historia	6	2
Keskiaika	24	8
1500–1700-luvut	41	14
1800–1900-luvut	222	74
Ei aikakautta tai yli aikakausien	6	2
Yhteensä	299	100

Lähde: Historiatieteiden tutkijakouluun 1999–2003 ilmoittautuneet (tilanne 28.2.2003). www.uta.fi/laitokset/historia/tutkijakoulu; täydentäviä lisätietoja tutkijakouluun ilmoittautuneista rekisteriä ylläpitävältä Simo Leistiltä Tampereen yliopistosta.

Australian historiaa. Uuteen Seelantiin, Intiaan, Kiinaan, Koreaan, Filippiineihin ja Indonesiaan syventyy yksi väitöskirjan tekijä kuhunkin. Riittääkö tämä asiantuntemus Kaukomaille suuntautuvien liikematkojen ja ”attackien” aikakaudella?

Yhä useampien tutkimussuunnitelmien otsikoissa toistuvat sanat: ”menteliteetit”, ”käsitkset”, ”käsittäminen”, ”tietoisuus”, ”näkemys”, ”diskurssianalyysi” ja jonkin ”kuva” jostakin. Poliittisten tai aatteellisten vaikuttajien tutkimus elää renessanssia, samoin talvi- ja jatkosotaan liittyvä problematiikka, kommunismi monesta eri näkökulmasta, köyhyys ja lama. Ympäristöhistorialliset sekä agrariipolitiikkaan liittyvät tutkimusteemat nousevat nekin oman aikamme kysynnästä.

Yhdysvalloissa Euroopan historia kiinnostaa aiempaa vähemmän. American Historical Associationin presidentti Lynn Hunt kirjoitti järjestön jäsenlehdessä *Perspectives*, miten yliopistollinen historianopetus ja -tutkimus on suuntautumassa Pohjois-Amerikan oman historian lisäksi yhä enemmän maailman historiaan ja pois Euroopan historiasta. Aasia ja Latinalainen Amerikka ovat nousseet tutkimuksen kohteeksi johtuen osittain Yhdysvaltojen nykyisestä väestöllisestä koostumuksesta.³

Suomessa historiaa painotetaan päinvas-

taisella tavalla. Esimerkiksi lukion uusissa opetussuunnitelman perusteissa yhdeksi syventävistä kursseista on suunniteltu Eurooppalaisuutta ja Euroopan unionia.⁴ Globalisaatio-teeman alle mahtuu vain ympäristöhistoria.

Kiinnostus Euroopan historiaan näkyy Suomen Akatemian rahoittamissa hankkeissa. Tähän ovat vaikuttaneet luonnollisesti sekä tutkimusohjelmat että arvioitsijoiden lausunnot. Viimeisten neljän vuoden aikana⁵ rahoitettujen 96 hankkeen joukossa oli 53 yleisen historian tutkimusteemaa, kun Suomen tai Suomen ja Skandinavian tai Pohjoismaiden historian teemoja oli 43. Yleisen historian hankkeista vain kuudessa tutkittiin Aasian tai Afrikan historiaa. Hankkeiden joukossa oli yksi Yhdysvaltoja käsittelevä teema ja yksi kohdistui Etelä-Amerikkaan. Panostus Venäjän historiaan näkyi rahoituspäätöksissä, sillä kaikkiaan kuusi tutkimushanketta käsittelee Venäjää. Kuudessa hankkeessa haluttiin vertailla jotakin ilmiötä kahdessa tai kolmessa maassa ja ilahduttavan monissa tutkimushankkeissa (16) liikuttii myös pitkällä aika-akselilla, yli vuosisatojen. Aikakausittainen tarkastelu osoitti, että yli puolessa hankkeista (53) tutkittiin 1800–1900-lukuja, 16 hanketta keskittyi uuden ajan alkuun ja 11 aikaisempiin vuosisatoihin, antiikkiin, keskiaikaan. Tämä tutkijanuralle valikoituneiden ja varttuneempien tutkijoiden tutkimusaiheiden jakautuma poikkeaa tohtorikouluun ilmoittautuneiden aiheiden jakautumasta (ks. taulukko) siinä, että yllä mainituissa 96 hankkeessa tutkittiin tasaisemmin eri aikakausia ja selvitettiin pitkiä kehityslinjoja.

Lähdeaineisto ja metodikysymykset

Tuotekehittelyn pitäisi olla historian tutkimuksessa yhtä tärkeää kuin yrityksissä.

2. Historian tutkijakouluun on ilmoittautunut jatko-opiskelijoita seuraavista lähitieteistä: oikeushistoria, taidehistoria, kuvataidekasvatus, teatterin ja draaman tutkimus, gerontologia ja musiikkiteide.

3. Lynn Hunt (2002) 'Is European History Passé?', *Perspectives*, Vol. 40.No. 8 November 2002.

4. Lukion opetussuunnitelman perusteet. Nuorten lukiokoulutus, Opetushallitus. Luonnos 12.2.2003.

5. Käynnissä olevat hankkeet, Historia ja arkeologia 21.12.2001 <http://www.aka.fi/615hanke.htm> ja

Vuosia vievän tutkimustyön aihetta kannattaa kehitellä usealta kannalta, esimerkiksi miten aihe liittyy kansainväliseen tutkimukseen ja omaan urasuunnitelmaan. Työn ohjaajilla on suuri vastuu siitä, mitä tässä maassa tutkitaan. Miten voidaan turvata eri alojen ja kulttuuripiirien riittävä historiallinen asiantuntemus tulevaisuudessa?

Tutkimusaiheen valinta ja lähdeaineisto vaikuttavat suoraan metodien valintaan. Useimmat historian tutkijat tarvitsevat sekä kvalitatiivisia että kvantitatiivisia metodeja. Yhä harvempi puurtaa tilastollisen materiaalin tai ministeriöistä Kansallisarkistoon siirrettyjen massa-arkistojen kimpussa. Päätöksenteon vaiheet eivät viime aikoina ole tutkijoita viehättäneet. Tutkijakoulun listoille ilmoittautuneiden 299 jatko-opiskelijan joukossa oli vain kaksi asutushistoriasta ja yliopistojen rakentamisesta kiinnostunutta, joiden olettaisi käyttävän sisäasiainministeriön aineistoja.

Yhä laajeneva hallinnollinen lähdeaineisto edellyttää erilaisia taitoja kuin yhden historiallisen henkilön elämäkertatutkimus. Massa-aineistoja käyttävän tutkijan on osattava otantateorian periaatteet, ja hallintohistoriaan erikoistuva tarvitsee tuekseen ainakin päätöksentekoteoriaa ja käsitystä valtasuhteista. Mitä tulee teorioiden ja metodien soveltamiseen, niin vanha avioliitto yhteiskuntatieteiden kanssa näyttää olevan kariutumassa. Tilalle ovat tulleet perinteiset humanistiset tieteet antropologiasta kirjallisuuteen ja kulttuurintutkimukseen. On selvää että tämä vieroittaa tutkijat organisaatioiden ja järjestelmien tutkimisesta.

Vielä 1970-luvulla katsottiin, että historian tutkijan ja -opettajan ammattitaitoon kuului vähintään kahden yhteiskuntatieteellisen aineen hallinta, eikä kaukana ole aika, jolloin vanhemmaksi lehtoriksi aikovan oli suoritettava aineopinnot (silloinen cum laude approbatur) kansantaloustieteessä. Nykyisin vain ani harva suorittaa kansantaloustieteen tai tilastotieteen opintoja edes perusopintojen verran, eikä monellakaan nuorella maisterilla ole tutkinnossaan mitään yhteiskuntatieteitä.

Muodissa ovat jo kauan olleet niin kut-

sutut pehmeät tieteet ja pehmeät menetelmät. Suosittu diskurssianalyysi liittyy historian tutkimuksen lähelle kirjallisuuden tutkimusta. Kehitys on ollut aivan sama myös sosiologiassa 1990-luvulla, jolloin 90 prosenttia sosiologian opinnäytetöistä oli luokiteltavissa laadullisiksi.⁶

Suomessa ovat maailman vanhimmat tilastotieteen ja vertailevan tutkimukseen sopivaa eri maiden historiallista tilastoa on käytettävissä Tilastokeskuksen kirjastossa. Uusinta kansainvälisten järjestöjen ja eri maiden tilastovirastojen tuottamaa materiaalia on runsaasti internetissä. Lähimenneisyyden tutkija voisi tehdä Eurostatin ja OECD:n tilastojen pohjalta vertailevaa tutkimusta erilaisista ilmiöistä naisten koulutuksesta asunnottomuuden ongelmiin, rikollisuuteen, muuttoliikkeeseen tai esikaupungistumiseen.

Edellä esitettyjen 299 tutkimusaiheen joukossa on kuitenkin vain muutama tilastollista aineistoa hyödyntävä tutkimusteema, ja toisen maailmansodan jälkeistä aikaa harastavat pääosin poliittisen historian ja populaarikulttuurin tutkijat. Vallalla ovat yksittäisten ihmisten tai ihmisryhmien asenteiden ja suhtautumisten tutkiminen ja paikallis- tai aluehistoriaan liittyvät teemat.

Jos tarkastellaan vain yhtä tapausta tai muutamaa esimerkkitapausta, voi välttyä kvantitatiivisilta menetelmiltä. Heti, kun tavoitteena on kartoittaa ja analysoida laajemmin joitakin ilmiöitä, joudutaan useimmiten joukkojen kanssa tekemisiin. Tutkija, joka suorittaa vertailuja eri maissa, kaupungeissa tai instituutioissa tapahtuvien samanaikaisten ilmiöiden välillä joutuu miettimään kohteiden vertailukelpoisuutta.

Vertailun onnistuminen edellyttää täsmällisesti määriteltyjen kriteerien valintaa. Ellei mittareita ole saatavissa valmiina, voi niitä kehittää. Tilastokeskuksen tuoreessa julkaisussa *Laatua tilastoissa* selvitetään periaatteita, joilla tilastojen luotettavuutta ja käyttökelpoisuutta voidaan parantaa.⁷ *Suomen Virallisen Tilaston* laatukriteereistä tietojen relevanssi, oikeellisuus, tarkkuus ja vertailukelpoisuus ovat kriteerejä, joihin jokaisen historian tutkijan olisi kiinnitettävä huomiota aineistoa kerätessään.

Pelot ja uhat

Historiantutkimus on tulevaisuudessa yhä enemmän median ja tieteellisyuden ristipaineessa. Media haluaa popularisoitua tai nopeasti popularisoitavissa olevaa tietoa, kun taas historiantutkijan vakava tutkimustyö on pitkäjännitteistä ja pitäytyy tarkoin dokumentaatiossa.

Yleisen käsityksen mukaan ihmiset eivät jaksakaan lukea kokonaisia kirjoja, ja kustantajat julkaisevatkin mielellään moniosaisia kokoomateoksia, ensyklopedioita, joissa odotetaan synteisiä erikoistutkimuksista. Näistä jättiläismäisistä käsikirjoista voi lukea palan sieltä, toisen täältä, samaan tapaan kuin internetiä selatessa. Kirjoittajaksi kelpaa kirjailija paremmin kuin historiantutkija, silloin kun tavoitellaan suurta yleisöä. Suomessa eräät yrityshistoriat ovat tästä syystä pahoin epäonnistuneet. Tutkijoiden on pidettävä laadusta ja ammattitavoatimuksista kiinni.

Ensimmäinen uhka on, että historiatiede leimataan harrastukseksi. Harrastus on jokaisen oma asia eikä sitä ole syytä rahoittaa julkisin varoin. Ei olekaan varmaa, että historian asema tieteenä tulee säilymään. Mitä enemmän julkaistaan pääasiassa suurelle yleisölle suunnattuja teoksia ja mukaudutaan median ehtoihin, sitä vähemmän on käyttöä teorioille tai historiografisille katsouksille. Mediassa raja fiktion ja faktan välillä hämärtyy.

Historian suosio ja työmarkkinat

Huolta ei aiheuta historia pääaineenaan valmistuneiden maistereiden työtilanne, joka on pysynyt kohtalaisena. Historian tohtoreiden työttömyys on ollut samaa tasoa kuin muidenkin humanististen alojen tohtorien työttömyys. Tampereen yliopiston rekrytointipalvelujen teettämässä tutkimuksessa seurattiin vuonna 2001 valmistuneiden sijoittumista työelämään vuosi valmistumisen jälkeen. Tampereen yliopistosta historia pääaineenaan valmistuneiden joukossa (29 henkilöä) ei tutkimusajankohtana löytynyt yhtään työtöntä, valmistuneista yhdeksän oli vakituisessa työssä ja 12:lla oli määräaikainen työsuhte sekä muutama oli hoitovapaalla, ja joku toimi yrittäjänä.⁸

Jo runsaat kuusi vuotta sitten *Suomen tieteen tila ja taso-raporttia* varten tehty kysely osoitti, että historia pääaineenaan valmistuneet olivat sijoittuneet niin julkiselle kuin yksityiselle sektorille.⁹

Historian suosion ja yliopistojen virkarakenteen välillä vallitsee ristiriita. Historia kiinnostaa ja erityisesti elämäkertoja ja muistelmia myydään. Roy Rosenzweigin ja David Thelenin haastattelututkimus tavallisten amerikkalaisten (1 453 henkilöä) suhtautumisesta menneisyyteen 1990-luvun lopulla toi esiin vahvan historiamyönteisyyden. Haastatelluista neljä viidesosaa oli tallettanut kuluneen vuoden aikaan valokuvia muistoksi menneisyydestä, kolme viidesosaa haastatelluista oli käynyt museoissa tai historiallisissa kohteissa ja osallistunut sukujuhlisiin. Monet olivat katselleet televisiosta historiallisia filmejä ja näytelmiä sekä puolet haastatelluista oli lukenut historiallisia teoksia.¹⁰

Suomessa kiinnostus historiaan syntyy koulussa, koska historia on Suomessa pakollinen aine lukiossa toisin kuin Ruotsissa. Historiaa opiskelemaan hyväksytään Ruotsissa opiskelijoita, jotka eivät ole lukeeet historiaa lukiossa. Opiskelijoiksi hyväksytään todistuksen perusteella. Meillä opiskelija-aines on hyvin valikoitua. Historiaa lukemaan pyrkivä on voinut osoittaa tietonsa ja taitonsa jo reaalikoikeessa. Koulujen historianopetus antoi hyvän pohjan korkeakouluopinnoille, ja pitkään pääsykokeet järjestettiin historian koulukursseista.

6. myönnöt .2002. 96 hankkeessa ovat mukana tutkimusprojektit, akatemiaprofessorien ja -tutkijoiden sekä varttuneiden tieteenharjoittajien hankkeet, tutkijatohortien määrärahat sekä myönnöt ulkomailla opiskelemaan väitöskirjaa valmisteleville sekä post.doc -tutkijoille Pertti Tötö (1997) *Pirullinen positivismi. Kysymyksiä laadulliselle tutkimukselle*, Jyväskylä, 29.

7. (2002) *Laatua tilastoissa*, Käsikirjoja 43, Helsinki: Tilastokeskus.

8. Tampereen yliopistosta vuonna 2001 valmistuneiden työelämään sijoittuminen. Rekrytointipalvelut. www.uta.fi/rekrytointipalvelut/sijoittuminen

9. 'Suomen tieteen tila ja taso. Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimus', *Suomen Akatemian julkaisuja 8/97*.

10. Roy Rosenzweig 'Popular Uses of History in the United States: Professional Historians and Popular Historymakers', *Perspectives*, Vol 38 No. 5 May 2000; <http://chnm.gmu.edu/survey>.

Into pyrkii opiskelemaan historiaa ei ole laantunut, vaikka pääsykokeet yliopistoissa ovat vaikeutuneet ja monipuolistuneet. Historianopiskelijoiaksi on viime vuosina voitu hyväksyä vain 10–20 prosenttia hakeneista. Historian suosiota kasvattaa myös historian tutkimuksen käyttämä yleiskieli.

Historia on myös suosittu sivuaine. Esimerkiksi Tampereen yliopiston historian johdantokurssille osallistui syksyllä 2002 yhteensä 170 opiskelijaa, kun pääaineopiskelijoiden määrä oli vain 40. Historian suosio on kasvanut myös muualla. Yhdysvalloissa pääaineena historiaa opiskelevien määrä on noussut kolmen viime vuoden aikana 9 prosentilla.

Väitöskirjavaihe

Ongelmat alkavat väitöskirjavaiheessa. Nykyisin valmistuneista maistereista yhä useampi haluaa jatkaa väitöskirjaan, mikä on toki hyvä maan sivistystasolle. Ongelmaksi muodostuu rahoitus, varsinkin jos opiskelija pitäätyy omassa rakkaassa tutkimusteemassaan. Historian tutkijakoululla on vain kahdeksan paikkaa, ja säätiöt pystyvät rahoittamaan vain muutaman tohtoriksi aikovan opintoja. Moni saa jatkokoulutuksensa erilaisissa tutkimusprojekteissa. Tammikuun valinnoissa yhtä tutkijakoulupaikkaa paikkaa tavoitteli 16 hakijaa. Suhdeluku on lähellä Ruotsin tilannetta, jossa vuonna 2001 aloittaneeseen historian 12-paikkaiseen tutkijakouluun oli 126 hakijaa.¹¹

Nuorten maistereiden kiinnostus historian tutkimukseen pulppuaa halusta ymmärtää menneisyyttä, etsiä omaa identiteettiä. Tutkijanurakin houkuttelee, ja siihen on myös valtakunnallisesti kannustettu.

Yliopistoyhteisö miellyttää, koska siihen on yhteiskunnassamme latautunut suurta kunnioitusta ja arvostusta, Jaakko Suolahelta siteeraten, ”on hienoa saada tehdä jotakin sellaista joka on hauskaa”. Historia on yhtä kiinnostavaa kuin elämä itse. Se tarjoaa valtavan määrän erilaisia lähestymistapoja mikrotason tarkastelusta kansainvälisen politiikan peliteorioihin.

Historian jatkokoulutuksen suosioon vaikuttaa myös se, että tutkijakoulutettava on usein voinut jatkaa väitöskirjan laatimista

samasta teemasta mistä teki pro gradu -työnsä. Jatkokoulutukseen ei ole erillistä pääsykoetta, eikä opiskelijaa rasiteta laajoilla teoreettisilla opinnoilla. Suomessa katsotaan yleisesti, että opiskelijan teoreettiset ja metodiset valmiudet on testattu jo opinnäytteessä, mutta tämä tuskin riittää tulevaisuudessa.

Ruotsissa jatkokoulutukseen on viime vuosina niin kutsutun Tham-reformin aikana voitu ottaa vain ne jatko-opiskelijat, joilla on rahoitus tutkijakouluista, asianomaisilta laitoksilta tai säätiöiltä. Väitöskirjan kirjoittamisen lisäksi tohtoritutkintoon kuuluu runsaasti teoreettisia opintoja,¹² kun taas meillä pääpaino on ollut ja on edelleen oman tutkimuksen kirjoittamisessa. Pääaineen opinnot on meillä voitu korvata osallistumalla seminaareihin ja esittämällä työpapereita kotimaisissa ja kansainvälisissä seminaareissa. Esitelmien ja artikkelien tuottamisesta on tullut niin tärkeä osa historian jatko-opintoja, että ne pahimmassa tapauksessa hidastavat ratkaisevasti väitöskirjan valmistumista. Näin on jo tapahtunut Yhdysvalloissa.¹³

Minkäänlaisia sanktioita ei ole siitä, jos tutkijakoulussa opiskeleva ei saa työtään valmiiksi rahoitusaikana. Koska moni jatko-opiskelijaksi aikova jatkaa suoraan tohtoriksi, ei hänelle ole ehtinyt kertynyt kokemusta työelämästä eikä sen edellyttämistä aikatauluista.

Yliopistovirkojen vähyys

Entä väitelleiden tutkijoiden tilanne? Onnekas hän, joka onnistuu saamaan Suomen Akatemian tutkijatohtorin määrärahan. Pätevytyminen, mikä historiassa merkitsee toisen kirjan kirjoittamista voi tapahtua myös yliassistenttina tai lehtoraateissa. Kun muita virkoja ei olekaan post doc -tasoisille tutkijoille, avoinna oleviin virkoihin on kova paine.

Dosenttitasoisilla tutkijoilla on yleensä vähintään kaksi tai kolme monografiaa, yliopistokokemusta ja kokemusta tutkimuksen ohjaamisesta. Monissa muissa maissa virka väitelleille ja monta teosta julkaisseille historian tutkijoille olisi järjestynyt jo aikaa sitten. Professorin virkoihin on meillä poik-

keuksetta 10–15 hakijaa. Ei ole montaa vuotta siitä, kun Norjassa professorin pätevyyden saavuttaneet naisdosentit saivat professorin ja heidän jälkeensä sama käytäntö ulotettiin miespuolisiin tutkijoihin. Ruotsissa on käynnissä samankaltainen prosessi. Pätevistä lehtoreista tai dosenteista tulee asiantuntijalausuntojen jälkeen professoreita.

Historian alalle ei ole Suomessa perustettu uusia virkoja kahteenkymmeneen vuoteen. Yliopistojen virkarakenteesta päätävät eivät ole olleet kiinnostuneet lisäämään historian virkoja ja lahjoitusprofessoreja ei kahta poikkeusta lukuun ottamatta ole saatu historiaan, ei edes yrityshistoriaan.

Ainoat lisäykset ovat opetusministeriön perustamat naistutkimuksen virat. 1990-luvulla nimitetyn kuuden professorin voi katsoa hyödyntäneen myös historian tutkimusta, erityisesti teoreettisella ja metodisella tasolla.

Uusia avauksia

Yllättävää on se, ettei laajentuva ammattikorkeakoululaitos ole kysellyt historian tutkijoiden asiantuntemuksen perään. Meillä on pari ammattikorkeakoulua, jotka ovat suuntautuneet humanistisiin aineisiin. Kaipaamme historiallista näkökulmaa ja asiantuntemusta erityisesti terveys- ja hoitotieteen yksikköihin ja tekniikan alueille. Pitkien historiallisten kehityslinjien tunteminen auttaa ymmärtämään nykytilannetta.

Monista aktiivisista historian tutkijoiden puheenvuoroista ja julkaisuista huolimatta, näyttää siltä, ettei esimerkiksi terveystieteen koulutusohjelmissa ei ole oltu kiinnostuneita historian tutkijoiden asiantuntemuksesta. Vika voi löytyä myös tarjonnasta. Emme ehkä ole osanneet myydä osaamistamme tarpeeksi tehokkaasti.

Esimerkki historiallisen tiedon hedelmällisyydestä terveystieteen alueella: Pohdittaessa kuolleisuuden alenemista oli pitkään vallalla usko lääketieteen keksintöjen ja lääkkeiden ratkaisevaan merkitykseen, kunnes englantilainen Thomas McKeown julkaisi tutkimustuloksensa.¹⁴ Hän laski kuolleisuuden alenemisen pääasiassa lääketieteen, puhtaan veden ja parantuneen hygie-

nian sekä lisääntyneen taloudellisen hyvinvoinnin, ruoan määrän ja laadun ansioksi. Kaksi vuotta sitten ilmestyneessä teoksessaan James S. Riley päätyi esittämään kuusi syytä kuolleisuuden alenemiseen. Näistä neljä oli lähes samoja McKeownin syiden kanssa, mutta viides ja kuudes liittyivät perhemalleihin ja innovaatioiden leviämiseen. Terveystila parani kun seurattiin porvarillisen perheen mallia ja kun perheenäiti erikoistui kodinhoitoon. Tämän mallin omaksuminen vaikutti Rileyn mukaan yksityisten ihmisten lisääntyvään kiinnostukseen omista mahdollisuuksistaan vaikuttaa perhetasolla yksilölliseen hygieniaan ja puhtauteen.

Esimerkkini osoittaa, miten monen tieteenalan tietoa tarvitaan, kun halutaan selvittää jonkin ilmiön pitkän aikavälin kehitystä. Historiantutkijan olisi hallittava eri tieteenalojen, kuten tässä tapauksessa demografian, kasvatustieteen ja ravitsemustieteen metodeja.¹⁵

Teknillisissä korkeakouluissa historiallisen tiedon tarve on korvattu tilapäisillä kursseilla ja Helsingin kaupunkikorkeakoulussa taloushistorian professori jätettiin täyttämättä sen haltijan jäätyä eläkkeelle. Toisin on Saksassa. Saksassa elää edelleen humboldtilainen idea humanistisen koulutuksen ja teknisen koulutuksen yhteisyydestä. Saksan teknillisissä korkeakouluissa opetetaan historiaa ja muita humanistisia tieteitä.

Miten säilytämme historian tieteellisyyden?

Historiantutkijan ammattitaito edellyttää kokonaisuuksien ja pitkien aikasarjojen hallintaa, varmaksi oletettujen asioiden kyseen-

11. Peter Aronsson *Svenska avhandlingar i historia 1997–2001*, November 2002.

12. 'Utvärdering av grundutbildning och forskarutbildning i historia vid svenska universitet och högskolor', Stockholm: Högskoleverket, mars 2003.

13. Lynn Hunt 'Has Professionalization Gone Too Far', *Perspectives* Vol. 40 No.2 February 2002.

14. Thomas Mc Keown (1986) *The role of medicine*, Oxford.

15. James C. Riley (2001) *Rising Life Expectancy: A Global History*, New York. Cambridge University Press.

alaistamista, kykyä käyttää sekä tilastollisia että kvalitatiivisia metodeja sekä teoreettista koulutusta.

Voimme pysähtyä miettimään, mikä on ollut Suomessa tehdyn historian tutkimuksen anti kansainvälisellä tasolla ja minkälaisia läpimurtoja meillä on ollut.

Historiantutkijoiden on kautta aikojen odotettu osallistuvan kansalliseen historiankirjoitukseen. Pitkään, Arvi Korhosen ajoista lähtien, on suomalaisten historian tutkijoiden haasteena ollut tehdä tutkimusta kansainvälisesti merkittävistä ilmiöistä/kysymyksistä ja päästä siten mukaan kansainväliseen keskusteluun. Näyttää siltä, että nykyisin yhä enemmän pitäydytään paikallisiin aiheisiin ja liian harvoin näkee tutkimusta, jossa ilmiö sidotaan Suomea suurempiin yhteyksiin. Paikallisten aiheiden sitominen kansainvälisiin puitteisiin opettaa ajattelemaan. Vertailu tuo usein yllätyksiä, joita aloitteleva tutkija tarvitsee. Tutkimusaiheiden tuotekehittelyllä voidaan päästä pitkälle, kun otetaan huomioon kolme tekijää: tutkijan

oma motivaatio, työnhajaajan tietomäärä ja arvio teeman merkittävydestä kansainvälisellä tai kansallisella tasolla sekä usein myös yhteiskunnallinen relevanssi. Aihe voidaan rajata hyvinkin pieneksi, mutta ilmiön yhteydet kansainväliselle tasolle ja kansainväliseen tutkimukseen on syytä selvittää.

Tarvitsemme nuoria tutkijoita, jotka hallitsevat historiallista menneisyyttä kapeaa erikoisalaa laajemmin ja osaavat monia metodeja. Minua viehättää Saksan malli siitä, että professorilta vaaditaan varteenotettavaa tutkimusta ainakin kahdesta aihepiiristä. Väitöskirjaa tekevän on syytä tietää, että kilpailu on kovaa ja ettei väitöskirja välttämättä avaa kaikkia portteja. Tarvitaan monia muitakin taitoja kuin tieteellinen kirjoittaminen, jotta historian asiantuntemus kävisi kaupaksi. Taidot voi hankkia. Tämä pätee yhtä lailla niin teoreettisiin valmiuksiin ja metodisiin taitoihin kuin kielitaitoon. Näitä olisi vahvistettava, muutoin historiasta tulee pelkkää huvia ja tiedesana voidaan unohtaa.

www.ray.fi

*RAY:n voittovarot
jaetaan avustuksina
apua tarvitseville.*

Hyvän tahdon pelejä

PÄIVI MÄKELÄ

Vertailu – joka-päiväistä vaan ei tuttua

Vertailevan tutkimusotteen vaiheista ja tehtävistä historian-tutkimuksessa

Vertailu on yksi historiantutkimuksen perusprosesseista, joka olennaisuudestaan huolimatta on jäänyt erityisesti suomalaisessa historiantutkimuksessa katveeseen. Päivi Mäkelä perustelee artikkelissaan historiografian ja käytännön tutkimusesimerkkien avulla eksplisiittisen vertailun käytön tärkeyttä ja hyötyä.

■ ”Ei voida ajatella ei-vertailevaa ajattelua.”¹ Vertailu on luonnollisesti läsnä kaikessa (historian)tutkimuksessa, on se sitten vertailevaa tai ei. Jo tutkimusongelman löytäminen, valinta ja rajaaminen edellyttävät vertailua. Ponnistusalueina ovat tällöin muun muassa pohdinnat tärkeiksi ja vähemmän tärkeiksi koettujen tutkimuskohteiden ja näkökulmien hierarkiasta. Siirryttäessä tutkimuksen kysymyksenasettelun muodostamiseen vertailu on edelleen vahvasti läsnä, esimerkiksi tutkijan peilattaessa omaa tutkimusnäkyään olemassaolevan tutkimuksen problematiikkaan.

Tulkintojen muodostamisessa vertailu on välttämätön elementti. Markku Hyrkkäsen sanoin ”historiallisten tulkintojen punnitseminen on sitä helpompaa ja antoisampaa, mitä enemmän tunnemme ja pystymme kuvittelemaan vaihtoehtoisia tulkintoja”. Hän jatkaa, että ”teorioiden, kontekstien ja metodien käsitteellisen yhteyden veroinen fiktiivinen elementti historioitsijan työssä on jossittelua”, joka tunnetusti on virallisesti kielletty. Kuitenkin vain jossittelun avulla voi erotella ”merkittävät syyt ja ilmiöt merkityksettömistä”. Tällöin tutkija arvioi, että asioiden kulku olisi ollut toinen jos kysei-

nen ilmiö olisi jäänyt tapahtumatta, ja pysyy tämän kautta määrittämään jonkin ilmiön merkittäväksi.² Merkittävyyttä etsitään siis törmäyttämällä kontrafaktuaalisesti yhteen toteutunut ja mahdollinen/mahdoton.

Periodisointi on hyvä esimerkki tutkimuksellisesta artefaktista, jota ei usein muisteta vertailun kautta johdetuksi tulokseksi. Jaksottamisen sisään sulkeutuu tutkijan enemmän tai vähemmän julkilausumia käsitteitä ilmiön luonteesta ja siihen eniten vaikuttavista tekijöistä. Birgitta Odénin mielestä juuri tähän historiantutkimukselle tyyppilliseen, ajassa liikkuvaan (ts. temporaaliseen) vertailuun sisältyy paljon ongelmia, joista ammattikunta näyttää olevan hyvinkin epä tietoinen.³ Jos edellinen väite hyväksytään ja otetaan huomioon myös se, että juuri temporaalinen vertailu on historiantutkimuksen vakioasetelma, voitaneen asia ilmaista myös C. Wright Millsin sanoin: ”Kaikessa historiankirjoituksessa on luonnollisesti enemmän metodisia ongelmia kuin historioitsijat yleensä uneksivatkaan”.⁴

Vertaileva tutkimusote on viime vuosina yleistynyt monilla tieteenaloilla. Merkittävä syy tähän on kansainvälinen integraatio, mikä johtaa muun muassa erilaisten harmonisointipyrkimysten kautta komparatiivisen tutkimustiedon tarpeeseen. Tämä tarve suuntaa entistä enemmän myös tutkimusrahoitusta.

Tarkasteltaessa luonteeltaan *nimenomaan* vertailevaa⁵ tutkimusta on yllättävää,

1. ”Thinking without comparison is unthinkable” (Guy E. Swanson), lainattu Raymond Grew’n artikkelista ”The Case for Comparing Histories”, *The American Historical Review*, vol. 85, 1980, No. 4, 768. – Kiitän saamistani kommentteista, ja erityisesti Antero Jyrängin, Olli Kankaan, Ralf Kaurasen, Jukka Kekkosen, Pauli Kettusen ja Hannu Ruonavaaran palautteista.

2. Markku Hyrkkänen (1997) ”Historiallinen mielikuvitus”, teoksessa Marjatta Hietala – Jarmo Oikarinen – Hannele Virtala (toim.), *Arvot, analyysi, tulkinta*, Helsinki: SHS, 61–62.

3. Birgitta Odén (1994) ”Komparation över tid. Till de långa linjernas metodologi”, teoksessa Sivert Langholm et al. (toim.) *Den kritiske analyse*, Oslo: Universitetsforlaget, 16–17.

4. C. Wright Mills (1982) *Sosiologinen mielikuvitus*, suom. Antti Karisto – Pentti Takala – Hannu Uusitalo 1959, Helsinki: Gaudeamus, 140.

5. Tässä yhteydessä voi puhua edellisen diakronisen (eli ajallisessa syvyyssuunnassa etenevän) sijasta synkronisesta vertailusta, jossa lähtökohtana on kaksi tai

kuinka vähän kotimaisen historian tutkimuksen piiristä löytyy pohdintoja vertailevien tutkimusasetelmien merkityksestä, luonteesta, ominaispiirteistä, käyttötavoista. Tämä suomalaisen yhteiskuntatutkimuksen kentällä kyllä yleisemminkin vaikuttava ilmiö on saanutkin aivan viime aikoina kovaa kritiikkiä.

Suomen Akatemian asettama ulko- ja turvallisuuspolitiikan tutkimusta arvioinut kansainvälinen tutkijaryhmä piti suorastaan silmiinpistäväänä vertailun poissaoloa suomalaisesta alan tutkimuksesta. Implisiittisenä oletuksena usein on Suomen sui generis -asema, ja jos (tai paremminkin kun) tätä ei edes kyseenalaisteta, tarvetta kansainvälisen politiikan tutkimusten seuraamiseen ei erityisemmin koeta. Kansainvälistä tutkimuskenttää vasten tämä valinta – ei tosin ole kovin tietoinen valinta – näyttäytyy omituisena.⁶ Samaa kritiikkiä esitti myös 1990-luvun lamaa käsittelevän tutkimusohjelman evaluointiryhmä: tässäkin yhteydessä Suomen ongelmien käsittelylle ei juuri haettu perspektiiviä ja vertailukohtia muista maista.⁷

Kansainvälisesti tilanne on siinä mielessä samansuuntainen, että historian tutkimusta enemmän aihetta on jo pitkään käsitelty muun yhteiskuntatutkimuksen ja erityisesti sosiologian ja politiikan tutkimuksen piirissä, samoin esimerkiksi kielitieteen, kirjallisuustutkimuksen sekä oikeus- ja hallintotieteen saroilla.⁸ Historiantutkimuksen puolella metodikeskustelua on ollut vähän eikä se ole edes tuoretta: se sijoittuu enimmäkseen 1980-luvulle ja sitä edeltäneeseen aikaan. Kysymys ei ole siitäkään, että ajatusten kehittyä olisi harrastettu jollakin korkeateoreettisella tasolla, josta se olisi jäänyt välittymättä asiaa praktisemmin tarkasteleville – historianfilosofiankaan piirissä vertailua ei nimittäin ole juuri pohdittu.⁹ Tieteenalarajoista ei ole syytä konstruoida mitään ongelmaa, olennaista on ajatusten käyttökelpoisuus.

Artikkelissani pohdin vertailua osin varsin yleisellä tasolla. Koen silläkin olevan annettavaa konkreettisesti tutkimustyössä. Vertailevan tutkimuksen finesseihin tutustuminen ja niiden miettiminen on heikko-

tehoista, jos ei ole tehnyt itselleen selväksi, mitä tehtäviä vertailulla ylipäänsä voisi olla. Yllättävän usein vertailevaa otetta hyödyntäneissä tutkimuksissa ei ole pohdittu vertailun merkitystä, olemusta ja vaikutuksia tutkimukseen ja sen tulkintoihin. Tällöin helposti käy niin, että vertailuasetelmasta tulee itseisarvo, joka ei ole sisäistynyt valinta eikä perustelee itse paikkaansa tutkimuksessa. Toisinaan taas vertailun edellyttämä työmäärä ei pääse täyteen arvoonsa, kun sen merkityksiin ja mahdollisuuksiin ei ole paneuduttu.

Vertailun historiografiaa

Vertailevan tutkimusotteen alkuvaiheista löytyy filosofian historian klassikkoja. Valtioiden väliset vertailut olivat niin Herodotoksen, Platonin kuin tieteellisen historiankirjoituksen aloittajaksi nimetyn Thukydideenkin töiden pohjalla. Listaa voi jatkaa Välimeren valtioita *Politiikka*-teoksessaan käsitelleellä Aristoteleella, Plutarkhoksella, Tuomas Akvinolaisella, Macchiavellillä ja monilla muilla.¹⁰

Jos tarkastelee vertailun historiaa historian tutkimuksessa päättäneen vuosisadan osalta, voi kehityksessä hahmottaa Leoš Müllerin ja György Novákyntavoin kolme vaihetta.¹¹ Ensimmäinen niistä on jäljiltään pisin, ja sen keskeishenkilöksi nousee Marc Bloch.

Blochilla oli vahva näky vertailevan tutkimusotteen hyödyistä ja lisäämisen tarpeesta historian tutkimuksessa. Pettymyksekseen hän joutui kuitenkin toteamaan, että historian tutkimuksesta vertailua löytyi hyvin vähän. Blochin mielestä alan tutkijat samastivat vertailun osaksi filosofian tai sosiologian tutkimusta eivätkä ymmärtäneet sen omaan työhönsä tarjoamia mahdollisuuksia. Bloch ottikin tavoitteekseen havainnollistaa vertailun käyttöä tutkimuksessa. Vuonna 1928 alkunsa saanut vertailua historian tutkimuksessa käsittelevä artikkeli¹² on säilynyt alan klassikkotekstinä. Myöhemmät pohdinnat tuntuvat usein vain Blochin ajatusten tarkennuksilta tai uudelleenmuotoiluilta.

Bloch painotti tarvetta ottaa huomioon muiden tieteenalojen kokemuksia. Hän ko-

rosti vertailun olevan laadultaan ennen muuta kvalitatiivista, jolloin vertailtavien yksikköjen tuntemus nimenomaan historian näkökulmasta oli tärkeää. Metodisia apuvälineitä tulkintatyölle oli kuitenkin etsittävä avoimesti muualta, eritoten kielentutkimuksen saralta.¹³

Myös oman ammattikunnan sisällä oli varaa parantaa yhteistoimintaa. Historiantutkimus oli painottunut kansalliseksi miellettyihin aiheisiin, ja tämä vaikeutti tutkijoiden kansainvälistä yhteistyötä ja kommunikointia. Monet ilmiöt eivät suinkaan luontevasti lohkoutuneet maarajojen mukaan, eivätkä näin käsitettyinä tulleet asianmukaisesti analysoiduiksi.¹⁴

Implisiittisesti Blochin tekstistä voidaan lukea vielä tieteellisiäkin syitä painavampi perustelu paitsi tutkijoiden yhteistyölle, myös maarajat ylittävälle ja eri ryhmien yhteistä menneisyyttä käsitteleville tutkimuksille. Nousevaa nationalismia ei ollut tarpeen enää erityisin tutkimuksellisin ponnistuksin pönkittää keskittymällä jo ennestään ylikorostettuihin kansallisiin – tai tätä vielä yleisemmin: näennäiskansallisiin – piirteisiin.¹⁵

Toinen vaihe: vertailu ja kvantitatiivinen tutkimusote

Kun Bloch oli painottanut tutkimuksen kvalitatiivisuutta, tähyttiin 1950-luvulta lähtien toiseen suuntaan. Nyt kvalitatiivisen analyysin rinnalle tulivat kvantitatiiviset menetelmät sosiologian uusien tuulien myötä. Antti Eskola tiivistää nopeasti muuttuneen suomalaisen yhteiskunnan tarpeet ja sosiaaliset taustatekijät uudenlaiselle yhteiskunta-tutkimukselle:

Tärkein niistä epäilemättä on 1940-luvulla tapahtunut teollisuuden läpimurto, jonka seurauksena maamme teollisuusväestö kymmenessä vuodessa kaksinkertaistui. Tässä tilanteessa sosiaaliantropologisella perinteellä ei ollut paljon annettavanaan, olipa sen edustajien asenne uuteen sosiologiaan myönteinen tai kielteinen. Marokkolaisia häänenoja, Etelä-Amerikan intiaanien pääkallonmetsästystä tai mordvalaisten muinaisuskontoa koskeva tieto ei vastaa

niihin kysymyksiin, jotka nopeasti teollistuneen yhteiskunnan kansalaisia ja vallankäyttäjiä eniten askarruttavat.

Teollistuminen ei ollut ainoa uuden tutkimusotteen syy. Sota ja sen lopputulos johtivat aiempaa suurempaan vapauteen esimerkiksi ammatillisessa ja poliittisessa järjestäytymisessä; sotaa edeltänyt tapa hallita yhteiskuntaa ei ollut enää mahdollinen. Kun vapaus lisääntyi, lisääntyivät samalla

useampi tutkittava yksikkö saman ajanjakson aikana. Jatkossa tarkoitan vertailulla viimeksi mainittua eli synkronista vertailua; muutettavat muuttaen jatkossa esitettäviä huomioita voi hyödyntää myös diakronisen vertailun piirissä.

6. Finnish Research on Foreign and Security Policy – Evaluation Report (2002). Helsinki: Academy of Finland, 15. Arviointiryhmän raporttia kommentoi ansiokkaasti Mikko Majander kolumnissaan Uudelle ambitiotasolle (HAik 2/2002, 183–185). Hän korostaa oman tutkimusintressinsä eli kylmän sodan ajan tutkimuksen näkökulmasta niitä ongelmia ja heikkouksia, joita Suomen näkeminen lähes poikkeuksetta erikoistapauksena on tutkimukselle tuottanut.

7. Research Programme for the Economic Crises of the 1990's – Evaluation Report (2002). Helsinki: Academy of Finland, 11.

8. Ks. esim. Jürgen Kocka (1996) 'The Uses of Comparative History', teoksessa Ragnar Björk – Karl Molin (toim.) *Societies Made Up of History*, Edsbruk: Akademistryck AB, 205; Leo+ Müller & György Nováky (1997) *Om komparativ metod inom historievvetenskapen*, Historiska institutionen vid Uppsala universitet. Elektroninen lähde: http://ekerman.hist.uu.se/staff/Novaky_G/Komparat.htm (19.3.2003)

9. A.A. van den Braembussche (1989) 'Historical Explanation and Comparative Method', *History and Theory XXVIII*, No. 1, 10. Tilanne ei nähdäkseni ole vuoden 1989 jälkeen olennaisesti muuttunut.

10. Karl W. Deutsch (1987) 'Prologue: Achievements and Challenges in 2000 Years of Comparative Research', teoksessa Meinolf Dierkes – Hans N. Weiler – Ariane Berthoin Antal (toim.) *Comparative Policy Research – Learning from Experience*, Aldershot: Gower, 5–7.

11. Müller & Nováky (1997) 3–16.

12. Marc Bloch (1953/1928) 'Toward a Comparative History of European Societies', käännetty Blochin vuonna 1928 pitämästä esitelmästä 'Pour une histoire comparée de sociétés européennes', teoksessa Frederic C. Lane – Jelle C. Riemersma (toim.) *Enterprise and Secular Change*, Lontoo: Georg Allen and Unwin Ltd.

13. Bloch (1953/1928) 494–507.

14. Bloch (1953/1928) 517–521. Vuonna 1900 pidetyssä ensimmäisessä eurooppalaisessa vertailevaa historiantutkimusta koskeneessa konferenssissa oli niin ikään kritisoitu tutkimuksen liiallista kansallista painotusta (Odén 1994 13).

15. Müller & Nováky (1997) 4, 14.

myös arvo- ja eturistiriidat, joukkoliikkeet, lakot ja levottomuus. Yllätyksellisemmäksi muuttunut poliittinen käyttäytyminen johti kiinnostukseen toiminnan subjektiivisia tekijöitä – kuten asenteita ja tunteita – kohtaan. Modernin sosiologian tunnuksiksi nousikin asenteita mittaava kysely- ja haastattelututkimus ja sen tilastolliset analysointimenetelmät.¹⁶

Historiantutkimus oli perinteisesti puolustanut asemaansa yhteiskunnallisesti relevanttina tutkimuksena eritoten kiinteällä yhteydellä todellisuuteen, jota esimerkiksi teorioita muodostavilta yhteiskuntatieteiltä väitettiin puuttuvan. Yhteiskunnan muutos kuitenkin toi nostetta esimerkiksi juuri sosiologian alle: sen käsitteellinen välineistö näytti olevan valmiina jäsentämään taloudellisia, sosiaalisia ja ideologisia muutoksia, toisin kuin historiantutkijoiden näkökulma. Vähitellen esimerkiksi poliittinen historia supistui joidenkin ajatuksissa esitieteelliseksi, mutta lohdullista kyllä, kuitenkin jollain tapaa hyödylliseksi toiminnaksi.¹⁷

Vertailevan historiantutkimuksen vastaus haasteeseen oli pyrkiä hyödyntämään uusia metodisia välineitä. Pohjoismaissa suuntaus henkilöityi eritoten norjalaiseen sosiologiaan Stein Rokkaniin. Hän esitti vertailevan historiantutkimuksen pohjaksi systemaattista aineiston keruuta ja sen tuotosten varastointia erityisiin datapankkeihin. Birgitta Odénin mukaan niitä syntyikin kvantitatiivisen tutkimuksen kultakaudella runsaasti. Ensi alkuun historiantutkijat asennoituivat Rokkanin esityksiin myönteisesti, vaikkakaan eivät varauksettomasti. Myöhemmin suhtautuminen sen sijaan sai sangen kriittisiä sävyjä: kvantitatiivisen analyysin kautta muodostetut tulkinnat olivat liian karkeapiirteisiä kohteiden moniaineksisuutta ja moniulotteisuutta kohtaan. Esimerkiksi Rokkanin keskusta–periferia-mallia pidettiin liian yksinkertaistavana.¹⁸ Poliittikan tutkimuksessa niin ikään katsottiin kvantifiointi-innostuksen menneen 1960-luvulla liian pitkälle. Kun haettiin yhteismitallisuutta vertailtavien yksiköiden välille, käsitteiden sisältöä jouduttiin venyttämään niin, etteivät ne lopulta vastanneet mitattavia asioita oikein määrittämällä vertailtavista kohteista.¹⁹

Vertailun status tutkimuksessa

Vertailukeskustelun vakioteemoihin on kuulunut myös vertailun tutkimuksellisen statuksen pohdinta. Vertailun historiografian vaiheita pohtiessa onkin syytä pysähtyä miettimään, onko vertailu ymmärrettävä metodiksi vai lähestymistavaksi, vaiko joksiin muuksi?

Yksimielistä kantaa ei ole. Marc Blochin mielestä historiantutkijat kaipaavat metodia, joka olisi luonteeltaan usein käytetty, helposti hyödynnettävä ja tuloksellinen tekninen instrumentti. Hänen mielestään vertailulla oli tarjota tutkijoille kaikkea tätä, ja vertailun tulisi läpäistyä käytännössä osaksi kaikkea historiantutkimusta.²⁰ Hallintotieteellistä vertailua käsitellyt Ari Salminen niin ikään lukee vertailun metodiksi, joka on pohjautuu eritoten John Stuart Millin päätelysäännöille.²¹ Vertailun ajattelemisen metodiksi saa myös ehdollista kannatusta: Stellan Dahlgrenin ja Anders Florénin mielestä vertailu on metodi, jos sitä on käytetty systemaattisesti tutkimuksessa.²²

Jürgen Kocka ja Raymond Grew pitävät vertailua sitä vastoin enemmänkin asenteena tai suhtautumistapana kuin metodina; Magnus Mörner puolestaan kuvaa vertailua analyttiseksi työkaluksi.²³ Hiukan ongelmallista ylipäänsä koko 'metodi vaiko ei'-tematiikassa ovat puuttuvat määritelmät metodista. Tällä alueella historiantutkijat eivät ole erikoisemmin kunnostautuneet – ylipäänsä määritelmiä siitä, miten kukin ymmärtää esimerkiksi käsitteet metodi tai teoria on välistä hyvinkin vaikea löytää.

Oma formulointini poikkeaa edellä esitetyistä. Lähtökohdaksi otan Markku Hyrkäsen määritelmän metodista, mikä on yksinkertaisesti käänös käsitteen alkuperäisestä merkityksestä. Hyrkänen määrittelee näin metodin "tieksi, jota pitkin on kuljettava".²⁴ Poistaisin tästä määrittelystä käskymuodon; yhtä oikeaa näkökulmaa ei ole, ja tutkijan valittavaksi jää paljon. Näin olen hahmotan siis metodin metaforisesti tieksi, jota pitkin tutkimuksessa kuljetaan.

Jos tämä määritelmä otetaan lähtökohdaksi, on vaikeaa ymmärtää, miten kysymyksessä voisi olla – tässä: vertailevan – metodin ohjaama tutkimus, jos tutkija ei tie-

dä mitä tietä on työssään kulkenut. Tätä tietämättömyyttä implikoi, jos hän pystyy esittämään työnsä lähestymistapavalintojen motiiviksi vain tai lähinnä ulkoisia syitä, kuten tutkimusrahoittajan toiveen tai ohjaajan määräyksen, oli vertailu sitten miten systemaattista hyvänsä. Metodiksi vertailua voi kutsua mielestäni vasta sitten, kun tekijä on tehnyt sitä koskevia tutkimuksellisia *valintoja*, pohtinut valintojensa luonnetta ja niiden ehdollistavaa vaikutusta ja ylipäänsä seurauksia tutkimusprosessiin ja sen kautta muodostettuihin tulkintoihin, ja toteuttanut tässä kaikessa vähintäänkin pyrkimystä systemaattisuuteen.

Tämä käsitys on lopulta varsin yhden-suuntainen myös vertailusta tutkimuskirjallisuudessa esitetyn kanssa. Vertailua voi käyttää monella eri tavalla ja ambitiotasolla,²⁵ näin ollen eri tapojen niputtaminen ennakoita metodiksi tai lähestymistavaksi tai asenteeksi ei ole perusteltua.

Kolmas vaihe: paluuta juurille

Historian alat luonnollisesti poikkeavat toisistaan metodisilta lähtökohdiltaan; esimerkiksi talous- ja sosiaalhistorian tutkimuksessa kvantitatiivisilla menetelmillä on erilainen asema kuin vaikkapa poliittisessa historiassa. Vertailun yleislinjana 1980-luvulta lähtien on kuitenkin ollut vastaliike kvantitatiivisesta painotuksesta takaisin lähemmäksi Blochin esittämiä kvalitatiivisia kantoja. Tämä osoittaa jotain 1900-luvun alun vertailukeskustelun korkeasta tasosta. Samasta kielii myös se, että 1900-luvun alussa valmistui muitakin vertailua hyödyntäneitä klassikkotutkimuksia; niistä voi mainita vaikkapa Max Weberin teoksen *Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki*.

Juurille palaaminen ei kuitenkaan ollut mikään itseisarvo. Suuremman syyn uudelleenarvioinneille antoi se, että kvantitatiivisesti painottuneen vertailun kaudella omaksumat tavoitteet luoda yleisiä selitysmalleja tai jopa yleisiä yhteiskuntatieteellisiä teorioita pelkistivät ongelmallisesti vertailtavien yksiköiden ominaispiirteitä.²⁶ Myöhemmin postmodernismin korostama varauksellisuus suuria kertomuksia kohtaan ja niin sanottu

lingvistinen käänne kaiuttivat samaa tematiikkaa.²⁷

Historiantutkimukseen oli tarttunut tästä niin kvantitatiivisen yhteiskuntatutkimuksen kuin luonnontieteidenkin tarjoamien vaikutteiden kaudesta jotain, mikä viittaa jonkinasteiseen mekanistisuuteen ja hallintaoptimismiin. Vastaavaa voi nähdä lähialoilla, esimerkiksi oikeustieteen tai sosiologian piirissä. Erik Allardt on kritisoinut suurta pohjoismaista hyvinvointitutkimusta siitä, ettei kvantitatiivista analyysiä riittävästi täydennetty kvalitatiivisella tarkastelulla. Tässä tutkimuksessa, kuten monissa 1970-luvulla, kvalitatiivista tarkastelua pidettiin ikään kuin valmistelevana esivaiheena kvantitatiiviselle analyysille. Asetelma tuli Allardtin mielestä kääntää kokonaan toisin päin, jotta esimerkiksi juuri eri maiden vertailussa näi-

16. Antti Eskola (1992) 'Sosiologian uudistuminen 1950-luvulla', teoksessa Risto Alapuro – Matti Aalasto – Elina Haavio-Mannila (toim.) *Suomalaisen sosiologian historia*, Juva: WSOY, 259–261 (sitaatti 259).

17. Pauli Kettunen (1990) 'Politiikan menneisyys ja poliittinen historia', teoksessa Pekka Ahtiainen et al. (toim.) *Historia nyt – Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*, Juva: WSOY, 183–185, 196. Ks. myös Klas Åmark – Joakim Palme (1999) 'Historia, samhällsvetenskap och välfärdsstat i brytningstid', teoksessa Anders Berge et al. (toim.) *Välfärdsstat i brytningstid: Historisk-samhällsvetenskapliga studier om genus och klass, ojämlikhet och fattigdom*, Göteborg: Sociologisk forskning, 14.

18. Kootusti pohjoismaisten historiantutkimuksen metodikonferenssin keskusteluista Odén (1994) 14–15. Ko. esitelmät ja keskustelutiivistelmät on julkaistu, ks. *Historiens plass i samfunnsforskningen* (1967), Oslo: Universitetsforlaget, Periferi og sentrum i historien (1975) Sarsborg: Universitetsforlaget.

19. Tom Mackie – David Marsh (1995) 'The Comparative Method', teoksessa David Marsh – Gerry Stoker (toim.) *Theory and Method in Political Science*, London: Macmillan Press, 179–180, 185–186.

20. Bloch (1953/1928) 495.

21. Ari Salminen (1999) *Vertailevan metodin tutkimuksellinen perusta?*, Vaasa: Vaasan yliopiston julkaisuja (Hallintotiede), 28–34, 52.

22. Stellan Dahlgren – Anders Florén (1997) *Fråga det förflutna*, Lund: Studentlitteratur, 196.

23. Kocka (1996) 199; Grew (1980) 776; Magnus Mörner (1981) 'Komparation: att vidga historiska perspektiv', *Skandia – Tidskrift för historisk forskning*, vol. 47, Häfte 1, 227.

24. Markku Hyykkänen (2002) *Aatehistorian mieli*, Jyväskylä: Vastapaino, 13.

25. Esim. Grew (1980) 767; Dahlgren – Florén (1997) 196; Müller & Nováky (1997) 16.

26. Müller & Nováky (1997) 5, 15–16.

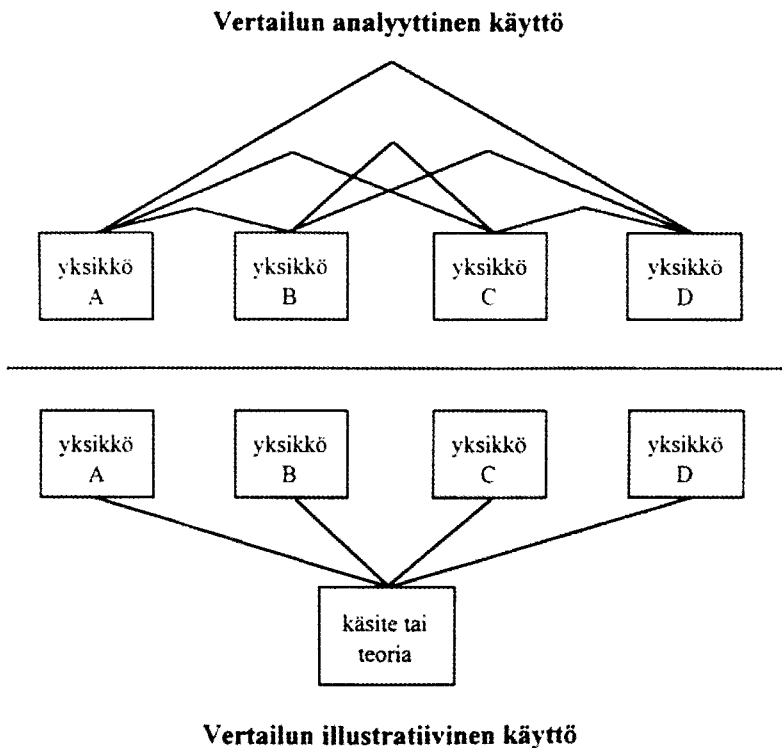
27. Esim. Åmark – Palme (1999) 15–16.

den kansalliset ominaispiirteet nousisivat paremmin esiin.²⁸

Pari vuosikymmentä sitten alkanut vertailukeskustelun kolmas vaihe on ainakin siinä mielessä nähtävissä sitä edeltäneen vaiheen lapseksi, että mielenkiintoa vertailun mallintamiseen näyttää olevan suuresti. Vertailun käyttötarkoituksia on luokiteltu ja koottu erilaisiksi typologioiksi runsaasti. Tunnetuin ja siteeratuin on ollut Charles Tillyn tapa luokitella vertaileva tutkimus neljään eri ryhmään. Yksityistävässä vertailussa (*individualizing comparison*) etsitään vertailtavista yksiköistä niiden erityispiirteitä, yleistävässä vertailussa (*universalizing comparison*) niiden yhteisiä piirteitä. Tällöin tavoitteena voisi olla vaikkapa löytää selityksiä teollistumiselle ja sen eri maita yhdistäviä tunnuspiirteitä. Variaatioita etsivä vertailu (*variation-finding comparison*) pyrkii löytämään saman ilmiön erilaisia tapoja ja voimakkuuksia saavia ilmenemismuotoja. Sisällyttävä vertailu (*encompassing comparison*) sulkee sisäänsä yksiköt, jotka

kuuluvat keskenään samaan kokonaisuuteen, mutta ovat sen sisällä erilaisissa asemissa ja suhteissa keskenään. Esimerkiksi tästä Tilly ottaa Immanuel Wallersteinin kapitalistisen maailmanjärjestelmän syntyä koskevan tutkimuksen, jossa Euroopan valtiot sijoitetaan joko keskustan, periferian tai semiperiferian edustajiksi.²⁹

Victoria E. Bonnelliin kaksijakoinen malli pyrkii palvelemaan niin sosiologian kuin historiantutkimuksenkin lähtökohdista harjoitettavaa vertailua, ja ottaa kantaa myös teorian käyttöön ja rooliin vertailuasetelmassa. Käytettäessä vertailun *analyyttistä* muotoa eri yksiköjä vertaillaan toisiinsa, jolloin voidaan ottaa huomioon yksiköjä yhdistävät ja erottavat piirteet. Vertailun *illustratiivisessa* muodossa vertailu jakaantuu kahtaalle: toisaalta vertailua tehdään valittujen yksikköjen välillä, toisaalta näiden suhteessa valittuun teoriaan tai käsitteeseen. Yksiköiden välinen vertailu suoritetaan kuitenkin vertaillen niiden kunkin suhdetta valittuun teoriaan tai käsitteeseen:

Kuvio 1: Vertailun käyttömuodot Bonnelliin mukaan³⁰

On tärkeää muistaa, että typologiat ja mallit ovat lähinnä ideaalityyppejä: yhdessä ja samassa tutkimuksessa voidaan käyttää useita vertailun strategioita.³¹ Luokitteluja voidaan käyttää heuristisina ja analyttisinä apuvälineinä oman tutkimuksensa vertailu-problematiikkaa pohtiessaan. Esimerkiksi Tillyn typologia tuo myös hyvin esiin vertailun käytön valtavan vaihteluvälin: sitä voi käyttää hyvin pienten yksikköjen välisessä vertailussa tai jopa koko maailmanjärjestelmää koskien. Typologioiden kautta ei sen sijaan ole kovinkaan informatiivista tai ylipäänsä mielekästä pohtia sitä, mihin kategoriaan jokin valmis tutkimus kuuluu.

Kun ideaalityypit eivät esiinny tutkimuksessa puhtaina ja jokainen tutkimus on tapaus sinänsä, on lähtökohdat niin vertailun kuin muidenkin valintojen osalta muodostettava aina räätälityönä. Tutkimusasetelmia koostavia typologioita on rakennettu riittämiin, vertailun tehtäviä osana tiedonmuodostuksen prosessia on sen sijaan pohdittu paljon vähemmän.

Vertailu tutkimusprosessissa – esimerkkejä

Yksi vertailumatiikan sisällä lukuisista mutta lopulta yllättävän vähälle huomiolle jääneistä jaotteluista liittyy tutkittavien yksiköiden keskinäiseen suhteeseen. Yksiköt voivat ensinnäkin olla keskenään tasavahvassa asemassa. Tällainen asetelma on esiintynyt esimerkiksi kansainvälisessä tutkimuksessa, joka on käsitellyt demokratian ja talouskehityksen suhdetta. Tavoitteena on ollut yleensä selitys- ja yleistysvoimaisten hypoteesien tai teorioiden muodostaminen.³²

Kokonaan toisenlaisesta tutkimusasetelmasta ja tutkimustavoitteesta on kyse silloin, kun tutkittavista kohteista yksi on tarkastelun keskiössä, ja muut toimivat lähinnä vertailupintoina analysoinnissa, keskeimpään yksikköön nähden palvelevassa roolissa.³³ Voisi puhua vertailun *instrumentalistisesta* käytöstä. Jürgen Kocka kutsuu samaa asetelmaa *asymmetriseksi vertailuksi*, mikä tuokin hyvin esiin tutkimusasetelman painottuneen luonteen.³⁴ Pohdin

seuraavassa yleistä mutta tutkimuskirjallisuudessa harvoin käsiteltyä vertailuasetelmaa. Käytän esimerkkinä omaa tutkimustyötäni.

Tarkoitukseni on analysoida, miten suomalaisten rikosoikeuden asiantuntijoiden käsitykset kriminaalipolitiikan alasta, merkityksestä, sisällöstä ja suhteista muihin yhteiskuntapolitiikan lohkoihin kehittyivät 1900-luvun alkukymmenillä. Millaisten ennakoivien ja ennaltaehkäisevien keinojen nähtiin vaikuttavan yhteiskunnan rikollisuusongelmiin ja niiden hallintaan? Näkökulmani on biografinen: tarkastelen painokkaimmin Allan Serlachiusta, joka toimivuosinaan, erityisesti 1897–1935, oli johtava suomalainen rikosoikeusasiantuntija.

Pyrin tutkimuksessani hyödyntämään vertailuasetelmaa eritoten suhteessa Ruotsiin, jonka kanssa Suomella oli paljon käytännön juristiyhteistyötä. Ruotsi olikin tärkeä viitemaa Suomelle. Tässä on vertailun osalta olennaista huomata juuri sen käytön asymmetrisyys: vertailuasetelmasta ei ole suinkaan tarkoitus tehdä tasavahvaa. Tarkoituksena on tuottaa uutta tietoa nimenomaan Suomesta, ja verrokki/verrokkit toimivat peilauspintoina.

Tutkimuksen ydintä olen hahmottanut eräänlaisen palapelimetaphoran avulla. Sen

28. Erik Allardt (1990) *Challenges for Comparative Research*, Acta Sociologica, vol. 33, No. 3, 183, 189–190.

29. Charles Tilly (1984) *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, New York: Russell Sage Foundation, 81–84; eri vertailun muodoista laajemmin 87–143.

30. Victoria E. Bonnell (1980) *The Uses of Theory, Concepts and Comparison in Historical Sociology*, Comparative Studies in Society and History, vol. 22, No. 2, 164–165. Kuvion suomenkielistetty versio Salmiselta (1999, 41).

31. Tilly (1984), 83. Esimerkiksi Weberin tutkimusote yhdisti erittäin monipuolisesti erilaisia vertailun muotoja (van den Braembussche 1989, 24).

32. Mackie – Marsh (1995) 178–180.

33. Ks. esim. Grew (1980) 767. Vaikka eksplisiittisesti tämänkaltaista asetelmaa ei juurikaan ole pohdittu, näyttää se kuitenkin implisiittisesti olevan monasti enemmän tai vähemmän systemaattisena pohjana ajattelulle (esim. Blochin kohdalla).

34. Jürgen Kocka (1999) 'Asymmetrical Historical Comparison: The Case of the German Sonderweg', *History and Theory*, vol. 38, No. 1, 40.

vakiopala on tässä tapauksessa – väljästi ilmaisten – rikosoikeudellinen seuraamusjärjestelmä ja siihen kytkeytyvät tekijät. Kohdejoukolleni tämä oli keskiössä oleva alue, heidän erikoisalaansa. Kriminaalipolitiikka on kuitenkin vain yksi osa yhteiskuntarauhan turvaamista ja ylläpitämistä koskevaa kokonaisuutta. Palapelin keskiön, rikosoikeudellisten toimien ympärille kasaantuu-kin paloja, joiden suhde tähän keskipalaan voi olla luonteeltaan kahdenlainen. Yhtäältä nämä muut osat voivat toimia kriminaalipolitiikkaan nähden erillisinä ja sen tavoitteita täydentävinä. Toisaalta muista kontrolli- ja yhteiskuntapolitiikan osista vedetään vaikutteita kriminaalipolitiikan sisään. Voisikin sanoa, että palojen muodon, koon ja keskinäisen suhteen lisäksi vaihtelee myös niiden sisäinen kokoonpano, metaforisen palapelin yksittäisten palojen väritys.

Pyrkimykseni on rekonstruoida tätä palapeliä sekä Suomen että Ruotsin osalta millaisia painotuksia, paloja ja niiden konsellaatioita alan asiantuntijoiden kriminaalipolitiikkaa koskevat käsitykset kulloinkin sisälsivät – ja miksi? Tämä muodostaa tutkimuksessa *tertium comparationiksen*, sen yhteisen nimittäjän, jota vertailtavien yksiköiden väliltä tässä tapauksessa etsin, ja joka tekee vertailun mahdolliseksi.³⁵ Samalla se tekee vertailun mielekkääksi, sillä palapelimetäforalla voidaan kuvata kaikkia verrattavia yksiköjä.

Mitä hyötyjä ja ongelmia tällaisella instrumentaalisella vertailulla voi olla? Käsittelemäni tehtävät eivät ole ominaisia vain tämän tyyppiselle vertailulle, mutta esimerkiksi se avaa kuitenkin kiinnostavan näkökulman.

Ylipäänsä tutkimuskohteen identiteettiä voi selvittää ainoastaan toiseuden kautta. Juha Pöyhösen toteamus on liian kategorinen ajatellen koko vertailun kenttää, mutta tätä varianttia se kuvaa hyvin:

... niin sanottu vertaileva tutkimus ei itse asiassa koske lainkaan vierasta kulttuuria, vaan omaamme. (Tämä ei ole ehkä ensimmäinen raportoitava asia Suomen Akatemialle.) Toisen kautta ymmärrämme omaa identiteettiämme.³⁶

Merkityksenantoon tai ilmiön suhteuttamiseen vertailukohta on välttämätön. Jo englantilainen filosofi ja poliitikko Francis Bacon esitti 1600-luvulla vertailun perusoikeuden. Tarkastelun kohde ei voi olla samalla tarkastelun mittapuu.³⁷

1900-luvun alkupuolta pidetään yleisesti ankarana kriminaalipolitiikan kautena Suomessa. Usein tulkitsijoilla on lähtökohtanaan oheisen kuvion (s. 121) tapainen havainnollistus tai muu todistus väitteen tueksi.

Merkityksenantoa ja sen välttämättä vaatimia vertailukohtia koskeva huomio koskee tietysti kaikkea tutkimusta. Tässä nimellisessä tapauksessa on kuitenkin otettava huomioon, että toisin kuin implisiittiseksi jäävässä vertailusuhteessa tässä argumentaatio saa enemmän ryhtiä. Ryhti ei löydy ensisijaisesti kvantitatiivisen vertailun kautta; olennaista on, että vertailusta tulee *eksplisiittistä*. Muussa tapauksessa olisi riski, että merkityksiä annettaisiin vertailun avulla, mutta lukijalle ja pahimmassa tapauksessa tulkitsijalle itselleenkin jäisi hämäräksi, miten tulkinnot on muodostettu. Vertailu ja eritoten sen eksplisiittinen toteuttaminen lisääkin tutkimuksen ja sen tulkin-tojen *arvioitavuutta*.³⁸

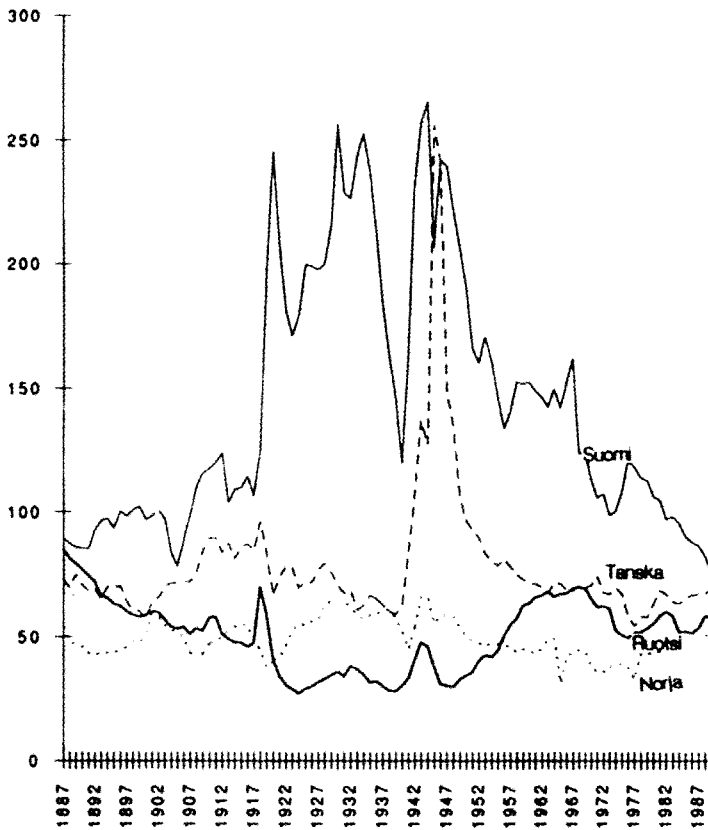
Vertailu voi toimia myös kysymysten muodostamisen apuvälineenä. Marc Bloch kuvaa tutkimusprosessia, jossa mykiltä dokumenteilta täytyy osata kysyä oikeita kysymyksiä. Tässä kysymysten valmistelussa vertailusta voi olla suurta hyötyä, sillä vertailu voi tuottaa tutkimukselle uusia suun-

35. Tertium comparationiksesta mm. Jaakko Husa (1998) *Jobdatus oikeusvertailuun*, Helsinki: Lakimiesliiton kustannus, 80–81.

36. Juha Pöyhönen (1992) 'Basic Misunderstandings in Comparative Law', teoksessa Pekka Kosonen (toim.), *Changing Europe and Comparative Research*, Helsinki: VAPK-kustannus, 62. Pöyhösen artikkeli perustuu paperiin, jonka hän marraskuussa 1991 esitti Suomen Akatemian tutkimusohjelman "Finland and European Integration" seminaarissa. Vrt. esim. Kocka (1996) 202.

37. Baconiin on viitannut artikkelissaan Heikki Kulla (1993), 'Historiallisesta oikeusvertailusta', teoksessa Pekka Lämsineva – Veli-Pekka Viljanen (toim.), *Juhla-julkaisu Antero Jyränki 1933–9/8–1993*, Turku: Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, 64.

38. Ks. myös Kocka (1996) 208.

Kuvio 2: Vankien määrä 100 000 asukasta kohti Pohjoismaissa vuosina 1887–1987³⁹

tia.⁴⁰ Se toisin sanoen auttaa muodostamaan yksilöidymmän, tarkemman ja ennen kaikkea perustellumman kuvan kohteesta.

Risto Alapuro on hyvin muotoillut saman problematiikan: "Käsitteet ja vertailut voivat auttaa havaitsemaan, mitä oikeastaan pitää selittää, mikä oikeastaan on tutkimista kaipaava ongelma. Ne voivat tehdä tietoiseksi monista pulmista, joita kohde ei tutkijalle välittömästi paljasta."

Alapuro ottaa esimerkiksi Suomen kansalaissodan tutkimuskohteena, ja kritisoi sitä, ettei Suomen kansalaissotaa ole nähty yhtenä vuosien 1917–19 eurooppalaisista konflikteista:

Kun on nähty pelkästään Suomen kansalaissota, on oltu monessa suhteessa likinäköisiä. Ehkä selvimmin tilanne kiteytyy hyvin yksimielisessä näkemyksessä nälänhädän pelosta keskeisimpänä yksittäisenä rauhatto-

muuteen ja lopulta kansalaissotaan johtaneena tekijänä. Vertailevan näkökulman puuttuminen on pitänyt tutkijoita kiinni sellaisessa kysymyksenasettelussa, joka näytti oikealta monista toimijoista itse vuonna 1917. On pysytty eräässä lähteiden sisältämässä tulkinnessa. Vertailevan perspektiivin puute on johtanut tärkeään periaatteelliseen ratkaisuun itsestään selvästi, ilman että ratkaisun tekemisestä on tultu edes tietoisiksi.⁴¹

39. Kuvio teoksesta Nils Christie (1993) *Kohti vankileirien saaristoa?*, Tampere: Kustannusosakeyhtiö Iianki ja Jää, 47.

40. Bloch (1953/1928) 497–501.

41. Risto Alapuro (1986) 'Historiallisten aiheiden tutkiminen sosiologiassa', teoksessa Juhani Mylly (toim.) *Poliittinen historia ja yhteiskuntatieteet*, Turku: Turun yliopisto (Poliittinen historia, julkaisuja C:23), 39–40 (ensimmäinen sitaatti s. 39, toinen s. 40, alleviivaus Alapuron).

Vertailu mahdollistaa itsensä etäännyttämisen ennestään tutusta kohteesta ja näin se terävöittää muiden vaihtoehtojen miettimistä. Tällöin korostuu vertailun *heuristinen* merkitys.⁴²

Tutkimustyössäni jo hyvin pinnallinen vertailu Ruotsiin auttoi ottamaan huomioon vakiintuneesti poliittisiksi katsottujen tekijöiden lisäksi myös professioiden välisen hegemoniakamppailun osuuden – mikä sekun luonnollisesti on poliittinen kysymys. Vertailu auttoi ymmärtämään suomalaisia ominaispiirteitä kuten lakimieskunnan korostuneen aseman, kun taas esimerkiksi oikeuspsykiatrit tai lääkärit ylipäänsä olivat Suomessa pienemmässä roolissa kuin Ruotsissa. Vertailu auttoi siis tekemään havaintoja tavoista, joilla kriminaalipoliittinen keskustelu oli Suomessa tuolloin strukturoitunut.

Eritoten Marc Bloch on korostanut, kuinka joskus vain vertailun avulla voi huomata jonkin paikallisesta näkökulmasta luonnolliselta tuntuvan asian tai selityksen ylipäänsä kaipaavan lisäpaneutumista.⁴³ Riittämättömät selitykset ovat vaarana erityisesti silloin, kun kyseessä on hyvin yksittäisluontoinen tapaus – tai jos ilmiö on sellaiseksi luokiteltu.

Allan Serlachius teki 1920–22 rikoslain kokonaisuudistuksesta esityksen, joka ei koskaan tullut voimaan. Sen ehdotuksia toteutettiin osittaisuudistuksina vuosikymmeniä jopa esityksen jälkeen. Kohtuullisen luonteva lähtökohtahypoteesi oli, että vuoden 1889 rikoslakia modernimpi uudistusehdotus hyytyi kansalaissodan jälkimainikeihin. Rikoslain kohtalo oli yksi seuraus ja osoitus kiristyneestä yhteiskuntapolitiikasta. Tämä hypoteesi joutui sittemmin remonttiin. Ruotsissa Serlachiuksen aikalaisen ja samaa rikosoikeuden sosiologista koulukuntaa myötäillen J. W. Thyrénin muutosesitykset eivät olleet olennaisesti Serlachiuksen esityksiä menestyksekkäämpiä.⁴⁴ Tämä johti pohtimaan uusien doktriinien läpäistymistä ja läpäistymisen esteitä ei ainoastaan yhteiskuntapoliittisessa, vaan juuri erilaisten rikosoikeusdoktriinien muodostamassa ilmastossa.

Tätä kautta vertailusta voidaan puhua Magnus Mörnerin tavoin tutkimuksen sisäi-

sen *kontrollivälineen* merkityksessä.⁴⁵ Ajatus kontrollivälineestä on hyvä ja havainnollinen, mutta siihen tukeutumisessa on syytä olla varovainen. Tästä hyväksi esimerkiksi sopii Lars Björnen esiin nostama tutkimukseni vertailuasetelmaa koskeva kommentti, joka palautti mieleeni välillä unohtamani kuviota sekoittavan palasen. Björne huomautti edellisen, Serlachiuksen rikoslakiesitysten kohtalon syiden pohdinnan helposti johtavan harhaan. Norjassa vuonna 1902 läpimennyt uusi, sosiologisen koulukunnan oppeja myötäillyt rikoslaki nostaa esiin ongelmallisuuden, mikä sisältyy Ruotsin tapauksen nostamaan suuntaan: huomion kiinnittämisen rikosoikeusdoktriinien läpäistymisen vaikeuksiin.

Björnen esittämä kritiikki on paitsi substantiaalisesti myös teoreettisesti varteentotettava. Se osoittaa, että vertailu ainoastaan yhteen kohteeseen voi olla riittämättömiä, jopa harhaanvievää. Sinänsä ainakin yhden uuden lisäkysymyksen esittämiseen painostava ja jo näin hyödylliseksi osoittautunut vertailukohta voi johtaa liikaan yksinkertaistukseen. Vertailu voi toisinaan olla tutkimustulkintojen muodostamisen kontrolloinnin välttämätön ehto; noustakseen riittäväksi ehdoksi voi tilanne olla se, että vertailtavien yksikköjen määrää on lisättävä. Tämän esimerkin valossa voisi ajatella mahdolliseksi pisteittäistä vertailtavien yksikköjen lisäämistä, jos niin ei ole työekonomisesti mahdollista tehdä systemaattisesti kautta tutkimuksen.

Lähellä toisiaan olevien yksiköiden vertailu saattaa auttaa löytämään vaikutekana-
via.⁴⁶ Tutkimuksessani ei pääpaino ole reseptiosuhteiden aktiivisessa etsimisessä eri maiden rikosoikeusoppineiden välillä. Sitä tärkeämpää on pohtia, millaisia toimenpiteitä pidettiin funktionaalisina rikollisuusongelmien ratkaisemisessa, ja miksi. Vertailun avulla huomioita vaikutteiden vaihdosta voi saada ilman tämän aspektin erityistä korostamista. Tämä tuntemus puolestaan helpottaa muun muassa vaikutteiden kautta muodostuneiden toimenpiteiden ja ajattelutapojen luonteen arviointia.

Samansukuinen on myös vertailun kautta mahdollisesti avautuva mahdollisuus

päästä lähemmäs toimijoiden itseymmärrystä ja toimintaympäristöä. Esimerkiksi oma verrokkiaineistoni tuo entistä lähemmäksi sen tilan, jossa aktiivisesti muita Pohjoismaita seurannut Serlachius esityksiään valmisti. Vertailu on toisin sanoen paitsi tutkijoiden, heidän kohteenaan olevien yhteiskunnallisten toimijoiden implisiittinen tai eksplisiittinen tapa ajatella ja muodostaa tietoa. Esimerkiksi jonkin asiantilan määrittäminen ”yhteiskunnalliseksi kysymykseksi” tai ”työväenkysymykseksi” sisältää kansainvälistä vertailua. Arkielämän tasolla vaikkapa päätös lähteä siirtolaiseksi on sekin vertailun tulosta.⁴⁷

C. Wright Mills on erittäin hyvin tiivistänyt suuren osan edellä esitetyistä vertailun hyödyistä:

Historiallinen näkökulma johtaa ... yhteiskuntien vertailevaan tutkimukseen. Minkään nykyaikaisen läntisen maan kehityksen tärkeimpiä vaiheita tai sen nykyistä tilaa ei voi ymmärtää eikä selittää vain sen oman kansallisen historian avulla. En tarkoita pelkästään sitä, että se on historiansa aikana ollut vuorovaikutuksessa muiden yhteiskuntien kanssa. Tarkoitan myös sitä, että ihmismieli ei kykene edes muotoilemaan tämän yhden yhteiskuntarakenteen historiallisia ja sosiaalisia ongelmia ymmärtämättä niitä muiden yhteiskuntien valossa.⁴⁸

Vertailun ongelmia – yhteiskuntatutkimuksen ongelmia

Vertailussa ja erityisesti sen instrumentalistisessa muodossa on kosolti myös ongelmia. On kuitenkin syytä huomata, että aivan samojen vaikeuksien ja tematiikkojen kanssa painitaan yleisemminkin yhteiskuntaa ja sen ilmiöitä tarkastelevassa tutkimuksessa.⁴⁹

Yksi vertailun peruskysymyksistä on tutkimusyksikköjen määrittäminen. Globalisaation seuraukset ovat paradoksaaliset: samalla kun globalisaatio vaikeuttaa vertailua, se myös edellyttää tutkimukselta entistä enemmän vertailua. Aikaisempi tilanne, jossa kansallisvaltio yleensä muodosti vertailun analyysiyksikön, ei ole enää itsestäänselvä

– tai pikemminkin: itsestäänselvyys se ei ole ollut koskaan, nykyään asian problemaattisuutta on vain vaikeampi jättää ottamatta huomioon. On käynyt entistä vaikeammaksi käsitellä valtioyksikköjä vertailuasetelmasa, ikään kuin ne olisivat toisistaan riippumattomia.

Tutkimusyksikön määrittäminen onkin itse asiassa yksi tutkimusongelma sinänsä. Marja Keränen muotoilee ajankohtaisen tilanteen hyvin:

”Integraatio ... purkaa niitä perusoletuksia, joita on esineistetty tutkimusyksikköihin. Vaikka kansallisvaltiot eivät kuolisi, niiden konteksti muuttuu ja sitä kautta aikaisempien ilmiöiden merkitys. Muutoksessa on se episteeminen rekisteri, jonka kautta hahmotetaan toimijat ja näiden suhteet. Integraatiosta ei tule vain uusi ’aihe’, alue, joka vanhoin työkaluin vallataan tutkimukselle. Siitä tulee metodologinen kysymys.”⁵⁰

Vertailtavien yksikköjen muodostaminen on ratkaisevan tärkeä ja pohdintaa vaativa operaatio, olipa kyse sitten minkä ajanjakson tai kohteen tutkimisesta hyvänsä. Tutkittavien kohteiden suhteen sijainti yksikköjen itsenäisyyden ja toisaalta voimakkaan keskinäisen riippuvuuden muodostamalla jännällä vaikuttaa luonnollisesti tutkimustuloksiin. Kaikkien tutkimukseen kuuluvien ajanjaksojen ja tematiikkojen osalta tämä sijainti ei lisäksi välttämättä pysy vakiona.

Vertailuyksikköjen määrittämistavan ohella niiden valinta vaikuttaa ratkaisevasti tutkimuksen tuloksiin. Kuva selitettävästä koh-

42. Kocka (1996) 199, 201.

43. Bloch (1953/1928) 515–519.

44. Ks. esim. Göran Inger (1997) *Svensk rättshistoria*, Malmö: Liber Ekonomi, 174, 248.

45. Mörner (1981) 233.

46. Bloch (1953/1928) 501–502.

47. Pauli Kettunen (2001) ’Kansainvälinen vertailu kansallisena ja ylikansallisena käytäntönä’, teoksessa Pauli Kettunen: Kansallinen työ – Suomalaisen suorituskäytännön vaalimisesta, Helsinki: Yliopistopaino, 213–221.

48. Mills (1982) 146.

49. Mackie – Marsh (1995) 187.

50. Marja Keränen (2001) ’Vertaileva ja poikkikulttuurinen tutkimus. Kaksi tapaa lähestyä muita maita’, *Politiikka* 43:2, 90.

teesta muuttuu tyystin, kun se saatetaan erilaisiin verrokkiympäristöihin ja valotuksiin. Tämä luo mahdollisuudet suoranaiseen tulkintojen manipulointiin. Hyvin samansukuinen on myös riski siitä, että verrokkien rekonstruktio on tarkoitushakuista.⁵¹

Usein vertaileva tutkimus nojaa vahvasti tutkimuskirjallisuuteen. Tämä johtuu työekonomisisten syiden lisäksi kaikkeen tutkimustyöhön ominaisesta tarpeesta tukeutua toisten tekemiin kontribuutioihin, jota verrokin vieraus tietenkin edelleen korostaa. Tutkimukset ovat tunnetusti omaan aikaansa sidottuja, ja tästä seuraakin vaatimus perehtyä niihin historiografisiin vaiheisiin ja tutkimuksellisiin suuntauksiin, jotka ehdollistavat hyödynnettävää tutkimuskirjallisuutta. Ongelmallista on myös, jos aiemmat tulokset otetaan annettuina, tai jätetään ottamatta huomioon tulkintakerrosten kasautuminen.⁵²

Näitä ongelmia voi neutraloida käyttämällä primaarimateriaalia. Primaariaineisto saattaa nostaa esiin myös sellaisia ongelmakenttiä tai aiheita, jotka eivät ole saaneet sijaa olemassa olevassa tutkimuksessa. Toisaalta primaarimateriaali osaltaan auttaa tutkimusten keskinäisessä arvioinnissa.⁵³

Yksi ongelma on luonteeltaan kielellinen. On tarkkaan otettava huomioon, ovatko verrokkiyksiköissä kielenkäytön ja terminologian säännöt ja referenssit keskenään samat. Hannu Tapani Klamin muotoilu, ”käsitteellinen vastine ei kuitenkaan ole välttämättä reaalin vastine”, puoltaakin paikkaansa.⁵⁴

Vaikutekanavienkaan analysointi ei ole ongelmatonta. Samankaltaisuudet eivät aina ole merkkejä yhteisistä vaikutteista, vaan taustalla saattaa olla jokin kolmas tekijä. Toisaalta vaikutekanavien intohimoisessa etsinnässä saattaa jäädä liiaksi varjoon aktiivinen toiminta, valinta ja valikointi, kun virtaukset näyttävät liikkuvan omavoimaisesti.⁵⁵

Koska historiantutkijat ovat kiinnostuneita ajallisesta syvyysuunnasta, he saattavat kokea olevansa ”rokotettuja” ilmiöiden pinnallista käsittelyä vastaan. Kuitenkin varsinkin kvantitatiivisuutta korostaneen vaiheen kokemukset muistuttavat siitä, että vertail-

tavat asiat ovat yleensä syvästi oman kulttuurinsa ja kasvuympäristönsä ehdollistamia, ja tämä kulttuurisen elementin poisleikkaaminen ja keskittyminen vertailtavien ilmiöiden pintatasoiseen olemukseen voi johtaa pahasti harhaan.⁵⁶

Aihetta uudelleenarviointeihin?

Vertailu on yksi tutkimuksen perusprosessi, joka on tärkeydestään huolimatta jäänyt alan ammatillisen keskustelun katveeseen. Asiaan on lyhyesti sanottuna kaksi syytä: asiaa ei ole ajateltu, tai sitä on ajateltu suppeasti ja/tai virheellisesti.

Eroa nomoteettisen ja idiografisen tutkimusotteen välillä on ensinnäkin korostettu liiaksi. Sosiologian pyrkimys teorianmuodostukseen johtaa välittömästi vertailuun,⁵⁷ idiografisen historiantutkimuksen puolella ei sen sijaan ole ollut samanlaista vetoa vertailuasetelmien käyttöön. Yhtenä esteenä on ollut se, että vertailua ei useinkaan ole ajateltu juuri edellä kuvatusta, instrumentaalisen/asymmetrisen käytön näkökulmasta. Eritoten Suomen kohdalla kiinnostus poliittisen lähihistorian ainutlaatuisiksi hahmotettuun dramatiikkaan on vähentänyt kiinnostusta vilkuilla sen paremmin naapurimaiden kuin tieteidenkään suuntaan.⁵⁸ Ero vaikkapa Ruotsiin on huomattava jo pelkästään vertailua historiantutkimuksessa koskevan keskustelun osalta.

Nykyisten puutteiden pohtimista parempi vaihtoehto lienee kuitenkin vielä keskittyä tuleviin mahdollisuuksiin. Vertailun hyötyjen tematiikka on sinänsä sama kuin edellä, nyt vain hiukan toisin esitettynä.

51. Kocka (1996) 200–203; Kocka (1999) 49.

52. van den Braembussche (1989) 22.

53. Ulf Jonsson. 'Komparation: en strategi för att fanga breda samhällliga förändringsmönster och processer'. teoksessa *Från vida fält – Festskrift till Rolf Adamson 25.10.1987*. Stockholm: Stockholms universitet/Ekonomisk-historiska institutionen. 134–135.

54. Hannu Tapani Klami (1976) 'Oikeushistoriallisesta ja oikeusvertailevasta tutkimusintressistä'. *Lakimies*. 587.

55. Palme – Amark (1999) 27–30.

56. Esim. Bloch (1953/1928) 516.

57. Esim. Bonnell (1980) 160.

58. Ks. myös Kettunen (1990) 195; Majander (2002) 183–185.

Vertailulla on paljon annettavaa sekä *rekonstruktion* että *argumentaation* toteuttamiselle.⁵⁹ Rekonstruktion osalta edellä on jo joukko esimerkkejä, ja tätä puolta vertailun teoriassa onkin varsin laajasti käsitelty. Niitä yhdistävästi voi vielä palata Markku Hyrkkäsen pohdintoihin jossittelun merkityksestä historiantutkijalle. Instrumentaalisen vertailuasetelman yksi suuri etu on, että se tarjoaa 'järjestäytyneen' tavan hankkia itselleen tulkintojen muodostamiseen välttämätöntä jossittelupohjaa.

Hyrkkänen on pohtinut niin ikään kontekstien merkitystä tutkimuksessa. Kontekstin – kuten edellä viitatus metodinkin – käsitteen hän päätyy määrittelemään sen etymologisista lähtökohdista käsin. Käsitteen pohjana oleva verbi *contexere* tarkoittaa punomista, palmikoimista tai yhteenliittämistä. Tällöin "merkityksellisen ja asianmukaisen kontekstoinnin rajat ovat historioitsijan tiedon, järjen ja varsinkin mielikuvituksen rajoja".⁶⁰ Vertailu on yksi, joskaan ei mitenkään usein käytetty, keino edistää oman työnsä kontekstin rakentamista – kontekstihan on aina tutkijan konstruoima, ei mikään valmiina tutkijan eteen pudonnut entiteetti.

Entä argumentaatio? Ehkä olisin tutkimuksessani saattanut päätyä samoille jäljille ilman eksplisiittistä vertailuakin – monessa kohtaa todennäköisesti kuitenkin en. Täysin vastauksesta riippumatta juuri eksplisiittisessä vertailuasetelmassa on tärkeää, että se jos mikä auttaa muistamaan tulkintaprosessin vaiheet ja tekemään ne läpinäkyvämmiksi, ja myös kontrolloitavammiksi – niin tutkijan kuin yleisönkin näkökulmasta.⁶¹

59. Käytän tässä rekonstruktion ja argumentaation käsitteitä samassa merkityksessä kuin Jorma Kalela. Hän määrittelee rekonstruktion oikeudenmukaiseksi kuvaukseksi tutkittavasta kohteesta. Argumentaatio puolestaan tarkoittaa tutkijan pyrkimystä vakuuttaa yleisönsä tutkimustuloksistaan, joihin sisältyy väitteitä suhteessa olemassa olevaan tietoon. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*, Tampere: Gaudemus, 54–57.

60. Hyrkkänen (2002) 201, 218 (sitaatti).

61. Vrt. Kalela (2000, 229), joka määrittelee tutkijan käytössä olevan periaatteessa neljä tekijää, "joista hän voi rakentaa oman vakuuttamisen strategiansa: tulkinnan tuoreus, kuvauksen uutuus, tulosten hedelmällisyys ja niiden sanoma". Vakuuttavuuden yksi koetin-kivi ovat tietenkin useiden yleisöjen problematiikka (mt. 230), ja ainakin tutkijakollegayleisön osalta itse *tulkintaprosessin* esittäminen olisi syytä lisätä edellisten joukkoon. Vertailu voisi tässä(kin) siis olla yksi apuväline.

Joka ei tiedä mitä maailmassa on tapahtunut ennen hänen syntymäänsä, pysyy lapsena koko ikänsä.

Cicero (106–43 eKr.)

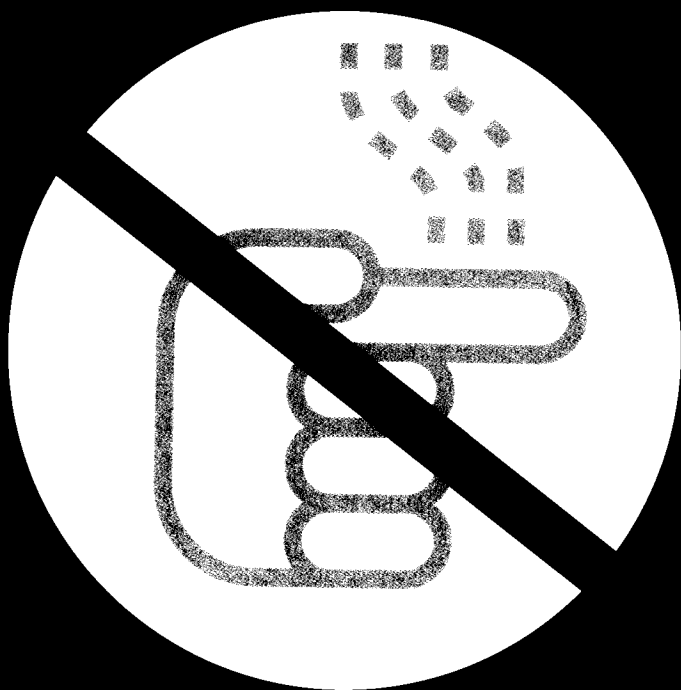
Onnittelemme 100-vuotiasta!

AKATEEMINEN KIRJAKAUPPA

HELSINKI • ITÄKESKUS • TAPIOLA • TURKU • TAMPERE

tilaukset@akateeminen.com

**TEE SIJOITUS, JOSSA
ET VOI POLTTAA NÄPPEJÄSI.
KYSY LISÄÄ
OSAKETALLETUKSESTA.**

KATARIINA MUSTAKALLIO

Antiikki ja tulevaisuus

Suomalaisen antiikintutkimuksen korkea taso on tunnustettu sekä kotimaassa että kansainvälisesti. Myös historian laitoksilla antiikin tutkijoiden saavutukset ovat mittavat. Tampereen yliopistossa yleisen historian professorin virkaa hoitava Katariina Mustakallio katsoo puheenvuorossaan, että antiikintutkimuksen asema suomalaisessa historian-tutkimuksen piirissä ei kuitenkaan ole tyydyttävä. Suurin ongelma on se, että eräät historian laitokset jättävät käyttämättä niillä olevia resursseja ja mahdollisuuksia.

■ Antiikintutkimus on tottunut paistattelemaan julkisuudessa ja saamaan kehuja. Tosin kohteina ovat tällöin olleet muut kuin historian tutkijat. Suomalaiset epigraafikot, piirtokirjoitusten tutkijat, ovat maailman huippuja, suomalaisilta otetaan oppia egyptiläisten muumiokääröjen käsittelyssä ja kirjoitusten tulkinnessa, alan suomalaisia tutkijoita on sijoittunut ympäri maailmaa arvostettuihin yliopistoihin. Meillä on Roomassa ja Ateenassa valtion ylläpitämät tutkimusinstituutit, jotka kouluttavat jatkuvasti antiikin ja vanhempien aikojen tutkijoita. Mistä siis kenkä puristaa?

Antiikin tutkimus on ollut jo pitkään suomalaisen historian tutkimuksen kansainvälisimpiä aloja. Varsinkin 1950-luvulla perustettu Suomen Rooman instituutti ja 1980-

luvulla alkunsa saanut Ateenan instituutti ovat vahvistaneet tätä trendiä. Antiikin tutkimus on myös luonteeltaan tieteidenvälistä, ellei peräti poikkitieteellistä. Ilman perehtymistä klassisiin kielisiin ja kirjallisuuteen ei antiikin historiaa voida tutkia. Arkeologia ja taidehistoria, sosiologian ja antropologia ovat antiikintutkijan luonnollisia kumppaneita. Lähdeaineistojen erikoispiirteiden takia antiikin historian tutkijan tulee olla perehtynyt muuhunkin kuin vain ahtaasti rajattuun historian tutkimukseen.

Suomessa antiikin tutkimuksen piirissä on syntynyt osaamiskeskustoja ja painopistealueita, vaikka meillä ei olekaan eurooppalaiseen tapaan varsinaisia klassisen kulttuurin laitoksia, jotka olisivat erikoistuneet pelkästään antiikin historiaan ja kulttuuriin.¹ Ehkä maailmalla kuuluin näistä osaamiskeskustoista on Helsingin klassikkojen piiristä muodostunut epigraafinen koulukunta, jonka tunnetuimpina tutkijoita ovat professorit Heikki Solin ja Olli Salomies. Usein koko suomalainen antiikintutkimus yhdistetään juuri epigrafiikan tutkimukseen.² Toinen, paljon huomiota saanut painopistealue, on

1. Ks. esim. Juha Sihvola (1990) 'Antiikin perintö ja antiikin tutkimus', teoksessa *Historia nyt, näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta*, Helsinki – Porvoo – Juva: WSOY 1990, 243.

2. "La scuola finlandese" pääniminään jo edesmennyt professori Iiro Kajanto sekä professorit Heikki Solin ja Olli Salomies. Tämä piirtokirjoitusten editointiin erikoistunut ryhmä on toiminut jatkuvasti elinvoimaisesti ja siihen on liittynyt onomastiikkaan eli nimitutkimukseen ja prosopografiaan eli sukututkimukseen erikoistunut haara, jota edustaa esimerkiksi Suomen Rooman Instituutin tuleva johtaja professori Mika Kajava ja keväällä 2003 väittelevä Kalle Korhonen. Ks. myös Christer Bruun (1992) 'Nyt Rooman historia', *Historiallinen Aikakauskirja* 90.

papyrustutkimus, joka on noussut esiin varsinkin professori Jaakko Frösénin johtaman Suomen Akatemian huippuyksikköohjelmaan valitun tutkimusryhmän kautta.³ Arkeologista tutkimusta on tehty yhteispohjoismaisin voimin myös Nemi-järvellä ja Pohjois-Kreikassa Tukholman yliopistossa nykyään toimivan dosentti Arja Karivieren johdolla. Italian puolella Pompejissa arkeologisia kaivauksia johtaa professori Paavo Castrén, jonka aikaisemmat tutkimusryhmät ovat luoneet pohjaa myös myöhäisantiikin tutkimukselle.⁴

Kun tullaan lähemmäs varsinaista antiikin historian tutkimusta, merkittäviä tuloksia on saavuttanut Suomen Rooman instituutin piirissä toiminut dosentti Unto Paanasen Rooman keski- ja myöhäistasavaltaa tutkinut ryhmä, jonka vaikutus näkyy nykyään lähinnä Turun yliopiston ja Åbo Akademin piirissä. Tutkimuksen skaala on Paanasen hankkeessa laajentunut oikeushistoriasta kohti sosiaali- ja uskontohistoriaa.⁵ Historian kannalta tärkeä painopistealue on roomalaiseen perheeseen, naisen asemaan ja sosiaalihistoriaan keskittynyt tutkimus. Professori Jaakko Suolahden tiiliryhmissä aloittanut professori Päivi Setälä on johtanut useita Suomen Akatemian projekteja ja Suomen Rooman instituutin työryhmää.

Hankkeet ovat lähestyneet roomalaista yhteiskuntaa sukupuoli- ja perhehistorian näkökulmista. Antiikin perhehistorian tutkimus on yleensä keskittynyt kreikkalaiseen maailmaan, mutta suomalaiset tutkijat ovat tutkineet erityisesti roomalaista sukupuolijärjestelmää, naisia, lapsia ja perhettä. Sosiaalihistorialliseen aspektiin on liittymässä myös uskonto- ja elämäntutkimus, josta on valmistumassa ja valmistunut yksittäisiä väitöskirjoja ja tutkimuksia.⁶

Keskeinen klassisen perinteen tutkimuksen painopistealue on jo usean vuosikymmenen ollut antiikin filosofian ja aatehistorian tutkimus. Sen tärkeimpiä edustajia ovat olleet professorit Holger Thesleff, Simo Knuutila ja Juha Sihvola. He ovat panostaneet vahvasti antiikin filosofian jatkokoulutukseen ja olleet keskeisiä vaikuttajia, kun Platonin ja Aristoteleen teoksista on julkaistu laajoilla selityksillä varustetut suomen-

nokset. Simo Knuutilan ja Juha Sihvolan johdolla on syntynyt mielen historian laaja tutkimushanke, joka on myös hyväksytty Suomen Akatemian huippuyksikköohjelmaan. Hankkeen aikaskaala ulottuu 1700-luvulle saakka, mutta antiikin filosofia on sen perustana. Mielen historian hankkeella on laajat kansainväliset verkostot, jotka suuntautuvat Pohjoismaihin, Keski-Eurooppaan, Iso-Britanniaan ja Yhdysvaltoihin.⁷

Suomen Rooman instituutin merkitys tutkijoiden kasvattajana on tullut näkyviin monin eri tavoin. Nykyään Oxfordissa klassillisen arkeologian professorina toimivan professori Margareta Steinbyn johtama työryhmä on yksi suomalaisen antiikintutkimuksen onnistuneimpia, jos onnistumista mitataan akateemisilla saavutuksilla. Ryhmä tutki Forum Romanumin Iuturnan lähdettä ja teki kaivauksia vuosina 1982–85. Iuturna-ryhmän yhdestätoista jäsenestä seitsemän on väitellyt ja tällä hetkellä viisi on saanut professorin viran tai hoitaa sellaista. Ryhmän sukupuolijakautuma vastaa hyvin sen syntyajan yliopistollista ajatusmaailmaa ja sosiaalista todellisuutta. Ryhmään kuului kahdeksan miestä ja kolme naista. Naisista vain yksi on väitellyt.⁸

Synergiaa? Energiaa?

Suomen Akatemian teettämä kansainvälinen arviointiraportti suomalaisen naistutkimuksen tilasta ja tasosta kiinnitti huomiota siihen, että mikään naistutkimusyksikkö ei menestynyt, ellei toimintaympäristö ollut positiivinen. Jos yksiköt olivat liian pieniä tai eristettyjä, ne eivät kyenneet toimimaan tehokkaasti. Jos yksiköissä opetus vei kaiken ajan ja tutkimus syrjäytyi, opiskelijat kaikkosivat muualle. Toisaalta taas nousi esiin, että suomalainen yliopistoympäristö oli ottanut uuden tulokkaan varsin positiivisesti vastaan. Suomalainen naistutkimus ja opetus saivat varsin korkeat pisteet kansainväliseltä raadilta. Antiikintutkimuksen osuus suomalaisessa naistutkimuksen kentässä tuli tässä yhteydessä myös selvästi esiin.⁹

Mitä naistutkimuksen esimerkistä voisi oppia? Mikään tutkimuksen ala ei menesty ilman verkostoja, tutkijakuntaa, keskustelua,

opiskelijoita – sanalla sanoen: yhteisöjä. Myös arkistot ja kirjastot ovat tarpeellisia. Menestyneen tutkimuksen taustalla on paljon työtä, pätevää opetusta ja ohjausta sekä tutkijayhteisö, jonka piirissä opiskelija voi omaksua kriittisen ajattelun ja tieteellisen keskustelun säännöt ja vaatimukset. Mitä enemmän on tiedon keskittymiä, vuorovai- kutusta ja synergiaa, laaja-alaisia tutkimus- hankkeita ja eri vaiheissa tutkijanuraa ole- via tutkijoita ja opettajia, sitä korkeammat tavoitteet saavutetaan.¹⁰

Mikä on antiikintutkimuksen tila ja taso tämän hetken suomalaisen historian tutki- muksen kentässä? Kysymykseen on vaikeaa vastata suoralta kädeltä. Antiikin historiaa tutkitaan muuallakin kuin historian laitok- silla. Toisaalta myös historian laitoksilla teh- dään muutakin antiikintutkimusta kuin var- sinaista historiaa. Jos katsotaan, että yliopis- tossa tutkimus ja opetus käyvät käsi kades- sä, tärkeää evidenssiä tarjoavat eri historian laitosten opetusohjelmat. Yleensä antiikin opetus vaatii tuekseen klassillisten kielten opetusta, mieluummin laudaturvaiheeseen asti. Antiikin kieliä ja kulttuuria opetetaan Suomen yliopistoissa pääaineena Helsingin, Turun ja Jyväskylän yliopistoissa. Sivuainee- na niitä voi opiskella aineopintotasolle Tam- pereella ja Oulussa. Seuraava selvitys poh- jautuu eri yliopistojen historian laitosten nettisivuillaan julkaisemiin opetusohjelmiin lukuvuonna 2002–03. Se ei siis ole täydellin- nen, mutta oletettavasti suuntaa antava.

Yliopistot syynissä

Katse kohdistuu aluksi Helsingin ja Turun yliopistojen historian laitoksiin, joiden fy- sisen läheisyyden klassisia kieliä ja kulttuu- ria opettaviin laitoksiin voisi olettaa edistä- vän ja helpottavan vanhempien aikojen ja erityisesti antiikin opetusta ja tutkimusta. Molemmissa yliopistoissa on myös kirjas- toetu. Helsingissä on yliopiston pääkirjas- ton lisäksi erinomainen klassisten kielten laitoskirjasto. Turussa sekä Turun yliopis- ton kirjasto että Åbo Akademin kirjasto ovat antiikin kirjallisuuden ja antiikintutkimuk- sen osalta erinomaisia. Silti on paikallaan kysyä, kuinka hyvin näissä yliopistoissa voi saada opetusta antiikin historiasta ja kuin-

ka paljon antiikkiin keskittyneitä tutkijoita niiden piirissä liikkuu.

Helsingin yliopiston historian laitokses- sa antiikin historian opetus rajoittuu perus- kurssitasolla tentittävään yleisteokseen, jos- sa antiikin historia on yhtenä osa-alueena. Aineopinnoissa antiikin historia loistaa pois- saolollaan eikä opetusohjelmasta etsimällä- kään löydä luentosarjoja tai kursseja, jois- sa edes sivuttaisiin antiikkia. Opintopiirita- solla antiikin historia näkyy lähinnä tohto-

3. "Antiikin ja keskiajan kreikankieliset asiakirjat, ar- kistot ja kirjastot" -yksikkö, josta voi löytää kattavaa tietoa hankkeen internet-sivulta www.helsinki.fi/hum/ kla/frosen.html. Jaakko Frösénin Aaronin vuoren kai- vaukset ja uudet löydöt nabatealaisessa Petrassa ovat nostaneet suomalaisen arkeologian julkisuuden valo- keilaan.

4. Pompejin tutkimus esittäytyi syksyllä 2002 laajalla seminaarisarjalla Helsingin yliopistossa. Tärkeitä yh- teistyömuotoja on syntynyt myös myöhäisantiikin tut- kimuksen piirissä. Näistä esimerkkeinä professori Paa- vo Castrénin työryhmän myöhäisantiikin jatkokou- lutusseminaarit ja sähköpostilista. Ks. myös Paavo Castrén (toim.) (1994) *Post-Herulian Athens. Papers and Monographs of the Finnish Institute at Athens* 1, Helsinki: The Finnish Institute at Athens.

5. Ks. Unto Paananen et al. (1993) *Senatus populus- que Romanus. Studies in Roman Republican Legisla- tion, Acta Instituti Romani Finlandiae* 13, Helsinki: Institutum Romanum Finlandiae sekä Kaj Sandbergin ja Jyri Vaabteran artikkelit teoksessa Christer Bruun (toim.) (2000) *The Roman Middle Republic Politics, Religion, and Historiography c. 400–133 B.C., Acta Instituti Romani Finlandiae* 23, Rome: Institutum Romanum Finlandiae.

6. Ks. esimerkiksi Antti Arjava (1996) *Women and Law in Late Antiquity*, Oxford: Clarendon Press, sekä Päivi Setälän tutkimusryhmien julkaisut: Päivi Setälä ja Liisa Savunen (toim.) (1999) *Female Networks and Public Sphere in Roman Society Acta Instituti Romani Finlandiae* 22, Rome: Institutum Romanum Finlandiae ja Päivi Setälä (toim.) (2002) *Women Wealth and Power in the Roman Empire, Acta Instituti Romani Finlandiae* 25, Helsinki: Institutum Romanum Finlandiae.

7. Tarkemmin, ks. Mielen historian tutkimusyksikön internet-sivut www.helsinki.fi/teol/steol/mind.

8. *Lacus Iuturnae* -ryhmän väitteet 2003 mennessä : Christer Bruun, Mika Kajava, Katariina Mustakallio, Jussi Välimaa, Juha Sihvola, Timo Sironen ja Antero Tammisto. Väitöskirjoista kuusi liittyy antiikintutkimuk- seen. Väitöksistä neljä tapahtui historian ja kaksi klas- sillisen filologian laitoksella.

9. *Women's Studies and Gender Research in Finland, Evaluation Report*, Publications of the Academy of Fin- land, Helsinki 2002, 8/02, erityisesti 85–87 ja 106. Ks. Myös Pirjo Markkola, 'Suomalaisen naishistorian vuo- sikymmenet' edellä.

10. Tämän aihepiirin tutkimusta tehdään esimerkiksi akatemiaprofessori Marjatta Hietalan tutkimushan- keessa "Tutkija, tiede ja yliopisto kaupunkien menes- tystekijöinä".

ri Antero Tammiston sitkeästi vetämässä puolivirallisessa opetuksessa. Historian laitoksen tutkija- ja opettajakunnassa on kuitenkin antiikin historiasta jopa väitelleitä henkilöitä. Dosenttikuntaan kuuluu useita antiikin historian tutkijoita. Opiskelijan kannalta tuntuu mahdollisuuksien haaskaukselta, että antiikin historia on täydellisesti syrjäytetty oppimisympäristöstä, jossa voidaan opiskella täysipainoisesti tarvittavia peruskieliä, latinaa ja kreikkaa ja jossa sijaitsevat alan parhaat kirjastot. Tilanne voi toki olla väliaikainen ja johtua vain opettajakunnan tämänhetkisistä intresseistä. Opetustraditioita on kuitenkin vaikeaa luoda uudelleen tyhjästä. Se vaatii kovaa työtä ja tukeaa laitoksen johdolta.¹¹

Turun yliopistossa voi opiskella useita historian aloja, Suomen ja yleisen historian lisäksi kulttuurihistoriaa, poliittista historiaa ja Åbo Akademiassa lisäksi kotimaista ja yleistä historiaa. Yleisen historian ja kulttuurihistorian osa-alueena voisi kuvitella myös antiikin historian löytävän luontevasti paikkansa varsinkin, kun lähistöllä on klassisten kielten oppiaine ja Suomen parhaimpia kirjastoja. Lisäksi Turun yliopiston klassisten kielten puolella tutkitaan kysymyksiä, jotka olennaisesti liittyvät antiikin historiaan.

Kulttuurihistorian oppiainetta perustettaessa kiinnitettiin huomiota länsimaisen kulttuurin pitkiin jatkumoihin. Vielä muutama vuosi sitten aineen piirissä toimi useita antiikkiin ja keskiaikaan keskittyneitä tutkijoita. Nyt kulttuurihistoriassa on kuitenkin täysin hylätty antiikin historian opetus. Tutkintovaatimuksissa ei antiikkia edes mainita. Yleisessä historiassa antiikin kulttuuri vielä esiintyy omalla nimikkeellään. Pitämälleni antiikin kulttuurihistorian kurssille osallistui Turun yliopistossa keväällä 2002 kuitenkin lähes sata opiskelijaa, osa klassisista kielistä, mutta suurin osa yleisen historian ja kulttuurihistorian opiskelijoita, joten kiinnostusta vaikuttaisi opiskelijakunnassakin olevan. Dosenteina historian oppiaineissa on myös antiikintutkijoita.

Jyväskylän yliopistossa olettaisi jo Suomen Ateenan maineensaakin vuoksi olevan antiikin historian opetusta. Jyväskylässä on myös perinteisesti voinut opiskella latinan

kieltä ja antiikin kulttuuria pääaineena, mikä helpottaisi myös historian puolella erikoistumista vanhempiin aikoihin. Jyväskylässä on kansainvälisesti tunnettu antiikin tutkija yleisen historian professorina, mikä toivottavasti lupaa nousua antiikin tutkimukselle ja harrastukselle opiskelijoiden piirissä. Antiikin historiaa koskeva opetustarjonta onkin Jyväskylässä lisääntynyt. Aihepiiristä tehdään myös jonkin verran opinnäytetöitä. Antiikin aateperinnöstä lähtevä mielen historia kuuluu Akatemian huippututkimusohjelman kautta Jyväskylän yliopiston historian laitoksen painopistealueisiin. Jyväskylässä harjoitettu antiikin historian opetus ja tutkimus ovat kuitenkin leimallisesti aatehistoriallisesti painottuneita. Antiikin historian yhteistyöllä latinan kielen ja antiikin kulttuurin oppiaineen kanssa on varmasti vielä kehittämisen mahdollisuuksia.

Joensuussa yleisen historian tutkimuksen ja opetuksen painopisteitä ovat Bysantin ja Venäjän historia sekä Afrikan tutkimus. Antiikin historian opetusta on perusopinnoissa mutta ei aine- ja syventävissä opinnoissa. Voitaisiin hyvin ajatella, että Bysantin historian taustaksi antiikin historian laajempi opetus olisi välttämätöntä, jos päämääränä olisi luoda Bysantin ja Venäjän tutkimukselle ja opetukselle suotuisa ympäristö.

Oulun yliopistossa, jossa perinteisesti on voinut opiskella myös antiikin kieliä ja kulttuuria, on historian opetuksen yhteyteen perustettu erityinen antiikin kulttuurin linja. Tiedossani ei ole, miten aktiivisesti opiskelijat ovat ottaneet linjan omakseen, mutta ilmeisesti opintoihin liittyvät ekskursiot eri puolille Välimerta ovat innostaneet laajaa opiskelijamäärää. Oulussa on myös Suomen ainoa aate- ja oppihistorian professuuri ja oppiaine, joiden olemassaolon olettaisi voivan vahvistaa antiikin perinnön harrastusta. Aate- ja oppihistoriassa onkin tutkittu esimerkiksi aristoteelisen luonnonfilosofian opetusta Turun akatemiassa, mutta muuten antiikki ei ole kuulunut oppiaineen painopistealueisiin. Oulun yliopiston vahvin panos antiikintutkimukseen perustuu Suomessa ainutlaatuiseen klassillisen arkeologian oppiaineeseen. Alalla ei kuitenkaan ole pääaineoikeuksia. Arkeologinen painotus näky

myös siinä, että Oulussa on lukuisia antiikin arkeologian tutkijoita dosentteina. Oulussa, kuten muuallakin Suomessa, antiikin harrastuksen kukoistus on perustunut muuttaman aktiivisen yksilön työpanokseen.

Tampereen yliopistossa on mahdollista opiskella sivuaineena aineopintotasolle asti antiikin kieliä ja kulttuuria. Historiassa on mahdollista valita antiikin ja keskiajan yhteiskuntaan keskittyvä linja, jossa vaihtoehdot sallivat opiskelijan keskittyvän myös joko antiikkiin tai keskiaikaan. Tampereen antiikin opetuksen vahvuutena on poikkeuksellinen kasauma. Laitoksella on tällä hetkellä opetusviroissa peräti kolme alan tutkijaa. Suomen oloissa tämä on todellinen synergiaetu. Poikkeuksellista on myös laaja yhteistyö keskiajan tutkijoiden ja opettajien kanssa. Se on johtanut useisiin metodisiin yhteiskursseihin, seminaareihin, ekskursioihin, Suomen Akatemian tutkimusprojektiin sekä laajaan kansainväliseen konferenssiin.¹² Kuten Oulussakin, hyvän kehityksen perustana ovat olleet aktiiviset opiskelijat ja historiatieteen laitoksen kulttuuri- ja vanhempien aikojen opetuksen edistämiseksi. Ongelmana on alaan keskittyneiden kirjastojen puute. Tätä ongelmaa lievittää laitoksen oma kirjanhankintapolitiikka, Helsingin kirjastojen läheisyys sekä nykyiset mahdollisuudet käyttää virtuaalikirjastoja ja internetiä.

Antiikki historian kainalossa: "The Tampere Experience"

Tampereen historiatieteen laitoksen liberaaliin politiikkaan kuuluu, että laitokselle perustetaan tarpeen mukaan ns. tutkimusryhmiä auttamaan graduvaiheessa olevia opiskelijoita erikoistumisessa ja metodisissa ongelmissa. Nykyään suurin osa pro gradu-töistä valmistuu tutkimusryhmissä, jotka kattavat laajan alan historian eri osa-alueita ja aikakausia.

Tampereella antiikin historian ja klassisten kielten opetusta on annettu jo vuosikymmenien ajan. Antiikin tutkimusryhmä alkoi toimintansa keväällä 1996, jolloin professori Olli Vehviläinen pyysi minua huolehtimaan laitoksen antiikin opetuksesta. Tutkimusryhmän toimintaan kuului alusta

lähtien ekskursiot Roomaan. Tähän mennessä Roomassa on käyty kolme kertaa (1997, 2001 ja 2002). Antiikin historiasta on valmistunut tai valmistumassa kymmenkunta pro gradua, joiden aihepiirit liittyvät roomalaiseen perhe- ja sukupuolijärjestelmään, uskontohistoriaan, filosofiaan ja historiankirjoitustraditioon. Laitoksella on kaksi antiikkiin erikoistunutta väitöskirjantekijää ja lisää jatko-opiskelijoita on tulossa jo ensi syksynä.

Vedämme tutkimusryhmää yhdessä assistentti Ville Vuolannon kanssa. Pyrkimyksemme on houkutella opiskelijoita mukaan heti toisen opintovuoden alusta lähtien. Erytystä huomiota kiinnitämme klassisten kielten opiskeluun ja alan metodikursseja järjestämme tarpeen mukaan lähes joka toinen vuosi. Antiikin tutkimusryhmä tekee tutustumisretkiä Helsingin kirjastoihin vuosittain ja laitokselle on hankittu opiskelijoiden käyttöön koko antiikin roomalaisen kirjallisuuden sisältävä cd-rom-levy. Antiikin tutkimusryhmä tekee myös kiinteää yhteistyötä keskiajan tutkimusryhmän kanssa. Innostamme tutkijanalkuja hakemaan Ateenan ja Rooman instituuttien kursseille. Tampereella järjestetään lisäksi kansainvälisiä seminaareja yhdessä muiden tutkimusryhmien kanssa.¹³

Antiikin opetus ja tutkimus on Tampereella kuitenkin suhteellisen uusi painopistealue. Yhteiskunnallisen korkeakoulun perillisenä yliopisto on perinteisesti keskitty-

11. Suomalaisen antiikin historian tutkimuksen tilaa 1990-luvun puolivälissä ovat yksityiskohtaisesti tarkastelleet Björn Forsén & Antero Tammisto (1995) 'Antiikin historian nykytila ja tulevaisuus pohjoismaissa', *Historiallinen Aikakauskirja* 93. Forsénin ja Tammiston huomautuksia on käytetty seuraavassa hyväksi.

12. Keskiajan tutkimusryhmän ja sen vetäjän dosentti Jussi Hanskan kanssa olemme organisoineet kaksi kurssia Villa Lantessa vuosina 2001 ja 2002 ja yhteistyö jatkuu Suomen Akatemian tutkimushankeessa 'Hoping for Continuity, Facing Oblivion. Childhood, Education and Death in Antiquity and Middle Ages' (2003–06), jota johdan ja jonka tutkijoina toimivat fil.maist. Ville Vuolanto, fil.lis. Susanna Niiranen, Hanska ja fil.maist. Sari Katajala-Peltomaa.

13. Tästä esimerkki on Suomen Historiallisen Seuran kanssa järjestetty konferenssi 'Passages from Antiquity to the Middle Ages. Family, Marriage and Death' Tampereen yliopistossa tammikuun 24.–26.2003. Kokoukseen osallistui kolmisenkymmentä tutkijaa Suomesta, Euroopan eri yliopistoista ja Yhdysvalloista.

nyt moderniin historiaan ja nyky-yhteiskunnan herättämiin kysymyksiin. Toimintastrategianamme onkin ollut tähän traditioon kytkeytyminen ja antiikkiin kohdistuneiden ennakkoluulojen hälventäminen. Historiantutkimuksessa on tärkeää esittää kiinnostavia, omasta ajasta kumpuavia, yhteiskunnallisesti relevantteja kysymyksiä menneisyydelle: tutkija valottaa oman aikansa maailmaa ja käsityksiä tutkimalla menneisyyttä.

Antiikin tutkimuksen piirissä olemme halunneet korostaa, että esimodernin maailman tutkimus on aivan yhtäläillä historian-tutkimusta kuin vaikkapa teollisen yhteiskunnan tutkimus. Materiaalissa ja sen käsittelyssä on eroja, mutta perusongelmat ovat samoja. Ajankohtaiset kysymykset, jotka liittyvät perheeseen tai naisen asemaan nyky-yhteiskunnassa, saavat tärkeää lisävalaistusta ja kontrasteja tutkittaessa antiikin ja esimodernin ajan perhe- ja sukupuolijärjestelmiä. Ilman antiikin tuntemusta myös länsimaisen aate- ja kulttuurihistorian tutkimus jää pinnalliseksi, sillä niin monilla asioilla on juurensa antiikissa. Antiikin maailma haastaa siis monin tavoin arvioimaan kriittisesti myös modernia yhteiskuntaa. Tampereen kokemuksena voin tällä hetkellä sanoa, että mitä voimakkaammin antiikin historia on integroitu historiaan, sitä paremmin sillä menee.

Tulevaisuus?

Antiikin historian erityisluonteesta johtuen tutkimusta ei voi eikä ole syytä erottaa klasisten kielten ja kulttuurien tutkimuksesta. Ateenan ja Rooman instituuttien työryhmät ovat kasvattaneet suomalaisista antiikintutkijoista laaja-alaisia, koska instituuttien tieteellisiin työryhmiin on yleensä otettu niin historioitsijoita, filologeja, taidehistorioitsijoita kuin arkeologejaakin. Vaikka usein on väitetty muuta, voidaan perustellusti sanoa, että suomalaiset antiikintutkijat ovat nykyään vähemmän kiinni oppiainerajoissa kuin eurooppalaiset veljensä ja sisarensa. Suomalaisen tutkijoiden etuna on myös se, että he yleensä osaavat useita suuria kulttuurikieliä ja tuntevat keskimääräistä paremmin erilaisia antiikintutkimustraditioita.

Antiikin tutkimus on luonteeltaan kansainvälistä ja sen piirissä erikoistuminen on

välttämätöntä. Suomessa on huomattavan paljon kansainvälisesti arvostettuja antiikin tutkijoita sekä vastaavasti myös runsaasti innokkaita ja työnhaluisia opiskelijoita ja jatko-opiskelijoita, jotka kaipaavat pätevää ohjausta. Suomessa on kuitenkin aivan liian pienet mahdollisuudet tarjota hajallaan oleville antiikista kiinnostuneille opiskelijoille pätevää alan tutkijakoulutusta. Olisikin syytä ryhtyä vakavaan yhteistyöhön antiikin historiaa ja klassisia kieliä opettavien laitosten kesken.

Ensimmäisenä askeleena olisi luotava yhteinen sähköpostilista esimerkiksi jo olemassa olevan myöhäisantiikin verkoston pohjalle. Sen avulla informaatio menisi nopeasti ja helposti perille eri puolelle Suomea. Tärkeää olisi myös selvittää, millaisia opinnäytteitä, jatko-opintoja ja erilaisia tutkimusprojekteja eri yliopistoissa on antiikin tutkimuksen alalta käynnissä. Suurempana tavoitteena voisi olla valtakunnallisen antiikintutkimuksen tutkijakoulun perustaminen. Tämä ei sinänsä ole mikään uusi idea. Antiikkiin keskittynyttä tutkijakoulua on suunniteltu parikin kertaa, mutta toistaiseksi ei opetusministeriö ole myöntänyt sellaiselle rahoitusta.

Paljon perustyötä on siis jo tehty. Uudessa tutkijakouluhankkeessa olisi syytä luoda vielä kattavampi valtakunnallinen pohja. Tärkeää olisi myös kytkeä Suomen ulkomailla toimivat tieteelliset instituutit tiiviimmin mukaan. Suomen Rooman instituutti ja Ateenan instituutti ovat pitkään toimineet antiikin tutkijoiden kouluttajina. Siksi niiden kokemukset olisi syytä selvittää ja ottaa huomioon. Lisäksi on tietenkin panostettava kansainväliseen verkostoitumiseen.

Suomalaisella antiikin historian tutkimuksella on erinomaiset henkiset ja osin aineellisetkin resurssit. Tarvitaan vain hyvää tahtoa ja sitkeää työtä niiden täysipainoiseksi hyödyntämiseksi.¹⁴

14. Haluan kiittää seuraavia henkilöitä avartavista keskusteluista, jotka ovat vaikuttaneet tämän artikkelin sisältöön: dosentti Antti Arjava, dosentti Björn Forsen, akatemiaprofessori Marjatta Hietala, filosofian maisteri Ville Vuolanto, pääsihteeri filosofian tohtori Liisa Savunen, professori Päivi Setälä ja professori Juha Sihvola. Mieliapiteistä vastaan tietenkin vain itse.

MAIJA KALLINEN

Menneiden mietteiden metsästäjät

Aate- ja oppihistoriaa Suomessa

Mitä aate- ja oppihistoria oikeastaan on – ja miltä se näyttää 2000-luvun Suomessa? Maija Kallinen luo yleissilmäyksen ensin aatehistorian, sitten tieteenhistorian moninaiisiin tutkimuskohteisiin ja metodologisiin lähtökohtiin.

■ Tavallisesti historiassa kiinnostutaan siitä, mitä menneisydessä on tapahtunut, miksi, ja millaisin seurauksin. Myös aatehistoriassa tapahtumahistorialla on merkityksensä, mutta ensisijainen tavoite on tutkia hyvin toisenlaista menneen todellisuuden ulottuvuutta. Aatehistoria – laajemmin sanottuna aate- ja oppihistoria – selvittää, mitä ihmiset ovat eri aikoina ajatelleet elämänsä kuuluvista asioista ja ilmiöistä, miten he ovat mieltäneet yhteiskuntansa ja ymmärtäneet luonnon toiminnot.

Käsitteiden sisällön muokkautuminen historiallisesti, erilaisten ideologioiden elinkaari sekä niiden rooli aikansa yhteiskunnassa kuuluvat myös luonnollisena osana aatehistorian työkenttään. Näille erilaisille ilmiöille, ”maailmankuvalle”, aatehistoria hakee selitystä esimerkiksi tieteellisen ajattelun, talouden, politiikan ja uskonnon maailmoista. Aatehistoria ei siis tutki aatteita inhimillisestä maailmasta irrallisina, itsekseen läpi historian vaeltelevina entiteetteinä, vaan aina tiettyyn aikaan, paikkaan ja toimijoihin sidottuina asioina.

Oppialan nimenä ”aate- ja oppihistoriaa” ei sinällään tunneta Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Suomenkielinen nimihän on suora käänös Ruotsin vastaavasta nimikkeestä *idé- och lärdomshistoria*. Ruotsissa ala onkin institutionalisoitunut meitä näkyvämmän, ja on jossakin muodossaan edustettuna useammassakin yliopistossa (mm. Upp-

sala, Tukholma, Göteborg, Lund, Uumaja). Ruotsissa myös erottuu Suomea selkeämmin erilaisia painotuksia niin aate- ja oppihistoriallisen tutkimuksen suuntautumises- sa kuin metodologisissa koulukunnissakin.

Yhdysvalloissa ja Englannissa vastaaventyypisiä kysymyksenasetteluja pohditaan lähinnä tieteenhistorian, kulttuurihistorian, tai vaikkapa kirjallisuudentutkimuksen aloilla. Toisaalta anglosaksisessa maailmassa, josta oppialan esikuvat nykyisin lähinnä tulevat, puhutaan aloista *History of Ideas* ja *Intellectual History*. Näistä ensin mainittu assosioituu hyvin pitkälti lovejoylaiseen tutkimusperinteeseen, eikä se ole nykyisin kovin suosittu. Intellectual history puolestaan on pitkän historiansa aikana keskittynyt milloin älyllisten vaikutteiden jäljittämiseen, toisinaan enemmänkin marxilaisvaikutteiseen, post-strukturalistiseen analyysiin. Nykyisin termin alle sisältyy hyvin laaja kirjo erilaisia lähestymistapoja.¹

Suomessa aatehistoriallisen tutkimuksen horisontti on viimeisten parinkymmenen vuoden aikana laajentunut paitsi määrällisesti myös laadullisesti. Perinteisestihän aatehistoria on suunnannut tutkimuksellisen mielenkiintonsa tiedolliseen ajatteluun, erityisesti siinä mielessä että ”maailmankuvaa” on pyritty tarkastelemaan ennen muuta oppineiden ja intellektuellien välityksellä. ”Tiedollisten” näkemysten oikeellisuudesta, sen enempää oman aikansa kuin nykyajan- kaan näkökulmasta, aatehistoria on kiinnostunut vain siinä mitassa, kuin tieto auttaa tulkitsemaan tutkittavaa kohdetta. Vaikka aatehistoriassa ei ole koskaan rajoitettu tarkastelemaan vain muutaman ”suuren” ajattelijan näkemyksiä, on viime vuosikymmeninä suunnattu enemmän huomiota myös ns. ”kansan” ajattelutapoihin ja erilaisten aatteiden rooliin ns. tavallisten ihmisten elämässä. Suurimman haasteen tässä mielessä tarjoaakin lähdeaineiston kirjavuus ja osittain myös saatavuus.

Toisaalta olisi mielestäni toivottavaa, että aatehistoriallinen tutkimus suuntaisi huo-

1. Lyhyitä luonnehdintoja löytyy esimerkiksi International Society for Intellectual Historyn kotisivuilta: <http://www.princeton.edu/~isih/profile.html>

miotaan entistä tiedostetummin myös ”vähemmän tiedolliseen” ajatteluun. Esimerkiksi ihmisten toiveet ja pelot ovat tärkeä osa inhimillisen ajattelun kokonaisuutta, ja niitä on usein teennäistä käsitellä erillään ”tiedollisemmista” uskomuksista. Se, pelkäävätkö ihmiset enemmän demonien kepposia vai al-Qaidan terroritekoja, kertoo paljon aikakauden maailmankuvasta – uskonnollisista tai poliittisista asetelmista puhumattakaan.

Aate- ja oppihistorian työkenttä on siis varsin laaja. Kun oppialan seinät ovat leveällä ja katto korkealla, on omimman tutkimusalueen rajojen, metodien ja – sanalla sanoen – oppiaineen ominaislaadun määrittäminen ollut työlästä varsinkin aatehistorian osalta. Määrittelyn vaikeus on seurannut aatehistoriaa sen alkutaipaleilta lähtien, ja on tuttua myös anglosaksisille ja ruotsalaisille kollegoille. Toisaalta Suomessa on aatehistorian metodinen keskustelu on ollut vähäistä, jos ei toisinaan suorastaan olematonta. Ennemmin on keskitytty tekemään tutkimuksia, ja metodisiin kysymyksiin on etsitty ratkaisuja sitä mukaa kuin niitä on vastaan tullut. Syynä kattavan metodikeskustelun puutteeseen voi yksinkertaisesti olla se, että aatehistoria ei välttämättä ole omiaan herättämään sellaisia intohimoja kuin esimerkiksi jotkut uuden historiankirjoituksen alat, kuten naiset tai ympäristöhistoria.

Aatehistorian ”ongelma” määriteltävyytensä suhteen on siinä, että se on eräänlainen ameeba, jolla on rajapintoja ja yhtäläisyyksiä lukuisten naapurialojensa kanssa. Tätä piirrettä korosti jo aatehistorian ”perustaja”, Arthur O. Lovejoy 1930-luvulla. Lovejoy’n käsityksiä luonnehti tietynasteinen eklektismi, ja hän halusi sisällyttää aatehistoriaan näkemyksiä mitä erilaisimmilta kulttuurin aloilta. Yhtä lailla nykyisinkin on usein näennäistä yrittää tehdä lokerointeja aate- ja oppihistorian (tieteenhistorian), lääketieteen, teknologian, filosofian, kirjallisuuden- tai taidehistorian välillä. Toisaalta voidaan kysyä, miksi täsmällisiä lokerointeja edes tarvittaisiin! Eri historiatieteissä tutkitaan lopultakin samaa todellisuutta, ja erot ovat lähinnä näkökulmissa. Esimerkiksi

kulttuurihistoria ja aatehistoria suuntaavat huomiotaan hyvin samantyyppisiin tutkimuskohteisiin ja hyödyntävät samantyyppisiä lähdeaineistoja. Toisaalta myös metodologisia lainoja ja ”risteytyksiä” alojen välillä on myöskin harrastettu hyvällä menestyksellä.

Yksi tuoreimpia metodologisia pohdintoja suomalaisessa aatehistoriassa on Markku Hyrkkäsen teos *Aatehistorian mieli*.² Se on ilman muuta tervetullut lisä suomalaiseen aatehistorian metodikeskusteluun, ja se on kunnianhimoinen – joskaan ei ongelmaton – yritys oppialan ominaisuuteen määrittelemiseksi.

Hyrkkäsen mukaan aatehistoria on käsittämisen käsittämistä: ”Aatehistoria tutkii asioiden käsittämistä tulkitsemalla asioille annettuja merkityksiä. Aatehistorian tehtävänä on siten asioiden käsittämisen käsittäminen ja asioille annettujen merkitysten ymmärtäminen”.³ Ihmisten käsitykset asioista ja asiantiloista muovaavat heidän tekemiään valintoja ja käyttäytymistä, osin tiedostamattomastikin. Jotta ymmärtäisimme ihmisten toimintaa, on ymmärrettävä sitä ajattelua, joka toimintaan sisältyy ja vaikuttaa sen taustalla. Käsittämisen ja toiminnan yhteyden ymmärtämiseksi Hyrkkänen näkee tarpeelliseksi sosiaalishistorian ja aatehistorian läheisen yhteistyön. Hyrkkäselä aatehistoria on eräänlainen sosiaalishistorian aputiede, tai ainakin hän pitää aatehistoriallista analyysiä välttämättömänä edellytyksenä onnistuneelle sosiaalishistorialle.

Sosiaalishistoriallinen painotus ei ole näkynyt yhtä voimakkaasti oululaisessa aatehistoriassa. Ehkä tässä voitaisiinkin nähdä jonkinlaisia näkökulmaeroja Tampereen ja Oulun ”koulukuntien” välillä. Aatehistoria Oulussa on vastaavasti hieronut kuvetta enemmän filosofianhistorian suuntaan, mistä ovat esimerkkeinä vaikkapa Jarmo Pulkisen ja Kari Väyrysen sinänsä tutkimusotteeltaan hyvin erityyppiset väitöskirjat.⁴ Pulkkinenhan väitteli vuonna 2000 saksalaisen filosofian ja matemaattisen logiikan suhteista 1800–1900-lukujen taitteessa, ja Väyrynen muutamaa vuotta aiemmin hegeliläisestä kasvatusfilosofiasta Suomessa.

Filosofian historia onkin läheistä sukua

aatehistorialle. Samat menneisyyden ajattelijat kiinnostavat usein molempia. Erojakin silti on. Filosofiansa on tärkeää arvioida, kuinka pätevästi jokin ajatuskulku on perusteltu. Aatehistoriaa sen sijaan kiinnostaa enemmän, mitä ajatus kertoo esittäjänsä maailmasta. Aate- ja oppihistoria kiinnittää huomionsa ”suurten” filosofien ohella myös ns. keskinkertaisiin ajattelijoihin. Oppineisuuden historiassa heitä on ollut enemmistö.

Ei tarvitse olla kummoinen tieteesosologi havaitakseen, että molemmilla painotuksilla on taustansa laitosten oppiaine- ja henkilökokoonpanoissa. Toisaalla on Tampereen vahva panostus sosiaalhistoriaan yleensä, toisaalla professori Juha Mannisen lähtökohdat filosofiansa. Suuntauksissa ei tietenkään ole mitään moitittavaa: päin vastoin ne täydentävät toisiaan monin tavoin.

Oulun ja Tampereen ohella ala on toki monessa mielessä läsnä muuallakin suomalaisessa historian tutkimuksessa. Ainoa täysimittainen oppituolihan perustettiin vuonna 1974 Oulun yliopiston historian laitokselle aate- ja oppihistorian nimikkeellä, ja virkaa on hoitanut Juha Manninen. Toisaalta Tampereen yliopiston historian laitoksen opintovaatimuksiin on vuosikausien ajan sisällytynyt aatehistoriallista opetusta. Aivan näin marginaalinen ala aate- ja oppihistoriakaan ei silti ole, vaan monien muiden nimikkeiden alla tehdään Suomessakin tutkimuksia, jotka ovat tutkimusotteensa ja -kohteensa suhteen joko kokonaan tai osittain laskettavissa aatehistoriaksi. Tulevaisuuskin näyttää tässä suhteessa turvatulta, sillä valtakunnallisissa yleisen historian tutkijaseminaareissa on vuosittain esitelty lupavia alan oppinnäytteitä.⁵

Oppihistoria – tieteenhistoria

Oppihistorialla ei ole ollut vastaavanlaisia ”identiteettiongelmia” kuin aatehistorialla. Oppihistoria on jotensakin hyvin käännettävissä tieteenhistoriaksi, *History of Science*. Esikuviltaan tieteenhistoria liittyykin nykyisin valtaosin anglosaksiseen kulttuuripiiriin. Seuraavassa käytänkin sanoja oppija tieteenhistoria toistensa synonyymeinä – olkoonkin, että varsinaisesti ”tieteenhisto-

ria”-nimistä oppiainetta ei Suomessa ole institutionaalisella tasolla olemassakaan. Sen sijaan esimerkiksi Yhdysvalloissa ala on kasvanut 1990-luvullakin hyvin voimakkaasti.

Lähimmäksi tieteenhistoriaa pääsee aate- ja oppihistorian oppituoli Oulussa. Oulussa niin tutkimuksellinen kuin opetuksellinenkin painotus onkin viimeisen kymmenen vuoden aikana siirtynyt yhä selkeämmin tieteenhistorian suuntaan. Helsingissä alaa edusti Antto Leikola henkilökohtaisen ylimääräisen professuurinsa turvin vuosina 1988–97. Sen rinnalla ja jälkeen tieteenhistoria on Helsingissä ollut pitkälti yksittäisten tutkijoiden ja tutkijaryhmien, kuten Timo Joutsivuon ja Heikki Mikkelin tai Karl-Erik Michelsenin, kontolla.

Tarve koota yhteen suomalaista tieteenhistorian opetusta ja tutkimusta synnytti opetusministeriön tuella *Torus*-verkoston, joka aloitti toimintansa vuonna 2000. Torus yhdistää aihealueessaan tieteenhistoriaan myös teknologian ja tekniikan historian näkökulmat – onhan teknologinen osaaminen vähintään yhtä keskeisellä sijalla yhteiskunnallisessa kehityksessä kuin tiedekin. Torusverkoston organisaatiovastuu on Oulun yliopistolla, ja sen opetukseen voivat osallistua yhdeksän suomalaisen yliopiston ja korkeakoulun opiskelijat ja opettajat.⁶

Oppihistoria on inhimillisen tiedon hankinnan historiaa. Arkipäiväisesti sanottuna oppihistoria tutkii, miten ”tiedettä” on aikojen kuluessa tehty. Perinteisesti tieteenhistorian ominta aluetta ovat olleet luon-

2. Markku Hyrkkänen (2002) *Aatehistorian mieli, Vastapaino*.

3. Hyrkkänen (2002) 57.

4. Jarmo Pulkkinen (2000) *The critique of mathematical logic and the logicist programme: the debates between German-speaking philosophers and the founders of the analytic tradition at the turn of the 20th century*, Oulun yliopistopaino. Kari Väyrynen (1992) *Der Prozess der Bildung und Erziehung im finnischen Hegelianismus*, SHS Studia Historica 42, Helsinki.

5. Tässä katsauksessa en ole kuitenkaan katsonut mielekkääksi lähteä systemaattisesti kartoittamaan yksittäisiä tutkimuksia, jotka hyvällä syyllä sopsisivat ”aatehistoria” tai ”oppihistoria” -nimikkeitten alle. Sellaisesta kirjoituksesta tulisi luettelomainen ja väistämättä myös puutteellinen.

6. Lisätietoja verkostosta löytyy osoitteesta <http://www.torus oulu.fi>

nontieteet, ja esimerkiksi lääketieteen historia on rakentunut jo institutionaalisestikin omaa reittiään. Nykyisin näitä lähinnä 1900-luvun alkupuolella ja puolivälissä syntyneitä rajoja ylitetään herkemmin, ja myös humanististen alojen opilliseen menneisyyteen on alettu tuntea enemmän kiinnostusta.

Tieteenhistorian tehtävänä on selvittää eri tieteenalojen parissa syntyneiden teorioiden, käsitteiden, innovaatioiden tai vaikkapa tutkimuslaitteiden syntyyn, muuttumiseen ja häviämiseenkin johtaneita tekijöitä. Niin kuin kaikki muukin historia, myös tieteenhistoria perustuu historiallisiin lähteisiin. Olkoonkin, että tieteenhistoriassa (ja aatehistoriassa) ”lähteen” määritelmä on josakin määrin laajempi kuin perinteisessä historiankirjoituksessa on ajateltu. Tämä johtuu pitkälti oppialojen erilaisista tavoista käyttää lähteitä. Koska aate- ja oppihistoriallisen tutkimuksen tarkoituksena ei ole tutkia yksinomaan sitä, miten asiat olivat, vaan myös, mitä asioista on ajateltu, on relevanttien lähteiden valikoima väistämättä hieman erilainen kuin vaikkapa poliittisessa historiassa. Samalla myös historiankirjoitukselle niin keskeisen lähdekritiikin rooli muuttuu jossain määrin toisenlaiseksi.

Valintani käsitellä tieteenhistoriaa ja aatehistoriaa erillisinä osioina tässä kirjoituksessa on osittain harhaanjohtava. Jo terminäkin ”aate- ja oppihistoria” muistuttaa siitä, että tieteellisen ja ei-tieteellisen ajattelun välillä on olemassa myös tietynlaisia jatkumoa. Suomessa ja Pohjoismaissa aatteiden ja oppien (tieteen) historian tutkimus onkin kulkenut pitkälti rinta rinnan.

Erityisesti anglosaksisessa tieteenhistoriassa onkin viimeisen parinkymmenen vuoden aikana korostettu sitä, ettei tieteellisten innovaatioiden syntyä, kehitystä ja vaikuttavuutta voi arvioida yksinomaan tieteenalojen sisäisten kehityskulkujen tuloksena. Tietenkin tulokset selittyvät osittain niistä arvostuksista ja asenteista käsin, joita tieteen tekijöillä on. Tieteenhistoria ei siis rajoitu teorioiden historiaan, vaan se tutkii myös, miten tieteellistä tietoa on eri aikoina hankittu, tai millaista tietoa on pidetty ”tieteellisenä” ja millaisin perustein. Toki tieteenhistoriallisen kontekstualisoinnin tu-

lee ulottua myös tätä ”aatteellista” ulottuvuutta kauemmas, ja ottaa huomioon erilaiset tekijät henkilöhistoriallisista ominaispiirteistä yhteiskunnallisiin, taloudellisiin ja poliittisiin tekijöihin.

Erilaisilla sosiaalisilla tekijöillä selittäminen on käynyt tieteenhistoriassa niin itseltään selväksi, että kiista ns. internalistisen ja eksternalistisen selitysmallin välillä on käynyt vanhanaikaiseksi. Perinteiset, tiedettä yksinomaan sisältä käsin tarkastelevat asenteet pilkistävät nykyään esille lähinnä joittenkin ”historioitsemaan ryhtyneitten” emeritus-luonnontieteilijöitten kirjoituksissa.

Tieteenhistoria on viimeisten vuosikymmenten aikana ollut suhteellisen halukas lainaamaan ja omaksuma metodologisia (ja muitakin) vaikutteita historiatieteiden ulkopuolelta, kuten etnologiasta tai sosiologiasta. Uudet painotukset ovat jossakin määrin väljentäneet varsinkin 1960-luvulla tiiviiksi muodostunutta yhteyttä tieteenfilosofian ja -historian välillä. Erityisesti tieteen- ja tiedonsosiologian asema tieteenhistorian liittolaisena ja usein myös tutkittavien ilmiöiden selitysperstana on korostunut.

Olennaista nykyisessä tiedonsosiologiassa (*Sociology of Scientific Knowledge*) on, että se ei tyydy vain tiedeyhteisöissä vallitsevien yleisten pelisääntöjen ja toimintamallien kuvaamiseen (tieteensosiologia), vaan pyrkii selittämään tieteellisten teorioiden ja käytäntöjen syntyä myös sosiaalisista lähtökohdista käsin. Näin ollen tieteellisiä muutoksia ei voi arvioida siltä perustalta, mikä nykytieteen valossa näyttää oikealta: ns. symmetrian periaatteen mukaisesti niin nykynäkökannalta väärin kuin paikkansa-pitävienkin teorioiden syntyyn ja hyväksymiseen vaikuttavat samantyyppiset taustatekijät. Symmetrian periaate on osaltaan ollut riisumassa tieteeltä tietynlaista ”pyhyden” leimaa. Tiede on ihmisen toimintaa siinä missä taide tai uskontokin, ja on siinä mielessä altis myös inhimillisen toiminnan epäjohtonmukaisuuksille.

Tieteen- ja tiedonsosiologian kentässä on useita koulukuntia, joiden teoreettisia painotuseroja ei tässä ole mahdollista lähteä arvioimaan. Osa näistä koulukunnista näyttäisi tarjoavan hyvinkin hyödyllisiä lähtö-

kohtia myös historian tutkimukselle. Historiallis-sosiologisten koulukuntien lisäksi tieteenhistorian eri suuntaukset ryhmittäytyvät yleensä jonkin muun metodologisen näkökohdan tai tutkimusongelman ympärille, tai keskittyvät tietyn aikakauden, tieteenalan tai vaikkapa teknologian historiaan.

Yksi viime vuosikymmenten kasvavimpia tutkimusalueita tieteenhistoriassa ovat olleet tieteelliset instrumentit, samoin kuin se, millaisessa vuorovaikutuksessa tieteen institutionaaliset rakenteet ja tieteellinen tieto ovat keskenään olleet. Kuten aatteitakaan ei voi tutkia irrallaan maailmasta, jossa ne syntyvät ja vaikuttavat, ei tieteenhistoriaan voi olla vailla kiinnekohtia akatemioiden ja laboratorioden ulkopuoliseen yhteiskuntaan. Toisaalta juuri tiedon tuottamiseen käytetyt paikat ja tilat, sekä tieteellisen tiedon siirtämiseen kuuluvat kommunikointitavat ovat olleet tieteenhistorioitsijoiden kasvavan kiinnostuksen kohteena. Tähän ns. tiedon lokalisoinnin näkökulmaan voisi eräässä mielessä ja hieman toisenlaisesta näkökulmasta sopia myös se kiinnostus, jota Suomessa oppihistorioitsijat ovat aina tunteneet tieteellisiä instituutioita – lähinnä yliopistoja ja niitten historiaa kohtaan. Näitä uudempia tieteenhistoriallisia kysymyksenasetteluja silmällä pitäen vasta ilmestynyt suurhanke, *Suomen Tieteen historia 1–4*, kulkee varsin perinteisellä, jos ei suorastaan vanhanaikaisellakin linjalla.⁷

Tieteenhistoria on vanhastaan haluttu nähdä eräänlaisena kahden kulttuurin välisen sillan rakentajana. Käytännön tasolla onkin niin, että tutkiessaan luonnontieteiden tai lääketieteen menneisyyttä tieteenhistoria yhdistää tieteellisen substanssin tuntemuksen humanistiseen tutkimusotteeseen. Ajatus sillan rakentamisesta ulottuu kuitenkin myös syvemmälle: rivien välistä on luettava, että tieteenhistoria voisi jollakin perustavammalla tasolla auttaa ylittämään tuon ajattelutapojen kuilun – toden totta, onhan luonnontieteiden ja humanististen tieteiden välinen ”kuilu” sinänsä suhteellisen tuoretta historiallisen kehityksen tulos-

ta. Esimerkiksi Torus-verkoston puitteissa on käynyt selvästi ilmi, että muun muassa tekniikan jatko-opiskelijoilla on tarvetta ja halua myös oman alansa ja luonnontieteiden filosofiseksi ja historialliseksi ymmärtämiseksi.

Näkyvämmän tieteenhistoriassa on kuitenkin rakennettu toisenlaisia siltoja; niitä, jotka yhdistävät tutkijat ja ns. suuren yleisön. Meillä onkin viime vuosina ilmestynyt suhteellisen mukavassa määrin suurelle yleisölle, tai ns. oppineelle yleisölle tarkoitettuja, tieteenhistoriaa käsitteleviä teoksia. Esimerkiksi professori Anto Leikolan biologianhistoriaa käsittelevät, riemastuttavat esseet ovat varmaankin pitkälti luoneet ”suurelle yleisölle” (mitä se sitten tarkkaan ottaen onkin) mielikuvan tieteenhistoriasta.

Toisaalta mm. Raimo Lehden ja Hannu Karttusen fysiikan ja tähtitieteen historiaa käsittelevät teokset ovat saaneet yleisempääkin tunnustusta. Heidän taustansahan ovat muualla kuin historiatieteissä. Tieteenhistorialla onkin yleismaailmallisia perinteitä siinä, että eri tieteenalojen – lähinnä luonnontieteiden – edustajat ovat tutkineet edustamansa oppialan menneisyyttä. Ammatti-historioitsijan näkökulmasta tällaisissa töissä on usein puutteensa, eivätkä ne kaikissa suhteissa aina ehkä edusta tuoreinta historiankirjoituksen metodologiaa. Omat ansionsa näilläkin töillä on, ja ne viehättänevät erityisesti historiasta kiinnostuneita ”koviin tieteiden edustajia”.

Tieteenhistoria on epäilemättä vähitellen kasvava ala myös Suomessa sekä yliopistolisena tutkimuksena ja opetuksena, että osana kansalaisten historiallista yleissivistystä. Jo nyt on havaittavissa tarvetta ja pyrkimystä ymmärtää laajemmin tieteellistä ja teknologista kehitystä, sekä tieteen ja yhteiskunnan välisiä suhteita. Historialla – erityisesti aate- ja tieteenhistorialla – on keskeinen rooli tämän ymmärryksen luomisessa. ✪

7. Päiviö Tommila (toim.) (2000–2002) *Suomen tieteen historia 1–4*, Helsinki: WSOY.

JARI OJALA

Mitä nyt taloushistoria?

Onko taloushistoria kriisissä? Tätä kysyi professori Herman van der Wee taloushistorian maailmankonferenssin avauspuheessaan keuhällä 2002. Nykyinen kritiikki yhteiskunta- ja taloustieteen metodeja ja teoreettisia malleja kohtaan pitää sisällään myös taloushistorian: jos yhteiskuntatiede on kriisissä, niin on myös taloushistoria.

■ Kriisi on liian vahva ilmaisu kuvaamaan taloushistorian nykytilaa. Myös professori Herman van der Wee torjui myöhemmin puheessaan ponnekkaasti taloushistorian kriisin, vaikka näkikin ongelmia oppiaineen nykytilassa.¹

Taloushistoria ei ole enää dynaamisen uudistajan asemassa, jossa se oli vielä 1960- ja 1970-luvulla uuden taloushistorian läpimurron aikana. Tuolloin esitetyt kliometriset metodit, teoreettiset lähtökohdat ja poikkitieteellinen ote ovat jo vakiintuneet osaksi tutkimuksen valtavirtaa.

Nyt oppiaine käy läpi erikoistumisprosessiaan, jossa osa vanhoista tutkimuslinjoista on tullut tiensä päähän. Näiden linjojen edustajille tilanne saattaa näyttää kriisiltä, varsinkin kun samaan aikaan on kyseenalaistettu yhteiskuntatieteiden 1950- ja 1960-luvulta alkaen omaksumat ”kovat” tutkimusmenetelmät. Joidenkin tutkijoiden mukaan uuden taloushistorian abstraktisuus ja formaalisuus ovat johtaneet tieteelliseen ahdasmielisyyteen, jossa historian ilmiöiden ominaislaatuisuus, ainutkertaisuus, kulttuuriset ja institutionaaliset tekijät on jätetty tarkastelun ulkopuolelle, koska niitä ei voi käsitellä (mittaavalla) tutkimusmenetelmällä eivätkä ne mahdu käytettävään teoriaan.²

Yli vuosikymmenen sitten useiden taloushistorian metodologiaa käsittelevien kirjoitusten yhteisenä piirteenä oli epävarmuus oppiaineen tulevaisuudesta. *Uuden taloushistorian* nähtiin menevän matemaattisissa

malleissaan liian pitkälle, mutta myös arvioitiin, että taloushistorian metodologinen osaaminen ei ole riittävällä tasolla näiden mallien hyödyntämiseksi.³ Mikä on tilanne nyt?

Vaikea valssi ja sivulliset

Kriisi koskee siis lähinnä taloustieteisiin vahvasti sitoutuneita ns. uuden taloushistorian koulukuntaa, *kliometrikkoja*.⁴ Taloustieteeseen tukeutuva taloushistoria on kui-

1. Herman van der Wee (2002) 'Opening Lecture. Flexibility and Growth: the Discipline of Economic History in the Mirror of the Past'. Osoitteessa: <<http://www.eh.net/XIIICongress/openinglecture.html>> (viitattu 14.1.2003)

2. Ks. esimerkiksi Geoffrey M. Hodgson (2001) *How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Science* London & New York: Routledge; Julian Reis (2002), 'Reis on Hodgson' *EH.Net Review*. Osoitteessa: <<http://eh.net/bookreviews/library/0567.shtml>> (viitattu 20.3.2003) – Ks. myös Pertti Haapala (1993) 'Robert Fogel ja "tieteellinen historia"' *Historiallinen aikakauskirja* 90, 313.

3. Ks. esim. *Scandinavian Economic History Review*'n erikoisnumero 1990 (38:2), jossa useat kirjoittajat analysoivat ruotsalaista taloushistorian tutkimusta. Ks. myös esim. Charles P. Kindleberger (1990) *Historical Economics. Art or Science?* Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 3–11; Carlo M. Cipolla (1991) *Between History and Economics. An introduction to Economic History* Oxford: Blackwell, 8–10; Matti Peltonen (1990) 'Metsä, kasvu ja kriisi. Taloushistorian uusia mahdollisuuksia', teoksessa Pekka Ahtiainen, et al. (toim.) *Historia nyt*, Helsinki: WSOY, 134–136; A.W. Coats (1990) 'Disciplinary Self-Examination, Departments, and Research Traditions in Economic History: The Anglo-American Story' *Scandinavian Economic History Review* 38, 15–16; Fritz Hodne (1992) 'New Perspectives in Economic History' *Scandinavian Economic History Review* 40, 76–77.

4. "Kliometrisen" tutkimuksen määrittelyksi on tarjottu talusteorian ja metodin eksplisiittistä käyttöä – miten tämä taas määritellään, onkin jo paljon vaikeampaa. Usein kliometrikot sulkevat muut kuin ekonomistit tutkimuspiirinsä ulkopuolelle. Joskus taas jopa lähdejulkaisujen kokoaminen on luokiteltu kliometriseksi tutkimukseksi. Ks. esim. Donald N. McCloskey (1978) 'The Achievements of the Cliometric School' *The Journal of Economic History* 38, 13–28; Donald N. McCloskey (1987) *Econometric History* London: MacMillan Education Ltd.; Coats (1990), 13–15; Robert Whaples (1991) 'A Quantitative History of the Journal of Economic History and the Cliometric Revolution' *The Journal of Economic History* 51, 293–294; N. F. R. Crafts (1987) 'Cliometrics, 1971–1986: A Survey' *Journal of Applied Econometrics* 2, 171–172. Ks. myös Claudia Goldin (1997) 'Exploring the "Present Through the Past": Career and Family Across the Last Century' *The American Economic Review* 87, 396–399; Douglass C. North (1997) 'Cliometrics – 40 Years Later' *The American Economic Review* 87, 412–414.

tenkin vain yksi osa taloushistoriaa. Se operoi ennen muuta kolmen oppiaineen, humanistisesti suuntautuneen historiantutkimuksen, taloustieteen ja yhteiskuntatieteen sosiologisen tutkimuksen välissä.

Suuri – ehkäpä jopa suurin – osa taloushistorioitsijoista ovat taloushistoriallisten aihepiirien parissa tutkimustaan tekevät historiantutkijat; näin etenkin Suomessa ja useissa muissa Euroopan maissa.⁵ Lähinnä taloustieteen laitoksilla operoiva kliometrikkojen ryhmä on kuitenkin kansainvälisen taloushistorian tutkimuksen näkyvin osa – ei vähiten siksi, että he osallistuvat aktiivisesti keskusteluun taloushistorian johtavissa aikakauskirjoissa.⁶ Sosiologisesti suuntautunut tutkimustraditio on viime vuosikymmeninä eriytynyt sosiaalishistoriaksi, joskin sosiologinen perinne on taloushistorian tutkimuksessa etenkin historian laitoksilla edelleen vahva.⁷

Viime vuosina kansainvälisessä keskustelussa eri traditiot ovat yhtäältä lähentyneet toisiaan, niin metodien, kysymystenasettelun kuin teoreettisten oletustenkin osalta. Toisaalta on syntynyt yhä erikoistuneempia alaryhmiä, jotka ovat etsineet monitieteistä otetta aiemmin taloushistorialle hieman vieraammilta tieteenaloilta kuten liiketaloustieteestä, teknisiltä aloilta, psykologiasta ja luonnontieteistä. Myös humanististen tieteiden piiristä saattaa löytyä avauksia, joita ei ole aiemmin hyödynnetty, vaikkapa etnologian, kulttuuriantropologian, viestintätieteiden tai kielitieteiden alueilta.

Taloustieteellisen ja humanistisen taloushistorian välinen keskustelu on ollut ”vaikea valssi”, kuten John Komlos on asian ilmaissut.⁸ Tämä poikkitieteellisyys on taloushistorian vahvuus, mutta myös suurin vaikeus. Hahmottoman asema tieteiden välissä – tai Matti Peltosen määrittelemänä ”sivullisuus” (1990) – ja tieteiden väliset, usein perin näennäiset ristiriidat sekä etenkin Suomessa oppiaineen institutionalisoimaton asema muuttamatta professuuria lukuun ottamatta on mahdollistanut oppiaineelle perinteisistä rakenteista poikkeavia tutkimushankkeita, mutta myös vaikeuttanut etenkin perusopetusta.

Historia on faktoja ja taloustiede logiik-

kaa. Näiden yhdistämisestä syntyy taloushistoriaa, arvioi D. N. McCloskey parikymmentä vuotta sitten.⁹ Taloushistorian tutkimus pohjautuu historiantutkimuksen perinteiseen ongelmakeskeisyyteen ja kriittisyyteen, mutta hyödyntää laajamittaisesti lähi-tieteissä (historia, sosiologia, taloustiede) kehitettyjä tutkimusmenetelmiä ja teoreettisia otaksunia. Taloushistorian tutkijan tulisi siis tuntea syvällisesti talouden toimintamekanismit, hallita ekonometriset metodit ja tuntea taloustieteen keskeiset teoreettiset oletukset. Näiden rinnalla taloushisto-

5. Richard Tilly on arvioinut, että saksalaisista taloushistorioiden tutkijoista kaksi viidesosaa työskentelee taloustieteen laitoksilla, kaksi viidesosaa historian ja yksi viidesosa sosiologian tai muiden yhteiskuntatieteiden laitoksilla. Richard Tilly (2001) 'German economic history and Cliometrics: A selective survey of recent tendencies' *European Review of Economic History* 5, 152.

6. Ks. esim. Crafts (1987), 173; Robert Whaples (2002) 'The Supply and Demand of Economic History: Recent Trends in the Journal of Economic History' *The Journal of Economic History* 62, 525. – Johtavia kansainvälisiä taloushistorian aikakauskirjoja ovat yhdysvaltalaiset *Journal of Economic History*, *Explorations in Economic History*, *Business History Review* sekä eurooppalaiset *Economic History Review*, *The Journal of European Economic History*, *European Review of Economic History* ja *Business History* sekä pohjoismainen *Scandinavian Economic History Review*. Lisäksi useilla taloushistorian osa-alueilla on omat aikakauskirjansa. Ks. esim. Cipolla (1991), 5; Albert W. Niemi (1975) 'Journal Publication Performance of Economic History Programs: 1960–1969 and 1970–1974' *The Journal of Economic History* 35, 635–641.

7. Coats (1990) 5–6; Lars Magnusson (1990) 'Social history' *Scandinavian Economic History Review* 38, 52; van der Wee (2003).

8. John Komlos (1992) *Interdisciplinary Approaches to Historical Analysis: The Uneasy Waltz of Economics and History*, teoksessa Peter Karsten & John Modell (toim.) *Theory, Method and Practice in Social and Cultural History*, New York: New York University Press. – Ks. myös esim. Kiddleberger (1990) 3–32; Crafts (1987) 174, 189; Peltonen (1990); Haapala (1993); Tilly (2001) 154. – Whaplesin (1997) mukaan yhdysvaltalaisen taloushistorioitsijoiden käsitykset eroavat mm. suhtautumisessa kulttuurisidonnaisiin ja normatiivisiin tekijöihin (esim. naisten työnteko). Tosin Whaplesin aineistossa erimielisyyden rajat eivät niinkään kulkeut historian ja taloustieteen välillä, vaan pikemminkin kummankin ryhmän sisällä. Robert Whaples (1995) 'Where Is There Consensus Among American Economic Historians? The Results of a Survey on Forty Propositions' *The Journal of Economic History* 55, 139, 147–148, 150.

9. McCloskey (1978) 26–28. – Ks. myös Hodne (1992) 77.

rian tutkijassa tulisi yhdistyä kaikki historiantutkijan ”perushyveet”: laaja, aikaisempaan tutkimukseen perustuva käsitys tutkitavasta aiheesta, empiirisen (alkuperäis)aineiston kriittinen¹⁰ hallinta, ja kyky erottaa olennainen epäolennaisesta. Tällaisia yliihmisiä on harvassa, lieneekö yhtäkään? Taloushistorian kannalta näitä renessanssineroja tärkeämpiä ja realistisempia tavoitteita ovat ennen muuta monitieteiset tutkimusryhmät, joissa eri oppialojen edustajat tuovat oman panoksensa ja näkemyksensä tutkimusprosessiin. Tällaisia ryhmiä on sekä kansallisesti että kansainvälisestikin yllättävän vähän. Suomalainen historiantutkimus on vierastanut tutkijoiden yhteistyötä: yhteisjulkaisuja ei juuri arvosteta ja hyvän tutkijan kuva muodostuu kammiossaan ahertavasta työmyyrästä. Taloustieteissä yhteistyö on arkipäivää, arkipäiväistymässä se on myös taloushistorian tutkimuksessa.¹¹

Oli sitten kyseessä taloustieteellisesti, sosiologisesti tai humanistisesti orientoitunut taloushistorian tutkimus, on pidettävä mielessä tutkimuksen perustehtävä: se, mitä kussakin tutkimuksessa halutaan tietää? Oikea(mpi) kuva menneestä kehityksestä ja talouden logiikan ymmärtäminen on kuitenkin tärkeämpää kuin se, millä metodeilla nämä saavutetaan. Joskus matemaattinen malli tai abstraktitason pohdiskelu voi olla ratkaisu, toisessa tapauksessa lähdeytöskentely. Voidaan keskittyä talouden tulosten analyysiin, tai sitten niihin prosesseihin, joilla tämä tulos on saavutettu.¹² Joskus lähtökohtaisena tutkimuskysymyksenä voi aivan hyvin olla taloustieteellisen teorian testaaminen tai ”nykyisen” tilanteen kehityksen selvittäminen. Aivan yhtä kelvollinen ja tärkeä lähtökohta on tutkimuksellisesti mielenkiintoisen, talouteen liittyvän ilmiön tutkiminen, jolla on ”vain” historiallisakateemista kiinnostavuutta.

Laskutaidottomat humanistit, lukutaidottomat ekonomistit

Vielä 1970- ja 1980-luvulla uuden taloushistorian edustajat kritisoivat kärkeästä historiantutkijoita taloushistoriallisten aiheiden löyhästä käsitteenmäärittämisestä, implisiittisestä teoriankäytöstä ja hatarista metodeis-

ta.¹³ Samaan aikaan historiantutkijat epäilivät uuden taloushistorian trivialisoivan historiaa, koska käytettävät metodit ja oletukset sopivat vain yksittäistapauksiin. He kritisoivat myös – hieman harhaan osuen – taloustieteen rationaalisuuskäsitystä ja ihmisen vapaan tahdon korostamista, kliometristen tutkimusten pohjana käytettävien tilastojen puutteellisuutta, joskus hieman sattumanvaraista aikaisemman tutkimuksen huomioon ottamista sekä empiirisen pohjan ohuutta mallien rakentelussa.¹⁴ Kliometrisen taloushistorian muusta historiantutkimuksesta poikkeavat lähteet (tilastojen korostuminen alkuperäisasiakirjojen kustannuksella), projektimuotoisesti ja itseään korjaavasti etenevä tutkimusprosessi, kontrafaktuaalinen lähestymistapa, tarkoituksellinen lähtökohtainen determinismi, ja jopa erilainen tapa tuoda aineisto esiin tutkimuksessa ovat herättäneet kummeksuntaa historiantutkijoiden piirissä.¹⁵

Useimmiten epäluulojen pohjana ovat stereotyyppiat kliometrikkojen ”lukutaidottomuudesta” vastakohtanaan historiantutkijoiden ”laskutaidottomuus”.¹⁶ Nytemmin kliometrikkojen kriittiset kannanotot historiantutkijoita kohtaan ovat seestyneet, vallankumoukselliset tutkijat ovat ikääntyneet ja keskeisimmät on auktorisoitu tiedeyhteisöön Nobel-palkinnoilla ja muilla tunnustuksilla. Vielä 1970-luvulla kliometrikko D. McCloskey saattoi kirjoittaa tavalleen uskollisen kärjekkäästi kuinka on ”lastenleikkiä” osoittaa historiantutkijoiden ”hölmöt käsitykset (talouden toiminnasta) hölmöiksi”.¹⁷ Nytemmin hän on jopa todennut, että kliometrikkojen tulisi ottaa oppia historianlaitosten tutkimuksesta. ”Taloustieteilijänä minua hävettää mennä historian laitoksille, tavata ihmisiä, jotka osaavat kieliä ja ovat lukeneet kirjoja”, sympatisoi McCloskey itseironisesti taannoisessa haastattelussa.¹⁸ McCloskeyn kommentti kuvaa yleisemminkin taloustieteeseen orientoituneen taloushistorian viime aikojen suuntautumista kohti perinteisempää historiantutkimusta. Samaan aikaan taloustieteissä on suuntauduttu yleisemminkin yhä useammin kohti pragmatismia ja hermeneutiikkaa.¹⁹

Samaan aikaan kliometrikkojen kritiikin

laimentumisen kanssa taloushistorian hiljainen enemmistö, humanistisesti orientoituneet tutkijat ovat lähentyneet metodologisesti ja teoreettisesti yhteiskunta- ja taloustieteitä.²⁰ Tosin historian tutkijoiden lähdekritiikki on pettänyt valitettavan usein taloustieteen edessä; on helppo ottaa jokin taloustieteen klassinen otaksuma kritisoidakseen sellaisenaan tutkimuksen lähtökohdaksi. Tämä on turhaa alemmuuskompleksia, taloustieteen teorioiden ja ”pyhien nimien” yliarvostusta, jopa pelkoa. Historiantutkijalla on lupa ja oikeastaan velvollisuus asettaa taloustieteen oletukset vaakalaudalle, mikäli se on kyseessä olevan tutkimuksen kannalta tärkeää. Kyseenalaistaminen kuitenkin edellyttää näiden oletusten tuntemusta. Uusklassisen taloustieteen tai kliometrisen tutkimuksen tuomitseminen oikopäätä on helppo, mutta ei oikeutettu ratkaisu.

Taloushistoriassa ei ole olemassa yhtä universaalista tieteellistä metodologiaa, joskin oppiaineissa ovat perinteisesti korostuneet kvantitatiiviset, tilastolliset menetelmät. Kaikki kliometrinen tutkimus ei kuitenkaan ole samanlaista, sen enempää kuin kaikki uusklassinen taloustieteellinen tutkimus olisi ekonometriaa tai että ylipäänsä taloustiede olisi matematiikkaa. Niin taloushistoriassa kuin myös taloustieteissä on paljon myös kvalitatiivisia ja muita tieteellisiä metodeja käytettäviä tutkimuksia – samoin kuin suuressa osassa historian tutkimusta otetaan huomioon myös määrällisiä muuttujia.

Kvantitatiiviset tutkimusmenetelmät kokevat väistämättä uuden tulemisen myös historian piirissä, ja epäilemättä suurimmat valmiudet omaksua näitä menetelmiä on juuri taloushistorialla.²¹ Jo nyt on käytössä ennen näkemättömän laajat, digitaalisessa muodossa olevat aineistot ja lisää tulee kaiken aikaa. Tietokoneiden laskentateho on kasvanut valtavasti niistä ajoista, jolloin kliometrikot aloittivat omia laskelmiaan. Tänä päivänä suurin kysymysmerkki on tutkijoiden taito ja halu käyttää aineistoja ja välineitä.

Suomeen äärimmillen viety taloustieteellinen, kliometrinen taloushistorian tutkimus ei ole oikeastaan koskaan kotiutunut, joi-takin yksittäisiä tutkijoita ja tutkimuksia lu-

kuun ottamatta. Kansainvälisen kasvututkimuksen ulottuminen myös Suomeen ja käynnistäminen alkuvaiheessa nimenomaan historianlaitosten ulkopuolella, on keskeisen osa uuden taloushistorian saavutuksista Suomessa. Taloustieteiden laitoksilla taloushistoriaa ei käytännössä ole omana erillisenä oppiaineenaan, mikä on vaikeuttanut kotimaisen tutkimustradition kehittymistä. Tätä voi pitää erittäin suurena puutteena, sillä juuri kliometrisestä taloushistorian suuntauksesta on tullut suuri osa merkittävimmistä taloushistoriaa muuttaneista metodologisista ja teoreettisista avauksista. Nyt nämä avaukset ovat anglo-amerikkalaisesti painottuneita eivätkä sen vuoksi sovellu ainakaan sellaisenaan suomalaisen yhteiskunnan tutkimiseen, etenkin pidemmän aikavälin analyysiin.

10. Esimerkiksi taloustieteilijä Erik Dahmén on korostanut lähdeyön merkitystä historian tutkimuksen ”hyveenä”. Ks. Erik Dahmén (1992) ”Varför kunna ekonomisk historia? Några reflexioner med anledning av 1990-talets finanskriser”, teoksessa H. C. Blomqvist et al. (toim.) *Ekonomi och marknadsföring*, Helsingfors: Svenska Handelshögskolan, 64.

11. Ks. esim. Whaples (1991) 297; Crafts (1987) 189.

12. Ks. myös Haapala (1993) 313–314.

13. Samaa kritiikkiä kliometrikot ovat tosin osoittaneet ajoittain myös omaa ja yleisemminkin taloustieteellistä tutkimusta kohtaan. Ks. esim. Douglass C. North (1965) ”The State of Economic History” *The American Economic Review* 55, 86–91; McCloskey (1978) 17–18.

14. Ks. esim. McCloskey (1978), 13–15, 22; Seppo Tamminen (1994) ”Robert Fogelko myyttien murtaja?” *Historiallinen aikakauskirja* 91; Hodne (1992) 76.

15. McCloskey (1978) 13; McCloskey (1987), 16–17; Haapala (1993) 314–315.

16. McCloskey (1987).

17. McCloskey (1978) 15.

18. Mary Beth Combs (2001) ”An Interview with Deidre McCloskey” *The Newsletter of The Cliometric Society* 16, 12. – Keskustelusta ks. myös esim. Donald N. McCloskey (1976) ”Does the Past Have Useful Economics?” *Journal of Economic Literature* 14; Crafts (1987), 171–172; Haapala (1993); Peltonen (1991).

19. Esim. Coats (1990) 15–16.

20. Robert Fogelin mukaan tämä lähentyminen oli nähtävissä jo 1970-luvun alussa. Robert William Fogel (1972) ”Current Directions in Economic History” *The Journal of Economic History* 32, 1–2.

21. Kvantitatiivisesta tutkimuksesta ks. etenkin Jari Eloranta (2003) ”Kriisien ja konfliktien tutkiminen kvantitatiivisina ilmiöinä: Poikkitieteellisyys haaste suomalaiselle sotahistorian tutkimukselle”, teoksessa Kalevi Ahonen et al. (toim.) *Toivon historia*, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 379–396.

Kaupungista maalle

Pohjoismaiset tutkijat ovat julkaisseet vuosittain runsaat 300 talous- tai sosiaalishistoriaan luokiteltavaa tutkimusta viimeisten vuosien aikana.²² Määrä on ollut jopa kasvussa viime vuosina. Mitkä ovat tutkimuksen painotukset?

Oheisessa taulukossa on koottuna osuudet eri aihepiireittäin taloushistorian kansainvälisesti johtavan aikakauskirjan, *Journal of Economic History* ja pohjoismaisen *Scandinavian Economic History Reviewin* sivuilla julkaistuista artikkeleista. Karkea kategoriointi antaa jonkinlaisen kuvan siitä, mitä taloushistoria tutkii tällä hetkellä ja mihin suuntaan mahdollisesti ollaan menossa. Anglo-amerikkalaisesti painottunut *Journal of Economic History* on taloushistorian suunnannäyttäjänä – lehdessä julkaistujen artikkeleiden sisältö enteilee, tahdottiin tai ei, myös Suomen taloushistorian kehitymistä.

Taloushistorian tämän päivän trendejä ovat virallisten (valtiollisten) instituutioiden vaikutuksen, työntekijöiden, demografian ja hyvinvoinnin tutkimus. *Scandinavian Economic History Reviewissä* myös liiketoimintahistoria (*business history*) on kasvattanut osuuttaan viimeisen vuosikymmenen aikana, kun taas *Journal of Economic Historyssä* liiketoimintahistorian nousu ei näy niin selvästi, koska sekä Yhdysvalloissa että Britanniassa liiketoimintahistorialla on omat aikakauslehdet. Liiketoimintahistorian nousu on nähtävä osana kritiikkiä uuden taloushistorian makrotason ilmiöiden tarkastelua vastaan.²³ Professori Youssef Cassis korosti alustuksessaan *European Business History Associationin* kokouksessa Helsingissä kesällä 2002 liiketoimintahistorian vahvaa sosiaalishistorian perinnettä. Tämä näkyy ennen muuta siinä, että liiketoimintahistoriasakin korostuu toimijataso – oli sitten kyseessä yksittäinen liikemies tai vaikkapa suuryritysten toiminta.²⁴

Uusi institutionaalinen taloushistoria nousi uudeksi paradigmaksi *Journal of Economic Historyn* palstoilla vuoden 1985 jälkeen.²⁵ Samaan aikaan evolutionäärinen lähestymistapa ja muun muassa yrittäjyyden ja innovaatioiden nostaminen Joseph Schumpete-

Eri aihepiirien osuudet *Journal of Economic Historyn* (JEH, 1941–2002) ja *Scandinavian Economic Historyn* (SEHR, 1990–2002) artikkeleissa (prosenttiosuudet sivumääristä)²⁶

	JEH 1941– 90	JEH 1990– 2002 (N=8593 sivua)	SEHR 1990– 2002 (N=3058 sivua)
Teoria, metodit, kirjallisuus	7,4	1,4	10,3
Kasvu, syklit, teollistuminen, urbanisoituminen	11,9	10,2	21,8
Kriisit (sota, lama)	1,9	6,8	0,4
Rahoitus (pankit, finanssit yms.)	13,1	9,9	6,4
Viralliset instituutiot (laki, valtio, poliittinen toiminta, imperialismi)	7,1	16,4	13,9
Kauppa ja liikenne	8,2	4,4	7,0
Liiketoiminta (organisaatiot, teollisuus, energia ym.)	11,5	6,6	13,9
Teknologia, investoinnit	4,2	3,0	1,6
Maatalous, maan käyttö	11	7,0	3,8
Työntekijät, palvelijat, käsityöläiset, orjat	8,9	16,1	9,2
Väestö (demografia, siirtolaisuus, asuminen)	4,7	8,1	2,1
Hyvinvointi (elintaso, eriarvoisuus, vähemmistöt, koulutus)	3,8	8,5	9,0
Muut (epäviralliset instituutiot yms.)	6,3	1,5	0,6
Yhteensä	96,5	100,0	100,0

Lähteet: Whaples (1991), 290; Whaples (2002), 525; The Journal of Economic History 1991–2002; Scandinavian Economic History Review 1990–2002.

22. Tiedot perustuvat Scandinavian Economic History Reviewissä joka vuoden viimeisessä numerossa julkaistuihin bibliografioihin, jotka eivät kuitenkaan ole täydellisiä.

23. Kootusti liiketoimintahistoriasta ks. Petri Karonen et al. (2000) 'Yritykset muuttuvat, muuttuuko historian tutkimus' *Historiallinen Aikakauskirja* 98, 47–55 ja siinä mainitut lähteet sekä Jari Ojala (2001) 'Uutta oppiainetta viriteltiin Lammilla' *Historiallinen Aikakauskirja* 99, 220–224. – Liiketoimintahistorian pohjoismaisesta ja kansainvälisestä keskustelusta ks. etenkin Donald Coleman (1987) 'The Uses and Abuses of Business History' *Business History* 29, 141–156; Louis Galambos (1988) 'What Have CEO's Been Doing?' *The Journal of Economic History* 48, 243–258; Ulf Olsson (1990) 'Business History as Economic History' *Scandinavian Economic History Review* 38, 54–64; Geoffrey Jones (1999) 'Company History and Business History in the 1990s', teoksessa Wilfried Feldenkirchen & Terry Gour-

rin esittämien mallien pohjalta ovat saaneet jalansijaa taloushistorian tutkimuksessa. Uusinstitutionalismi on keskittynyt – Douglass C. Northin määrittelyä mukaillen – virallisten instituutioiden, eli valtion ja sopimusjärjestelmien tutkimiseen.²⁷ Tutkijat eivät ole niinkään kiinnostuneet epävirallisista instituutioista, eli kulttuurin, tapojen ja mentaliteettien vaikutuksesta talouden toimintaan – siis tekijöitä, jotka ovat muussa historiantutkimuksessa vallanneet alaa viime vuosina. Tosin ainakin *Journal of Economic History*n piirissä kiinnostus sosiaali- ja kulttuuri-ilmiöiden tutkimiseen on noussut selvästi 1990-luvulla.²⁸ Institutionaalisen lähestymistavan mukaisesti taloutta ei tutkita enää muusta yhteiskunnasta irrallisena ilmiönä. Historiallisesti orientoituneelle taloushistorian tutkimukselle tämä ei ole mitään uutta, muutos on tapahtunut etenkin taloustieteisiin sitoutuneessa tutkimuksessa. Käytännössä painopisteen muutos on lähentänyt eri tieteiden parissa operoivien taloushistorioitsijoiden näkemyksiä.

Oheisessa taulukossa on huomioitu ainoastaan ”mitä” on tutkittu, ei sitä ”miten” on tutkittu. Mittaava ote on ehkäpä hieman hiipunut,²⁹ mutta uusi taloushistoria kokonaisuutena, eksplisiittisine kysymyksenasetteluineen ja teoreettisine lähtökohtineen on yhä vahvassa asemassa; erityisesti sen piiristä kehittynyt institutionaalinen taloushistoria. Juuri lähestymistavan osalta institutionaalinen paradigma on vallannut alaa, jostaan institutionalistit eivät ole kehittäneet teoreettisen lähtökohdan rinnalle myöskään täysin uutta metodologista lähestymistapaa. Mikäli tällainen syntyisi, voisi uusi institutionaalinen taloushistoria nousta samanlaiseksi vallankumoukselliseksi voimaksi kuin mitä uusi taloushistoria oli aikanaan 1960-luvulla. Joka tapauksessa taloushistoriassa on siirrytty taloustieteellisesti orientoituneesta taloudellisen toiminnan tulosten analysoinnista kohti historiantutkijoille ominaista prosessien tutkimista – joskin esimerkiksi Youssef Cassis on varoittanut unohtamasta tyystin yritysten taloudellisia tuloksia.³⁰

Taloushistorian toisen maailmasodan jälkeisistä projekteista suurin on kiistämättä kasvututkimus. Kasvututkimus oli taloushis-

torian valtavirtaa *Journal of Economic History*n sivuilla varsinkin 1960-luvulla, mutta sen jälkeen osuus on laskenut selvästi. Sen sijaan Pohjoismaissa, ja myös Suomessa, kasvututkimus on ollut vielä viimeisen vuosikymmenen aikana vahvasti esillä ainakin *Scandinavian Economic History Reviewin* palstoilla.³¹ Kasvututkimus ei ole enää taloushistorian tutkimuksen keskeisin painopistealue sen enempää Suomessa kuin muuallakaan. Tosin, kuten Riitta Hjerppe toteaa, ”kasvututkimus ei tule koskaan valmiiksi”. Esimerkiksi Ruotsissa ensimmäiset kasvututkimukset tehtiin jo 1930-luvulla, ja nyt on jo viides, uudistettu kierros menossa.³² Kasvututkimuksen osalta tärkeimmät tulevaisuuden haasteet ovat jo hankkeen alkuvaiheessa aloitettujen kansainvälisten vertaailujen³³ jatkaminen ja ajallisen jänteen,

vish (toim.) *European Yearbook of Business History*, Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 1–20.

24. Youssef Cassis (2003) 'Business elites and business history. Key note lecture at Helsinki EBHA conference' *European Business History Association Newsletter*, 36–37, 43.

25. Whaples (2002) 531.

26. Taulukon kategorioinnin lähtökohtana on Whaplesin (1991) 41 luokan kategoria, joka tässä on tiivistetty 13:een luokkaan. Taulukkoon on huomioitu ainoastaan lehdissä julkaistut artikkelit (ei esimerkiksi kirja-arvosteluja). Kukin artikkeli on pyritty luokittelemaan sille parhaiten soveltuvaan luokkaan. – Ks. myös Niemi (1975) 635–641.

27. Uusi institutionaalinen taloushistoria kehittyi kliometrikkojen piirissä, kun osa tutkijoista vakuuttui, etteivät ekonometriset mallit yksin riittä selittämään talouden toimintamekanismeja. Ks. esim. Douglass C. North (1974) 'Beyond the New Economic History' *The Journal of Economic History* 34, 1–7; North (1997), 412.

28. Magnusson (1990), 57; Whaples (2002) 524. – Institutionaalisesta taloushistoriasta kootusti: Juha-Antti Lamberg & Jari Ojala, (toim.) (1997), *Uusi Institutionaalinen taloushistoria. Jobdanto tutkimukseen*, Jyväskylä: Atena; Sulevi Riukulehto, (toim.) (2001), *Järkäleitä ja kulmakiviä. Instituutiot yhteiskunnassa*, Vaasa: Levón -instituutti.

29. Coats (1990) 12–13.

30. Coats (1990) 16; Tilly (2001) 179; Cassis (2003). – Ks. myös esim Olsson (1990) 62.

31. Kootusti pohjoismaisesta kasvututkimuksesta ks. Krantz (1990), 48.

32. Riitta Hjerppe (1997) 'Kasvututkimus – historiaa ja nykypäivää', teoksessa Risto Lehtonen (toim.) *Taloushistorian tutkimusta ennen ja nyt – 100 vuotta Tekla Hultinen väitöskestä*, Helsinki: Tilastokeskus, 6–10.

33. Tosin on huomautettu, etteivät kasvututkimuksen menetelmät välttämättä sovellu länsimaiden ulkopuolisten alueiden ja maiden tutkimukseen. Hodne (1992) 80.

jos mahdollista, ulottaminen varhaisempiin aikakausiin. Luonnollisesti tutkimusta pitää myös päivittää kaiken aikaa uusimmalla aineistolla ja tarkentuneella kuvalla jo tutkituista aikakausista.

Kasvututkimuksen on korvannut pehmeämmät kasvun mittarit, erityisesti hyvinvoinnin (elintaso, elinolot, henkinen pääoma) tutkimus. Myös demografia on vallannut alaa etenkin anglo-amerikkalaisessa tutkimuksessa – mutta ei niinkään Pohjoismaissa. Kasvavia aloja on myös työvoiman ja työttömyyden tutkimus. Taloushistoria on perinteisesti nähnyt talouden – ja siinä sivussa koko ihmiskunnan – kehityksen ristiriidattomana kehityksenä kohti parempaa aikaa.³⁴ Yhdysvalloissa taloudellisten kriisien tutkimus on noussut 1990-luvulla keskeiseksi tutkimuskohteeksi – hieman yllättäen näin ei ole kuitenkaan vielä tapahtunut pohjoismaisessa keskustelussa.

Maatalouden tutkimus on kansainvälisesti yksi taloushistorian keskeisimmistä aihepiireistä, mutta sitä se ei ole Pohjoismaissa, eikä Suomessa – ainakaan skandinaavisen aikakauskirjan artikkeleiden perusteella. *Scandinavian Economic History Reviewin* vuosittaisten valikoitujen bibliografioiden mukaan kuitenkin kymmenisen prosenttia pohjoismaisista talous- ja sosiaalhistorian julkaisuista käsitteli vuosina 1990–2000 primäärielinkeinoja. Alkutuotannon merkityksen kunkin Pohjoismaan taloushistoriassa tuntien olisi toivottavaa, että tutkimus näistä aihepiireistä piristyisi. Parhaillaan Suomessa käynnissä oleva maataloushistoriahanke tuo toivottavasti virikkeitä tutkimukseen.

On väitetty, että taloustieteellisesti orientoitunut suuntaus on keskittynyt yhä enemmän nykyisten talouden kysymysten, ongelmien ja taloustieteen käsitteiden ja mallien tutkiminen menneisyyden aineistolla, toisin sanoen nykyisyyden ymmärtämiseen menneellä.³⁵ Ainakaan *Journal of Economic Historyn* artikkelit eivät tue tätä väitettä – päinvastoin, myös kliometrinen taloushistoria on suuntautunut yhä enemmän esiteollisen ajan ongelmiin.³⁶ Taloushistorian tutkimusjaksona niin Suomessa kuin kansainvälisessäkin tutkimuksessa on ollut ennen muuta teollinen aikakausi, ja siinä tarkemmin itse

teollistumisprosessi, käytännössä ajanjakso 1800-luvun puolivälistä ensimmäiseen maailmansotaan.³⁷ Nyt kiintopisteiksi ovat nousseissa sekä esi- että jälkiteollinen yhteiskunta, käytännössä ajanjakso ennen 1860-lukua ja jälkeen 1960-luvun. Samalla ollaan siirtymässä kansallisia rajoja pienempien yksiköiden tutkimiseen ja myös kansalliset rajat ylittäviin vertailuihin ja globaalien ilmiöiden tarkasteluun, kuten monikansallisten yhtiöiden tutkimiseen.³⁸

Taloushistoriassa tämän päivän tutkimuskohteita ovat laajasti ottaen liiketoiminta ja instituutiot – vieläpä edellä mainittujen vuorovaikutus. Esimerkiksi valtio talouden toimijana on kompleksinen tutkimuskohde, jossa suomalaisellekin taloushistorialle riittää tutkittavaa vielä paljon. Talouden eri toimijatasojen tasapuolisempi tutkiminen olisi myös toivottavaa; makromalleista on jo siirrytty toimijatasolle, suurteollisuudesta muihinkin talouden rakentajiin. Kvantitatiivisten ja kvalitatiivisten menetelmien uudenseläälle yhdistämiselle on aina tarvetta: tässä taloushistoria voisi toimia suunnan näyttäjänä.

Suomen taloushistoria

Suomalaisen taloushistorian tutkimuksen kansalliseksi ongelmaksi on manattu milloin heikkoa institutionalisoitunutta asemaa, milloin tutkimusrahoituksen puuttumista. Oppituleja on niukasti,³⁹ eikä näköpiirissä ole muutoksia – näiltä osin katseet on suunnattava taloustieteen laitoksiin, teknisiin korkeakouluihin ja kaupparokkeakouluihin, joissa kaikissa on viime vuosina virinnyt uutta kiinnostusta taloushistoriaa kohtaan. Taloushistorian tutkimusta ovat perinteisesti harjoittaneet ja rahoittaneet myös Suomen Pankki ja Tilastokeskus.

Taloustieteen panostuksen mahdollisesta kasvusta huolimatta suomalaisen taloushistorian tutkimuksen kriittinen massa löytyy nyt ja tulevaisuudessa ennen muuta historian laitoksilta. Vielä 1800–1900-luvun vaihteessa taloushistorioitsijoiden oli vaikea etabloitua historiantutkijoiksi.⁴⁰ Tänäpäin tilanne taitaa olla hieman päin vastainen, kun ainakin kansainvälistä keskustelua dominoivat yhteiskunta- ja taloustieteilijät.⁴¹ Suoma-

laisen historiantutkimuksen kentällä taloushistorian heikko asema on osin näennäistä, onhan usea muussa kuin taloushistorian virassa toimiva professori ja koko joukko tutkijoita oman tutkimusprofiilinsa kautta laskettavissa taloushistorian tutkijoiksi.

Tutkimusrahoitusta taloushistorian tutkijat ja tutkimusprojektit ovat saaneet Suomessa kohtuullisesti; esimerkiksi kasvututkimusprojekti oli 1970- ja 1980-luvulla Suomen akatemian rahoittamista historiaprojekteista suurimpia. Yhteiskuntatieteitä lähellä operoivalla tutkimusalalla, jonka kysymykset vieläpä sopivat tiedepoliittisiin painotuksiin ja ovat usein yhteydessä oman ajan ilmiöihin, on väistämättä etulyöntiasema tutkimusrahoituksen saamisessa verrattuna useimpiin muihin historia-aloihin.⁴²

Tutkimuksen laatu ja määrä eivät ole suomalaisen taloushistorian ongelma, joskin kehittämisen varaa aina on. Suomen taloushistorialla on erityisen hyvät mahdollisuudet kansainväliseen tutkimustoimintaan lukuisten aikakauskirjojen, kansallisen taloushistoriallisen yhdistyksen, kansainvälisten järjestöjen ja lukuisten konferenssien, kesäkoulujen ja pienempien seminaarien kautta. Maailman taloushistorian katseet kääntyvät 2006 Suomeen, kun taloushistorian maailmankonferenssi järjestetään Helsingissä.

Puitteet ovat varmasti kunnossa ja järjestetyt toimivat; toivottavasti konferenssissa on myös uskottavaa kotimaista sisältöä.

34. Peltonen (1990) 127; Whaples (2002) 524.

35. Esim. Goldin (1997) 397.

36. Stanley L. Engerman (1996) 'Economic History and Old Age' *The Journal of Economic History* 56, 1–4.

37. Ks. esim. Whaples (1991) 292.

38. Ks. esim. Combs (2001) 11. – Whaplesin tutkimuksessa kansainvälistyminen ei kuitenkaan vielä ole näkynyt JEH:ssä julkaistuissa artikkeleissa: pääosa tutkimuksista keskittyy edelleen rajoitetuille maantieteellisille alueille. Whaples (2002), 530. – Tuoreina esimerkeinä kansainvälisestä vertailusta ks. esim. Angus Maddison (2001) *The World Economy: A Millenium Perspective* Paris: OECD; Hans Kryger Larsen, (toim.) (2001), *Convergence? Industrialisation of Denmark, Finland and Sweden 1870–1940*, Helsinki: The Finnish Society of Sciences and Letters.

39. Esimerkiksi Britanniassa oppituleja oli jo 1970-luvulla kolmisenkymmentä. Yhdysvalloissa ja Kanadassa useimmilla taloustieteen laitoksilla on McCloskeyn arvion mukaan taloushistorian tutkijoita. Tarkemmin ks. Coats (1990) 11; McCloskey (1987) 12.

40. Peltonen (1990) 119.

41. Esimerkiksi JEH:ssä julkaistuista artikkeleista on Whaplesin selvityksen mukaan 1990-luvulla yhä pienempi osa ollut historiantutkijoiden kirjoittamia. Whaples (2002) 525.

42. Kari Immonen (1990) 'Mahdollisuuksien ja rajojen maailma – historiantutkimus ja Suomen akatemia', teoksessa Pekka Ahtiainen, et al. (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*, Helsinki: WSOY, 371. – Taloushistorian kiinnittymisestä yleisemmin oman aikansa ilmiöihin ks. esim. Whaples (1991), 291; Goldin (1997) 396.

MARJATTA RAHIKAINEN

SOSIAALIHISTORIAN MURROKSEN MUUN MUASSA MODERNIN PROJEK-

Sosiaalihistoria ja nykyisyys

Marjatta Rahikainen liittää sosiaalihistorian murroksen muun muassa modernin projektin ehtymiseen ja historiantutkimuksen kansainvälistymiseen. Uuden sosiaalihistorian leimallisina piirteinä esitellään nyky maailman näkyvä mukaantulo historian tulkintoihin, 1990-luvun tutkimusten keskeiset teemat kuten arki ja historiantutkijoiden huoli häviäjien muiston katoamisesta.

■ Eitellessään kansainväliselle lukijakunnalle Suomessa tehtyä sosiaalihistoriaa Matti Peltonen huomauttaa, että sosiaalihistoriaa pidettiin joskus jopa vain sosiaalipolitiikan haarana. Aiemmin sosiaalihistoria olikin lähinnä yhteiskunnallisten ongelmien tai kuten sata vuotta sitten sanottiin, sosiaalisten kysymysten historiaa. Tämä perinne näkyi Peltosen mukaan sosiaalihistorian väitöskirjojen aiheissa 1990-luvun alkupuolelle asti.¹ Sosiaalihistorian vieraantumisen sosiaalipolitiikasta kertoo nähdäkseni isommasta muutoksesta, jota pyrin seuraavassa hahmottelemaan.

Panu Pulma kiinnittää huomiota siihen, että 1990-luvun vaihteessa kansallista historiantutkimusta edustanut koulukunta antoi tietä 1960-luvun strukturalisteille, 1970-luvun jälkimarxilaisille ja 1980-luvun postmodernisteille. Samalla kansainvälisen historiantutkimuksen vaikutus alkoi näkyä aiempaa selvemmin suomalaisten historiantutkijoiden kysymyksenasetteluissa ja teoreettisessa keskustelussa.² Riippumatta siitä, käsitteleekö tutkimus Suomen vai jonkin muun maankolkan historiaan liittyvää aihetta, sen teoreettisissa lähtökohdissa liikutetaan nykyään vähintäänkin eri puolilla Eurooppaa, jollei laajemmalti, ja lähdeviiteissä tungeksivat alan kansainvälisen tutkimuksen auktoriteetit.

Sen sijaan jos avaa kolmen vuosikymmen takaisen tai vielä vanhemman sosiaalihis-

toriallisen tutkimuksen, on kuin sekä alusta että lopusta puuttuisi sivuja: jopa väitöskirjoissa saatetaan mennä suoraan asiaan ilman sen kummempia teoreettisia tai metodisia pohdiskeluita, eikä lopussa ole välttämättä lainkaan johtopäätöksiä, aina ei edes loppulauseita. Parhaassa tapauksessa keskustelu tutkimuksen tavoitteista ja teoreettisista tai metodisista lähtökohdista sentään löytyy liitteisiin piilotettuna, kuten Kaarlo Wirilanderin maanmainiossa Suomen säätyläistön historiassa *Herrasväkeä*. Kaikki tietävät kirjan sosiaalihistorian klassikkoksi, mutta kuinka moni on huomannut, että liitteessä 40 (!) Wirilander oli sellaisten ideoiden jäljillä, jotka me nyt tunnemme mentaliteettihistoriana ja Fernand Braudelin *longue durée* -käsitteenä.³

Jokin olennainen muutos tai murros näyttää siis viime vuosikymmeninä tapahtuneen ei vain sosiaalihistoriassa vaan historiantutkimuksessa yleisemminkin. Mutta miten se liittyy sitä? Pertti Haapala kirjoitti keskellä 1990-luvun lamaa ja keskustelua Suomen Euroopan Unioni -jäsenyydestä, ettei tavallisten ihmisten tukena enää ole ”vankkaa ideologista maailmankuvavarastoa: ei jumalaa, eikä uskoa kansaan tai sosialismiin. Vain vihollisia.”⁴ Tuomas M. S. Lehtonen yhdistää viholliskuvat myös historiantutkimuksen muuttumiseen: ”Merkittävät murrokset menneisyyttä koskevassa kirjoittamisessa ja tutkimuksessa voidaan selittää (jos ei yksinomaan niin osittain) identiteettiä ja viholliskuvaa koskevilla kriiseillä.” Lehtonen liittää myös talous- ja sosiaalihistorian nousun 1900-luvun alkupuolella ”maailmantalouden kriiseihin ja uusiin ’meitä’ uhkaaviin ’vihollisiin’ ...”.⁵ Vaikka voin yhtyä Lehtosen käsityksiin suurten kriisien ja sotien merkityksestä, niin minun on vaikea sijoittaa hänen viholliskuviaan sosiaalihistorian tutkimuksen murroksiin.

Sosiologisen arjen ja elämäntavan tutkimuksen nousu toisen maailmasodan jälkeen saattoi sen sijaan hyvinkin liittyä länsimaisen elämäntavan uhkakuviin. Kun toisenlaisia elämäntapaa edustaneiden siirtolaisten ja siirtotyöläisten lukumäärä kasvoi monissa länsimaissa, niin ehkä tämä sai eurooppalaisen elämäntavan näyttämään näis-

sä maissa uhanalaiselta. Saiko se puolestaan länsimaiset sosiologit kohdistamaan katseensa aiemmin triviaalilta näyttäneeseen 'tavallisten ihmisten arkeen'? Suomessa Pekka Sulkunen selitti arjen tutkimuksen tarvetta sillä, että ns. suuri muutto maalta kaupunkiin oli "kärjistänyt arkielämän ristiriitaisuutta". Jos Sulkusta on uskominen, niin 1970-luvulla sosiologit suorastaan hurmaantuivat uudesta elämäntapatutkimuksesta, jossa "elämä itse, tavallisen ihmisen arkielämän oleminen, on päähuomion kohteena".⁶

Noihin aikoihin Euroopassa uskottiin, että yhteiskunnalliset ongelmat voidaan ratkaista ja valistuksen lupaus lunastaa. Sittemmin modernin projekti ehtyi, mikä näkyi sosiaalitieteissä mm. siirtymisenä yhteiskuntateknologiasta (*social engineering*) diskursiianalyysiin. Entä miten kävi historiankirjoituksessa? Historiallisesti 'yhteiskunnallisten ongelmien' käsitteen synty voidaan liittää toisaalta palkkatyön, toisaalta keskiluokan nousuun uuden ajan Euroopassa.⁷ Jos, kuten minusta näyttää, parhaillaan todistamme sekä keskiluokan hegemonian että palkkatyöyhteiskunnan säröilyä tai jopa murtumista, niin tämä selittäisi osaltaan, miksi myös sosiaalhistoriaa on alettu kirjoittaa toisin kuin ennen. Köyhiä, prostituoituja, kulkureita, rettelöitsijöitä, mustalaisia ja "erilaisia" tutkitaan yhä, mutta nyt heitä ei esitellä lukijalle niinkään yhteiskunnallisina ongelmina kuin historian häviäjinä, joilla on oikeus omaan historiaansa.

Tämäntapaisten ajatuskulkujen pohjalta tarkastelen seuraavassa muutamia sellaisia sosiaalhistorian tutkimuksen teemoja, jotka ovat viime aikoina piirtyneet erityisen kiintoisina. Vaikka poimin esimerkkinä Suomessa tehdyistä tutkimuksista, kaikki teemat voi jäljittää kansainväliseen tutkimukseen. Lopuksi pohdiskelen sosiaalhistorian näkymiä.

Nykymaailma historiassa

Joskus oli tapana valitella sitä, etteivät historiantutkijat kykene tulkinnoissaan irrottautumaan oman aikansa vaikutuksesta. Tänä päivänä lienee yleisempää ajatella, että nykymaailman ilmiöt ja niitä koskeva tutkimus pikemminkin rikastuttavat historiantutki-

musta. Vaikkei nykyisiä asenteita ole perusteltua heijastaa suoraan menneisyyteen, niin oma aikamme antaa meille uudet silmät, joilla katsoa menneisyyttä. Uusi näkökulma voi olla peräisin tästä nykyisestä länsimaisesta yhteiskunnastamme tai toiselta puolelta maapalloa.

Maiju Lehmijoki-Gardner tutkii naisten mahdollisuuksia omiin valintoihin ja heidän julkisen toimintansa muodollisia ja tosiasiallisia rajoja uppoutumalla beginien eli maallikkouskovaisten naisten maailmaan sydänkeskiajan ja renessanssin Italiassa. Näkökulma nousee selvästi tästä päivästä, ja perin nykyaikaiselta tuntuva ilmiö, professionaalistuminen, soveltuu selittämään naisten julkisten toimintamahdollisuuksien kutistumista 1500-luvun alussa. Muodollisen pätevyuden ja koulutuksen vaatimukset kirkon piirissä tekivät julkisesta toiminnasta miesten yksityisalueen, naisille jäi sisään-päinkääntynyt hengellinen elämä.⁸

1. Matti Peltonen (2003) 'From Growth Studies to Microhistory: Finnish Economic and Social History in the 1990s and Early 2000s', *Scandinavian Economic History Review* 50:3, 35–67.

2. Panu Pulma (1998) 'Expansion och differentiering. Linjer inom finländsk historieforskning på 1990-talet', *Historisk Tidskrift för Finland* 83:1, 69–83.

3. Wirilander ei tietenkään puhunut mentaliteetista vaan "joukkokuntaisten katsomustavoista" ja "yleisesti omaksutuista katsomus- ja suhtautumistavoista". Huomionarvoinen on erityisesti hänen ajatuksensa yleistyneestä katsomustavasta 'itsestään selvänä' ja tämän "'itsestään selvän' äänettömästä osuudesta historiallisen kehityksen valtatekijänä". Kaarlo Wirilander (1974), *Herrasväkeä. Suomen säätyläistä 1721–1870*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, Liite 40, 468.

4. Pertti Haapala (1995), *Kun yhteiskunta bajosi. Suomi 1914–1920*, Helsinki: Painatuskeskus, 263.

5. Tuomas M. S. Lehtonen (2003) 'Respublica Christianorum ja sen viholliset Turun hiippakunnassa', teoksessa *Meillä Euroopassa. Jublakirja Professori Päivi Setälälle 20.1.2003*, Helsinki: Otava, 163.

6. Pekka Sulkunen (1978) 'Itse elävä elämä', *Sosiologia* 15:1, 2.

7. Aiheesta enemmän: Mats Beronius (1994) *Bidrag till de sociala undersökningarnas historia – eller till den vetenskapliggjorda moralens genealogi*, Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion, 13–72; Marjatta Rahikainen (2002) 'Limits of European Tolerance', teoksessa Johanna Perheentupa & Kristina Karppi (eds.), *Cross-Cultural Encounters. Perspectives on Multicultural Europe*, Turku: University of Turku, 154–170.

8. Maiju Lehmijoki-Gardner (1999), *Wordly Saints. Social Interaction of Dominican Penitent Women in Italy, 1200–1500*, Bibliotheca Historica 35, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Antti Ruotsala liittää jo väitöskirjansa otsakkeessa (*Encountering the Other*) 1200-luvun meitä nykyään ajatteluttaviin kysymyksiin. Miten eurooppalaiset kohtasivat kaukana Karakumissa 'toisen', mongolit? Oliko uskonnollis-kulttuuristen rajalinjojen yli tunkeutuminen edes mahdollista? Uraa-uurtavaksi Ruotsalan tutkimuksen tekee hänen yrityksensä tavoittaa myös mongolien ajatusmaailma ja se, miten he näkivät 'meidät'.⁹ Tuomas M. S. Lehtonen ja Jussi Hanska puolestaan paneutuvat hienoissa väitöskirjoissaan 1200-luvun tekstien eettisiin kannanottoihin. Tarkastellessaan sydänkeskiajan sosioekonomisia muutoksia rahantalouden läpimurron ja rikkaiden ja köyhien välisen kuilun näkökulmasta Lehtonen ja Hanska käsittelevät kysymyksiä, jotka voi tunnistaa myös 1900-luvun lopun sosioekonomisista muutoksista.¹⁰

Tutkiessaan 1990-luvun laman aikana Karjalassa 1600-luvun lopussa sattunutta nälkäkapinaa Kimmo Katajala ei voinut olla vertaamalla niitä mielessään toisiinsa:

"Pankkituki alkoi näyttää valtion varoja suunnattomasti syövältä suurvalta-ajan sotilaskoneistolta ja veronvuokraus julkisen sektorin yksityistämislähteenä ... Kansan kriisi-ajan tuntemusten julkituonti, kuten nimitellyt, kaskut, vitsit ja jopa uhkailut vallanpitäjiin nähden, ei sekään sisällöllisesti ollut juurikaan muuttunut kolmensadan vuoden aikana."¹¹

Vaikka Katajala sanoutui irti tapahtumien historiallisista analogioista, lukija on vapaa liikkumaan ajassa edes takaisin.

Kuokkavieraiden pidoissa nykyisyys ja menneisyys liitetään toisiinsa. "Erilaisuuden ja eriarvoisuuden lisääntyminen, joka tuottaa uusia marginaaliryhmiä, on osa 1900-luvun Eurooppaa", Pirjo Markkola kirjoittaa, ja siksi kirjan kysymykset ovat "tiivisti tästä päivästä". Näissä pidoissa kunniavieraina ovat "vammaset, pakolaiset, huligaanit, merirosvot ja muut historian marginaaliryhmät", jotka "ovat viime vuosina ilmestyneet entistä useammin kuokkavierainksi suomalaisenkin historiankirjoituksen juhliin". Silti myös sosiaalishistorian pitkä yh-

teiskunnallisten ongelmien perinne on yhä päässyt juhliin mukaan: "Taustalla on kiinnostus siihen, miten yhteiskunnallisia ongelmia hahmotetaan ja miten niitä ratkaistaan."¹²

Vammaiset ja huligaanit eivät juhli Markku Mattilan tutkimuksessa rotuhygieniasta, joka "oli pohjimmiltaan biologisten ratkaisujen tarjoamista yhteiskunnallisiin ongelmiin".¹³ Mattilan tutkimus sijoittuu rotuhygienian historian tutkimuksen uuteen kansainväliseen aaltoon, joka puolestaan osuu ajallisesti yksin sosiobiologian ja geenitutkimuksen yhteiskunnallisten tulkintojen etenemisen kanssa. Rotuhygienian nimissä tehtyjen sterilointien kultakausi osui Mattilan mukaan Suomessa 1950- ja 1960-lukuihin, ja pakkosterilisointi oli mahdollista vielä 1970-luvulla. Tavallaan Mattilan tutkimus siis tekee pesäeroa ikävään lähimenneisyyteen.

Miten sitten nykyinen elämä toisella puolella maapalloa voi tarjota uusia tulkintoja Suomen historiaan? "On merkillistä", Antti Kujala kirjoittaa, "että [James] Scottin 20 vuotta sitten analysoima malesialaisten talonpoikien todellisuus vaikuttaa Suomen 1600- ja 1700-luvun kannalta relevantimmalta kuin samanaikaisten länsieurooppalaisten talonpoikauskapinoiden todellisuus".¹⁴

9. Antti Ruotsala (2001), *Europeans and Mongols in the Middle of the Thirteenth Century: Encountering the Other*

10. Jussi Hanska (1997), "And the Rich Man also died: and He was buried in Hell" – *The Social Ethos of Mendicant Sermons*, *Bibliotheca Historica* 28, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, lainaus 174; Tuomas M.S. Lehtonen (1995), *Fortuna, Money and the Sublunar World. Twelfth-Century Ethical Poetics and the Satirical Poetry of the Carmina Burana*, *Bibliotheca Historica* 9, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

11. Kimmo Katajala (1994), *Nälkäkapina. Veronvuokraus ja talonpoikainen vastarinta Karjalassa 1683–1697*, *Historiallisia Tutkimuksia* 185, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 5.

12. Pirjo Markkola (1996), "Marginaali historian keskipisteessä", teoksessa Jarmo Peltola & Pirjo Markkola (toim.), *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalistoriaan*, Tampere: Vastapaino.

13. Markku Mattila (1999), *Kansamme parhaaksi. Rotuhygienia Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin asti*, *Bibliotheca Historica* 44, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 340.

14. Antti Kujala (2001), *Miekkä ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 22.

Kujalan tutkimus on oiva esimerkki antropologian ja historiantutkimuksen hedelmällisestä vuorovaikutuksesta – antropologi James Scott kun näyttää puolestaan olevan velkaa E. P. Thompsonin tutkimuksille moraalitaloudesta. Antropologian ja historian tutkimuksen lomittuminen¹⁵ kertoo kummankin muuttumisesta: antropologit eivät enää rahaa mukanaan ympäri maailmaa valkoisen miehen taakkaa, historiantutkijat osaavat jo katsoa oman yhteiskuntansa menneisyyttä antropologiselta etäisyydeltä, ilman suuren kertomuksen painolastia.

Kehitysmaiden kaupunkien tutkimuksesta peräisin oleva ”epävirallisen talouden” tai ”kätketyn talouden” käsite on tarjonnut Kirsi Vainio-Korhoselle uudenlaisen lähestymistavan esiteollisen ajan kaupunkien käsityön tutkimiseen. Kehitysmaiden kaupungeissa asuvia ”ajoi epävirallisen talouden piiriin palkkatyön puute ja olematon sosiaaliturva”, kun taas 1700-luvun Turussa lisäansioita etsi mm. ”yksinelävien naisten kasvava joukko”. Tuon ajan Turussa ”kotitarvetuotanto ja siihen liittyvät taidot olivat vielä voimissaan”, mikä osaltaan teki epävirallisen talouden mahdolliseksi.¹⁶

Nykytodellisuus voi myös haastaa historiantutkimuksen. Miksi Etelä-Amerikan katulasten elämä tuo etsimättä mieleen sadan vuoden takaiset kuvaukset Helsingin katulapsista? Miten artikkelissa lapsityövoiman käytöstä Ghanan maaseudulla 1930–1950-luvuilla voi törmätä samanlaisiin ilmiöihin, joita esiintyi suomalaisten lasten värväämisessä töihin Pietariin 1800-luvulla? Vastoin vanhaa perusoletusta kehitys ei johtanutkaan lasten työnteon katoamiseen, vaan päinvastoin uuteen tulemiseen, mikä suorastaan pakottaa historiantutkijat uusiin tulkintoihin. Toisaalta uusien lasten työnteon puolustavien tulkintojen takana näyttäisi häämöttävän eriarvoisuuden legitimointi.¹⁷ Palaan eriarvoisuuteen tuonnempana.

Rikos ja rangaistus, puute ja nälkä, arki ja rillumarei

Sosiaalishistorian tutkimuksessa on Suomessa viime vuosikymmenenä kulkenut rinnan neljä eri kertomusta. Niistä ilmeeltään synkimmän otsake voisi olla *Rikos ja rangais-*

tus. Mitään rosvoromantiikkaa ei näihin kertomuksiin liity lukuun ottamatta ehkä Rosvo-Roopen historiallisia edeltäjiä vitaliaaniveljiä, keskiajan Itämeren ja Pohjanmeren merirosvoja ja kaappareita.¹⁸ Historian ironiaa on, että vankilarangaistuksen läpimurto 1800-luvun alussa loi kasvualustan järjestäytyneelle rikollisuudelle. Alkuaan ilmeisesti juuri vankilassa luotiin ne verkostot, jotka 1820-luvulla sitoivat yhteen murhiin ja raiskauksiin syyllistyneen ryövärijoukon jäsenet – lähes kaksi vuosisataa myöhemmin joukon toimintaa voidaan sitten hahmotella verkostoanalyysin keinoin.¹⁹

Väkivallan yleistä synty- ja kasvuprosessia joutuu Toivo Nygårdkin pohtimaan kertoessaan Alajärvellä 1888 tapahtuneen tapon tarinan. Kun toisena osapuolena oli romani, kertomus on myös ”erilaisten” historiaa, jossa on kyse kulkijoiden suhteesta paikallaan asuvaan valtaväestöön.²⁰ Vaikka

15. Aiheesta enemmän: Kimmo Katajala (1995), 'Historian ja antropologian välimaastossa. Historian näkökulma', teoksessa Kimmo Katajala (toim.), *Manaajista maalaisaateliiin. Tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen välimaastossa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; Matti Peltonen (1992), *Matala katse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*, Helsinki: Hanki & Jää, 26–31.

16. Kirsi Vainio-Korhonen (1998), *Käsin tehty – Miehelle ammatti, naiselle ansioiden lähde. Käsityötuotannon rakenteet ja strategiat esiteollisessa Turussa Ruotsin ajan lopulla*, Historiallisia Tutkimuksia 200, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 14.

17. E. P. Thomsonin mukaan lasten tehdastyötä on 1700-luvulta alkaen puolustettu aina samoin perustein. E. P. Thompson (1980) *The Making of the English Working Class*, Harmondsworth: Penguin Books, 377; Marjatta Rahikainen (2001) 'Historical and present-day child labour: is there a gap or a bridge between them?', *Continuity and Change*, 16:1, 137–156; Marjatta Rahikainen (2002) 'Compulsory Child Labour: Parish Paupers as Indentured Servants in Finland, c. 1810–1920', *Rural History*, 13:2, 163–178.

18. Tapio Salminen (1996) 'Jumalan ystävät ja koko maailman viholliset'. Merirosvous, kaapparitoiminta ja vitaliaanit keskiajan Itämerellä', teoksessa Jarmo Peltonen & Pirjo Markkola (toim.) *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*, Tampere: Vastapaino, 181–204.

19. Heidi Ahlström (2002), 'Ryövärijoukko 1800-luvun alkupuolen Varsinais-Suomessa', teoksessa Terhi Kivistö (toim.), *Arki ja läheisyys. Jublakirja Ulla Heinon täyttäessä 60 vuotta*, Turun Historiallinen Arkisto 55, Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 67–91.

20. Toivo Nygård (2001), *Erään tapon tarina. Romanien ja talonväen yhteenotto Alajärvellä 1888*, Jyväskylä: Atena Kustannus, 8, 142–146; Toivo Nygård

tapahtumasta ei ole kuin alun toistasataa vuotta, Nygårdilla ei ole toisen osapuolen, romanien, versiota tapahtumista, joten hän on tutkijana samassa tilanteessa kuin Antti Ruotsala 1200-luvun mongolien suhteen.

”Vallankumous saapui Huittisiin helmi-kuun 4. päivänä [1918]”, kun Porista tullut punakaartilaisryhmä teki paikkakunnalla ”sodan ensimmäiset murhat”, eivätkä murhat jääneet siihen. ”Valkoiset saapuivat Lauttakylään lauantai-iltana 20. päivänä huhtikuuta. Viikonvaihteessa teloitettiin ensimmäiset kapinoitsijat”, ja heitä seurasivat pian monet muut.²¹ Risto Alapuron kuvauksessa mm. näistä surmanteoista syntyi moderni poliittinen Suomi – voiko niitä siis olenkaan edes rinnastaa rosvojoukon tai mustalaisen surmantekoihin? Vastaus riippuu siitä, kenen suunnasta surmia katsomme: henkensä heittäneiden, heidän läheistensä, muiden asianosaisten vai jälkipolven?

Toisen sosiaalishistoriallisen kertomuksen otsake on ilman muuta *Arki*. Siitä näyttäisi tulleen uuden sosiaalishistorian pieni ’suuri kertomus’. Siksi on syytä pysähtyä kysymään Kari Teräksen tavoin, tarkoittaako arjen ajankohtaistuminen liikkeen loppua. ”Arkipäivän historian erilaisten suuntausten ohjelmallisena tavoitteena oli historiantutkimuksen demokratisointi”, kuten Teräs toteaa, mutta liike ja politiikka uhkaavat kadota arjen kuvaukseen. Teollistuvan yhteiskunnan työpaikoilla arkipäivän politiikka ”oli useimmiten näkymätöntä ja matalaa”, sen sijaan ammattiyhdistysliikkeen liike pyrki erottumaan arjesta ja ”muokkaamaan epämuodolliset sosiaaliset verkostot omiksi valtaresursseikseen”. Toisaalta arkisen työn rutiineissa ”hiljaisesti” työntekijöiltä toiselle siirtyvä kokemustieto oli työntekijäpuolen valtti.²² Antero Heikkisen kuhmolais-trilogiassa sama arjen sitkeys piirtyy vielä vahvempana. Vaikka arkea jouduttiin joskus vetämään eteenpäin kuin kivirekeä, viime kädessä juuri pakko selvittää arjen rutiineista auttoi selviämään myös kriiseistä. Ja niin elämä jatkui ja syntyi sukupolvien ketju.²³

Arjen kertomuksen päähenkilöt taistelivat elättääkseen itsensä ja perheensä tai jättääkseen lapsilleen perinnöksi muutakin

kuin tyhjtä kädet, onnekkaammat taistelevat hankkiakseen valtaa, omaisuutta ja elämän mukavuuksia. Näihin jälkimmäisiin kuuluivat esimerkiksi keskiajan Turun porvarit, erityisesti raatiin asti nousseet vauraat kauppiat. Silti liiketoimintaan epävarmoissa oloissa liittyi aina iso riski.²⁴ Myös kruunun rautaruukkien patriarkaalisisissa yhteisöissä elettiin ammattimiesten perheissä vakaata ja turvallista arkea niin kauan kuin miehen työkyky säilyi, mutta ammattimiesten leskiä saattoi odottaa katkera tie ”pruukinrouvasta” keppikerjäläiseksi.²⁵ Maaseudulla vakaata arkea elivät talolliset, isäntäväki. Palkolliset puolestaan yrittivät pysyä leivänsyrjässä kiinni ja välttää joutumasta sotaväkeen tai kerjuulle. Heille arkielämän vakiintumista lupasivat mäkitupa ja perhe.²⁶ Turvattomin arki oli vanhuuttaan ja sairautaan työkykynsä menettäneellä tilittomalla

(1998), *Erialaisten historiaa. Marginaaliryhmät Suomessa 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa*, Jyväskylä: Atena Kustannus.

21. Risto Alapuro (1994), *Suomen synty paikallisenä ilmiönä 1890–1933*, Helsinki: Hanki ja Jää, 190, 197, 203.

22. ”Jos arki ajankohtaistuu ja liike kiihtyy jälkiteollisessa yhteiskunnassa, niin mikä oli niiden asema ja suhde teollistuvassa yhteiskunnassa: ...?” Kari Teräs (2001), *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän subteisiin 1880–1920*, Bibliotheca Historica 66, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 10, 367–369.

23. Antero Heikkinen (1988), *Kirveskansan elämää. Ihmiskohtaloita Kubmon erämaissa 1800-luvun alkupuolella*, Porvoo: WSOY; Antero Heikkinen (1997), *Kirveskansan murros. Elämää Kubmossa koettelemusten vuosina 1830-luvulla*, Helsinki: Yliopistopaino; Antero Heikkinen (2000), *Kirveskansa ja kansakunta. Elämän rakennusta Kubmossa 1800-luvun jälkipuolella*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

24. Mika Kallioinen (2000) *Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvartiyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*, Bibliotheca Historica 59, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

25. Kustaa H. J. Vilkkunen (1996), *Arkielämää patriarkaalisisissa työmiestyönteissä. Rautaruukkilaiset suurvalta-ajan Suomessa*, Historiallisia Tutkimuksia 196, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 73–77.

26. Toivo Nygård (1989) *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja subteet isäntäväkeen*, Historiallisia tutkimuksia 150, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Matti Pelttonen (1992), *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*, Historiallisia Tutkimuksia 164, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Jorma Wilmi (1991) *Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella*, *Studia Historica Jyväskyläensia* 43, Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

väellä, kuten köyhän kansan yksinäisillä ja vaivaisilla leskillä.²⁷ Vain lasten ja herrasväen arjen kertomukseen mahtuu myös leikkejä ja muuta ajanvietettä.²⁸

Arjen historian tutkimuksen keskiössä on jo pitkään ollut perhe ja ruokakunta tai, kuten aikalaiset sanoivat, huonekunta²⁹ (joka monissa yhteyksissä olisi parempi kuin 1900-luvun uudissana kotitalous). Juuri perhehistorian osalta Suomessa tehty tutkimus näyttää kiinnittyneen erityisen tiiviisti kansainväliseen tutkimukseen ja teoriamuodostukseen. Pitkään käyty kiistely lapsuuden historiasta saa keskiajan tutkijan etsimään pyhimyskertomuksista kuvauksia lasten leikeistä ja vanhempien ja lasten välisestä kiintymyksestä.³⁰ Kansainvälinen keskustelu patriarkaalisesta järjestelmästä tai läntisestä ja itäisestä perhemallista näkyy talonpoikaisen Suomen perheen ja huonekunnan tutkimuksessa.³¹ Vastaavasti teollistuvan

Suomen työläis- tai säätyläisperheen historian tutkimuskysymyksissä näkyy kansainvälinen keskustelu porvarillisesta perheideaalista ja työläisperheiden selviytymisstrategioista.³²

Kolmas kertomus, *Nälkä ja työn puute*, näyttäisi syntyneen suoraan 1990-luvun lamasta, mutta 1830- ja 1860-luvun nälkäkriisien mikrohistoriaa tutkittiin jo ennen lamaa. Suurten nälkävuosien kuolleisuutta pahensi tuon ajan työllistämispolitiikka: hätäaputyömaat ja -talot. Käsitöiden teettäminen hädänalaisilla kotona oli taloudellisesti epäonnistunut ratkaisu, sillä valmiille tuotteille ei tahdottu löytää ostajia mistään, mutta ainakin nälkiintyneet avunsaajat välttyivät vaeltamasta työn perässä hätäaputöihin ja niissä väijyvään tautikuolemaan. Paras apu olivat kunnalliset ruokailupaikat, velliinjakoasemat.³³ Eivät ehkä arvanneet nälkävuosien tutkijat 1990-luvun alussa, että leipäjonoja nähtäisiin Suomessa pian uudestaan.

Perti Haapala on tarkoituksellisesti rinnastanut 1990-luvun taloudellisen laman ja vuosien 1917 ja 1918 ahdingon. Kumpanakin ajankohtana työttömyys oli poliittinen kysymys. Vuonna 1917 työttömiä oli poikkeuksellisen paljon, mutta ”eduskunnan

27. Tarja Räisänen (2000) 'Leskenelämää Valkealassa 1800-luvun puolivälissä', teoksessa Riitta Oitinen & Marjatta Rahikainen (toim.), *Keulakuvia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 135–146.

28. Leikeistä ja ajanvietteistä enemmän: Bo Lönnqvist (1992) *Ting, rum och barn. Historisk-antropologiska studier i kulturella gränser och gränsöverskridande*, Etnologisk Arkiv 38, Helsingfors: Finska Fornminnesförening; Anna-Maria Åström (1993), 'Sockenboarne'. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*, Folklivsstudier XIX, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 177–223.

29. Christfrid Gananderin *Nytt Finskt Lexicon* [1787] esittää ruotsin *hushåll* ja latinan *familia* -sanojen suomenkieliseksi vastineeksi 'huonekkunda'. Vrt. myös *hustavan* - huoneentaulu.

30. Christian Krötzel (1991) 'Förhållandet mellan barn och föräldrar: från helvete till paradis?', teoksessa Panu Pulma (red.), *Den problematiska familjen*, Historiallinen Arkisto 97, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 125–132; Christian Krötzel (1994), *Mirakel und Alltag. Formen des Verhaltens im skandinavischen Mittelalter*, Studia Historica 46, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 264–275.

31. Beatrice Moring (1994) *Skärgårdsbor. Hushåll, familj och demografi i finländsk kustbygd på 1600-, 1700- och 1800-talen, Bidrag til kännedom av Finlands natur och folk 145*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten; Petri Karonen (2002) 'Johdanto: moninainen patriarkalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat', teoksessa Piia Einonen & Petri Karonen (toim.) *Arjen valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450–1860)*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura; Kirsi Sirén (1999) *Suuresta suvista pieneen perheeseen. Itäsuomalainen per-*

be 1700-luvulla, *Bibliotheca Fennica* 38, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Elina Waris (1999), *Yksissä leivissä. Ruokolahtelainen perhelaitos ja yhteisöllinen toiminta 1750–1850*, *Bibliotheca Fennica* 48, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

32. Kai Häggman (1994) *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneisön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*, *Historiallisia Tutkimuksia* 179, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Pirjo Markkola (1994) *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*, *Historiallisia Tutkimuksia* 187, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

33. Antti Häkkinen (1991), "'Pernaan Lapuan tie tehtiin jauhonaaloolla nälkävuosina" – Hätäaputyöt: epäonnistuiko valtiovalta?', teoksessa Antti Häkkinen & Vappu Ikonen & Kari Pitkänen & Hannu Soikkanen, *Kun balla nälän tuskan toi. Miten suomalaiset kokivat 1860-luvun nälkävuodet*, Helsinki-Porvoo: WSOY, 129–157; Kaisa Kauranen (1999), *Rabvas, kauppa-uone, esivalta. Katovuodet pohjoisessa Suomessa 1830-luvulla*, *Historiallisia Tutkimuksia* 204, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Kari Pitkänen (1993), *Deprivation and Disease. Mortality during the Great Finnish Famine of the 1860s*, Publications of the Finnish Demographic Society 14; Helsinki: Suomen Väestötieteellinen Yhdistys.

myöntämät rahat hätäaputöihin jäivät pääosin käyttämättä”. Vastuu työttömien työllistamisestä jäi kunnille.³⁴ Pulavuosina 1930-luvun alkupuolella valtion ja kunnan järjestämien varatöiden (hätäaputöiden) alhainen palkkataso veti palkkoja alas myös vapailta työmarkkinoilla. Viimeisenä keinonaan tuhannet työttömät turvautuivat vanhaan ja koeteltuun keinoon, menivät rajan yli Venäjän puolelle – mutta Neuvosto-Venäjä osoittautuikin ansaksi.³⁵ ”Lapiolinjana” sittemmin tunnettu teiden rakentaminen työttömyystöinä päättyi vasta 1960-luvulla, kun Maailmanpankki kieltäytyi myöntämästä lainaa niin tehottomaan tienrakentamiseen.³⁶

Neljännän ja samalla nuorimman sosiaalhistorian kertomuksen otsake voisi olla joko *Nauru*, *Viina* tai *Rillumarei*. Sen päähenkilöt ryyppäsivät, pelasivat korttia, pilkkasivat esivaltaa ja tekivät monenlaista syntiä pahemmin katumatta. Keskiajan kiertävät viihdyttäjät olivat tanssijoita, irvailijoita, muusikoita, pelimanneja, trubadureja ja virkaheittoja pappeja, jotka väsäsivät pilkkarunoja. Kaikki he olivat kirkolle vastenmielisiä mm. siksi, että he kilpailivat jumalanpalveluksen kanssa rahvaan vapaa-ajan käytöstä.³⁷ Antti Häkkisen väitöskirjan prostituoituidut olivat osa huvittelukulttuuria, vaikka heille itselleen kyse oli elinkeinosta. Silti myös prostituoitujen kannalta ”bordellikulttuuriin liittyi ylellisyyttä, jota oli vaikea vastustaa”.³⁸ Entä sitten viina? ”Suomessa hilpeä perusvire alkoholista kirjoitettaessa on edustanut harhaoppia”, ja juuri siksi Ari Turusen *Humalan hengessä* on hilpeä perusvire. Matti Peltonen on puolestaan valinnut keinokseen ironian: tekstin kertoessa viranomaisten ja valistajien tarmokkaista yrityksistä nujertaa juoppouden synty kuvat kertovat viinan, viinin ja punssin iloisista. ”Suomalaiselta viinapäältä” vetäistään matto alta kertomalla, miksi ja milloin käsisy synnytettiin.³⁹

Aikoinaan ”erilaiset kulttuurieliitit hegemoniapyrkimyksineen” leimasivat Reino Helismaan ja Toivo Kärjen hengentuotteen rillumarein töräksi. 1990-luvulla Sakari Heikkinen kirjoitti rillumareista: ”Se edusti vapaamielisempää, väljempää suhtautumista maailmanmenoon, kuin sääty-yhteiskunnan

hengessä kulttuurisia hierarkioita rakennelleet ja valvoneet piirit.”⁴⁰ Niin muuttuu maailma.

Ennenkuin muistokin katoaa

Historiantutkijoita näyttää ajavan nykyään vähän samanlainen huoli kuin niitä 1800-luvun folkloristeja, jotka alkoivat tallentaa katoavaa kansanperinnettä. Kun maailmasta koko ajan häviää tietoja, taitoja, ajatuksia, kokemuksia, kokonaisiasa kulttuureja, niin voimme edes yrittää pelastaa niiden muiston. Vai toimivatko historiantutkijat pikemminkin kuin työväen muistitiedon kerääjät, jotka halusivat tallentaa jälkipolville häviäjien kokemukset vuodesta 1918? Silti emme

34. Saatesanoissaan Haapala ilmoittaa: ”Tässä kirjassa sekoitetaan nykypäivän teemat ja historia aivan tarkoituksella.” Haapalan mukaan vuoden 1918 kapinan edellä työttömyyden vaivaamaa tilatonta maatyöväkeä (”liikaväestöä”) oli vähemmän kuin työttömiä Suomessa vuonna 1994. Haapala (1995), 11, 198–199.

35. Matti Hannikainen (2002), ”Työehtosopimuksista palkanalennusautomaattiin. Rakennustyöntekijöiden palkat Helsingissä 1930-luvun laman aikana”, teoksessa Helena Blomberg & Matti Hannikainen & Pauli Ketunen (toim.), *Lamakirja. Näkökulmia 1990-luvun talouskriisiin ja sen historiallisiin konteksteihin*, Turku: Kirja-Aurora, 92–96; Tapio Hämynen (1993), *Liikkeellä leivän tähden. Raja-Karjalan väestö ja sen toimeentulo 1880–1940*, Historiallisia Tutkimuksia 170, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; Raimo Parikka (1994), ’1930-luvun lama ja työttömän selviytyminen’, teoksessa Raimo Parikka (toim.), *Työ ja työttömyys*, Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 208–278.

36. Marko Nenonen (1994), ’Lapiolinjalla: Työttömyystyöt ja poliittinen järjestelmä Suomessa 1948–1971’, teoksessa Raimo Parikka (toim.), *Työ ja työttömyys*, Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, 176–207.

37. Jussi Hanska (1996) ’Vaarallista viihdettä. Kirkko ja viihdyttäjät keskiajalla’, teoksessa Jarmo Peltola & Pirjo Markkola (toim.) *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*, Tampere: Vastapaino, 23–46.

38. Antti Häkkinen (1995) *Rabasta – vaan ei rakkaudesta. Prostitutio Helsingissä 1867–1939*, Helsinki: Otava, 229.

39. Matti Peltonen (1997) *Kerta kiellon päälle. Suomalainen kieltolaki mentaliteetti. Vuoden 1733 juoppumusasetuksesta kieltolain kumoamiseen 1932*, Helsinki: Hanki ja Jää, 63–81; Ari Turunen (1999) *Humalan henki eli juomatapojen tarina*, Jyväskylä: Atena kustannus.

40. Sakari Heikkinen (1996) ’Kulttuuri, kansa ja rillumarei’, teoksessa Matti Peltonen (toim.), *Rillumarei ja valistus. Kulttuurikabakoita 1950-luvun Suomessa*, Historiallinen Arkisto 108, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 328.

voi tietää, säilyykö punakapinan häviäjien vastakulttuuri⁴¹ muistelujen avulla sukupolvien päähän.

Kati Katajisto kertoo Vale-Jaakon tarinan: Vuosia suuren pohjan sodan jälkeen Joupilan taloon Pohjanmaalla ilmestyi Venäjältä sotavankeudesta palannut mies, joka väitti olevansa talon isännän ja emännän isonvihan aikana kadonnut poika. Vale-Jaakko itse ”ei ollut oman aikansa tyypillisin edustaja”, mutta ”yllytti katsomaan, mikä hänen tarinassaan on todella poikkeuksellista ja mikä ei”.⁴² Näin Katajisto torjuu jo etukäteen sen mikrohistoriallisiin tutkimuksiin usein kohdistetun kritiikin, että tutkimuskohteet ovat ehkä poikkeuksellisia eivätkä siis edustavia tai tyypillisiä.⁴³ Minusta näyttää kuitenkin siltä, että edustavuutta ja tyypillisyyttä vaaditaan vain silloin, kun tutkimuksen päähenkilö kuuluu ns. tavalliseen kansaan. Vai tivataanko esimerkiksi suurmiesten tai -naisten elämäkertojen kirjoittajilta, kuinka tyypillinen eliitin edustaja hänen tutkimuskohteensa oli?

Katajisto näkee Vale-Jaakon ja muiden vastaavien huijareiden menestyksen takana koko tuolle aikakaudelle ominaisen ajattelutavan, mentaliteetin: ”Jotta yhteiskunnan toiminta olisi voinut jatkua, tarvittiin tietyille paikoille ihmisiä, ei välttämättä niinkään yksilöinä, vaan tietyn tehtävän suorittajina”.⁴⁴ Mutta eihän meitäkään tarvita työmarkkinoilla kuin tietyn tehtävän suorittajina. Entä onko kukaan meistä 2300-luvun historiantutkijan aineistossa yksilö? Luultavammin mekin olemme silloin vain historiallisten aineistojen nimetöntä massaa, samaan tapaan kuin talonpoikaisen yhteiskunnan ’tavallisen kansan’ edustajat nyt. Silti olemme oman elämämme ja läheistemme kannalta yksilöitä – kuten ehkä myös Vale-Jaakko aikalaisineen oli.

Yrjö Kaukianen kertoo oululaisen purjelaivan Toivon kapteenien, miehistön ja *Toivon laulun* tarinan. Jari Lybeck kertoo rauhalaisten merimiesten kokemusten kautta purjelaivojen kapteenien harjoittamasta rautaisesta kurista (”nyrkki on lyhennetty merilaki”). Purjelaivat ovat ajat sitten lahonneet eikä ”menneestä merellisestä maailmasta” ole muutenkaan jäljellä ”juuri muuta kuin

kaa paperia”. Koska muuta ei enää ole, noihin papereihin tehdyt merkinnät ”ovat nyt ainutlaatuisia ja korvaamattomia”.⁴⁵ Ilman niitä miehistä ja laivoista ei jäisi edes muistoa.

Naisten historiasta kiinnostuneet ”ovat penkoneet mitä sekalaisimpia henkilökohtaisia dokumentteja (päiväkirjat, kirjeet, hatarat muistiinpanot, elämäkerrat, kuvat, käsinkirjoitetut kertomukset, muistitieto, koruompelut yms.) tavoittaakseen syrjään tai piiloon jääneitä asioita”, Riitta Oittinen kirjoittaa.⁴⁶ Kun naisten toimintaa, myös elannon hankintaa, yleensä luonnehti yksityisyys, pienimuotoisuus, epävirallisuus, satunnaisuus, joutuu tutkija käyttämään koko historiallisen mielikuvituksensa tavoittaakseen menneisyyden naisten maailman. Monia johtolankoja seuraamalla voi lopulta rakentaa kuvan naisista itsensä ja läheistensä elättäjänä, esimerkiksi postineiti Rosa Forsténin sisukkaasta taistelusta oman ja naimattomien sisartensa toimeentulon turvaamiseksi, tai mamselli Falkin menestyksestä ravintoloitsijana.⁴⁷

41. Ulla-Maija Peltonen (1996), *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

42. Kati Katajisto (2000), *Vale-Jaakko. Suomalainen butjaritarina 1700-luvulta*, Helsinki: Edita, 210.

43. Natalie Zemon Davis (1996) 'Sosiaalishistorian haasteet' [alk. 'The Shapes of Social History', 1990], teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.) *Matkoja moderniin. Läbikuvia suomalaisten elämästä*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 14; Matti Peltonen (1999) *Mikrohistoriasta*, Helsinki: Gaudeamus & Hanki ja jää, esim. 132–133.

44. Katajisto (2000) 204.

45. Yrjö Kaukianen (1998) *Laiva Toivo, Oulu*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 288; Jari Lybeck (2000) "Nyrkki on lyhennetty merilaki". Hierarkia, kuri ja karkaaminen purjelaivoilla 1800-luvun jälkipuoliskolla", teoksessa Riitta Oittinen & Marjatta Rahikainen (toim.) *Keulakuvia ja peränpitäjiä. Vanhan ja uuden yhteiskunnan rajalla*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 39–61.

46. Riitta Oittinen (1996) 'Pistoja yli ajan ja säädyn. Ompelu kahden naisen elämässä', teoksessa Marjatta Rahikainen (toim.) *Matkoja moderniin. Läbikuvia suomalaisten elämästä*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 36.

47. Maritta Pohls (2001) 'Postineidin virat ja verkotot. Naisten tulo keskiluokkaisiin ammatteihin', teoksessa Marjatta Rahikainen & Tarja Räisänen (toim.), *Työllä ei oo kukkaan rikastunna". Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*, Helsinki: Suo-

Mitä Lappi tuo mieleesi, Maria Lähteenmäki kysyi opiskelijoilta. Porot, tunturit, saamelaiset, joku muisti myös oluen ja las-kettelurinteet. Siksi Lähteenmäki päätti kirjoittaa sota-ajan Lapista ”arkisena, ei-eksoot-tisena ympäristönä, kahden kansan rajamaana, paikkana asua ja olla”. Mutta Lapin sota oli tuhonnut paikallisen kirjallisen materiaalin, eivätkä sota-ajan kokeneet halunneet muistella sitä tai olivat halunneet suorastaan aktiivisesti unohtaa sen.⁴⁸ Niin Lähteenmäen tutkimuksesta tuli dokumentti, joka pelasti katoavia muistoja.

Voittajien historia kyllä säilyy, mutta varjoo jääneiden historia katoaa, jollei sitä vartavasten pelasteta unohdukselta. Siksi on herätettävä henkiin kuolleita papereita, joista kukaan ei ehkä ole ollut kiinnostunut kymmeneen tai satoihin vuosiin. Siksi on seurattava vähäisiäkin johtolankoja ja luettava lähteitä rivien välistä ja retoriikan takaa. Ilman historiantutkijaa kuolleet paperit pysyvät kuolleena, vasta tulkinta tekee niistä historian lähteitä.

Kenen historiaa, minkä historiaa

Historiantutkijat ovat viime vuosikymmeninä tehneet monin tavoin pesäeroa kansalliseen historiankirjoitukseen ja ”yhteiskunnallisten ongelmien” tutkimusperinteeseen. On silti selvää, että niin kauan kun ”yhteiskunnallisten ongelmien” käsite on poliittisesti käypää tavaraa, historiantutkijat eivät pääse siitä kokonaan eroon. He voivat kuitenkin laimentaa poliittisessa retoriikassa viljeltyjen käsitteiden tehoa purkamalla ne alkutekijöihinsä, kuten ’suomalaisen viina-

pään’ historiassa, tai kieltäytymällä uskosta niihin, kuten ’toisen’ ja ’marginaalien’ historiassa, tai tekemällä niistä naurettavia, kuten rillumarei-historiassa.

”Who owns history?” Natalie Zemon Davis kysyi alustuksessaan Turun yliopistossa 1997.⁴⁹ Kenen historiaa kirjoitetaan ja miten, ja kenellä ylipäänsä on oikeus kirjoittaa sitä? Niitä, jotka vaativat yksinoikeutta omaan historiaansa, on jo pitkä lista. Aika näyttää, mistä tässä kiistelystä oikeastaan on kysymys. Tässä vaiheessa olisin taipuvainen liittämään kamppailun historian hallinnasta hegemonia-asemien epäselvyyteen ja eriarvoisuuden kasvuun. Minusta näyttää siltä, että olemme menossa kohti uutta sääty-yhteiskuntaa (miten sitä sitten nimitetäänkin), siis avoimesti ja syvästi eriarvoista yhteiskuntaa. Eliitti tiivistää rivejään ja keskiluokka taistelee saavuttamistaan asemista. Rajankäyntiä sosiaaliryhmien välillä opetellaan uudelleen. Onko historiantutkijoilla sellaisessa yhteiskunnassa enää vapautta valita, kenen historiaa kirjoittaa ja miten?

malaisen Kirjallisuuden Seura, 79–99; Kirsi Vainio-Korhonen (1999), ’Mamselli Falkin tarina eli kaupunkihistorian tutkimaton sukupuoli’, teoksessa Jari Niemelä (toim.) *Ihmiset ovat kaupunki*, Turun Historiallinen Arkisto 53, Turku: Turun Historiallinen Yhdistys, 65–78.

48. Maria Lähteenmäki (1999) *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikojä. Lappilaisten sotakokemuksia 1939–1945*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 7, 220.

49. Natalie Zemon Davis (1999) ’Who owns history?’, teoksessa Anne Ollila (toim.), *Historical Perspectives on Memory*, Studia Historica 61, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura, 19–34.

MARIA LÄHTEENMÄKI

Kulttuurin ja historian tutkimuskeskus, Oulu

Alaska Higwaylta Arkangeliin

Näkökulmia pohjoisten alueiden historiaan

Pohjoisten alueiden tutkimus on viimeisen kahdenkymmenen vuoden aikana vakiinnuttanut asemansa omaksi vahvaksi tutkimusgenrekseen etenkin kanadalaisessa historiantutkimuksessa. Pohjoismaiden ja Venäjän pohjoisten alueiden tutkimuksessa ”pohjoista” problematisoiva lähestymistapa on sen sijaan yllättävän niukkaa.

■ Katsauksessani keskityn tarkastelemaan ”pohjoista” ennen muuta maantieteellisen määrittelyn kautta.¹ Se, mikä alue katsotaan kuuluvaksi pohjoiseen tai sirkumpolaariseen arktiseen alueeseen on suhteellista. Kanadassa pohjoisen etelärajana on pidetty 55–60 pohjoista leveysastetta. Venäjällä pohjoinen käsittää Kanadan tavoin hyvin laajan alueen. Siihen lasketaan kuuluvaksi 60. leveysasteen pohjoispuoliset alueet eli seutu Pietarista Kuolan niemimaalle ja Suomen itärajalta Beringin salmelle. Myös Etelä-Euroopan näkökulmasta 60. leveysaste pohjoisen rajana on vakiintunut.

Pohjoismaissa pohjoisen etelärajana on sen sijaan pidetty joko napapiiriä tai Oulun, Norrbottenin ja Nordlandin läänien eteläisiä rajoja: muutenhan Suomi kokonaisuudessaan, Norja Osloa ja Ruotsi Tukholmaa myöten tulisi mieltää ”pohjoiseksi”, mikä kuulostaa kansallisesta näkökulmasta arvioituna kohtalaisen vieraalta.

Nation of the North

R. Douglas Francis ja Donald B. Smith toteavat yksiselitteisesti teoksen *Readings in Canadian History* esipuheessa vuonna 1982, että ”pohjoinen” on tärkeä osa Kanadaa: symbolisesti se on ollut inspiraation lähde rakennettaessa mielikuvaa kanadalaisista

nimenomaan pohjoisena kansana. Fyysisesti se käsittää lähes puolet Kanadan maa-alueesta ja sen luonnonvaroista. Näistä seikoista huolimatta – tekijät huomauttavat – tutkimuksellinen intressi Kanadan pohjoiseen on ollut laimeaa. Ainoastaan niiltä osin, kun on ollut tarvetta selvittää Pohjois-Kanadan taloudellista hyödyntämistä, on se päässyt tutkimuskohteeksi.

Francisin ja Smithin toimittamassa teoksessa pohjoista avataan uusien näkökulmien kautta ”historia nyt” -periaatteella. Artikkeleissa käsitellään pohjoiseen kytkettyjä mielikuvia, pohjoisessa asuvien monien kansojen ja väestöryhmien historiaa, pohjoista intohimon kohteena ja pohjoinen vs. etelä -dikotomiaa. 1970- ja 1980-luvulla Kanadassa julkaistiin monia pohjoisia alueita koskevia perustutkimuksia. Muun muassa vuonna 1978 ilmestyivät Robert McGheen *Canadian Arctic Prehistory* ja Alan Cooken ja Clive Hollandin *The Exploration of Northern Canada, 500 to 1920*.

Traditionaalisissa esityksissä, kuten vuonna 1953 ilmestyneessä D. M. LeBourdaisin *Nation of the North* Kanadan historia alkaa vasta sitten, kun eurooppalaiset saapuvat maahan. Myös William C. Wondersin toimittamassa *Canada's Changing North* (1971) tai R. Douglas Francisin *Discovery of the North* (1986) Kanadan pohjoinen avautuu silmiemme eteen kolonialistien eli brittien ja amerikkalaisten kauppakomppanioiden, turkiskauppiaiden, tutkimusmatkailijoiden ja kullan perässä tulleiden siirtolaisten kokemusten kautta. Kolonialistinen diskurssi onkin ollut viime vuosikymmeninä yksi suosituimmista lähestymistavoista Kanadan pohjoisten alueiden tutkimuksessa.

Pohjoisen tuloa historiantutkimuksen kohteeksi aikaisempaa voimallisemmin juuri 1970-luvulla voidaan selittää yhtäältä Kanadan pohjoisten alueiden taloudellisen re-

1. Viime vuosina suosittuja tarkastelukulmia pohjoiseen ovat olleet pohjoiseen liitettyjen mielikuvien tutkiminen, pohjoisen imaginaaristen rajojen analyysi sekä pohjoisen merkityksen arvioiminen menneisyyden tutkimusmatkailijoiden silmin. Mm. Rob Shields (1991) *Places on the Margin*, New York, ja Pär Eliasson (1999) *Plantsens blick: vetenskapsakademierna och den naturliga historiska resan 1790–1840*, Umeå universitet.

surssien (so. kaasu- ja öljykenttien) merkityksen kasvulla, mutta myös kiinnostuksen heräämisellä 1800-luvulla kolonisoitujen alueiden ja alistettuja alkuperäiskansojen omaan historiaan. Käsitteet, kuten "frontier" ja "north", määriteltiin nyt pohjoisen omilla ehdoilla; rajamaa muuttui kotimaaksi, löytämisen historia muuttui valloittamisen ja valistaminen alistamisen historiaksi. Pohjoinen elämäntapa, etnisten ryhmien poikkeavat intressit, monikulttuurisuus, mentaliteetti ja identiteetti suhteessa kansallisvaltio-Kanadaan ja nationalistiseen historian tutkimuksen traditioon nousivat keskeisiksi tutkimuskohteiksi etenkin 1980-luvulla. Pohjoinen osana etelää -lähtökohta on nähtävissä muun muassa vuonna 1986 ilmestyneessä David Tarasin teoksessa *A passion of identity*. Teoksen korjatussa kolmannessa painoksessa (1996) Taras epäilee omaa 1980-luvun optimismiaan Kanadan pysymisestä yhtenäisenä: maan alueellista yhtenäisyyttä ovat höllentäneet hänen mukaansa muun muassa sosiaalisten verkostojen hyltyminen ja talouden kasvuongelmat.²

Valtaväestön ja alkuperäiskansojen suhdetta kuvaavista ja analysoivista lukuisista tutkimuksista mainittakoon eräs alan merkiteos, Robin Fisherin *Contact and conflict. Indian-European relations in British Columbia*, joka ilmestyi vuonna 1977. Esipuheessaan Fisher toteaa, ettei vastaanlaisia tutkimuksia ole ilmestynyt kuin vasta aivan viime aikoina. Fisherin lähestyminen aiheuttaa sikäli perinteisesti, ettei tutkimuksen keskiössä ole alkuperäiskansa, vaan kahden kulttuurin yhteentörmäys. Kiistelyjä kysymyksiä suhteiden analyysissä on ollut, mikä on ollut alkuperäiskansojen asema länsimaalaisten kanssa käydyssä kaupassa ja se, missä määrin valkoiset ylipäättään ovat muokanneet pohjoisia yhteisöjä. Nykytutkimuksen mukaan alkuperäiskansat eivät ole olleet niin tietämättömiä ja petettävissä kuin varhaisemmissa tutkimuksissa on annettu ymmärtää, vaan osasivat taitavasti hyödyntää asemaansa.³

Pohjoisista territorioista vastaavia väestöryhmien suhteita analysoivia tutkimuksia on ilmestynyt sittemmin useita. Niistä mainittakoon historioitsija Kenneth Coatesin työt.

Coates on muun muassa ollut toimittamassa teosta *The Modern North. People, Politics and the Rejection of Colonialism* (1989), jossa arvioidaan muun muassa pohjoisen taloudellista hyödyntämistä, etelä-johtoisten yhtiöiden vallankäyttöä pohjoisessa ja kansallisten poliitikkojen vähäistä kiinnostusta pohjoisen probleemoja kohtaan, mutta myös toista, voimistuvaa valtavirtaa eli alkuperäiskansojen omien organisaatioiden vahvistumista, pohjoisen taiteen esiintuloa sekä taloudellisen ja kulttuurisen stabiliteetin etsimistä. Toisessa teoksessaan, *Best left as Indians: Native-White Relations in the Yukon Territory 1840-1973* (1991), Coates asettaa uuden haasteen historiantutkimuksen metodille. Coates esittää, ettei alkuperäiskansojen yhteisöjä, eikä näin ollen myöskään suhteita valkoiisiin, voida tutkia yksinomaan perinteisten kirjallisten lähteiden avulla. Mikäli kuvaa perifeeristen yhteisöjen elämästä, uskonnollisuudesta tai vaikkapa suhteesta luontoon halutaan syventää, on turvauduttava etnohistorialliseen lähestymistapaan. Etnohistoriallisessa tutkimusprosessissa hyödynnetään sekä historiantutkimuksen että antropologisen tutkimuksen lähteitä, menetelmiä ja selitysmalleja kokonaisvaltaisemman kuvan rakentamiseksi tutkimuskohteesta.⁴

Kolonialismista lähtevän tutkimustradition rinnalla toinen suosittu historiantutkimuksen lajityyppi pohjoisista alueista puhuttaessa on tutkimusmatkailijoista kertovat teokset. Kapteeni James Cookin matkat 1770-luvulla aloittivat kilpapurjehduksen Kanadan arktisille rannikoille. Reitinetsinnän kultakauden päätti norjalainen Roald Amundsen löytäessään Luoteisväylän vuosina 1903–06. Toinen kartoittajien invaasio eteni maitse lukuisten jokien ja valtaviiden erämaiden läpi. Näistä valloittajista ja heidän retkistään on tehty sittemmin kymmenittäin biografeja ja matkakuvauksiin perustuvia tutkimuksia, joihin kuuluu muun muassa Leslie Neatbyin varhaiset teokset *In Quest of the Northwest Passage* (1958) ja *Conquest of the Last Frontier* (1966). Tähän tutkimustraditioon kytkeytyy myös laaja puolifiktiivisten ja popularisoitujen historia-teosten kirjo. Tunnetuimpia lienevät Yuko-

nissa syntyneen historioitsijan Pierre Bertoin "bestsellerit", kuten *The Arctic Grail* (1988), jossa esitellään tutkimusmatkailijoiden retkiä 1800-luvun alusta 1900-luvun alkuun. Näillä viihdyttävillä ja hyvin kirjoitetuilla teoksilla on ollut tärkeä merkitys Kanadan pohjoisesta luotuihin stereotyyppioihin kovien miesten ja seikkailujen maana.

Valtaväestön mielikuvat pohjoisesta ennen muuta erämaana perustuvat yksinkertaisesti siihen, että Kanadan pohjoisissa teritorioissa on asunut niin vähän väkeä. Luoteisterritorioissa oli vuonna 1961 asukkaita noin 23 000 ja vuonna 1986 noin 52 000. Vastaavat luvut Klondiken kultamaista tunnetussa Yukonin terrioriossa olivat 14 600 ja 23 500. Väestönkasvu tapahtui pääosin pohjoisen kasvukeskuksissa eli Yukonin pääkaupungissa Whitehorsessa ja Luoteisterritorioiden keskuksessa Yellowknifessa.⁵ Vuoteen 2000 tultaessa Luoteisterritorioissa asui 40 000 ja Yukonissa 33 500 asukasta. Kolmas Kanadan pohjoisiin teritorioihin kuuluva alue on inuiittien hyvin harvaanasuttama Nunavut eli "Meidän maa", joka käsittää Hudson Bayltä Jäämereen ulottuvan alueen. Territorio muodostaa peräti viidenneksen Kanadan pinta-alasta ja aluetta luonnehditaan kokonaisuudessaan erämaaksi. Asukkaita siellä oli vuonna 2000 noin 27 000.⁶

Kolmas suosittu aihepiiri Kanadan pohjoisten alueiden historiassa on 1800-luvun loppupuolen kultakuume. Kuvat kultaa etsimään vaeltavien siirtolaisten täyttämistä Cariboo Roadista ja Chilkoot Passista ovat tuttuja kaikille aiheesta kiinnostuneille. Kultaryntäyksen takia Yukonin territorion asema on aivan erityinen pohjois-amerikkalaisessa historiallisessa tietoisuudessa. Klondiken kultakuume on harvoja tapahtumia Kanadan historiassa, joka tunnetaan kaikkialla maailmassa. Myös toisen maailmansodan aikana rakennetulla Alaska Highwaylla on tunnettavuutta "etelässä": siihen symboloituu amerikkalaisten ja kanadalaisien jännitteisten suhteiden historia.⁷

Useissa kultaryntäystä käsittelevissä teoksissa on nähtävissä Jack Londonin romaanien peruslataus: kertomus rikastumisen toivossa kaukaa kotoaan vaeltavien siirtolais-

ten ankarasta työstä ja pettymyksistä, harvojen onnesta, kultakylien noususta ja lopuksi autoitumisesta. Tuoreempaa näkökulmaa kultaryntäystutkimukseen antavat pohjoisen elämää gender-näkökulmasta valottavat tutkimukset. Niistä mainittakoon Charlene Porsildin tutkimus *Gamblers and Dreamers. Women, Men and Community in the Klondike* (1998). Se kertoo tavallisten dawsonilaisten arkielämästä ja kaupungin sisäisestä tarkasta hierarkiasta. Keskeisiä käsitteitä hierarkian ymmärtämisessä ovat "insiders" ja "outsiders", me ja muut. Naisten paikkaa kultayhteisössä kuvaa myös Frances Backhousen *Women of the Klondike* (1995).

Pohjoiskalotin koko kuva

Pohjoismaissa tehty pohjoisten alueiden tutkimus on ollut pääsääntöisesti aina näihin päiviin saakka vahvasti kansallisvaltioihin rajoitunutta. Norjalaiset ovat tutkineet Pohjois-Norjaa, ruotsalaiset Norrbottenia, suomalaiset Suomen Lappia ja venäläiset Kuolan niemimaata. Kansallisesti suuntautuneessa historiankirjoituksessa alkoi kuitenkin tapahtua repeytymiä 1960-luvulla. Eräs osoitus ajattelutavan muutoksesta oli "Pohjoiskalotti" -käsitteen keksiminen ja markkinoiminen. Ensimmäisen kerran käsitettä lienee käytetty jo vuonna 1940 Ruotsin valtiopäivillä, mutta virallisesti se hyväksyttiin käyttöön vuonna 1957 Pohjoismaisessa neuvostossa. Poliittisella tasolla nähtiin, että pohjoisilla lääneillä oli yhteisiä intressejä ajettavanaan niin työmarkkinoiden, liikennejärjestelyjen, kulttuurin kuin etnisten vähemmistöjenkin aseman kohentamisessa.⁸

2. David Taras ja Beverly Rasporich (toim.) (1997) *A Passion of Identity. An Introduction to Canadian Studies*, Toronto: ITP Nelson, 1–2.

3. Keskustelu historioitsija John Lutzin kanssa Victorian yliopistossa 15.7.2002.

4. Kenneth Coates (1991) *Best left as Indians: Native-White Relations in the Yukon Territory 1840–1973*. Toronto, xx–xxii.

5. Kenneth Coates – Judith Powell (1989) *The Modern North. People, Politics and the Rejection of Colonialism*, Toronto, 1–3.

6. Roy Geoffrey (2000) *North Canada*, Chalfont St Peter: Bradt Publications, 156, 192, 214.

7. Ks. Coates (1991) xv.

8. Jaana Juvonen, pro gradu -työn käsikirjoitus 2003.

Historiantutkimuksen piirissä vertailevaa tutkimusta koko Pohjoiskalotin alueelta ovat olleet avaamassa siirtolaisuus- ja lestadiolaisuustutkimukset sekä sittemmin saamelaiden historiaa ja kaupankäynnin historiaa käsittävät teokset. Eräs osoitus Pohjoiskalotti-alueen nousemisesta tarkastelunäkökulmaksi on norjalaisen Björn Aarsethin kokoama *Ottar*-lehden teemanumero ”Fra Nordkalottens historie” (1975), jossa tarkastellaan pohjoisen alueen asutusta, kauppaa ja rajapolitiikkaa yli valtakunnan rajojen. Valtaosa aikakauden tutkimuksista on kuitenkin ollut vain rajallisesti Pohjoiskalottia koskevia: pääosin ne käsittelevät kahden maan välejä. Väestön liikkeitä kartoittavista tutkimuksista muun muassa ruotsalaisen Nils Slungan teos *Staten och den finskspråkliga befolkningen i Norrbotten* ilmestyi vuonna 1965. Samuli Onnelan artikkeli *Muurmannin rannan luterilaiset v. 1887–1888* vuonna 1973 ja norjalaisen Einar Niemien väitöskirja *Oppbrudd og tilpassing. Den finske flyttingen til Norge 1845–1884* vuonna 1977. Rovaniemellä kesäkuussa 1980 pidetyn kveeniseminaarin aineiston *Suomalaiset Jäämeren rannalla* toimitti kirjaksi Maija-Liisa Kalhama vuonna 1982 ja Jouko Vahtolan väitöskirja *Tornionjoki- ja Kemijokilaakson asutuksen synty* ilmestyi vuonna 1980. Kaikissa näissä tutkimuksissa liikutetaan kahden valtion välillä. Heikoin lenkki näissä vertailevissa tutkimuksissa on ollut Kuolan niemimaalle. Osittain tähän on vaikuttanut kylmän sodan jännite sekä kielij- ja lähdeongelmat.

Lestadiolaisuustutkimuksissa näkökulma on ollut hieman avarampi. 1840-luvulta vaikuttanut lestadiolaisuushan on ollut leimallisesti Pohjoiskalotti-liikettä. Kokonaiskuvan saaminen liikkeen levinneisyydestä ja eri suunnista onkin tehtyjen lukuisten tutkimusten perusteella helppo hahmottaa. Niissä Pohjois-Ruotsin ja Pohjois-Norjan lestadiolaisuutta on verrattu luontevasti Suomen Lapin tilanteeseen. Alan varhaisempia perusteoksia ovat Martti Miettusen väitöskirja *Lestadiolainen herätysliike* (1942), norjalaisen Dagmar Sivertsenin kattava tutkimus *Laestadianismen i Norge* (1955) ja O. Brännströmin *Den laestadianska själa-*

vårdstradition i Sverige under 1800-talet (1962).

Barentsin alueen historiahankkeet etenkin 1990-luvulla ovat avanneet myös Kuolan niemimaata yhteispohjoismaisille tutkijaverkostoille ja täydentäneet Pohjoiskalottista rakentuvaa kuvaa. Tosin niissäkin on nähtävissä vahva kaksinaisuus. Barentsin alueella yhteistyötä on ollut ennen muuta norjalaisten ja venäläisten kesken. Muun muassa pomarien eli venäläisten kauppiaiden ja pohjoisnorjalaisten kauppaa käsitteleviä tutkimuksia on ilmestynyt Norjassa useita. Muun muassa Tromssan Museo julkaisi Acta Borealia -vuosikirjassaan teemanumeron pomarikaupasta vuonna 1968 ja laaja artikkelikokoelma *Nord-Norge og Nord-Russland gjennom tusen år* ilmestyi vuonna 1992. Kaupankäynnin historiassa on löydettävissä myös kokonaisvaltaisempia esityksiä. Niistä esimerkkinä olkoon norjalaisen Lars Ivar Hansenin artikkeli *Handel på Nordkalotten Ca. 1550-Ca. 1750* (1987).⁹

Yhteistyötä ovat siivittäneet Pohjoiskalotin historiaa käsittelevät tutkijasymposiumit, joita on pidetty 1970-luvulta lähtien. Sittemmin muun muassa Euroopan Unionin harjoittama tutkimuspolitiikka 1980–90-luvulla on johtanut siihen, että yhteistyö historioitsijoiden kesken myös Pohjoiskalotin alueella on lisääntynyt. Rahoittajahan edellyttää vähintään kolmen eri valtion mukanaoloa rahoittamisessa hankkeissa. Myös Suomen Akatemia on rahoittamassa pohjoisten alueiden tutkimusta, 2000-luvun alussa muun muassa pohjoissuomalaisten muutttoa Ruotsiin käsittelevää hanketta ja Pohjoiskalotin rajanvetojen ja vuorovaikutussuhteiden historiaa kartoittavaa projektia.¹⁰ Mutta kaiken kaikkiaan voidaan kuitenkin sanoa, että sellaista kokonaisvaltaista tutkimusotetta ja ”pohjoisen alueen” käsittämistä tutkimuskohteena sinänsä, kuten Kanadassa, on Pohjoismaissa niukasti.

Osittain tätä ongelmaa voisi poistaa katseen kääntäminen aluetietoisuuden ja -identiteetin analyysiin ja maantieteilijöiden käyttämän regionalismi-käsitteen hyödyntämiseen myös historiantutkimuksessa. Maantieteelliset aluetypitykset voidaan karkeasti jakaa kahteen ryhmään: kansallisiin alueisiin,

joihin kuuluvat sekä historialliset (ns. *identity regions*) että hallinnolliset alueet (ns. *functional regions*) ja ylikansallisiin alueisiin, jotka jakaantuvat niin ikään historiallisiin ja funktionaalisiin alueisiin.¹¹ Nimenomaan ylikansallisten alueiden historiallisten juurien ja toimintaverkoston avaaminen luo kuvaa Pohjoiskalotista yhtenä toimintayksikkönä.

Tämä ei tarkoita sitä, että Pohjoiskalotin tutkimuksessa pitäisi keskittyä varhaisiin historiallisiin aikaperiodeihin, vaan painopisteen siirtämistä pois kansallisvaltioiden rajojen tirkistysaukoista sosiaalisiin ja muihin toiminnallisiin verkostoihin ja ilmiöihin, jotka ovat olleet läsnä rajoista huolimatta. Suhteutettuna näin saatua tietoa muihin, Kanadan ja Venäjän pohjoisiin alueisiin, voidaan arvioida myös Pohjoiskalotin erityispiirteitä ja yhtäläisyyksiä ”Euroopan pohjoisena”.

Pohjoisten yhteisöjen tutkimisen haasteista

Pohjoisten alueiden väestö koostuu ja on koostunut kymmenistä eri etnisistä ryhmistä ja kulttuureista, mikä asettaa arktisten alueiden historiaa tutkiville omia haasteita. Jos tarkastellaan vertailevasta näkökulmasta Kanadan ja Euroopan pohjoisosissa asuvaa väestöä, on Pohjoiskalotti tiheään asuttua seutua: vuonna 2000 Kanadan kolmessa pohjoisessa territoriossa asui vain runsaat 100 000 asukasta. Samaan aikaan yksistään Norjan kahdessa pohjoisimmassa läänissä Finnmarkenissa ja Tromssassa asukkaita oli noin 220 000. Golf-virran ansiosta ilmasto-olot ja kasvillisuus sekä maisemat ovat alueilla myös hyvin erilaiset, vaikka kummassakin tapauksessa eletään napapiirin pohjoispuolella.

Myös väestöryhmien etninen koostumus poikkeaa monessa suhteessa. Yksistään Pohjoiskalotin alueella kansallisuusryhmiä on lukuisia. Muun muassa Ruotsin Norbotenin läänin väestö on vanhastaan jakaantunut kolmeen ryhmään, Torniojokivarressa asuviin suomalaisiin, tunturialueilla asuviin saamelaisiin ja rannikkoseudulla asuviin ruotsalaisiin. 1800-luvulla Suomen Lapissa pääryhmiä oli kaksi, minkä lisäksi Tornios-

sa oli pieni venäläinen yhteisönsä, Pohjois-Norjassa pääväestöryhmiä oli niin ikään kolme, samoin kuin Kuolan niemimaalla. Tutkimuksen edetessä nämä jaottelut osoittautuvat useimmiten kuitenkin liian ylimalkaiseksi. Yksinomaan saamelaiset jakaantuvat ainakin kolmeen pääryhmään: tunturi-, metsä- ja kalastajasaamelaisiin. Kuolassa saamelaisryhmiä oli 1800-luvun puolivälissä ainakin viisi. Eikä valtaväestöäkään voida aina käsittää yhdeksi homogeeniseksi ryhmäkseen: esimerkiksi Suomen Keski-Lapin väestöstä suuri osa oli sekäväestöä.

Paitsi väestön heterogeenisuus, heidän elinkeinonsa moninaisuus ja kulttuuriset erityispiirteet monine kielineen, tutkijan on tiedostettava se raaka tosiasia, että ns. tavallisen kansan jälkeensä jättämiä kirjallisia lähteitä on niukasti tai ne ovat pääosin viranomaisten tuottamaa aineistoa. Monet etnisiä pohjoisia yhteisöjä tutkivat historioitsijat ovatkin joutuneet miettimään vakavasti uusia lähestymistapoja ja metodeja tutkimuskohteensa historian hahmottamiseksi niin, että tutkimustuloksena on uskotava ja tutkimuksellisesti kestävä analyysi.

Aikaisemmin mainittu etnohistoria voi olla yksi hedelmällinen lähestymistapa. Etenkin kulttuurintutkijoiden harrastamat kulttuuriekologinen ja etnobiologinen lähestymistapa voivat myös antaa syvyyttä tutkimukseen. Edellinen on käyttökelpoinen tutkittaessa luontaiselinkeinoja, kuten poronhoitoa. Siinä korostuu ihmisen, kulttuurin ja luonnon vuorovaikutteisuus. Jälkimmäinen näkökulma avaa näkymää ihmisen ja ympäristön suhteisiin, ympäristön käyttöön ja ihmisten erilaisiin käsityksiin luonnosta.¹²

Olellainen osa pohjoisten alueiden tutkimusta on keskusta–periferia-suhteiden

9. Teoksessa (1987) *Nordkalotten i en skiftande värld – kulturer utan gränser och stater över gränser*, Studia Historica Septentrionalia 14:1, Trejde nordiska symposiet om Nordskandinaviens historia och kultur, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, 216–243.

10. Ks. <http://www.helsinki.fi/hum/hist/pohjoiskalotti>
11. Tromssan yliopiston historian professori Einar Niemén esitelmä Luleässä 7.11.2002.

12. Ks. Helena Ruotsala Helena (2002) *Muuttuvat palikat*, Helsinki: Kansatieteellinen Arkisto 49, 68–70.

analyysillä. Periferisten seutujen ja keskusvallan suhteista puhuttaessa kulttuurintutkijat käyttävät delokalisaatio-käsitettä. Sillä tarkoitetaan tilannetta, jossa syrjäiset alueet käsitetään raaka-ainevarastoiksi ja joissa päätäntävalta alueen resursseista on keskuksissa, jolloin paikallisyhteisöt menettävät omien resurssiensa kontrollin.¹³

Historiantutkimuksessa keskusta–periferia-dikotomiaa on arvioitu hallinnollisen ja taloudellisen vallankäytön näkökulmasta. Kulttuurihan on aina sidoksissa valtaan. Heikki Ylikankaan ja Kimmo Katajalan talonpoikaiskapinoita käsittelevät tutkimukset kiteytyvät juuri tähän problematiikkaan. Toisaalta ruotsalainen historioitsija Eva Österberg on esittänyt, että menneisyyden paikallisyhteisöt ovat olleet aktiivisia osapuolia keskusvaltaan nähden, eivätkä passiivisia vastaanottajia.¹⁴ Samansuuntaisia tulintoja ovat viime vuosina esittäneet myös kanadalaiset alkuperäisyhteisöjen tutkijat. Pohjoiskalotin osalta pohjoisen periferian ja etelän keskusvallan välisten suhteiden analyysi odottaa vielä tuloaan.

Kolmannen näkökulman keskusta–periferia-suhteisiin antavat lähinnä kielen- ja kulttuurintutkimuksen piirissä tehdyt saamelaitutkimukset, joissa valtaväestön kolonisaatio on useimmiten nähty yksipuolisen kulttuuri-imperialismin historiana. Saamelaisten itsensä tekemisissä töissä on nostettu esiin myös kysymys siitä, kuka ylipäättään voi tehdä tutkimusta alkuperäiskansoista.¹⁵ Tämä puolestaan on johtanut kult-

tuurintutkijoiden harrastaman itsereflektion marssittamiseen tutkimuksiin. On osuvasti väitetty, että kulttuurisen erilaisuuden ja oman erilaisuuden korostaminen on globalisoituvassa ja integroituvassa maailmassa 20. vuosisadan merkittävämpiä historiallisia ilmiöitä. Kulttuurisesti erilaiset ovat siten olemassa ja vieläpä itsensä erilaisiksi tuottamina.¹⁶

Jos pohjoisten ja arktisten alueiden historian tutkija mielii saada syvällisemmän kuvan tutkimuskohteestaan, saa hän kääntää katseensa tutusta historiantutkimuksen metodiikasta lähitieteiden, kuten kulttuurintutkimuksen, maantieteen tai maaseutututkimuksen, puoleen. Tieteidenvälisyys onkin pohjoisten alueiden tutkimuksessa pikemminkin sääntö kuin poikkeus. Kaiken kaikkiaan voidaan sanoa, että vaikka aihepiiriä onkin harrastettu etenkin Kanadassa, on se Pohjoismaiden ja Venäjän pohjoisen osalta vielä kovin kesken: haastavat aiheet odottavat vain ottajiaan.

13. Pertti Pelto (1973), ks. Ruotsala (2002) 72.

14. Eva Österberg (1989) 'Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige, Konflikt-kompromiss-politisk kultur', *Skandia. Tidskrift för historia* 55/1989, 73–95.

15. Ks. mm. Elina Helander – Kaarina Kailo (toim.) (1999) *Ei alkua ei loppua. Saamelaisten puheenvuoro*, Helsinki: Like.

16. Ks. Jukka Siikala (1997) 'Kulttuurin käsite ja etnografian ongelma', teoksessa Anna Maria Viljanen ja Minna Lahti (toim.) *Kaukaa haettava*, Helsinki: Suomen Antropologinen Seura, 25–26.

HENRIK MEINANDER

Historiantutkimusta Suomessa ruotsiksi

Professori Henrik Meinanderin mielestä Suomen ruotsinkielisen historiantutkimuksen tulevaisuus näyttää monella tavalla valoisalta. Yhteydet suomenkieliseen ja Ruotsin tiedeyhteisöihin ovat läheiset ja mutkattomat sekä rahoitustilanne on vähintäänkin tyydyttävä. Suomenruotsalaisen kulttuurin perusongelmana pysynevät kuitenkin pienet kuviot ja kilpailun puute.

■ Millainen on suomenruotsalaisen historiantutkimuksen nykytila ja tulevaisuus? Voidaanko kysymykseen edes vastata? Kyllä, jos kysymys koskee tutkimusta, opetusta ja julkista keskustelua, mikä tapahtuu Suomen ruotsinkielisessä tiedeyhteisössä. Vastaaminen on jo vaikeampaa, jos tarkoitamme sillä jotakin kielivähemmistön piirissä esiintyvää historiankäsitystä ja keskustelukulttuuria, joka eroaisi merkittävästi suomenkielisistä historiantutkimuksen virtauksista.

Max Engmanin mukaan näkemys- ja painotuserot kotimaisen ammattikunnan sisällä 1990-luvun alussa eivät enää merkittävästi seuranneet kielirajoja.¹ Suomalaiskansallisen paradigman jouduttua taka-alalle tutkijat olivat kielitaustastaan riippumatta hakeutuneet samasta aiheesta tai näkökulmasta kiinnostuneiden kollegojensa projekteihin ja julkaisuhankkeisiin. Todisteena tästä Engman piti muun muassa suomenkielisten tutkijoiden merkittävää panosta *Historisk Tidskrift för Finlandin* palstoilla 1980-luvulla. Hieman empien Engman kuitenkin myönsi, että erojakin oli. Suomenruotsalaisilla oli ymmärrettävistä syistä usein paremmat yhteydet Ruotsiin. Keski- ja sosiaalhistoriaan keskittyneet suomenruotsalaiset tutkijat eivät olleet kovin aktiivisia modernin poliittisen historian tutkimuksessa. Ja ennen kaikkea, he eivät sisäistäneet kuvitelmaa siitä, että Suomen historialla olisi tietty suunta.

Missä määrin Engmanin luonnehdinta heijasti kolmentoista vuoden takaisia näkemyksiä ja miltä tilanne näyttää tänään? On ilmeistä, että monet hänen kuvaamistaan integroivista trendeistä ovat jatkuneet ja tehneet tutkijan kielitaustan vain yhdeksi tekijäksi toisten joukossa. Tämä näkyy ehkä parhaiten siitä, millä foorumeilla ja keiden seurassa ruotsinkielisiksi luokiteltavat eturivin tutkijat ovat julkaisseet tutkimuksensa ja esittäneet tulkintojaan. Esimerkiksi Matti Klingelle kieliraja on jo ohjelmallisesti konventio, joka pitää kyseenalaistaa. Hänen tuotteliasta ja monipuolista tieteellistä toimintaa 1990-luvulla on turha yrittää paikallistaa kielellisesti. Ensinnäkin hän kirjoitti ja kirjoittaa koko ajan molemmilla kielillä, toiseksi hän professorina opetti ja ohjasi ruotsiksi mutta julkaisuudessa miellettiin sekä suomen- että ruotsinkielisenä, ja kolmanneksi merkittävä osa hänen kirjallisesta tuotannostaan ilmestyi rinnakkain molemmilla – jossain tapauksissa useammilla – kielillä samanaikaisesti.

Sama pätee, tosin suppeammin, Max Engmanin ja Rainer Knapaksen, ruotsinkielisen historiantutkimuksen harmaan eminenssin, tieteellisessä toiminnassa. Heidän virkavelvollisuutensa ja luottamustehtävänsä ovat olleet pääosin ruotsinkielisellä puolella, mutta tärkeimmät tutkimustuloksensa he ovat julkaisseet suomen kielellä. Oman ryhmänsä muodostavat Kari Tarkiainen, Henrik Lilius, Eljas Orrman ja Torsten Edgren, joiden virat ovat olleet suomenkielisiä, mutta joilla on ruotsinkielinen tausta ja kirjallinen tuotanto on osaltaan julkaistu ruotsiksi. Jos haluamme jatkaa ”hankalaa” listaamme, oman erityispaikkansa siinä saa Bo Lönnqvist. Hänen virkansa on suomenkielisen kulttuurin sydämessä Jyväskylän yliopistossa, mutta hänen laaja tuotantonsa on julkaistu pääosin ruotsiksi. Ja yksi hänen erikoisaloistaan on nimenomaan suomenruotsalainen kulttuuri!

1. Max Engman, ”Valtakunnallinen, suomalainen vai suomenruotsalainen näkökulma? Ruotsinkielisestä historiantutkimuksesta Suomessa”, teoksessa Pekka Ahltaainen et al (toim.) *Historia nyt. Näkemyksiä suomalaisesta historiantutkimuksesta*, Helsinki 1990, 39–63.

Kielirajan häilyvyys korostuu hieman toisella tavalla 1990-luvulla väitelleiden tohtoreiden kohdalla. Heistä monet ovat vielä vailla pysyvää paikkaa tiedeyhteisössä, jossa paikkoja on vähemmän kuin tarvitsijoita. Monessa tapauksessa tutkija on julkaissut väitöskirjansa englanniksi tai saksaksi ja saanut paljon enemmän huomiota suomenkielisten kollegojen keskuudessa tai ulkomailla kuin omassa kieliryhmässä, mikä tieteenkin johtuu jo siitä, ettei alan asiantuntijoita ole ruotsinkielisten joukossa. Näissä tapauksissa näkyy selkeästi, miten tiedeyhteisön kärki kansainvälistyy myös historiatutkimuksen alalla. Ruotsi ja suomi ovat edelleen läheisimmät kielet niin yksityiselämässä, paikallisessa kanssakäymisessä yliopistoissa kuin kansansivistystyössä. Oman tiedealan ydinkysymyksissä taas jylläävät jo vahvasti englanninkieliset käsitteet ja diskurssit.

Institionaalinen eheys

Jos valitsemme institutionaalisen näkökulman suomenruotsalaiseen historiatutkimukseen, eteemme avautuu edellistä eheampi kuva nykytilanteesta ja tulevaisuudesta. Suomessa on kolme ruotsinkielistä historian oppituliota – kaksi Åbo Akademiassa ja yksi Helsingin yliopistossa. Åbo Akademin humanistisella laitoksella on professuurit mukaan lukien neljä historian virkaa, kun taas Helsingissä on vastaavasti kolmehenkkinen vakinainen miehitys. Helsingissä professori työskentelee yliopiston humanistisen tiedekunnan Historian laitoksella, jossa on kuusi suomenkielistä professorin virkaa.

Åbo Akademin professorikaksikko Max Engman (s. 1945) ja Nils Erik Villstrand (s. 1951) ovat vakiintuneen suomalaisen mallin mukaisesti yleisen historian ja Pohjoismaisen historian oppitulojen haltijoita. Tätä jakoa noudatetaan heidän alaistensaakin kohdalla. Helsingin yliopistossa professori Henrik Meinanderin (s. 1960) ja yliopistolehtori Björn Forsénin (s. 1963) virat ei ole mitenkään alueellisesti määritelty, mutta käytännössä molempien tutkijanprofiili sanelee työnjaon samaan tapaan kuin Turussa. Molemmissa opetusyksikössä opiskelijoiden vuosittainen sisäänotto on tusinan

tienoilla, mutta maistereita valmistuu Åbo Akademiassa jonkin verran enemmän kuin Helsingissä. Toisaalta jatko-koulutuksessa Åbo Akademi häviää Helsingin yliopiston ruotsinkieliselle historian laitokselle, jossa 1990-luvun puolivälistä lähtien on väitellyt keskimäärin kaksi tohtoria vuodessa.

On syytä painottaa, että Helsingin yliopiston ruotsinkielisen historian piirissä pidetään tärkeänä institutionaalista yhteenkuuluvuutta suomenkielisten oppitulojen haltijoiden kanssa. Kyse ei ole vain ammatillisten siteiden vaalimisesta, jonka merkitys sinänsä on suuri. Kyse on myös jokapäiväisestä tieteellisestä vuorovaikutuksesta niin opetuksen kehittämisessä kuin yhteisissä seminaareissa ja kahdenkeskisissä pohdinnoissa. Ruotsinkielisen opetuksen erityistarpeita otetaan huomioon tietoisesti ja pyrkimyksenä on myös saada suomenkielisiä opiskelijoita käymään vilkkaammin ruotsinkielisillä luennoilla ja seminaareissa. Tosiasia nimittäin on, että toinen kotimainen alkaa olla enemmänkin toinen ulkomaalainen opiskelijoiden keskuudessa.

Turun ja Helsingin historiayhteisöjen ympärille kietoutuu monta muuta eri tavalla historian tutkimusta edistävää ruotsinkielistä instituutiota ja niiden välisiä verkostoja. Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan poikkitieteellisen Renvall-instituutin yhteydessä toimii dosentti Henrik Steniuksen johtama Pohjoismaainen tutkimuskeskus, jossa kommunikaatio jo aihepiiristä johtuen tapahtuu pääosin ruotsilla ja muilla skandinaavisilla kielillä. Helsingissä toimii myös Historiska föreningen, joka julkaisee *Historisk Tidskrift för Finlandia*, ja Svenska litteratursällskapet för Finland, jonka tutkimustoiminta ja -rahoitus ovat laajentuneet merkittävästi viimeisten viiden vuoden aikana. Turussa tärkein sidosryhmä on Historiska Samfundet.

Mainitut instituutiot täydentävät toinen toisiaan monella tasolla. *Historisk Tidskrift för Finlandin* toimittaja on Renvall-instituutin yliopistolehtori ja Helsingin yliopiston historian laitoksen dosentti Lars-Folke Landgren. Merkittävä osa aikakauslehden kustannuksista katetaan Suomen Akatemian ja litteratursällskapetin taloudellisella tuella.

Litteratursällskapetilla on erillinen historia-tieteen toimikunta, joka edellä mainittujen historiallisten seurojen tapaan järjestää omia seminaareja. Toimikunta jakaa myös jonkin verran apurahoja, joilla kustannetaan muun muassa väitöskirjatutkimusta.

Ruotsinkielinen tiedeyhteisö verkostoi- neen hyödyttää monella tapaa suomalaisia ja muunmaalaisia. Laajimmin tarkasteltuna hyötyjiä pitäisi olla koko suomalainen yhteiskunta ja ruotsinkieltä taitava tiedeyhteisö Pohjois-Euroopassa. Muita edunsaajia – jos sellaisia nyt yleensä pitää ajaa takaa – on maamme ruotsinkielinen julkisuus, siis koululaitos, media ja kansalaisyhteiskunta. Näiden kaikkien etu on, että yliopistoissa koulutetaan opettajia, toimittajia, tutkijoita ja virkamiehiä, jotka pystyvät ja haluavat kommunikoida ruotsiksi asiasta kuin asiasta. Kolmas verkostoista hyötyvä ryhmä on tietenkin itse ruotsinkielinen historianantutkijakunta, jolle 1990-luku ja uuden vuosituhannen alku on ollut sekä tutkimuksen että julkaisutoiminnan kannalta suuren sadonkorjuun aikaa. Koskaan aikaisemmin ei ole yhtä monta ruotsinkielistä historian väitöskirjaa hyväksytty kuin viimeisten reilun kymmenen vuoden aikana. Ja koskaan aikaisemmin ei ole yhtä monta ruotsinkielistä tutkimushanketta ollut samanaikaisesti käynnissä kuin vuosina 1998–2002.

Kriittistä perustutkimusta

Vuosina 1998–99 valmistui Rainer Knapak- sen ja Claes Zilliacuksen toimittama kaksin- teinen suurteos *Finlands svenska litteraturhistoria*, jonka kirjoittamiseen osallistui useimmat maamme nuoremman polven ruotsinkielisistä kulttuurihistorioitsijoista ja kirjallisuustieteilijöistä. Teoksen julkaisemi- sesta vastasi, kuten niin monen muunkin ruotsinkielisen historiakirjan kohdalla, Svenska litteratursällskapet. Uutta oli, että toisena kustantajana toimi laatukirjoillaan tunnettu tukholmalainen Förlaget Atlantis, jonka kirjailijakaartiin kuuluvat muiden muassa tunnetut Peter Englund ja Stig Ram- mel. Hyväksi havaittu yhteistyö avasi tien muillekin yhteisille kirjahankkeille, ja lopul- ta siihen, että Svenska litteratursällskapet osti kolmen suomenruotsalaisen ja Vilho

Helanderin säätiön kanssa syksyllä 2001 Atlantiksen osake-enemmistön. Sijoituksen taustalla olivat lähinnä kulttuuripoliittiset syyt, mutta myös ajatus litteratursällskape- tin oman kustannustoiminnan kehittämisestä yhteistyössä Atlantiksen kanssa.

Suomen Akatemian ja Riksbankens Ju- bileumsfondin pääosin rahoittamassa suu- ressa tutkimusohjelmassa *Svenskt i Finland: Finskt i Sverige – Kabden puolen Pohjan- labtea* (1999–2002) oli kaksi suomalais-ruot- salaista tutkimusprojektia, joissa oli monta suomenruotsalaista historianantutkijaa muka- na. Ohjelman koordinaattorina toimi Nils Erik Villstrand.

Villstrand vetää myös vuonna 2002 alka- nutta ja Svenska kulturfondenin rahoittamaa laajaa tutkimushanketta *Svenskt i Finland – en lång historia*, joka tähtää neljäniteisen yleisteoksen julkaisemiseen vuosina 2007– 10. Villstrand vastaa yleisteoksen toisesta osasta, joka käsittelee lähinnä 1600- ja 1700- lukua, muut osat ovat Kari Tarkiaisen, Max Engmanin ja Henrik Meinanderin harteilla. Huomattava osa projektin varoista suunnat- taan perustutkimukseen, väitöskirjoihin ja laajempiin artikkeleihin, joiden tutkimustu- loksia hyödynnetään teoksessa. Samalla projekti kytkee konkreettisella tavalla yh- teen maamme kaksi ruotsinkielistä yliopis- toyhteisöä.

Mainittu yleisteos ei tule olemaan kan- sallismielinen kertomus suomenruotsalai- suudesta hamasta menneisyydestä nykypäi- viin saakka, sillä sellainenhan olisi yhtä anakronistinen kuin vastaava kertomus suoma- laisuudesta. Tavoitteena on pikemmin- kin kuvata ja selittää maamme ruotsalaisuuden eri ilmenemismuotoja ja suhteuttaa niitä maamme yleiseen kehitykseen.

Muista suurista tutkimus- ja kirjahank- keista mainittakoon suomenkielisen *Kansal- lisbiografian* kääntäminen ruotsiksi. Tavoit- teena on kääntää noin neljäsosa teossarjan 6 000 elämäkerrasta ja tarpeen mukaan tila- lata uusia elämäkertoja. Toimitustyötä joh- taa Snellmanin koottujen teoksen toimitta- miseen aikoinaan keskeisesti osallistunut dosentti Henrik Knif, jolle on järjestetty oma toimitus avustajineen Svenska litteratursäll- skapetin tiloissa. Työ on tarkoitettu saada

päätökseen vuosina 2006–07. Rahoittajia ovat opetusministeriö, Svenska kulturfonden ja Svenska litteratursällskapet, jonka vastuulle on langennut myös neliosaseksi suunnitellun hakuteoksen julkaiseminen.

Svenska litteratursällskapetilla on keskeinen rooli monessa nykyisessä ja lähitulevaisuuden suuressa ruotsinkielisessä historian tutkimus- ja kirjahankkeessa. Taloudellisesti tämän on mahdollistanut litteratursällskapetin pääomien vuosien 1996–2002 merkittävä tuotto, jota pörssikurssien laskuista huolimatta voidaan hyödyntää tulevina vuosina. Tutkimus- ja kirjahankkeet ovat olleet litteratursällskapetin nopeimmin kasvava toiminta-alue viime vuosina, ja sen hallituksessa vallitsee laaja yksimielisyys siitä, että näin on oltava myös tulevaisuudessa. Varoja on käytetty myös ongelmakeskeiseen perustutkimukseen, joka hyödyntää sekä suuria kirjahankkeita ja ruotsinkielellä tapahtuvaa historian tutkimusta maassamme.

Litteratursällskapet on 70 toimitusvuoden jälkeen vihdoinkin saamassa päätökseen J. L. Runebergin koottujen teoksien kriittisen edition julkaiseminen. Urakan loppuvaiheessa työhön on osallistunut joukko kirjallisuushistorian tutkijoita, joista monella on vielä monta tuotteliasta vuotta edessään.

Suomen Tiedeseura ja litteratursällskapet suunnittelevat parasta aikaa vastaavaa teos-sarja Zachris Topeliuksen tuotannosta, joka toteutuessaan antaa töitä useille tutkijoille. Kysehän on historiatieteen perustaitojen ylläpitämisestä, kuten vanhojen käsialojen ja kieli-ilmaisujen hallinnasta, tekstien muokkaamisesta ja tulkinnasta, ja tietenkin myös oman kirjallisen ilmaisun jatkuva kehittämisestä. Laajat kirjahankkeet ovat tästä syystä erityisen tärkeitä nuoremmille ruotsinkielisen historioitsijoille, joille muutoin avautuu vain harvakeen mahdollisuuksia harjaannuttaa näin monipuolisesti tieteellistä ammattitaitoaan.

Tulevaisuus näyttää näin ollen monella tavalla valoisalta Suomen ruotsinkieliselle historian tutkimukselle. Yhteydet suomenkieliseen ja Ruotsin tiedeyhteisöihin ovat läheiset ja mutkattomat, rahoitustilanne on vähintäänkin tyydyttävä, ja tästä syystä tutkijakapasiteettia näyttää kaikesta huolimatta riittävän myös jatkossa. Sanon ”kaikesta huolimatta”, sillä yleisesti ottaen suomenruotsalaisen kulttuurin perusongelmana tulevat pysymään pienet kuviot ja kilpailun puute, jotten sanoisi eräänlainen vaaniva kylähulluus.

ILTALUHTI

HARRI SIISKONEN

Lammin läpimurrosta Johannesburgin haasteeseen

Ympäristöhistoria suomalaisessa historiantutkimuksessa

Harri Siiskonen pohtii, miten suomalainen historiantutkimus on vastannut lisääntyneeseen ympäristötiedon kysyntään. Hän keskittyy arvioimaan modernin ympäristöhistorian tutkimuksen saavutuksia Suomessa ja muissa maissa.

■ Syyskuun alussa 2002 Johannesburgissa järjestetty kestävä kehityksen huippukokous, *World Summit on Sustainable Development* (WSSD), painotti hyväksymässään toimintasuunnitelmassa köyhyyden lievittämisen, kestävien tuotanto- ja kulutustapojen omaksumisen sekä luonnon monimuotoisuuden vaalimisen ensiarvoisuutta. Visioinnin sijaan kokous peräänkuulutti lukuisien aiemmin tehtyjen kestävä kehitykseen tähdänneiden päätösten toimeenpanoa.¹

Asteittainen sitoutuminen Norjan pääministeri Gro Harlem Brundtlandin johtaman YK:n komission 1980-luvun lopulla määrittelemiin kestävä kehityksen periaatteisiin on tarjonnut runsaasti haasteita niin julkishallinnolle, elinkeinoelämälle kuin akateemiselle yhteisöllekin.² Korkeakoululaitoksen piirissä ympäristötiedon kysynnän voimakkaaseen kasvuun on reagoitu aktiivisimmin luonnon- ja yhteiskuntatieteissä. Ympäristöosaamiseen kohdistuneesta panostuksesta kertoo ympäristökysymyksiin erikoistuneiden tutkimus- ja opetusvirkojen perustaminen sekä eri tyyppisten, usein monitieteisten, ympäristöopintokokonaisuuksien käynnistäminen.

Ympäriöivän luonnon huomioon ottaminen historiallisia ilmiöitä tutkittaessa ei sinällään ole uutta historiantutkimuksessa.

Timo Myllyntaus, Ilmo Massa ja Mikko Saikku luonnehtivat perinteisen historiantutkimuksen tapaa lähestyä luonnon ja ihmisen välistä vuorovaikutusta osuvasti *vaistonvaraiseksi ympäristöhistoriaksi*.³ Myllyntaus ulottaa sen suomalaiset juuret aina 1700-luvun katovuosiluetteloihin ja säähavaintoaineistoihin.⁴

Vaistonvaraisesta moderniin ympäristöhistoriaan

Suomalainen *vaistonvarainen ympäristöhistorian* tutkimus kohdentui Myllyntauksen mukaan selkeästi kolmelle alueelle: ilmasto-, metsä- ja vesikysymyksiin.⁵ Se lähestyi luontoa pääsääntöisesti antroposentrisestä näkökulmasta, kun taas moderni luonnon ja ihmisen välistä vuorovaikutusta tutkiva ympäristöhistoria painottaa ekosentristä lähestymistapaa sijoittamalla ihmisen ekosysteemin osaksi. Ympäristöongelmat eivät

1. Johannesburgin kokouksen annista enemmän osoitteessa <http://www.johannesburgsummit.org/>. *Ulkopolitiikka*-lehti omisti vuoden 2002 kolmannen numeron Johannesburgin kokouksen tulosten arviointiin, ks. esim. Henri Vogt (2002) 'Periaatteista toimintaan', *Ulkopolitiikka*, 3/2002, 2–4; Taisto Huimasalo (2002) 'Johannesburgin huippukokous: välitarkistus, päätepiste vai alku uudelle', *Ulkopolitiikka*, 3/2002, 5–11.

2. Ks. *Our common future: World Commission on Environment and Development* (1988) Oxford: Oxford U. P. Brundtlandin komissio määritteli kestävä kehitykselle neljä ulottuvuutta: ekologinen, sosiaalinen, taloudellinen ja kulttuurinen. Viime aikoina kestävä kehityksen periaatteisiin on alettu sisällyttää myös eettinen kestävyys.

3. Timo Myllyntaus (1991a) 'Ympäristöhistorian näkökulma', teoksessa Ilmo Massa ja Rauno Sairinen (toim.) *Ympäristökysymys. Ympäristöubkien haaste yhteiskunnalle*, Gaudeamus: Helsinki, 93–94; Ilmo Massa (1993) 'The 'Paradox of Insignificant Change Perspectives on Environmental History', *Environmental History Newsletter*, 5/1993, 3; Mikko Saikku (2001) *The Evolution of a Place. Patterns of Environmental Change in the Yazoo-Mississippi Delta from the Ice Age to the New Deal*, *Renvall Institute Publications* 12, Helsinki: University of Helsinki, 16.

4. Timo Myllyntaus (1991b) 'Suomalaisen ympäristöhistorian kehityslinjoja', *Historiallinen Aikakauskirja*, 4/1991, 321–331; ks. myös Myllyntaus (1991a) 93–114. – Sivuutan suomalaisen ympäristöhistorian *vaistonvaraisen vaiheen* lyhyellä yhteenvedolla viitaten Myllyntauksen esityksiin. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1991 oli ympäristöhistorian teemanumero, joka sisältää relevanttia tietoa ympäristöhistorian tutkimusmenetelmistä ja tutkimuksen keskeisistä lähtökohdista sekä perehdyttää alan tutkimusperinteeseen Suomessa, Yhdysvalloissa ja Saksassa.

5. Myllyntaus (1991b) 321–331.

useimmiten kunnioita myöskään valtakuntien rajoja ja ovat harvemmin ratkaistavissa yhden tieteenalan keinoin, mikä korostaa kansainvälisyyden ja tieteidenvälisyyden merkitystä ympäristöhistorian tutkimuksessa.⁶

Modernin ympäristöhistorian syntyä vauhdittivat ympäristöliikkeiden nousu ja ympäristötietoisuuden leviäminen laajoihin kansankerrokseen 1960-luvulla. Varsinkin Rachel Carsonin teos *Silent Spring* (1962) herätti laajaa huomiota, ja se julkaistiin myös suomeksi nimellä *Äänetön kevät* (1963).⁷ 1970-luvun alun öljykriisi ja synkät ennusteet maapallon raaka-ainevarojen riittävyydestä sekä kehitysmaiden vaatimukset uudesta kansainvälisestä talousjärjestyksestä (UKTJ) vaikuttivat ympäristöliikkeeseen. Luonnon- ja yhteiskuntatieteellisen ympäristötutkimuksen nopea laajeneminen antoi niin ikään virikkeitä ympäristöhistorialliselle tutkimukselle.⁸

Modernin ympäristöhistorian juuret on perinteisesti johdettu Yhdysvaltoihin, mikä alan institutionalisoitumisesta katsottuna on perusteltua, muttei muuten. Vuonna 1975 amerikkalaiset ympäristöhistorioitsijat perustivat yhteistyöelimekseen tieteellisen seuran, *The American Society for Environmental History* (ASEH), ja äänitorvekseen *Environmental Review* -aikakauskirjan.⁹

6. J. Donald Hughes ja Joachim Radkau kiteyttävät maailman ympäristöhistorian yleisesityksissään erinomaaisesti luonnon ja ihmisen välisen vuorovaikutuksen muuttumisen varhaisista keräilijä- ja pyyntikulttuureista jälkiteollisiin yhteiskuntiin, ks. J. Donald Hughes (2001) *An Environmental History of the World: Humankind's Changing Role in the Community of Life*. London: Routledge; Joachim Radkau (2000) *Natur und Macht. Eine Weltgeschichte der Umwelt*, München: Beck. J.R. McNeill kohdentaa tarkastelunsa 1900-lukuun, ks. J.R. McNeill, J. R. (2001) *Something New under the Sun: An Environmental History of the Twentieth-Century World*, New York: W. W. Norton & Company.

7. Rachel Carson (1962) *Silent Spring*, Boston (MA): Houghton Mifflin Company; Rachel Carson (1963) *Äänetön kevät* (Suom. Pertti Jotuni), Helsinki: Tammi. *Helsingin Sanomat* reagoi näytävästi *Silent Spring* -teoksen ilmestymiseen julkaisemalla vuoden 1963 alussa (7.1.–7.2.) kirjasta kymmenosaisen käännöksen.

8. Ks. esim. Donald Worster (1990) 'Transformations of the Earth: Toward an Agroecological Perspective in History', *The Journal of American History*, 4/1990, 1088–1089.

9. Aikakauskirja ilmestyy tällä hetkellä nimellä *Environmental History*. Modernin ympäristöhistorian läh-

Eurooppalaisten tutkijoiden järjestäytymisen eteni huomattavasti hitaammin. Vuonna 1988 Bad Homburgissa Saksan Liittotasavallassa perustettiin *European Association for Environmental History* (EAEH), jonka julkaisema aikakauskirja *Environmental History Newsletter* oli amerikkalaisen sisärjestönsä julkaisuun nähden vaatimaton. Suomea Euroopan ympäristöhistorian seuran perustavassa kokouksessa edusti kasvitieteen professori Yrjö Vasari.¹⁰

Modernin ympäristöhistorian tutkimuksen viriäminen Euroopassa ei jäänyt odottamaan tutkijayhteisön järjestäytymistä, vaan uudenlaista lähestymistapaa edustavia teoksia ilmestyi Yhdysvaltojen tapaan jo 1970-luvulla.¹¹ Suomessa modernin ympäristöhistorian juurruttamisen käynnisti Suomen Akatemian vuosina 1973–77 rahoittama Itä-Suomen ympäristöhistorian tutkimushanke, johon osallistui historioitsijoiden lisäksi mm. arkeologian, paleoekologian, maantieteen ja folkloristiikan tutkijoita. Hanke niin ikään lanseerasi käsitteen ympäristöhistoria suomalaisen tieteen käsitteistöön.¹² Ensimmäi-

tökohdista käydystä keskustelusta Yhdysvalloissa, ks. *The Journal of American History*, 4/1990. Ks. myös Mikko Saikku (1991) 'Ympäristöhistoria Yhdysvalloissa', *Historiallinen Aikakauskirja*, 4/1991, 310–315; Saikku (2001) 15–22.

10. Christian Pfister (1989) 'Bad Homburg – Birthplace of the European Association for Environmental History', *Environmental History Newsletter*, 1/1989, 1–3. EAEH:n toiminta näivettyi 1990-luvun puolivälissä ja seura perustettiin uudelleen vuonna 1999 nimellä The European Society for Environmental History (ESEH). EAEH:n toiminnan näivettymisen vanavedessä *Environmental History Newsletter* -aikakauskirjan ilmestyminen päättyi. Vuonna 1995 The White Horse Press alkoi julkaisemaan *Environment and History* -aikakauskirjaa. Amerikan mantereen ympäristökysymyksiin keskittyneiden amerikkalaisten aikakauskirjojen vastapainoksi *Environment and History* pyrki huomioimaan paremmin muun maailman ympäristöongelmat.

11. Ks. esim. Richard G. Wilkinson (1973) *Poverty and Progress: An Ecological Model of Economic Development*, London: Methuen. Wilkinson lähestyi teoksessaan mm. Englannin teollista vallankumousta ekologisesta näkökulmasta. Ks. myös John Sheail (1976) *Nature in Trust. The History of Nature Conservation in Britain*, Glasgow and London: Blackie; Oliver Rackham (1976) *Trees and Woodland in the British Landscape*, London: J.M. Dent.

12. Veijo Saloheimo, Matti Lakio, Kari Pitkänen ja Jukka Vuorinen (1978) *Itä-Suomen ympäristöhistoriallisen tutkimuksen loppuraportti, Joensuun korkeakoulu, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 33*, Joensuu: Joensuun korkeakoulu.

nen modernia ympäristöhistoriaa edustava laajempi tutkimus Suomessa ilmestyi vuonna 1978, jolloin Itä-Suomen ympäristöhistoriahankkeeseen työnohjaajan ominaisuudessa osallistunut professori Sven-Erik Åström julkaisi teoksen *Natur och byte*.¹³

Modernin ympäristöhistorian ensimmäiset tuotokset eivät kuitenkaan synnyttäneet erityisempää imua alaa kohtaan historiatieteiden piirissä vielä 1980-luvulla, vaan alan juurruttamisesta vastasivat yhteiskunta- ja luonnontieteilijät. Suomalaisen historian tutkimuksen tilaa luodannut *Historia nyt* -kookomateos vuodelta 1990 esitteli alan uusista suuntauksista jo nais- ja teknologian historiaa, muttei vielä ympäristöhistoriaa.¹⁴ Vuonna 1991 ilmestynyt *Historiallisen Aikakauskirjan* ympäristöhistorian teemanumero oli ensimmäinen näkyvä hyväksymisen osoitus uudelle tutkimusalueelle metodisesti ja temaattisesti eriytyvässä historiatieteiden kentässä.

Helsingin yliopiston Lammin biologisella asemalla syyskesällä 1992 järjestetty kansainvälinen ympäristöhistorian symposiumi osoittautui todelliseksi käännekohdaksi suomalaisessa ympäristöhistorian tutkimuksessa ja opetuksessa. Järjestäjät olivat onnistuneet kutsumaan symposiumiin alan johtavia amerikkalaisia ja länsieurooppalaisia tutkijoita kotimaisten ja pohjoismaalaisten osanottajien lisäksi. Kaikkiaan tapaaminen keräsi runsaat 50 ympäristöhistoriasta kiinnostunutta kirjavan tiedetaustan omaavaa tutkijaa.

Lammin symposiumi tarjosi erinomaisen tilaisuuden suomalaisille tutkijoille esitellä tutkimustuloksiaan ja -ideoitaan kansainväliselle tiedeyhteisölle. Menestystä täydensi vielä *Environment and History* -aikakauskirjan Lammin symposiumille omistama erityinen teemanumero vuonna 1996.¹⁵ Lammin symposiumin vauhdittamana suomalainen ympäristöhistorian tutkimus otti pitkän harppauksen eteenpäin erityisesti historiatieteiden piirissä. Ympäristöhistorian opetus hivuttautui historian laitosten opetustarjontaan erikoiskurssien muodossa ja alan oppinäytteitä alettiin valmistella.

Ympäristöhistoria menee metsään

Metsien käyttö ja metsäpinta-alan häviäminen ovat olleet selkeästi suosituimpia ympäristöhistorian tutkimuskohteita *Environment and History* -aikakauskirjassa julkaistujen artikkeleiden perusteella. Merkille pantavaa on niin ikään aikakauskirjan kehityksmaiden metsäkysymyksille omistama runsas palstatila. Metsähistorian pitkän kansallisen tutkimustradition ansiosta suomalaisten alan tutkijoiden on ollut verraten vaivatonta osallistua kansainväliseen keskusteluun. Näyttävä käyntikortti suomalaisen ympäristönäkökulmaa painottavan metsähistorian tutkimuksen laajuudesta ja monipuolisuudesta on Timo Myllyntauksen ja Mikko Saikun toimittama kookomateos *Encountering the Past in Nature*, jossa Suomen metsien lisäksi tutkimuskohteina ovat olleet Yhdysvaltojen ja Thaimaan metsät ja kirjoittajina historioitsijoiden lisäksi maantieteilijä ja metsäntutkija.¹⁶

Suomalainen metsähistorian tutkimus on ympäristönäkökulmasta lähestyttynä jaoteltavissa karkeasti kahteen kategoriaan: pitkän aikavälin holistisiin analyyseihin sekä näkökulmaltaan rajatumpiin sektoritutkimuksiin. Ympäristösosiologian alaa edustava Ilmo Massan väitöskirja *Pohjoinen luonnonvalloitus* vuodelta 1994 oli vakuuttava osoitus modernin ympäristöhistorian tarjoamista mahdollisuuksista. Massa lähestyi luontoa ja luonnonvarojen hyödyntämistä ryöstötalous-käsitteen kautta ravistellen voimakkaasti perinteiseen luonnonvalloituksen ideologiaan perustuneita tulkintoja.¹⁷ Historiatieteissä ympäristönäkökulmasta metsähistoriaa luotaavia väitöskirjoja saatiin odot-

13. Sven-Erik Åström (1978) *Natur och byte. Ekologiska synpunkter på Finland's ekonomiska historia*, Helsingfors: Söderström.

14. Pekka Ahtiainen et al. (toim.) (1990) *Historia nyt: näkemyksiä suomalaisesta historian tutkimuksesta. Historiallisen ybdistyksen julkaisuja 5*, Porvoo: WSOY.

15. *Environment and History*, 1/1996.

16. Timo Myllyntaus and Mikko Saikku (eds) (2000) *Encountering the Past in Nature. Essays in Environmental History*, Athens: Ohio University Press (2. uudistettu painos). Teoksen ensimmäisen painoksen vuonna 1999 julkaisi Yliopistopaino.

17. Ilmo Massa (1994) *Pohjoinen luonnonvalloitus. Suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa*, Helsinki: Gaudeamus.

taa vuosituhannen vaihtumiseen saakka. Päänavaajana toimi Ismo Björn, joka tarkasteli Pohjois-Karjalan biosfäärialueelle sijoituvassa tutkimuksessaan *Kaikki irti metsästä* ihmisen ja luonnon välistä vuorovaikutusta peräti tuhannen vuoden aikaperspektiivillä.¹⁸ Mikko Saikun väitöskirjan *The Evolution of a Place* tutkimuskohteena oli puolestaan Yazoo- ja Mississippi-jokien välisen alueen ympäristönmuutos jääkaudesta new dealiin.¹⁹ Björnin ja Saikun teokset edustavat metodisesti ja lähestymistavaltaan kansainvälisen ympäristöhistorian uusimpia virtauksia.

Metsähistorian sektoritutkimukset paljastavat puolestaan erinomaisesti metsäkysymyksistä kiinnostuneiden laajan tiedekirjon. Ne ovat virikkeellistä luettavaa eri tieteenalojen soveltamien metodisten oivallusten ja 'erikoisten lähdeaineistojensa' vuoksi.

Sektoritutkimusten alueella uutta näkökulmaa metsähistorian tutkimukseen toi 1990-luvun alussa maantieteilijä Ari Lehtinen analysoimalla väitöskirjassaan Lapin metsärajasta käytyjä kiistoja.²⁰ Hänen oppilaansa Jouni Aarnion tutkimus kohdentui puolestaan maankäytön muutoksiin ja metsien haaskaukseen Pielisjärven kruununmetsissä, joiden selvittämisessä hän hyödynsi paikkatietojärjestelmän tarjoamia mahdollisuuksia.²¹ Lehtisen toinen oppilas Teijo Rytteri vei väitöskirjassaan metsäkeskustelun metsäteollisuusyrityksen tasolle analysoimalla Enso-Gutzeitin ympäristö- ja yhteiskuntavastuun muotoutumista.²² Metsähistorian tutkimus ei ole rajoittunut pelkäs-

tään maamme rajojen sisälle, mikä kävi ilmi jo Saikun väitöskirjan esittelyn yhteydessä. Jussi Raumolin kommentoi väitöskirjassaan eri puolilla maailmaa käytyä keskustelua metsävarojen hyödyntämiseen pohjautuvasta kehityksestä.²³ Metodisesti erittäin innovatiivinen on metsäntutkija Antti Erkkilän maankäytön muutosta ja siihen vaikuttaneita tekijöitä Pohjois-Namibiassa käsittelevä väitöskirja.²⁴ Se oli jatkoa Erkkilän yhdessä Harri Siiskosen kanssa laatimalle teokselle *Forestry in Namibia*, jossa tarkasteltiin metsien merkitystä namibialaisessa kulttuurissa ja taloudessa esikolonialismin kaudelta lähtien.²⁵ Timo Myllyntausen, Mina Hareksen ja Jan Kunnaksen kaskitalouden ympäristövaikutuksia luotaava artikkeli rikastuttaa tutkimusta kulttuureja vertailevalla näkökulmallaan.²⁶

Ympäristöetiikan aikakauskirjoissa²⁷ suositettu ympäristöliikkeiden ja ympäristöaktiivismin tutkimus on kytkeytynyt Suomessa vahvasti metsien käytön ja käsittelyn synnyttämiin kiistoihin. Luonnonvarojen hyödyntäminen ja metsäkysymykset nousevat näkyvästi esille Ari Lehtisen ja Pertti Rannikon toimittamassa teoksessa *Pasilasta Vuotokselle*.²⁸ Arne Reunala ja Eeva Hellström ovat tuoneet metsäkonfliktikeskusteluun kaivattua kansainvälistä ulottuvuutta vertai-

23. Jussi Raumolin (1990) *The Problem of Forest-Based Development as Illustrated by the Development Discussion 1850–1918*. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 4/1990, Helsinki: University of Helsinki.

24. Antti Erkkilä (2001) *Living on the Land: Change in Forest Cover in North-Central Namibia 1943–1996*. Faculty of Forestry, *Silva Carelica* 37, Joensuu: University of Joensuu.

25. Antti Erkkilä and Harri Siiskonen (1992) *Forestry in Namibia 1850–1990*, Faculty of Forestry, *Silva Carelica* 20, Joensuu: University of Joensuu; ks. myös Harri Siiskonen (1996) 'Deforestation in the Owambo Region, North Namibia, Since the 1850s', *Environment and History*, 3/1996, 291–308.

26. Timo Myllyntaus, Mina Hares and Jan Kunnas (2002) 'Sustainability in Danger? Slash-and-Burn Cultivation in Nineteenth-Century Finland and Twentieth-Century Southeast Asia', *Environmental History*, 2/2002, 267–302.

27. Ks. esim. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*.

28. Ari Lehtinen ja Pertti Rannikko (toim.) (1994) *Pasilasta Vuotokselle: ympäristökamppailujen uusi aalto*, Helsinki: Gaudeamus.

18. Ismo Björn (2000) *Kaikki irti metsästä. Metsän käyttö ja muutos taigan reunalla itäisimmässä Suomessa erätaloudesta vuoteen 2000*. Bibliotheca Historica 49, Helsinki: SKS.

19. Saikku (2001).

20. Ari Aukusti Lehtinen (1991) *Northern Natures: A Study of Forest Question Emerging within the Timber-Line Conflict in Finland*, *Fennia* 169:1, Helsinki: Geographical Society of Finland.

21. Jouni Aarnio (1999) *Kaskiviljelystä metsätöihin: tutkimus Pielisjärven kruununmetsistä ja kruununmetsätöppareista vuoteen 1910*. Joensuun yliopisto, Maantieteen laitos, *Julkaisuja* 4, Joensuu: Joensuun yliopisto.

22. Teijo Rytteri (2002) *Metsäteollisuusyrityksen luonto. Tutkimus Enso-Gutzeitin ympäristö- ja yhteiskuntavastuun muotoutumisesta*, Joensuun yliopisto, Maantieteen laitos, *Julkaisuja* 10, Joensuu: Joensuun yliopisto.

lemalla 1950-luvulta lähtien puhjenneita metsäkonflikteja Yhdysvalloissa, Saksassa, Ranskassa, Ruotsissa ja Suomessa.²⁹

Luonnonsuojelun ja luonnonsuojeluliikkeiden tutkimus vahvistaa käsitystä metsien hallitsevasta asemasta suomalaisessa luonnonsuojelu- ja ympäristökeskustelussa, mikä käy hyvin ilmi Heikki Roiko-Jokelan toimittamasta teoksesta *Luonnon ehdoilla vai ihmisen arvoilla?*, jossa ruoditaan metsien suojelun virittämää keskustelua.³⁰ Luonnonsuojelun asemaa suomalaisessa yhteiskunnassa on tarkasteltu myös järjestöhistoriikien ja järjestöihin kohdistuneen ongelma-keskeisemmän tutkimuksen kautta.³¹

Vesiensuojelukysymykset – avaus urbaaniin ympäristöhistoriaan

Vesihistoria on metsien ohella ollut suomalaisen ympäristöhistorian suosituimpia kohteita. Järvenlaskujen ja vesistö rakentamisen rinnalla 1990-luvulla virisi kiinnostus vesiensuojelun ja vesihuollon historiaan. Vesihistoria on samalla ollut päänavaus suomalaisessa vähälle huomiolle jääneessä urbaanien yhteisöjen ympäristöhistorian tutkimuksessa. Kansainvälisen urbaanin ympä-

ristöhistorian tutkimuskohteita ovat vesiensuojelun lisäksi olleet mm. ilman saastumiseen, kaupunkisuunnitteluun, meluun ja ympäristöterveyteen liittyvät kysymykset.³² Suomessa näihin 'sekundäärisemmiksi' miellettyihin teemoihin on syvällisimmin paneutunut Maunu Häyrynen Helsingin kaupunkipuistoja käsittelevissä tutkimuksissaan.³³

Suomalaisen vesiensuojelun ja vesihuollon historian tutkimuksen puolesta ovat viimeisen vuosikymmenen aikana aktiivisimmin toimineet historioitsija Simo Laakkonen ja insinööritieteitä edustava Tapio Katko. Simo Laakkosen tutkimuskohteena on ollut kaupunkien jätevesihuolto. Hän kiteyttää jätevesihuollon kehittämiseen liittyneet tekniset, poliittiset, taloudelliset, kulttuuriset ja ekologiset ulottuvuudet ansiokkaasti Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa luotaavassa väitöskirjassaan.³⁴ Laakkonen on niin ikään harjoittanut hedelmällistä yhteistyötä luonnontieteilijöiden kanssa rakentamalla kollegojensa kanssa 'koviin aineistoihin' pohjautuvan mallin Helsingin vesialueen rehevöitymisestä ja siihen vaikuttaneista tekijöistä viimeisen sadan vuoden aikana.³⁵ Viimeksi mainitun tutkimus-

29. Eeva Hellström and Arne Reunala (1995) *Forestry Conflicts from the 1950's to 1983: A Review of a Comparative Study between USA, Germany, France, Sweden, Finland and Norway*, European Forest Institute, Research report 3, Joensuu: European Forest Institute; Eeva Hellström (2001) *Conflict Cultures: Qualitative Comparative Analysis of Environmental Conflicts in Forestry*, *Silva Fennica, Monographs 2/2001*, Helsinki: Finnish Society of Forest Science.

30. Heikki Roiko-Jokela (toim.) (1997) *Luonnon ehdoilla vai ihmisen arvoilla? Polemiikka metsien suojelusta 1850–1990*, Jyväskylä: Atena; ks. myös Timo Myllyntaus (toim.) (1994) *Liikkeen voima: kansalais-toiminta ympäristökysymysten muovaajana*, University of Oulu, Research Institute of Northern Finland, Research Reports 122, Oulu: University of Oulu, 1994.

31. Jyrki Heimonen ja Jani Kaaro (1999) *Luonto-Liiton historia 1943–1998. Jatkosodan varjosta Jerisjärven tielle*. Helsinki: Luonto-Liitto; Timo Järviskoski (1991) 'Ympäristöliike suomalaisessa politiikassa', teoksessa Ilmo Massa ja Rauno Sairinen (toim.) *Ympäristökysymys. Ympäristöuhkien haaste yhteiskunnalle*, Helsinki: Gaudeamus; Timo Järviskoski (1993) 'Luonnonsuojelu ennen ympäristönsuojelua: katsaus suomalaisen luonnonsuojelun varhaiseen aatteelliseen ja osin toiminnalliseenkin kehitykseen', teoksessa Jouko Jokisalo ja Kari Väyrynen (toim.) *Ympäristökysymysten yhteiskunnallisia ja eettisiä näkökulmia. Aate- ja opihistorian tutkimuksia 25*, Oulu: Oulun yliopisto.

32. Esimerkkejä ilman saastumiseen kohdentuneesta tutkimuksesta, ks. David Brimblecombe (1987) *The Big Smoke. A History of Air Pollution in London Since Medieval Times*, London: Routledge; Stephen Mosley (2001) *The Chimney of the World. A History of Smoke Pollution in Victorian and Edwardian Manchester*, Cambridge: The White Horse Press.

33. Maunu Häyrynen (1994) *Maisemapuistosta reformipuistoon: Helsingin kaupunkipuistot ja puistopoliittikka 1880-luvulta 1930-luvulle, Entisaikain Helsinki 14*, Helsinki: Helsinki-seura. Uraanin ympäristöhistorian tutkimuksesta ks. myös Ari Partanen (1999) *Ilmansaasteet ja savuhaitat Newcastle Upon Tyne ja Tyneiden alueella vuosina 1860–1895*, Pro gradu-tutkielma, Joensuun yliopisto; Simo Laakkonen et al. (toim.) (1999) *Nokea ja pilvenbattarotta: helsinkiläisten ympäristö 1900-luvun vaihteessa*, Helsinki: Helsingin kaupungin museo.

34. Simo Laakkonen (2001) *Vesiensuojelun synty. Helsingin ja sen merialueen ympäristöhistoriaa 1878–1928*, Helsinki: Gaudeamus; ks. myös Simo Laakkonen, Sari Laurila, Pekka Kansanen ja Harry Schulman (toim.) (2001) *Näkökulmia Helsingin ympäristöhistoriaan: kaupungin ja ympäristön muutos 1800- ja 1900-luvuilla*, Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

35. Ks. Simo Laakkonen and Pekka Lehtonen (1999) 'A Quantitative Analysis of Discharges into the Helsinki Urban Sea Area in 1850–1995', *European Water*

hankkeen tulokset osoittavat vakuuttavasti tieteidenvälisen yhteistyön hedelmällisyyden ympäristöhistorian tutkimuksessa.

Tapio Katkon kiinnostus on taas kohdistunut vesihuoltojärjestelmien kehittämiseen Suomessa ja kehityksmaissa sekä kaupunkien vesilaitosten historioihin.³⁶ Kunnallisten vesilaitosten viime vuosikymmenellä käynnistämien historiahankkeiden ansiosta kaupunkien vesihuoltojärjestelmistä on nyt saatavilla runsaasti tietoa.³⁷ Pisimmälle vesihuoltojärjestelmien problematiikan pohdintoissa on edennyt Petri Juuti, joka väitteli vuonna 2001 Tampereen vesihuollon ympäristöhistoriasta.³⁸

Vesihuolto- ja vesiensuojelukysymysten tutkimus on laajentunut 1990-luvulla voimakkaasti ja alaa on viety eteenpäin historioitsijoiden voimin toisin kuin metsähistorian tutkimuksessa, missä yhteiskuntatieteilijöiden ja metsäntutkijoiden panos on edelleen ollut vahva. Suomalainen vesihistorian tutkimus on ollut lähtökohdiltaan selvemmin kansallisesti suuntautunutta ja tutkimuskohteet ovat sijainneet Suomessa. Hyvän poikkileikkauksen vesiensuojelun historian trendeistä 1990-luvulla antaa teos *Harmaat aallot*.³⁹

Management -lehden teemanumero *The History of Urban Water Management in the Baltic Sea region*, 4/1999; Terttu Finni, Sari Laurila and Simo Laakkonen (2001) 'The History of Eutrophication in the Sea Area of Helsinki in the 20th Century: Long-Term Analysis of Plankton Assemblages', *Ambio*, 4–5/2001, 264–271. 36. Tapio Katko (1996) *Vettä! : Suomen vesihuollon kehitys kaupungeissa ja maaseudulla*, Helsinki: Vesija viemäriulaitosyhdistys.

37. Vesilaitosten toteuttamista historiahankkeista ks. esim. Marko Stenroos, Veli-Pekka Toropainen ja Jussi Vallin (1998) *Turkulaisen veden pitkä matka Halisten koskelta Turun keskuspubdistamolle: Turun vesilaitoksen jublakirja*, Turku: Turun vesilaitos; Petri Juuti ja Tapani Katko (1998) *Ernomane vesitebras: Tampereen kaupungin vesilaitos 1835–1998*, Tampere: Tampereen kaupungin vesilaitos; Petri Juuti, Riikka Rajala ja Tapio Katko (2000) *Terveiden ja ympäristön tähden: Hämeenlinnan kaupungin vesilaitos 1910–2000*, Hämeenlinna: Hämeenlinnan kaupungin vesilaitos; Timo Herranen (2001) *Vettä ja elämää: Helsingin vesihuollon historia 1876–2001*, Helsinki: Helsingin Vesi. 38. Petri Juuti (2001) *Kaupunki ja vesi: Tampereen vesihuollon ympäristöhistoria 1835–1921*, Kangasala: Kehrämedia.

39. Simo Laakkonen, Sari Laurila ja Marjatta Rahikainen (toim.) (1999) *Harmaat aallot. Ympäristönsuojelun tulo Suomeen, Historiallinen Arkisto 113*, Helsingin

Marginaaliteemoista valtavirraksi?

Maatalouden suhde ympäristöön lukeutuu kansainvälisesti ympäristöhistorian kestoteemoihin. Maatalouden ympäristövaikutuksia ja ympäristösuhdetta on lähestytty sekä pitkän aikavälin yleisesitysten kautta että keskittymällä maatalouden erityiskysymyksiin. Viimeisen kahden vuosikymmenen aikana erityisen huomion kohteena ovat olleet maatalouskemikaalien käyttöön liittyneet ympäristö- ja eettiset kysymykset.⁴⁰

Suomessa maatalouden ympäristöhistorian tutkimus on aivan viime vuosiin saakka jäänyt hämmästyttävän vähälle huomiolle historioitsijoiden keskuudessa. Maatalouden ympäristökysymykset yhteiskunnallisesta kontekstista lähestyttynä ovat kiinnostaneet eniten sosiologeja ja maantieteilijöitä. Sosiologi Pekka Jokisen ja maantieteilijä Mikko Kumpulaisen väitöskirjoja *Tuotannon muutokset ja ympäristöpolitiikka ja Maan ja talouden välissä* voi luonnehtia päänavauksiksi maatalouden ympäristösuhteen tutkimuksessa modernin ympäristöhistorian näkökulmasta.⁴¹ Historioitsijoista tehomaatalouden ympäristösuhteeseen on pureutunut Harri Siiskonen vertailemalla ruotsalaisten ja suomalaisten maatalouden ammattilehtien harjoittamaa torjunta-aineva-

ki: SHS; ks. myös Pirkko Leino-Kaukiainen (2000) 'Cleaning a Thousand Waste-Water: Water Pollution in Finland, 1945–1970', *Scandinavian Economic History Review*, 1/2000, 81–99.

40. Ks. esim. Donald Worster (1979) *Dust Bowl: The Southern Plains in the 1930s*, New York: Oxford University Press; Douglas Helms and Douglas E. Bowers (1993) *The History of Agriculture and the Environment*, Washington, DC: Agricultural History Society; A.M. Mannion (1995) *Agriculture and Environmental Change. Temporal and Spatial Dimensions*, Chichester: John Wiley & Sons; John Perkins (1982) *Insects, Experts and the Insecticide Crisis. The Quest for New Pest Management Strategies*, New York: Plenum Press; John Sheail (1985) *Pesticides and Nature Conservation. The British Experience*, Oxford: Clarendon Press.

41. Pekka Jokinen (1995) *Tuotannon muutokset ja ympäristöpolitiikka: ympäristösosiologinen tutkimus suomalaisesta maatalouden ympäristöpolitiikasta vuosina 1970–1994*, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C, Scripta lingua Fennica edita 116, Turku: Turun yliopisto; Mikko Kumpulainen (1999) *Maan ja talouden välissä: viisi kertomusta suomalaisen maatalon luontosubteen muutoksesta*, Joensuun yliopisto, Maantieteen laitos, *Julkaisuja* 5, Joensuu: Joensuun yliopisto.

listusta ja sen tavoitteita.⁴² Samaa problematiikkaa lähestyy järjestönäkökulmasta Pentti Luoma Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliiton ympäristöpoliittisia näkemyksiä luotaavassa väitöskirjassaan *Vibreät viirit*.⁴³ Turun yliopiston Suomen historian oppiaineen vuonna 1997 käynnistämä maa-seutuyhteisön ja ympäristön tutkimushanke toivottavasti stimuloi valtakunnallisestikin historioitsijoita tarttumaan maatalouden haastavaan ympäristöhistoriaan.⁴⁴

Kansainvälisesti ympäristöhistorian harastetuimpiin alueisiin lukeutuva ympäristötietoisuuden aatehistoria ei ole herättänyt merkittävämpää kiinnostusta suomalaisten historioitsijoiden keskuudessa.⁴⁵ Systemaattisimmin tähän problematiikkaan on historioitsijoista paneutunut Maria Suutala, joka vuonna 1990 valmistuneesta väitöskirjastaan *Tier und Mensch* lähtien on syventynyt pohtimaan ihmisen ja eläimen, mutta erityisesti naisen, suhdetta luontoon länsimaisessa ajattelussa.⁴⁶ Ympäristökriisien ja -katastro-

fien tutkimus on niin ikään vasta juurtumassa suomalaiseseen historian tutkimukseen.⁴⁷ Tällä alueella kansainvälisesti merkittävimmät tulokset on saavutettu Afrikan historian tutkimuksessa. Holger Weissin vuonna 1997 valmistunut väitöskirja *Babban yunwa* pureutuu Pohjois-Nigeriassa 1900-luvun alussa puhjenneseen kahteen ankaraan nälänhätään poliittisesta, sosioekonomisesta ja ekologisesta näkökulmasta.⁴⁸

Johannesburgin haaste

Vuosituhaten vaihteeseen ajoittuneet neljä historiatieteissä esitettyä ympäristöhistorian väitöskirjaa (Björn, Saikku, Laakkonen, Juuti) osoittavat alan kotiutuneen suomalaisen historian tutkimuksen kenttään. Ympäristöhistorian tutkimuksen ja opetuksen laajenemisesta huolimatta historian laitokset eivät ole vielä rohjenneet virkoja täyttäänsä profiloitua ympäristöhistoriaan lukuun ottamatta ympäristöhistorian dosentureja. Nykynäkymien valossa paine ympäristöhistorian viran/virkojen perustamiseen kasvaa yhtäältä alan suosion laajenemisen kautta. Toisaalta historiatieteitä kohtaan kohdistuu paineita ympäristökysymyksiä tutkivien muiden tieteenalojen taholta, joiden piirissä on tiedostettu tämän päivän ympäristöongelmien taustalla vaikuttavien kulttuuristen ja sosioekonomisten syvävirtausten ymmärtämisen tärkeys.

Suuren haasteen ja samalla mahdollisuuden ympäristöhistorian tutkimuksen ja ope-

42. Harri Siiskonen (2000) *Myrkyttäkää, ruiskuttakaa, hävittäkää ... Ruotsalaisten ja suomalaisten maatalouden ammattilehtien kasvinsuojeluvälistus 1940-1980, Historiallisia tutkimuksia 209*, Helsinki: SKS; Harri Siiskonen (2002) 'Silent Spring and the Nordic Agricultural Magazines', *Scandinavian Economic History Review*, 1/2002, 7-23.

43. Pentti Luoma (2002) *Vibreät viirit. Muutos ja pysyvyys Maa- ja metsätaloustuottajain Keskusliiton ympäristöpoliittisissa näkemyksissä vuosina 1980-2000 Maataloustuottaja -lehden valossa, Acta Universitatis Ouluensis, Series E Scientiae Rerum Socialium 53*, Oulu: Oulun yliopisto.

44. Kimmo Jalonen (toim.) (1999) *Myrkyt kylvää vai puhdasta luontoa - Maa-seutu, ympäristö ja historia, Turun yliopiston Historian laitoksen julkaisuja 50*, Turku: Turun yliopisto; Kimmo Jalonen (toim.) (2000) *Horjutettu tasapaino ja kadotettu harmonia - maa-seutuyhteisö, ympäristö ja muutos, Turun yliopiston Historian laitoksen julkaisuja 57*, Turku: Turun yliopisto. Tutkimusryhmän merkittävimpiin tähänastisiin saavutuksiin lukeutuu Sami Louekarin vuonna 2002 valmistunut lisensiaatin tutkielma, Sami Louekari (2002) *Suo siellä, suisto täällä: näkökulmia ihmisen ja luonnon vuorovaikutukseen Kokemäenjoen suistossa*, Lisensiaatin tutkielma, Turun yliopisto.

45. Ks. esim. Donald Worster (1985) *Nature's Economy: A History of Ecological Ideas*, Cambridge: Cambridge U. P.

46. Maria Suutala (1990) *Tier und Mensch im Denken der deutschen Renaissance, Studia Historica 36*, Helsinki: SHS; Maria Suutala (1996) *Naiset ja muut eläimet: ihmisen subde luontoon länsimaisessa ajattelussa*, Helsinki: Yliopistopaino; Maria Suutala (2001) *Kešytetty nainen: seksuaalisuus ja luontosubde länsimai-*

ssa ajattelussa, Helsinki: Yliopistopaino; ks. myös Laura Hollsten (2001) *Från paradis till nyttolandskap: natursyner i reselitteratur från 1600-talets Västindien*, Lic.avh., Åbo Akademi.

47. Erik Tirkkonen ja Tanja Vahukari (toim.) (1999) *Ihminen katastrofissa: sodat, taudit, ympäristötubot: kirjoituksia katastrofien historiasta, Tampereen yliopiston historian opiskelijoiden julkaisuja 1*, Tampere: Patina; R. Marjomaa, J. Nurmiainen ja H. Weiss (toim.) (2000) *Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa*, Tampere: Vastapaino.

48. Holger Weiss (1997) *Babban yunwa: Hunger and Gesellschaft in Nord-Nigeria und den Nachbarregionen in der frühen Kolonialzeit: unter besonderer Berücksichtigung der späten vorkolonialen Verhältnisse und der Einwirkung der Kolonialmächte, Bibliotheca Historica 22*, Helsinki: SHS; ks. myös Juhani Koponen (1988) *People and Production in Late Precolonial Tanzania: History and Structures, Studia Historica 28*, Helsinki: SHS.

tuksen kehittämiseen tarjoaa niin ikään Johannesburgin kestävän kehityksen huippukokouksessa hyväksytyin toimintasuunnitelman toteuttaminen. Suomessa opetusministeriö asetti jo maaliskuussa 2002 työryhmän pohtimaan kestävän kehityksen edistämistä koulutuksessa. Korkea-asteen koulutusta käsittelevässä osuudessa työryhmä esittää kestävään kehitykseen suuntautuvien opintojaksojen sisällyttämistä sekä perustutkinto- että jatkokoulutukseen kaikilla tieteenaloilla.⁴⁹ Historiatieteissä ympäristöhistorialla on erinomaiset edellytykset hoitaa tämä vaativa tehtävä.

Ympäristöhistorian tutkimuksen tulevaisuuden suuri haaste sekä kansainvälisesti että kansallisesti on 'todellisen' tieteidenvälisyyden lisääminen tutkimuksessa, mihin päästään vasta sitten, kun eri tieteenaloja edustavat tutkijat työskentelevät kiinteänä ryhmänä yhteisen tavoitteen hyväksi.⁵⁰ Historiatieteiden ei siksi ole järkevää pyrkiä omimaan ympäristöhistorian tutkimusta yksinoikeudekseen. Tärkeää sen sijaan on, että historiatieteet pyrkivät aktiiviseen tien-

näyttäjän rooliin ympäristöhistorian tutkimuksen ja opetuksen kehittämisessä.

49. Opetusministeriö (2002) *Kestävän kehityksen edistäminen koulutuksessa/ BAITIC 21E -ohjelma; Kestävän kehityksen edistäminen koulutuksessa -työryhmän ehdotus ohjelman käynnistysuunnitelmaksi, Työryhmämuistiot 36.2002*, Helsinki: Opetusministeriö, 19. Työryhmän toimeksiantoon kuului myös avustaminen Johannesburgin kestävän kehityksen huippukokoukseen valmistautumisessa.

50. Suomalaisen ympäristöhistorian muita tulevaisuuden haasteita ovat mm. urbaanin ympäristöhistorian tutkimuksen kehittäminen ja Suomen ympäristöhistorian yleisesityksen laatiminen. Kiinnostus ympäristöhistorian kansallisia ja maakunnallisia yleisesityksiä kohtaan on ollut suurta erityisesti Isossa-Britanniassa. Ks. esim. Brian William Clapp (1994) *An Environmental History of Britain Since the Industrial Revolution*, London: Longman; I.G. Simmons (2001) *An Environmental History of Great Britain: From 10 000 Years Ago to the Present*, Edinburgh: Edinburgh U. P.; John Sheail (2002) *An Environmental History of Twentieth-Century Britain*, New York: Palgrave; T.C. Smout (2000) *Nature Contested. Environmental History of Scotland and Northern Ireland Since 1600*, Edinburgh: Edinburgh U. P. Aineksia Suomen ympäristöhistorian yleisesityksen pohjaksi tarjoaa toimittaja Juha Kuisman (1997) teos *Tuli leivän antaa: Suomen ekohistoria*, Jyväskylä: Gummerus.

Nyt voit tehdä päivän hyvän työn myös kaupassa.

KESKO

K-ympäristökauppadiplomi valittiin maailman kymmenen parhaan kumppanuusohjelman joukkoon YK:n kestävän kehityksen kokouksessa Johannesburgissa. Suomessa on yli 170 K-ympäristökauppaa, joissa asiakkaiden ja työntekijöiden on helppoa olla vastuullisia. Käytännön tekemme ympäristön hyväksi jatkuvat. Lisää tietoa ympäristökaupoista saat osoitteesta www.kesko.fi/ymparisto.

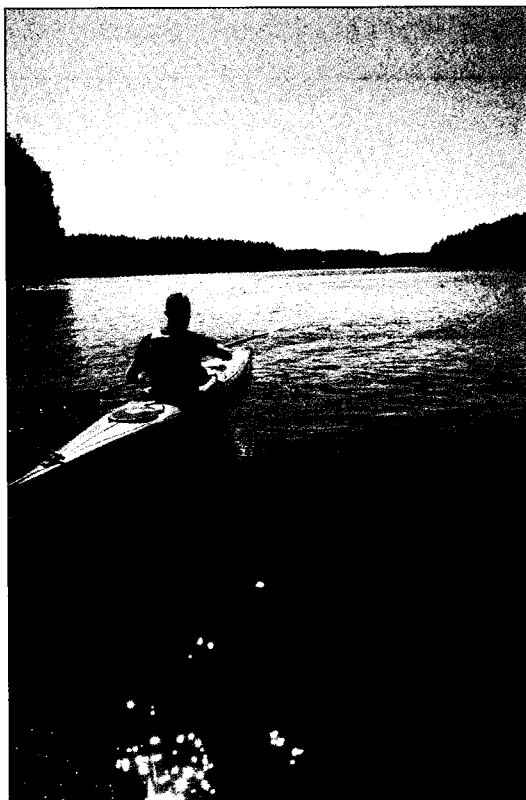

WIHURI OY

Wihuri on kansainvälinen, suomalainen kaupan ja teollisuuden monialayritys, jonka toimialaryhmiä ovat Päivittäistavararyhmä, Pakkausteollisuus, Teknisen Kaupan ryhmä ja Erityistoimialat.

www.wihuri.com

Sijolta itseesi. Sijolta Suomeen.

Mitä aikaisemmin aloitat, sitä helpommin säästöä kertyy. Suomi-yhtiöiden **Suomi Eläke** ja **Suomi Säästö** -vakuutukset kasvavat korkoa korolle läpi vuosien. Kysy lisää Pohjolasta, A-Vakuutuksesta, Pohjantähdessä tai yhteistyösäästöpankeista. Maksutonta neuvontaa saat myös palvelunumerostamme 0800 0123 sekä osoitteesta www.suomi-yhtio.fi

SUOMI-YHTIÖT

”Oman elämänmuotomme historia ja patrioottisen narraation loppu”

Filosofian maisteri Anu Lahtinen aloitti opintonsa vuonna 1994. Hän on harjoittanut jatko-opintoja Alankomaissa Groningenin yliopistossa ja laatii väitöskirjaa Fleming-suvusta Turun yliopistossa. Jukka Relander (MA) aloitti opintonsa vuonna 1988 ja on opiskellut Isovessa Britanniassa. Hän on valmistelema väitöskirjaa 1970-luvun taistolaisliikkeestä Helsingin yliopistossa ja toimii tällä hetkellä YLE:n digi-TV:n toimittajana. – Haastattelu Tuomas M. S. Lehtonen.

Mikä on historiantutkijan yhteiskunnallinen tehtävä ja vastuu?

AL: Yksi historiantutkijan tehtävä ja mahdollisuus on toimia piikkinä ja suhtautua valtaan ja vallankäyttöön kriittisesti. Historioitsijan tulee toimia kaiken mahdollisen itsestään selvän kyseenalaistajana, ennakkoluulojen rikkojana. Minua kiinnostaa myös häviäjien ja erilaisten mahdollisuuksien etsiminen menneisyydestä eikä vain suurten voittajien ja erityisen merkityksellisten vaan eri tavoin tuhoutuneiden, hävinneiden tai sitkeästi arjessa sinnitelleiden historia.

JR: Onhan tutkimus jollakin lailla poliittinen tai yhteiskunnallinen teko. Tietysti on paljon hienoa perustutkimusta, jossa tehdään tarkka selvää jostain hyvin rajallisista kysymyksistä, jotka ei suoraan aukea mihinkään nykyaikaan ankkuroituvaan kysymykseen, vaan joka on tehty sen itsensä takia. Oma kysymyksensä on tutkimus, joka suoraan kommunikoi jollakin tasolla meidän aikamme kanssa. Mitä lähemmäs tullaan historiassa, sitä enemmän siihen tulee poliittisia ja identiteettityöhön liittyviä ulot-

tuvuuksia. Kysymme niistä käsin menneisyydeltä uusia kysymyksiä. Toisaalta on myös vastapositio, kun näitä purkaaksemme kysymme menneisyydeltä kysymyksiä. Kehästä on vaikea päästä ulkopuolelle ainakin lähimenneisyyden suhteen.

Toisaalta Anun ja minun edustama alue eli keskiajan tutkimus on osaksi saanut näkyvyyttä ja tukea, koska se ymmärretään Eurooppa-legitimointina. Historian käyttöarvo voi ulottua yllättävän kauas menneisyyteen. Totta kai sitä on aina enemmän, mitä lähemmäs nykyisyyttä tullaan, mutta viattoman näköinen perustutkimus ei ehkä ole aivan viatonta.

JR: Jos ajattelee kielitieteilijöiden polemiikkia Wiikin ympärillä, niin kampakeraaminen kausikin on lähimenneisyyttä. Mutta nykyhetkeen ankkuroituvien asenteiden tasolla on jotain sellaista, mikä pitäisi karkottaa tutkimuksesta mahdollisimman kauas. On tärkeitä myös, miten rajaamme tutkimuksellisen näkökulman. Se vaikuttaa suuresti siihen, mitä näemme. Jos esimerkiksi ajattelemme jotain politologista tutkimusta, niin se ottaa kaiken muun siitä annettuna kuten, että ihmisillä on ollut tällaisia ja tällaisia intressejä, ihmiset ovat toimineet tästä ja tästä motiivista käsin ja nyt katsotaan vain toiminnan poliittista kehikkoa. Mutta jos lähdetäänkin tutkimaan esimerkiksi, mikä motivoi tietyn aikakauden ihmisen liikkeelle, niin yhtäkkiä kaikki näyttää täysin päinvastaiselta. Tämä ongelma on myös suhteessa 70-lukuun. Sen takia tutkimuksen keskeinen tehtävä on asettaa asiat kontekstiinsa ja saattaa niitä yhteyksiinsä ja sikäli

valottaa tavallaan näkymätöntä ympäristöä tai tuoda näkyväksi tiettyä kysymystä ympäröiviä seikkoja.

Eli voi sanoa, että läbihistoriaan pätee osittain sama, kuin esimoderneja maailmoja tutkitaessa eli etäisyyden otto ja toiseus. Entä mikä on tutkimuksen ja julkisuuden subde?

JR: Historian ja julkisuuden raja kulkee suunnilleen puolivälissäni. Minusta on hyvä, että meillä on sellainen kulttuuri, että eri yliopistoihmiset ja tutkijat osallistuvat keskusteluihin. Keskustelussa he ovat osittain asiantuntijan roolissa itse tutkimastaan, osittain yleisessä ‘oppineen’ roolissa. Mitä julkisuuteen tai laajemman julkisen keskustelun alaisuuteen yleensä jostain tutkimuksesta päätyy, on yleensä väärin tulkittua ja jotain kummallista viihdettä, joka ei vie asioita eteenpäin. Yksi dimensio on se, että historia, mitä se oikein on? Se on oman yhteisön, yhteiskunnan, kulttuurin, elämän kertomista juurista käsin. Jos se ei ole julkinen asia, niin mikä on? Eli siinä mielessä me kerromme meidän yhteisöämme niissä teksteissä tavalla tai toisella.

AL: Kun olin vaihdossa Ruotsissa huomasin, että siellä historiantutkijat tunsivat kadottaneensa kosketuksen tavallisiin ihmisiin. He ajattelivat menneensä 70–80-luvulla niin monimutkaiseen teoreettisiin keskusteluihin, että historiantutkimus irtautui siitä, mitä ns. suuri yleisö ajattelee historian olevan ja mitä se haluaa historiasta tietää. Tässä mielessä suomalainen tutkimus ja julkisuus tuntuvat olevan lähellä toisiaan ja tutkimus näyttää kiinnostavan ihmisiä. Selkeä kontakti tutkijoiden ja yleisön välillä on olemassa, vaikka se välillä merkitsisi sitä, että keskustelu luisuu jonkun julkiksen väitöskirjan yksityiskohtien oikeellisuuteen.

JR: En tiedä pitäisikö ruotsalaisten ottaa oppia suomalaisista tai suomalaisten ruotsalaisista, kyllähän mekin voisimme enemmän käydä teoreettisia keskusteluita.

AL: Julkisuutta voi alkaa kovasti kaivata, kun oma tieteenteko on kovin jalostunutta ja samalla havaitsee, että se ei enää kosketa tavallista yleisöä.

TL: Voidaanhan Ruotsiin verrattaessa myös ajatella, että Suomessa eräät suuret historialliset tapahtumat ovat edelleen voimakkaasti läsnä. Eihän Suomessa ole päästy eroon vuosista 1918 tai 1939–44. Yksi modernin projekti on edelleen toteutumatta eli vapautuminen menneisyydestä. Taistolaisuushan on tämän tarinan jatkumoa. Eikö tämä ole yksi syy, että historia on julkisessa keskustelussa läsnä juuri sillä tavalla kuin se sattuu olemaan.

AL: Tämä tuli myös vastaan ruotsalaisten kollegoiden kanssa puhuttaessa. Itselle oli merkittävä kokemus, että heillä ei todellakaan ole sitä talvisotaa eikä sitä sisällissotaa. Maolaisuus ja taistolaisuus 1970-luvulla jäivät siellä vähemmän merkittäviksi.

JR: Historia on tavallaan tehnyt täällä valinnat puolestamme ja pakottaa meidät puhumaan siitä tietyllä tavalla ja tietyistä aiheista. Onhan siellä melkoisia solmuja.

Onko 1500-luvun aristokratian tutkimuksessa kyse poliittisesta historiasta, kulttuuri- tai sosiaalihistoriasta vai onko sinun pakko nimetä sitä lainkaan?

AL: Oma näkökulmani on Turun yliopiston kulttuurihistorian innoittama kokonaisvaltaisen historiatulkinnan tavoittelu, holistinen pyrkimys sanoa jotain keskiaikaisesta ihmisestä ja myöhäiskeskiaikaisesta tietyistä ryhmästä kokonaisuutena, niiden elämänkokemuksesta ja itseymmärryksestä. Mielestäni se menee laajasti ymmärrettyyn kulttuurihistoriaan pikemmin kuin poliittiseen historiaan.

Miten kulttuurihistoria eroaa sosiaalihistoriasta vai ovatko ne vain oppiaineita ja laitoksia eri yliopistoissa?

AL: Turussa kulttuurihistorialle on ymmärrykseni mukaan ominaista kirjallisuustieteellisen ja kulttuuriantropologisen näkökulman läheisyys, mutta talous- ja sosiaalihistoriallinenkin näkökulma ovat läsnä. Tämä kokonaisvaltaisuus on ainakin minulle Suomen historian tutkijana ollut tärkein anti.

Tällä hetkellä monissa maissa, mm. Ranskassa tutkitaan poliittista historiaa antropologisoiden eli vallan rituaalit ja vallan

legitimiteetti nähdään antropologisessa viitekehityksessä, vaikka totta kai ne ovat edelleen poliittisia kysymyksiä. Perinteisestä poliittisesta historiasta tämä eroaa lähinnä siinä, että vallan legitimiteettiä ei pidetä annettuna. Eli ajatellaan, että valtapositiot on kaiken aikaan konstruoitava. Mutta tämä totaalihistoriallinen näkökulma on tietysti aika hankala, jos yrittää sanoa kaiken kaikesta. Ainakin väitöskirjan tekeminen voi silloin hiukan venyä, jos sen haluaa tyhjentää. Niinpä maailmaa on jotenkin pilkottava, jos haluaa saada siitä otteen.

AL: Ehkä lähin suuntaus itselleni on kulttuuri-, sosiaali- ja mikrohistoriallinen tutkimus Giovanni Levin tai Natalie Zemon Davisin tapaan. Mielestäni ylimalkaan koulukuntien ja oppialojen rajojen vetäminen on kovin ongelmallista enkä osaa aina nähdä niiden keskinäisiä eroja. Ennemmin kyse on jatkumosta, jossa painotukset vaihtelevat.

JR: Jossain määrinhän historia on siinä mielessä "tyhjä tiede", että se ei itse määrittele omaa lähestymistapaansa. Jos puhutaan koulukunnista, näkökulmista tai lähestymistavoista, silloin kysytään mitä kainalosauvaa käytät: onko se sosiologia, filosofia, uskontotiede, joku mikä vaan. Näistä ns. lähitieteistä on hyvä kuljettaa metodeita historian tutkimuksen sisään. Mitään suuria koulukuntaidentifikaatioita ei mielestäni tällä hetkellä ole. Nykyään näyttää nuorempien tutkijoiden keskuudessa yleistyneen kysymykset siitä, miten johonkin on suhtauduttu, miten sitä on tulkittu. Asian itsensä sijasta tutkitaan asiaa ympäröiviä ideologioita, puheavaruuksia ja vastaavia.

Onko meille tullut sosiologien tapaan hiukan lisää yhteisiä tutkimusklassikoita ja niiden luomaa tieteenalaidentiteettiä? Eikö historian tutkimukseen ole viime aikoina tullut enemmän elementtejä, jotka saavat historioitsijoiden puheen muistuttamaan aiempaa enemmän yhteiskuntatieteilijöiden puhetta? On olemassa tietty historian tutkimusta kommentoiva kirjallisuus, joka täytyy tuntea ainakin nimien tasolla. Käsittääkseni joku aika sitten ei Ranken lisäksi tarvinnut tuntea ketään "yhteistä" mestaria 1970-

luvulle saakka ja sitten tuli Marx. Mutta sen jälkeen on olemassa koko joukko historiankirjoituksen analyysoijia ja yhteiskuntateoreetikkoja tai miten heitä halutaankaan kutsua kuten Hayden White.

JR: Minulle tuli mieleen myös Giovanni Levi ja Michel Foucault ja vastaavat.

Eli nyt on olemassa kansainvälisiä nimiä, jotka kokoavat keskustelua sen viitta-uskotteina, mutta ei ehkä kuitenkaan samalla tavalla kuin vaikka sosiologiassa.

AL: Historioitsijoita on tietysti Thukydides-tä alkaen kaksi ja puolittuhatta vuotta, mutta sosiologeilla ei ole niin pitkää perinnettä.

Siis voidaan sanoa, että historia on menneisyyttä koskevana kertomuksen muotona ikivanha. Mutta eihän historia menneisyydestä aineistoja keräävänä tutkimuksena ole ihan yhtä vanha. Tosin sekin on hivenen vanhempaa kuin sosiologia.

JR: Akateeminen historian tutkimus on yhtä vanha kuin porvarillinen yhteiskunta. Ranskan vallankumouksen jälkeen Berliinissä ja Pariisissa perustettiin oppituolit moderneihin yliopistoihin 1802–03 tai jotain sinne päin. Porvarillisen yhteiskunnan syntyessä tapahtui käänne, joka teki menneisyydestä historiaa, kun persoona ei enää ylläpitänyt jatkuvuutta biologisesti ja lineaarisesti, vaan jatkuvuus oli instituutioiden ominaisuus. Henkilöt saattoivat vaihtua, instituutiot pysyivät. Tämä loi akateemisen historiankirjoituksen muutoksena. Olen miettinyt lähitieteilevien ystäväni kanssa pohtiessa, on esimerkiksi olemassa ns. painonvartijasosiologia, jossa aikaa koskevat kysymykset rajoittuvat kysymyksiin ennen ja jälkeen eli on esimoderni ja sitten moderni, ja aikadiimensio on olematon. Vastaavasti filosofeilla tietyn filosofin ajatteluprosessin kytkeminen omaan aikaansa jää aina tekemättä, vaikka se valottaisi uudella tavalla itse aihetta. Koska maailma ja tietty hetki, jossa elämme asettaa aina jollakin tavalla näkyvät kysymyksensä, vaikka Wittgensteinin logiikassa. Tätä alueelta löytyy historian oma juttu, joka on toisaalta kontekstuaalisoina ja toisaalta prosessiin kytkevä. Historia tarkastelee asioita prosessin osana.

Aikaisemmin historialla oli ilmeinen kansallinen tehtävä. Entä mitä on nyt?

AL: Kysymys on kiinnostava erityisesti Suomen historian oppiaineen kannalta. Se on perustettu, koska on historiallisesti kohti itsenäisyyttään kehittynyt 'Suomi', joka ei enää olekaan niin itsestään selvä kiinnostuksen kohde. On merkittävää, tutkitaanko Suomen historiaa vai kansainvälisiin virtauksiin kytkeytynyttä alueellista historiaa esimerkkinä laajemmasta kehityksestä.

JR: Tämä tematiikka poikii myös uuden ongelman, minkälaisessa yhteiskunnallisessa prosessissa nyt elämme. En tarkoita tällä Euroopan unionin jäsenyyttä vaan yleensä kansallisvaltion romahtamista mentaalisenä horisonttina. Historiantutkimus on syntynyt samaan aikaan kuin kansallisvaltio. Historiantutkimus on itse ollut kansallisvaltion kertomus ja sen oma traditio. Mitä sille tapahtuu, kun tämä mentaalinen horisontti romahtaa? Huomaan esimerkiksi omasta puheestani, että minun on hyvin vaikea käyttää sanaa kansakunta. Minkä menneisyyttä sitten kerromme, kun ihmiset eivät enää ankkuroidu samalla tavalla paikkaan? Eurooppa on horisonttina kuitenkin liian väljä paitsi ehkä keskiajan tutkimuksessa.

AL: On olemassa säälittäviä esimerkkejä EU-projekteista, joissa on tilattu Euroopan historioita, jotka on tilattu juuri samassa mielessä kuin kansallisvaltioiden vastaavat eli että kerrotaan Euroopalle historia sen kehittymisen historiana. Useimmiten ne ovat väkinäisiä yrityksiä. Mutta vielä kansainvälistymisestä tutkijoiden omassa kokemushorisontissa siis siinä, että itse mennään ulkomaille tai lukee ulkomaista tutkimusta. Suomen historian tutkijana on ollut erittäin valaisevaa lukea samaa tematiikkaa koskevaan kansainväliseen tutkimukseen ja tutkijoihin. On hämmästyttävää, miten vähän tällaista on ollut aikaisemmassa tutkimuksessa. On käytetty vain suomalaista ja joskus ruotsalaista lähdeaineistoa vaikkapa keskiajan ja Ruotsin vallan ajan tutkimuksessa. Tietoisuus saman aiheen tutkimuksesta esimerkiksi Saksassa, Ranskassa ja Hollannissa puuttuu. Ei ole vertailua, onko samantapaisissa yhteyksissä päädytty samantapaisiin tai erilaisiin tuloksiin.

JR: Eihän tämä koske kaikkea tutkimusta, mutta pitkään hallitsi ajatus Suomen erityisistä ja siitä, että sen piirissä tapahtuneita prosesseja ei voi vertailla muun maailman vastaaviin.

JR: Kansallisvaltion ja kansakunnan hölytyminen mentaalisenä horisonttina on kylä johtanut myös tiettyyn tutkimukselliseen sirpaloitumiseen. Samaa aikaan kun eletty todellisuutemme sirpaloituu, myös menneisyytemme sirpaloituu. Nykyään nuoremmat tutkijat tekevät ammattimaisesti laadukasta, kansainvälisen vertailun kestäväää todella fragmentaarista tutkimusta pienistä aiheista, jotka pengotaan läpikotaisin. Tehdään todella hyvä tutkimus, mutta ei juuri lainkaan asemoida sitä muuhun keskusteluyhteyteen. Ei ehkä ole mitään, mihin ankkuroida sitä.

AL: Näyttää siltä, että laajempaa yleisöä edelleen kiinnostaa nimenomaan 'Suomi' ja 'suomalaisuus'. On olemassa melko iso kiilu, mistä kenttä ja toisaalta tutkijat ovat kiinnostuneita. Tästä tulee helposti ylimielinen vaikutelma: kansa on vanhanaikaista eikä se tiedä, mitä sen tulisi oppia. Välillä on haastavaa, kun esitelmöi myöhäiskeskiajan eliitin kulutustottumuksista tai vallankäytöstä tai itseymmärryksestä, mutta ihmisiä kiinnostaa enemmän, aikoiko Klaus Fleming todella ryhtyä Suomen käskynhaltijaksi Puolan alaisuudessa.

JR: Yksi seuraus murroksesta on patrioottisen narraation romahtaminen, joka elää populaarissa keskustelussa, mutta ei akateemisessa yhteydessä. En tarkoita patrioottisella tässä yhteydessä pelkästään isänmaallista, vaan omaa viitekehystään kohtaan lojaalia asennetta. Yrityshistoriat ovat tässä mielessä patrioottisia narraatioita, samoin puoluehistoriat, yhdistyshistoriat ja jossain määrin myös marginaalihistoriat. Jos esimerkiksi saamelainen kirjoittaa saamelaisten historiasta, hän kirjoittaa patrioottisen narraation. Jossain määrin jopa feministinen naishistoria saattaa tehdä patrioottisia narraatioita. Tämä on käynyt jossain mielessä mahdolliseksi valtavirtatutkimukselle. Se tuottaa aina kriittisiä esityksiä.

AL: Oletko varma, että patrioottinen narraatio on todella kadonnut? Tunnistan itse-

ni sellaisen laatijaksi sekä marginaalihistorian että sukupuolijärjestelmän tutkijana eli feministisen narraation laatijana. Lähtökohdani on vakaumus asian tärkeydestä. Voisi olettaa, että tutkijoilla on jokin ankkuroiva viitekehys, vaikka se ei aina olisi aivan selvästi artikuloitu.

JR: Ehkä minulla luonteeni haraa vastaan patrioottista narraatiota. Siinä minä menetän enemmän kuin maailma. Olen ollut tekemässä kahta tilaushistoriikkaa ja yritin tehdä niistä kriittisiä eikä tilaaja välttämättä pelkästään ilahtunut yrityksestäni. Kysymys oli, että kerro totuus, mutta vastaukseni ei palvellut tilaajan markkinointitarpeita. Mielestäni tämä on yhteydessä laajemmin länsimaisuuden tai länsimaisen yhteiskunnan kriisiin, jos ajatellaan 1960-luvun seurausta. Tällä hetkellä hegemoniaa ja valtaa ei edusta traditio, jota juhlimme, vaan se traditio, josta teemme kriittisiä esityksiä.

AL: Kriittisen esityksen kautta voi kuitenkin ottaa kohteen näkökulman, johon voi sitoutua ja se ei ole isänmaallinen kertomus tai vastaava. On olemassa jokin ydin.

JR: On toki, mutta se ei välttämättä näyttyä patrioottisen narraation muodossa siinä merkityksessä, että etsimme juuria jollekin.

JR: Jos ajattelemme patrioottista narraatiota naishistorian esityksenä, niin silloin se tarkoittaa tarinaa kuinka nainen vapautuu, kuinka tasa-arvo kehittyi.

AL: Tässä mielessä narraatio tai visio menneisyydestä muuttuu kuten nykyiset supersankaritkin paranoidimmaksi ja angstisemmäksi. Niillä saattaa olla idea siitä, mikä on tärkeätä, mutta ne ovat epävarmempia siitä, onko tapahtunut edistystä, edustaako itse välttämättä hyvää.

Onko väliä sillä, onko historian tutkija nainen vai mies? Onko sukupuolinäkökulma läpäissyt meidän pubeemme niin, että tutkijan sukupuolella ei ole merkitystä vai onko edelleenkin niin, että nainen tutkijana tulee tutkimuksessaan berkemmin kiinnittäneeksi huomiota tutkimuskohteensa sukupuolispesifeihin elementteihin?

JR: On ja ei. Onhan meillä naishistorioitsijoita, jotka kirjoittavat yllättävän miehisestä

näkökulmasta ja on mieshistorioitsijoita, jotka ovat sukupuolikysymyksille sensitiivisiä.

AL: Minun mielestäni esimerkiksi keskiajan tutkimuksessa tätä sensitiivisyyttä on havainto, että omituisella tavalla jopa lähteistä, joissa esiintyy naisia, ovat tulkinnassa naiset jääneet pois. Oma aineistoni pakottaa kysymään, miksi nämä asiat puuttuvat aiemmissa tulkinnoissa. Esimerkiksi avioliittostrategioista puhuttaessa naiset ovat pyyhkiytyneet sivuun. Mainitaan esimerkiksi, että se ja se mies nai tämän naisen ja sitten jatketaan käsittelemällä miehen tekoja eikä ole mitään perinpohjaisempaa analyysiä, mikä tämä nainen oli, mistä hän tuli, mistä kaikesta oikeastaan oli kysymys. Lähteet antaisivat mahdollisuuden tällaiseen analyysiin, mutta se sivuutetaan.

JR: Sehän on selvää, että vanhempi tutkimus on kirjoitettu äärimmäisen miehisestä näkökulmasta. Tietysti tässä on tapahtunut paljon muutosta. Mutta mikä olisi nyt spesifiä naisnäkökulmaa ja mikä sitten vain naishistorioitsijoiden tekemää kiinnostavaa historiaa?

AL: Minusta tämä on omassa aineessani muuttunut ihan viime vuosina. On alkanut ilmestyä artikkeleita, joita lukiessa hämärtyy, mikä on mies- ja mikä naispuolisen tutkijan laatima ja onko laatija erityisesti sukupuolinäkökulmasta asioita tutkiva vai ovatko hänen painotuksensa jotakin muita ottaen huomion naishistorian näkökulman. Sehän riippuu myös tutkimusalasta.

JR: Tietysti vanhempi historia, joka painottui julkiseen sfääriin ja viralliseen toimintaan, luonnollisestikin keskittyi sen hallitsevaan elementtiin, siis miehiin. Tämä näkökulma on niin kapea, että mikä tahansa näkökulman laajennus on välttämätön. Naisnäkökulma voi olla sitäkin, että toimijassa tarkastellaan isompaa siivua kuin vain julkista roolia. Tällainen syventäminen ja laventaminen on oleellista. Keskeisin kimmoke tähän on tullut naishistoriasta.

Jos ajatellaan populaarijulkisuutta, niin taitaa vieläkin olla uutinen, että sukupuolella on historia. Tämä ei tarkoita pelkästään sitä, että naisilla on historiaa, vaan että sukupuolisuus on historiallista.

JR: Olen itse harrastanut mieshistoriaa juuri feminismiin yhtenä versona.

Aleksis Kivi -elokuvan ohjaan Jari Halonen vaati taannoin alkuperäisten ja oikeiden suomalaisten esi-isämme "ruotsalaisen sukkabousukulttuurin sijaan". Itse ymmärrän tekeväni ennemminkin oman elämänmuotomme historiaa. Tämän elämänmuodon muotoutumiselle antiikin polis, keskiajan kirkollinen koululaitos ja yliopistot, Ranskan vallankumous ja saksalainen romantiikka ovat keskeisempiä kuin erätalonpoikien kaskisaubut. Totta kai myös suomalaisten raivaajien työ on osa sen vaiheita, mutta elämänmuodollemme kiistat sakramenttiopista ja siitä alkanut logiikan kehitys, kaksinkertainen kirjanpito sienalaisissa pankeissa 1300-luvulla tai englantilainen merenkulku 1600-luvulla ja tervan kysyntä ovat keskeisempiä. Ne synnyttivät instituutit ja verkostot, joiden sisällä me elämme halusimme sitä tai emme. Mitä mieltä

olette: onko tärkeämpää kirjoittaa omien verisukulaistemme historiaa ja liittyä vanhatestamentilliseen jatkumoon, jossa sukuletto olivat historiankirjoituksen perusta vai onko tehtävä jo Voltairen peräänkuuluttamaa elämäntapojemme ja uskomustemme historiaa?

JR: Siis keskiluokkainen koulutettu kaupunkilaisväestö alkaa kirjoittaa itselleen omaa historiaa. Aiempaa kansallisesti relevanttia kirjallista ja historiallista maisemaa on hallinnut agraariproosa ja työväestön emansipoitumistarina. Urbanikulttuuri ja sen eri vaiheet 1900-luvun alussa ovat osin vielä vailla omaa historiankirjoitustaan.

AL: Niin minustakin elämänmuodon muotoutuminen ja vaihtuminen on itse asiassa modernin historian tutkimuksen peruskysymyksiä, vaikka puolustan silti erilaisten kadonneiden ja hävinneiden elämänmuotojen arvoa historian tutkimuksen kohteena.

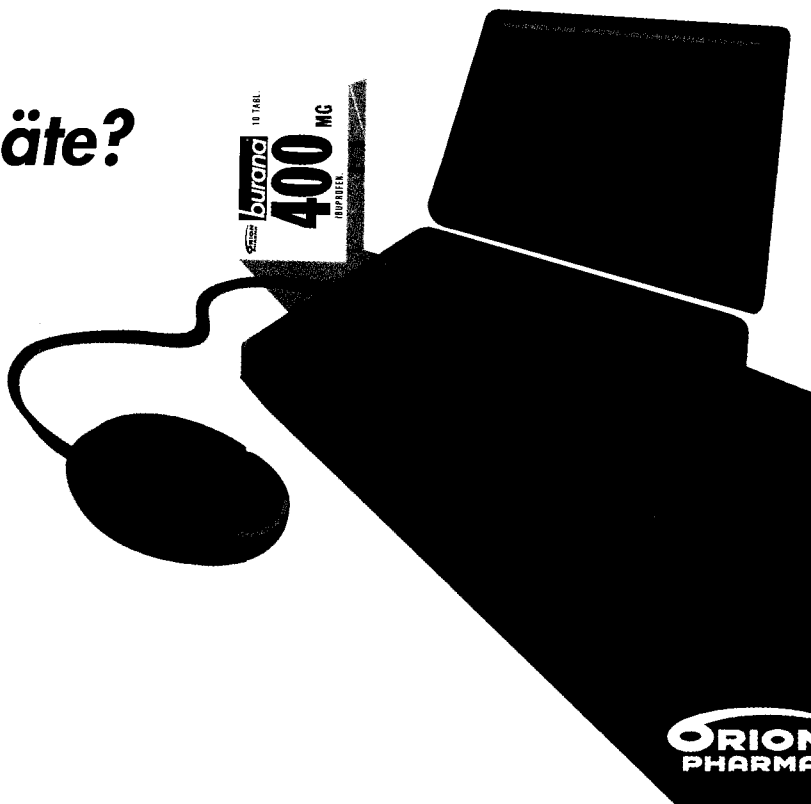

burana®

särkeekö pääte?

Burana tunnetaan tehokkaana kipu- ja särky lääkkeenä. Se alentaa myös kuumetta ja poistaa tulehdusta. Useimmille Burana sopii, mutta jos saat allergisia reaktioita muista särky lääkkeitä, sinulla on vatsahaava, munuais- tai maksasairaus tai olet raskaana, neuvottele käytöstä lääkärin kanssa.

Käyttöalueet: tilapäiset kipu- ja kuume-tilat, kuten vilustumissairauksien ja influenssan oireet, lihas- ja nivelkiput, hammassärky. Tutustu pakkauksessa olevaan käyttöohjeeseen. Sisältää ibuprofeenia. Lisätietoja internetsivulta www.burana.com

Luovuus ei ole pinnan koristelua, vaan sen alle kaivautumista.

Suuret ideat syntyvät paperilla. Me Stora Ensossa luomme paperille suurta tulevaisuutta. Tarjoamme asiakkaillemme uudenlaista ajattelua, tuoreita ratkaisuja ja edukseen erottuvaa palvelua. Tule katsomaan, mihin paperi pystyy:

www.storaenso.com

STORAENSO
what paper can do

ANTTI ARJAVA

Rooman valtakunnan rappio ja tuho

Pohtimalla Rooman valtakunnan hajoamista länsimaiden ihmiset ovat yrittäneet tulkita ja ennustaa oman yhteiskuntansa ongelmia. Dosentti Antti Arjava esittelee keskustelun nykyvaihetta äskettäin ilmestyneiden kirjojen pohjalta.

■ Päättyneen vuosituhannen lopulla Joseph Tainter julkaisi kirjan, jonka tarkoituksena ei ollut vähempää kuin selittää kaikki eri aikoina eri puolilla maailmaa tapahtuneet sivilisaatioiden luhistumiset.¹ Hänen erityisen huomionsa kohteena oli Rooman valtakunta. Tainterin yritystä voi pitää sankarillisena, sillä hän ei ollut ensimmäisten joukossa asialla. Erään laskelman mukaan Rooman valtakunnan tuhoa oli siihen mennessä selitetty yli 200 eri teorialla.²

Tainterin edeltäjien joukossa oli mm. Edward Gibbon, jonka kuusiosainen *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* (1776–88) on maailman tunnetuimpia joskaan ei luetuimpia historiateoksia. Gibbonin kirjasta muistetaan hänen sarkasminsa kristinuskoa kohtaan, jonka hän katsoi mm. rappeuttaneen roomalaisten toimintatarmon ja puolustuskyvyn. Hänen näkemyksensä Euroopan historiasta 100-luvulta aina 1400-luvulle ei kuitenkaan

pyörinyt yhden asian ympärillä vaan oli monipuolinen ja huolellisesti dokumentoitu.

Gibbonin jälkeen lopun ajat eivät ole menettäneet ajankohtaisuuttaan. Yhä uudet eurooppalaispolvet ovat miettineet, mistä syistä vauras korkeakulttuuri voi taantua ja lopulta hävitä. Melkein jokainen ahkera länsimainen ajattelija on osannut sanoa aiheesta jotakin, Montesquieusta, Voltaireesta ja Adam Smithistä Marxiin, Nietzscheen ja Max Weberiin. Niin syklisen kulttuurimorfologian kannattajat, kuten Spengler ja Toynbee, kuin Hegelin kaltaiset edistysteoreetikot ovat uhranneet sivuja Rooman tuhoon.

Äskettäin saavutettiin uusi myöhäisantiikin tutkimuksen merkkipaalu, kun teossarjasta *The Cambridge Ancient History* (CAH) ilmestyi kaksi viimeistä osaa (XIII ja XIV).³ Niiden kirjoittajina ovat olleet kymmenet alansa kärkinimet. Yhdessä ne kattavat parillatuhannella sivulla aikakauden Konstantinus Suuren kuolemasta vuonna 337 noin vuoteen 600 ja kanonisoivat joksikin aikaa yhden historiannäkemyksen. Niiden ilmes-

1. Joseph A. Tainter (1988) *The Collapse of Complex Societies*, Cambridge: Cambridge University Press.

2. Ks. Alexander Demandt (1984) *Der Fall Roms. Die Auflösung des römischen Reiches im Urteil der Nachwelt*, München: C.H. Beck, erit. 558, 695. Tiivistelmä tutkimushistoriasta sisältyy myös teokseen Alexander Demandt (1989) *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284–565 n.Chr., Handbuch der Altertumswissenschaft* III.6, München: C.H. Beck, 470–492.

3. Averil Cameron & Peter Garnsey (toim.) (1998) *The Cambridge Ancient History XIII. The Late Empire, A.D. 337–425*, Cambridge: Cambridge University Press; Averil Cameron & Bryan Ward-Perkins & Michael Whitby (toim.) (2000) *The Cambridge Ancient History XIV. Late antiquity: Empire and Successors, A.D. 425–600*, Cambridge: Cambridge University Press.

tyminen antaa aiheen tarkastella yleisemmin, miten sodanjälkeinen sukupolvi on hahmottanut antiikin ja keskiajan taitteen.

Yhteiskunnan luhistuminen globaalina ilmiönä

Aloitin esittelemällä Tainterin synteessin pääpiirteet – ei siksi, että hänen oma teoriansa olisi erityisen nerokas, vaan koska se johdattaa suoraan yhteiskuntien taantumien ja luhistumisen käsitteeseen ja erityisesti Rooman valtakunnan tuhon selittämiseen. Tainterin määritelmän mukaan luhistuminen (*collapse*) tapahtuu, kun yhteiskunta siirtyy suhteellisen nopeasti eli muutamassa vuosikymmenessä vakiintuneelta sosiopoliittisen monimutkaisuuden (*complexity*) tasolta merkittävästi alemmalle monimutkaisuuden tasolle. Hitaampi muutos on taantumaa (*decline*). Esimerkiksi karolingien valtakunnan hajoaminen ei kuulu tähän tarkasteluun, koska se oli vain lyhytaikainen, epäonnistunut yritys rakentaa imperiumi. Tainter ei puhu sivilisaatioista tai korkeakulttuureista vaan nykykäytännön mukaan monimutkaisista yhteiskunnista (*complex societies*), minkä monet kokevat neutraalimmaksi ilmaukseksi. Vastaavasti entiset primitiiviset yhteisöt määritellään nyt yksinkertaisiksi yhteiskunniksi (*simple societies*).⁴

Luhistuminen ilmenee esimerkiksi seuraavilla tavoilla: poliittinen yksikkö on alueellisesti pienempi ja keskusvalta heikompi; yhteiskunta on vähemmän kerrostunut ja siinä on vähemmän työnjakoa yksilöiden, ryhmien ja alueiden välillä; koordinaatio, resurssien uudelleen jako sekä tiedon ja tavaroiden kulku ihmisten välillä vähenevät, talousyksikkö tuottaa sen mitä kuluttaa; taiteeseen ja rakentamiseen investoidaan vähemmän, vanha rakennuskanta rappeutuu tai mukautetaan vaatimattomampaan käyttöön; lukutaito harvinaistuu; turvallisuus lisääntyy, vahvat pitävät huolen itsestään; väestömäärä pienenee, ja jäljelle jäävien ihmisten tuntema maailma kutistuu.⁵ Riippumatta siitä, miten hyvin tämä kuva vastaa historiallisia ilmiöitä universaalisti, ainakin läntiseen Eurooppaan varhaiskeskiajalla se sopii kuin nakutettu. Se ei ole-

kaan mikään sattuma, kun Tainter on kirjoittaessaan pitänyt mielessä tärkeimmän esimerkkinsä, Rooman valtakunnan tuhon.

Tainter on vakuuttunut siitä, että koska monimutkaisten yhteiskuntien luhistumista on tapahtunut eri puolilla maailmaa, ilmiöllä täytyy olla yksi yhteinen selitys. Tämä kuvaa hyvin hänen teoriansa abstraktiotasoa. Perinteisesti Rooman valtakunnan vaikeuksien syyt – kuten yleensäkin yhteiskunnallisten muutosten aiheuttajat – on jaettu ulkoisiin ja sisäisiin tekijöihin. Edellisistä keskeisimmät ovat ekologiset tekijät, kuten ilmasto tai taudit, sekä germaanien kansainvaellukset.⁶ Jälkimmäisiä ovat kaikki ajatteluvissa olevat taloudelliset, hallinnolliset ja sosiaaliset ongelmat, luvultaan siis tällä hetkellä noin 200. Tainter jakaa aikaisemmat teoriat yhteentoista ryhmään, mutta hänen luokittelunsa ei tässä kiinnostusta meitä sen enempää, koska hän joka tapauksessa hylkää kaikki selitykset riittämättöminä. Heterogeenisin on luokka ”mystiset tekijät”, jonka Tainter leimaa täysin epätieteelliseksi. Hän niputtaa siihen erilaiset biologista symboliikkaa hyödyntävät mallit (”kulttuurit menettävät elinvoimansa”) sekä rodulliset teoriat mutta myös selitykset, joissa oletetaan ihmisten käyttäytymisen muuttuneen, kuten Gibbon teki.⁷

Lyhyesti sanoen Tainterin oman selityksen ydin on taloustieteestä tuttu vähenevän rajahyödyn käsite. Ihmisyhteisö saa tarpeidensa tyydytyksessä etua kompleksisuuden lisäämisestä, mutta yhteiskunnan monimutkaistuuessa lisähyöty jatkuvasti pienenee. Lopulta resurssien käyttö on tehostettu niin äärimmilleen, ettei yhteiskunta kestä mitään yllättävää stressitilannetta. Rajahyöty muuttuu negatiiviseksi, ja kompleksisuutta pitäisi vähentää. Siihen monimutkainen yhteiskunta ei pysty vaan luhistuu.

Tainterin perusteluihin kannattaa tutustua, jos on kiinnostunut globaaleista visioista. Antiikintutkimuksen näkökulmasta hän ei avaa kovin mullistavia näkymiä. Rooman tuhon selittäjät ovat aina joutuneet ottamaan kantaa kysymykseen, miksi valtakunnan itäosa säilyi, kun länsiosa samaan aikaan sortui. Tainterille sen luulisi olevan erityisen kiinnostavaa, koska itä oli 400-luvulla to-

dennäköisesti monimutkaisempi yhteiskunta kuin länsi. Hän tyytyy lyhyesti toteamaan, että itä kesti vähenevän rajahyödyn ongelman, koska se oli vauraampi ja jäi suojaan germaaniin hyökkäykseltä.⁸ Se kuulostaa sinänsä uskottavalta ja on sitä paitsi sama selitys, joka on annettu jo satojen vuosien ajan.

Tarkoin määritellyistä käsitteistään ja terävästä teorianmuodostuksestaan huolimatta Tainterin malli liikkuu niin yleisellä tasolla, että konkreettisia ilmiöitä tarkasteltaessa se ei enää riitä selittämään, miksi tietty yhteiskunta luhistuu. Hän päättelee muun muassa, että kasvavien rajahyötyjen vaihetta elävä nuori Rooma kesti sellaisia iskuja kuin Cannan tappion Hannibalia vastaan, kun yhtä suuret tappiot riittivät kukistamaan vanhan ja vakiintuneen imperiumin. Samoin hän pitää luonnollisena, että kasvuvaiheessa elävä kansakunta, joka investoi vain sodankäyntiin, pystyy kukistamaan vakiintuneet kompleksit yhteiskunnat.⁹ Se ei ole välttämättä väärä havainto, mutta on vaikea nähdä enää mitään asiallista eroa niihin kulttuurien elämänkaarta kuvaaviin biologisiin metaforiin, jotka Tainter tuomitsi mystisten tekijöiden ryhmään. Hän on onnistunut luomaan uuden terminologian ilmiölle, jonka analyttinen selittäminen on yhtä vaikeaa kuin ennenkin.

Rappiosta muodonmuutokseen

Antiikintutkimuksesta on joskus sanottu, että se on kuin kaukana tieteen meressä lepäävä saari, jonka rantaan muualla riehuneiden teoreettisten tuulten aiheuttamat mainingit ehtivät, kun tuulet naapuritieteissä ovat jo kääntyneet. Niin tai näin, ainakin antropologisvaikutteinen kulttuurirelativismi on tällä hetkellä vahvassa asemassa myöhäisantiikkia tutkivien anglosaksien keskuudessa. Ei ole enää itsestään selvää, että barbaarit ovat barbaareita, eikä klassinen antiikki ole korkeampi kulttuurimuoto vain siksi, että sitä on aina Euroopassa ihailtu.

Jos kulttuurien välillä ei voi olla arvostuseroja, on vaikea puhua myöskään rappiosta. Kun vielä muutama vuosikymmen sitten Rooman keisarikunnan historia nähtiin 100-luvulta lähtien lähes joka suhtees-

sa vääjäämättömänä alamäkenä, sen jälkeen useat nimekkäät tutkijat ovat ponnistelleet palauttaakseen myöhäisantiikin maineen. Verotus ei ollutkaan liian kireää, hallinto ei pöhötynyt eikä korruptoitunut, kaupungit kukoistivat ja armeija taisteli voitokkaasti. Monilla näistä tutkijoista on vaikeuksia uskoa, että yhdenlainen yhteiskunta ylipäänsä kykenisi täyttämään väestönsä tarpeet onnistuneemmin kuin joku toinen. Rappio ja luhistuminen ovat subjektiivisia käsitteitä, jotka perustuvat vain siihen jälkiviisautteen, että tiedämme Länsi-Rooman valtakunnan poliittisena yksikkönä kadonneen. Tämän ajatuksen mukaan eurooppalainen kulttuuri ei niinkään taantunut vaan muutti muotoaan. Vanha Gibbonin käsite *decline* esiintyy helpommin lainausmerkeissä kuin ilman, ja sen on korvannut *transformation* (muodonmuutos), sana joka hallitsi Euroopan tiedesäätiön suurta kansainvälistä yhteistyöprojektia 1990-luvulla.

Vaikka antiikintutkimuksen virtaukset liikkuvat kohtalaisen vapaasti Euroopan sisällä, myöhäisantiikin arvotus on tuskin missään muodostunut niin ideologiseksi kysymykseksi kuin anglosaksisessa maailmassa. Mahdollisesti siihen on vaikuttanut klassisen antiikin korostettu asema brittiläisessä kasvatuksessa. Kun vanhat arvot joutuvat puolustuskannalle, se mitä on eniten ihailtu, on myös alttiina kovimmalle kritiikille. Kuten aikanaan Rooman imperiumin esimerkki ja kohtalo kiehtoivat siirtomaa-ajan brittejä, se on myös heidän jälkikolonialis-

4. Tainterille sivilisaatio on kompleksin yhteiskunnan sekundaari ilmentymä, ks. Tainter (1988) 39–42. Koska hän kuitenkin näkee niiden kytkeytyvän joksinkin väistämättä toisiinsa, jää epäselväksi, onko terminologisella erottelulla hänen analyysinsä kannalta suurempaa käytännön merkitystä.

5. Tainter (1988) 4, 19–20, 193.

6. Taudit ovat olleet viime aikoinakin kiinnostuksen kohteena, tutkimushistoriaa esittelee Dionysios Stathakopoulos (2000) 'The Justinianic Plague revisited', *Byzantine and Modern Greek Studies* 24, 256–276. Ilmastotekijät eivät ole saavuttaneet antiikintutkijoiden keskuudessa mainittavaa suosiota, ks. esim. Antti Arjava (2002) 'Vuoden 536 salaperäinen pilvi – länsimaiden perikato?'. *Tieteessä tapahtuu* 7/2002, 25–32.

7. Tainter (1988) 74–86.

8. Tainter (1988) 151.

9. Tainter (1988) 196, 200.

tisen huonon omantuntonsa kohteena. Yhdysvaltain yliopistoissa taas etninen pluralismi on kyseenalaistanut länsimaisen kulttuurin lähtökohdat. Varsinaisesta poliittisesta ohjelmasta ei ole kyse. Myöhäisantiikin tutkimus ajalehti ajan yleisessä kulttuurivirrassa.¹⁰

Uutta mallia voidaan soveltaa sekä kokonaisuuteen että sen osiin. Esimerkiksi perinteinen synkkä kuva myöhemmän keisariajan oikeuslaitoksesta on äskettäin arvioitu uudelleen. Ei siis välttämättä ollutkaan niin, että lainsäädännön taso aleni, kidutus ja kuolemanrangaistus lisääntyivät tai että oikeuden saaminen korruptoituneilta tuomareilta oli hidasta ja kallista. Kenties aikalaisten lisääntyneet valitukset todistavatkin päinvastoin siitä, että ongelmat oli nyt tiedostettu ja että niille ehkä jopa yritettiin tehdä jotain.¹¹

On varmasti totta, että keisariajan alun sivistynyt oikeudenkäyttö koski vain rajoitettua ihmisryhmää. Sen sijaan orjia, provinssien asukkaita ja köyhiä väkivaltarikollisia voitiin ruoskia, kiduttaa, ristiinnaulita ja heittää pedoille. Yläluokan kirjailijat eivät juuri kiinnittäneet siihen huomiota. On kuitenkin liioiteltua väittää, että rangaistuskäytäntö olisi myöhäisantiikin aikana lieventynyt. Pikemminkin julmat rangaistukset ja kidutus sekä yleistyivät että niitä alettiin kritisoida voimakkaammin, koska ne nyt ulottuivat myös niihin ihmisryhmiin, joiden tunteja lähteemme heijastavat. Jää tietenkin jokaisen itse ratkaistavaksi, pitääkö parempana yhteiskuntaa, jossa vain alimpia luokkia kidutetaan, vai sellaista, jossa julmat rangaistukset on ulotettu yhtäläisesti kaikkiin.

Taidehistorian puolella myöhäisantiikin arvottaminen tiivistyy kysymykseen, miksi taideteosten muoto ja työn viimeistelyn laatu ei enää vastaa klassisia ihanteita. Kun aikaisemmin tämän katsottiin yksinkertaisesti johtuvan siitä, että käsityötaidon perinne taantui, uusi koulukunta haluaa kokonaan hylätä subjektiiviset esteettiset vertailut ihaillun kreikkalais-roomalaisen klassisen naturalismin ja myöhemmän keisariajan jäykkien, karkeatekoisten luomusten välillä. Myöhäisantiikin ihmiset eivät siis

olisikaan tehneet yksinkertaisempaa taidetta, koska eivät pystyneet parempaan, vaan koska heidän tyyllilliset ihanteensa olivat muuttuneet. Tässä on vaikea olla näkemättä yhtymäkohtia mielipide-eroihin 1900-luvun lopun taiteesta. Tosin myöhäisantiikin ihmiset näyttävät uusiokäyttäneen klassisten taideteosten elementtejä hyvinkin mielellään.

Kulttuurirelativismilla on vahvuutensa henkilökohtaisena elämänasenteena, tietoisuutena siitä, että oma maku ei ole yleispätevä mittapuu. Se toimii kenties paremmin vertailtaessa erilaisia monimutkaisia yhteiskuntia ja niiden kulttuurisia ilmentymiä keskenään kuin tutkittaessa monimutkaisten ja yksinkertaisten elämänmuotojen kohtaamista. Ainakin historiallisen kehityksen selittäjänä sillä on rajoituksensa, sillä sikäli kuin tiedämme, menneiden aikojen ihmiset eivät yleensä ole olleet kulttuurirelativisteja. Germaanit olivat valmiit tekemään kaikkensa päästäkseen tunkeutumaan Rooman valtakuntaan ja vaihtamaan yksinkertaiset olonsa sen kadehdittuun vaurauteen.¹²

Emme tietenkään voi sanoa, että yksi yhteiskunta- tai kulttuurimuoto on toista parempi, määrittelemättä paremmuuden kriteereitä. Esimerkiksi Tainter näyttää oletavan, että Länsi-Rooman kompleksin yhteiskunnan luhistuminen oli väestön enemmistön kannalta edullinen, jopa jollain tavalla rationaalinen prosessi ja että valtatyhjiön täyttäneet germaanivaltiot onnistuivat takaamaan väestön turvallisuuden ja elinot tehokkaammin, siis paremmin vähemmällä resursseilla.¹³ Tämä ei vastaa tietojamme tapahtuneesta kehityksestä. Vaikka Rooman valtakunta oli kaukana paratiisista, se onnistui satojen vuosien ajan tuottamaan asukkailleen paremman turvallisuuden, elintason ja koulutuksen kuin mikään keskiaikainen yhteiskunta. Ihmisten, tavaroiden ja innovaatioiden vapaa liikkuvuus takasivat teknisesti onnistuneita käyttöesineitä nimenomaan laajoille väestönosille eikä vain kapealle yläluokalle. Naisillekin se tarjosi suuremmat vaikutusmahdollisuudet omaan elämäänsä kuin mikään eurooppalainen yhteiskunta ennen aivan uusinta aikaa.¹⁴ Oikeastaan tärkein kriteeri, jolla var-

haiskeskiajan Eurooppa voitaisiin luokitella onnistuneemmaksi, on ekologinen: sen harventunut ja köyhtynyt väestö todennäköisesti rasitti ympäristöään vähemmän kuin ennen. Tällä aspektilla ei tietenkään ajan ihmisille ollut mitään merkitystä.

Myöhäisantiikin puolustajat katsovat, että aikakauden vertaaminen sitä edeltäviin periodeihin ulkopuolelta annetuin kriteerein tekee sille vääryyttä ja johtaa väistämättä jonkinlaiseen taantumisen vaikutelmaan. Jokaisen yhteiskunnan onnistumista tulisi arvioida sen omista arvoista käsin. Epäilemättä se on oleellinen osa historiallisen ilmiön ymmärtämistä. Tosin ilmeisesti useimmat ihmisyyhteisöt ovat omassa ymmärryksessään ainakin jollain tavoin onnistuneet. Siinä mielessä ei ole turhaa pohtia myöskään sitä, miksi jotkut yhteiskunnat ovat tuottaneet sosiaalisia ja taiteellisia ratkaisuja, jotka eivät ole olleet onnistuneita ainoastaan niiden omien arvojen mukaan vaan myös myöhemmin eläneiden ihmisten perspektiivistä käsin.

Arkeologia

Teoreettisen keskustelun suuntautuminen arvojen uudelleen tulkintaan johtuu epäilemättä osittain siitä, että uutta konkreettista materiaalia ilmaantuu nykyään vain harvakseltaan. Eniten siitä on viime vuosikymmeninä vastannut arkeologia. Neljäkymmentä vuotta sitten kirjoitettu myöhäisantiikin historian ja yhteiskunnan monumentaalinen perusesitys jätti vielä kaivausaineiston lähes huomiotta.¹⁵ Nykyään taloutta ja asutushistoriaa lähestytään enimmäkseen juuri arkeologian näkökulmasta.

Uusi synteesi antaa kuitenkin yhä odottaa itseään, sillä löytöjen tulkinta ei ole aivan helppoa. Osa ongelmista liittyy arkeologiaan yleensä, osa on myöhäisantiikille ominaisia. Kunnolliset kaivaukset ovat kalliita ja siksi harvinaisia. Hyvin kaivetuissakin kaupungeissa kehityksen tarkka ajoittaminen on vaikeaa. On aina helpompi selvittää, milloin jokin rakennus on pystytetty kuin milloin se on hylätty tai mistä lähtien sen on annettu rappaetua. Taantumisen seuraaminen arkeologisesti on osoittautunut äärettömän hankalaksi.

Arkeologi on päätelmissään pitkälle sidottu säilyviin materiaaleihin, siis kiveen, metalliin ja keramiikkaan. Keramiikka on verrattavissa muoviin: sitä käytettiin antiikissa suunnattomat määrät kaikkialla, ja siitä tehdyt esineet särkyvät helposti, mutta itse materiaali maaperään jouduttuaan säilyy ikuisesti. Niinpä vähäisetkin antiikin asuinpaikat paljastuvat nopeasti keramiikan sirpaleista. Varhaiskeskiajan Eurooppa on siihen verrattuna materiaallinen tyhjiö. Tunnettu esimerkki ovat slaavit, joiden asettumisesta Balkanille 500-luvulla ei ole jäänyt mitään esineellisiä todisteita. Italiassa ei arkeologisen aineiston perusteella asunut juuri ketään 600–700-luvuilla. Epäilemättä väestö todella väheni, mutta materiaalista sitä ei voi suoraan lukea, koska rakennuksia ja esineistöä oli henkeä kohti vähemmän ja se oli biohajoavaa, kuten puuta. Tällaisen kulttuurimuutoksen tutkimuksessa arkeologin keinot ovat rajalliset.¹⁶

10. Ks. J.H.W.G. Liebeschuetz (2001a) 'The uses and abuses of the concept of 'decline' in later Roman history, or, Was Gibbon politically incorrect?', teoksessa Luke Lavan (toim.) *Recent Research in Late-antique Urbanism, Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* 42, Portsmouth, R.I.: Journal of Roman Archaeology, 233–238, johon kommentit Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Mark Whittow ja Luke Lavan, 238–245; sekä J.H.W.G. Liebeschuetz (2001b) 'Late Antiquity and the Concept of Decline', *Nottingham Medieval Studies* 45, 1–11. Mainittakoon, että tämän katsauksen kirjoittaminen oli jo pitkällä, kun sain käsiini Liebeschuetzin em. artikkelit, joissa nostetaan esiin samoja teemoja. Nämäkin kysymykset liikkuvat ajassa.

11. Jill Harries (1999) *Law and Empire in Late Antiquity*, Cambridge: Cambridge University Press, josta arvostelu Antti Arjava (2000a), *Arctos* 34, 302–303. Sen sijaan myöhäisantiikin oikeuden uudelleen arviointia ei löydy esim. artikkelista Detlef Liebs (2000) 'Roman Law', *CAH XIV* 238–259; kirjoittaja onkin saksalainen.

12. Vrt. tästä esim. Antti Arjava (2000b) *Arctos* 34, 299–301, arvostelu teoksesta Greg Woolf (1998) *Becoming Roman: The Origins of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge: Cambridge University Press.

13. Tainter (1988) 151.

14. Ks. esim. Bryan Ward-Perkins (2000) 'Land, Labour and Settlement' sekä 'Specialized Production and Exchange', *CAH XIV*, 365–369; naisten asemasta Antti Arjava (1996) *Women and Law in Late Antiquity*, Oxford: Oxford University Press, erit. 257–266.

15. Arnold Hugh Martin Jones (1964) *The Later Roman Empire 284–602: A Social, Economic and Administrative Survey I–III*, Oxford: Basil Blackwell. Kirja on yhä omassa lajissaan ylittämätön

16. Ward-Perkins (2000) 316, 323–325.

Arkeologia on edistynyt erityisesti maaseudun tutkimuksessa, joka pitkään oli jäänyt kaupunkien varjoon. Menetelmänä on yleensä ns. survey, jossa havainnoidaan maan pinnalla olevia materiaali jäänteitä. Se on huomattavasti nopeampaa ja halvempaa kuin varsinaiset kaivaukset, ja sen ansiosta nyt tunnetaan myöhäisantiikin ajalta tuhansia kyliä. Vahvoja kyliä on jopa pidetty ajan tunnuspiirteenä, erityisesti idässä.

Mutta kasvoivatko kylät kaupunkien kustannuksella vai niiden vanavedessä, on jälleen kiistanalaista. Suurkaupungit näyttävät selvinneen paremmin kuin pienet, mutta kaikesta arkeologian kehityksestä huolimatta klassisen urbanismin taantumaa ei tällä hetkellä pystytä kuvaamaan tarkemmin. Kylien tarkempi anatomia aukeaisi, kun niitä päästäisiin perusteellisesti kaivamaan, mikä on toistaiseksi ollut harvinaista.¹⁷

Alueiden Eurooppa

Merkittävimmin arkeologia on kuitenkin vaikuttanut käsityksiin nousun ja taantumien sijoittumisesta eri puolilla Rooman valtakuntaa. Aikaisemmin tästä oli suhteellisen epämääräinen käsitys, niin että ajoittipa tutkija yhteiskunnan vaikeudet alkaviksi millä vuosisadalla tahansa, ne kuitenkin ymmärrettiin pääpiirteissään samanaikaisiksi. Nyt kehityskaari on maantieteellisesti sirpaloitunut. Taloudellinen toimeliaisuus ja väestömäärä – jotka näyttävät karkeasti seuraavan toisiaan – olivat huipussaan Italiassa ajanlaskumme ensimmäisellä vuosisadalla, Galliassa ja Hispaniassa seuraavalla. Kolmannella vuosisadalla Pohjois-Afrikka oli noussut valtakunnan hyvinvoivimmaksi alueeksi. Kaupungit olivat siellä suurimmillaan neljännen vuosisadan lopulla, Britanniassa jo hieman aikaisemmin. Kunkin alueen väestön kukoistus näyttää osuvan yksiin sen tärkeimpien vientituotteiden levinneisyyden kanssa. Mikä oli tämän korrelaation mekanismi ja miksi tuotteiden suosio vaihteli, on epäselvempää.¹⁸

Nousun ja taantumien sykli eteni viimeiseksi itään. Balkanilla ja Kreikassa neljäs ja viides vuosisata oli nousukautta, joskin Toinan provinssit joutuivat ensimmäiseksi kokemaan sodan hävitykset. Kreikan maa-

seudun asutus lisääntyi ensimmäisen keran sille tasolle, millä se oli ollut kaupunkivaltioiden klassisella kaudella 700 vuotta aiemmin. On tosin muistettava, että tähän maaseutuistumiseen luultavasti liittyi ainakin jossain määrin pienten kaupunkien väestön lasku.

Vähässä-Aasiassa ja Lähi-idässä rakennettiin paljon viidenneltä vuosisadalta kuudennen alkupuolelle. Sen jälkeisestä kehityksestä ei ole yksimielisyyttä. Alueen tutkijoista Clive Foss on pyrkinyt todistamaan, että syrjässä sodista Anatolia kukoisti seitsemännen vuosisadan alkuun saakka, jolloin persialaisten monivuotinen hävitys suisti sen peruuttamattomaan taantumaa. Monien muiden mielestä kuitenkin merkkejä kasvun taitumisesta on jo kuudennen vuosisadan puolivälissä.¹⁹ Vuosien 541–42 rutto on yksi (tietysti kiistanalainen) selitys väestön ja talouden alamäelle. Lähi-idässä vaihtoehtoinen tai täydentävä (yhtä kiistanalainen) tekijä voisi olla persialaisten hävitysretki 540. Syyrian ja Palestiinan rannikkokaupungeissa taantumien merkkejä näkyy joka tapauksessa jo kuudennen vuosisadan jälkipuoliskolla. Oikeastaan vain sisämaassa, nykyisen Jordanian alueella, aktiivinen kausi jatkuu seitsemännelle vuosisadalle, islamilaiselle ajalle.

Vaikka tässä mallissa taantumien käsite sinänsä on hyväksytty ja useimmilla alueilla voidaan jopa puhua lopullisesta romahduksesta, kronologia tuo ”Rooman valtakunnan rappioon” tiettyä relativismia. Tämänhetkisen käsityksen mukaan itäisen Välimeren väestö ja vauraus oli huipussaan 500-luvun alkupuolella, jolloin läntisissä provinssissa elintaso oli jo selvästi laskeutunut.

Oma kysymyksensä on, piilekö nykyisessäkin käsityksessä vielä virheitä. Materiaalisten jäänteiden ajoituksessa tärkeää osaa näyttävät piirtokirjoitukset ja mosaiikit. Ihmisten innokkuus niiden teettämiseen ei kuitenkaan ollut mikään vakio: puhutaan niin sanotusta epigrafisesta taipumuksesta (*epigraphic habit*). Se levisi eri alueille eri aikaan, hieman samaan tapaan kuin edellä kuvattu taloudellinen aktiivisuus, mutta lie-nee ollut yhteydessä myös siihen, miten yl-

peitä ihmiset olivat kuulumisestaan kreikkalais-roomalaisen valtakulttuurin piiriin. Rooman keisariajalla epigrafinen taipumus kulkee hitaana satojen vuosien aaltona Kreikasta Anatolian yli Lähi-itään. Kauimpana Syyriassa ja Jordaniassa piirtokirjoituskulttuuri ei ollut vielä ehtinyt kääntyä laskuun arabien tullessa. Heijastaako tämä sekundäärisesti taloudellista aktiivisuutta vai värittääkö päinvastoin epigrafinen taipumus käsitystämme alueiden kukoistuksesta? Vastaus ei ole selvä, olkoonkin että rahalohtojen määrä tarjoaa riippumattoman tavan arvioida väestön ja vaihdannan kehitystä.

Tuhon syyt tänään

Kun CAH on kokoelma kymmenien kirjoittajien tekstejä, se ei voi olla kovin johdonmukainen tai tietoinen omasta linjastaan. CAH XIII ei ylipäänsä sisällä minkäänlaista yhteenvetoa aikakauden ominaispiirteistä tai historiallisen kehityksen suurista linjoista. Lukijan vaikutelmaksi jää, että Rooman valtakunnassa ei 400-luvun alkuun mennessä esiintynyt mitään suurempia ongelmia lukuun ottamatta rajoilla uhkaavia barbaareja. Itse asiassa jos keisari Valens ei olisi Adrianopolin taistelussa 378 onnistunut häviämään gooteille, voisimme CAH XIII:n puolesta elää yhä Rooman valtakunnassa (tai Suomesta puhuen olla juuri liittyneet siihen).

Osittain tämä vaikutelma johtuu siitä tendenssistä, että antiikin yhteiskunnan ratkaiseva heikentyminen on siirretty ajassa eteenpäin, lännessä 400-luvulle ja idässä 500-luvun lopulle tai jopa 600-luvun alkuun.²⁰ Näin ollen se käsitellään tyydyttävämmin vasta CAH:n viimeisessä osassa. Viimeistä edellisen osan rivien välistä ja viimeisen osan riveiltä ilmenee kuitenkin, että suuri osa tutkijoista kallistuu eksogeenisten selitysten kannalle. Rooman valtakunnan tuhoa eivät aiheuttaneet mitkään sen yhteiskuntaan tai talouteen liittyvät rakenteelliset ongelmat, henkisistä puhumattakaan. Mahdolliset muutokset yhteiskuntaryhmien suhteissa, maanomistuksessa, hallinnossa ja armeijassa eivät olleet lopun syynä tai edes lopun alkua vaan luonnollista sopeutumista uusiin olosuhteisiin. Hunnien työntymi-

nen Karpaattien yli Unkariin 400-luvun alussa painoi germaanit vastustamattomasti Länsi-Rooman alueelle. Kun keskushallinto menetti provinssin toisensa jälkeen, se sortui 400-luvun kuluessa varojen ja miesvoiman puutteeseen. Tämän näkemyksen edeltäjiä on mm. André Piganiol, jonka kirja päättyi puoli vuosisataa sitten kuuluisiin lauseisiin: ”Roomalainen sivilisaatio ei kuollut luonnollista kuolemaa. Se murhattiin.”²¹

Murhateorian vahvin argumentti on aina ollut se, että itä säästyivät 400-luvun romahdukselta. Sen vuoro tuli myöhemmin. Mutta CAH XIV vihjaa, ettei tämäkään olisi ollut väistämätöntä. Keisari Mauricius oli 590-luvulla saanut aikaan rauhan Persian kanssa ja oli työntämässä slaaveja takaisin Tolan yli. Seuraavaksi hän olisi lyönyt langobardit Italiassa. Mutta Mauriciuksen syök-

17. Eniten kilpailevia tulkintoja on herättänyt Syyrian kalkkikivialueen kukoistava kyläasutus. Siellä hyvinvoinnin kasvu ilmeisesti ainakin pysähtyi 500-luvun puolivälissä. Väestö sen sijaan näyttäisi säilyneen tiheänä arabialaisajalle saakka. Mutta tämäkin johtopäätös perustuu vasta yhden kylän (Déhès) kaivauksiin. Ks. esim. Clive Foss (1997) 'Syria in Transition, A.D. 550–750: an Archaeological Approach', *Dumbarton Oaks Papers* 51, 202–204.

18. Ward-Perkins (2000).

19. Clive Foss (1990) *History and Archaeology of Byzantine Asia Minor*, Aldershot: Variorum; Clive Foss (1996) *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor*, Aldershot: Variorum; Charlotte Roueché (2000) 'Asia Minor and Cyprus', CAH XIV, 570–587; Mark Whittow (2001) 'Recent research on the late-antique city in Asia Minor: the second half of the 6th c. revisited', teoksessa Luke Lavan (toim.) *Recent Research in Late-antique Urbanism. Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* 42, Portsmouth, R.I.: Journal of Roman Archaeology, 137–153.

20. Vielä pitemmälle meni aikanaan Henri Pirenne (1937) *Mabomet et Charlemagne*, Paris: Alcan & Bruxelles: Nouvelle Société d'Éditions. Hänen mukaansa antiikin ajan maailmanjärjestys päättyi lännessäkin vasta 700-luvulla, kun Välimeri joutui arabien haltuun. Pirennen teoriaan ei sellaisenaan enää uskota, mutta sen ympärillä pyörii jatkuvasti keskustelua, ks. esim. Richard Hodges (1998) 'Henri Pirenne and the Question of Demand in the Sixth Century', teoksessa Richard Hodges & William Bowden (toim.) *The Sixth Century. Production, Distribution and Demand*, Leiden & Boston & Köln: Brill, 3–14; sekä Paolo Delogu (1998) 'Reading Pirenne Again', samassa teoksessa 15–40.

21. André Piganiol (1947) *L'Empire chrétien (325–395)*, Paris: Presses Universitaires de France, 455–466. Vrt. myös Mark Whittowin vastine artikkeliin Liebeschuetz (2001a), 243.

seminen vallasta 602 johti kuolettavaan sotaan Persiaa vastaan. Sen tuhoista uupunut valtakunta ei pystynyt enää vastustamaan arabeja vaan menetti 600-luvun puolivälissä Lähi-idän ja sitä myöten puolet jäljellä olevasta väestöstään. Näin Mauriciuksen kuolema asiallisesti ottaen merkitsi Rooman valtakunnan loppua sen antiikin aikaisessa muodossa.²²

Vaikkei tämä laaja visio suinkaan ole tuhkautunut alleen toisenlaisia ääniä CAH XIV:ssä – mm. taloudellisesta kehityksestä on erittäin hyvät artikkelit – se kyllä värittää molempien teosten kokonaisuutta. Siitä on jossain määrin yllättävänä seurauksena salavihkainen eikä varmaankaan tiedostettu paluu historiankirjoitukseen, jonka jotkut jo julistivat jääneen taakse. Historian linjoja eivät määrääkään talouden ja yhteiskunnan piilevät rakenteet ja muutokset, joita tutkija etsii puutteellisesta tai kätkeytyneestä (esimerkiksi arkeologisesta) lähdeaineistosta. Sen sijaan yhteiskuntien ja sivilisaatioiden kohtalon ratkaisevat invaasiot, armeijat, kyvykkäät hallitsijat, jopa yksittäiset taistelut, toisin sanoen juuri ne tekijät, joihin antiikin ihmiset itsekänsä uskoivat ja jotka ovat ilman salapoliisityötä luettavissa aikalaiskuvauksista. Ennen kuin monia viime vuosikymmeninä kaivettuja arkeologisia kohteita on ehditty edes julkaista ja ennen kuin kaikki ovat ehtineet sisäistä 1900-luvun lopun tutkimuksen sosiologisia, antropologisia ja feministisiä virtauksia, sotilaallinen ja poliittinen historia ovat kuin varkain valanneet pelikentän takaisin. Paradoksaalisesti tähän on johtanut aktiivisen tutkijasukupolven vastenmielisyys rappion ja taantumien käsitteitä kohtaan.

Lähes käsittämättömästi naiset puuttuvat kokonaan Cambridgen kanonisoimasta uudesta historiankuvasta. Suurpolitiikasta heidät on vähin äänin poistettu. Theodosius II:n aikana eläneistä keisarinnoista todetaan vain, että heidän vaikutustaan on liioiteltu. Merovingien sukusotia sekä sen myötä varhaiskeskiajan naistutkimusta dominoinutta kuningatar Brünnhildeä saa turhaan etsiä – hän esiintyy sivulauseessa epiteetillä ”notorious”. Naisten yhteiskunnallinen asema yleensä kuitataan yhdellä alaviitteellä.²³

Nämä muutamit irralliset lauseet koko CAH:n kahdentuhannen sivun paketissa edustavat oudon minimalistista lähestymistapaa, varsinkin kun naiset eivät todellakaan ole enää mikään kirjoittamaton lehti antiikin historiassa ja kun molempien CAH:n osien päätoimittaja Averil Cameron on Oxfordin nimekkäimpiä naispuolisia professoreita.

Tuhon syyt huomenna

Jos historiasta mitään voi oppia, ainakin sen, että Rooman valtakunnan tuhon selitykset tulevat edelleen vaihtelevaan. Rappioteorian epäsuosio on tällä hetkellä suurin syy murhateorian kannatukseen. Sillä on puolestaan omat rasiitteensa, jotka saavat monet tutkijat suhtautumaan siihen vaivautuneesti: mielikuvalla rajojen yli tunkevista muukalaisista, jotka tuhoavat eurooppalaisen sivilisaation, ei ole yliopistomaailmassa tällä hetkellä suoranaista sosiaalista tilausta, vaikka joissakin kansalaispiireissä voisi ollakin. Pyrkimykset kietoa germaaniin invaasiot kulttuurisen interaktion ja rauhanomaisen akkulturaation käsitteisiin eivät toisaalta nekään ole saavuttaneet mainittavaa kannatusta.

Vaikka eksogeeninen selitys on nyt etualalla, sen heikkoudet eivät ole kadonneet minnekään. Se vaatii edelleen perustelemaan, miksi valtakunta ei pystynyt puolustautumaan tehokkaammin. Kuinka se ei pystynyt pitämään niitä alueita, jotka se oli aikanaan valloittanut puolta pienemmällä armeijalla? Hyökkäävät germaaniheimot eivät olleet väkimmäältään suuria. Kun Justinianus löi vandaalit Afrikassa 535 ja siirsi miespuoliset henkiin jääneet itään, koko kansa hävisi sen tien historiasta.

Lähes täysin ovat viime aikoina olleet unohtuksissa ne teoriat, jotka hakevat Rooman rappion syitä kansalaisten käyttäytymisen muutoksista. Jo antiikissa epäiltiin, että lisääntynyt vauraus ja helppo elämä toisten kustannuksella johtivat roomalaiset moraaliseen dekadenssiin, sotilaskunnan heikkenemiseen ja yleiseen välinpitämättömyyteen muista kuin henkilökohtaisista eduista. Sodanjälkeiselle sukupolvelle ajatus tällaisista tekijöistä yhteiskunnalliseen

kehitykseen (ainakaan haitallisesti) vaikuttavina voimina on ollut silminnähden vaikea. Kun *Zeitgeist* ei ole ollut empiirisesti mitattava suure, sellaisten selitysten on epäilty kertovan enemmän tarkkailijan ennakkoluuloista kuin historiallisista ilmiöistä. Tainterin luokittelussa ne sijoittuvat mystisten tekijöiden ryhmään.

Näin ankara suhtautuminen ei tietenkään olisi loogisesti välttämätöntä. Tainterin omassakin mallissa kurittomien sotilaiden ja ahneiden kansanjoukkojen lahjomiseksi keisarien piti myöntää yhä uusia ja kasvavia etuja. Hänen terminologiassaan ne tosin ovat järjestelmän legitimaatioon kohdistuvien investointien väheneviä rajatuottoja.²⁴ Näyttää myös siltä, että Rooman armeijan tärkeimmät rekrytointialueet siirtyivät Italiasta provinsseihin ja edelleen niille seuduille, missä elämä pysyi yksinkertaisimpana ja arvot sotaisimpina, kuten Balkanin vuorille, syvään Anatoliaan ja Kaukasukselle.

Samaan tapaan vaihtelivat ne alueet, mistä keisarit olivat kotoisin. Kolmannen vuosisadan kriisin keskellä Rooma ei saanut kiittää olemassaolostaan italialaisia senaattoreita vaan rajaseutujen karkeita sotilaskeisareita. Yhtä vähän Italia ja Kreikka olivat enää myöskään kirjailijoiden kotimaita: sanomisen halu ja kyky loitonivat kuin renkaat vedessä kohti rajoja ja niiden taakse.

Kaikki tämä ei tietenkään todista, että ”mystiset tekijät” sittenkin selittäisivät Rooman tuhon. Mutta kun kasvava itsekkyyks ja massojen vieraantuminen on nähty vuosituhatien vaihteessa eurooppalaisen hyvinvointiyhteiskunnan uhkina ja kun Rooman tuhoa on historian kuluessa usein selitetty sellaisilla tekijöillä, jotka omassa ajassa on koettu tärkeiksi, voisi kuvitella henkisille arvoille suurempaa roolia tämän päättymättömän pelin seuraavilla kierroksilla. Yksi harvoista CAH XIII:ssa käsitellyistä sisäisistä ongelmista onkin sattumalta rikkaiden kasvava haluttomuus osallistua verojen maksamiseen.

Konkreettisesti suurimmalta edistysaskeleelta myöhäisantiikin tutkimuksessa tuntuu tarkentunut käsitys siitä, miten eri alueiden tuotanto ja väestö kasvoivat taantuakseen jälleen muutaman sukupolven kuluttua. Vauraus näyttää etenevän keskustasta kohti periferiaa, jopa niin että valtakunnan rajoilla nousu siirtyi sen rajojen ulkopuolelle, Irlantiin, Skandinaviaan ja Armeniaan. Häkellyttävää on kuitenkin se, että postroomalainen taantuma esimerkiksi Britanniasa ei pudota aineellista kulttuuria sille tasolle, missä se oli roomalaisten tullessa, vaan vielä paljon alemmaksi. Oliko nopea kasvu siis pitkällä tähtäyksellä taloudellinen umpikuja, ja olisiko jääminen antiikin integraatiokehityksen ulkopuolelle ollutkin ylisukupolvisesta perspektiivistä onnistuneempi vaihtoehto? Bryan Ward-Perkins esittää nämä kysymykset erinomaisesti CAH XIV:ssä, mutta viisaasti ei vastaa niihin.²⁵

Detaljitiedon lisääntymisestä huolimatta varsinaiset suuret kysymykset siis pysyvät ja johtavat niin syville vesille, ettei niitä historiallisin metodein mitata. Rooman valtakunnan hajoaminen oli hidas ja monitahoinen prosessi, jonka todellista luonnetta eivät ole pystyneet hahmottamaan sen paremmin aikalaiset kuin jälkimaailmakaan. Emme ymmärrä, miksi eurooppalainen sivilisaatio keskiajan kevään koittaessa näytti niin samanlaiselta kuin tuhat vuotta aikaisemmin, kreikkalaisten ja roomalaisten aloittaessa hitaan taivalluksensa arkaaisista yhteisöistä monimutkaisiin yhteiskuntiin.

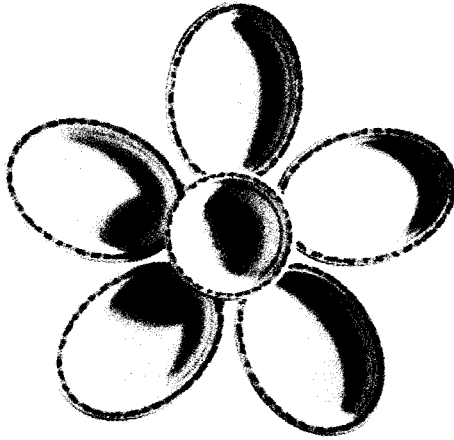
22. Michael Whitby (2000) 'The Successors of Justinian', CAH XIV 108–111.

23. Andrea Giardina (2000) 'The Family in the Late Roman World', CAH XIV 393 n. 4. Hänen artikkelissaan kuten ei muuallakaan kirjassa pystytä syvemmin tarttumaan kauaskantoiseen kysymykseen, miten kristinuskon vaikutus näkyi maallisessa elämässä. Se on liian iso ongelma pohdittavaksi myös tässä.

24. Tainter (1988) 117.

25. Ward-Perkins (2000) 361–363.

The packaging you need,
wherever you need it

HUHTAMAKI
TAKING PACKAGING FURTHER
www.huhtamaki.com

*Helsinki parempaa
luottavaa*

Tilaa Hesari

 0800-92222 tai www.helsinginsanomat.fi/tilaajapalvelu

HELSINGIN SANOMAT

LASSE LEHTINEN

Kohtaaminen akateemisen maailman kanssa

Edellisessä numerossa arvioidusta (Haik 4/2002 s. 410) Lasse Lehtisen väitöskirjasta Aatosta jaloa ja alhaista mieltä on innokkaasti keskusteltu akateemisessa maailmassa. Tekijä kommentoi käytyä keskustelua.

■ Benjamin Disraelin väitetään sanoneen, että kirjailija, joka puhuu omista kirjoistaan, on yhtä kyseenalainen todistaja kuin äiti, joka puhuu lapsistaan. ”Älä selitä, älä valita” on mielestäni hyvä ohje kenelle tahansa julkisessa myllytyksessä olevalle. Akateemisessa maailmassa, näin minulle on kerrottu, kuuluu kuitenkin asiaan puolustaa omia töitään.

Fysiikan lakien mukaan *aktio* synnyttää *reaktion*. Osasin toki odottaa jonkinlaista polemiikkia väitökseni tiimoilta, olinhan – vastaväittäjäni Timo Soikkasen sanoin – ”kerjännyt verta nenästäni” haastamalla erityisesti Juhani Suomen. Mutta vastavaikutuksen aikaansaamat keskustelun laineet ja niiden heijastus aina päivälehtiin saakka oli yllätys.

Ensihämmennyksestä toivuttuani huomasin mellakan myönteiset puolet. Kirja alkoi käydä rivakasti kaupaksi eikä sen menekki ole laantunut vieläkään. Sivutuotteena tuli asiattomuuksia, joihin olen suhtautunut ”Sinatra-metodilla”. Kun Sinatralta aikoinaan

kysyttiin, haittaako häntä koskeva kirjoittelu, Frankie-Boy vastasi: ”Ei haittaa, niin kauan kuin nimi kirjoitetaan oikein.”

Poliittinen historia ei ole eksakti tiede. Se etenee uusien löytöjen, mutta myös uusien tulkintojen ja johtopäätösten tietä. Juhani Suomelle myönnetty vuosikausien yksinoikeus Urho Kekkosen jäämistöön oli kuitenkin tekemässä Kekkos-tutkimuksesta jotakin sellaista, johon ei muiden ole sopinut koskea. Juhani Suomi on kehittänyt kaavan, jonka hän itse on todistanut oikeaksi. Raivokkaasti hän puolustaa reviiriään tunkeilijoita vastaan.

Kekkosesta riittää tutkimista vielä pitkään. Kekkosin suhteet kokoomukseen, kommunisteihin ja Smp:hen aivan huutavat tutkijaansa. Kaikki joutuvat kuitenkin ensin kahlaamaan Juhani Suomen teokset läpi.

Suomen tuotannosta ei yleensä siteerata yksittäisiä kohtia, vedotaan ainoastaan kokonaiskuvaan, jonka hän on meille Kekkosesta tarjonnut. Tämä on hyvin ymmärrettävää, sillä Juhani Suomen tuotanto uuvuttaa jo laajuudellaan. Pitäisi jaksaa lukea läpi samoja papereita ja vetää niistä ehkä uusia johtopäätöksiä.

Kekkosin luiden vartijat

Itse tein tämän urakan Sdp:n osalta. Kekkosin luiden vartijoille onkin ollut erityisen vaikea selittää, että olen katsonut historiaa sellaisena kuin se näytti Sdp:stä käsin, en ainoastaan sitä, mitä *todella* tapahtui. Se on sanottu työni tehtävänasettelussa ja väitöskirjan nimessä.

Vielä vaikeampi on keskustelussa ollut saada perille väitöskirjan nimessä esiintyvän käsitteen *subteet* sisältö. Kun tutkitaan

subteita, joudutaan kohteiksi ottamaan paitisi arviot siitä, mitä aikanaan asioista tiedettiin, myös se mitä niistä *luultiin* tai *uskottiin*. Tuloksia verrataan siihen, mitä nyt *tiedetään*.

Minun tärkeimmät lähteeni olivat Työväen arkistossa ja Orimattilan Kekkos-arkistossa. Kun tarkastellaan Sdp:n ja Kekkonen *subteita*, ei kysymys siis läheskään aina ole siitä, mitä todella tapahtui, vaan siitä, mikä kuva aikalaisille asioista jäi mieleen. Poliitikassa, kuten ihmissuhteissa yleensäkin, on tavallista, että vain kielteisin arvio vastustajasta tai kilpailijasta jää muistiin.

Me esimerkiksi tiedämme nyt, että Kekkonen sotasyllisyysoikeudenkäynnin aikana esitti Valvontakomissiolle myös listaa, josta Väinö Tannerin nimi puuttui. Se ei tietenkään komissiolle kelvannut, vaan Tanner piti asettaa syytteeseen. Kun Kekkonen sitten oikeudenkäyntiä järjestellessään oli erityisen puuhakas, Sdp:n kollektiiviseen muistiin jäi vain se, että Kekkonen oli ajassa Tanneria syytettyjen joukkoon.

Vuoden 1962 presidentinvaalien alla Kekkonen pyysi apua Neuvostoliitosta, osasi odottaa sieltä tukea, mutta nootin lähettäminen oli hänellekin varmaan epämiellyttävä yllätys. Se oli Neuvostoliiton taholta liian raju tukitoimi, Kekkostä nöyryyttävä. Se pilasi Kekkonen mainetta isänmaallisten kansalaisten silmissä entisestään. Sosialidemokraatit kylläkin jäivät siihen luuloon, että se pahuksen Kekkonen oli itse nootin "tilannut".

Sdp:n dollariavusta tai maalaisliiton ja Tpsl:n rupla-avusta ei juuri mitään aikoinaan tiedetty, mutta huhuttiin sitä enemmän. Me emme vielä tiedä, mitä kaikkea Suomen ja Neuvostoliiton välillä *oikeasti* tapahtui.

Kekkonen kävi presidenttinä tärkeimmät keskustelunsa neuvostoliittolaisen osapuolen kanssa yksin, jopa ilman suomalaista tulkkia. Kansalaisilleen hän esitti oman tulkintansa tapahtuneesta. Arkistoihin jäivät hänen muistiinpanonsa. Kekkonen suorista KGB-yhteyksistä ei juuri mitään tiedetty ennen kuin kotiryssät tulivat kaapeista 1970-luvulla. Sitten kanssakäymisestä tuli "maan tapa".

Sdp teki suuria poliittisia linjapäätöksiä myös luulon ja juorujen varassa. Virallisten ja epävirallisten viestien välillä oli ammottavia railoja. Neuvostoliiton propaganda oikeistososialidemokraatteja vastaan oli niin paksua tekstiä, ettei sitä voinut ottaa vakavasti. Niitäkin viestejä piti yrittää tulkita rivien välistä.

Saako osallistua ja silti havaita?

Kunnianarvoisa vastaväittäjäni Timo Soikkanen ei tunnu antavan kovinkaan paljon arvoa "osallistuvalla havainnoinnilla". Ymmärrän, että opponenti puolustaa ammatikunnan perinteistä työtapaa, keskittymistä kirjallisten lähteiden tutkimiseen ja lähdekritiikkiin. Väitän kuitenkin edelleen, että osallistuja-havainnoitsijan kokemuksista on erityistä apua, kun eri lähteille ruvetaan antamaan merkityksiä.

Seppo Kääriäisenkin väitöksen aikoihin tehtiin kysymyksiä, voiko politiikassa mukana ollut todella väitellä politiikasta? Samalla logiikalla pitäisi ihmetellä, saako lääkäri väitellä lääketieteestä vai pitäisikö hänen mieluummin väitellä laivanrakennusopista?

Ei Timo Soikkasta itseäänkään tuhmentaisi – nyt kun hän kirjoittaa ulkoasiainhallinnon historiaa – jos hän olisi muutaman vuoden palvellut UM:ssä. Diplomaatit ovat harhauttamisen ammattilaisia, niin puheissa kuin kirjoituksissa. Tässä suhteessa he ovat vielä poliitikkojakin etevämpiä ja häikäilemättömämpiä. Tämän sanon kahdeksan vuoden kokemuksella osallistuja-havainnoitsijana ulkoasiainhallinnossa.

Yrjö Ahmavaaran mukaan sosiologia on kaikista tieteistä pehmein. Niinpä ei ole ihme, että pehmeimmän puheenvuoron käyttäjäksi ilmoittautui sosiologian professori Jea-Pekka Roos. Tietenhaaralleen uskollisena hän pystyi tekemään arvionsa väitöskirjaa lukematta.

Samaan rintamaan liittyi joukko keskustalaisia tutkijoita ja lehtimiehiä. Jo väitöstä seuraavalla viikolla heillä oli selkeä käsitys työni kelvottomuudesta. Kirjaa he eivät voineet ehtiä lukea. Leimallista keskustelulle on ollut, että tutkimukseni tuloksista ei vielä ole puhuttu juuri ollenkaan.

Tietosanakirja antaa vihjeen tästäkin ilmiöstä. *Reaktiosta* se sanoo, että se on *ärsykkeeseen tai ulkoisen tekijän aiheuttama taapahdus, vastustus, tunteita tms. paljastava ilmaus*. Mutta silloin kun puhutaan politiikasta tai uskonnosta reaktio on *pyrkimys saattaa aikaisemmat olot tai katsantokannat jälleen vallitseviksi, vrt. taantumus, konservatismi*.

Turun yliopistossa oppilastyönä tehty analyysi kertoo, että keskusteluun osallistuneista kirjoittajista suuri enemmistö (70 %) kuului ei-akateemiseen väkeen. Alle puolet (42 %) kirjoittajista kiinnitti huomiota tuloksiin. Neljännes (24 %) kirjoittajista oli tulkinnan suhteen kielteisellä kannalla, vajaa puolet (40 %) suhtautui Kekkos-tulkintaani myönteisesti. "Useat eivät todennäköisesti olisi hyväksyneet tulosta, mikäli Lehminen olisi tehnyt työnsä toisin so. paremmin ja huolellisemmin, sillä pääsy kritiikkiin on Kekkos-tulkinnassa", kirjoittaa analyysin tehnyt Jussi Leino.

Juuri tästähän on kysymys. Kaikesta päättellen olen syyllistynyt ainakin kahteen tämän nimenomaisen tieteen harjoittajien kannalta tuomittavaan syntiin. Olen tunkeutunut journalismin ja politiikan alueelta alalle, jossa on omat sääntönsä ja nokkimisjärjestyksensä.

Professori Seppo Hentilä on parissa yhteydessä huomauttanut, etten hänen oppilaanaan olisi saanut tämän muotoista väitöskirjaa julkaista. Ohjaajana hän olisi rajannut ja karsinut sen sopivaksi tiedekuntansa normeihin. Mieleen tulee Nikita Hrushtshev, joka halusi opettaa neuvostotaitelijoita, miten oikea taulu maalataan.

Toinen, paljon vakavampi synti, ovat "virallisesta totuudesta" poikkeavat johtopäätökset. Sen sijaan, että niitä olisi ruvettu kohta kohdalta oikomaan ja käymään sisältöä koskevaa keskustelua asiasta, on keskitytty puhumaan metodeista ja muotovirheistä.

Timo Soikkanen aloitti tämän jo väitöstilaisuudessa. Yleisöllä oli toki hauskaa, kun hän käynnisti "Haluatko tohtoriksi?" -visailun, mutta sisällöstä ei Oulussakaan päästy puhumaan. Toivottavasti tällainen ei tarkoita, että muotokaunis nollatutkimus tai tee-

man varovainen hyssyttely on tulevaisuuden tutkijakoulutuksen päämäärä myös poliittisessa historiassa.

Tukeakin on tullut

Kohtuuden nimessä on sanottava, että tukeakin on tullut. Professori Jouko Vahtola Oulun yliopistosta on joutunut pimeässä Peräpohjolassa takiani röykytyksen kohteeksi, mutta kestänyt sen miehekkäästi. Sama koskee Timo Soikkasta. Hänen tähän lehteen kirjoittamansa yhteenveto oli tarkka ja oivaltava analyysi väitökseni nostattamasta hälystä. Timo Soikkasen rassistiset heitot savolaisuudesta jätän omaan arvoonsa. Turkulainen ei perusluonteelleen mitään mahda.

Emeritusprofessori Hannu Soikkanen, joka tietää Sdp:n historiasta enemmän kuin kukaan muu, on pitänyt väitöstäni jonkinlaisena jäidenlähdon merkinä. Nyt ehkä Sdp uskaltaa omia tekemisiäänkin tarkastella reippaammalla otteella kuin aikaisemmin. Esimerkiksi Sdp:n Tehtaankatu-suhteista löytyy takuulla vielä kiinnostavaa tietoa.

Professori Vesa Vares, työni toinen tarkastaja, sanoi lausunnossaan, ettei tällaisiin tuloksiin "pelkästään arkistoissa istumalla päästä". Omalla riskilläni jätin jotkut hänen neuvoistaan ottamatta huomioon ja se kostautui arvosanassa. Lohduttaudun sillä, että lukijat antoivat kirjasta laudaturin.

Tukea on tullut aivan yllättäviltäkin tahoilta. Osmo Jussilan ymmärtävä kirjoitus Kanavassa toi mieleeni erään hänen taannoisen määritelmänsä. Jussila on joskus sanonut, että tutkijan määrittelemine "neuvostovastaiseksi" on yhtä typerä ajatus kuin kutsua geologia "kallionvastaiseksi". Samasta syystä kieltäydyn olemasta "kekkosvas-tainen" tutkija.

Ulkopolitiikka-lehdessä (4/02) professori Raimo Väyrynen arvioi tutkimukseni. Hän on Osmo Jussilan tapaan lukenut teoksen läpikotaisin ja tehnyt arvioita myös sen sisällöstä, punninnut väitteitäni ja tarjoaa vastaväitteitä. Ehkä tässä vähitellen päästään ihan asiaankin.

Akateemikko Eino Jutikkalan helmikuussa Asikkalan Suomalaisilla Historiapäivillä minulle lausumat ystävälliset sanat talletan muistiini kiitollisin mielin.

Sujuvaa kerrontaa Suomen historiasta

Pentti Virrankoski: Suomen historia I-II. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimiuksia 846. Gummerus. Helsinki 2001. 1138 s.

■ Turun yliopiston Suomen historian professorina kolmekymmentä vuotta toiminut Pentti Virrankoski on tehnyt suuren työn: tuhannen sivun Suomen historian. Tekijä aloittaa suuren kertomuksensa Suomensjärven kulttuurista ja päättää sen euro-Suomeen. Sitä, miksi emeritusprofessori on tarttunut yksin näin suureen hankkeeseen, ei kerrota, mutta sen sijaan tekijä ilmoittaa nöyrästi ”tyytyvänsä” esittelemään vain kehityksen pääpiirteet. Virrankoski suuntaa yleisesityksensä ennen muuta historian harrastajille, mutta toivoo, että kaksiosaista teosta voitaisiin käyttää myös yliopistojen oppikirjana.

Oppikirjan – oli se sitten tarkoitettu aloitteleville histo-

rianopiskelijoille tai peruskoululaisille – lähtökohtaiset vaatimukset ovat informatiivisuus, selkeys, luotettavuus, tasapainoisuus ja kirkas kielellinen ilmaisu. On selvää, että Virrankosken ammattitaidolla kolme ensiksi mainittua kriteeriä täytyvät hyvin. Kuten tunnettua, Virrankosken vahvimpia tutkimusalueita ovat etenkin Pohjanmaan historia ja kotiteollisuuden historia. Eteläpohjalainen katsanto onkin aika lailla hallitseva läpi koko työn. Myös muun muassa herätysliikkeet ja kirkkohistoria ovat vahvasti läsnä teossarjassa. Vähän ihmetyttää tekijän ratkaisu esitellä lestadiolaisuutta Ambomaan lähetyksen jälkeen teossarjan toisessa osassa, eikä herätysliikkeen laajan esittelyn yhteydessä sarjan ensimmäisessä osassa. Itselleen vieraammilla alueilla Virrankoski tukeutuu akateemiseen historiantutkimukseen.

Teossarjan kieli on oma lukunsa. Tekijä on ilmeisen kiintynyt adjektiiveihin. Muun muassa Suomen sotaa käsittelevässä osiossa tekijä kuvaa kohdettaan näin: ”... älykäs ja peloton savolainen kapteeni Karl Wilhelm Malm ...”. Malm ylennettiin sittemmin majuriksi ja tekijä jatkaa ”... iloinen ja avomielinen majuri oli kuin

luotu innostuttamaan karjalaisia...” Paikoin kieltä voisi luonnehtia jopa lennokkaaksi: ”Fie andtin itsepäisyydestä J. L. Runeberg puhuu palturia ...”(s. 398).

Ilahduttavaa kerronnassa on se, että tekijä on pyrkinyt esittelemään poliittisen historian paalupaikkojen lisäksi myös kuvakulmia suomalaisen talonpoikaisen rahvaan historiaan. Näin on etenkin Ruotsin vallan ja autonomian ajan kuvauksissa. Teoksen itsenäisyyden ajan kulttuuriolosuhteet sijaan jäävät harmittavan luettelomaisiksi. Olisi ollut huomattavasti kiinnostavampaa ja antoisampaa, jos tekijä olisi rohkeasti valinnut yksittäisiä esimerkkejä, joiden kautta hän olisi peilannut kunkin kauden kulttuuri-ilmasto. Kaiken kaikkiaan itsenäisyyden ajan historia on esitetty perinteisesti ja kansanelämän kuvaukset kuivuvat kokoon. Talonpoikaisen rahvaan esittelystä ei siirrytäkään työväestön tai kaupunkilaisen keskiluokan arkielämän kuvaamiseen. Sanotaan, että jokaisessa kertomuksessa on sankarinsa: Virrankosken tarinassa heitä ovat suomalaiset talonpojat. 1800-luvun alun ylemmät yhteiskuntaluokat saavat myös oman paikkansa: ”Eipä ihme, että tämä ylhäisö

oli yhtäälle päin kuin sian jalat, arkipäiväistä pohjalaista vertausta käyttäkseni” (s. 416). Tekijä jatkaa, että tuon ajan korkeilla virkamiehillä oli taipumusta halveksia muita alamaisia näiden tietämättömyyden ja naiviuden vuoksi.

Aineiston laajuuden vuoksi tekijä on joutunut rajaamaan melkoisen määrän historiallisia ilmiöitä pois Suomen historiaan. Tämä on hyvin ymmärrettävää. Erityisen harmittavaa ja teossarjan tasapainoa ikävästi vinouttavaa on kuitenkin se, että Virrankoski ei ole ehtinyt paneutua juurikaan suomalaisten naisten historiaan. Tietoja ei olisi tarvinnut hakea arkistoista asti, sillä viimeisen kymmenen vuoden aikana on ilmestynyt laaja joukko tutkimuksia, joissa naisten rooleja suomalaisen yhteiskunnan rakennusprosessissa on esitelty. Teossarja on hyvin vahvasti Suomen miesten historiaa: tekstissä mainituista henkilöistä 93 % on miehiä. Ne naiset, jotka ovat päässeet mukaan, ovat pääosin kuningattaria, ylhäisörouvia ja 1900-luvun lopun vaikuttajia. Suomalainen vahva naisjärjestöliikekin on kuitattu vain lyhyesti.

Tekijä kirjoittaa 1600-luvusta, että se oli miesten vuosisatana, ja että aikakauden tunnusomaiset saavutukset liittyivät miesten toimiin. Hän perustelee 1600-lukua miesten vuosisatana näin: ”Miehet raivasivat peltoa ja kaatoivat kaskea, polttivat tervaa ja rakensivat laivoja. Miehet laajensivat tai puolustivat valtakuntaa sodissa, opettivat ja opiskelivat kouluissa ja yliopistoissa, hoitivat hallintoa ja kirjoittivat saarnoja. Kaikessa tässä naisten osuus

oli lähes olematon” (s. 218). Kuten tunnettua, näin olikin kaikessa julkisessa elämässä. Tasapainon vuoksi ja jotta aikakaudesta olisi saatu monipuolisempi ja tuorempi kuva, olisi samassa yhteydessä ollut syytä kuvata myös naisten töitä ja toimia vähän laajemmin. Tekijä olisi voinut vilkaista esimerkiksi Anu Pylkkäsen väitöskirjasta talonpoikaisnaisten asemasta ja työstä. Tasapainon vuoksi tekijä olisi voinut myös vastaavasti nostaa 1900-luvun esittelyssään esille näkyvämmiin naisten esiinmarssin kodeista julkiseen elämään ja työmarkkinoille sekä korostaa heidän vahvaa panostaan suomalaisen sosiaaliturvan ja hyvinvointiyhteiskunnan rakentajina. Tällöin myös yhteiskunnalliset muutosprosessit pitkällä aikajänteellä olisivat tulleet kirkkaammin esiin.

Kaiken kaikkiaan emeritusprofessori Pentti Virrankosken kaksiosainen Suomen historia etenee sujuvasti vuosisadasta toiseen. Hyvin kirjoitettua tekstiä siivittävät välillä raamatunlauseet, sananparret ja tekijän omat arvelut, jotka tekevät tekstistä elävän. Yleisesityksenä se löytää varmaan paikkansa historianharrastajien kirjahyllyistä.

Maria Läbteenmäki

Kaivattu perusteos keskiajan kirkosta

Tuomas Heikkilä ja Maiju Lehmijoki-Gardner: Keski-ajan kirkko. Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa. Tietolipas 185. Helsinki 2002 SKS. 432 s.

■ Tuomas Heikkilä ja Maiju Lehmijoki-Gardner ovat yhdistäneet voimansa ja vieneet läpi suurta siviilirohkeutta vaativan hankkeen. He ovat kirjoittaneet ensimmäisen vakavasti otettavan yleisesityksen keskiajan kirkon historiasta.

Teoksen ilmestyminen itsessään on merkki aikojen muuttumisesta suomalaisessa yleisen historian tutkimuksessa. Vielä 15–20 vuotta sitten kyseinen teos olisi ollut mahdoton siksi, ettei olisi löytynyt ensimmäistäkään riittävän pätevää tutkijaa sitä kirjoittamaan. Nyt on helppoa nimetä kymmenkunta henkilöä, jotka olisivat voineet kirjoittaa käsillä olevan teoksen.

Keskiajantutkimus, ja mikä tärkeintä, kansainvälisen vertailun kestävä keskiajantutkimus, on vihdoin saavuttanut jalansijaa myös suomalaisessa tiedeyhteisössä. Aikakausi, jolloin keskiajanosuuden yleisesityksissä kirjoitti uuden ajan tutkijoista se, joka (harha)kuvitteli asiasta edes jotain tietävänsä tai saatiin muuten vaan ylipuhuttua, on onneksi takana. Tämän kirjan ilmesty-

minen ei siis vallitsevissa oloissa ole ihme, vaan se on, urheiluterminä käyttäen, roikunut ilmassa.

Kirja-arvostelu pyrkii olemaan kokoelma virheitä ja asioita, joista arvostelija kernaasti esittää erilaisia tulkintoja, niin tämäkin. Heikkilän ja Lehmijoki-Gardnerin teosta voi kuitenkin pitää kokonaisuudessaan ottaen erinomaisen onnistuneena. Se on kirjoitettu sujuvasti ja selkeällä asiasuomella. Yksittäiset artikkelit tai luvut perustuvat huomattavan laajan tutkimuskirjallisuuden hallintaan, eikä siinä kaikki, vaan monin kohdin tekijät ovat menneet kirjallisuutta pidemmälle ja vetoavat alkupe räislähteisiin. Kirjoittajien oma asiantuntemus ja tuotanto ovat sopivasti eri vuosisadoilta, joten heidän yhteinen asiantuntemuksensa kattaa lähes koko teoksen kuvaaman ajanjakson myöhäisantiikista keskiajan loppuun.

Kirjan dispositio perustuu löyhään kronologiaan. Aluksi käsitellään kristillisen luostarilaitoksen varhaisinta kanta-muotoa, erakkoliikettä ja siitä siirrytään sydän- ja myöhäis-keskiajan uskontoelämän muotojen tarkasteluun. Ratkaisua on pidettävä onnistuneena. Tuomas Heikkilä on laatinut erakkoliikettä, luostarilaitosta ja sekulaaripapistoa käsittelevät luvut. Maiju Lehmijoki-Gardner vastaa hengellisiä ritarikuntia, mendikantisääntökuntia ja hengellisiä maallikkoliikkeitä käsittelevistä luvuista. Keskiajan kirkkoa Suomessa käsittelevän luvun tekijät ovat kirjoittaneet yhdessä.

Ilahduttavaa on myös tapa, jolla tekijät pystyvät tiivistä-

mään usein kovin pieniin ja yksityiskohtiin keskittyvästä tutkimuskirjallisuudesta sen olennaisen ytimen, jonka yleisteoksen lukija haluaa tietää. Missään vaiheessa *Keskiajan kirkkoa* lukiessa ei tule mielikuvaa siitä, että se olisi koostettu leikkaamalla ja liimaamalla irtonaisia tiedonsiruja sieltä täältä, vaan tekijät pitivät jatkuvasti kertomuksen logiikan ja punaisen langan käsissään.

Lukukokemus on siis valtaosaltaan positiivinen. Jotakin huomautettavaa toki jää. On selvää, että pedanteinkaan kirjoittaja ei voi välttää satunnaisia detajli- ja painovirheitä eikä niiden määrä Heikkilän ja Lehmijoki-Gardnerin teoksessa ole millään muotoa häiritsevän suuri. Yksinkertaisimpiin lyönti- tai detaljivirheisiin virheisiin, esim. *riconquista* pro *reconquista* (s. 193) ei ole syytä pidemmälti puuttua.

Sen sijaan muutama rivi keskiaikaisten nimien suomentamisesta tai suomentamatta jättämisestä on paikallaan, koska kyse on yleisestä ongelmasta. Maiju Lehmijoen tekstissä esiintyy suomennetussa muodossa Jacobus Voraginelainen (s. 245). Kyse on latinankielisellä nimellä Jacobus de Voragine useimmiten tunnetusta dominikaaniveljestä. Hän ei ollut kotoisin Voraginesta, jollaista paikkakuntaa ei tietääkseni ole olemassa, vaan kuten nimen italiankielinen versio (Jacopo da Varazze) osoittaa, Varazzen kylästä. Oikeampi suomalainen nimimuoto olisi siis ollut Jacobus Varazzelainen.

Jotkut detaljivirheet ovat kuitenkin suoranaisia virheitä tai puolitotuuksia. Niiden mu-

kaan lipsahtaminen johtuu osittain luottamisesta lähdeoteksiin ja osittain ajallisten sekä alueellisten variaatioiden unohtamisesta. Esitellessään sivulla 130 keskiaikaisen pappisvihkimyksen eri asteita Heikkilä toteaa: "Pappis- tai piispanvihkimykseen vaadittiin lisäksi 30, diakoniksi 25 ja subdiakoniksi 20 vuoden ikä sekä käytännössä pitkälti latinan taito." Tämä pitääkin paikkansa Heikkilän omien tutkimusten kattamalla varhaiskeskiajalla, mutta Viennen yleinen kirkolliskokous vuosina 1311–12 uudisti ikärajoja koskevat vaatimukset siten, että piispalta vaadittiin 30 vuoden, papilta 25, diakonilta 20, subdiakonilta 18 ja alemmat vihkimykset ottavilta vähintään 14 vuoden ikää.

Toisaalla (s. 140) Heikkilä esittää, että piispat kokivat ongelmalliseksi kaniikkien taipumuksen viettää aikaansa omien prebendojensa alueella ja laiminlyödä siten tuomiokirkon liturgista elämää. Tämä pitää varmasti paikkansa Turun hiippakunnan osalta ja mahdollisesti yleisemminkin Alppien pohjoispuoleisessa Euroopassa. Etelä-Euroopassa tilanne oli modernin tutkimuksen mukaan kuitenkin täsmälleen päinvastainen. Kaniikit ja muut prebendojen haltijat viettivät kaiken aikansa katedraalikaupungissa ja laiminlöivät prebendojen hoidon tai parhaimmillaankin palkkasivat kehnotasoisien sijaisen huolehtimaan seurakuntalaisten tarpeista. Nämä esimerkit eivät kerro *Keskiajan kirkko* -teoksen laadullisesta heikkoudesta, vaan ne valottavat sitä kuinka vaikeaa on kirjoittaa yleisestis tuhannen vuoden mittai-

sesta aikakaudesta laajalla maantieteellisellä alueella.

Teoksen rakenne ja painotukset herättävät lukijassa kysymyksen mitä kirja oikeastaan käsittelee. Pääotsikko ”Keski-ajan kirkko” viittaa siihen, että kirja käsittelee yksinomaisesti kirkkoinstituution piiriin kuuluvia asioita ja ilmiöitä. Alaotsikko ”Uskonelämän muotoja läntisessä kristikunnassa” sen sijaan viittaa laajempaan lähestymistapaan, jossa instituution lisäksi katettaisiin myös sen ulkopuoleiset ilmiöt. Jälkimmäiseen tulkintaan viittaa myös tekijöiden kirjoittama johdanto, joskaan se ei tehtävänmäärittelyn osalta ole kovin selkeä. Teoksen sisältö keskittyy ensisijaisesti instituutiokirkkoon mutta kirja sisältää yhden luvun, jossa käsitellään myös maallikkosten hengellistä elämää, tarkemmin sanottuna hengellisiä maallikkoliikkeitä, kuten begiinejä ja penitentejä.

Luvun kirjoittaja, Maiju Lehmijoki-Gardner toteaa, ettei kirjan koko mahdollista kaikkien maallikkohengellisyyteen liittyvien ilmiöiden, esim. kiltojen käsittelyä. Miksi siis juuri begiinit ja maallikkopenitentit on nostettu käsittelyyn? Olivatko he tekijöiden mielestä tärkeämpiä kuin esim. killat, flagellantit, humiliaatit tai harhaoppiset liikkeet, joita ei joko käsitellä lainkaan tai sitten ne ohitetaan sivulauseella muiden asioiden käsittelyn yhteydessä. Nähdäkseni rajauksen perusteluksi ei riitä luvun kirjoittajan oma tutkimushistoria. Perusteltu ratkaisu olisi ollut käsitellä, ainakin suppeasti, kaikkia maallikkouskonnollisuuden muotoja tai sitten rajata ne kokonaan teoksen ulkopuolelle.

Jotkut kirjan painotukset (ymmärrän sanalla painotus tässä yhteydessä käytettyjä sivumääriä) ovat muutenkin yllättäviä. Sekulaaripapistoa, joka kuitenkin oli merkitykseltään keskeinen ja lukumäärältään sääntökuntalaisiin nähden moninkertainen, käsitellään noin viidenkymmenen sivun verran. Maallikkopenitentit saavat palstatilaa saman verran ja heitä käsitellään nimikkolukunsa lisäksi varsin laajalti mendikantinunniin yhteydessä. Ylipääntään fransiskaani-, dominikaani- ja karmeliitanunniin käsitteleminen mendikantiliikkeiden yhteydessä ei ole onnistunein mahdollinen ratkaisu. Heidän toimintansa ei olenaisesti eronnut vanhemman luostarilaitoksen nunnista ja siten he olisivat istuneet muita nunnia käsittelevään lukuun mainiosti. Nyt mendikantiliikkeille varatusta, liian vähäisestä, tilasta suuri osa lohkeaa nunnien käsittelyyn.

Edellä esitetyt kirjan rajausta ja painotuksia käsittelevät huomiot ovat enemmän mielipidekysymyksiä kuin varsinaisia virheitä. Sen sijaan voidaan kysyä, miksi kirjassa, joka esiintyy käsikirjana, ei ole asiasana-hakemistoa? Toki tekijät ansaitsevat kiitosta henkilö- ja paikannimihakemistosta, ja sympaattinen yksityiskohta on sanasto, jonka tekijät ovat laatineet keskiajan kirkkoa ja siihen liittyvää terminologiaa vähemmän tuntevien lukijoiden avuksi. Teoksessa on mukana myös jonkin verran kuvitusta, joka auttaa visualisoimaan käsiteltäviä asioita.

Esittämäni moitteet kalpevat kirjan monien ansioiden edessä. Sen synnit eivät ole

pääsyntejä (lat. *peccata capitalia*), vaan ainoastaan veniaaleja (lat. *peccata venialia*). Niinpä tekijät ansaitsevat synninpäästön varsin vähäisin katumustoin. Heidän kirjansa täyttää erinomaisesti sille johdannossa annetun tehtävän toimia oppikirjana yliopistop opiskelijoille, hakuteoksena tutkijoille sekä viihdyttävänä lukemistona valistuneelle yleisölle. Olisi suotavaa, että se tulevana vuosina näissä kaikissa tarkoituksissa tulee kulu- maan.

Jussi Hanska

Synteesi käsityshistorian mielestä ja metodologiasta

Markku Hyrkkänen: Aatehistorian mieli. Tampere 2002 Vastapaino 2002. 283 s.

■ Aatehistorian metodeista kertovan yleisesityksen kirjoittaminen on sen verran vaativa tehtävä, että vain harvalta tutkijalta löytyy siihen tarvittavaa laaja-alaista lukeneisuutta ja uskallusta. Onneksi kuitenkin Tampereen yliopistossa määräraikaisena yleisen historian professorina toimiva Markku Hyrkkänen on ollut valmis perehtymään ennakkoluulottomasti aatehistorian eri suuntauksiin, pohtimaan perusteellisesti niiden merkitystä oman tutkimustyönsä kannalta ja raportoi-

maan muille tutkijoille tämän reflektointinsa tuloksista.

Hyrkkäsen teos *Aatehistorian mieli* osoittaa, mitä vuosikymmenten omakohtainen tutkimustyö ja laadukas opetus voivat parhaimmillaan tuottaa: voi syntyä sellainen näkemyksellinen synteesi aatehistorian metodien monitahoisesta kentästä, joka palvelee koko tiedeyhteisöä ja säästää sadat opiskelijat vaivalloiselta perehtymiseltä alan runsaaseen metodikirjallisuuteen. Tai oikeastaan ei säästä, sillä Hyrkkäsen kirjan luettuaan jokaisen tutkijaksi aikovan täytyy edelleen tutustua oman erityisalansa metodologiseen keskusteluun, tehdä runsaasti omakohtaista ajatustyötä ja viime kädessä itse löytää perustelut käyttämälleen aatehistorian tutkimisen metodille. Lähtötaso on joka tapauksessa korkeampi kuin mitä se ilman tällaisten synteesien olemassaoloa olisi.

Aatehistoriallisen metodin etsinnän tiellä jo jonkin aikaa kulkenutta Hyrkkäsen kirjassa miellyttää siitä huokuva historiantutkijan rehellisyys ja nöyryys. Hyrkkänen ei kiellä oman tietämyksensä rajallisuutta vaan jättää esimerkiksi filosofiset kysymykset filosofien pohdittaviksi. Hän keskittyy käsittelemään niitä aatehistorian tutkimuksen suuntauksia, joista on itse kiinnostunut ja joita katsoo ymmärtävänsä. Näitäkin hän käsittelee omien tutkimusintressiensä ehdoilla. Alan merkittävimmät metodologiset suuntauksukset tulevat joka tapauksessa esitellyiksi ja kommentoituiksi, ja joukkoon mahtuu myös nyt jo hylättyjä tai marginaaliin ajautuneita aatehistorian koulukuntia.

Vaikka Hyrkkänen toteaa tutkimuksensa olevan vain ehdotus siitä, millaista aatehistorian mielekäs tutkimus voisi olla, hän voittaa laaja-alaisella aatehistorian metodologisen keskustelun tuntemuksellaan lukijan puolelleen. Hyrkkäsen teos on hyvin jäsenneily, jouhevasti etenevä ja metatekstin avulla lukijansa otteessa pitävä. Aatehistorian salat avautuvat melko ongelmattomasti lukijan itsensä pohdittaviksi.

Joistakin kirjan painotuksista voidaan toki keskustella. Kirjasta heijastuu Hyrkkäsen oman tutkimusympäristön yhteiskuntahistoriapainotteisuudesta seuraava taipumus perustella aatehistorian tutkimusta sillä, että se on myös sosiaalishistorian kannalta hyödyllistä. Hyrkkänen referoi lapeasti saksalaisen sosiaalishistorioitsijan Jürgen Kockan käsityksiä aatehistoriasta ja analysoi yksityiskohtaisesti sosiaali- ja aatehistorian rajamailla liikkuva Werner Sombartin klassikkoteosta. Myös tamperelaisen tutkijoiden keskinäistä debattia käydään useiden sivujen verran. Tällainen aatehistorian puolustamisen tarve juontaa juurensa yhteiskuntatieteiden voittokulkuun 1960-luvulta lähtien. Hyrkkäsen lähteinään käyttämässä saksalaisessa ja suomalaisessa historiantutkimuksessa sosiaalishistoria vahvasti asemaansa, ja aatehistoriaa tutkivalle näyttää syntyneen tarve osoittaa, että hänenkin työnsä palvelee tutkimuksen valtaviirran päämääriä.

Sosiaali- ja aatehistoria ovat edelleen varsin eriytyneitä suomalaisen historiantutkimuksen kentässä: kiinnostuksen kohteet eivät aina kohtaa, eikä

toisten työtä kyetä arvostamaan ainakaan siinä määrin, että se tulisi ääneen lausutuksi. Tässä mielessä lienee paikallaan korostaa sitä itsestäänselvyyttä, että "aateellisen" analysointi edellyttää myös "sosiaalisen" analysointia ja päinvastoin. Esimerkiksi englanninkielisessä maailmassa yhteiskuntahistorian valta-asema ei kuitenkaan ole ollut yhtä selvä, ja niinpä brittiläisille aatehistorian teoreetikoille ei näytä syntyneen tarvetta perustella työtään sosiaalishistorian kautta. Vain harvoissa aatehistorian tutkimuksissa on pyritty sellaiseen aate- ja sosiaalishistorian tiiviiseen yhteistyöhön tai suoranaiseen historian suuntauksien yhdistämiseen, jota Hyrkkänen tavoittelee.

Voidaan kysyä, kaipaako aatehistorian tutkimus näin perusteellista legitimointia suhteessa historian muihin osalualueisiin. Inhimillisen toiminnan aatteellisiin ulottuvuuksiin kohdistuva tutkimus tarjoaa yhtä tärkeän näkökulman yhteiseen historiaan kuin "asiahistoriakin". Kuten Hyrkkänen toteaa, menneisyyden ihmisten käsitykset eli heidän asioille antamansa merkitykset ovat tutkimuskohteina yhtä todellisia ja oikeutettuja kuin muutkin inhimillisen elämän ulottuvuudet. Niitä tutkitaan usein myös varsin samantyyppisten lähteiden avulla. Sen paremmin ihmiselämän sosiaalinen kuin aateellinenkaan ulottuvuus ei aiheuta toista tai seuraa suoraan toisesta ulottuvuudesta. Tähän olisi kenties voinut hieman provosoivasti lisätä, että useinkaan olennaista ei ole se, mitä jossakin tilantees-

sa todella tapahtui, vaan se, mitä aikalaiset ja myöhemmät sukupolvet uskoivat tapahtuneen. Käsitukset tapahtuneesta ovat saattaneet ihmisten käyttäytymiseen vaikuttaessaan olla mukana luomassa uudenlaista todellisuutta. Käsitukset eivät todellakaan vain heijasta olemassa olevaa todellisuutta.

Aatehistorialle Hyrkkänen tarjoaa määritelmän, johon useimpien aatehistorioitsijoiden on helppo yhtyä: "[A]atehistoria tutkii asioiden käsittämistä tulkitsemalla asioille annettuja merkityksiä. Aatehistorian tehtävänä on siten asioiden käsittämisen käsittäminen ja asioille annettujen merkitysten ymmärtäminen." (s. 57) Aatehistorian sijasta voitaisiin puhua myös käsityshistoriasta tai käsittämisen historiasta. Hyrkkäsen kirjan tavoitteena on määrittää, miten voisi olla mahdollista yltää asioiden käsittämisen käsittämiseen ja asioille annettujen merkitysten ymmärtämiseen.

Ajoittain kirjassa kerrataan ehkä turhaankin menneitä keskusteluja, esimerkiksi jo yli kolme vuosikymmentä sitten eri maissa käytyjä debateja vanhakantaisten, toimivista ihmisistä riippumattomien aatteiden historian ja "hengen" historian ilmeisistä heikkouksista. Aatehistoriaa on jo vuosikymmeniä tutkittu laveammin – aatteet, uskomukset, oletukset ja mielipiteet ja näiden asianmukaiset yhteydet huomioon ottaen. Huomion olisi voinut kohdistaa selvemmin aatehistorian metodologian tämän päivän ja tulevaisuuden haasteisiin.

Kirjansa toisessa luvussa Hyrkkänen tarkastelee menta-

liteetin, maailmankuvan ja käsitteiden tutkimuksen antia tavoittelemalleen käsitysten historialle. Mentaliteettien historiasta hän toteaa realistisesti, ettei vuosikymmenten määrittely-yritysten jälkeen enää valitse yksimielisyyttä mentaliteetin käsitteestä eikä myöskään mentaliteettihistorian määritelmästä. Mentaliteettihistoria esitetyty lähinnä Peter Dinzlbacherin pohjalta muodossa, jossa se ihmisten suhtautumista elämiseen, olemiseen ja oloihin tutkiessaan kattaa käytännössä kaikki inhimillisen elämän ulottuvuudet. Täsmällisempikin määritelmäehdotus mentaliteettihistorialle onneksi annetaan: se tutkii "sitä, mitä kulloinkin on mahdollista ajatella ja näin ollen, miten on ollut mahdollista toimia, 'tehdä' historiaa." (s. 100)

Mentaliteetti- ja käsitehistorian välillä Hyrkkänen näkee yhteyksiä siinä mielessä, että käsitehistoriaakin kiinnostavat totunnaiset ja usein reflektoidumatta jääneet aikalaiskäsitukset. Käsitehistoria voidaan hänen mukaansa ymmärtää käsittämisen historiaksi, jossa parhaimmillaan pyritään säilyttämään käsitteiden yhteydet ajatteluun ja toimintaan. Erityisen tärkeä käsitehistoriallinen näkökulma on siksi, että historioitsijan työ on aina ytimeltään käsiteellistä: sekä tutkimuskohteeseen kuuluvat että omat käsitteet on eriteltävä mahdollisimman jäsenytyneesti. Voitaisiin sanoa, että jokaisen historioitsijan tulisi olla käsitehistorioitsija siinä mielessä, että hänen on oltava tietoinen niin käyttämiensä käsitteiden merkityksistä, tutkimansa aikakauden käsitteistön merkitys-

ten erilaisuudesta kuin merkityksissä ajan myötä tapahtuneista muutoksistakin.

Erityisen ansiokasta on Reinhart Koselleckin metodologisten tekstien ydinargumenttien asiantunteva kääntäminen suomen kielelle. Hyrkkäsen mukaan koselleckilainen "käsitehistoria tutkii poliittisesti ja sosiaalisesti merkittävien käsitteiden käyttöä, siis sitä, miten niiden käyttäjät ovat käsitteitä käyttäessään tulleet tavallaan määritelleeksi näitä käsitteitä, ja lopulta sitä, miten käsitteiden käyttäjät ovat käsitäneet asioita." (s. 117) Hyrkkänen esittelee asiantuntevasti Koselleckin käsityksiä käsitteiden ja todellisuuden vuorovaikutuksesta. Valaiseva on Koselleckin toteamus, että käsitteiden historian tutkimuksen mahdollistaa käsitteiden "kierätyks" eli soveltaminen uusiin oloihin, jolloin osa käsitteen merkityksistä unohtuu, osa säilyy, ja uusiakin merkityksiä saattaa tulla käyttöön.

Hyödyllistä on myös sen osoittaminen, ettei Koselleckin *Sattelzeit*-metaforan tulkinnalla kannata enää uusia käsitehistorioitsijasukupolvia räsittää. Saksankielinen Eurooppa saattoi kyllä olla modernin kynnyksellä ajanjaksolla 1750–1850, mutta muun käsitehistoriallisen tutkimuksen ei enää tarvitse olla sidoksissa tuon aikakauden tutkimiseksi 1970-luvulla luotuihin hypoteeseihin. Pohtia sopisi sitäkin, onko käsitehistoriallista tutkimusta edelleen tarpeen oikeuttaa sosiaalishistorian aputieteenä, kuten oli asian laita 1960-luvun Saksassa. Entä kannattaako "peruskäsitteiden" määrittelyssä olla uskollinen saksalaisille

ratkaisumalleille? Kannattaisiko ”peruskäsitteiden” sijasta tutkia koko valittuun aihepiiriin liittyvää semanttista kenttää – synonyymit, eufemismit ja attribuutit mukaan lukien? Olisiko käsitteiden käytön kontekstointi helpompaa, jos luovutaisiin totaalisesta pyrkimyksestä hyödyntää kaikkea mahdollista lähdeaineistoa ja keskityttäisiin lähdetyyppien sisällä tapahtuneiden käsitteellisten muutosten analysointiin? Tuottaisivatko käsitehistoriallista lähestymistapaa soveltavat monografiat parempia lopputuloksia kuin kovin standardimuotoiset ja projektin massiivisuuteen tukehtuvat käsitesanakirjat?

Esimerkiksi tällaisia vaihtoehtoja Hyrkkänenkin olisi voinut kirjassaan pohtia, sillä käsitehistoriallista tutkimusta voi harjoittaa menestyksellisesti vaikkei kaikkiin Kosellekin metodologian ulottuvuuksiin uskoisikaan. Tampereella vuosina 1999 ja 2001 järjestettyjen kansainvälisten käsitehistoriakonferenssien yhteydessä on käyty keskustelua käsitteellisen muutoksen retorisestä ja tahattomasta ulottuvuudesta sekä eri poliittisia kulttuureja vertailevan käsitehistoriallisen tutkimuksen tarjoamista mahdollisuuksista. Alankomaalaisen tai edes suomalaisen käsitehistoriaprojektin avaamia näköaloja Hyrkkänen ei teoksessaan esittele. Myös Cambridgen koulukunnan aatehistorian ja saksalaisen käsitehistorian välistä jännitettä olisi voinut avata enemmän, vaikka valtio-opin akatemiaprofessori Kari Palonen aihepiiriä parhaillaan tutkiikin. Ajankohtaisen metodologisen keskuste-

lun analysoinnin sijaan Hyrkkänen tyytyy yli kolmekymmentä vuotta sitten käydyn debatin ja saksalaisen käsitehistoriaprojektin melko konventionaaliseen – toki sinänsä pätevään – esittelyyn.

Jatkossa Hyrkkänen keskittyy aatehistorian metodin tarkentamiseen omistamalla runsaasti tilaa jo aikoja sitten hylätyn vaikuteanalyysin kriittiselle tarkastelulle. Jälleen käydään 1960- ja 1970-luvun keskusteluja ja otetaan revanssia vanhoista kiistakumppaneista, kun taas visiot siitä, mihin suuntaan aatehistoria on kehityksessä, antavat odottaa itseään. Hyrkkäsen oma, Eduard Bernsteinia koskeva tutkimus on toki kiintoisalla tavalla nostanut vaikutemallin ongelmat esille. Niiden läpikäynti auttaa lukijoita ymmärtämään vanhempia aatehistoriallisia tutkimuksia ja sitä, miksi niin monet teoreetikot ovat sanoutuneet irti koko vaikutemallista.

Kysymyksen ja vastauksen logiikkaa tarkastellessaan Hyrkkänen tukeutuu vanhaan mutta ajan hammasta paremmin kestäneeseen auktoriteettiin, R. G. Collingwoodiin. Olenaisista logiikassa on se, että se ohjaa tutkijaa rekonstruoimaan ne kysymykset, joihin tulkittavan tekstin avulla pyrittiin vastaamaan. Käsitteet voi ymmärtää vastauksina kysymyksiin, ja kysymysten ymmärtäminen puolestaan vaatii niiden edellytysten jäljittämistä. Tutkijalta vaaditaan uudelleenajattelamista eli kykyä ymmärtää lähteiden perusteella, miten tutkimuksen kohteena oleva toimija käsitti tilanteensa.

Tarkoitusten ja uskomusten yhteyttä pohtiessaan Hyrkkä-

sen kirja lopulta koskettelee tämän päivän aatehistoriallisen tutkimuksen valtavirtaa. Vuorossa on erinomaisen selkeä tulkinta Quentin Skinnerin puhetekojä korostavan metodologisen ajattelun ydinkohdista. Skinnerin lähestymistavassa olennaisin kysymys kuuluu: mitä tekstin kirjoittaja pyrki kirjoittaessaan tekemään? Kirjoittajan mahdolliset tarkoitukset – eli kirjoittajan tarkoittama tekstin merkitys – pyritään selvittämään aikakauden vallitsevat, muissa aikalaisteksteissä esille tulevat kielelliset konventiot huomioon ottamalla. Myös kirjoittajan uskomukset pyritään identifioimaan ja selittämään. Hyrkkänen esittelee Skinnerin metodologiaansa tekemiä täsmennyksiä ja havainnollistaa sen keskeisiä kohtia Skinnerin teoksista lainattujen esimerkkien kautta. Jos jotakin voisi vielä toivoa, olisi se maininta siitä, että Skinnerin metodi soveltuu parhaiten poliittikan teorian historian yksittäisten ajattelijoiden käsitysten yksityiskohtaiseen analyysiin, ei niinkään kokonaisen poliittisen kulttuurin tasolla tapahtuneen käsitteellisen muutoksen tarkasteluun.

Punnittua ja viimeisteltyä tekstiä on myös ”merkitysten kontekstia ja kontekstien merkitystä” tarkasteleva osuus. Hyrkkänen toteaa, että tekstien merkitykset määräytyvät aina konteksteista, mutta jatkaa realistisesti, ettei mitään primääriä kontekstia ole olemassa vaan että tutkijan on itse tapauskohtaisesti ratkaistava, mitkä kontekstit ovat relevantteja juuri hänen tutkimustehtävänsä kannalta. Osuva on myös se havainto, että aivan

liian usein tutkimusraportit jatkautuvat kahteen osaan, toisaalta tutkijan tärkeänä pitämän kontekstin esittelyyn, toisaalta tekstien tulkintaan. Näiden välisten yhteyksien vetäminen jätetään liian helposti lukijoiden vastuulle.

Kirjan arvokkainta antia ovat kokeneen tutkijan auki kirjoittamat näkemykset aatehistorian tutkimisen mielestä, matkan varrella kohdattujen erilaisten metodologisten ratkaisujen kantaottavat luonnehdinnat sekä perustelut kirjoittajan omille metodologisille käsityksille. Luvun kolme loppupuolella lukija kohtaa mainion kuvauksen historian-tutkijan arjesta: Siitä, miten historioitsijan on lopulta aina itse pääteltävä, mitä lähteet kertovat. Siitä, miten historian-tutkijat kärsivät luotettavan kontekstin kroonisesta kaipuusta. Siitä, miten hedelmälliset metodit ja kontekstit selviävät lopulta vasta jälkikäteen. Siitä, miten historian-tutkimus on loputon prosessi, jossa täydellisistä metodista selkeyttä voidaan tuskin koskaan saavuttaa. Ja siitä, miten hyvän historioitsijan erottaa huonosta se, että hyvä historioitsija on valmis oppimaan virheistään eli konstruoimaan entistä parempia teorioita, konteksteja ja metodeja. Täydelliseksi historioitsijaksi ei voi tulla mutta paremmaksi kylläkin.

Viimeiseen lukuun sisältyvän, yleisellä tasolla liikkuvan historiankirjoituksen historian yhteenvedon olisi voinut jättää poisikin, sillä sitä varten on olemassa omat kurssinsa. Samoin teoksen päättävä Skinner-referaatti on turhan pitkä, vaikka aatehistorian valovoi-

maisimman nimen tutkimustuloksista ja näkemyksistä onkin kysymys. Antoisinta tässäkin luvussa on Hyrkkäsen omin sanoin esittämä aatehistorian mielen määrittely: Aatehistoria opettaa, että asiat voidaan käsitellä eri tavoin. Näin tehdesään se voi parantaa kykyämme asettua toisten ihmisten asemaan. Kun aatehistorioitsija perehtyy itselleen ja aikaisilleen vieraisiin käsityksiin ja pyrkii tekemään niistä ymmärrettäviä, hän antaa meille aineksia pohtia kriittisesti myös omien, tähän päivään sidoksissa olevien ajattelutottumuksemme, uskomustemme ja arvojemme perusteita.

Paikka paikoin Hyrkkäsen kieli voi vaatia useampia luku-kertoja, kunnes lukija tottuu hänen persoonalliseen tapaansa pyöritellä jotakin sanaa saman virkkeen sisällä hieman eri merkityksissä. Kirja sisältää myös sellaista aatehistorian olemuksen vatvontaa, joka saattaa aatehistorian metodeihin ensimmäistä kertaa perehtyvistä opiskelijasta tuntua turhautavalta. Näin Hyrkkänen kuitenkin tulee osoittaneeksi, miten lähestymistapojen moninaisuutta ja ajoittaista epämääräisyyttäkin on vain opittava sietämään. Valmiita metodologisia lakeja ei ole olemassa, vaan olennaiset tutkimuskysymykset ja parhaiten toimiva lähestymistapa on löydettävä omakohtaisen tutkimustyön ja oman toiminnan pohdinnan kautta.

Kirjoittaessaan Hyrkkänen yhdistää tutkimustyön arjesta nousevan skeptisyyden huumorin sävyttämään hyväntahtoiseen ironiaan ja perusoptimismiin. Hänen kirjansa saa

aatehistorian tutkimisen tuntuun kiehtovalta ja kaiken sen vaatiman vaivannäön arvoiselta tehtävältä. Tällaista oman toiminnan rehellistä reflektointia lukisi mielellään useamminkin. Hyrkkäsen kirja sopii erinomaisesti suomalaisen yliopiston aatehistorian metodologian kurssikirjaksi, varsinkin jos sitä täydennetään luennoilla, joissa tentaattorin oma metodologinen ajattelu tehdään yhtä läpinäkyväksi kuin millaiseksi Hyrkkänen on ajattelunsa onnistunut tekemään.

Pasi Ihalainen

Vuoden 1812 politiikka

Itsekkyyttä vai valtiomiestaitoa. Ruotsin ulkopoliitikka ja Suomi vuodesta 1812 vuoteen 2002. Toim. Tapani Suominen. Tammi 2002 Jyväskylä 2002. 290 s.

■ Viime syksynä eläkkeelle siirtynyt Suomen Tukholman suurlähettiläs Heikki Talvitie, intohimoinen historian harrastaja, Historian Ystävien Liiton puheenjohtaja ja Asikkalassa pidettyjen Danielson-Kalmari-seminaarien ja Lahdessa järjestettyjen historiapäivien organisoija, on ollut monella tapaa kiinnostunut Suomen poliittisesta asemasta Ruotsin ja Venäjän välissä. Hän on tietysti täysin oikeassa siinä että tätä ei voi ymmärtää tuntematta – ja tuntematta hyvin – historiaa.

Tässä hän jatkaa kaukaisen edeltäjänsä Historian Ystävien Liiton johdossa, J. K. Paasikiven katsomuksia. Asikkalan seminaarien esitelmät ovat kiertäneet tätä teemaa monesta näkökulmasta sekä kotimaisten että ulkomaisten tutkijoiden voimin.

Myös Tukholmassa pidettiin 1997 seminaari Suomen ja Ruotsin suhteista 1500-luvulta meidän aikaamme. Sen esitelmät julkaisi toinen historian ystävä, kulttuurineuvos Tapani Suominen yhdessä ruotsalaisen historiantutkija Anders Björnssonin kanssa, joka puolestaan oli ideoinut Ruotsin historiapäivät. Teos *Det hotade landet och det skyddade* ilmestyi 1999.

Suurlähettiläs Talvitien historiannäkemyksen yhtenä linjana on ollut nk. ”vuoden 1812 politiikan” tulkitseminen Ruotsin koko myöhemmän ajan ulkopolitiikan perustaksi ja edelleenkin voimassa olevaksi kehukseksi. Tästä aiheesta Talvitie on kirjoittanut neljänneksen koko teoksen sivumäärästä kattavan laajan artikkelin Tapani Suomisen toimittamaan, viime syksynä samanaikaisesti Ruotsissa ja Suomessa ilmestyneeseen teokseen *Itsekkyyttä vai valtiomiestaitoa*. Teoksen muu kirjoittajakunta koostuu puolestatoista kymmenestä suomalaisesta, ruotsalaisesta, norjalaisesta ja venäläisestä historiantutkijasta ja diplomaatista aina presidentti Mauno Koivistoa myöten. Heidän tehtävänsä on ollut esittää omat arvionsa vuoden 1812 politiikasta, hyväksyä tai vastustaa Talvitien tulkintaa. Synteesiä tekee lopuksi professori Henrik Meinander.

Mitä sitten oli vuoden 1812 politiikka? Se ei ollut mikään sellainen uusi löytö, jollaiseksi esimerkiksi ministeri Max Jakobson sen päivälehtiarvostelussaan tulkitsi. Ruotsissa on aiheesta ja ajankohdasta kirjoitettu laajalti. Itsekin olen väitöskirjassani 1962 sitä käsitellyt. Vuoden 1812 politiikkaa on vanhastaan pidetty tärkeänä virstanpylväänä Venäjän ja Ruotsin suhteissa sekä Suomen autonomisen aseman vakiintumisen kannalta. Enemmän uutta panosta Talvitie on antanut pyrkiessään pitämään sitä Ruotsin ulkopolitiikan peruslinjana kahden vuosisadan ajan.

Vuoden 1812 politiikka on saanut nimensä Venäjän ja Ruotsin välillä tuona vuonna tehdystä sopimuksesta, jota valmistettiin keväällä ja joka vahvistettiin keisari Aleksanteri I:n ja kruununprinssi Kaarle Juhanan (Bernadotten) välisessä tapaamisessa elokuussa Turussa. Sopimus liittyi tärkeänä osana juuri ajankohdan yleiseurooppalaiseen tilanteeseen, jolloin keisari Napoleon oli aloittamassa ja aloitti suuren sotaretkensä Venäjää vastaan. Keisari Aleksanteri oli jo marsalkka Bernadottea valittaessa Ruotsin kruununprinssiksi koettanut varmistua siitä että tämä ei asettuisi uudessa kotimaassaan tukemaan ”revanssi-puoluetta”. Kaarle Juhana, joka otti heti käsiinsä Ruotsin ulkopolitiikan johdon, näkikin geopolitiittisesti edullisemmaksi liittää Norjan Ruotsiin; tällaiset ajatukset eivät suinkaan olleet uusia. Kruununprinssinä entinen Napoleonin marsalkka ei ollut halukas asettumaan tämän kanssa samaan rintamaan, vaikka juuri sitä hänen valitsi-

jansa olivat odottaneet. Tässä Kaarle Juhana oli myös omia unelmiaan, sillä saattaisihan Ranskan valtaistuin vapautua lähitulevaisuudessa.

Kun sota Venäjän ja Ranskan välillä yhä enemmän aktualisoitui, oli niin keisari Aleksanterin kuin kruununprinssi Kaarle Juhanan etu saada Venäjän ja Ruotsin tavoitteet harmonisoitua. Tähän perustui vuoden 1812 liittopolitiikka. Ruotsin taholta todettiin Suomen kuuluminen Venäjään tosiasiaksi, kun taas Venäjä antoi siunauksensa Kaarle Juhanan Norjan politiikalle. Lisäksi viimeksi mainittu osallistui sotaan Napoleonin vastaan. Sopimuksen jälkeen Venäjä saattoi lastata Suomessa olevia joukkojaan Baltiaan. Kaarle Juhana jäi vielä odottamaan sodan kehitystä ja liittyi siihen vasta seuraavassa vaiheessa. Norjan kysymys ratkesi 1814, ja samana vuonna Euroopan suuressa uudelleenjärjestelyssä Wienin kongressissa hyväksyttiin Norjan siirtyminen Ruotsin yhteyteen. Suomen kuulumisesta Venäjään ei edes enää keskusteltu.

Vuoden 1812 politiikka siis vahvisti Pohjolan isonjaon. Venäjä sai kolmannella miehityskerralla koko Suomen ja Ruotsi sen korvaukseksi Norjan. Venäjä tuli tyydytetyksi ja Ruotsin intressit käännettiin idästä länteen. Revanssimielialoja esiintyi myöhemmin Ruotsissa skandinavismien merkeissä ja Itämaisen (Oolannin) sodan aikana ja Ahvenanmaata hahvitteliin Suomen itsenäistymisen murroksessa. Venäjän puolella epäiltiin Puolan kapinoiden aikana ja eurooppalaisen liittoto- ja varustelupolitiikan kiih-

tyessä 1800-luvun lopusta lähtien Ruotsin voivan aiheuttaa levottomuutta Suomessa, jonka rannikkopuolustusta vahvistettiin ajoittain. Mitään vihollisuuksia Venäjän ja Ruotsin välillä ei kuitenkaan ole vuoden 1812 jälkeen ollut.

Tilanne Pohjolassa muuttui Suomen itsenäistyessä, ja 1939–44 toistuivat aikaisemmat idän ja lännen vihollisuudet nyt Neuvostoliiton ja Suomen välillä. Edellinen sai alueluovutuksina ison osan siitä Kaakois-Suomen alueesta, joka jo 1700-luvulla oli liitetty Pietarin suojavyöhykkeenä Venäjän keisarikuntaan. Saattoiko vuoden 1812 politiikka jatkua enää tämän jälkeen?

Itsekkyyttä ja valtiomiestaitoa -teoksen kirjoittajat tulkitsevat miltei jokainen vuoden 1812 politiikkaa eri tavoin. Havainnollistaakseen tilannetta edellä mainittu Anders Björnsen esittää vuoden 1812 vertailuksi ajatusleikin: tilanne oli samankaltainen kuin jos saksalainen kenraali Nicolaus von Falkenhorst olisi valittu toisen maailmansodan aikana Suomen presidentiksi ja tämä olisi sitten solminut ensi töikseen liiton Stalinin kanssa.

Tulkintojen kirjo on hyvin kiintoisa. Ruotsalainen historiantutkija ja diplomaatti Krister Wahlbäck katsoo vuoden 1812 politiikassa keskeisen tekijän olleen Suomen luovutuksen Venäjälle. Ruotsi ei tietyksi Suomen kuullessa Venäjään voinut puuttua sen asioihin ilman että se olisi tulkittu vihamieliseksi teoksi. Suomen itsenäistyttyä sen kanssa voitiin neuvotella ja tehdä yhteistyötä ja sopimuksia. Tällä hetkellä molemmat kuuluvat Eu-

roopan unioniin. Vain jos vuoden 1812 politiikka tulkitaan suppeaksi ja katsotaan, että Ruotsin toiminta ei ole kohdistunut Venäjään vastaan, jotain ”jatkuvuuden elementtejä” siitä elää.

Wahlbäckin kollega suurlähtettiläs Sverker Åström asettuu ”varovaisen myönteiselle” kannalle, vaikka vuoden 1812 politiikka sellaisenaan kuuluu menneisyyteen. Ruotsin politiikka ei saa olla Venäjän vastaista eikä edes synnyttää tällaista kuvaa. Tästä seuraa, että Ruotsi on suhtautunut itsenäiseen Suomeen ”melkoisella varovaisuudella”. Venäjän historian ekspertti Pertti Luntinen vetää pitkää linjaa Ruotsin ja Venäjän suhteista pitäen lähtökohtana Suomen kohtaloa. Tärkeintä vuoden 1812 jälkeen on ollut se, että Ruotsi ei ole yrittänyt saada Suomea takaisin, ei ”lähtenyt ryntäilemään mahtavaa itäistä naapuriaan vastaan” kuten aikaisempina vuosisatoina. Tätä Luntinen pitää myöhemmän Pohjolan valtiollisen tilanteen perustana. Samoin presidentti Koivisto katsoo vuonna 1812 tehdyn linjaratkaisun rauhoittaneen Venäjän luoteisrajan ennennäkemättömän pitkäksi ajaksi.

Myös professori Matti Klinge tähdentää sitä että vuoden 1812 politiikka jatkui siinä suhteessa, että Ruotsi ei koskaan enää ryhtynyt sotaan Venäjää vastaan, vaikka mahdollisuuksia olisi toisinaan ollutkin ja vaikka se herätti Ruotsissa jatkuvaa kritiikkiä ja ryssävihaa, kuten runoilija Esaias Tegnérissä. Venäjällä taas liittosopimusta ei mitenkään arvosteltu. Sen tärkein tavoite oli Klingen mukaan sitoa Ruotsi Saksan

sotaan Ranskaa vastaan Pohjois-Saksassa. Sopimus vastasi muutenkin Venäjän intressejä, joiden Klinge väittää suuntautuneen Itämerelle paljon vähemmän kuin yleensä katsotaan. Silti rannikkoalueet olivat sille tärkeitä. Eihän näet sisämaa – kuten Klinge kunnan kulttuurielitistinä ilmaisee – ”poroineen ja mesimarjoi-neen” voinut kiinnostaa muita kuin korkeintaan runoilijoita. Klingen artikkeli eroaa muista siinä, että se on ilmeisesti ilman toimitustyötä kirjoitettu ja julkaistu suoraan nauhalta.

Professori Max Engman tähdentää sitä merkitystä, mikä vuoden 1812 politiikalla on ollut Suomen sisäiseen kehitykseen vakiinnuttaessaan suuriruhtinaskunnan erillisaseman Venäjän yhteydessä. Suomi voitti ja alkoi kehittyä kohti itsenäisyyttä. Onko yhtä varmaa, että suotuisa kehitys pätee myös Ruotsiin, Engman kysyy, mutta jättää vastauksen antamisen ruotsalaisille. Ruotsi oli menettänyt, Engman siteeraa psykologi Erkki Virtasta, pitkäaikaisen puolison ja on ollut jatkuvasti huolissaan tämän kunnosta. Yhden vastauksen antaa dosentti Åke Sandström (Visby) artikkelissaan, jossa hän kartoittaa Ruotsin lehdistön suhtautumista Suomeen 1860-luvulle saakka ja toteaa, miten kriisitilanteiden kehityksessä Euroopassa ja etenkin Itämaisen sodan aikana Suomea kohtaan tunnettiin suurta kiinnostusta, mutta miten Suomi painui aina ”rauta-esiripun” taakse, kun tilanteet rauhoittuivat.

Toisen vastauksen tarjoaa Upsalan professori Torkel Jansson hyvin kiintoisassa ar-

tikkelissaan, jossa hän tarkastelee vain vähän tai ei lainkaan tutkittua teemaa, mitä yhteistä on ollut Ruotsin ja Suomen kehityksessä eron jälkeen, ja katsoo, että Ruotsi on tehnyt eniten hyvää Suomelle 1800-luvulla siinä että sen annettiin rauhassa kehittää ruotsalaista kulttuuriperintöään. Tämä on johtanut entisten valtakunnanosien yhtäläisyyksien korostumiseen niin ettei aina tiedä ollaanko Suomessa vai Ruotsissa. Tämä koskee niin paikallishallinnollista kuin oikeudellista, kirkollista ja kulttuurielämää. Tässä on Janssonin mielestä vuoden 1812 politiikan oleellinen seuraamus, ja hän päätyy esittämään, että pitäisi kirjoittaa Ruotsin ja Suomen yhteinen historia 1800-luvun osalta. Erinomaisen kannatettava ehdotus.

Moskovalainen tohtori Vadim Roginski tuo esiin vuoden 1812 liiton taustaa ja asiakirjoja sekä tulkitsee kummallakin puolella sopimuksen olleen nimenomaan hallitsijatasoinen eikä nauttineen suosiota. Päinvastoin kuin Klinge Roginski esittää Venäjän valtaeliitin suhtautuneen ärtyneesti jo Bernadotten valintaan ja keisarin saaneen 1812 laajan muistion, jossa ehdotettiin Ruotsin valtaamista. Sopimushetkellä Aleksanterin päätavoite oli Napoleonin voittaminen ja Kaarle Juhanan tavoite Norjan saaminen oman asemansa lujittamiseksi. Ruotsi sai Norjan, mutta silti norjalainen tutkija Svein Ivar Angell (Bergen) katsoo vuoden 1812 politiikan yksinkertaisesti tarkoittavan Ruotsin kannalta pienvaltioaseman hyväksymistä, pidättymistä aggressiivisesta idänpolitiikasta ja

sitä, että Ruotsille vihamielinen valtio [siis Tanska, PT] ei saisi enää kontrolloida Norjaa. Vuoden 1812 politiikka vaikutti koko yhteisen kuningaskunnan ajan unionin purkautumiseen 1905 saakka. Ruotsin ja Norja ajautuivat eri teille nimenomaan taloudellisten intressien erilaisuuden vuoksi, mutta Norjalle jäi perintönä puolueettomuuspolitiikka toiseen maailmansotaan saakka. Sen jälkeen maa liittyi geopoliittisista syistä Natoon.

Teoksen loppuosan artikkelit kohdistuvat lähinnä 1900-lukuun. Ruotsalainen sotahistorioitsija Gunnar Åselius käsittelee venäläisten lähteiden pohjalta Itämeren asemaa Venäjän ja Ruotsin strategisissa suunnitelmissa ja aloittaa rafaavasti toteamalla, että harva tietää Ruotsissa 1920-luvun alussa tehdyn operaatio suunnitelmia Suomea vastaan. Suomen ja Baltian maiden itsenäistyttyä Venäjä, nyt Neuvostoliitto, oli menettänyt Suomenlahden rannikot ja sen laivaston operaatioalue suuresti kaventunut. Pysyvä tavoite olikin pitää Itämeri kulkukelpoisena niin etteivät toisaalta Suomi ja Viro sekä toisaalta Suomi ja Ruotsi päässeet yhteistoimin sulkemaan sen laivareittejä. Maiden välillä oli yhteistoiminta-hankkeita, joista neuvostovakoilu oli perillä. Ruotsi tulkittiin yleensä neuvostovastaiseksi. Toisen maailmansodan seurauksena Neuvostoliitto saavutti tavoitteensa. Liittämällä Viron itseensä ja hankkimalla tukikohdat ensin Hangosta ja sitten Porkkalasta Neuvostoliitto saattoi itse sulkea halutessaan Suomenlahden.

Teemaa jatkaa Ruotsin turvallisuuspolitiikan tuntija Wilhelm Agrell artikkelilla, jolla on suomalaisille varsin kohtalokkaista muistoista kertova otsikko "Finis Finlandiae". Nyt kuitenkin on kysymys Ruotsin sotasuunnitelmista Suomeen päin kylmän sodan aikana ja huudahduksen esitti Ruotsin puolustusvoimien esikuntapäällikkö C. A. Ehrensverd puhuessaan Ruotsin hallitukselle kesäkuussa 1944 puna-armeijan aloittaessa hyökkäyksensä Kannaksella. Totta kai Ruotsin yleisesikunnalla oli ennen sotia suunnitelmia erilaisten Itämeren alueella mahdollisesti tapahtuvien häiriöiden varalta. Sotien jälkeen Ruotsin turvallisuuspolitiikka pyrki Suomen suvereniteetin säilyttämiseen ja välttämään kriisejä Neuvostoliiton kanssa. Ruotsin aseman nähtiin muuttuneen uhanalaiseksi ja tarkkaan seurattiin mm Suomen liikenneverkon rakentamista. Itämeren maat jaettiin operaatio- ja tiedustelupiireihin. Ruotsin ja Suomen välistä sotilaallista yhteistyötä harjoitettiin varsin tiiviisti 1970- ja 1980-luvulla. Myös Natoon päin oli kontakteja, vaikka Ruotsi varjeli puolueettomuuttaan tiukasti. Koko 1900-luvun oli kuitenkin Ruotsissa vallalla eräänlainen joko-tai-ohjelma, jossa vaihtoehtoina olivat pysyttäytyminen pikkuvaltiona oman maan puolustuksessa tai sitten esiintyminen suurvaltana Pohjolan alueen yhteisen puolustuksen merkeissä. Näistä ensiksi mainittu on se, johon aina on palattu.

Valtiotieteilijä Teija Tiilikainen pohtii puolueettomuutta ja liittoutumattomuutta Suomen

turvallisuuspolitiikassa ja muistuttaa, että Suomen asemaan on kautta historian liittynyt uhanalaisuuden juonne. Se taas on johtanut tiettyyn pragmatismiin maan ulkopoliitikassa niin Paasikiven kuin Koiviston aikana. Suomalaisen katsomuksiin liittyy myös vahva usko omiin voimiin, mikä kääntäen merkitsee, ettei tule luottaa muihin. Myös Tiilikainen näkee, että Ruotsin liittoutumattomuus on ollut tärkeä tekijä Suomen turvallisuuspolitiikassa. Näin vuoden 1812 politiikan perinne on vaikuttanut maahammeikin omaan aikaamme saakka.

Kirjan päättää Henrik Meinanderin yhteenveto, jossa hän pohtii etenkin Ruotsin asemaa muuttuvassa maailmassa. Ruotsin ulkopoliitiikkaa on leimannut Krister Wahlbäckin sanoin ”luontainen haluttomuus riskinottoon”. Nyt Ruotsi on jo EU:n jäsen. Sen liittoutumattomuutta ja puolueettomuutta perusteellaan sotilaallisella liittoutumattomuudella, vaikka yhteistyötä Naton kanssa on paljonkin. Tästä vaan ruotsalaiset eivät – valitettavasti, sanoo Meinander – halua artikkeleissaan juuri puhua. Jos vuoden 1812 politiikka on toteutunut Ruotsin liittoutumattomuudessa, miten käy tulevaisuudessa.

Itsekkyyttä vai valtiomiestaitoa on kaikkiaan erittäin mielenkiintoinen ja monia ristikkäisiäkin näkökantoja sisältävä teos. Heikki Talvitien teesi vuoden 1812 politiikan ilmenemisestä Ruotsin ulkopoliitiikan johtotähtenä saa sinänsä tutkijoilta tukea, kunhan otetaan huomioon, että se sisältää kaikki civät tulkitse samalla tavoin. Tämänkaltaisia kes-

kustelevia kirjoja me tarvitsemme.

Päiviö Tommila

Saksan ja sen liittolaisten hyökkäys itään

Mauno Jokipii: Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet. Waffen-SS:n suomalaispataljoona vertailtavana. SKS 2002. 463 s.

■ Euroopan unionin ja Pohjois-Atlantin puolustusjärjestö NATO:n laajentuessa rauhanomaisesti itään on suomalaisenkin syvennettävä tietämystään näiden maiden historialta. Suomi eroaa muista Euroopan unionin jäsenmaista erityisesti historiansa osalta. Merkittävin ero liittyy sotahistoriaan ja Saksan rooliin. Suomessa Saksan uudempaa sotahistoriaa muistetaan aivan eri valossa kuin muualla Euroopassa.

Suurelle osalle Eurooppaa vuosina 1933–45 vaikuttanut Hitlerin Saksa oli valloitus- ja tuhoamissotien kävijä, bruttaali miehittäjä, alistaja ja tuhoaja. Natsi-Saksa kohdisti rodullisen hävitysvimmansa juutalaisiin ja slaaveihin, erityisesti venäläisiin, ja moniin muihin kansanosiin ja etnisiin ryhmiin. Nykyistä Euroopan unionia ei voi ymmärtää muistamatta, että sitä ryhdyttiin 1950-luvulla rakentamaan ennen muuta Sak-

san ja Ranskan kolmeen sotaan (1870, 1914 ja 1940) joltaneen vastakohtaisuuden eliminoinmiseksi.

Suomessa taas kokemus Saksan sotahistoriasta on toisenlainen. Suomen historiassa on kolme vaihetta, joissa Saksan tuella ja sotilaallisella avulla on ollut tärkeä, jopa ratkaiseva merkitys Suomen itsenäisyyden säilymiselle. Tärkein näistä tapahtumista on syyskuu 1940, jolloin Hitler asettui vastustamaan Neuvostoliiton halua saada sopimuskumppaniltaan vapaat kädet Suomen suhteen. Ulkoministeri Molotov joutui palaamaan Berliinistä Moskovaan tyhjin käsin, mikä pelasti mitä todennäköisimmin Suomen joutumasta Baltian maiden asemaan. Saksan antama aseapu auttoi merkittävästi Suomea myös kesällä 1944 Karjalan kannaksella Neuvostoliiton valloitusyrityksen torjunnassa. Suomi säästy neuvostomiehitykseltä, mikä oli sodanjälkeisenkin pelastumisen perusta. Aiemmasta historiasta muistetaan, että kun Suomi itsenäistyi keskellä ensimmäistä maailmansotaa, lyhensi Saksan mairinnousu Suomeen keuhällä 1918 Suomen laillisen hallituksen käymää selviytymissotaa sosialistisen vallankumouksen kukittamiseksi.

Toisaalta Suomikin sai osansa Saksan armeijan tuhoavaukuksesta, kun Saksan armeija jouduttiin ajamaan maasta sodalla 1944–45. Vetäytyvä armeija tuhosi vanhan Lapin ja jätti sen asukkaisiin elinikäiset traumat, kuten Maria Lähteenmäki on osoittanut kirjassaan *Jänkäjääkäreitä ja parakkipiikojia. Lappilaisia sotakokemuksia*.

sia 1939–1945 (1999) ja Marianne Junila teoksessaan *Kotirintaman aseveljeyttä. Suomalaisen siviiliväestön ja saksalaisen sotaväen rinnakkainelo Pohjois-Suomessa 1941–1944* (2000). Toisaalta lappilaiset saivat palata kotiseudulle, joka rakennettiin uudelleen – koettelemus ja kokemus, jota vaille luovutetun Karjalan asukkaat jäivät.

Kokonaisuutena Lapin sota ei kuitenkaan jättänyt yhtä syviä arpia Suomeen kuin Saksan valloitusretket ja miehityshallinto muualla Euroopassa. Syyinä oli se, että suurelle osalle suomalaisia Lapin sota jäi varsin kaukaiseksi, mikä näkyy siinäkin, että varsin usein Suomen sodan katsotaan päättyneen välirauhaan syyskuussa 1944, vaikka tosiasiaa kovaa sotaa kesti vielä loppuvuoden ja viimeiset saksalaiset poistuvat Suomen alueelta vasta huchtikuun lopussa 1945.

Jyväskylän yliopiston Suomen historian emeritusprofessori Mauno Jokipii on vuosikymmenien mittaan kasvanut suomalaisen historiankirjoituksen monumentaalihahmoksi, jonka teokset ovat ottaneet pysyvän paikkansa Suomen historiankirjoituksen kaapin päällä. Ihailua herättää hänen perusteellinen lähdetuntemuksensa, metodinen analyttisyytensä ja hänen esitystapansa tarkkuus, selkeäsanaisuus ja yleistajuisuus. Klassikoksi on noussut hänen järkälemäinen tutkimuksensa *Jatkosodan synty* (1987) Suomen ja Saksan yhteistoiminnan vaiheista välirauhan aikana 1940–41. Siitä on muodostunut ”viimeinen sana” aina sotasyllisyysoikeudenkäynnistä alkaen kiistellyim-

piin kuuluneesta Suomen historian kipupisteestä.

On heti todettava, että Jokipiin uusiin teos *Hitlerin Saksa ja sen vapaaehtoisliikkeet* kuuluu merkittävimpiin uusiin historiateoksiin. Se on hänen vuonna 1968 julkaisemastaan *Panttipataljoonasta* alkaneen kaaren upea päätös.

Jokipiin uuden teoksen pääansio on siinä, miten hän kykenee sijoittamaan Suomen laajaan kansainväliseen vertailuun. Tämä on hyvin harvinaista. On tehty paljon tutkimuksia Suomen ja jonkin ulkomaan kahdenvälisistä suhteista, mutta harvoin saa lukeakseen perusteellista teosta, jossa Suomen tapahtumia verrataan suurvallan politiikassa järjestelmällisesti kaikkiin vähänkin samankaltaisiin ilmiöihin. Lisäksi Jokipii nostaa keskeisimmät historialliset tulkitakysymykset erilliseen pohdintaan avaten käytetyt argumentit ja esittäen oman perustellun kantansa.

Jokipiin tutkimuksessa on kolme tasoa. Ensinnäkin hän tekee selkoa Hitlerin Saksan synnystä ja hänen luomansa valtion luonteesta. Saksa onnistui purkamaan 1930-luvun yllätyskaappauksilla Versaillesin rauhan tappiot ja rajoitukset sekä rakentamaan uudet sotavoimat. Saksan valloitusten edetessä 1930-luvun lopulta alkaen tuli ratkaistavaksi kysymys siitä, mikä olisi kunkin Saksan sotilassaappaan alle joutuneen valtion, alueen ja kansallisuuden rooli Hitlerin Uudessa Euroopassa. Herrakansa-ajattelun läpätunkemalle Hitlerille tuotti huomattavia vaikeuksia sovittaa yhteen puhtaan rodun oppi, joka

edellytti ”alempiroituisten” syrjintää ja tuhoamista, ja laajenevan ja sotaa käyvän valtakunnan käytännölliset työ- ja sotavoiman tarpeet.

Sota-aikana Hitler käytti hyväkseen taitavasti naapurikansojen tyydyttämättömiä alue-toiveita tai turvallisuuden tarvetta koalitiokumppaneiden hankkimiseksi (Italia, Unkari, Romania, Suomi). Saksa miehitti ja alistoi satelliiteikseen Tanskan, Norjan, Alankomaat, Belgian, osia Ranskasta ja Venäjän reunavaltiot (mm. Viron, Latvian, Liettuan ja Puolan) sekä monet Balkanin maat.

Erityisen kiinnostava on Jokipiin erilliseksi ”laatikoksi” nostama analyysi Saksan hyökkäyksestä itään vuonna 1941. Hän pohtii tutkimusten ja tulkintojen valossa tunnettua kiistakysymystä siitä, oliko myös Neuvostoliitto hyökkäämässä jo vuonna 1941. Jokipii päätyy kielteiselle kannalle. ”Asioiden tila viittaa siihen, että tähdättiin vasta seuraavaan vuoteen 1942, jolloin Puna-armeijan koulutus, järjestely ja uusi varustus, joka vielä piti saada teollisuudelta, olisi laskelmien mukaan jotenkin valmiina.”

Toiseksi Jokipii kuvaa teoksessaan eri kansallisuuksien roolin Hitlerin ajan Saksan armeijassa ja SS-joukoissa. ”Eurofasismin” eli ideologisesti kansallissosialisteja lähellä oleiden liikkeiden ja muilla motiiveilla mukaan lähteneiden vapaaehtoisliikkeiden huolellinen analyysi maa maalta antaa runsaasti tietoa Euroopan kokonaistilanteesta. Erityistarkastelun saavat SS-joukot. Alun perin ne olivat Johtajan henkivartijoista laajentumaan lähtenyt puoluepoliisi. Waffen-SS

muodostettiin vasta sodan alettua ja sinne sijoitettiin vapaaehtoisaines. Jokipii kuvaa SS-joukkojen epätasaisuutta ja sitä, miten jotkut varsinaista armeijaa vajaan koulutetut SS-osastot joutuivat kylmiltään suorastaan itsemurhatehtäviin, kuten hyökkäys Sallaan heinäkuun alussa 1941.

Olen naisin ulkomaisten vapaaehtoisjoukkojen kokemus oli petos. Jokipiin mukaan useimpien maiden lähettämät vapaaehtoiset "tajusivat vähitellen, ettei Suur-Saksan varsinaisen tarkoitustaan ollut nostaa heidän kotivaltiotaan takaisin jaloilleen tai antaa sille liittolaisen tasaveroista asemaa uudessa Euroopassa, kuten esim. Waffen-SS:n kansallisissa legioonissa vuosina 1941–43 haluttiin vielä ajatella, vaan käyttää heitä vain taisteluun Suur-Saksan voimakkaan ja keskitetyn Eurooppa-hegemonian hyväksi."

Kolmanneksi Jokipiin tutkimuksen ydinsubstanssina on Suomen ja suomalaisen SS-pataljoonan (yhteensä 1 408 miestä) erityispiirteiden kuvaus ja vertaaminen muihin kansallisuuksiin. Suomen pataljoona oli hajottamiseensa 1943 asti "ainoa vapaan maan omia tarkoituksiaan, diplomaattista tukea, varten matkaan lähettämä vapaaehtoisipataljoona". Sen värväminen oli ulkoministeriön johtama virallinen valtion operaatio.

Miten sitten on selitettävissä, että Suomesta lähetettiin Saksaan Waffen-SS-pataljoona, vaikka maa taisteli koko armeijallaan Saksan puolella?

Jokipiin vastaus on ajoituksen perustuva termi "kaksoisvarmistus". Pataljoonan vär-

väys liittyi Suomen diplomaattisen tuen etsintään välirauhan aikaisten toistuvien sodanuhkien vuoksi. "Koko kevään 1941 Waffen-SS:ään värvättävä suomalaispataljoona oli suurin ja tärkein konkreettinen yhteistyömuoto Saksan ja Suomen kesken ja meikäläisten kannalta sen avulla tehtiin Suomen turvallisuuspolitiikkaa." Kun käytännössä vasta kesäkuun alussa 1941 sovittiin Suomen osallistumisesta Saksan idänretkeen, operaatio Barbarossaan, olivat SS-pataljoonan viimeiset kuljetuserät jo merellä menossa Saksaan.

Tämä suurpoliittisen ja diplomaattisen taustan lisäksi Jokipii kuvaa suomalaisen SS-pataljoonan vaiheet ja taistelut yksityiskohtaisesti. Samoin hän käsittelee lääkintähuollon, koulutuksen, täydennykset ja sotilaselämän oheisilmiöt.

Mauno Jokipiin tutkimus on korvaamaton suomenkielinen käsikirja poliittisesti muodostettujen ja Hitlerin Saksan pahamaineisimpiin kuuluvan ilmiön SS-joukkojen historiasta. Kokonaisuutena Jokipiin teos antaa runsaasti tietoa ja pohdinnan aineksia 1900-luvun toisen suuren katastrofin, Hitlerin valtaannousun, syistä, etenemisestä ja vuosikymmenien vaikutuksista. Toinen katastrofi, Venäjän lokakuun vallankumous vuonna 1917, oli seurauksiltaan ehkä vieläkin hirtittävämpi, ja ehkä osasy edelliseen. Mauno Jokipiin teos on myös näitä kahta katastrofia yhdistävän tekijän, totalitarismin, kuvaus ja analyysi siinä mielessä, että siinä käytetään yksityiskohtaisesti läpi Hitlerin voimankäyttöön perustuvan valtakoneiston muo-

dostuminen, organisaatiot ja toiminta.

Martti Häikiö

Unelma omasta asunnosta ja talosta

Kirsi Saarikangas: Asumon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 860, Helsinki 2002. 630 s., kuvitettu.

■ Asunto ja asuminen ovat kautta ihmiskunnan historian olleet aina myös yhteiskunnallisia kysymyksiä. Talo, asunto on ollut erottamaton osa perheen historiaa, yhdistävä elementti menneen ja nykyisen välillä. Talo edusti perhettä ja perhe taloa. Jo klassinen arkkitehtuuriteoria näki juuri asunon pienisyhteiskuntana, perheen sisäisen järjestyksen yhteiskuntajärjestyksestä edustavana ja myös sitä muokkaavana mallina. Asunto oli siis ikäänkuin yhteiskunnan moraalisen järjestyksen mikrokosmos, se sekä yhdisti että erotti ihmisiä. Siksi Kirsi Saarikankaan tutkimuksen on kiinnostava pohtimessaan, miten tällaiset ideaaliset ajattelumallit peilaisivat sitä modernia todellisuutta, missä nämä asumisen mallit oli synnytetty.

Kirsi Saarikangas on jo väitöskirjassaan *Model Houses for Model Families* (1993) ollut kiinnostunut ihmisten arjesta, asumisesta sekä asumisen sukupuolisesta jaosta analysoidessaan suomalaisten 1940-luvun tyypitalojen suunnittelua. Tätä uutta kirjaa voi perustellusti pitää laajennettuna jatkona Saarikankaan väitöskirjan ajatuksille. Saarikangas valmisti uutta tutkimustaan aluksi osana NOS-H projektia *Nordisk arkitektur og design efter 1900*. Hän ilmoittaa päämääränään olleen kirjoittaa alan tutkijoille sekä muille, aiheesta kiinnostuneille. Aikarajaukseltaan tutkimus pysyy enimmäkseen maailmansotien välisessä ja toisen maailmansodan jälkeisessä ajassa pysähtyen kuitenkin 1950-lukuun.

Kotia, asumista, kulutusta ja modernia teknologiaa on viimeisen kymmenen vuoden aikana alettu tutkia yhä runsaammin myös Suomessa. Saarikangas on hyödyntänyt näitä tutkimuksia, mutta hän nojaa lisäksi omassa kirjassaan vahvasti ranskalaiseen ajatteluun kysyessään, miten asunto- ja kotikeskustelussa tuotetaan sukupuoli-identiteettejä. Ajatus tilasta sosiaalisten suhteiden säätelyn ja kontrollin verkostona on lähtöisin ranskalaiselta Michel Foucault'ltä, ja hänen tutkimustensa ohessa Saarikangas on saanut innoitusta Foucault'n maanmieheltä, tilan käytännöistä ja toimivista käyttäjistä kirjoittaneelta kulttuurihistorioitsija Michel de Certeaulta.

Saarikangas jäsentää tutkimuksensa laajaan johdannonomaiseen alkulukuun, jossa hän pääsee käsittelemään yleis-

tä asuntokehitystä ihmisten terveyden ja siihen liittyvän puhtauden estetiikan kannalta. Valo, raikas huoneilma ja asunnon hygieniat eivät olleet vain 1920- ja -30-luvun modernistisen asumisen innovaatioita, vaan tämän ajattelun juuret löytyvät syvältä 1800-luvun sosiaalihygienian projektista, jossa innovaattoreina toimivat arkkitehtien lisäksi lääkärit ja muut yhteiskuntaelämän vaikuttajat. Puhdas huoneilma ja valo koettiin tärkeiksi keinoiksi taistelussa kansantautia, tuberkuloosia vastaan. Tämä taistelu keuhkotautia vastaan oli kamppailua taudin aiheuttajia, likaa, pimeyttä ja terveiden ja sairaiden välisiä kosketuksia vastaan sekä uuden järjestyksen luomisesta, pyrkimystä ympäristön hallintaan, kuten Kirsi Saarikangas asiaa kuvaillee.

Tutkimuksen keskeiseksi aineistoluvuksi nousee sen toinen luku, *Kohtaamisia tiloissa*, jossa asumisen kehitystä, taustoja ja muutoksia tarkastellaan vapaasti liikkuvan aikajan puitteissa. Säädynmukaisesta helsinkiläisestä porvarillisen asumisen mallista siirytään 1920- ja -30-luvun keskiluokkaiseen Töölöön ja sieltä Olympiakylään ja toisen maailmansodan jälkeiseen jälleerakentamiskauden rintamamiestaloihin ja 1950-luvun lähiörakentamiseen. Saarikankaan aineisto ei kuitenkaan laajene olennaisesti Helsingin ulkopuolelle, joskin kansainvälistä vertailua kyllä tapahtuu ennen kaikkea Ruotsin kehityksen suhteen. Tämä runsas luku ei seuraa rakentamisen kehitystä yksioikoisen kronologisesti, vaan kronologian ym-

pärille nivoutuu monisyinen kerros asuinrakentamisen ideologioita, muunnoksia ja murreksia.

Porvarillinen säädynmukainen asunto jakautui tilallis-toiminnallisesti kolmeen: sosiaalisen kanssakäymisen julkisempiin ja arvokkaampiin tiloihin, yleensä pihan puolella sijainneisiin perheen yksityisempiin asuin- ja makuuhuoneitiloihin ja vielä palvelijoiden valtakuntana olleisiin taloustiloihin. Vaikka tilanjaon erittely on jo aiemminkin tunnettu asia, Saarikangas tuo tässä tärkeän yksityiskohdan esiin pohiessaan asumisen yksityisyyden suhdetta julkiseen. Hän huomauttaa siitä, kuinka 1980-luvun naistutkimus erotteli melko kategorisesti naisellisen ja miehisen kulttuurin ja näki kodin piiriin naisellisena ja ulkopuolisen maailman miehisenä alueena. Kirsi Saarikangas korostaa minusta oivallisesti, ettei tällainen erottelu ole neutraalia eivätkä julkinen ja yksityinen pysyviä ja yhtenäisiä kategorioita. Hän huomauttaa, että tällainen jyrkän erotteleva ajattelu on yksinkertais-tavaa, sillä porvarillinen kotikaan ei ollut yksiselitteisesti vain yksityistä tai naisellista elämäneluetta. Tällaisessa kodissa useimmiten yksityiset, julkiset ja puolijulkiset toiminnot limittyivät toisiinsa.

Funktionalistisessa, modernissa kodissa säätyasumisen kolmijako ei itseasiassa kokonaan hävinnyt, asunnon perustehtävät pysyivät suhteellisen muuttumattomina, tilaa tarvittiin edelleen yhdessäololle, levolle ja kotitaloustyölle. Muutosta tapahtui kuitenkin, ainakin retoriikan tasolla, asuinti-

lan koossa. Uusi asumisen ihanne perustui ajatukseen ihmisten lisääntyvästä yhdessäolosta kodin ulkopuolisissa tiloissa, jolloin yhdessäolo ja kotitaloustyö kotona vaatisivat aiempaa pienemmät tilat. Tässä retoriikassa asunnon pienuudesta yritettiin tehdä hyve. Erityisen voimakkaasti moderni valistus kosketti uudenai-kaista keittiötilaa. Itse asiassa asuntojen todellinen moderni-
saatio astui niihin sisälle juuri keittiön ovien kautta. Keittiövälineistön ja myös pesutilojen teknologista kehitystä markkinoitiin yleismaailmallisesti ratkaisuna perheenemäntien työtaakan helpottamiseen. Tähän kotitalouden tieteellistämiseen ja sen hoidon ammatillistamiseen sisältyi runsaasti keskeisiä modernismin ideologisia ihanteita. Niitä on sivuttu suomalaisessa tutkimuksessa enemmän kuin Saarikangas antaa kirjoituksessaan ymmärtää. Arkkitehtien Salme Setälän, Aino Marsio-Aallon ja Alvar Aallon osuuksia ja kansainvälisiä yhteyksiä on suomalainen arkkitehtuuritutkimus kyllä analysoinut ennen tätäkin tutkimusta. Sen sijaan tutkimus ei ole vielä syventynyt kotitalouden tutkijan ja kotitaloustieteen perustajan Christine Frederickin omiin kirjoituksiin ja hänen ajatustensa leviämiseen Euroopassa ja valitettavasti sitä ei tehdä myöskään Saarikankaan tutkimuksessa.

Modernismin asumisen ideologiaan sisältyi uskomuksia asuntojen peruseriaatteiden suurista muutoksista, joiden katsottiin johtuvan yhteisöjen sosiaalisista muutoksista, luonnontieteen kehityksestä ja teollistumisesta. Asumisen vaa-

timusten minimitaso koettiin poikkeamaksi, jota oli tutkittava tieteellisesti, jotta löydetäisiin sellainen kaikille sopiva normaaliasunto, joka takaisi tavallaan luokattoman yhteiskunnan mahdollisuuden. Juuri runsas keskustelu yhteiskunnan luokkarajojen poistosta ja erityisesti pohdinnat työväen asumisen parantamisesta olivat kansainvälisen modernistiarkkitehtikunnan retoriikan keskiössä. Pohjoismaiset arkkitehdit seurasivat tätä keskustelua ja kehitystä hyvinkin tarkkaan ja sovelsivat näitä ajatuksia omis-
sa maissaan ainakin kirjoituksissaan ja joissakin tapauksissa myös varsinaisen rakentamisen puolella. Moderni asunto ei kuitenkaan tarkoittanut yksiselitteisesti vain puhtaan keskiluokkaisen asunnon luomista, vaan taustalla oli Manner-Euroopan todellinen asuntopula ensimmäisen maailmansodan jälkeisinä vuosina ja myös erityisesti Saksassa äärimmäisen vaikeat poliittiset olosuhteet koko 1920-luvun ajan. Tämä poliittinen konteksti niin yleiseurooppalaisesti kuin Suomessakin jää kirjassa hiukan syrjään, mutta käsitykseni mukaan sillä on ollut äärimmäisen suuri painoarvo tuolloin käydylle asuntososiaaliselle keskustelulle myös modernistiarkkitehtien piirissä. Suomalainenkin koteja ja kotitaloutta koskettava keskustelu 1920-luvulla oli politisoitunutta, se oli voittajien puhetta, jossa luotiin vahvoja luokkarajoja. Saarikankaan sinänsä kiinnostaviin analyyseihin esimerkiksi Aallon asuntosuunnittelun patriarkaalisesta luonteesta Paimiossa ja Sunilassa olisi toivonutkin katsauksen

tästä modernistisen retoriikan ja asumisen todellisuuksien välisestä suhteesta.

Modernismi arkkitehtuurissa ja asumisessa ei ehkä myöskään ollut ihan niin yksiselitteisen perhekeskeinen ohjelma kuin Saarikankaan analyysi Ruotsin mallista antaa ymmärtää. Tässäkin tietysti on hyvä muistaa retoriikan ja todellisten historiallisten tapahtumien väliset erot. Retorisesti modernismissa oli myös suuntaus, joka näki perheen olevan muutostilanteessa. Usko patriarkaalisen perhe-elämän muutokseen pohjasi juuri naisten kasvaneeseen itsenäistymiseen ja tämän kautta perheyksikön uskottiin pienenevän sekä desentralisoituvan. Kyse oli suureksi osaksi vain utopiasta, mutta toisaalta tällaisen kehityksen toteutumia saattoi seurata Suomen itäisessä naapurissa Neuvostoliitossa, missä modernistinen arkkitehtuurikin valjastettiin uudenlaisen asumisen ja hajautetun perhe-elämän palvelukseen. Voidaan tietysti todeta, että Suomessa oli toki tiiviimmät kontaktit ruotsalaiseen kansankotiin kuin Neuvostoliittoon, mutta samalla on syytä muistaa, että kansainvälisen modernismin johtavat arkkitehdit seurasivat Neuvostoliiton uutta rakentamista tiiviisti vielä 1920- ja -30-luvun vaihteessa ja suunnittelivat CIAM:in kolmatta kongressia Moskovaan, maahan jonka yhteiskuntajärjestys ei ollut verrattavissa länsimaiseen demokratiaan.

Saarikangas painottaa Ruotsin kehitystä esikuvallisena Suomelle. Suomalainen funktionalismin tutkimus on jo aiemminkin korostanut Ruotsin

ja ruotsalaisten arkkitehtien merkitystä suomalaiselle arkkitehtuurin modernismille. Saarikangas lähtee nyt purkamaan tätä käsitystä toisesta, asuntopoliittisesta suunnasta. Hän korostaa Ruotsin sosialidemokraattien johtohahmon Per Albin Hanssonin Kansakoti-projektia, jonka rakentamiseen sitoutuivat myös tuon ajan Ruotsin kaksi merkittävää väestöpoliittista vaikuttajaa, Alva ja Gunnar Myrdal. Myrdalit ovat viime aikoina olleet myös suomalaisessa keskustelussa runsaasti esillä ja erityisesti Alva Myrdalin ja arkkitehti Sven Markeliuksen erilaisia uusia asumismuotojen kehittäjiä voidaan pitää sinänsä merkittävänä vaihtoehtoina perinteisille asumismalleille. Saarikangas esittää näyttöä myös siitä, että heidän kehittämillään runsaslapsisten perheiden nk. *barnrikehuseilla* oli vaikutusta 1930-luvun lopulla kaavailuille suomalaisille asunto-olojen parantamiseen pyrkiville toimenpiteille. Katsoisin kuitenkin, että voidaan myös epäillä Myrdalien merkitystä suomalaiselle 1930-luvun asuntosuunnittelulle. Arkkitehti Sven Markelius on tiedossa oleva mahdollinen yhteys, mutta Saarikangas ei keskity varsinaisesti Markeliuksen analysointiin. Tämän lisäksi esimerkeiksi valitut, luokattoman asumisen ihanteina esitetyt toteutumat kummassakin maassa, Markeliuksen vuonna 1937 suunnittelema Villa Myrdal ja Aino ja Alvar Aallon vuosina 1937–38 suunnittelema Villa Mairea eivät valintoina ja vertailukohteina ole kovinkaan onnistuneita. Ne eivät ole lähtökohdiltaan lainkaan yhteis-

mitallisia – perhekooltaankaan Myrdalit ja Gullichsenit eivät olleet samansuuruiset, toisin kuin Saarikangas väittää. Sosiaalisilta lähtökohdiltaan kyseiset perheet olivat myös täysin erimitallisia, Gullichsenit olivat tuolloisen Suomen suurimman teollisuusyrityksen Ahlström OY:n johdossa ja heidän asumisensa on suhteutettava siihen taustaan.

Ruotsin tilanteen kannalta Saarikangas on pyrkinyt tuomaan uutta näkökulmaa 1930-luvun funktionalismin taustojen, esikuvien ja vertailukohdientien kohdalla. Itse jäin kuitenkin hiukan kaipaamaan näkökulmaa, jossa esimerkiksi sellainen erittäin merkittävä vaikuttaja kuin taidehistorioitsija Gregor Paulsson olisi huomioitu tarkemmin. Toisaalta myös kirjan ratkaisu, jossa Saksa ja saksalaisten modernistien kirjoitukset ovat melko sivuosassa, tuntuu perusteettomalta. Ruotsin vaikutus sodan jälkeiseen Suomeen sen sijaan on kiinnostava ja toisella tavalla itsestään selvä asia. Sodan aikana ja heti sen jälkeen lukuisa määrä suomalaisia arkkitehteja, erityisesti naisia työskenteli siellä ja heidän kauttaan ruotsalainen pitkälle kehitelty asuntoarkkitehtuurin pohdinta oli mahdollista suoraan siirtää sodan jälkeiseen Suomen rakentamiseen.

Suomen jälleenrakentaminen, sen ohessa että oli valtavalle määrälle perheitä välttämättömyyden pakko, oli monelle myös unelman toteuttamismahdollisuus, unelma uudesta omasta kodista, omassa talossa, omassa puutarhassa. Kirsi Saarikangas on jo aiemmin, väitöskirjassaan, ansiok-

kaasti paneutunut näihin 1940- ja -50-luvulla rakennettuihin tyyppitaloihin, joihin asutettiin sekä rintamamiehiä että siirtoväestöä. Kiinnostavaa uutta vertailua Saarikangas esittää nyt tyyppitalojen ja Alvar Aallon samanaikaisten standarditalojen, A-talojen välillä. Hän erittelee näiden pohjakaava-eroja pitäen Aallon A-taloja tyyppitaloja muotokieleltään ja jäsentelyltään modernisempina. Voidaankin hyvin pohtia, ovatko Aallon AA-järjestelmään suunnittelemaat talot todellisempia standardoituun tyyppisäänöstöön liitettäviä kuin meillä niin yleisesti tunnetut puolitoistakerroksiset rintamamiestalon, joiden suunnittelu seurasi toistetusti yhtä ja samaa mallia.

Moderni kaupunkitila Suomessa laajeni 1950-luvun kuluessa, varsinkin pääkaupungin ympäristössä rakentamattomille metsämaille, lähiöihin. Niissä tilajäsentely oli perinteistä kaupunkiasumista avoimempaa ja raja ympäröiviin metsiin, luontoon oli liikkuva. Nämä lähiöt sisälsivät 1940- ja -50-luvulla uuden, paremman elämän lupauksia. Se etteivät ne pystyneet kaikkia lupauksia täyttämään ja saivat kritiikkiä jo 1960-luvulla, ei poista tosiasiaa, että niissä modernismi pääsi Suomessakin lopullisesti toteuttamaan ihanteitaan loppuun asti. Kirsi Saarikankaan kirja tarjoaa näköaloja näihin uusiin asunolähiöihin Tapiolassa, Helsingin Maunulassa ja Herttoniemessä. Lisäksi hän pyrkii pohtimaan tällaisen uuden, avoimen tilan yhteyttä modernismin tilakäsityksiin erityisesti sveitsiläisen taidehistorioitsija Sigfried Giedionin

kirjoitusten pohjalta. Giedion oli teoreetikkona ja toimijana kansainvälisen modernismin *primus inter pares* ja hänen ajatuksensa tilasta ja ajasta, tila-ajasta ovat erittäin merkittäviä ja kiinnostavia, mutta jäävät kirjassa kovin kontekstittomiksi. Giedionin opillinen historia sijoittaa hänet selvästi siihen aikajanaan, missä hänen opettajansa Heinrich Wölfflin ja hänen opiskelutoverinsa Paul Frankl kehittivät ajatustiaan tilakokemusten epästaattisuudesta ja ruumiillisuudesta.

Kirsi Saarikankaan asunnon ja asumisen kullttuuriin muutoksiin paneutuvalla kirjalla toivoo laajaa lukijakuntaa nyt, kun moni jo aiemminkin julkaistu tutkimustieto on tässä saatavissa suomenkielisenä. Samalla on kuitenkin todettava, että kirjan sisältämä argumentaatio ei välttämättä kaikilta osin avaudu suuremmalle yleisölle ja lukukokemuksena kirja ei todellakaan ole mikään 'kevyt paketti'. Sen kieliasu on kuitenkin enimmäkseen sujuvaa ja erittäin runsas kuvamateriaali kuljettaa asumisen tarinaa omilla keinoillaan. Saarikankaan tutkimusta on syytä pitää kunnioitettavana suoritukseksi. Kirjan teemat antavat konkreettisia, tutkimukseen perustuvia tarttumapintoja suomalaisen yleisimpään nelmaan omasta asunnosta, talosta.

Renja Suominen-Kokkonen

Mistä syntyi informaatio?

Armand Mattelart: Informaatioyhteiskunnan historia. Alkup. Histoire de la société de l'information, 2001, suom. Risto Suikkanen. Tampere 2003 Vastapaino. 172 s.

■ Uusi teknologia ei ole läheskään niin uutta kuin siitä halutaan tehdä. Teknologis-deterministiseen kielenkäyttöön kuuluvat kuitenkin ajatukset teknologiasta, joka avaa uuden, useimmiten uljaan, maailman. Samaan kuuluvat puheet "innovaatioista" ja "keksinnöistä" aivan kuin teknologia syntyisi valaistuksen kokemuksina. Romantiikan ajatus luovuudesta elää kukoistustaan teknologia-diskursseissa.

Mutta uudella teknologialla on vanhat juuret ja jokainen "uusi innovaatio" orientoituu pitkälti taaksepäin tuijottaen. Teknologiat sijoittuvat aina osaksi pidemmän keston ilmiöitä, eivätkä ole sosiaalisen maailman ulkopuolisia prosesseja. Kuten Michel Foucault muistutti, teknologia on aina sosiaalista ennen kuin se on teknologista.

Ranskalainen informaatio- ja kommunikaatiotieteiden professori Armand Mattelart on kirjoittanut laajalti kommunikaatioteorioiden ja kommunikaation historiasta. Vastapainon suomentama *Informaatioyhteiskunnan historia* jatkaa näitä samoja teemoja kompaktissa reilun 150 sivun paketissa. Mattelartin teos asettuu sel-

västi vastustamaan teknologisen determinismin ja omalakiisuuden diskurssia. "Meille julistetaan uutta yhteiskuntaa, joka on ilman muuta nykyistä 'solidaarisempi, avoimempi ja demokraattisempi'. Informaatiotekniikan kehitys asetetaan näin kansalaiskeskustelun ja väittelyn ulkopuolelle", Mattelart määrittelee johdannossaan. Tehtäväkseen hän asettaa tuon rakennelman esioletusten poliittisten – eli kontingenttien – juurien osoittamisen. Mattelart takertuu juuri "informaatioyhteiskunnan" tai "tietoyhteiskunnan" historiattomuuden ongelmaan. Menneisyys on tässä diskursseissa korkeintaan kahden vuosikymmenen mittainen aivan kuin maailma olisi syntynyt vasta 1900-luvulla.

Samansuuntaista verkostoituneen mediakulttuurin kritiikkiä on esittänyt mm. mediatutkija Friedrich Kittler. Hän pitää tällaisen järjestelmän paradigmaattisena mallina lentokonetta, jossa pilotit tutkajärjestelmiin ja mittareihin kytkettyinä tietävät ainakin suunnilleen missä mennään kun matkustajat taas ovat kytkettyinä mediakulttuurin sikiöpusseihin, joissa heille syötetään mikroruokaa ja audiovisuaalista aistien täytettä. Ainoastaan etuoikeutetut tietävät, miten teknologia toimii, kun suurin osa jää tyytyväiseksi kuluttajan osaansa "helppokäyttökulttuurin" armoille.

Informaatioyhteiskunnan historia lähtee jäljittämään näitä diskurssin muotoja uuden ajan alusta ja numeroita sekä mitattavuutta koskevasta ajattelusta. Tämä esimerkiksi Leibnizin aritmeettisen koneen muodossa konkretisoitunut

ajattelutapa on Mattelartille oiva esimerkki tähän informaation ja ajattelua järjestävien tietokoneiden maailmaan sisältyvästä kontrollista. Entistä tehokkaammilla prosessointikoneistolla on mahdollista järjestää entistä suurempia ja moninaisempia lukuja ja määriä, mikä oli välttämätöntä mm. kapitalismin tarpeisiin: "Kauppiaat, rahoittajat ja keinottelijat tarvitsivat tietojen keräämisen, tallentamisen, hallinnollisen käsittelyn ja jakamisen menetelmiä muun muassa uusien merten takaisten alueiden hyödyntämiseen." Samaan ajatusrakennelmaan kuului lisäksi ajatus universaalista kielestä, joka olisi puhdistettu kaikesta niin sanotusti luonnollisten kielten epäselvyyksistä ja kaksimielisyyksistä. Tietyissä mielessä tässä hahmoteltiin jo digitaalisen binaarikielen ajatusta maailmasta, joka voitaisiin ymmärtää vain nollien ja ykkösten selkeästi kontrolloitavina yhdistelminä.

Tämä "tilastollisen järjen" syntyminen näkyi konkreettisine yhteiskunnallisina käytäntöinä, joista esimerkiksi Foucault on käyttänyt nimitystä biovalta: ihmisten käsittelemistä järjestämisen, hallinnoinnin ja sijoittamisen problematiikkana. Armand Mattelart nimittää Adolphe Quételet'n tämän ajattelutavan kiteytymäksi. Quételet, joka mm. loi tilastollisen kirjanpidon mallin Belgian hallituksen käyttöön vuonna 1830, tarjosi todennäköisyysajattelun malliksi sosiaalisen kentän hallitsemiselle. Tätä hän kutsui sosiaalisesti fyysikaksi, minkä perustaksi ja keskeiseksi käsitteeksi nousi "keskimääräinen ihminen" Kyse oli uudenlaises-

ta mahdollisuudesta säädellä ihmismassoja ja näiden elämää.

Digitaalisten kontrollikoneiden sosiaalinen tausta on siis osaltaan uuden ajan alun numeraalisen hallinnan ja sosiaalisen järjestämisen valtakosteissa. Informaatioajattelun utopistisen lupauksen 1900-luvun versioksi Mattelart nostaa verkostoajattelun ja tietoyhteiskunnan lupaukset de-hierarkisoinnista, globaalistumisesta, harmonisoinnista ja vapaavaltaisuudesta. Teknolibertaaniset myytit uusyhteisöllisyydestä sekä digitaalisen kulttuurin tasa-arvoisesta ja vapaasta kehityksestä ovat nykypäivän ilmaus entistä tehokkaammista kontrollin muodoista, jotka nojaavat kontrolloitavien vapaaehtoisuuteen: "Horisontaalisuus, läpinäkyvyys, nopeus, joustavuus, toimijoiden autonomia, kansalaisvastuu: nämä yritysmaailman uudet valmis- aatteet (prêt-à-penser) nojaavat nekin siihen uskoon, että tietotekniikalla on mahti mullistaa sosiaaliset suhteet perin pohjin", Mattelart kirjoittaa. Suomessa esimerkiksi nuorsuomalainen-ryhtiliike 1900-luvun lopulla kertoi samasta ilmiöstä, jossa politiikka haluttiin depolitisoida ja valtiollinen toiminta haluttiin muuttaa yrittystoiminnaksi. Samalla vaadittiin, että yksilön tulisi olla yksilö, vastuussa itsestään. Tausalla oli perustava (jälki)teknologisen yhteiskunnan jaottelu asiantuntijoihin, jotka ymmärtäisivät tieteellisillä metodeilla asioiden *todellisen* olemuksen ja yksilöihin, jotka toimisivat lähinnä kuluttajina ilmaisten yksilöllisyyttään kaupan kassalla. Käsitteet teknologiasta

liittyvät siis myös laajempiin poliittisiin diskursseihin ja tendensseihin.

Informaatioyhteiskunnan historia hahmottelee digitaalisen kulttuurin genealogisia kerroksia lähinnä utopioiden näkökulmasta. Mattelart esittää, miten teknologiset koosteet ovat yhdistyneet tietynlaisiin yhteiskunnallisiin valtasuhteisiin, jotka on yritetty häivyttää teknologisen kehityksen luonnollistamisella. 1900-luvun lopun ilmiöksi voidaan Mattelartia myötäillen nähdä utopioiden muuttumisen tieteelliseksi ennusteiksi. Tieteelliset utopiat eivät olet enää vain toiveajattelua tai argumentointia, vaan tiedettä: laskettuja mahdollisuuksia, jotka ovat keskustelun ulkopuolella. Samalla tietysti Mattelartin oman teoksen vahvasti argumentoiva ja retorisesti poleeminen ote paljastuu. Hän ei esimerkiksi esittele dystopioita tieteen ja teknologian omalakisuudesta, joita esimerkiksi 1980-luvun kyberpunkkirjallisuudessa käsiteltiin. 1900-luvun loppu oli toki teknolibertaanien optimistista uskoa verkostoitumisen messiaaniseen voimaan, mutta samalla esimerkiksi tietokonevirukset, geenimanipulaatio sekä ympäristöongelmat herättivät epäuskoa tieteen ja teknologian ainutlaatuisuudesta. Mattelartin kuvaama teknouskon yhteiskunta oli samaan aikaan myös riskien yhteiskunta, jota leimasi epävarmuus ja teknologian vastaisuus.

Tätä ei voi kuitenkaan lukea Mattelartia vastaan. Ranskalaiseen tyyliin hänen otteensa on esseistinen, kriittinen sekä vahvasti argumentoiva,

mikä tuntuu aina tuoreelta suomalaisen tieteellisen tekstin kontekstissa. Tällöin toki kokonaisvaltaisuus kärsii, ja *Informaatioyhteiskunnan historia* jää usein heitonomaiseksi. Silti toivoisin sitä luettavan, pohdittavan ja siitä opittavan, koska teos tarjoaa lähtökohtia digitaalisen verkostoituneen yhteiskunnan historian tutkimiselle, jossa teknologia nähdään osaksi laajempaa sosiaalimentsentaalis-poliittista vaikutuskerrosta. Ajattelua ei ole vain filosofiassa, vaan esimerkiksi teknologiset koosteet ja käytännöt voidaan käsitellä ajatusrakennelmiksi. Teknologian tutkimuksen tulisi levitä laajemminkin humanististen tieteiden agendalle, koska on aika ylittää tiedemaailmaamme varjostanut kantilainen jako ihmisiä tutkiviin tieteisiin ja luontoa ja teknologiaa tutkiviin tieteisiin. Tiede ja teknologia eivät ole omalakisia ilmiöitä ihmismaailman tuolla puolen, vaan vaikuttavat hyvin konkreettisesti arkipäiväämme, havaintoihimme ja ajatuksiimme. Teknologian tutkimusta ei saa jättää vain insinöörien käsiin.

Jussi Parikka

Sulatusuuni Vantaa

Pekka Ahtiainen ja Jukka Tervonen: Vantaan historia 1946–1977. Kasvua, yhteistyötä, hyvinvointia. Vantaan kaupunki 2002. 555 s.

■ Paikallishistoria aloitetaan tavallisesti kertomalla väestön, elinkeinojen ja sosiaalisten suhteiden muutoksista ja tältä pohjalta lähdetään kuvaamaan kunnan – ja sikäli kuin seurakunta on mukana, myös sen – toimintaa. Ahtiainen ja Tervonen aloittavat kunnallishallinnosta. En kritikoiv innovaatiosta tekijöitä. Myös kansakunnan historiassa aloitetaan kernaasti poliittisesta historiasta. Ahtiaiselle ja Tervoselle Vantaa on kansakunta, jonka alueelliset rajat muuttuivat ja jota uhattiin vielä suuremmilla muutoksilla ja jonka piirissä kypsyi vähitellen maantieteelliselle pohjalle rakentuva identiteetti.

Tutkimuksen kronologisena alkurajana on tietenkin se vuodenvaihe 1945–46, johon teosarjan edellinen osa päättyi ja jolloin Vantaa menetti eteläisimmät taajamansa Helsingille. Loppupiste on ilmeisesti ajateltu niin lähelle nykyhetkeä kuin käytännössä voidaan päästä, mutta jättiläismäisen lähderikauden vuoksi (pelkästään valtuuston pöytäkirjapykälä, jotka sentään muodostavat vain murto-osan aineistosta, oli 1970-luvulla 12 000) käsiteltävää ajanjaksoa on ollut pakko lyhentää. Mutta miksi raja on vedetty vuoteen 1977? Yh-

dellä kunnallisen toiminnan alueella, opetuksessa tapahtunut – valtakunnalliseen lakiin perustuva eikä siis vain Vantaalle ominainen – tuskin oli käänteentekevä kaupungin historiassa. Olisi suositeltavampaa käyttää historiassa vakiintunutta tosin kaavamais- ta tapaa omaksua rajaksi tasainen vuosiluku, tässä tapauksessa 1980. Itse asiassa juuri 1980 on tilastosarjojen loppupisteenä, ja kymmeniä kertoja tekijät loikkaavat oman raja-aitansa yli ja esittävät lukijan iloksi faktoja 1980-, jopa 1990-luvulta.

Keskeinen osasto kunnallispolitiikasta ei ole päätösten kronikointia, vaan laajalti johdattavien henkilöiden luonnehdintaa ja puolueiden välisten suhteiden tarkastelua. Lähteiden runsaus tekee mahdolliseksi sisältörikkaampien henkilökuviin piirtämiseen kuin varhaisemmista ajoista kirjoitettaessa, mutta lähihistorialla on omat vaikeutensa: tekijät lienevät toisenkin kerran miettineet ennen kuin nimittelevät vaikuttajajaksilöä, jonka monet vielä elossa olevat ovat tunteet, ”nallemaiseksi”.

Puoluerakenteeltaan Vantaan valtuusto oli koko ajan vasemmistovoittoinen niin että vasemmiston ylivoima ensin oli nousussa ja sitten laskussa. Mutta vasemmiston ja oikeiston (kuten tekijät ns. porvarillisia nimittävät) välisellä rajalinjalla ei useinkaan ollut ratkaisevaa merkitystä, vaan syvempi juopa erotti Skdl:n muista puolueista. Ei ihme-kään, kun kommunistivaltuutettu saattoi vastustaa sankarivainajille pystytettävää muistopatsasta kertomalla miten hän

itse oli sodan aikana loikannut ”ystävien puolelle”.

Kirjassa on pitkä luku ympäristönsuojelusta, josta ei uusinpaakaa aikaa käsittelevässä paikallishistoriassa ole tapana paljon puhua. Huomion kiinnittäminen ympäristöongelmiin tyydyttää ilmeisesti vantaalaisten lukijain toiveita ja vastaa luonto-ongelmien merkitystä nykyisessä kunnallispolitiikassa.

Vantaan väkiluku kymmenkertaistui historiateoksessa käsitellyn kolmen vuosikymmenen aikana. Se oli ainoalaatuinen hyppäys ottaen huomioon että jo lähtökohtaväkiluku oli niin korkea kuin 13 000. Vantaa oli Suomen kaikista kolkista muuttajia puoleensa houkutteleva, urbanisoituvaa ja aluksi myös teollistuva kunta. Kirjassa on kartta, jossa eri tummuusastein on osoitettu missä määrin kukin Suomen kunta osallistui Vantaaseen suuntautuneeseen muuttoliikkeeseen. Tummimpia kuntia kartalla ovat tietenkin väkirikkaat kaupungit, ja karttaa katsoessa kysyy ensimmältä, eikö tummuuden absoluuttisten lukujen sijasta olisi pitänyt riippua muuttajien suhteellisesta osuudesta kunnan väkiluvusta. Ei, sillä ilmiötä ei tietenkään katsota kyseisen vieraan kunnan vaan Vantaan kannalta, ja näin tulee näkyviin Suomen eri seutujen panos Vantaan väestökenteeseen vuonna 1980. Tummimman värin yhtäjaksoisia alueita – siis maaseudun muuttokuntia – löytyy uusmaalaisien naapuriseutujen lisäksi Pohjois-Karjalasta ja Pohjois-Savosta; lähinnä tummimmat alueet tapaa Helsingistä Kajaanin vedettävän viivan itäpuo-

lta. Kun vuonna 1980 vain vajaa viidennes Vantaan asukkaista oli pitäjän synnynnäisiä, ongelmaksi nousee, kuinka sisäinen identiteetti saattoi syntyä.

Perinteisen ympäristön ja asujamiston muuttuminen oli raskas kokemus kantaväestölle, ja erityisongelmaksi tuli ruotsalaisen väestön kohdalla kieli. Tosin Vantaalla oli 1940-luvulla enää vajaa kolmannes väestöstä ruotsinkielisiä, mutta Svenska folkpartiet oli vielä 1945 valitussa valtuustossa suurin puolue. Ryhmä kutistui muuttoliikkeen vaikutuksesta niin mitättömäksi, että sillä 1976 valitussa valtuustossa oli enää 4 paikkaa 59:stä. Ruotsalaiset tunsivat asemansa uhatuksi, mutta kaksikielisenä Vantaa säilyi kielilakiin 1962 tehdyn muutoksen nojalla.

Ensimmäinen muuttajapolvi eli puisissa, vailla mukavuuksia olevissa, usein talkootyönä pystytetyissä omakotitaloissa hyvien naapurien ympäröimänä. Myöhemmät tulokkaat elivät juurettomina oudon väen keskellä jättiläismäisissä kerrostaloissa, ja melkoinen osa heistä sukuloiti täpötäysissä junissa päivittäin työhön Helsinkiin. Tekijät osoittavat kuitenkin, että olot eivät olleet huonontuneet, ei ainakaan jos niitä verrataan muuttajien lähtökohtakuntiin. Vantaasta tuli suuren rakennemuutoksen ”laboratorio” ja ”sulatusuuni”. Yhteishenkeä syntyi työmailla ja moninaisissa harrastuspiireissä, ja sulatusuunin lämmössä tekijät näkevät vantaalaisen identiteetin aikaa myöten kehittyneen tai ainakin vastaisuudessa kehittyvän. Kunnan laboratorioluonteen vuoksi on ai-

heellista, että teos saa historiantutkimuksessa enemmän huomiota kuin ”normaalin” paikkakunnan historia.

Tekijöitä on kaksi ja heidän lisäksi monia laatikkojen laatijoita. Jälkimmäiset on itse kunkin osuuden kohdalla mainittu nimeltä, edellisten osuuksia ei ole korvamerkitty. En pidä mahdollisena, että koko teksti olisi yhdessä luotu, mutta kummankin osuus on sekä tutkimusotteen että sanonnan puolesta niin yhdenmukaista, ettei ainakaan minun korvani erota Ahtiaisen säveltä Tervosen sävelestä.

Kuvat ovat usein paikallishistoriassa tekstistä irrallista täydennysaineistoa, jota on koottu näyttävän ulkoasun aikaansaamiseksi. *Vantaan historiassa* kuvat ovat tekstin elementtejä osia; niistä vastaa historiateosten kuvittajien ykkösekspertti Veikko Kallio. Hän on etsinyt ja löytänyt kuvia, joista näkee välähdyksiä nyt jo menneestä vantaalaisesta elämästä ja joista kirjallisista lähteistä voi saada vain haalistuneen kuvan: perheenemäntä maantiellä maitohinkki kädessä; ihmisiä pääradan asemalla loikkimassa junan vieressä raitteiden yli; hevosen vetämällä auralla omakotitalon tonttimaalla perunamaata multiva mies; kunnallispoliitikkoja epävirallisessa neuvonpidossa; kerrostaloryhmä ympäristössä, jossa näkyy metsää niin pitkälle kuin silmä siintää ja kuva kantaa. Myös vantaalaisten maalareiden töistä löytyy aikakautta ikuistavia näkymiä taiteilijoiden silmillä katseltuina.

Tilastoja on riittävästi ja ne on moitteettomasti laadittu. Sen sijaan Vantaan kyläteitä

lenkkeileväkin kaipaa eri aiheiden kohdalla kartoja, ja paikkakunnalla oudommille ne olisivat olleet välttämättömiä.

Lähteiden merkintätavasta on syytä tehdä vähäinen huomautus, joskin on todettava, että saman epäkohdan kokee monessa historiallisessa tutkimuksessa; kirjassa on vain lähdeviitteet, ei kirjallisuusluetteloa. Kun sadoissa viittauksissa lukee vain tekijännimi ja sivunumero ja haluaa tarkempia

tietoja siitä, mikä teos tai artikkeli on kysymyksessä, niin hae sitten sitä aikaisempaa viitettä, josta näkisi, mikä ja milloin ilmestynyt julkaisu on kyseessä. Pientä apua olisi jo siitäkin, jos julkaisun esiintyessä ensi kerran viitteissä tekijän ja/ tai teoksen nimi olisi painettu erilaisin kirjasimin kuin muu teksti.

Vantaasta tuli tutkittuna aikana kauppa 1972 ja kaupunki 1974. Nämä arvonnousut olivat varmaan omiaan

vahvistamaan tekijäin peräämää identiteettiä. Aiempien vaiheiden oloista alettiin puhua pilkallisesti, jopa niin, että tekijät yrittävät tällaisia näkemyksiä oikaista. Tekijät suhtautuvat niin 1940- ja 1950-luvun kuin myöhempienkin aikojen vantaalaisiin empaattisesti ja positiivisesti. Toivottavasti vantaalaiset puolestaan osaavat antaa arvoa heidän lähimenneisyyttään kuvaavalle tasokkaalle kirjalle.

Eino Jutikkala

**Aika kultaa
muutakin
kuin muistot.**

Tapiolan omistaja-asiakkaana voit rauhassa suunnitella elämäsi eteenpäin. Hoidamme rahasto- ja vakuutussäästöjäsi huolella ja aitoa vastuuta tuntien. Käy sijoitusneuvojamme puheilla tai soita 0203 45370.

Vakuutus- ja finanssipalvelut

TAPIOLA
Yli huomisen

www.tapiola.fi

Palkittuja

■ Anna Kortelaiselle on myönnetty Vuoden tiedekirja-palkinto hänen teoksestaan *Albert Edelfeltin fantasmagoria: nainen, 'Japani', tavarat* (SKS). Vuoden tiedekirja-pakinnon myöntää Tieteellisten seurain valtuuskunta yhdessä Suomen tiedekustantajien liiton kanssa.

Historian Ystävien Liitto on palkinnut Kari Hokkasen teoksen *Kekkosen maalaisliitto 1950–1962* (Otava) vuoden 2002 historiateokseksi. Teos on puoluehistorian neljäs osa, jossa Hokkanen kuvaa maalaisliiton kehitystä ”yrittämättä peittää politiikan raadollisuutta eri tasoilla, mutta osoittaen samalla maalaisliiton luonteen suurena kansaliikkeenä”.

Liitto myönsi kunniamaininnan Risto Karin hakuteokselle *Historian ABC* (Tammi), Pirjo Markkulan tutkimukselle *Synti ja siveys* (SKS) sekä Kalevi Wiikin kirjalle *Eurooppalaisten juuret* (Atena). Lisäksi myönnettiin kunniamaininta Heikki Eskelisen pitkäaikaiselle työlle historiallisten teosten suomentajana.

Historian valta – vallaton historia

■ Historian päivät pidetään Helsingissä 25.–26.10.2003. Aiheina ovat tällä kertaa valta ja vallankäytön eri muodot historiassa sekä niiden vaikutus ihmisten elämään: eliitit ja valta, rahvas vallankäytön kohteena, myytit ja valta, tieto ja valta, globalisaatio ja EU vallan näkökulmasta. Päivillä voi tutustua elävään historiaan eli larppaukseen.

Ohjelma, ilmoittautuminen ja lisätietoja: www.histseura.fi, Julia Burman, puhelin 09-228 69351, e-mail: shs@histseura.fi, Suomen historiallinen seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki. Historian päivät 2003 on historia-alan suur-tapahtuma, jossa tutkimus ja opetus kohtaavat!

Kirjoittajat

■ Antti Arjava on Helsingin yliopiston klassillisen filologian dosentti ja akatemiaturkija.

Jussi Hanska on Tampereen yliopiston dosentti ja Suomen Akatemian tutkijatohtori. Hänen tutkimusaiheitaan ovat historiallisten anekdoottien käyttö keskiaikaisessa didaktisessa kirjallisuudessa sekä lasten kasvatusta sydänkeskiajalla.

Marjatta Hietala on Tampereen yliopiston yleisen historian professori ja Suomen Akatemian akatemiaprofessori. Hän tutkii tutkimusryhmänsä kanssa aihepiiriä *Tutkijat, tie-de ja yliopistot kaupunkien menestystekijänä. Pitkän aikavälin tarkastelu kansainvälisessä kontekstissa*.

Martti Häikiö on Helsingin yliopiston poliittisen historian dosentti.

Pasi Ihalainen on Jyväskylän yliopiston yleisen historian, erityisesti aate- ja käsitehistorian dosentti. Hän toimii Suomen Akatemian tutkijatohtorina.

Marja Jalava on filosofian maisteri, joka työskentelee tutkijana Helsingin yliopiston historian laitoksessa. Hän valmistelee väitöskirjaa Rolf Lagerborgin kulttuuriradikalismista ja

kristillis-idealistisen kansallisaattelijan yhteentörmäyksestä autonomian ajan Suomessa.

Eino Jutikkala on akateemikko.

Pauli Kettunen on Helsingin yliopiston poliittisen historian professori. Hänen tämänhetkiset tutkimuksensa käsittelevät pohjoismaista yhteiskuntäkemystä ja hyvinvointivaltiota sekä globalisaatiota.

Lasse Lehtinen on espoolainen filosofian tohtori. Hän väitteli Oulun yliopistossa 2002 aiheesta *Aatosta jaloa ja albaista mieltä. SDP:n ja Urho Kekkosen subteet 1944–1981*.

Pirkko Leino-Kaukiainen on Helsingin ja Tampereen yliopistojen Suomen historian dosentti. Hän on mukana tutkijana Suomen Akatemian terveyden edistämisen tutkimusohjelmassa.

Maria Lähteenmäki on Helsingin yliopiston Suomen historian dosentti ja akatemiattutkija.

Pirjo Markkola on Tampereen yliopiston dosentti ja akatemiattutkija. Hänen tutkimusaiheensa on *Kristilliset turva-verkot Suomessa 1700-luvulta 1900-luvulle*.

Henrik Meinander on Helsingin yliopiston ruotsinkielisen historian professori.

Katariina Mustakallio on Tampereen yliopiston yleisen historian vs. professori.

Päivi Mäkelä on valtiotieteen maisteri. Hän valmistee Turun yliopistossa väitöskirjaa suomalaisten juristiasiantuntijoiden kriminaalipoliittisesta ajattelusta 1900-luvun alussa.

Ilkka Niiniluoto on Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian professori.

Jari Ojala on Jyväskylän yliopiston taloushistorian dosentti.

Anne Ollila on Turun yliopiston kulttuurihistorian dosentti.

Jussi Parikka on filosofian maisteri. Hän on tutkijana Turun yliopistossa digitaalisen kulttuurin oppiaineessa.

Marjatta Rahikainen on Helsingin yliopiston sosiaalishistorian dosentti.

Harri Siiskonen on Joensuu yliopiston yleisen historian professori.

Renja Suominen-Kokkonen on Helsingin yliopiston taidehistorian dosentti.

Päiviö Tommila on Helsingin yliopiston täysinpalvellut Suomen historian professori.

Heikki Ylikangas on Helsingin yliopiston täysinpalvellut Suomen historian professori.

Notes on the contents

■ The Historical Journal appeared for the first time in 1903. The editorial in the first issue described the role of the Journal as being to stimulate discussion of internationally significant trends in historical research, inform the readership about historical publications and research results, and awaken interest in history. This role has remained more or less unchanged for a hundred years. Whether it will remain the mission of the Journal in the new millennium is

the question asked by Pirkko Leino-Kaukiainen in her centenary article *Historiallinen Aikakauskirja 100 vuotta* ('100 years of the Historical Journal').

The present issue is the Journal's centenary number, and its theme is *Historiantutkimuksen tila ja tulevaisuus* ('The present state and future of historical research').

Pauli Kettunen has entitled his article *Historian poliittisuus ja kansallinen katse* ('History's political nature and national outlook'). In justifying their work, historians contribute to defining human agency and the ongoing changes in contemporary society. The strong link between history and the nation state has been reflected in the emphasis on national missions and the nation as actor. The durability of the national perspective is seen in how globalisation is interpreted as a challenge to national capacity that requires the therapeutic and identity-political input of historians.

According to Ilkka Niiniluoto in *Historia tiedeyhteisössä* ('History in the academic community'), the short answer to the question of history's position in the field of academic endeavour is: good, even excellent. The importance of history as a field of academic research and teaching is recognised by all. The relationship between history and other disciplines is, however, open to philosophical debate around issues such as time, change, causality, explanation, understanding, truth, narration and the drawing of reasoned conclusions.

History is a discipline which permits, or should permit, many different perspectives on the past. At the same time, history is a progressive discipline that can form an ever more accurate picture of the past. Historical knowledge is also intimately bound up with the world of values. In *Historiallisen tiedon kasvu ja edistys* ('The growth and progress of historical knowledge'), Juha Sihvola examines the requirements and theoretical foundations for growth in historical knowledge.

In her article *Kulttuurihistorian houkutus* ('The attraction of cultural history'), Anne Ollila asks: What is culture? This question has attracted hundreds of different answers, the very variety of which indicates the difficulty of defining culture. The concept contains so many different shades and nuances that it is impossible to grasp with just a single definition. Moreover, the definitions themselves are inevitably culture-bound, and thus reveal in themselves in various ways the multi-layered nature of the concept.

In *Suomalaisen nais historian vuosikymmenet* ('The decades of Finnish women's history'), Pirjo Markkola notes the rapid growth of women's history. Around twenty research projects were granted funding at the end of the 1990s. Over twenty doctoral dissertations have already been approved, and more are in the pipeline. While ten years ago research still concentrated on work and organisation, the new issues raised more recently include sexual-

ity, masculinity, power, violence and the theoretical framework of women's studies.

Psychohistory is one of the 'new histories' that arrived in the field of Finnish historical research in the 1980s. Although psychohistory in Finland has already reached the age of confirmation, it is familiar only by name even to many professional historians. In *Psykohistoria suomalaisen historian tutkimuksen kentässä* ('Psychohistory in the field of Finnish historical research'), Marja Jalava offers her own interpretation of what psychohistory is all about, presents a number of psychohistorically oriented research studies completed or still under way in Finland, comments on the criticism directed towards psychohistory and discusses the future outlook for the discipline.

In her article *Minne menet historian tutkimus?* ('Quo vadis, historical research?'), Marjatta Hietala considers the outlook for Finnish historical research on the basis of her long experience of university life and research policy. She reviews the social status of history and demands quality and an international grasp from researchers and others active in the field of history, as this is the only way to ensure a credible future for Finnish historical research and the public image of history.

Comparison is one of the basic processes of historical research, but despite this it has been rather a neglected area in Finnish research in particular. In *Vertailu – jokapäiväistä vaan ei tuttua* ('Comparison –

an everyday process, but unfamiliar'), Päivi Mäkelä uses historiographical and practical research examples in arguing for the importance and value of the explicit use of comparison in historical research.

The quality of Finnish research into classical antiquity is recognised both at home and internationally. Our history departments can also lay claim to considerable achievements in this area. Even so, in *Antiikki ja tulevaisuus* ('Antiquity and the future'), Katariina Mustakallio takes the view that the status of classical studies within Finnish historical research is not what it might be. The greatest problem is that some history departments are not using the resources and opportunities at their disposal.

Western people have often sought to interpret and anticipate the problems of our own society by considering the decline and fall of the Roman Empire. In *Rooman valtakunnan rappio ja tuho* ('The decline and fall of the Roman Empire'), Antti Arjava draws on the most recent literature to present the current state of the debate.

What is the history of ideas really all about – and what does it look like in post-2000 Finland? In *Menneiden mietteiden metsästäjät – aate- ja oppihistoriaa Suomessa* ('Hunters of past thoughts – the history of ideas in Finland'), Maija Kallinen first provides an overview of the history of ideas and then looks at the range of research topics and methodological approaches in the history of science.

Is economic history in crisis? This was the question posed by professor Herman van der Wee in his opening lecture at the International Economic History Congress in July 2002. The current criticism directed at the methods and theoretical models of the social and economic sciences also applies to economic history: if the social sciences are in crisis, then so is economic history, according to Jari Ojala in *Mitä nyt taloushistoria?* ('What now, economic history?')

In *Sosiaalibistoria ja nykkyisyys* ('Social history and modernity'), Marjatta Rahikainen links the social history revolution to the exhaustion of the modernity project and the internationalisation of historical research. She presents the characteristic features of the new social history as the explicit inclusion of the present in historical interpretations, the central themes of research in the 1990s (e.g. the everyday) and historians' concern over the loss of the memory of those on the losing side in history.

In *Alaska Highwaylta Arkangeliin* ('From the Alaska

Highway to Archangel'), Maria Lähteenmäki examines research into Arctic areas, which in the past two decades has established its position as its own strong research genre, particularly amongst Canadian historians. In contrast, research into the northern areas of the Nordic countries and Russia has given surprisingly little attention to approaches that problematise the concept of the 'north'.

According to Henrik Meinander in *Historiantutkimusta Suomessa ruotsiksi* ('Finnish historical research in Swedish'), the future of Finnish historical research in Swedish appears bright in a number of ways. Contacts with the Finnish-language research community and with colleagues in Sweden are close and uncomplicated, and the funding situation is at the very least satisfactory. Even so, the basic problems of Finland's Swedish-speaking culture – smallness and lack of competition – can be expected to continue.

In *Lammin läpimurrosta Johannesburgin haasteeseen* ('From the breakthrough at

Lampi to the challenge of Johannesburg'), Harri Siiskonen looks at how Finnish historical research has responded to the increased demand for knowledge on the environment. He concentrates on evaluating the achievements of modern environmental history in Finland and other countries.

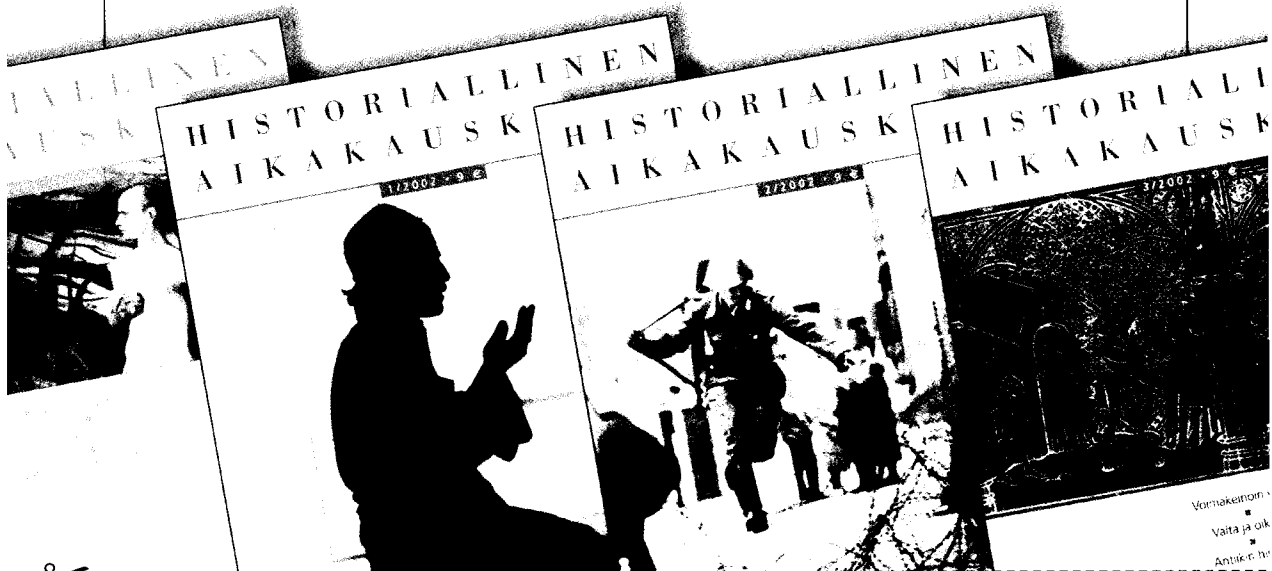
In his column *Kirjoitetun Suomen historian pitkä linja* ('The long tradition of written Finnish history'), Heikki Ylikangas considers long-term trends in Finnish historiography. For this centenary issue we have also interviewed the leading Finnish historians Eino Jutikkala, Marjatta Hietala, Jukka Relander and Anu Lahtinen. The recent doctoral dissertation of the politician and author Lasse Lehtinen – *Aatosta jaloa ja albaista mieltä* ('Noble idea, humble mind') – has aroused animated discussion in the academic community. In *Kohtaaminen akateemisen maailman kanssa* ('Encounter with the academic world'), Lehtinen comments on the discussion so far.

(Translation: Brian Fleming)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2003

Satavuotias *Historiallinen Aikakauskirja* ilmestyy neljänä numerona, joista ensimmäinen on 224-sivuinen juhlanumero. Siinä käsitellään laajasti suomalaisen historian-tutkimuksen nykytilaa ja esitellään sen tuloksia. Kirjoittajat ovat alansa parhaita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2003 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 32 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijalle vuosikerta maksaa vain 25 euroa. Jos haluat liittyä Suomen Historiallisen seuran jäseneksi, saat lehden 40 eurolla.

Tällä lipukkeella voit hoitaa tilauksen. Merkitse rasti ao. kohtaan ja täytä osoitetiedot.

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (32 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (25 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (25 euroa ja seuran jäsenmaksu 17 euroa)

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Lähetäjä maksaa normaalin postimaksun
Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Nimi _____

Lähiosoite _____

Postitoimipaikka _____

Metsäliitto

Suomalaisissa käsissä

Tämä juhlanumero on painettu
M-real Oyj:n Galerie One Silk 100 g/m² -paperille.

Historiallinen Aikakauskirja

J U H L A N U M E R O N T U K I J A T

Ahlstrom
Iltalehti
Akateeminen Kirjakauppa
Edita
Etelä-Suomen Sanomat
Helsingin Sanomat
Huhtamäki
Ilkka
Ilmarinen
Kesko
Lemminkäinen
Metsäliitto
Nordea
Onninen
Orion
Otava
Raha-automaattiyhdistys
Sampo
StoraEnso
Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
Suomi-yhtiö
Tapiola
Teboil
UPM-Kymmene
Valio
Wihuri
WSOY

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- o **postittamalla palvelupuke**
- o **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- o **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- o **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Meripoiju 3 C 26, 02320 Espoo, puh. 09-813 4985, fax 09-8129 3010, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalveluveikkokallio.fi. Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) tai diskettinä sekä 2 tulostuksena Veikko Kalliolle.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna. Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2002: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 32 €, korkeakouluopiskelijoilta 25 €, yhteisöiltä 44 €. Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 25 €. Vuosikertatilauksessa yms. 32 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 9 €.

Pankkiyhteys: nro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: 1975 3 €, 1976–89 4 €, 1990–91 6 €, 1992–94 7 €, vuodesta 1995 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy. Harjukatu 8, 38200 Vammala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteri: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69266, varmimmin tavattavissa tiistai-torstai klo 9–12

Rahastonhoitaja: *Torsti Salonen*, PL 3, 08101 Lohja, puh. 019-315 915, fax 0420-298141.

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiatutkijoita sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 32 €, opiskelijoilta 25 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoitautaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelupukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille 800016-1528293; lomakkeeseen on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Esimies: prof. *Pauli Kettunen*

Varaesimies: dos. *Katariina Mustakallio*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavattavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, fax 09-228 69226, shs@histseura.fi varmimmin tiistai-torstai klo 9–12

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 17 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perintein tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa sekä Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Millainen on historiantutkimuksen
nykytila ja tulevaisuus?

Millä tavoin tämän päivän historiantutkimus
selittää menneisyyden moninaisuutta?

Millainen on historiatieteen suhde
muihin tieteenaloihin?